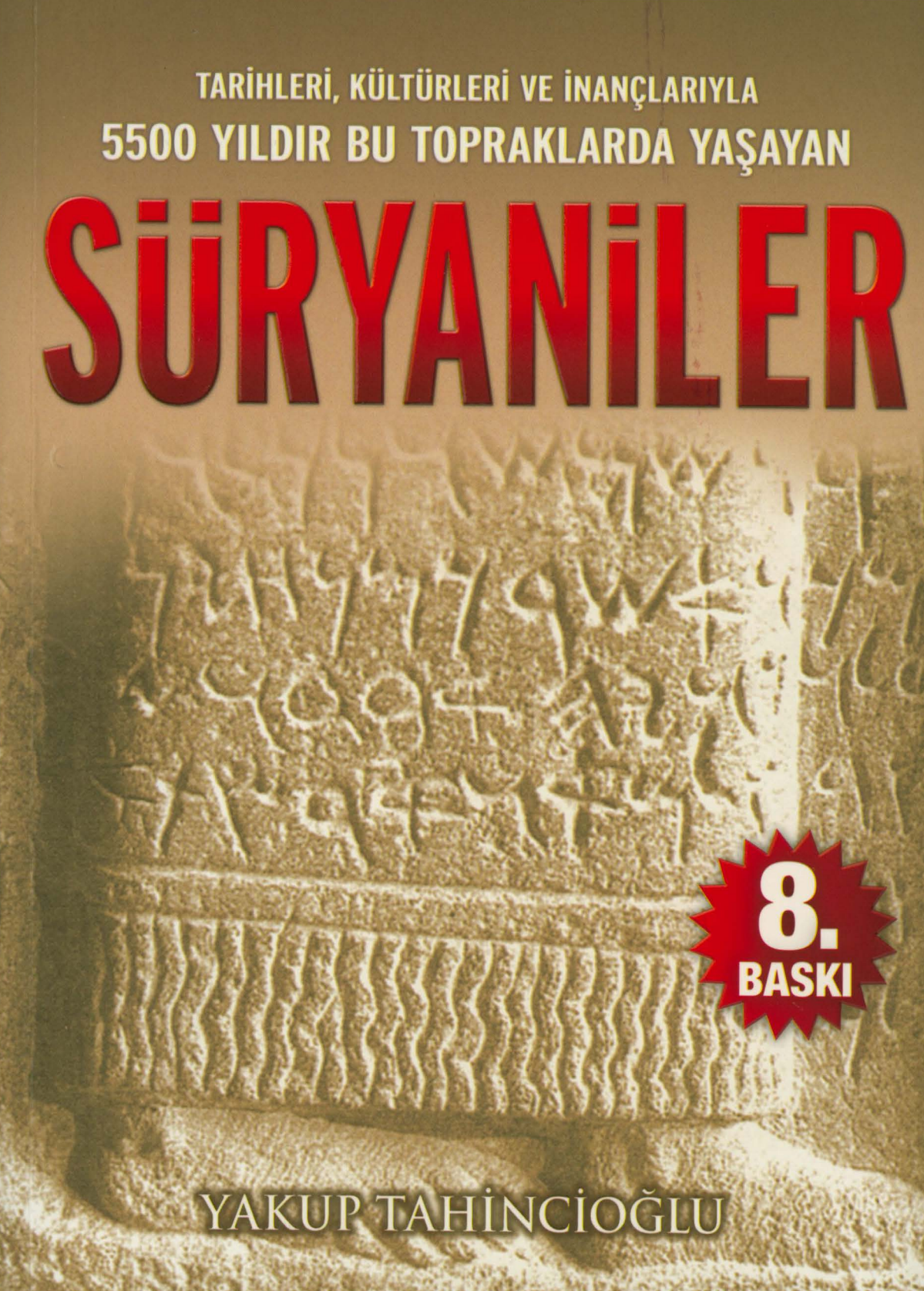
TARİHLERİ, KÜLTÜRLERİ VE İNANÇLARIYLA

5500 YILDIR BU TOPRAKLARDA YAŞAYAN

SÜRYANİLER

8. BASKI

YAKUP TAHİNCİOĞLU

1933 yılında Mardin'de doğan Yakup Tahincioğlu, ilk ve orta öğrenimini Mardin'de, liseyi Diyarbakır'da tamamlamıştır. 1953 yılında üniversite eğitimi için İstanbul'a gelen Tahincioğlu, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde okurken Kent Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin ilk nüvesini oluşturan ufak bir imalathane kurarak iş hayatına adım atmıştır. 50 seneyi aşkın iş hayatında kurduğu ve yönetim kurulu başkanlığını yaptığı 60'tan fazla şirket, 16 fabrika ve 2 adet turistik otel ile Türk sanayisinin duayenleri arasına girmiştir. 25 sene Türkiye Gıda İşverenleri Sendikası Yönetim Kurulu Üyeliği, iki dönem İstanbul Sanayi Odası Meclis Üyeliği ve Meslek Komiteleri Temsilciliği'nin yanı sıra Devlet Planlama Teşkilatı'nın yapmakta olduğu beşer yıllık Türkiye Kalkınma Planlarının 3., 4., ve 5. plan dönemlerinde Özel İhtisas Komisyonları'nda aktif rol alarak çalıştı. MAREV (Mardinliler Eğitim ve Dayanışma Vakfı), Deyrulzafaran Manastırı Bakım, Onarım ve Yaşatma Derneği de dahil olmak üzere birçok vakıf ve derneğin kuruculuğunu ve başkanlığını yapmıştır. Ayrıca 2001-2005 yılları arasında İstanbul Süryani Ortadoks Vakfı Yönetim Kurulu Başkanlığını da yapmıştır. Halen Kent Gıda Maddeleri San. ve Tic. A.Ş.'nin ve Tahincioğlu Holding'in Onursal Başkanlığını devam ettiren Tahincioğlu, evli ve dört çocuk babasıdır.

TARİHLERİ KÜLTÜRLERİ
VE İNANÇLARIYLA

SÜRYANİLER

YAKUP TAHİNCİOĞLU

Telif Hakkı © 2011 Yakup Tahincioğlu
2011 BUTİK YAYINCILIK ve KİŞİSEL GELİŞİM HİZ. TİC. LTD. ŞTİ.

Bu kitabın tüm yayın hakları Türkiye'de BUTİK YAYINCILIK'a aittir.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Düzelti: Fulya Tükel

Baskı, Cilt
İstanbul Matbaacılık Basılı Yayıncılık, Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.
Tel: 0216 466 74 96

BUTİK YAYINCILIK VE KİŞİSEL GELİŞİM HİZ. TİC. LTD. ŞTİ.
Davutpaşa Cad. Emintaş Kazım Dinçol San. Sit. No: 81/260
Topkapı - İstanbul Tel: 0212 612 05 00 Faks: 0212 612 05 80
www.butikyayincilik.com • info@butikyayincilik.com

Merhum Anne ve Babamın
Anılarına...

SÖZLÜK

ABRAŞİYE (EBRAŞİYE): Metropolitin sorumlu olduğu coğrafi bölge.

APOKALİS: Bilinmeyeni bildirme, vahiy.

EKÜMENİK: Evrensel.

EPİSKOPOS: Metropolit. Kilise lideri olan Hori ya da Episkopos'a denir.

FİLÜKSİNOS: Metropolitler ve patrikler takdis edildikleri zaman nüfusta yazılı adlarının yerine kilise atalarına izafeten yeni bir ad verilir. Filüksinos da bunlardan biridir.

HAVARİ: İsa'nın seçtiği elçiler.

HORİ: Papazdan sonra gelen din adamı, başpapaz, horiepiskopos da denmektedir.

İĞNATİUS: Antakya'da şehit edilen üçüncü patrik (Onun adına izafeten sonraki patriklere verilen ad)

KARDİNAL: Papayı seçen, danışmanlığını yapan veya Vatikan Devleti'nin dış ülkelerde temsil eden başpapazlardan her biri.

KONSİL: Piskopos ve din bilginlerinden oluşan kurul.

KRİSTOLOJİ:	İsa ile ilgili Mesihsel ve Mesihlikle ilgili konular.
MAFİRYAN:	Patrikle metropolit arasında ara rütbede hüküm süren kilise lideri.
MELFONO:	Öğretmen.
METROPOLİT:	Bölgenin dini lideri, patrikten bir derece altı. Anakentlerin başkanı ve büyükşehir episkoposu.
MEYRUN:	Özel yağ ile kutsama merasimi.
MOR:	Sayın demektir. Patrik'i, metropolitleri ve azizleri anarken adlarının önüne konulur.
MORAN:	Büyüğümüz.
ORYANTALİST:	Doğubilimci.
PAPA:	Katolik kiliselerinin dini lideri.
PATRİK:	Ortodoks kiliselerinin dini lideri.
PİSKOPOS:	Episkopos ve Horiepiskopos ile aynı anlamdadır.

ŞAMMAS:	Ayin yapan din adamına yardımcı olan kişi (diyakoz).
TAKDİS:	Kutsama.
TALMUT:	(İbranice) Yahudiliğin dinsel yasalarının yorumlarını ve bu yasalara göre yeni sorunların çözümlerini kapsayan derleme yapıt.
VAFTİZ:	Hristiyanlığa geçiş merasimi (töreni), genellikle Hristiyan çocukların su ve kutsal yağ ile takdisi, kutsanması.
VAHİY:	Bir buyruk veya düşüncenin Tanrı tarafından peygamberlere bildirilmesi.
VAKAYINAME:	Tarihi olayların yazıldığı belgeler, genellikle manastırlarda olayları düzenli yazan sorumlu rahiplerin yazdığı tarihi yazılar.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 13

GİRİŞ 15

I. SÜRYANİLERİN KÖKENİ 23

1.1- Hristiyanlığın Doğuşu 24

1.2- Eski Romalılar ve İlk Hristiyanlar 33

1.3- Hristiyanlığı Kabul Eden İlk Millet Süryaniler 34

1.4- Antakya Kilisesi 36

1.5- Hristiyanlığın Gelişmesi ve Milano Fermanı 37

1.6- Hristiyanlıktaki İlk Fikir Ayrılıkları 41

1.7- Süryani Ortodoks Ana Kilisesi'nden Ayrılan Kiliseler 49

1.8- Mezopotamya Uygarlıkları 53

1.9- Aramiler 64

1.10- Arami Devletleri 67

II. SÜRYANİLERİN TARİHİ 74

2.1- Süryani Sözcüğünün Kökeni 75

2.2- Süryani Sözcüğünün Asurlulardan Geldiğini Savunanlar 77

2.3- Yakub-i Süryani deyişi 81

2.4- Antakya Süryani Ortodoks Patriklik Merkezi 83

2.5- Patrik İğnatius I. Zakka Iwas 85

2.6- Antakya ve Bütün Doğu Patriği, Süryani Kilisesi'nin Evrensel ve Genel Liderine Bağlı Bölge Metropolitleri 88

2.7- Diyarbakır'daki Süryanilerin Manastırları 96

2.8- Kiliseler Arası Diyalog 99

2.9- Oryantal (Doğu) Ortodoks ve Katolik Diyaloğu 101

2.10- Süryani Kiliseleri Arası Diyalog 102
2.11- Süryani Ortodoksların Dünyada Bugünkü Dağılımı 104
2.12- Süryanilerde Göç Olgusu 106
2.13- Beş Kıtada Süryaniler 108
III. SÜRYANİ KÜLTÜR VE SANATI 110
3.1- Süryani Dili 110
3.2- Süryani Alfabesi 117
3.3- Süryani Edebiyatı 122
3.4- Süryani Yazarlar 123
3.5- Süryanilerde Çeviri ve Tarih Yazımı 129
3.6- Süryani Kütüphaneleri 131
3.7- Süryanilerde Felsefe, Tıp ve Diğer İlimler 132
3.8- Süryanilerde İlahiyat ve Felsefe Okutan Akademiler 135
3.9- Süryani Öğretim Merkezleri ya da Süryani Okulları 136
3.10- Yakın Zaman Süryani Okulları 142
3.11- 1879 Yılında Kırklar Kilisesi'nde Açılan Süryani Okulu 143
3.12- Süryani Mimarisi 147
3.13- Deyrulzafaran Manastırı'nda Matbaa 152
3.14- Mor Filüksinos Hanna Dolabani 155
3.15- Süryani Müziği 162
3.16- Süryani Mutfağı 175
3.17- Mardin Senatörü Kemal Oral Türkiye Süryanilerini Anlatıyor 175
IV. İSLAMİYET VE SÜRYANİLER 180
4.1- İslamiyet'in Yayıldığı Topraklarda Süryani Ortodokslar 180
4.2- Emanname (Emanet Belgesi - Vasiyetname) 187

4.3- Dört Halife Döneminde Süryaniler 193
4.4- Selçuklular Döneminde Süryaniler 195
V. OSMANLILAR VE OSMANLILARDA MİLLET TANIMI İLE AZINLIKLAR 197
5.1- Osmanlı Devleti'nde "Millet" Politikası 203
5.2- Osmanlı'da Aile Hukuku 204
5.3- Osmanlı'da Miras Hukuku 205
5.4- Osmanlı'da Borçlar ve Ticaret Hukuku 206
5.5- Osmanlı'da İkametgâh 206
5.6- Osmanlı'da Giyim 208
5.7- Din Hürriyetleri 209
5.8- Zimmilerin Askerlik Durumu 210
5.9- Osmanlıların İstanbul'u Fethinde Azınlıklara Bakışı 213
5.10- Galata Ahitnamesi (Sözleşme) 216
5.11- Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi 217
5.12- Tanzimat Döneminde Müslüman Olmayanların Hukukunda Yapılan Değişiklikler 220
5.13- Osmanlı İmparatorluğu'nun Yıkılışını Hazırlayan Nedenler 225
VI. KURTULUŞ SAVAŞI VE SÜRYANİLER 236
6.1- Mustafa Kemal Paşa'nın Mardin'e Gelişi 237
6.2- Irak'taki İngiliz Siyasi Hâkimi Nuwill'in Mardin'den Çıkarılması 241
6.3- Fransız Diplomatı Normand'ın Mardin'e Gelişi 242
6.4- Süryani Kadim Patriği'nin TBMM'nin Açılışını Kutlama Telgrafı 244

6.5- Süryani Kadim Patriği III. İlyas Şakir'in Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Çektiği Teşekkür Telgrafının Bugünkü Türkçe ile Yazımı 247

VII. SÜRYANİLER VE AZINLIK TANIMI 248

7.1- Azınlık Kavramı, Çeşitleri ve Türkiye'de Uygulaması 249

7.2- Günümüzde Azınlık Tanımı 251

7.3- Cumhuriyet'in ilk Yıllarındaki Ayaklanmalar 262

7.4- Nasturi İsyanı 264

7.5- Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Toplumsal ve Siyasal Yapılanma 266

VIII. LOZAN ANTLAŞMASI 278

8.1- Lord Curzon'un Konferanstaki Konuşması 282

8.2- Genel Kurulda Yapılan ilk Azınlık Toplantısı ve İsmet Paşa'nın Konuşması 290

8.3- Konferansta Millet Tanımı 309

8.4- Konferansta Nasturi-Keldani-Asuri Konusu 309

8.5- İttifak Devletleri'nin Azınlıklar Konusundaki Tutumlarına Karşı Reaksiyon 311

8.6- Türkiye ile Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi 312

8.7- Konferansın Azınlıkları - Alt Komisyon Raporu 314

8.8- Azınlıkların Korunması Amacıyla Antlaşmaya Giren Maddeler 314

8.9- Lozan Antlaşması'nda Müslüman Olmayan TC Vatandaşlarının Durumunu Düzenleyen Maddeler 316

8.10- Azınlıkların Aile Hukuku ile İlgili 42. Madde ve Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin Ankara'ya Yazdıkları Mektuplar 317

8.11- Süryanilerin Lozan Antlaşması'ndaki Azınlıkların Korunması Konusundaki Kararlarla İlgili Düşünceleri 326

IX. AZINLIK VAKIFLARI 329

9.1- Vakfın Tanımı 329

9.2- Vakfın Hukuki Anlamı 329

9.3- Vakıfların Tarihsel Gelişimi 330

9.4- Fatih Sultan Mehmet'in Vakıf Hassasiyeti 331

9.5- Atatürk'ün 1 Mart 1922'de TBMM'yi Açış Nutkundan 332

9.6- Lozan Barış Antlaşması'ndaki Azınlık Vakıflarının Korunma Şartları 334

9.7- 1936 Beyannamesi ve Yargıtay Kararları 334

X. SON YILLARDA ÜLKEMİZDE AZINLIKLARLA İLGİLİ OLUMLU GELİŞMELER 341

10.1- Başbakan Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın Genelgesi 343

10.2- İstanbul ve Ankara Metropoliti Yusuf Çetin'in Konuşması 345

XI. EKLER 348

11.1- Antakya Kilisesi Patrikleri 349

11.2- Süryani Kadim Patrikhane Nizamnamesi 353

11.3- Abülfaraç'ın Eserleri 369

11.4- Mor Mikael Rabo 384

11.5- Nusaybin Okulu'nun Bazı Kanunları 386

11.6- 20. Yüzyılda Süryani Ortodoks Kilisesi'nin Bazı Önemli Tarihleri 388

11.7- İstanbul Süryani Kadim Ortodoks Kilisesi'nin Vakıf Yönetim Kurulu Başkanı Yakup Tahincioğlu'nun Konuşması 394

FOTOĞRAFLAR 397

ÖNSÖZ

Doğup büyüdüğümüz Mardin'de, "Süryani" sözcüğü bizden önceki nesiller için olduğu kadar, bizim neslimiz için de çok bilinen bir isim, bir tanımlamaydı. Mardin'de yaşayan biz Müslümanlar, "Süryani" hemşerilerimizi bazen bu adla ve bazen de "Nasrani" (Hristiyan) olarak anıyor ve tanımlıyorduk.

Mardin'de geçirdiğim çocukluk yıllarımda, bu özdeşleştirmenin bilincinde olmasam bile, ilerleyen yıllarda bu özdeşleştirmenin, hangi mezhepten olursa olsun, Süryanilerin tümünün 2000 yılı aşkın bir süreden beri Hristiyan olmalarından kaynaklandığını anladım. Sözünü ettiğim o yıllarda, genellikle büyüklerimiz de dahil, Süryanilerin, etnik ve dini kökenleri ile pek ilgili olmadığımız gibi, ne yazık ki, kökleri milattan 3500 yıl öncesine uzanan bir uygarlığın mirasçıları ile ve onların emsalsiz kültür varlıkları ile yaşıyor olmak gibi bir imtiyaza sahip olduğumuzun da farkında değildik.

Onlar, birlikte yaşadığımız, okulda aynı sıraları paylaştığımız arkadaşlarımız, ticari hayatta olsun, aile hayatımızda olsun, malımızı ve namusumuzu huzur içinde emanet edebildiğimiz can yoldaşlarımız, ortaklarımız... Mardin'de ortak anadilimiz Arapçayı, Midyat'ta ise Süryaniceyi konuştuğumuz, hemşerilerimiz, çoğu kez acılarımızı, sevinçlerimizi ve bayramlarımızı paylaştığımız, hoşgörülü, barışçı, sevecen, uygar komşularımız... Terzi, kuyumcu, dokumacı zanaatkârlarımız... Çan sesleri ile ezan seslerinin birbirine karışmasını kimsenin yadırgamadığı, zamanın adeta durduğunu, sessizliğin sesini hissettiğimiz bir mekânda yaşadığımız dostlarımızdı. Sonradan gelen göç dalgası ile bir yandan Müslüman Mardinliler, diğer yandan onlardan da fazla göç yollarına koyulan Süryaniler... Büyük şehirlere, Avrupa'ya, Amerika'ya uzanan göçler ve bu defa devreye giren hemşerilik bilinci. Büyük şehirlerde hemşeriliğin getirdiği birliktelik, arkadaşlık, sevgi ve çok şey paylaşmanın mutluluğu... Süryaniliğin ne olduğunu görerek, yaşayarak ve okuyarak öğrenmenin keyfi...

Bu kitabın yazarı ve çok değer verdiğim Sayın Yakup Tahincioğlu lütfedip bu kitabın bir kopyasını bana vererek, yayımlayıp yayımlamamak konusunda fikrimi sordu. Kitabı okuduktan sonra, kendisine basımı ve yayını konusunda ısrar ettim. Şimdi bu ısrarımın somut sonucunu görmekten büyük mutluluk duyuyorum.

Okuyacağınız bu kitap, son yıllarda Güneydoğu'yu ve özellikle Mardin'i ziyaret ederek, Mardin'in emsalsiz kültür ve tabiat varlıkları da dahil; Süryanilerle, antik Süryani kültür ve eserleri ile tanışanların yanı sıra, yerli olsun, yabancı olsun, yazılı ve görsel basında bu konuda yayımlanan makale, haber ve programların dalga dalga yarattığı Süryaniler ile ilgili merakı da gidermeye yönelik ve böyle bir ihtiyacı karşılamanın yanı sıra ender rastlanacak geniş kaynakçasından da anlaşılacağı gibi, Süryanilerin etnik kökeni, tarihi, kültürü ve uygarlığın beşiği kadim yurtları Mezopotamya'da gelmiş geçmiş kavimlerle ilişkilerini, bu arada yakın tarih sayılabilecek Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki yaşam ve hayat çizgilerini de yansıtması nedeniyle, tarih meraklıları ve araştırmacıları için de okunması ve başvurulması gereken, çok yoğun emeğin mahsulü, bir eserdir...

Bu eserin İngilizce çevirisinin de yayımlanarak, dünyanın önemli kütüphanelerinde yer alacak olmasından da heyecan duyduğumu ayrıca ifade etmek isterim.

Değerli dostum sayın Yakup Tahincioğlu'nu bu eserinden dolayı kutlar, huzur ve sağlık dolu nice yıllar dilerim.

Mehmet Necat Eldem
Vali (E.)
Adalet Eski Bakanı
Ocak 2011, Ankara

GİRİŞ

Sizler de izlemişsinizdir. Televizyon kanallarının muhabirleri zaman zaman sokaktaki vatandaşa mikrofon uzatıp onlara güncel konularla ya da genel kültürle ilgili sorular sorarlar.

Oturduğum yerden bu sokak röportajlarını izlerken Süryanilerle ilgili sorular sorulsa ne gibi cevaplar alınacağını hep merak etmişimdir. Çünkü Süryanilik ilgi çekici bir konu olmasına karşın ne yazık ki bu konuda bilinenler genellikle kulaktan dolma ya da kimi zaman gerçeği yansıtmayan şeylerdir.

Eğer bir gün bana da bir sokak röportajında mikrofon uzatılsa ve "Süryanilik nedir, Süryani kime denir?" diye sorulsa, işe her şeyden önce bugüne kadar bana sorulan bazı soruları yanıtlamakla başlardım. Yılların birikimiyle birçok şey söyler, bu yaşımda nefes nefese kalırdım herhalde. Haliyle de anlatacaklarım bir sokak röportajının çerçevesini aşar, her şeyden önce de buna zaman yetmezdi.

Süryanilikle ilgili olarak bugüne kadar bana sık sık sorulan bazı sorulara bir göz attığınızda, sanıyorum sizler de bana hak vereceksiniz:

- Süryaniler kimdir? Süryaniler sonradan Hristiyan olmuş Türkler midir?
- Süryani sözcüğü bir mezhebi mi, yoksa bir milleti mi ifade etmektedir?
- Süryaniler Türk değilse, bu topraklara nereden gelmişlerdir?
- Belli bir Süryani dili ve kültüründen söz edebilir miyiz?
- Yaşadıkları coğrafyada başka kültürlerle etkileşim içine girmişler midir? Süryani olmayanlarla ilişkileri nasıl olmuştur?
- Süryaniler ne zaman Hristiyan olmuştur? Kendi içlerinde mezhep farklılıkları var mıdır? Varsa, bunlar nelerdir?
- Süryanilerin Osmanlı İmparatorluğu döneminde daha birçok yerde matbaa yokken kendi matbaalarını kurdukları doğru mudur?
- Süryanilerin yaşadığı coğrafyada birçok egemen devlet kurulmuştur. Süryanilerin bu devletlere siyasal ve sosyal etkileri

olmuş mudur?

• Başka ülkelerde yaşayan Süryaniler de var mıdır? Türkiye'de yaklaşık ne kadar Süryani vardır? Nerelerde yaşamaktadırlar?

• Günümüzde Türkiye'de yaşayan Süryanilerin sorunları var mıdır? Varsa nelerdir?

• Süryanilerin son zamanlarda, eskiye oranla çok azaldıkları söyleniyor. Bu doğru mu, doğru ise neden göç etmişlerdir?

• Dini azınlık konusu dile getirildiğinde Türkiye'de yalnız Rum lar, Ermeniler ve Yahudiler vardır deniliyor. Süryaniler de azınlık olarak adlandırılıyor mu?

Yukarıdaki soruları daha da çoğaltmak mümkün. Bu soruların bir kısmı ise, daha önce de belirttiğim gibi, yanlış ya da kulaktan dolma bilgilenmeye dayanan sorulardır.

İşin ilginç yanı ise Süryanilikle ilgili bazı soruların Süryani olmayan dost ve arkadaşlarım kadar bizzat Süryani olanlardan da gelmesidir. Onların da kendi tarih ve kültürleriyle ilgili olarak merak ettikleri hususlar vardır.

Gerçekten de, değil bir sokak röportajında, bu konuya ayrılmış bir televizyon programında bile bütünüyle yanıtlanacak türden sorular değildir bunlar.

Uygarlık tarihi var bu soruların yanıtlarının içinde. Mezopotamya var, ilk Hristiyanlar var, Katolikler var, Protestanlar var, Osmanlı İmparatorluğu tarihinden bir kesit var, Osmanlı'nın gayrimüslimlere bakışı var, bu topraklarda 5500 yıldır yaşayan Süryanilerin tarihi ve kültürü var, dilleri var. Zimmilik var, Lozan Antlaşması'nda Müslüman olmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının azınlık sayılması ve Süryanilerin buna itirazları var, azınlık kavramı ve bu konudaki yorumlar ve gelişmeler var, azınlıklarla ilgili olumlu gelişmeler var...

Bütün bunlar elinizdeki kitabı yazmaya itti beni. "En iyisi bu konuda bildiklerimi aktarmak için bir kitap yazmak," diye düşündüm.

Her şeyden önce bir çerçeve çizmeliydim kendime. Süryani tarihini tüm yönleriyle ele almak yerine yukarıdaki sorular üzerinde yoğun-

laşmayı seçtim. Kural olarak tarihi olayları güvenilir belgelerle dile getirmeyi esas aldım.

Eğer iş hayatından çekildiğim döneme denk gelmeseydi elinizdeki kitap da ortaya çıkmazdı. Çünkü böylesine kapsamlı bir konuda kitap yazmak ciddi bir ön araştırma ve her şeyden önce de zaman gerektiriyordu.

Ben de öyle yaptım. Kitaplar okuyup notlar aldım, çeşitli kitaplardaki bilgileri birbiriyle karşılaştırdım, örtüşen bilgilere itibar ettim ve neredeyse son üç yılımı elinizdeki kitabı yazmaya ayırdım.

Kitap ilk haliyle ortaya çıktıktan sonra okuyup düşüncelerini belirtmeleri için kimi dostlara gönderdim. Bu arada ben de yazdıklarımı gözden geçirdim. Doğrusunu söylemek gerekirse belli bir konuda kitap yazmanın, dışarıdan bakıldığı gibi kolay bir iş olmadığını fark ettim, ama pes etmedim. Öğrenmenin yaşı yok diye yoluma devam ettim. Epey bir değişiklik yaptım kitapta. Bazı bölümlere eklemeler yaptım, bazı bölümleri çıkardım, bazı bölümleri beğenmeyip tekrar tekrar yazdım.

Birçok değişiklikten sonra, bizim eskiden kitabın muhtevası dediğimiz, içerik tamamdı, ama sonuçta ben işi yazarlık olan biri değildim. Kitap dil açısından da gözden geçirilmeliydi. Bu nedenle kitabın son halini konuyla doğrudan ilgisi olmayan, ama Türkçesiyle imla kuralları hakkındaki bilgisine güvendiğim bir arkadaşın okumasını istedim. Kitabı birçok düzeltme yapıp geri verdi. Gösterdiği düzeltileri uyguladıktan sonra kitap son haliyle elimdeydi artık. Kendisine çok teşekkür ederim.

Üretmeyi seven biri olarak ilk kez atıldığım bu işte de sanırım iyi bir şey üretmişimdir. Takdir okuyucunundur artık.

Bu kitabı yazarken kaçınılmaz olarak birçok kaynaktan yararlandım. Ancak rasgele seçimler yapmadım bu konuda. Konularında uzman olan ve saygın kişilerin yazdığı kitaplardan yararlandım. Alıntı yaptığım kitap, dergi ve basında çıkan makaleleri dipnotlarla belirttim. Yararlandığım kaynakları ise kitabın sonundaki kaynakça bölümünde bu-

labilirsiniz. Öğrenmenin yaşı yok, diye boşuna söylememişler. Elinizdeki kitabı yazmak için yararlandığım kaynaklarda ben de birçok yeni ve kimileri bana çok ilginç gelen bilgilerle karşılaştım ve bunları kitaba almaktan kendimi alıkoyamadım. Örneğin Mezopotamya bölümüyle ilgili araştırma yaparken günümüz Batı dillerindeki bazı gün, ay ve gezegen adlarının ta Babillilerden geldiğini öğrenmek şaşırtıcıydı doğrusu.

Öte yandan Süryanilerle ilgili belli konulara gelmeden önce, örneğin Hristiyanlığın ortaya çıkıp yayılışından, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve o dönemlerdeki tarihi gelişmelerden söz ettim, bir anlamda hafıza tazelemeye çalıştım. Bunu yapmaktaki amacım ele aldığım konuların hem bir bütünün parçası olmasından hem de olayların altında yatan gerçeklerin daha iyi anlaşılması çabamdan kaynaklanmaktadır.

Süryanilerin ataları olan Aramiler Hristiyanlığı kabul eden ilk toplum oldukları için kitabın ilk bölümünü Hristiyanlık konusuna ve Hristiyanlık içindeki mezhep farklılıklarına ayırdım. Amacımız tamamen tarihi bilgileri aktarmaktır. Ancak isteyenler kitabı istedikleri bölümden başlayarak da okuyabilirler.

Öte yandan konumuz dahilinde olduğu için Lozan Barış Konferansı tutanaklarından da yararlandım. Lozan Barış Konferansı tutanakları dilimize Fransızcadan Prof. Dr. Seha L. Meray tarafından çevrilmiştir. 8 ciltten ve yaklaşık 3000 sayfadan oluşmaktadır. Bu tutanaklar, oturum tarihi, sıra numarası, konusu, oturuma iştirak edenler ve onların hangi devleti temsil ettiği en ince ayrıntısına kadar yazılmış olan resmi bir belgedir.

Lozan Barış Konferansı tutanaklarının yaklaşık 400 sayfalık bölümü azınlıkların korunması konusunu içerdiği için Süryaniler açısından özellikle önemlidir, çünkü Türkiye'de yaşayan Süryanilerin büyük bölümü, Lozan Barış Konferansı'nda Müslüman olmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olarak azınlık statüsünde değerlendirilmekten hoşnut değildirler.

Başka bir ifadeyle, biz Süryaniler sayıca az olabiliriz ama 5500 yıldır bu topraklarda yaşıyoruz. Kurtuluş Savaşı başlar başlamaz patri-

ğimiz İlyas Şakir Ankara'ya giderek Büyük Millet Meclisi Hükümeti Başkanı merhum Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılığını bildirmiş, üzerlerine düşecek her türlü göreve hazır olduklarını söylemiştir. Biz bu vatanın öz evlatlarıyız," demektedirler.

Süryanilerin azınlık olarak nitelendirilmeyi kendilerine yakıştırmadığını, bu arada bazı Süryanilerin, niçin, "Bizler irademiz dışında, bunu istememize rağmen azınlık statüsüne tabi tutulduğumuza göre, bari antlaşmanın azınlıkları koruyan maddelerindeki hukuki haklarımız kullandırılsın," dediklerini kitabımızın ilerleyen sayfalarında bulacaksınız.

Elinizdeki kitap 11 bölümden oluşmaktadır. Kitabın ilk bölümünde Süryanilerin Hristiyanlığı ilk kabul eden millet olması nedeniyle Hristiyanlığın doğuşuna ve geçirdiği aşamalara ilişkin bazı kesitler bulacaksınız. Hristiyanlığın yayılışını, kiliseler arasındaki ayrılıkları, bu ayrılıkların Süryanilere yansımasını, Süryani sözcüğünün kökenine ilişkin görüşleri, Süryanilerin Asurlulardan mı, yoksa Aramilerden mi geldiğini, Süryanilerin göçlerini, dilleri ve edebiyatlarını, İslamiyet ve İslamiyetin din felsefesi ile ilişkilerini, bunlardan başka Süryanilerle ilgili birçok soruya verilen yanıtları yine bu bölümde bulacaksınız.

İkinci bölümde Süryani tarihini ele aldım. Üçüncü bölümün konusu Süryani kültürü ve sanatıdır. Dördüncü bölümde Süryaniler ve İslamiyet ilişkisini bulacaksınız.

Süryaniler Osmanlı egemenliği altında dört yüzyıl yaşamışlar ve kaçınılmaz olarak karşılıklı etkilenmeler olmuştur. Bu nedenle kitabın beşinci bölümünde Osmanlı İmparatorluğu tarihinden bazı kesitler bulacaksınız. Çünkü gerçekten de bir Süryani tarihinden söz ederken Osmanlıları asla gözardı edemezsiniz. Osmanlıların Müslüman olmayanlara karşı tutumu, aile hukuku, miras hukuku, ikametgâhlar, dini hürriyetleri, 1453'ten bugüne kadar izlenen devlet politikaları bu bölümde ele alınacak konulardan bazı satırbaşlarıdır.

Altıncı bölümün konusu Kurtuluş Savaşı ve Süryanilerdir.

Yedinci bölümümüzün konusu azınlık politikaları çeşitleri, zaman içinde geçirdiği değişiklikleri, tanımı ve Türkiye'deki uygulamalardır.

Süryanileri çok yakından ilgilendiren azınlıklar konusu üzerinde durulurken bu konunun oldukça ayrıntılı biçimde ele alındığını göreceksiniz. Bunun nedeni de, "Gerçek ayrıntılarda gizlidir," deyişinin tam da bu hassas konuya uygun düştüğüne inanmamdır.

Sekizinci bölümde, daha önce de değindiğim gibi, Lozan Barış Konferansı tutanaklarından pasajlar alıp değerlendirmeler yaptım. Konferansta azınlık konusu genel kurulda iki, alt komisyonda on altı oturumda müzakere edilmiş, çok sert tartışmalar yaşanmış ve zaman zaman görüşmeleri kesilme noktasına getiren görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Bu bölümde ayrıca Lozan Antlaşması'nın azınlıkların korunması amacıyla kaleme alınan 42. maddesinden de söz ettim. Çünkü Türkiye'de yaşayan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler bir dilekçeyle Adalet Bakanlığı'na başvurarak bu maddenin uygulanmasına gerek olmadığını bildirmişlerdir. Bu dilekçeleri günümüz Türkçesine uyarlayarak kitaba aldım. Süryanilerin niçin diğer azınlıklar gibi Ankara'ya bir dilekçe ile müracaat etmediklerinin yanıtını ise yine bu bölümde bulacaksınız.

Dokuzuncu ve onuncu bölümlerde ise azınlık vakıfları konusunu tarihi bir süreç içinde ele aldım. Azınlık vakıf malları devletleştirmeleriyle azınlıkların nasıl tedirgin edildiğini, vakıf tanımı ve yasalarını, ünlü 1936 Beyannamesi'ni, 1970 yılından sonra görülen azınlık vakıf mallarının devletleştirmeleri, son yıllarda çıkan yeni Vakıflar Yasası'nın getirdiği olumlu havayı ise yine bu bölümde bulacaksınız. Onuncu bölümde kitabın ekinde konu ile yakın ilgisi olan yazılar ilgilerini çekenlerin dikkatine sunulmuştur. Ekteki fotoğraflar bölümündeki fotoğraflar ise Süryanilerin tarihini, mimarisini ve kültürlerini yansıtması bakımından seçilmiş örneklerdir.

Elimdeki kaynaklar ile bir tarih kitabı yazmaya veya yeni bir şey iddia etmeye niyetim asla yoktur. Yalnızca Süryanileri yakından ilgilendiren ve tarih boyunca yaşamlarını etkileyen olaylara değinmek istedim. Başka bir deyişle siyaset biliminin tarihteki serüvenlerinden ya-

rarlanarak Süryanilerin tarihlerinden özetle siyaset sosyolojilerini nasıl şekillendirdiklerini anlatmaya çalıştım.

Elinizdeki kitabı hazırlarken göz önünde bulundurduğum hususlardan biri de mümkün olduğu kadar tekrardan kaçınmak oldu. Buna rağmen bazı olayların birbiriyle olan bağlantılarını belirtmek bakımından kimi konulara kısaca geri dönmek gerektiği zaman bunu yapmaktan kaçınmadım. Okuyucuların bu konuda beni anlayışla karşılayacaklarını umuyorum.

Lütfedip önsözü yazan değerli hemşerimiz, eski Vali ve Adalet Bakanı Sn. Necat Eldem Bey'e sonsuz teşekkürler. Kitabı basmadan önce okuyup görüşlerini bildirmelerini rica ettiğim dost ve arkadaşlara, Sayın Mertopolit Mor Filüksinos Yusuf Çetin'e, Sayın Prof. Dr. Mualla Selçuk'a, Sayın Dr. Yavuz Ölçen'e (emekli Tuğgeneral), İstanbul Meryemana Vakfı 11. Dönem Yönetim Kurulu İkinci Başkanı ve 12. Dönem Vakıf Başkanı sevgili dostum Kenan Altınışık'a, kırk yıllık dostum Sayın Av. Haluk Eldem'e, sevgili dostum Naim Dilmener'e yazdıklarım ile ilgili sayısız değişiklikleri bilgisayar ortamına sabır ve dikkatle aktaran mesai arkadaşımız Tuğba Akgün Hanımefendi'ye, Tuğba Hanım sıkışınca kendisine yardım eden mesai arkadaşımız Elizabet Sam Hanımefendi'ye, kaynak olarak kullandığım kitapları çok kısa bir zaman içinde bulup temin eden asistan arkadaşımız Dürdane Özkurt Hanımefendi'ye, Mardin evleri inşaatında kullanılan mimari sistemi örnek bir Mardin evi kesiti çizimi, çeşitli arşiv, kitap karıştırarak güzel ve anlamlı fotoğraflar bulup getirilmesi, kitabın tasarımı ve basıma hazırlanması sırasında çalışmalarından dolayı kardeşim Cemil Tahincioğlu ve onun mesai arkadaşlarından Bülent Arabacıoğlu, Adnan Geyik, Belda Şakarer, Şehnaz Güden, Dilek Duymaç ve Juliana Cılız'a, kitapta yer alan fotoğraflara onay veren The Gertrude Bell Photographic Archive Newcastle Üniversitesi'ne, Kutsal Kitap Tarihi Atlası kitabını yayımlayan Kitabı Mukaddes şirketine, Tarihin Işığında Mardin adlı nefis kitabı yazan ve yayımlayan sevgili Doğan Bekin'e, sevgili arkadaşım Münir Kilimci'ye, sevgili dostum, Kenan Gürdal'a, bütün Mardinlilerin

gönlünü fetheden, Mardin'de kırkbeş senedir gazetecilik mesleğini icra eden sevgili dostumuz Adnan Avuka'ya, sevgili dostum Lütfi Özgünaydın'a, Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin profesyonelce çekilmiş fotoğraflarını veren arkadaşım Can Şakarer'e, kitabı yazarken tereddüte düştüğüm, yorulduğum, vazgeçmek üzere olduğum zamanlarda yazmaya devam etmem için beni teşvik eden, yüreklendiren eşim Leman Tahincioğlu'na ve emeği geçen herkese en içten duygularımla teşekkür ederim.

BÖLÜM I

SÜRYANİLERİN KÖKENİ

Kitabımızın giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi Süryanilerle ilgili en çok sorulan sorulardan biri de Süryanilerin kökenine ilişkin sorudur. Biz de kitabımızın ilk bölümünü bu soruya ayırdık.

Süryanilerin kökeni bizi tarih içinde bir yolculuğa çıkaracak kadar çok eskilere, İsa[1]'dan çok önceki dönemlere kadar dayanmaktadır. Çünkü günümüze ulaşan birçok bilgi ve belgeden anlaşıldığı gibi Süryanilerin ataları Aramilerdir. Aramiler ise ileride geniş bir biçimde söz edeceğimiz gibi, adları antik metinlerde ve Kutsal Kitap'ta da geçen; başlangıçta göçebe bir toplumken Suriye'nin kuzeyinde ve Mezopotamya'da yerleşmiş, krallıklar kurmuş, alfabeleri, dilleri ve kültürleriyle tarihte önemli izler bırakmış bir millettir. Aramice ise bir dönem günümüzün İngilizcesi gibi birçok farklı toplumdan insanın birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları ortak bir kültür dili olmanın yanı sıra başka milletlerden insanların da benimseyip konuştuğu, alfabesinden yararlandığı bir dil olmuştur. Kaynaklar bize İsa'nın, annesi Meryem'in, Havarilerin ve onların yakın çevresinin de Aramice konuştuğunu göstermiştir. Süryanilerin konuştuğu dil ise Aramice'nin doğu lehçesidir.

Süryaniler Hristiyanlığı ilk kabul eden millettir. O dönemde adı Antiokheia olan Antakya'da kurulan ilk Hristiyan Kilisesi'ni de Hristiyan olan Aramiler kurmuştur. Aramilerin kendilerini Süryani olarak adlandırmaları ise hâlâ putperestlikte ısrar eden diğer Aramilerden kendilerini ayırma çabasından kaynaklanmaktadır.

Görüldüğü gibi, Süryanilerin kökenine doğru çıktığımız yolculuk bizi Aramilere, Aramiler de Hristiyanlığın doğuşuna götürmektedir.

Kitabımızın bu ilk bölümünde biz de bu rotayı izleyecek ve kendimize hareket noktası olarak Hristiyanlığın doğuşu ve yayılışını alacağız.

---

[1] İsa adı birçok yayında İsa, Hz. İsa veya İsa Mesih olarak farklı farklı geçmektedir. Biz bu konuda otorite olarak bildiğimiz Kitabı Mukaddes Şirketi'nin yayını olan Kutsal Kitap'taki İsa deyişini kullanmayı uygun bulduk.(y.n.)

Hristiyanlığın Doğuşu

Kısaca değinmemiz gerekirse, insanların putlara taptıkları dönemde tek tanrı inancını ilk kez savunup yaymaya çalışan Hz. İbrahim'dir. Hz. İbrahim putları kıran bir peygamber olduğu için üç semavi din açısından da en çok önem verilen peygamberlerden biridir. Hz. İbrahim'den sonra tek tanrı inancını bir din haline dönüştüren Hz. Musa'dır. İslam ve Hristiyan inancına göre, halkına Tevrat'ı bildiren Musa, kutsal kitap indirilen ilk peygamberdir. Hz. Musa'dan sonra gelen peygamber Hz. Davud'dur. Hz. Davud'un kutsal kitabı Zebur'dur. Kitap getiren dört peygamberden biridir. Bilindiği gibi, Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'dir. İsa'nın İncil'i bildirmesi yaklaşık olarak üç yıl kadar sürmüştür. Bu üç yıl boyunca öğretisini sözlü olarak anlatmıştır. "İyi haber" ya da "müjde" anlamına gelen İncil, İsa'nın bu dünyadan ayrılmasından sonra onun açtığı yoldan yürüyenler tarafından yazılmıştır. Bazı yazarlar havarileri şakirt diye de adlandırırlar. Aslında şakirtler, havariler veya bir başka deyişle elçiler dışında kalan ve 72 kişi olduğu belirtilen İsa'nın talebeleridirler.

İncil Matta, Markos, Luka ve Yuhanna tarafından yazılan dört ayrı metin ile Luka tarafından yazılan Elçilerin (Havarilerin) İşleri, Yuhanna tarafından yazılan Vahiy ve havarilerin yazdıkları 21 adet mektupla birlikte 27 bölümden meydana gelir. İlk dört metin yazarların adları ile anılır.

İncil İsa'nın yaşam öyküsünü, gösterdiği keramet ve mucizelerini, söyleyişleri, öğretisini ve çektiği çileleri anlatır. İsa, öğretisini yayarken ona katılmasını istediği kişileri seçerek onlarla üç yıl boyunca birlikte hareket etmiştir.

Bir de Hristiyan olmayan, ama o tarihlerde tanınmış yazarların İsa hakkında yazdıklarına bir göz atalım:

1. İS 37-100 yılları arasında yaşamış Yahudi yazar Favius Josephudi'nin yazdığı Savaş ve Yahudiler adlı eserde, İsa'ya Hiristos dendiği, Hiristos'un Mesih demek olduğu, ona inananların ona Allah gibi taptıkları, çok mucizeler yaptığı, Yahudilerin ileri gelenlerinin onu

Roma Valisi Pilatus'a şikâyet ettikleri, Pilatus'un da onu çarmıha gerdiği anlatılır.

2. Bursa ve Adapazarı Valisi (İS 111-113) Plinius Junior, İmparator Trajanus'a (98-117) bir mektup yazarak, kendi bölgesinde yaşayan ve Hristiyan diye adlandırılan insanların ibadetlerini, inançlarını, Roma putlarına tapınmadıklarını, İsa diye birisine itikatları olduğunu anlatıp imparatora ne yapması gerektiğini sormuştur.

3. Tarihçi Tacitus (İS 55-120) 116 yılında yazdığı Yıllıklar adlı hacimli eserinde, Hristiyanlara yapılan eziyetleri, Hristiyan denilen bu insanların İmparator Neron (İS 54-68) zamanında nasıl vahşi hayvanlara atıldıklarını, inançlarını anlatır.

O tarihlerde tarihçilerin dışında birçok filozof, sofistler ve edebiyatçılar tarafından İsa ile ilgili birçok yazılar yazılmıştır. [2]

İsa vaazları ile halka inançlarını anlatırken görüp seçtiği ve Kitabı Mukaddes'te de yer alan 12 havarinin isimleri şöyledir: Petrus, Yuhanna, Yakup, Andreas, Filipus, Tomas, Bartalmay, Matta, Alfay oğlu Yakup, Yurtsever Simun, Maethias ve Yakup oğlu Yahuda.

Görüldüğü gibi İncil yazarlarından Matta ve Yuhanna havariler arasında yer alırken, Markos ve Luka ise İsa'nın şakirtleridirler.

İncil'in Luka ve Elçilerin İşleri başlıklı bölümleri İsa ile üç yıl bir arada bulunmuş olan Luka tarafından yazılmıştır.

Söz konusu kitabın en önemli özelliği ise anlatılanların sanki taraf-sız bir tarihçi-yazar tarafından kaleme alınmış gibi olmasıdır. Nitekim Luka'nın yazdığı Elçilerin İşleri'nde geçen coğrafi yerlerin, tarihlerin ve sosyal yaşam hakkındaki bilgilerin, yakın dönemlerde akademisyenler tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarıyla örtüştüğü görülmektedir

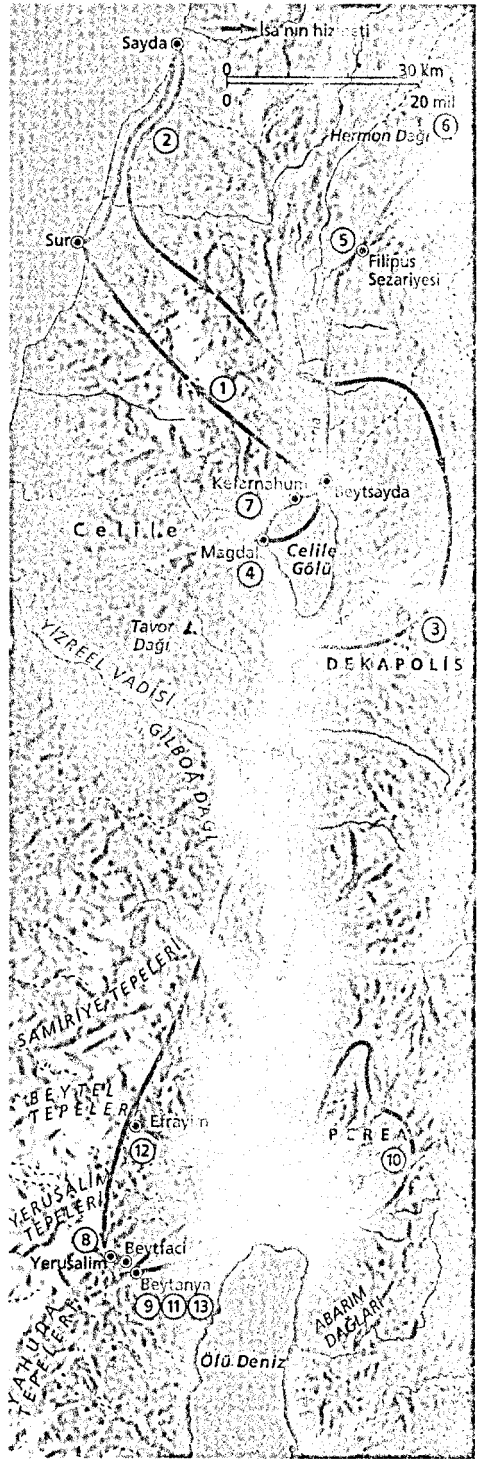
Luka'nın Elçilerin İşleri adlı kitabında şu konular işlenmiştir:

1. İsa'nın son buyrukları ve göğe çıkışı,
2. Yeruşalim'deki (Kudüs'ün İbranice adı) inanmışlar topluluğu ve elçilerin (Havarilerin) çalışmaları,
3. Tanrı'nın sözü ve Pavlus'un iman etmesi,

[2] İncil Nedir?, Xavier Jacob, Ankara, Kent Matbaacılık, 1985, s. 13-18.

4. Baskıların bir işe yaramayacağı, zaferin iman edenlerde olacağı,
5. Pavlus'un elçilik görevi,
6. Havarilerin ilk yolculukları,
7. Yeruşalim'deki ilk toplantı,
8. Havarilerin ikinci yolculukları,
9. Havarilerin üçüncü yolculukları,
10. Pavlus'un tutukluluk dönemi.

İsa'nın son yılında öğretisini yaymak amacıyla yaptığı seyahati gösteren haritadır.

Kaynak: Kutsal Kitap Tarihi Atlası, Paul Lawrance

İncil'in bir bölümü de Yuhanna tarafından yazılan Vahiy metninden oluşmaktadır.

Bu metin, o dönemde sembolizm açısından yaygın bir yazın türü olan "apokaliptik" üslupla yazılmıştır. Yunanca apokalypsis, bildirme ya da vahiy anlamına gelmektedir. Apokalips yazın türünde esas olarak Tanrı'nın insanlık tarihine nasıl el koyduğu, olayların akışını nasıl değiştirdiği anlatılır. İÖ 200'le İS 200 arasında yaygınlık kazanan bu tür, kültürel ve dinsel baskı altındaki toplumlara umut vermek amacıyla kullanılmıştır.

Apokaliptik yazılar ağırlıklı olarak Eski Antlaşma'ya dayanır (Tevrat). Tanrı'nın tek egemen olduğu, iyi ve mükemmel amacını gerçekleştirmek için sonunda dünya tarihini doğaüstü olaylarla etkileyeceği görüşünü içerir.

İsa'nın 12 havarisinden biri olan Matta'nın yazdığı İncil metninde İsa'nın soyundan söz edilmekte, halka verdiği vaazlar sırasındaki önemli olaylar, ihanete uğraması, çarmıha gerilmesi, gömülmesi ve ölümden sonra dirilişi anlatılmaktadır.

Hristiyanlık inancına göre, İsa'nın doğuşu, yaptığı mucizeler, Hristiyanlık inancını yayışı, söylevleri, Yahudiler tarafından Roma valisine şikâyet edilmesi, kurulan özel mahkemece yargılanıp suçlu bulunuşu, çarmıha gerilmesi ve mezara konulduktan sonra dirilip göğe çıkışı Allah tarafından verilmiş bir emirdir. Bunun gerekçesi ise şudur: Adem ve Havva'nın elma yemesi yasaklanmasına karşın dinlemeyip yemeleri sonucu kendilerinin ve kendilerinden doğacak neslin tümünün lanetlenmesinin affı için biricik oğlunu (Bazı Hristiyan mezheplerine göre biricik manevi oğlu) kurban ettirdi. Böylece insanlara yeni bir beyaz sayfa açtığı gibi, günahkârlık bir toplumun tümüne değil, bundan sonra bireye ait olması sağladı.

Markos'un yazdığı bölümde ise İsa'nın Celile'deki faaliyetleri, Kudüs yolculuğu, Son Akşam Yemeği'nden sonra çektikleri ve dirilişi anlatılmaktadır.

Başlangıçta İbranice ve Aramice yazılan İncil daha sonra

Yunanca'ya çevrilmiştir.

Aynı zamanda Eski Antlaşma da (Eski Ahit) denilen Tevrat'ın ve İncil'in bazı bölümleri Aramice yazılmıştır. Bunun başlıca nedeni de İÖ 7. ve 6. yüzyıllardan başlayarak Yakındoğu'da farklı diller konuşan halkların birbiriyle anlaşmak için kullandıkları ortak dilin Aramice olmasıdır. O tarihlerde Filistin ve çevresinde geçerli olan dil de yine Aramice'dir. Zamanla Akad dilinin yerini alan Aramice sonraki yıllarda Pers İmparatorluğu'nun da resmi dili olmuştur. Babil Talmudu ve Kudüs Talmudu Aramice yazılmıştır. İÖ 300'lü yıllar ile İS 650'li yıllar arası Aramicenin en etkili olduğu dönemdir.

Persler İÖ 612 yılında Asur İmparatorluğunu hâkimiyetleri altına aldıklarında orada esir tutulan Yahudileri serbest bırakırlar. Asurlularla yaptıkları savaşlarda esir alınarak Babil'e götürülen bu Yahudiler yıllarca orada yaşadıkları için zamanla İbranice'yi unutup Aramice konuşur olmuşlardır. Serbest bırakılan bu Yahudiler Filistin'e geldiklerinde de Aramice konuşmayı sürdürürler. Böylece Filistin'de İbranice ve Aramice bir arada konuşulur oldu. İncil'in bazı bölümlerinin Aramice yazılmasının altında işte bu neden yer almaktadır.

İsa büyüyünce bir taraftan Yusuf'un yanında dülgerlik sanatını öğrenip yaparken, diğer taraftan da havralarda dua eder, okuma yazma öğrenir. Otuz yaşlarına geldiğinde ise Taberiye Gölü civarında köy köy gezerek kendi öğretisini yaymaya başlar.[3]

İsa'nın öğretisini yaymaya başladığı dönemde yaşayıp dolaştığı coğrafya aslında Romalıların egemenliği altındaydı, çünkü İsa doğmadan yaklaşık 60 yıl önce Roma İmparatorluğu topraklarına Suriye, Lübnan ve Filistin'i de katmıştır.

Romalılar topraklarına kattıkları sınır bölgelerine genellikle bölge kralı olarak adlandırdıkları bir kişiyi tayin ederlerdi. Oldukça geniş yetkileri olan bu krallar bir çeşit eyalet valisi gibiydiler. O dönemde de aldıkları bu yeni topraklara bölge kralı olarak Herodes'i, Filistin'e de vali olarak Pontius Pilatus'u tayin etmişlerdi.

Romalıların en önemli amaçlarından biri de devletlerine kattık-

[3] Nasıra kenti, Beytlehem ve Taberiye Gölü çevresi bugünkü Filistin'de en eski yerleşim bölgeleridir.

ları topraklarda Helenizm kültürünü yaymaktı. Makedonyalı Büyük İskender'den bu yana gidilen her yerde Helen kültürünün etkin olmasına çalıştılar. Ele geçirilen topraklarda Helenistik kültürü öğreten okullar, tiyatrolar açtılar, Roma tanrılarına ait tapınaklar inşa ettiler.

İsa 33 yılında çevresine inancını yaymaya başladığı sıralarda Yahudi cemaati de onları putperest Romalıların egemenliğinden kurtarıp bağımsız bir devlet kuracak bir kurtarıcı bekliyorlardı. Gelecek kişiyi de Mesih olarak adlandırmışlardı. Bu nedenle de başlangıçta İsa'nın bekledikleri kurtarıcı olduğunu sandılar. Ancak onun yeni bir dinin savunucusu olduğunu görünce İsa'ya karşı cephe almaya başladılar.

Bilindiği gibi Yahudiler Hz. Musa'nın Yahudilik dinine mensupturlar. Her dinde olduğu gibi Musevilikte de birden fazla mezhep oluşmuştur. Bunların en önde gelenleri ise Ferisiler, Sadukiler, Esseneliler, Kâtipler ve Karailer olarak sayılabilir.

Filistin'in başkenti Jerusalem (Kudüs) aynı zamanda Museviliğin Tanrısal merkezi durumundadır. Yahudilerin en yüksek dini başkanı olan başhaham da orada ikamet etmektedir. Hz. Musa'nın tapınağı da kentin ortasındadır.

Musevilik Filistin'de yaşayan Yahudi halkının eğitilmesine, kaynaşmasına ve yardımlaşmasına büyük bir olanak sağlıyordu. Yahudilerin bu özelliklerini kurdukları lobilerle günümüzde de sürdürmeye çalıştıklarını görüyoruz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, İsa'nın bekledikleri Mesih olmadığını fark eden Yahudiler bu sefer de onu Yahudi cemaatleri arasında yeni bir inanç yaymakla suçlamaya başlarlar. Ancak daha da önemlisi, onun Roma devletine karşı yeni bir devlet kuracağı, Roma'nın putlarına yapılan törenlere katılmanın günah olduğunu söylediği, bu nedenlerle halkı isyana kışkırttığı söylentisini yaymaya başlarlar.

O tarihlerde Suriye, Lübnan ve Filistin'de Yahudiler çoğunluktadır. İsa'nın inancını yaymaya başlamasından yaklaşık bir yıl sonra onu vali Pontius Pilatus'a açıkça şikâyet ettiler.

Romalı bir yönetici olan bölge valisi Pontius Pilatus önceleri Yahu-

dilerin bu şikâyetlerini ciddiye almaz, "Ben İsa'yı sorguya çektim. Herhangi bir suç işlediğini tespit edemedim," diye onu serbest bırakır. Vali Pilatus'un İsa'yı serbest bırakmasına Yahudiler tepki göstermeye başlarlar. Vali Pilatus, Yahudilerin başkaldırması karşısında İsa'yı yeniden sorguya çeker ve onu çarmıha gerilme cezası ile cezalandırır. Cezasını onaylamak için de İsa'yı muhafızlarla birlikte Celile Eyaleti'nin valisi olan Herodes Antipas'a gönderir. Herodes Antipas da İsa'nın cezasını onaylayarak infazın gerçekleşmesi için vali Pilatus'a iade eder. Vali İsa ile beraber iki hırsızı da çarmıha gererek idam ettirir. Karar tamamen politiktir. Başka bir ifadeyle aslında ileride çıkması muhtemel bir isyana karşı valinin düşüncesine göre alınan bir önlemdir.

Yahudiler sonunda istediklerini elde etmişlerdir, ama valinin bir Yahudi isyanından çekinerek aldığı bu kararın İsa'nın suçlu olduğu anlamına gelmediği gün gibi ortadadır. Nitekim İsa'nın hayattayken etrafına topladığı 12 kişiden oluşan çekirdek topluluğun (çekirdek kilisenin) inançlarını yayarken oluşturdukları ilk topluluğun tümü Yahudi kökenlidir.

İsa suçlu bulunduğu için değil, Yahudilerin baskısı ve öğretisinin giderek halkı Romalılara karşı isyana kışkırtacağı endişesi nedeniyle ölüme mahkûm edilmiştir. İskenderiyeli tarihçi İklimos, İsa'nın suçsuz olduğunu, gençliğinde havralarda dua ile vakit geçirdiğini, göğe çıkışından sonra kurulan toplumun başkanı Yakup'un dürüst bir insan olduğunu "Ondan herkes sözünün eri (sıddık) diye söz ederdi. Saçını hiç kesmezdi. Milletinin günahlarının affı için hep dua ederdi."[4] diye yazar.

Bu arada Havarilerin başı olan Petrus'un Antakya'ya gitmesinden sonra Yakup'un sadece sebze yiyerek, gündüzleri oruç tutarak ve yalınayak sürdürdüğü kanaatkâr ve sofuca yaşam da İsa'nın inancının halk arasında yayılmasını hızlandıran önemli etkenlerden biridir.

Öte yandan Yahudilikten Hristiyanlığa geçenlerin bazıları öyle tutucudur ki, Yahudilikten gelmeyenlerin gerçek bir Hristiyan olabilmeleri için önce Yahudi olmalarını savunurlar. Yahudi olmanın ilk şartla-

---

[4] Süryani Tarihi, Prof. Dr. Mehmet Çelik, I. Cilt, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1996, s. 27-28.

rından biri de sünnet olmaktı. Kudüs'te oluşan ilk çekirdek kilise üyeleri 52 yılına kadar hep Yahudi kökenli kişilerden oluşmuştu.

Yahudilikten Hristiyanlığa geçenlerin bu konuda ısrarcı tutumları Kudüs ile Antakya arasında ilk kez 52 yılında bir konsil toplantısı düzenlenmesine yol açar. Bu toplantıda sünnet olma şartı kaldırılır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, ilk Hristiyan Kilisesi Antakya'da kurulmuştur. Zaten Yahudilerin baskısı nedeniyle Kudüs'te Antakya'da kurulan kilise gibi bir kilise kurulması mümkün değildir.

Antakya'daki gelişmeler son derece olumludur. Bu bölgeye Kudüs'ten havarilerden Barnaba gönderilmiştir. Barnaba buradaki olumlu gelişmeleri artırmak için Kudüs'ten kendisine yardımcılar gönderilmesini ister.

Bunun üzerine, eski adı Simon olan ve İsa tarafından Havarilerin başı olarak görülen Petrus, havari olmayan Hristiyanlardan Yahuda ile Silas'ı Antakya'ya gönderir.

O dönemde Antakya'nın idari ve coğrafi yapısı Hristiyanlığın yayılması için oldukça uygun bir zemin oluşturmaktadır. Antakya her şeyden önce Asya, Afrika, Avrupa kıtaları arasında bir köprü konumunda olmasının yanı sıra eskiden beri göç yolları üzerinde yer alan önemli bir merkezdir. Bölge aynı zamanda birçok kültürün birbiriyle kesiştiği, birçok kültürün iç içe geçtiği bir odak noktasıdır. Antakya bir başka ifadeyle de Doğu ve Batı kültürlerinin bir arada görüldüğü bir bölgedir.

Orta paleolitik çağdan bu yana bu bölgede çeşitli uygarlıklar kurulmuştur. Kalkolotik çağda İÖ 8000-5500 arasında da bu bölgede insan yerleşimleri olduğuna dair buluntular ortaya çıkmıştır. İÖ 3500-1000 arasında ise bölgenin yaygın bir yerleşim alanı olduğu bilinmektedir.

Bölgede iz bırakan belli başlı uygarlıklar arasında ise Sümerler, Babilliler, Hititler, Akadlar, Asurlular, Fenikeliler, Keldaniler, İÖ 2000 yıllarında Ortadoğu tarihinde ve kültüründe önemli bir rol oynamış olan Hurriler ve yine önemli bir miras bırakan Aramiler bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi, ilk Hristiyanların izini sürerek geldiğimiz Antakya'da yolumuz, daha önce dillerinden söz ettiğimiz ve asıl konu-

muz olan Süryanilerin ataları olduğunu vurguladığımız Aramilerle bir kez daha kesişmiştir.

Eski Romalılar ve İlk Hristiyanlar

Hristiyanlığın yayılmasından önce Aramiler de tıpkı eski Romalılar gibi putperest bir toplumdur.

Putperestlerin taptıkları putlar arasında doğuda görülen güneşi, ateşi, yeri ve göğü simgeleyen putlar ağırlıktadır.

Eski Romalıların taptığı putların simgeledikleri tanrılar onların dini inançlarının yanı sıra sosyal yaşamlarını da büyük oranda etkiliyordu. Egemen oldukları topraklardaki halkın da Roma tanrılarına inanmalarını isterlerdi. Halkın Roma putlarına tapmaları aynı zamanda imparatoru ve egemenliğini de tanıma anlamı taşıyordu. Yahudilerin dışında da Roma putlarına tapmamak Roma hâkimiyetini de tanımama anlamı taşırdı. Romalıların tanrıları doğayı kontrol eden, gizemli ve şahsi bir varlığı olmayan güçleri simgeliyorlar.

Eski Romalıların tanrıları esas olarak Yunan mitolojisinden etkilenerek çoktanrılı din inancına uyarlanmış tanrılardı. Bu tanrılar için görkemli tapınaklar inşa etmişlerdi. Bu tapınaklarda gerçekleştirilen ayinlerin teması ise, "Sana veriyorum, sen de bana ver,"di.

En başta Zeus olmak üzere savaş tanrısı Ares, denizler ve nehirler tanrısı Poseidon söz konusu tanrıların ilk elde akla gelenleridir. Hermes ise aynı anda hem tüccarların hem de hırsızların tanrısı olarak oldukça ilginç bir tanrıdır.

Hristiyanlık öncesi Aramiler de put dediğimiz taştan, tahtadan yapılmış somut cisimlere tapıyorlardı. Ancak bu putlar birer simgeydi. Çünkü onlar da aslında tıpkı Eski Romalılar gibi insanlara görünmeyen doğa güçlerine tapıyorlardı. Putlar ise bu güçlerin temsilcileriydi.

Aramilerin Hristiyanlık öncesi dönemdeki dini inançları hakkında günümüze ulaşan bilgiler şöyledir:

En önemli tanrıları gök gürültüsü anlamına gelen Rammon'dur. Bu tanrı Eski Ahit'te Rimmon olarak da geçmektedir. Bir başka önemli

tanrı ise Hurrilerin Fırtına Tanrısı Teşub ile özdeş sayılan Hadad ya da Haddad'dır. Haddad'ın hem yerdeki hem de gökteki suları, karları, doluları, yağmurları kontrol ettiğine inanıyorlardı.

Aramilerin en önemli tanrıçaları ise Haddad'ın eşi Atargatis'tir. Atargatis'in Ahameni krallığı dönemi madeni paralar üzerinde resimleri görülmüştür. Eski Ahit'te bu tanrıçadan da söz edilmektedir. Sözcük kökeni Aramice olan bu tanrıça Atagatis olarak da bilinmektedir.

Bu tanrıçanın özgün iki tanrıçanın birleşiminden meydana geldiğini söyleyen yazarlar da vardır. Atta–ata olarak da bilinmektedir. Atta madeni paralar üzerinde sarık olarak da simgelenmiştir. Fenikelilerin Astarte ve Anat adlı tanrıçalarına karşılık düştüğü de belirtilmektedir.

Hristiyanlığı Kabul Eden İlk Millet Süryaniler

Aramilerin Hristiyanlık öncesi dini inançlarını günümüze ulaşan bilgiler ışığında kısaca ele aldıktan sonra ilk Hristiyan kilisesinin kurulduğu Antakya'daki misyonerlik faaliyetlerine geri döndüğümüzde Silas ve Yahuda'dan sonra Pavlus'un da bu bölgeye davet edildiğini görüyoruz.

Antakya'ya çağrıldığı dönemde Tarsus'ta inzivaya çekilmiş olan Pavlus Yahudiyken Hristiyanlık inancını benimsemiş iyi eğitimli bir Roma vatandaşıdır.

Pavlus, 12 havariden biri değildir. Ancak Hristiyanlığın yayılmasında katkısı büyüktür. Ama bazı iddiaların aksine diğer havarilerin misyonerlik faaliyetlerinin öncüsü ve liderleri değildir.

Pavlus Barnaba ile Orta Anadolu'ya, Karaman'ın Ekinözü köyü yakınlarındaki Derbe antik kentine gitmiş olsa da[5] , ağırlıklı olarak Ege bölgesi, Trakya ve Yunanistan içlerinde olmak üzere batıda etkinlik göstermiştir.

Süryaniler Antakya'da ilk Hristiyan kilisesini kuran Petrus'la birlikte Hristiyanlığın yayılmasında büyük payı olan Pavlus'u da yad ederler. Ancak kimi yazarların Pavlus'u fazlaca öne çıkarmaları, başta Petrus olmak üzere diğer havarileri göz ardı ederek Hristiyanlığı yayan tek

[5] Pavlus'la Barnaba'nın Derbe'ye gittikleri yapılan kazılardan anlaşılmıştır. Bu konuda bkz. Skylife Dergisi, Kasım 2009, s. 95'teki Muzaffer Karaoğlu ve Fatih Özenbaş'ın yazısı.

kişinin Pavlus olduğu anlamına gelecek yorumlar yapmaları ise gerçeği yansıtmamaktadır.[6] Bu tür söylemlerin kasıtlı olduğu söylenmektedir. Pavlus'un misyonerlik faaliyeti ağırlıklı olarak Batı Anadolu, Makedonya ve Roma'ya kadar olan bölgede etkili olmuştur. Yukarıda da değindiğimiz gibi Pavlus'un batıdaki misyonerliği pek geniş sınırları kapsamamaktadır. Örneğin Slavlar, İngilizler, Fransızlar ve Almanlar Pavlus'un ölümünden yüzyıllar sonra Hristiyan olmuşlardır.

Nitekim Hristiyanlığın ilk döneminde İç ve Doğu Anadolu'da, Kafkasya'da, Çin, Tibet, Hindistan, İran, Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'da Pavlus'un misyonerlik yaptığı batı bölgelerine oranla beş kat daha fazla sayıda Hristiyan olması Pavlus'u öne çıkaranların tezlerini çürüten önemli bir göstergedir.[7] Çünkü aynı dönemde Barnaba ve Petrus da Urfa, Diyarbakır, Kapadokya, Mezopotamya bölgelerinde Hristiyanlığı yaymışlardır. Yine İsa'nın havarilerinden olan Tomas ile kardeşi Aday'ın Hristiyanlığın Anadolu'ya yayılışında büyük katkısı vardır. Aday Urfa'da Abgar Krallığı'ndan başlayarak Güneydoğu Anadolu, Kuzey Mezopotamya coğrafyasında yaptığı misyonerlik faaliyetleri ile bölge halkının büyük bir bölümünü Hristiyan yapmıştır. Tomas ise Hindistan'da, Çin'de Hristiyanlığı yayan havarilerden biridir. Hristiyanlığın Hindistan ve Asya'nın güneyine yayılmasında Urfalı bir tüccar olan Yusuf adlı birinin beraberinde 400 kişilik bir grupla buralara gitmesinin etkisi büyüktür.[8]

Hristiyanlığın Hindistan'ın güneyinde bulunan Malakar bölgesine Havari Tomas tarafından götürüldüğüne dair güvenilir belgeler bulunmaktadır. Hindistan'da vefat eden Tomas'ın kemikleri bazı yazarlara göre Roma'ya götürülmüştür.[9]

Ama gerçek olan şudur ki Tomas'ın yetiştirdiği misyonerler Hris-

---

[6] Pavlus ayrıca Hristiyanlık inancıyla ilgili olarak İsa'nın görüşlerinden başka yeni bir görüş getirmemiş, yalnızca İsa'nın düşüncelerinin savunucusu olmuştur.

[7] Saklı İnci, Antik Arami Mirası, (Ed.) Sebastian P Brock, I. Cilt, çev: İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği, İstanbul, Transworld Film, 2001.

[8] Süryaniler, P. Emanuel Aydın, Nuhro Yayınları, 1982, s. 90.

[9] Edessa'dan Urfa'ya, Prof. Dr. Mehmet Çelik (ed.), Ankara, Atılım Üniversitesi, 2007, s. 14-15.

tiyanlığı Orta Asya ve Çin'e kadar götürmüşlerdir. Bu arada Kudüs'te kalan diğer Havariler ise Filistin, Lübnan ve Mısır'da yoğun bir misyonerlik faaliyeti içinde olmuşlardır. Görüldüğü gibi Hristiyanlığın yayılışında Pavlus yalnız batı coğrafyasının bir bölümünde etkili olmuştur. Buna karşın Petrus ve diğer havariler ise çok daha geniş alanlarda Hristiyanlığı yayarak sonuç almışlardır.

Antakya Kilisesi

Daha önce de belirttiğimiz gibi ilk Hristiyan Kilisesi Antakya'da kurulmuştur. Kurucusu Petrus'tur. Episkopos olarak takdis edilen Petrus bu kilisenin patriği unvanını almıştır.

Petrus (Patriklik dönemi: 37-67) 4. yy'da, Hristiyanlığın yayılmasındaki katkıları nedeniyle kutsanmış ve papa unvanı verilmiştir. Böylece Petrus Antakya Kilisesi'nin yanı sıra Roma Kilisesi'nin de ilk başkanı olmuştur. Roma Katolik Kilisesi Petrus'u Saint Pierre unvanı ile anmaktadır. Adına çok sayıda kilise, manastır ve şapel inşa edilmiş ve aziz olarak kutsanmıştır.

Öte yandan Ortodokslar da Petrus'u Antakya'da kurulan ilk kilisenin başı olarak kabul ederler. Onu ilk patrik ve aziz olarak kutsamışlardır. Petrus döneminde kiliseler arası bölünmeler olmadığı gibi Hristiyanlıkta mezhep ayrılıkları da söz konusu değildi.

Mor Petrus Roma'da ayaklarından bağlanıp başaşağı sarkıtılarak şehit edilmiştir. O dönemdeki Roma yasalarına göre, ölüme mahkûm edilen Roma vatandaşlarının bu cezaları ölüm çabuk gerçekleşsin diye kafaları kılıçla kesilerek uygulanırken, Roma vatandaşı olmayanların ölüm cezaları ise hemen ölmesinler, eziyet çekerek ölsünler diye ayaklarından asılarak uygulanırdı.

Antakya Kilisesi'nin ikinci patriği Afodius'tur (Patriklik dönemi: 67-68). Afodius özellikle putperestlikte direnen Aramilerin Hristiyanlığı benimsemeleri için uğraş vermiştir. Afodius da tıpkı Petrus gibi Romalılar tarafından öldürülmüştür.

Söz konusu kilisenin üçüncü patriği ise İğnatius "Theofurus"

Nurono'dur (Patriklik dönemi: 67-107). İğnatius Nurono Roma'da vahşi hayvanlara yem yapılarak acımasızca öldürülmüştür. Romalılar ibret olsun diye patrik İğnatius'u Antakya'da tutuklayarak Roma'ya götürürken ellerine ve ayaklarına zincirler bağlayarak sokaklarda sürüklemişlerdir.

İğnatius Roma'da kendisini mahkemede savunacağına İsa'ya olan bağlılığını anlatır ve kendisini yargılayanları ciddiye almaz. Böyle davranırsa vahşice öldürüleceğini bile bile İsa'nın inancını över. İğnatius daha önce Süryanice yazdığı yedi mektuptaki duygu ve düşüncelerine uygun davranır, din şehidi olmaktan mutluluk duyar.

İğnatius bu mektuplarında Hristiyanlara inançlarından dolayı eziyet çekmekten, hor görülmekten, öldürülmekten hiç korkmamalarını, tam tersine böyle davranırlarsa din şehidi sayılacaklarını, öbür dünyada onları güzel ve mutlu bir yaşam beklediğini telkin etmiştir. Antakya Kilisesi'nin üçüncü patriği İğnatius'un Hristiyanlık tarihinde gösterdiği cesaret ve çalışmalarındaki özveri ve koyduğu kurallar nedeniyle adı, yeni seçilen patriklerin adlarının başına konulmaya başlandı. Bu uygulama günümüze kadar devam etmektedir.

Antakya Kilisesi'nin dördüncü patriği olan İron'un (Patriklik dönemi: 107-127) da Romalılar tarafından idam edildiği söylenir, ancak İron'un idam edildiğini kanıtlayan bir belgeye henüz rastlanmamıştır.

Antakya Kilisesi'nin bu üç patriğinin ölüme giderken inançlarından hiç taviz vermemeleri, sergiledikleri dik duruş ve coşkulu tavır, diğer Hristiyanların baskıya ve zulme karşı direnmelerinde manevi açıdan son derece önemli bir örnek oluşturmuştur.

Hristiyanlığın Gelişmesi ve Milano Fermanı

Tarihin okunması pek hoş olmayan sayfalarından bazılarını da ilk Hristiyanların uğradığı kıyımlar oluşturur. Milano Fermanı'na[10] kadar süren ve birçok kitaba ve filme konu olan bu baskı ve zulüm döneminin başrolünde ise eski Romalılar vardır. Dördüncü yüzyılın başlarına

[10] Milano Fermanı Roma İmparatorluğunda herkesin dilediği tanrıya tapmasına hoşgörüyle bakılmasını sağlayan bildiri. Bu bildiri 313'te varılan bir anlaşmanın siyasal bir sonucudur. Bu anlaşma sayesinde Hristiyanlar başta kilise kurmak üzere birçok yasal hakka kavuşmuşlardır. (y.n.)

kadar Hristiyanlara eziyet eden yalnız Romalılar değildi. Başlangıçta Perslerin de bu konuda geri kalan tarafları yoktu. Daha sonraları, Persler Nasturilere geçici bir süre hoşgörü ile bakmışlardır.

Hristiyanlığın savunduğu ilkeler göz önüne alındığında, imparatoru ve imparatorluk kurumlarını tanrılaştıran putperest Roma diniyle ve Romalıların siyasi egemenliğiyle çatışma kaçınılmazdı ve nitekim de öyle olmuştur.

Hristiyanlığın putperest kitleler arasında hızla yayıldığını gören Romalılar vahşetin boyutunu, İğnatius Nurono örneğinde olduğu gibi, Hristiyanları vahşi hayvanlara parçalatmaya kadar vardırmışlardır.

İsa'dan sonra bilinen en önemli kurban Kudüs'teki Yahudi toplumunun önde gelen isimlerinden biri olan İstafenos'tur. İstefanos, Yahudi cemaatinin ileri gelenlerindendi.

İstafenos Hristiyanlığı büyük bir inançla savunması ve Yahudilikten kopmanın kaçınılmaz olduğunu içeren vaazları ile şimşekleri üstüne çekmiştir. Tutuklanır ve sorguya çekilir. Sorgusunda da eğilip bükülmez, geri adım atmaz, kendisini savunacağına kendisini sorgulayanları suçlar. Onlara, "Asıl suçlu olan sizlersiniz, artık Allah'a tapmıyorsunuz, yalnızca maddiyatla ilgileniyorsunuz," dedikten sonra, "Sizler artık şeriattan da koptunuz, Musa'nın çadırını kurup toplarken bu çadırı defalarca öpüp saygı gösterisinde bulunarak onu bir puta çevirdiniz," diye ekler. Bu söyledikleriyle de yetinmez. "İsa'yı göğe çıkarken gördüm. O artık Allah'ın yanındadır," der.

İstafenos'un bu cesurca tavrı ve İsa'ya inancını belirtmesi onun Yahudi toplumunun en üst din kurulu tarafından bir "suçlu" olduğuna karar verilmesine yol açar ve öldürülmesine karar verilir.

O tarihlerde ölüme mahkûm edilenlerin cezaları taşlanarak öldürme (recm) biçiminde uygulanmaktadır. İstefanos da taşlanarak öldürülür.

İstefanos'un mezarı ancak İS 500'lerde bulunmuştur. Mezarının ortaya çıkmasından sonra Kilise tarafından aziz ilan edilerek Mor İstefanos olarak anılmaya başlanmıştır.[11] Tüm Hristiyan Kiliseleri Mor

[11] Hristiyanlık Tarihi, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları, 2004, s. 59.

İstefanos'u her yıl ocak ayının ilk haftasında aziz unvanıyla ve şammasların başkanı olarak yâd ederler.

Konu ilk Hristiyanların çektiklerine gelince zulmün baş aktörlerinden biri de Neron'dur. İS 37-68 arasında yaşayan ve 54-68 yılları arasında Roma İmparatorluğu tahtında oturan, tarihe dengesiz ve acımasız biri olarak geçen Neron ülkesinde görülen her türlü sıkıntı ve huzursuzluğun sorumluluğunu Hristiyanlara yüklüyordu.

Başlangıçta Hristiyanları yalnızca tutuklatmakla yetinen Neron bir süre sonra onları öldürtmeye de başladı.

Neron bir iddiaya göre de şehirde yangınlar çıkartıp bu yangınları Hristiyanların çıkarttığı söylentisinin yayılmasını sağlıyor, sonra da yakaladığı Hristiyanlara hayvan postları giydirerek geceleri halkın önünde diri diri yaktırıyordu. Alevler arasında kalan insanların gece karanlığında bir meşale gibi parlayarak yanmalarını seyretmek en önemli eğlencelerinden biriydi.[12]

Neron'dan sonraki Roma imparatorları döneminde Hristiyanlık yayıldıkça Hristiyanlara yönelik baskı ve zulüm de artarak sürdü. Antoninus Plus'tan sonra imparator olan Marcus Aurelius'un 138-161 yılları arasındaki imparatorluğu döneminde Hristiyanlar yine büyük bir kıyıma uğradılar.

Bu sefer de askeri başarısızlıklardan, açlık ve veba salgınlarından sorumlu tutuluyorlardı. 303 yılında ise Hristiyanlara karşı eskisinden de sert ve büyük kıyımlara yol açan bir mücadele başlatıldı. İlk iş olarak ordu Hristiyan askerlerden temizlendi. Bir yıl içinde Hristiyanlara karşı dört ayrı genelge birden yayımlandı. Adeta Hristiyanlığın kökü kazınmak isteniyordu. Hristiyanlar vatandaşlık hakkını kaybetti. Sarayda görevli olan Hristiyanlar köle durumuna düşürüldü. Kiliselerin yıkılması ve kutsal kitapların yakılması emredildi. Sarayda çıkan bir yangın bile Hristiyanlara mal edildi. Başta kentin piskoposu Anthime olmak üzere çok sayıda Hristiyan öldürüldü. İmparatorluk sınırları dahilinde yer yer ayaklanmalar oldu, isyanlar çıktı, ama bunlar kan dökülerek bastırıldı.

Aynı dönemde yaşanan kıyımlardan biri de Mardin'deki Kırklar

[12] Hristiyanlık Tarihi, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları, 2004, s. 85.

Kilisesi'ne adını veren olaydır. Bu olayın Sivas'ta yaşandığı söylenmektedir. Putlara kurban kesmeyi reddeden 40 Hristiyan asker, putperestliği reddeden diğer askerlere örnek olsun diye bir kış gecesi çıplak bir halde buz tutmuş bir göle atılarak ölüme terk edilmiştir. Bu askerlerin hepsi donarak ölmüş, hiç kurtulan olmamıştır. Yüzyıllardan beri Süryani Kilisesi'nde anılan Kırk Şehit Günü bu acı olayın ürünüdür. Hristiyanlık tarihine geçen bir başka acı olay ise Antakya Ebraşiyesi'nde (metropolitlik) yaşanmış, birçok ünlü ruhani acımasızca katledilmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hristiyanlara yönelik bu baskı ve zulmün altında aslında bir siyasi çatışma yatmaktadır.

Görünürdeki nedenler, Hristiyanların Roma tanrılarına tapmamaları, tanrılara kurban kesmemeleri, putperestlerin ahlak dışı eğlencelerine katılmamaları, bayramlarda evlerini süslememeleri gibi şeyler olsa da asıl neden, Hristiyanların diğer semavi dinlerde olduğu gibi, "Kâinatta görülen canlı ve cansız varlıkların yaratıcısı tek bir Tanrı vardır, ona tapmalıyız, putlara tapmak günahtır," görüşünü savunarak Romalıların putlarını küçümsemeleri, getirmekte oldukları yeni din ile Roma İmparatorluğu'nda yerleşmiş inançları yıkıp yeni inanç ve yeni bir imparatorluk kurma propagandaları sonucu oluşturulan kamu düşüncesidir.

Ancak Yahudiler de tek bir tanrıya inanıyorlardı, onlar da putperestliğin gerektirdiği şeyleri yerine getirmiyorlardı, neden onlara da Hristiyanlara davranıldığı gibi davranılmadı diye bir soru sorulabilir. Bu sorunun yanıtı tek bir cümleyle özetlenebilir: Romalılar Yahudileri kendi varlıklarını tehdit eden bir güç olarak görmüyorlardı. Hristiyanlık ise Yahudilik gibi belli bir bölgede sıkışıp kalmamıştı. Roma İmparatorluğu'nun hâkim olduğu topraklara girip yayılıyor ve evrensel bir din olma yolunda hızla ilerliyordu. Bu eziyetler ancak İS 313 yılında Milano'da yayımlanan, tarihte Milano Fermanı olarak geçen ferman yayımlanıncaya kadar devam etti.

Ferman şu sözleri içeriyordu:

"Bugünden itibaren her kim Hristiyan dinine tabi olmak isterse hiç-

bir şekilde rahatsız edilmeksizin, bu dine serbestçe ve samimi olarak girsin. Bu konuyu zat-ı devletlerine (yani Nicomedia Valisi'ne) en açık biçimde bildirmek istedik. Ta ki Hristiyanlara, kültlerini uygulamada tam ve mutlak bir özgürlük bahşetmiş olduğumuzdan habersiz olmayasınız. Ve mademki bu özgürlüğü Hristiyanlara bahşettik, zamanımızın barış ve güvenliği için; diğer dinlerin saliklerine dahi, kendi âdet ve inançlarına göre hareket etmek ve istedikleri ilahlara tapmak konusunda bu özgürlükten yararlanmak tam ve mutlak hakkını bahşetmiş olduğumuzu zat-ı devletleri takdir buyururlar. Hiçbir kimsenin haysiyet ve inancını yaralamak istemediğimizden dolayı bu suretle karar verdik."[13]

Aynı fermanda Hristiyanlardan daha önce gaspedilmiş olan özel ev ve kiliselerin hiçbir tazminat talep olunmaksızın ve hiçbir zorluk gösterilmeksizin, geri verilmesini de emrediyordu.

Milano Fermanı'nın yayımlanmasından sonra Anadolu'da, Suriye'de, Lübnan'da, Irak'ta, İran'da, diğer bazı Asya ülkelerinde yeni kiliseler, manastırlar inşa edilmeye başlandı. Yer yer yeni metropolitlikler kuruldu.

Hristiyanlık inancına yakınlık duyan imparator ise ülkesinin en önde gelen mimarlarını, ustalarını yeni dinin ibadethanelerini inşa etmekle görevlendirdiği gibi, paraca da yardım etmeye başladı. İmparator Konstantin, devletin resmi dinini Hristiyanlık olarak ilan ettikten sonra inşa ettirdiği kilise ve manastırların kalıntılarından Anadolu'nun birçok yerinde günümüze kadar gelenler vardır.

Hristiyanlıktaki İlk Fikir Ayrılıkları

Milano Fermanı'ndan sonra oldukça rahatlayan Hristiyanlıkta ne yazık ki mezhep ayrılıklarına yol açacak teolojik görüş ayrılıkları başladı.

Konsil toplantılarında ortaya çıkan bu görüş ayrılıklarının fitilini ilk ateşleyen ise İskenderiye Kilisesi'nin rahiplerinden olan Arius'tur. İskenderiye Kilisesi'nin metropoliti Alexander, cemaate Baba, Oğul ve Ruh'ül Kudüs (Kutsal Ruh) üçlüsüyle ilgili vaaz verirken rahip Arius,

[13] Süryani Tarihi, Prof. Dr. Mehmet Çelik, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1996.

Baba ile Oğul arasındaki ilişkiyi metropolit Alexander'ın izah edişinin dışında İskenderiye ve Antakya teoloji okullarında eskiden beri tartıştıkları Aristo ve Eflatun düşünceleri ışığında izaha kalkışır.

Bu tartışmanın cemaat önünde yapılmış olması konunun kısa bir zaman içinde İskenderiye'ye, oradan da her tarafa yayılmasına yol açtı. Sorun giderek büyüdü. Rahip Arius'un ortaya attığı görüş birçok kesim tarafından değişik açılardan ele alınarak felsefi bir tartışmaya dönüştürüldü.

İskenderiye Kilisesi'nin metropoliti Alexander bütün bu gelişmelerden rahatsızdır. Bu konuyla ilgili olarak bir konsil toplantısı yapmaya karar verir. Konsile yüze yakın episkopos çağrılır. Metropolit Alexander'ın topladığı bu konsil evrensel değil, yerel bir konsildir. İskenderiye metropoliti topladığı yerel konsilde rahip Arius ile arasındaki fikir ayrılığını şöyle izah eder:

"Bizim inancımıza göre, dünyayı ve bütün canlı ve cansızları yaratan Allah'tır. Tevrat'ın 1. ve 2. bölümünde de izah edildiği gibi Allah'ın kelamı her şeye muktedirdir. Allah'ın kelamı aynı zamanda Kutsal Ruh'tur. Bu Kutsal Ruh, Bakire Meryem'in karnında erkeksiz olarak İsa'yı tenlendirdiği için Baba, Oğul ve Ruh'ül Kudüs diye adlandırıyoruz. Görünümde üç ayrı parçaymış gibi algılayanlar olabilir. Baba, Oğul ve Ruh'ül Kudüs ayrı ayrı parçalara değil üçünü simgeleyen bir bütünü tanımlamaktadır. Ben bunu cemaate anlatırken rahip birtakım felsefi deyimler kullanarak itiraz etti."

Toplanan Konsil'den Arius'un aforoz edilmesi kararı çıktı. Arius konsilde tezini şiddetle savunmuş ve düşüncelerinden vazgeçmemiştir. Ancak Arius'un gerçek düşüncesi ve savı ile ilgili bilgiler günümüze ulaşmadığı için içeriği hakkında kesin bilgilerimiz yoktur.

Arius'un Libya'da doğduğu, Antakya'da ilahiyat eğitimi aldığı bilinmektedir.

O tarihlerde Süryanilerin Urfa, Antakya ve İskenderiye gibi yerlerde ilahiyat okulları vardır. Bu okullar aynı zamanda bir akademi niteliğindedir. Eski Yunan filozoflarının kitapları okutulur, felsefe tartışma-

ları yapılır. Arius'un da bu felsefe tartışmalarının etkisi altında kaldığı düşünülmektedir.

Aforoz edilmesine rağmen pes etmeyen Arius düşüncelerini daha da geliştirir. Ayrıca artık düşüncelerini yakın çevresine anlatmakla da yetinmemektedir. Süryanice mektuplar yazarak görüşlerini tüm episkoposlara duyurur. Arius'un tezleri kiliseler arasında bölünmelere yol açar. Tartışmaların çapı iyice büyümüştür. Bunun üzerine episkoposlar İmparator Konstantin'e[14] başvurarak ülkede düzenin ve huzurun bozulduğunu belirterek ondan bir ekümenik, yani evrensel bir konsil toplantısı düzenlemesini talep ederler.

Bunun sonucunda da Hristiyan âleminin ilk ekümenik toplantısı İS 325'te İznik'te düzenlenir.

İmparator Konstantin'in düzenlediği bu toplantıya kaç kişinin katıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bazı yazarlar binlerce kişinin katıldığını yazmışlardır, ama birçok yazar tarafından bu toplantıda 318 kişinin oy kullandığı belirlendiği için geri kalanların dinleyiciler olduğu düşünülmektedir.

Bu ekümenik konsil toplantısının açılış konuşmasını İmparator Konstantin Latince yapar ve onun yakın arkadaşı olduğu belirtilen Filistin'deki Sezeriye piskoposu Eusebios tarafından Yunanca'ya çevrilir.[15]

İmparator Konstantin'in konuşması özetle şöyledir:

"Değerli dostlarım: Kutsallığınızla karşılaşmam ve bir araya toplanmamız en büyük temennimdi. Kâinatı yaratan Tanrı'nın bana bahşettiği nimet ve bereketlerinden dolayı ona sonsuz şükürler olsun. En zalim düşmanımız olan "Kötü Ruh"un Tanrı yasasına karşı iftira etmesine fırsat vermeyiniz. Çünkü Tanrı'nın Kilisesinde bölücülük yapmak, savaştan daha kötü bir eylemdir. Bu konu kadar beni üzen başka bir etken bulunmamaktadır. Bu hastalığa çare bulmanız için sizleri buraya davet ettim. Bundan dolayı tek bir yürek ve tek bir ruhla hemfikir ola-

---

[14] Hristiyanlığı benimseyen I. Constantinus (Flavius Volerus Constantinus).

[15] Eusebios'un doğum yeri hakkında çelişkili görüşler vardır. Bazı yazarlar Sezeriye ya da Keseriye, bazı yazarlar ise Kayseri olarak belirtmektedirler. Bu gibi durumların yazarların kullandıkları dil ile söz konusu yer ya da ismin başka dildeki telaffuz farkından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

rak dinin yücelmesini barışçı yollarla sağlayın. Bunu yapmanızla bilin ki, Tanrı'nın hoşnut olduğu en güzel işi yapmış oluyorsunuz. Bilmelisiniz ki, kilisenin herhangi bir ferdinin kayıp olmasından, Rab sizleri sorumlu tutacaktır." [16]

İmparator Konstantin'in İznik'te toplanan ekümenik konsil toplantısında yaptığı konuşma her açıdan çok önemlidir. "Bilmelisiniz ki, kilisenin herhangi bir ferdinin kayıp olmasından, Rab sizleri sorumlu tutacaktır," cümlesi ise İsa'nın havarilerine söylediği ve İncil'de de yer alan "Kayıp kuzunun peşinde olmalısınız," öğüdünden esinlenilerek söylenmiştir.

Bu arada yine günümüze ulaşan bilgilere göre, Arius ve onun görüşlerinden yana olanlar bu toplantıya çok iyi hazırlanmışlar, kendi tezlerini içeren kitapçıklar bile dağıtmışlardır. Arius'un düşüncelerine karşı çıkanların ise bu kitapları okumadan yırtıp attıkları belirtilmektedir.

Ateşli tartışmaların ve hatta yer yer kavgaların yaşandığı İznik'teki bu ekümenik konsil toplantısında, ortalığın yatışmasından sonra söz alan Sezeriye piskoposu Eusebios Arius'un taraftarlarına hitaben, "Bizler inancımızı İsa ve havarilerin sözlerinden esinlenerek oluşturduk. Sizin nereye varacağı belli olmayan felsefi görüşünüze iman etmemiz mümkün değildir," der ve onu susturmaya çalışır.

İznik Konsili'nde alınan kararlardan günümüze ulaşanlardan bazıları şunlardır:

1. Rahip Arius ve taraftarlarının sapkın düşüncelere sahip olduğu gerekçesiyle aforozları onaylandı.
2. Hristiyan inancını belirleyen İman Yasası (Amentü) kabul edildi. Hemen tüm kiliselere bildirildi ve dualaların başlarında dua olarak okunması emredildi. İznik Konsili'nde kabul edilen Amentü kararı o tarihten bugüne kadar Hristiyanlığın tüm kiliselerinde dua olarak kullanılmaktadır.
3. Antakya, İskenderiye ve Roma Kiliselerinin ekümenik kiliseler olduğu, Kudüs Kilisesi'nin ise fahri kilise olduğu kabul edildi. İstanbul Kilisesi ise İznik Konsil toplantısından beş yıl sonra kurulmuş olmasın-

[16] Tüm Yönleriyle Süryaniler, Gabriyel Akyüz, Mardin, Kırklar Kilisesi, 2005, s. 182.

dan dolayı, Marmara Ereğlisi'ne bağlı idi.

4. Cemaat bireylerinin Vaftiz, Nikâh gibi zorunlu din hizmetlerini ifa edecek din adamı evli olmalıdır kararı alındı. Evli din adamının unvanı papaz, genellikle manastırlarda yaşayan, hayatı boyunca bekâr yaşayacak olanlara da rahip denilecektir.

5. Doğu Kiliseleri'nin merkezi Antakya'dır. Unvanı Tüm Doğu Ortodoks Kiliseleri'dir.

İznik Konsili Arius'un aforoz edilmesiyle sonuçlanmış, ama teolojik düşünce ayrılıkları son bulmamıştı.

Bunun bir nedeni de toplantıdaki konuşma dilinin Yunanca olması ve doğudan gelen delegelerin, cümlede kullanıldıkları yere göre anlam ifade eden felsefi sözcük ve kavramları anlamakta sıkıntı çekmeleri ve dolayısıyla alınan kararların ayrı ayrı yorumlanmasının payı çoktur.

İskenderiyeli rahip Arius'tan takriben iki yüz elli yıl sonra İstanbul Patriği Nasturius da Arius'un ortaya attığı düşünceleri alıp geliştirmişti (427). Arius ve Nasturius'un ortak özellikleri her ikisinin de Urfa ve Antakya okullarında ilahiyat eğitimi almış ve Aristo felsefesini tartışan bir ekolün mensubu olmalarıydı. Bilindiği gibi Aristo'nun mantığı, her şeyin mutlaka bir gerekçesi ve olayların birbirleri ile bağlantıları olmalıdır şeklinde özetlenebilir. Ancak inançlarda her şeyin bir gerekçesi olduğunu her zaman izah etmekte zorluklar vardır. Her inançta dogmalar vardır.

Nasturius'un 381 yılında Fırat Nehri'nin yakınlarındaki Germanicia'da (Maraş) doğduğunu biliyoruz. O da Arius gibi Antakya'da ilahiyat okumuştu. Süryanice, Yunanca ve Farsça bilir, güçlü bir hatiptir. Arius'un görüşlerine yakın görüşleri vardır. 427'de İstanbul'a gelir. Bir yıl sonra da İstanbul Kilisesi'nin patriği seçilir.

Nasturius İstanbul patriği olduğunda, teolojik düşüncelerde mutlaka bir uzlaşma oluşturacağını söylemesine rağmen istenilen neticeye varılamamıştır. Teolojik düşünce ayrılıklarının giderek iyice sertleşmesi üzerine İmparator Theodisius döneminde bu kargaşaya bir son vermek için ikinci bir konsil toplandı.

381 yılında İstanbul'da toplanan bu konsilde İstanbul Episkoposu Makdinius'un daha önce aforoz edilen Arius'un görüşlerine yakın görüşler savunması ortamı kızıştırdı.

Sonuç olarak İstanbul Episkoposu Makdinius da, 325'te toplanan İznik Konsili'nde alınan ve İman Yasası olarak kabul edilen fikirlere ters düştüğü için aforoz edildi.

Görüldüğü gibi, Arius, Makdinius ve onları izleyenlerin savunduğu düşünceler aynı zamanda Hristiyanlık tarihinde büyük yer kaplayan konsillerin toplanmasına da neden olmuştur.

İlk fikir ayrılıklarının özünü Mesih'in tek doğalı mı, yoksa çift doğalı mı olduğu tartışması oluşturmaktadır. Yine bu tartışmadan yola çıkılarak yapılan 451'deki Khalkedeon (Kadıköy) Konsili'nde İsa'nın tek bir doğası bulunduğunu savunanlara ya da bunu savunmakla suçlananlara Monofizit adı verilmiştir.

Kilise tarihinde dini doktrinlerin ve kiliseyle ilgili sorunların çözüldüğü veya en azından çözülmeye çalışıldığı konsiller başlıca iki grupta toplanır:

1. Özel Konsiller
2. Genel Konsiller

Özel konsiller de başlıca üç grupta ele alınabilir:

a) Milli konsiller
b) Bölgesel konsiller
c) Kıtalararası konsiller

a) Milli konsiller: Belli bir Hristiyan milletin kendi episkoposlarıyla yaptıkları konsil toplantılarıdır.
b) Bölgesel konsiller: Belirli bölgeleri kapsayan episkoposların yaptığı konsil toplantılarıdır.
c) Kıtalararası konsiller: Birden fazla kıtadaki episkoposlar arasında yapılan konsil toplantılarıdır.

2. Genel Konsiller:

Genel konsiller bütün Hristiyan âleminin patrikler, papalar ve episkoposlarının katıldıkları konsil toplantılarıdır. Bunlara aynı zamanda ekümenik (evrensel) konsiller adı da verilir. Özel ve genel konsiller mutlaka patrik veya papa başkanlığında toplanır. Hristiyanlık tarihinde yapılan ilk yedi ekümenik konsil toplantısında ağırlıklı olarak inanç tartışmasını başlatan Arius ile Nasturius'un fikirleri tartışılmıştır. Bu konsiller genellikle kralların istekleri ile yapılmıştır ve tüm Hristiyan üst düzey din adamlarının katılımı ile gerçekleşmiştir. Hristiyanlık tarihinde yapılan genel konsil toplantılarının en önemli olanları şunlardır:

1. 325 yılında İznik'te yapılan İznik toplantısı.
2. 381 yılında İstanbul'da yapılan I. İstanbul Konsili.
3. 431 yılında Efes'te yapılan I. Efes Konsili.
4. 449 yılında Efes'te yapılan II. Efes Konsili.
5. 451 yılında İstanbul'da yapılan II. İstanbul Konsili.
6. 680 yılında İstanbul'da yapılan III. İstanbul Konsili.
7. 787 yılında Efes'te yapılan III. Efes Konsili.

Hristiyanlığın mezhep çekişmelerinin yapılmadığı konsil toplantılarının dışında 1054 yılında çok önemli bir gelişme yaşanmıştır. Roma ve İstanbul kiliseleri Batı ve Doğu kiliseleri olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ayrılıktan sonra Batı Kilisesi'nin merkezi Roma, başkanı papa ve unvanı da Kutsal Katolik Roma İmparatorluğu Kiliseleri olurken, Doğu Kilisesi'nin merkezi İstanbul, başkanı patrik ve unvanı da Kutsal Doğu Ortodoks Kiliseleri olmuştur.

Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki bu ayrılık ilk bakışta her ne kadar dinsel bir görüntü sergilese de asıl nedenler tamamen politik, ekonomik ve kültüreldir. Katolik ve Ortodoks sözcüklerinin kökeni ve anlamını açıklamaya çalıştığımızda:

Katolik sözcüğü Yunancada "evrensellik" anlamına gelmektedir.

Kimliğini bugüne kadar sürdürmüş olan Katolik Kilisesi aynı zamanda dünyanın en yaygın kiliselerinden biridir. Katolik Kilisesi Aziz Petrus'un ardılı sayılan papanın üstünlüğüne dayalı hiyerarşik yapısı ve ayrıntılarıyla ele alınıp işlenmiş ilahiyat öğretisiyle öne çıkmaktadır.

Yüzyıllar boyunca tartışmalara sahne olarak gelişen papalık sistemi, papanın mutlak üstünlüğü ve yanılmazlığını bir iman hükmü olarak karara bağlayan I. Vatikan Konsili'yle bugünkü biçimini almıştır. Kimileri bu yanılmazlık tanımından onun her konuda yanılmaz olduğu anlamını çıkarmaya çalışırlar. Gerçekte ise bu yanılmazlık yalnızca dini inanç açısından yanılmazlığı içermektedir.

Papalar 4. yüzyılda Roma çevresinde, Aziz Petrus'un Mirası olarak anılan geniş toprakları mülk edinmişlerdi. Orta İtalya topraklarının Roma Piskoposluğu'na verilmesinden sonra Papalık Devletleri adıyla bilinen ve başlı başına bir inceleme konusu olan tarihi bir dönem yaşanmıştır.

Günümüzde papalığın merkezi yönetimi 1929 yılında Laterno Antlaşması'yla kurulan Vatikan Devleti'ndedir.

Bu kilise devletinde egemenlik Katolik Kilisesi'nin başı olarak seçilen papanın elindedir. Sembolik denilebilecek bir ordusu da olan Vatikan'ın birçok devletin başkentinde büyükelçilikleri vardır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de Vatikan'ı devlet olarak kabul etmiş ve büyükelçilikle karşılıklı olarak temsil edilmektedir.

Günümüzde Hristiyanlığın üç büyük kolundan birini oluşturan Ortodoksluk İstanbul'daki Fener patriğinin unvan üstünlüğünü tanıyan özerk kiliselerin oluşturduğu özerk bir topluluktur. Ortodoks kiliseleri arasında tartışılmakta olan ekümenik sıfatı tamamen kiliseler arası üstün unvan tartışmasıdır. Uzun süredir devam etmekte olan ekümenik unvanı Ortodoks Kiliseleri arasında tartışılmaktadır. Bu tamamen kiliseler arası bir rekabetin sonucudur. Günümüzde Ortodoks Kiliselerinin başında birden fazla patrikleri vardır.

Batı Hristiyanlığı ile Ortodoksluk arasındaki bölünme bir yanıyla da Latincenin egemen dil olduğu Batı Roma İmparatorluğu ile özellikle yazı dilinin Yunanca olduğu Doğu Roma İmparatorluğu arasındaki bölünmenin de bir nedenidir.

Ortodoks sözcüğü de köken olarak Yunanca "doğru yola, doğru öğretiye bağlılık" anlamına gelen orthodoksos sözcüğünden gelmektedir.

Ortodoks sözcüğü aynı zamanda muhafazakâr anlamında da kullanılmaktadır.

Doğu Kiliseleri II. Efes ve Kadıköy Konsili kararlarını kabul etmemişlerdir. İlk yedi konsilden sonra düzenlenen konsiller ise evrensel olmayan özel konsillerdir. 8'inci yüzyıldan sonra toplanan konsiller her kilisenin kendi piskoposları ile gerçekleştirdiği özel konsil toplantılarıdır. 20. yüzyılın ortalarına kadar da genel (ekümenik) konsil toplantısı yapılmamıştır.

1948 yılında kiliseler arası birliği sağlamak ve kiliseler arası oluşmuş görüş ayrılıklarını gidermek veya en azından asgari seviyeye indirmek amacıyla Amsterdam'da Dünya Kiliseler Birliği kuruldu. Bir adı da Kilise Evrensel Kurulu olan Dünya Kiliseler Birliği'nde yardımlaşma, tüm dinler ve mezhepler arasında saygın ilişkiler kurulması amacıyla alt birimler oluşturulmuştur.

Süryani Ortodoks Ana Kilisesi'nden Ayrılan Kiliseler

Hristiyanlığın yayılmaya başladığı yıllarda, ilk kilise niteliği yaşıyan organizasyon Antakya'da kuruldu. Kilisenin ilk patriği Petrus'tu (37-67). Süryaniler bu kilisenin ilk üyeleri idiler. Kiliseler arası ayrılıklar başlayınca Süryani kiliselerde ayrışmalar başladı. Bu ayrıştırmalar sonucu Süryani Kilisesi Ortodoks Süryani Kilisesi adını aldı. Aşağıda yazılı sıralamada da görüldüğü gibi Süryani Ortodoks kilisesi zaman içinde yedi ayrı kiliseye ayrıldı.

Birinci sırada görülen Süryani Nasturi Kilisesi (Doğu Kilisesi veya Kutsal Elçiler Doğu Kilisesi) herhangi bir itikat veya fikir ayrılığı nedeniyle değil, tamamiyle Bizans'ın sınırları dışında olup coğrafi açıdan kendi kiliselerinde özerk kilise olma isteklerinden dolayı ayrılmıştır. Zira ayrılış tarihleri İS 43 olduğuna göre, o tarihte ne Arius ve ne de Nasturius vardı. İS 43 yılında Doğu Kilisesi deyişi, daha önce de belirttiğimiz gibi, tamamen coğrafi nedenlere dayalı idi. Oysa 451 tarihindeki Antakya Kilisesi'nden ayrılma ise Nasturius'un yarattığı mezhep ayrışmasına dayalıdır.

Süryani Ortodoks ana kilisesi olan Antakya Kilisesi'nden ayrılan kiliseler şunlardır:

1. Süryani Doğu Patrikliği. İS 43. (ileride Nasturi Kilisesi diye de anılacaktır.)
2. Süryani Melkit Kilisesi. İS 451. (Rum Ortodoks Antakya Patrikliği)
3. Süryani Maruni Kilisesi. 7. yüzyıl (Antakya Patrikliği)
4. Süryani Keldani Kilisesi. 1445 (Babil Patrikliği)
5. Süryani Katolik Kilisesi. 1782 (Antakya Patrikliği)
6. Süryani Melkit Kilisesi. 1724 (Rum Katolik Antakya Patrikliği)
7. Süryani Protestan Kilisesi. 19. yüzyıl

İkinci sıradaki Melkit Kilisesi (Melik-Malik taraftarları) kral taraftarları anlamındadır. İS 451 İstanbul II. Konsil toplantısından sonra kral taraftarları olarak kralın görüşlerini empoze etmeye başladılar. İstanbul'da yapılan II. konsil toplantısından sonra, kral ve kral taraftarlarının baskıları giderek artınca, Antakya Kilisesi'nin üyelerinde huzursuzluklar da giderek arttı.

Yukarıdaki sıralamada görülen kilise ayrılıklarının inançla ilişkisi yoktu. Tamamiyle kilise rekabetleri, milliyetçilik duyguları, episkoposların liderlik arzuları ve politik nedenlerdendi. Kilise ayrılıklarında benzer politik ve ekonomik nedenlerle ayrılan kiliselere en çarpıcı iki örnek, Protestanlık ve İngiltere'de Papa'dan ayrılan Anglosakson kiliseleridir. İngiliz Kraliyet Kiliselerinin doğuşunu anımsatma bakımından özetle anlatmak istiyoruz.

Papa'ya karşı gelen İngiliz Kraliyet Kilisesi'ne gelince; İngiltere ve Fransa arasında Yüzyıl Savaşı sürerken, Papa açıkça Fransa'nın yanını tutuyor. Bu nedenle İngiltere Papa'ya karşı saygınlığını yitiriyor. Saygı yerine hoşnutsuzluk ve isyan duyguları artıyor. Bunların yanı sıra uzayan savaşların getirdiği ağır yüklerden bunalmış olan halk, kilisenin göze batacak kadar çoğalmış olan mallarının devlete aktarılmasını istemeye başlıyor.[17] İngiltere halkının Papa'ya karşı duyduğu güvensizlik ve hoşnutsuzluğundan yararlanan Wyclif'in önderliğinde yeni bir Hristiyanlık anlayışı doğdu. Bu anlayışa göre, Kilise'nin tek önderi İsa'dır.

[17] Dünyada ve Türkiye'de Laiklik, Toktamış Ateş, 6. Baskı, Ankara: Ümit yayıncılık, 1994, s. 53.

Onun İngiltere'deki temsilcisi Papa değil, olsa olsa İngiltere Kralıdır. Bu görüşü yayan Wyclif'ten yüzelli yıl sonra artan devletler arası ihtilaflarda Papa yine Fransız tarafını tutmuştur. Katolik Roma'daki Papa ile İngiltere arasında oluşan olumsuz düşünceyi tetikleyen son olay da Kral VIII. Henry'nin eşinden ayrılarak sevgilisi ile dini nikâh müsaadesini Papa'dan istemesidir. Papa buna izin vermeyince, Papa kilisesinden ayrılmasına karar verildi. Böylece Hristiyan dininde İngiliz kraliyet kilisesi diye bir kilise daha doğmuş oldu.

Diğer yandan Rum Ortodoks Melkit Kilisesi bireylerinden bir bölümü başka bir anlaşmazlık yüzünden Roma Papalık kürsüsüne bağlandılar. Bu topluluk, 1724 yılında "Rum Katolik" ismiyle, kendilerine ait bir Patriklik Merkezi kurdu.

Protestan misyonerler Güneydoğu Anadolu'da büyük uğraşlarına rağmen çok az sayıda Süryani Ortodoks ve Ermeni ailelerden protestan mezhebine katabildiler. Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi'nden, Mardin'de 1782 yılında yapılan patrik seçiminde çıkan antlaşmazlık nedeniyle ayrılan büyük bir kitle papaya bağlanarak Süryani Katolikler olarak yeni bir kilise kurmuş oldular. Bu nedenle Osmanlı tebaası olarak yaşayan Süryani Ortodokslara Süryani Kadim deyimini kullanmak zorunluluğu doğdu. Süryani Kadim unvanı yalnız Türkiye'de yaşayan Süryani Ortodokslar için kullanılmaktadır. Mardin'de görülen Süryani Ortodoks Kilisesi'nden ayrılan ve Süryani Katolik Kilisesi'ne katılanların ayrılış gerekçesi dini değildir. Yine, aynı şekilde, Süryani Ortodoks Kilisesi'nden ayrılan altı kilise de bunu tamamiyle lider olma hırsı ve milliyetçilik duygularıyla yapmıştır.

Süryani sözcüğünün kökeni konusuna girmeden önce, insanlığın ulaştığı medeniyetin başlangıç noktalarından biri olan eski Mezopotamya'da yaşamış milletlerin kültürünü, birbirlerini nasıl etkilediklerini, meydana getirdikleri medeniyet katmanlarını görmemizde yarar vardır. Bu düşünceden hareketle eski Mezopotamya'da yaşamış ve tarihte iz bırakmış olan Sümerler, Babiller, Akadlar, Asurlar, Aramiler, Fenikeliler ve Keldanilerden söz edeceğiz. Mezopotamya'daki me-

deniyetlere geçmeden önce Protestanlığa özetle değinelim.

İlk Hristiyanlardan yola çıkarak sürdürdüğümüz yolculukta aslında dini inanç farklılığından kaynaklanmayan Batı ve Doğu kiliseleri ayrılığından sonra karşımıza Protestanlığın çıktığını görüyoruz.

Katoliklerden ve Ortodokslardan sonra Hristiyanlığın üç ana kolundan sonuncusunu Protestanlık oluşturmaktadır. Protestanlığın ortaya çıkması Katoliklik ve Ortodoksluk ayrılığından oldukça farklıdır. Protestanlık 16. yüzyıldaki Reform hareketiyle ortaya çıkmıştır.

Protestanlığın kurucusu Alman ilahiyatçı, kitabı Mukaddes bilgini ve dilbilimci Martin Luther'dir (1483-1546).

Martin Luther papayı ve papalık uygulamalarını ciddi bir biçimde eleştirdiği için bu karşı çıkışa protesto sözcüğünden yola çıkılarak Protestan adı verilmiştir.

Martin Luther'in, günahların dünyevi cezasının bir bölümünün para karşılığı affedilmesi demek olan endüljans dağıtımına itiraz etmesiyle başlayan karşı çıkışı bir süre sonra doğrudan doğruya Katolik Kilisesi'ni ve papayı suçlayan bir protestoya dönüşmüştür.
Luther'i Katolik Kilisesi'yle karşı karşıya getiren bu protestonun mahiyeti özetle şöyledir:

"Hristiyanlığın temelinde sevgi, alçakgönüllülük, yardımlaşma ve dayanışma vardır. Papa ise aşırı zenginleşerek, yardım edilmesi gerekenlere yardım etmeyerek, dini siyasi bir araç olarak kullanarak İncil'in emirlerinden uzaklaşmıştır."

Bu son derece ciddi eleştiriler halkın yanı sıra Katolik Kilisesi'nin hâkimiyetinden rahatsız olan prensler tarafından da desteklenir ve Martin Luther'in savunduğu fikirler bütün Avrupa'da hızla taraftar bulur.

Bütün bu gelişmelerden son derece rahatsız olan Papa elindeki en önemli kozu kullanarak Luther'i aforoz eder.

Luther'in buna tepkisi ise papanın kendisini aforoz ettiğini bildiren mektubu kalabalık bir halk kitlesi önünde yırtıp atmak olur.

Öte yandan İncil'in her dile tercüme edilmesinden yana olan Luther İncil'i Almancaya çevirip kilisenin duvarlarına parça parça asar ve

halkın bunları okuyup çoğaltmasını sağlar.

Günümüzde Protestanlar Katoliklerden sonra sayıca en kalabalık Hristiyan mezhebini oluşturmaktadırlar.

Martin Luther'in papayı protesto etmesi başlıca iki sonuç doğurmuştur:

1. Avrupa'da dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılmasına, laik devlet anlayışının ortaya çıkıp gelişmesine yol açmış, Rönesans'ın doğuşuna katkıda bulunmuştur.

2. Luther'den önce Katolik Kilisesi, mali sorunları olmasa da eski gücünden çok şey yitirmişti. Yönetimdeki boşluklar, din adamları arasındaki çekişmeler ve daha birçok sorun artarak büyüyordu. Luther'in bu protestosu Katolik Kilisesi'nin kendisini yeniden organize etmesine, aşırılıklardan kaçınmasına ve kendisine bir çekidüzen vermesine neden olmuştur. Başka bir ifadeyle günümüzde büyük bir organizasyona sahip Katolik Kilisesi'nin yeniden doğuşunda Martin Luther'in payı büyüktür.

Hristiyanlık tarihinde yaptığımız bu kısa yolculuk ve hatırlatmalardan sonra artık asıl konumuz olan Süryanileri incelemeye devam edeceğiz.

Mezopotamya Uygarlıkları

Mezopotamya her şeyden önce tarihte ilklerin yaşandığı bir bölgedir. Kentin doğuşu Mezopotamya'da gerçekleşmiş, yazı ilk kez Mezopotamya'da bulunmuş, tarihin ilk imparatorluğu yine Mezopotamya'da kurulmuştur.

Mezopotamya'da yapılan arkeolojik kazılar bu bölgede günümüzden 10 bin yıl önce kalıcı yerleşime dayalı bir kültüre geçildiğini göstermektedir.

Göçebe kabilelerin bu bölgeyi yurt edinmeleri ve giderek kent devletlerinin ortaya çıkması ise en temelde Mezopotamya'nın coğrafi koşullarının insan yerleşimine çok müsait olmasından kaynaklanmaktadır.

İçlerinde Süryanilerin ataları olarak kabul ettiğimiz Aramilerin de

bulunduğu ve genellikle Sami kökenli insan topluluklarının birbiri peşi sıra egemenlik kurduğu ve kolay kolay paylaşılamayan bu topraklar aynı zamanda "tarihin başladığı yer" olarak da kabul edilmektedir. Nitekim elinizdeki bu kitabı yazarken yararlandığımız önemli kaynaklardan biri de Samuel Noah Kramer'in Tarih Sümer'de Başlar[18] adlı kitabıdır. Biz de bu tespite uyacak ve bu sefer de Süryanilerin kökenine doğru yapacağımız yolculukta kendimize hareket noktası olarak Sümerleri seçeceğiz.

Sümer dünyanın bilinen en eski uygarlığına beşiklik eden Mezopotamya'da bir ülkedir. O dönem itibarıyla Bağdat'ın kuzeyinden Basra Körfezi'ne kadar olan bir alanı kapsamaktadır. Bu topraklar Türkiye topraklarının otuzda biri kadar olup yaklaşık olarak 26 bin kilometrekaredir. Bir başka anlatımla Sümerlerin toprağı Mezopotamya'nın yarısı kadardır. Sümer topraklarında iklim sıcak ve kurudur. Toprağı verimsiz ve maden açısından zayıftır. Ancak Sümerler kendi haline bırakılırsa hiçbir ürün vermeyecek bu toprakları işlemesini bilmişler, bu son derece çorak topraklar üzerinde uygarlık tarihinin ilk mükemmel kentlerini kurmuşlardır.

Sümerler Mezopotamya topraklarında maden ve kereste olmamasına rağmen killi toprak ve çamurdan tuğla yapmışlar, bataklıklardaki sazları kurutup birbirine bağlayarak yaptıkları keresteye benzer hasır örgüleri inşaatlarda kullanmışlar, sulama kanalları yapıp tarlalarını sulamışlardır.

Killi topraklardan çanak çömlek ve kavanozlar üreten Sümerler yılı 360 güne ve 12 aya, günleri de 24 saate bölmüşlerdir.

"En erken metinlerde kullanılan sayı sistemleri altmış tabanlı sistemin öğelerini içerirler. 60'ın böleni çok olduğundan sistem birçok hesaplamayı basitleştirmektedir. Gerçekte, bugün bile zaman ve açı ölçümünde aynı sistem kullanılmaktadır. İÖ 2. bin yıl başlarından bize kalan iki tür matematik metni vardır: cetvel metinler ve problem metinler.

Birincilerin arasında çarpım cetvellerinin yanı sıra, evrik değer, kare, karekökü, küp ve hatta 2 ve 16 tabanlarında bazı logaritma cet-

[18] Dünyanın önde gelen Sümerologlarından olan Samuel Noah Kramer'in bu kitabı dilimize bir başka Sümerolog, Muazzez İlmiye Çığ tarafından kazandırılmıştır

velleri de bulunur. Problem metinleri, birinci ve ikinci dereceden denklemlerin çözümleri ve değişik geometrik şekillerin alan ve hacim hesapları gibi çok çeşitli konuları kapsarlar. Babil matematikçileri çarpıcı başarılar sağlamışlardır. Genellikle π'yi 3 olarak hesaplamalarına karşın, bunun değerini 3 1/8 (3,125: gerçek değer 3,142'ye 3 rakam yakın) olarak da biliyorlardı. √-2'nin gerçek değerine 0.000007 hane yakınlaşmışlardı. Olağanüstü bir tablette Pythagoras (Pisagor) üçlüleri (en büyük sayının karesinin diğer ikisinin karelerinin toplamına eşit olduğu sayı grupları) sıralanmıştı. Bunlar 45, 60, 75'den başlayıp 12.709, 13.500, 18.541'e kadar çıkıyordu. Babil matematiğinin en şaşırtıcı yanlarından biri, pratik terimlerle ifade edilmesine karşın özünde kuramsal olmasıdır."[19]

"...Bunlar arasında en çarpıcı keşif, tüm Mezopotamya arkeoloji tarihinde eşsiz bir yer tutan, 1926 ile 1931 yılları arasında ortaya çıkarılan arkaik (güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan yapıtlar) 'kral mezarının' bulunması olsa gerek -İÖ 2600 civarına dayandığı düşünülüyor-; yaklaşık on beş kadar gömü ki bunlardan birçoğu tam bir mimari yapıyı temsil ediyordu, gerçek anlamda bir ölüler sarayı.

Buradaki hükümdarların cesetlerinin çevresinde bulunan çeşitli hazineler arasında; zengin eşyalar, sandıklar, yataklar, müzik aletleri, oyunlar, değerli sofra takımları, silahlar, mücevherler, altın ve değerli taşlardan takılar iskeletlerin yanında düzenlenmişti – tek bir mezar içinde yetmişi aşkın iskelet!– kuşkusuz yüce hükümdarlarına öteki dünyada eşlik etmeleri için hayatta iken onlara hizmet edenlerin tamamı da öldürülmüştü. Bunlar arasında, teçhizatlarıyla, koşum sığırları ve sürücüleriyle birlikte arabalardan başka, silahlı askerler, altın ve lacivert taşından süsleriyle soylu kadınlar da bulunuyordu – bu, antik, barbar ve korkunç bir cenaze törenine ilişkin, günümüze dek elde edilen tek somut kanıtı oluşturuyor, sevindirici bir biçimde bu gelenek daha sonra terk edilmişti." [20]

Kral mezarları dışında arkeolojik kazılarda çıkan verilere göre Sümerlerin günün koşullarına göre çok zeki, girişimci, çalışkan ve tabiat

[19] Mezopotamya ve Eski Yakındoğu, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9, İletişim Yayınları, 1996, s. 124.
[20] Evvel Zaman İçinde Mezopotamya, Jean Bottero, Marie-Joseph Steve, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.110.

olaylarıyla başa çıkmada usta olduklarını görüyoruz.

Kazı sonucu bulunan toplu mezarların hangi topluma ait olduğu günümüze kadar kesinleşmemiştir. 1926 ile 1931 yılları arasındaki beş yılda yapılan arkeolojik kazılarda bulunan bulgular arasında çok ilginç eşyalar, yazıtlar vardır. Bu bulgular ait oldukları zamanda yaşamış toplumların sosyal ve kültürel yapılarını yansıtmaktadırlar.

İÖ 4500-4000 arasında bu bölgeye ilk kez göç edip yerleşenlerin Sami kökenli bir halk olmadığını biliyoruz. Daha sonra çeşitli Sami halkları da bölgeye girmişlerdir. Sümerlerin tarih sahnesine çıkması ise birçok kaynak tarafından yaklaşık olarak İÖ 3300 olarak belirtilmektedir.[21] İÖ 3000'lere gelindiğinde ise bölgede yaklaşık 12 kent devletinin kurulduğunu görüyoruz.

19'uncu yüzyılın ikinci yarısında Asur İmparatorluğunun başkentini arayan arkeologlar Sümerlerin Nippur, Sippar ve Ur kentlerini bulmuşlardır.

İki ırmak arasında yer alan bir ova görünümündeki Mezopotamya'da kazı yapan arkeologların en çok dikkat ettikleri şey tepeler olmuştur. Çünkü daha çok bir tümseği andıran bu tepeler kazıldığında, önce tuğla ve molozla karşılaşılmış, daha sonra da sağlam duvarlarıyla, düzgün ve uzun caddeleriyle, sarayları ve tapınaklarıyla tarihten silinmiş kentler ortaya çıkmıştır.

Bu tümseklerin önce bir moloz yığınını andırması bu kentlerin genel olarak taştan değil, tuğla ve kerpiç gibi maddeler kullanılarak yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kerpiç ve tuğlalar güneş altında zamanla parçalanarak dağılmış ve giderek bir moloz yığıntısı görünümünü almışlardır.

Çöle benzeyen bir bölgedeki bu türden bir moloz yığınının altından bir zamanlar dünyanın en büyük kenti olan Babil çıkmıştır. Babil'de, örneğin Mısır'da olduğu gibi tek bir kralın soyu hüküm sürmemiştir. Bu ülkeye pek çok ulus ve onların kralları gelmiş ve birbiri ardınca hüküm sürmüşlerdir. Eski tarih kitaplarında kültür adına her şeye sahip ulus olarak eski Mısırlılardan söz edilirdi. Ancak son yıllarda yapılan arkeo-

[21] Sümerlerin Anadolu yakınlarındaki topraklarından koparak bu bölgeye yerleştikleri belirtilmektedir

lojik kazılardan elde edilen bilgiler Babillilerin başta yazı ve teknik konular olmak üzere Mısırlılardan daha ileride olduklarını göstermiştir.

Babilliler yüksek teraslı kuleler inşa etmiş ve buradan yıldızların hareketlerini gözlemişlerdir. Bu gözlemleri sonucu yıldızların düzgün bir biçimde hareket ettiklerini saptamışlardır. Yıldızlar arasında her gece gökyüzünün aynı yerinde belirenleri diğerlerinden ayırt etmişler, ancak daha çok, hareket eden yıldızlar üzerinde durmuşlardır. İnsanlar uzun yıllar sonra bu yıldızların Dünya ile Güneş'in çevresinde döndüklerini anladılar, ama Babillilerin bunu bilmesi mümkün değildi. Bunun için işin içinde gizemli güçler olduğunu düşündüler. Bu yıldızlara özel adlar vererek hareketlerini hiç bıkmadan gözlemlediler. Sonuçta geldikleri nokta şu oldu: Bu yıldızlar son derece güçlü varlıklardı ve gökyüzündeki konumları insanların kaderlerini etkiliyordu. Zamanla bazı gezegenlerin şans, bazı gezegenlerin şanssızlık getirdiğine ve yıldızların durumlarına bakınca geleceğin görülebileceğine inandılar. Örneğin Mars savaş demekti, Venüs ise sevgi.

Babillilerin yıldızların durumlarına bakarak yaptıkları gelecek tahmininden kaynaklanan bu inancın adı "yıldız falı" veya eski bir Yunanca sözcük ile astrolojidir.

Babilliler her gezegenin bir tanrısı olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre bu gezegenler Güneş ve Ay ile birlikte yedi tane idi. Böylece bugün bizlerin de kullandığı yedi günlük hafta kavramı ortaya çıktı. İşin ilginç yanı, Babillilerin haftanın günlerine verdikleri "güneş günü", "ay günü" gibi bazı adlar kimi Batı dillerinde bugün de varlığını sürdürmektedir. Pek çok dildeki gün adlarının böyle çok ilginç, binlerce yıllık bir tarihi geçmişi olması sanıyoruz günümüz insanının pek aklına gelmeyen bir şeydir (Örneğin Almanca'daki Sonn(e)-Tag (güneş günü) gibi).

Aynı durum burçlar için de söz konusudur. İÖ ikinci bin yılda göksel olaylara dayalı kehanetlerin kaydedildiğini görüyoruz. İÖ 700'lere gelindiğinde ise yine göksel cisim gözlemleri sonucu burç işaretleri de artık belirlenmişti. Kimi burçlar bugün de aynı adı taşımaktadır.

İÖ 500'lere gelindiğinde ise Babilliler Ay'ın hareketlerini ve tutulmaların ne zaman olacağını öngörebiliyorlardı.

Babilliler yukarıda da söz ettiğimiz gibi, havanın pusunu aşıp göksel cisimleri daha iyi gözemleyebilmek için ilginç yapılar inşa etmişlerdi. Bunlar teraslar üzerine teraslar konularak yapılan büyük ve geniş kulelerdi. Son derece sağlam ve gözlem için uygun biçimde yapılmışlardı. Bu kulelerin en üst katları Ay ve gezegenler için tapınak işlevi görürdü. Uzak ülkelerden de insanlar bu kulelere gelirler ve oradaki din adamlarından yıldızların durumunu gözleyip geleceklerini okumalarını isterlerdi.

Moloz yığınlarının altında yapılan kazılarda hem bu kulelerin sağlam kalıntıları ortaya çıkmış hem de kulelerdeki yazıtlardan o kulenin hangi kral tarafından yapıldığı ya da onarıldığı anlaşılmıştır.

Babil Kral Nabukadnezar döneminde yaklaşık 1000 hektarlık bir alana yayılıyordu. Sonradan akışını değiştiren Fırat o dönemde kentin ortasından geçiyordu. Fırat boyunca ticaret gemilerine hizmet eden rıhtımlar vardı. Taş başlıklı tuğla ayaklar üstünde Fırat'ı geçen bir köprü kentin iki yakasını birleştiriyordu.

Kentin Fırat'ın doğu yakasına düşen eski bölümdeki en önemli yapı büyük bir tapınak olan Esaglia ve yanındaki Ziggurattı. Babil Kulesi olarak bilinen ve Eski Ahit'te de sözü edilen bu ziggurat yedi katlı bir kuleydi. Teraslar halinde yükselen bu kulenin yüksekliği 90 metreyi geçiyordu. Yapılan kazılar sonucunda kentte başka tapınaklar da bulunmuş, saraylarıyla, tapınaklarıyla, caddeleriyle, evleriyle, surlarıyla, su kanallarıyla bir kent planı ortaya çıkarılmıştır.

Bu arada ünü günümüze kadar ulaşan Babil'in Asma Bahçeleri'nden de söz etmek gerekir. Babil'in Asma Bahçeleri Eski Yunan kaynaklarında, Helenistik dönemde Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri sayılmıştır. Söylenceye göre bu asma bahçeler tonozlu bir altyapı üzerinde çeşitli teraslardan oluşan bir tepe biçimindedir. Alman arkeolog Robert Koldewey 20. yüzyıl başlarında saray kompleksinin bir bölümüyle birlikte bu bahçelerin temelini bulmuştur. Öte yandan bu söylencenin yuka-

rıda sözünü ettiğimiz, teraslar halinde yükselen kulelerin üstünde ağaçlar bulunmasından kaynaklanmış olabileceği de düşünülmektedir.

Babil'in yanı sıra başka bölgelerde de gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan çiviyazılı metinler, heykeller, taş sütunlar, pişmiş topraktan kabartmalar, silindir mühürler, çanak çömlek, cam eşya ve mücevherler Mezopotamya uygarlıkları hakkında bize birçok bilgi sağlamıştır. Hakkında çok sayıda kanıt bulunan bir Mezopotamya bilim dalı da tıptır. Hastalıklarla ilgili iki tür uzman uğraşırdı. "Apişu" büyü yapardı, "asu" ise şifalı bitkiler kullanarak tedavi yapan bir doktordu.

Mezopotamya uygarlıklarıyla ilgili olarak gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda başka bir moloz yığınının altında ise başka bir büyük kentin harabeleri bulunmuştur. Bu kentin adı da Ninova'dır. Bilindiği gibi Babil Babillilerin başkenti, Ninova ise Asurluların başkentidir.

En büyük moloz yığını tepelerinden birinin altından da kutsal metinlerde Hz. İbrahim'in atalarının yaşadığı yer olarak geçen Ur kentinin kalıntıları bulunmuştur.

16. yüzyıldan itibaren bölgede gerçekleştirilmeye başlanan ilk ve basit kazılarda önce ufak tefek şeyler bulunmuş, ancak 1842 yılında Paul Emile Botta tarafından gerçekleştirilen kazı arkeoloji tarihinde önemli bir kilometre taşı olmuştur.

Fransa'nın Musul'daki konsolosu olan Botta, günümüzde Musul kentinin bir mahallesi olan yerde yaptığı kazı çalışmaları sırasında Asur İmparatorluğu'nun başkenti olan Ninova'ya rastlamıştır. Aynı zamanda bir bilimadamı da olan Botta ilk bilimsel kazı da diyebileceğimiz bu arkeolojik kazıda ilk önce, yaklaşık olarak İÖ 668-627 yılları arasında hüküm sürmüş olan son büyük Asur kralı Asurbanipal'in kütüphanesini bulmuştur. Bu kütüphane Ortadoğu'nun ilk sistematik kitaplığı olarak bilinmektedir.

Mezopotamya'daki bir başka önemli kazı da 1845'te Austen Henry Loyard tarafından gerçekleştirilen kazıdır.

Loyard 1845'te 28 yaşında iken İngiltere'nin İstanbul Büyükelçili-

ğinde görevli biridir. Aynı zamanda bir arkeolog olan Loyard, Botta'nın başarılarından etkilenmiştir. Gidip Botta'nın ilk kazdığı yeri görür ve Osmanlı yetkililerinden kazı yapma izni alarak Bağdat'a gider. Bağdat'a gitmeden önce büyükelçilikteki görevinden ayrılmış ve emekli olmuştur.

Bu dönem aynı zamanda Arapların Osmanlılara karşı isyan hareketleri başlattıkları dönemdir. Ortalığa bir kargaşa hâkimdir ve kazı yapacak amele bulmak bile çok zordur.

Daha önce Botta'nın kazdığı tepeye gittiğinde tam bir çaresizlik içindedir. İşte bu sırada Botta'nın kazdığı tepenin karşısında bulunan tepeden biri gelip Loyard'a başka bir tepeyi gösterir. Adamın söylediğine göre, gösterdiği tepeyi kazarlarsa çok güzel şeyler bulacaklardır. Bu iş için Loyard'a altı da amele getirecektir.

Loyard önceleri bu adama pek güvenmez. Onun satılacak tarihi kalıntı, hazine ya da altın bulmak peşinde olan Araplardan biri olduğunu düşünür.

Ancak adamın ısrarı ve kazı yapacak altı kişi bulacağını söylemesi üzerine Loyard gidip tepeyi görür ve burada kazı yapmaya karar verir. Kazıya başlandıktan birkaç gün sonra da yavaş yavaş I. Tiglat-Pileser'in sarayı ortaya çıkar. Ninova kenti bulunmuş ve sarayın kütüphanesinde bulunan çiviyazısıyla yazılmış binlerce tablet gün ışığına çıkmıştır. Bulunan çiviyazılı tabletler batı ülkelerine gönderilmek için sandıklara gelişigüzel doldurulmuş ve bu arada birçok hatalar yapılmıştır.

Tabletler kütüphanede yazılı konusuna göre dizili oluşuna bakılmadan gelişigüzel sandıklara doldurulmuştu. Sandıkların bir kısmı gemilere yüklenirken Dicle Nehri'ne düşürülmüş, tabletlerin konusuna bakılmadan da bir bölümü Londra'ya, bir bölümü İstanbul'a, bir bölümü de Amerika'ya gönderilmiştir.

Asurluların dili Asur-Babil dilidir. Asur-Babil dili esas olarak Akad dilidir. Akad dili ise Sümer alfabesinden geliştirilmiş bir çiviyazısı alfabesiyle yazılmaktadır.

Mezopotamya'da yapılan kazılarda çiviyazısı ile yazılmış binlerce

tablet bulunmuştur.

Killi topraktan yapılan çamura kitap yapraklarına benzer şekil verildikten sonra, ucu sivri bir metal çubukla tablete yazı yazılır. Yazılan tablet fırına konularak pişirilir. Tuğla şekli alan yazılı tablet yazının konusuna göre üst üste gelecek şekilde dizilir. Bu tabletlerdeki yazıyı ancak özel yetişmiş uzmanlar çözüp okuyabilir.

Günümüzde İstanbul, Paris, Londra ve Amerika'da bulunan tanınmış üniversite ve müzelerde 30.000'den fazla çiviyazısı ile yazılmış tablet bulunmaktadır. Bu tabletlerin bulunması bilim dünyası için büyük bir kazanç olmuştur. Ancak bu tabletlerde ne yazıldığını çözmek pek de kolay olmamıştır. Bilimadamları önce büyük bir beceri ve sabır gösterip bu dili öğrenmişler, Sümerologlar, bulundukları yerdeki düzenlerini yitirmiş ve dünyanın birçok ülkesine gelişigüzel dağılmış olan tabletleri bir araya getirmek için epey uğraşmışlardır.

Söz konusu arkeolojik kazılarda bulunanlar bilindiği gibi yalnızca kil tabletlerle sınırlı değildir. Kadınlar için takılar, kurban kapları, altın miğferler, kaplar, biblolar, kavanozlar, hatta satranca benzer oyun malzemeleri gibi buluntuların yanı sıra özellikle mezarlardan çıkarılan eşyalar biliminsanlarının bu kültürleri anlamasında çok yardımcı olmuşlardır. Mezopotamya bölgesinde daha birçok kazı yapılmış ve bu bölgenin eski uygarlıkları hakkında günümüze ışık tutan birçok buluntuya ulaşılmıştır.

Çiviyazısını bulan ve "Tarih Sümer'de Başlar" dedirten Sümerler, önce Akadların saldırılarına karşı koyamayarak işgal altına girmişler, Amorilerin bütün Mezopotamya'yı ele geçirdikleri İÖ 1900'lerden sonra özgün kimliklerini yitirmişler, ama bu topraklara kendilerinden sonra gelip yerleşen Sami kökenli halklara kendi kültürlerini, özellikle de çiviyazısını miras olarak bırakmışlardır.

Sümerler yazıyı bulduktan sonra yazı yazmayı öğreten okullar da açmışlardır. Bu okullardan yetişenler yazdıkları tabletlerde çeşitli sosyal, kültürel ve hukuksal konulara yer vermişlerdir. Dünyanın ilk okullarını, ilk yasalarını, ilk rüşvet olayını, ilk tüccar raporlarını, ilk gençlik

sorumsuzluğunu, ilk sınır savaşını, çiftçilikle ilgili ilk bilgileri, insanların yaratılış ve evrene dair yorumlarını, ilk ahlaki ve manevi kavramları ve daha birçok ilki Sümer çiviyazısı sayesinde öğrendik dersek kesinlikle yanlış bir şey söylemiş olmayız.

Sümerlerin yanı sıra Mezopotamya'nın en eski uygarlıklarından biri de Akadlardır. Akadlar Sami asıllı bir halktır. Arap Yarımadası'nın kuzeyinden gelerek Mezopotamya'ya yerleşmişlerdir. Başlangıçta göçebe bir yaşam süren Akadların ilk yerleşim yerleri Sippara'dır. Tarihleri Sümerlerle yaptıkları savaşlarla doludur. İÖ 2000'lerden başlayarak tüm Orta Irak bölgesi hükümdarları kendilerini Sümer ve Akad hükümdarları olarak adlandırmışlardır. Akadlar en parlak günlerini İÖ 2300'lü yıllarda Akad Kralı I. Sargon döneminde yaşamışlardır. Bu kral güçlü bir ordu kurduktan sonra çevre devletleri egemenliği altına alıp ülkesini büyütmüş, dillerini ve inançlarını geniş bir şekilde yaymıştır.

Akad egemenliği yaklaşık olarak 200 yıl kadar sürmüştür.

Öte yandan bir dönem bütün Mezopotamya'yı ele geçiren Amoriler Mezopotamya tarihinde derin izler bırakan bir toplumdur. Başlangıçta onlar da göçebedir. Bazı kaynaklarca batıdan geldiği söylenen, ama tarihçilerin büyük bir ihtimalle Arabistan'dan geldiklerini ifade ettikleri bu halk Mezopotamya, Suriye ve Filistin tarihinde oldukça etkili olmuştur.

İÖ 1894'te Babil'i bir merkez haline getiren Amori hükümdarı Sumu Abum'dur. Ayrıca Hammurabi gibi Babil ülkesinin yerel kralları-nın hemen hemen hepsi Amori kökenlidir.

Sami diline bağlı bir dil konuşan bu halk başlangıçta küçük krallıklar kurmuş ve zamanla Sümer-Akad kültürünü benimsemiştir.

Amoriler tarafından bir uygarlık merkezi haline getirilen Babil zenginliği ve saygınlığı nedeniyle yabancı istilacılar tarafından hep önemli bir hedef konumunda olmuştur.

Babil'in el değiştirme süreci bizim Mezopotamya'da hangi dönemde hangi halkların egemenlik kurduğunu anlamamıza yarayan önemli bir göstergedir.

Babil kentinin yönetimi Hitit akınlarından sonra İran'dan geldikleri sanılan Kassitlerin eline geçmiştir. Kassitlerin kurduğu Babil Hanedanlığı döneminde Babil bir edebiyat ve din merkezi olmuştur. Kassit hanedanı İÖ 1570'ten Elamlıların kenti yağmaladığı yıl olan İÖ 1158'e değin yönetimde kalmıştır. Bu dönemden sonra Babil'de yaklaşık yüz yıl kadar Kalde hanedanından I. Nabukadzedar ve ardıllarının egemenliği altında kalmıştır. Bu dönemden sonra Babil'de yaklaşık yüz yıl kadar Kalde hanedanından I. Nabukadzedar ve ardıllarının egemenliği altında kalmıştır.

Bu tarihten sonra Babil'i dolayısıyla da bölgede egemenliği ele geçirmek isteyen üç farklı gücün tarih sahnesine çıktığını görüyoruz. Bu güçler Asurlular, Aramiler ve Aramilerle işbirliği yapan Keldalılar, yani Keldanilerdir.

Babil İÖ 9. yüzyıldan İÖ 7. yüzyıl sonlarına kadar Asur egemenliği altında kalmıştır.

Asurlular köken olarak Sami asıllı göçebelerdir. Zamanla Asurlular da Mezopotamya'daki diğer halklar gibi yerleşik düzene geçmiştir.

Suriye ve Filistin içlerinden göç eden Asurlar İÖ 2000 yıllarında kendi adlarını taşıyan bir kent kurmuşlardır.

Asurlular İÖ 2000 yılının büyük bölümünde önceleri Babil'e, sonraları da Mitannilere bağımlı kaldılar. Mitanniler İÖ yaklaşık 1500-1360 yılları arasında hüküm sürmüş bir Hint-Avrupa devletidir. Asıl merkezleri Habur bölgesiydi. Mezopotamya'da önce Hurriler arasına yerleşen Mittaniler zamanla güçlenerek bölgede adlarından söz ettirmişler ve Asurluların yaşadığı bölgeyi ele geçirerek Asur sarayını yağmalamışlardır.

Mittanilerin bir dönem bir arada yaşadığı bir halk olan Hurriler ise Ortadoğu kültüründe ve tarihinde önemli rol oynamış halklardan biridir. Hurrilerin dili Büyük Hitit İmparatorluğunun son yıllarına kadar konuşulan eski bir dildir. Tarih içinde bu dilin izini süren araştırmacılar, bir dönem Mittanilerle aynı kökenden geldikleri sanılan Hurrilerin Van Gölü'yle Zagros Dağları arasındaki bölgeden yayıldıkları-

nı ve Mezopotamya'nın kuzeyini yurt edindiklerini belirlemişlerdir. Suriye'deki pek çok topluluğu egemenlikleri altına alan Hurrilerin bir dönem Asur egemenliğini yıktıkları da bilinmektedir.

Asur Krallığının dini başkenti olan Ninova'daki kazılar, daha önce de belirttiğimiz gibi Asurluların kültürleri ve dini inançları hakkında ayrıntılı bilgiler edinilmesini sağlamıştır.

Daha önceleri birçok saldırıya uğrayan, zaman zaman gücünü yitirip yeniden toparlanan Asur Krallığı İÖ 612-609'da Medlerin ve Keldanilerin ortak saldırısıyla yıkılmıştır.

Asur Krallığını ele geçirmek için bir dönem Aramilerle işbirliği yapan Keldaniler de Mezopotamya tarihinde iz bırakan toplumlardandır. Bazı metinlerde Keldalılar olarak da söz edilen, kökenleri ilk Arami kabilelerine dayanan Keldaniler adlarını Babil'deki eski Kalde bölgesinden almışlardır. Fırat ve Dicle nehirlerinin arasındaki bölgeye yerleşen Keldaniler daha önce de sözünü ettiğimiz gibi Asurluların en tehlikeli düşmanları olmuşlardır.

Babil son görkemli dönemini Keldanilerin egemenliği altında yaşamıştır. Doğu Asurlar adı da verilen Keldanilerin kurduğu ve Yeni Babil olarak da adlandırılan Keldani İmparatorluğuna İÖ 539 yılında Pers hükümdarı Keyhüsrev (II. Kyros) tarafından son verilmiştir.[22]

Aramiler

Mezopotamya'da hüküm süren Sümerler, Akadlar, Amoriler, Asurlular, Hurriler, Mittaniler ve Kassitler gibi önde gelen toplumlar Mezopotamya uygarlıklarını etkilemiş ve bu uygarlıklardan etkilenmiş olan Hititler ve Fenikeliler arasında yer alan Aramileri bilerek en sona bıraktık, çünkü ilk Hristiyanlara doğru yaptığımız yolculukta önce dilleriyle karşılaştığımız Aramileri Süryanilerin ataları olarak kabul ettiğimiz

---

[22] Efes Konsili'nden sonra Nasturius'un düşüncelerini benimseyenlerin Nasturiler olarak anıldığından daha önce söz etmiştik. Nasturiler özellikle Hindistan'a ve Ortadoğu'ya yayılmışlardı. 1304 tarihinden sonra Nasturilerin bir kısmı Katolikliği benimseyip Papalığa bağlanan bir Kilise kurdular. Bu tarihten sonra da, kendilerini Keldani olarak adlandırdılar. Nasturilerin bu ikiye bölünmesi döneminde bazı Nasturiler de farklılıklarını belirtmek için Asuri adını aldılar. Bugünkü patrikleri Amerika'nın Chicago şehrindedir.
Keldanilerin doğu kolu Süryanice konuşur. Günümüzde Irak-Musul'da 50 bin kadar Keldani olduğu bilinmektedir. (y.n.)

için onları daha geniş bir biçimde ele alacağız.

Daha önce de söz ettiğimiz gibi Aramiler Sami kökenli bir toplumdur. Süryanilerin Aramilerden geldiğini ısrarla belirten birçok yazar vardır.

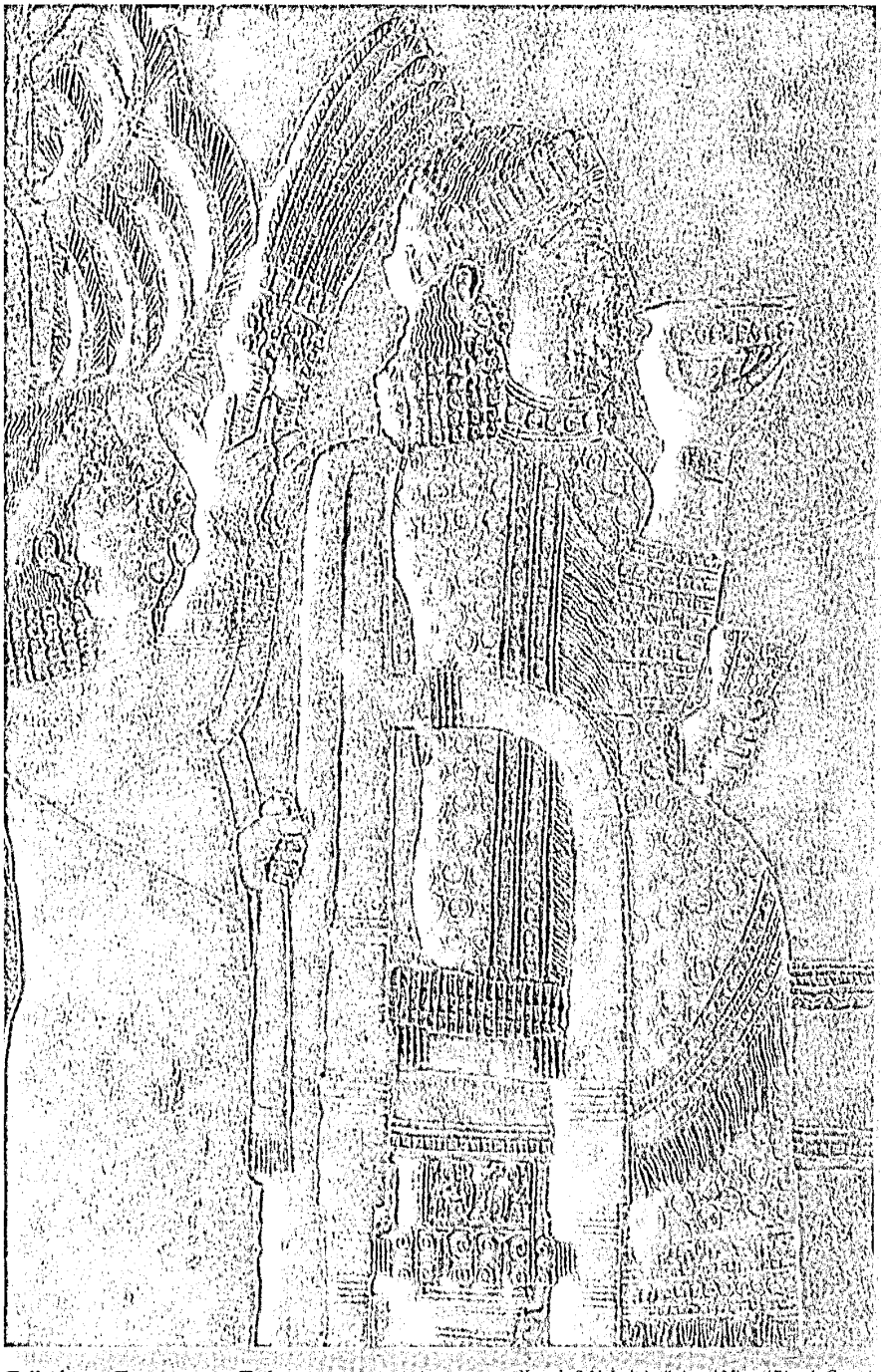
Aramilerin tarih boyunca süren serüvenlerine bir göz attığımızda onlardan hem Eski Ahit'te, hem Asur ve Hitit çiviyazılarında hem de antik Ortadoğu metinlerinde söz edildiğini görüyoruz.

Bunlar ve daha başka bazı kaynaklar göz önüne alındığında Aramilerin tarih sahnesinde adlarını ilk kez Suriye'nin kuzeyinde yaşayan göçebe topluluklar olarak duyurdukları anlaşılmaktadır.

Tarihleri İsa'dan binlerce yıl öncesine kadar giden ve İÖ 11-8. yüzyıllar arasında Suriye'nin Aram bölgesinde göçebe ve dağınık topluluklar halinde yaşam süren Aramiler, Fenikelilerin Suriye ve Filistin kıyılarıyla limanlarını ele geçirmesinden sonra bulundukları bölgelerden göç etmeye başlamışlardır.

Bu dönemde Aramilerin bir kısmının ataları gibi tarım ve hayvancılıkla uğraşırken bir kısmının da Mittani ordusunda paralı asker olduğunu biliyoruz.

Asur çiviyazılarında adlarından Ahlamlar olarak da söz edilen Aramiler zamanla yerleşik düzene geçmişler ve Mezopotamya'da çok büyük toprak parçalarını ele geçirmişlerdir. Sami kökeninden gelen Asuriler, Keldaniler ve Aramiler kendi aralarında yüzyıllarca süren savaşlar yaparak karşılıklı binlerce insanın ölmesine sebep olmuşlardır.

Tell Ahmar, Fırtına tanrısı Tarhunt.
Arami dönemine ait bir tablet.

Kaynak: Saklı İnci, Antik Arami Mirası / Ricardo Grasseti

Arami Devletleri

Aramiler Mezopotamya'da kendi aralarında birleşip kalıcı yerleşim yerleri oluşturmuşlardır. Bu yerleşim yerlerinden bazıları devlet denilebilecek kadar büyüktür. Bu yerleşim yerlerine Fırat bölgesindeki Lake, Hindau ve Suhi örnek gösterilebilir.

İÖ 11. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Fırat'ın iki yakasında uzanan topraklarda Bit-Adini devletini kurmuşlardır.

İÖ 9. yüzyılda Aramilerin Asurluların başlıca düşmanları olarak anıldığını görüyoruz. Kimi zaman Aramiler ve onların ittifak yaptığı güçler Asurlulara saldırırken kimi zaman da Asurlular karşı saldırıya geçiyordur.

Arami Devleti'nin Asurlularca istila edilmesi beraberinde bir başka sonucu da getirmiş, Kuzey Sami yazısından türeyen Arami yazı sistemi ve Aramice bu bölgedeki halkların birbirleriyle anlaştıkları ortak bir dil haline gelmiştir. Buna bir örnek olarak da Tevrat'tan bir bölümü gösterebiliriz. Aramca zamanla Hititçe'nin de yerini aldığı için Asur ordusu komutanın kuşattığı Yunanlılara gönderdiği elçi olan oğlu Elyakim Yunanlı komutana Aramca konuşmasını, kendisinin bu dili anladığını söylemektedir.[23]

Günümüze ulaşan sınırlı kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre tarihte gördüğümüz Arami krallıkları şunlardır:

1. Bit Bahiani
2. Bit Adini
3. Sam'al
4. Arpad/Bit Agusi
5. Hamat (Hama)
6. Şam
7. II. asırda Urfa'da Abgar Krallığı[24]

1. Bit Bahiani Krallığı: Habur Nehri kıyılarında Guzana'da Asur İmparatorluğu'na en yakın Arami devletlerinden biridir (İÖ 894). Za-

[23] Tevrat, İkinci Krallar Bölümü.
[24] Saklı İnci, Antik Arami Mirası, (Ed.) Sebastian P. Broch, I. Cilt, Çev: İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği, İstanbul, Transworld Film, 2001, s. 62-71.

manla Asur yönetimine girmiştir.

2. Bit Adini: Batı doğu Til Barsp'i (Halep'le Fırat'ın ortasındaki Tell Ahmar) merkez alan Bit Adini küçük bir eyaletti. Asur Kralı II. Asurnasipal'a karşı büyük bir direniş gösterdi. Ancak daha sonra gelen Asur kralı Salmaneser'e yenilerek ortadan kalktı. (M.Ö. 856)

3. Sam'al: Bit Adini'nin kuzeyinde İÖ 9. yüzyılın başında Kral Gabbar'ın adını taşıyordu. Zencirli'de (Gaziantep'in batısında) Fevzipaşa yakınlarında bulunan Aramice diliyle yazılmış yazıtlarda, şunların yazılı olduğu görüldü: "Ben Hayya oğlu Kilamuva Gabbar Ya'di üzerinde hükümdarlık sürdü ama hiçbir şey başaramadı. Bamah vardı ama o da hiçbir şey başaramadı. Sonra babam Hayya vardı ama o da hiçbir şey başaramadı. Sonra ağabeyim Şa'il geldi ama o da bir şey başaramadı. Ama ben Kilamuva'ya gelince... Benim başardıklarımı benden önce gelen kimse başaramamıştır. Babamın evi güçlü krallarla çevriliydi ve her biri onu yutmak için elini uzattı. Ama ben... Sakalıya da eli yakıp yok eden ateş gibiyim."

Kral Hatla Kilamuva'nın çevresindeki güçlü krallık dediği, krallık Asur Krallığıdır. Aradan geçen birkaç nesil sonra, Sam'al Krallığı da Asur Krallığı tarafından yıkılmıştır.

4. Arpad / Bit Agusi: Bit Adini'nin güneyinde Bit Agusi adlı Arami eyaleti bulunuyordu. 8. asır kTk-Bar kralı ile yaptığı antlaşmada, Asur Krallığına karşı ortaklaşa savaşacaklarını yazar. Arpad / Bit Agusi krallığı hakkındaki bilgiler Aramice dili ile yazılmış yazıtlardan anlaşılmaktadır. (İ.Ö. 823-811)

5. Hamat (Hama): İ.Ö. 9. yüzyılın ortalarında Hamat bölgesinin kralı Irhuleni'dir. Hamat krallığının Asurlularla yaptığı savaşlarda Asurlulara büyük kayıplar verdirdiği yazıtlardan anlaşılmaktadır. Hama'da yapılan kazıda Aramice dili ile yazılmış 50'ye yakın kısa kısa duvar yazıları bulundu. (İ.Ö. 810-783) Bu krallığın kimler tarafından yok edildiği bulunamamıştır. 2700 yıl önce, Asur İmparatorluğu ile Arami beylikleri arasında yapılan savaşlarda Asurlar binlerce Aramiyi vahşice öldürmüşlerdir.[25]

---

[25] Saklı İnci, Antik Arami Mirasının Sahipleri, (Ed.) Sebastian P. Brock, III. Cilt, Çev: İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği, İstanbul, Transworld Filın, 2001, Cilt III, s. 67.

6. Şam: Tevrat'ın bakış açısına göre Arami devletlerinin içinde en önemlisi Şam'dır. Kral Saul'un zamanında Hamat'ın güneyindeki bir Arami devleti olarak kurulmuştur. Şam krallığına Tevrat'ta çok geniş yer verilmiş olmasının yanında, son zamanlarda yapılan kazılarda çıkan yazıtlarda da krallık hakkında geniş bilgiler vardır. Asur kralı Tıglat-Pilaser tarafından yıkıldığı biliniyor.

7. Abgar Krallığı:

Urfa'da yapılan arkeolojik kazılarda bulunan bulgulara göre İÖ 132 ile İS 243 yılları arasında Abgar Krallığı diye bir krallığın kurulmuş olduğunu görüyoruz. Krallıkta hüküm süren on sekiz kralın sekizi Abgar adını taşıdığı için krallığın adı da Abgar Krallığı olarak adlandırılmıştı. Abgar Krallığı'nda konuşulan dil Aramice'nin (Süryanice) Urfa lehçesi idi. Krallık Roma ve Pers İmparatorluğu arasında tampon devlet olarak 375 yıl yaşadı.

V. Abgar İsa'nın Hristiyanlığı yaymaya başladığı İS 31 tarihinde Urfa'da Abgar Krallığı hüküm sürüyordu. Abgar kralı, İsa'nın yaymaya başladığı dini inanç ve yaptığı mucizeler hakkında bilgi sahibi olmuştu. V. Abgar bu arada cüzam hastalığına yakalanmıştı. İsa'ya, onu bazı yazarlara göre sözlü, bazı yazarlara göre de Süryani dili ile yazılı olarak Urfa'ya davet eden haber gönderir. İsa'dan gelen sözlü cevapta,

"Ben buradan şimdilik ayrılamıyorum. Size dualarımı ve mendilimi gönderiyorum. Şifa bulacağınızı ümit ediyorum," denildiği kaydedilmiştir. V. Abgar'ın İsa'ya yazdığı mektup veya sözlü haberin taş bir lahit üzerinde Süryanice yazı ile bugün Urfa Müzesi'nde sergilenmektedir. İsa'nın V. Abgar'a gönderdiği mendilin serüveni ise çok ilginçtir. Bu konuda Batılı yazarlar tarafından birçok kitap yazılmıştır.[26]

İsa'nın V. Abgar'a gönderdiği mendilin adı Batı'da Mandylion olarak geçer. Kelime kökeni Arapça'dır. Mendil anlamındadır. Mendil veya Mandylion hakkında da birçok kitap, makale yazılmıştır. Kenneth E. Stevensin ve Gray R. Habermas tarafından yazılan ve Dominik Pınar tarafından Türkçeye çevrilen İsa'nın Kefeni adlı kitapta, 40 biliminsanının laboratuvarda modern yöntemler kullanarak İsa'nın kefeni üze-

[26] Edessa'dan Urfa'ya, Prof. Dr. Mehmet Çelik ve diğerleri, Cilt I, Atılım Üniversitesi, 2007, s. 2.

rinde yaptıkları çalışmalar anlatılmaktadır. Bu kitapta geniş bir şekilde "Mendil"den de söz edilmektedir.

Söz konu kitaptaki "Mendil"le ilgili bilgiler özetle şöyledir:

İsa'nın yüzünü gösteren Urfa'daki resme Hristiyanlar Kutsal Mandylion adını vermişlerdir. Bu mendil 525 yılında Urfa'da, surların batı kapısı üstündeki bir mağarada bulunmuş bir kumaş parçasıdır. Urfa'da Abgar Krallığı'nca çok iyi korunmuştur. Bunu ele geçirmek için birçok güçler tarafından uğraş verilmiştir. En son 944 yılında Bizanslılar büyük bir ordu ile Urfa'ya yaptıkları seferde mendili alıp İstanbul'a getiriyorlar. İstanbul'a 1204 tarihinde yapılan Haçlı Seferi'ndeki yağmalar arasında bu mendil kaybolmuştur. Kıymetini bilmeyen bir kişi tarafından ortadan kaldırılmış da olabilir.

Kral Abgar'ın İsa'ya yazmış olduğu mektup:

"Eusebios (Kitap 1.13)

Yönetici Kral Abgar'dan Yeruşalim bölgesinde ortaya çıkan iyi kurtarıcı İsa'ya selam! Sizi ve tedavilerinizi ve bunların ilaçlar ve bitkiler olmadan nasıl gerçekleştiklerini duydum. Çünkü söylediklerine göre, sen körlerin görmesi için gözlerini açıyorsun, sakatları yürütüyorsun, cüzamlıları temizliyorsun; kötü ruhları, cinleri kovuyorsun, uzun hastalıklar çekenleri iyileştiriyorsun ve ölüleri diriltiyorsun. Ben senin hakkında bu şeyleri duyduğum zaman senin ya bu işleri yapmak için gökten gelen Tanrı ya da bunları yaptığın için Tanrı'nın oğlu olduğuna karar verdim. Bu nedenle acele etmen ve çektiğim acıları iyileştirmen için sana yalvarıyorum. Ayrıca Yahudiler'in sana karşı homurdandıklarını ve sana kötü davranmayı istediklerini duydum. Benim çok küçük ve saygın bir kentim var. Bu kent ikimize de yetecek kadar büyüktür.

Aday'ın Öğretisi adlı eserde Kral Abgar'ın İsa'ya yazdığı mektupta:

Kara Abgar'dan yeruşalim bölgesinde ortaya çıkan iyi Doktor Efendim İsa'ya... Selam!

Sen sözünle, körlerin gözlerini açıyorsun, sakatların yürümesini sağlıyorsun, cüzamlıları temizliyorsun ve sağırların duymasını sağlıyorsun, ruhlar ve cinler ve işkence çekenler senin sözünle iyileşiyorlar; ölüleri bile diriltiyorsun.

Senin yaptığın harikulade iyi işleri duyduğumda senin ya gökten gelen Tanrı olduğuna ve bu işleri yaptığına ya da bütün bu şeyleri yapan Tanrı Oğlu olduğuna karar verdim. Bu yüzden bana gelmen için, benim hastalığımı iyileştirmen için sana yalvarıyorum. Bana gel çünkü ben sana tapıyor ve inanıyorum.

Ayrıca Yahudiler'in sana karşı homurdandıklarını, sana zulüm ettiklerini, hatta seni çarmıha germeyi istediklerini ve sana zarar vermeye kararlı olduklarını da duydum.

Şimdi benim bir kentim var, küçük ve güzel, burası her ikimizin de huzur içinde yaşamasına yetecek bir yer.

İsa'nın Yanıtı

Eusebios'a göre:

Beni görmeden bana inanan sen kutlu ol. Çünkü benim hakkımda, beni görenlerin bana inanmayacakları, ama beni görmeyenlerin bana inanacakları ve yaşayacakları yazılmıştır. Sana gelmem konusunda bana yazdıklarına gelince, ben önce burada yapmak için gönderildiğim her şeyi tamamlamalıyım. Onları tamamladıktan sonra beni gönderenin yanına alınmalıyım. Oraya alındığım zaman çektiğin acıları iyileştirmesi ve sana, yanındakilere hayat vermesi için havarilerimden birini yollayacağım.

Aday'ın Öğretisine göre:

Beni görmeden bana inanan sen kutlu ol. Çünkü benim hakkımda, beni görenlerin bana inanmayacakları ve beni görmeyenlerin bana inanacakları yazılmıştır. Sana gelmem gerektiği konusunda bana yazdıklarına

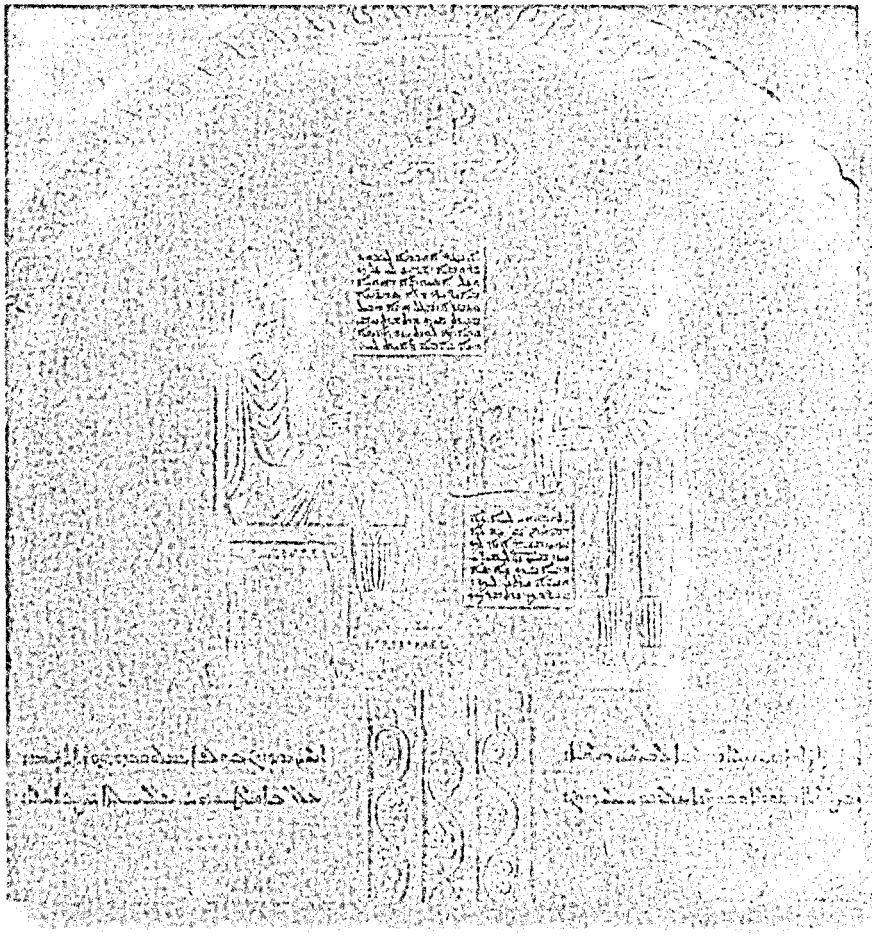
gelince, buraya yapmak için gönderilmiş olduğum iş bitmiştir, beni yollayan Babama çıkacağım ve ona çıktığım zaman sana hastalığını iyileştirecek olan havarilerimden birini yollayacağım. O seninle birlikte olan herkesi sonsuz yaşama kavuşturacak. Ve kentin kutlu olacak ve onun üzerinde bir daha hiçbir düşman egemen olamayacak.

Aday'ın Öğretisi'nde bulunan en çarpıcı cümle, İsa'nın yazdığı cevaptaki "Ve kentin kutlu olacak ve onun üzerinde bir daha hiçbir düşman egemen olamayacak." cümlesidir. Mektup'un çeşitli kentlerin duvarlarına kazılarak koruyucu bir tılsım olarak kullanılmasına yol açan da bu cümle olmuştur. Mektup'un bu şekilde kullanımının (kentlerin duvarına kazınmasının) en erken örneklerinden biri Yunanistan'ın kuzeyindeki Filipi'de görülmüştür. Yukarıda da belirtildiği gibi, Efes'te ve başka yerlerde ise mektubun nüshaları taş yazıtlarda bulunmuştur. Bu yazıtlar Yunanca oldukları halde, Eusebios'ta bulunmayan son kutsama cümlesini içermektedirler."[27]

"Edessa Krallığı Roma topraklarında olmasına rağmen, bağımsızlığını korumakla beraber, zaman zaman güçlü komşu yönetimlerle ittifak antlaşmaları yapmıştır. Bazı yazarlar, Roma'nın hâkim olduğu topraklarda Abgar Krallığı nasıl oluyor da üç yüz sene egemenliğini koruyor sorusuna şu cevabı verirler: Abgar Krallığı Persler ve Romalılar arasındaki sınır bölgesinde hüküm sürüyordu. Persler ve Romalılar arasında tampon bölge olması nedeniyle Abgar Krallığı'nın uzun seneler yaşamasına izin verilmiştir. Bu durum Mezopotamya dışında kuzey taraftaki güzergâhlardan birinin üzerindeki Osrhoene Bölesi'nin konumu, Edessa'nın Ermeni tarihinin akışında temel taşlardan biri olduğunu ve birtakım çatışmalara yol açtığını, ayrıca bazı dönemlerde Edessa'nın yazgısının kuzeyindeki bu komşusuna sıkı sıkıya bağlı olduğunu kavramamıza yardımcı olacaktır. Fırat'ın dönüm noktasında bulunan Edessa, uzun vadede ulaşılabilecek çatışma ve uyuşmazlıklarda mühim bir un-

[27] Saklı İnci, (Ed.) Sebastian P. Brock, II. Cilt, Çev: İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği, İstanbul, Transworld Film, 2001, Cilt III, s. 104, 121.

surdu. I. Abgar Edessa tahtında iken İÖ 69 yılında Sextilius komutasında bir Roma ordusu Fırat'ı geçerek Ermenistan Kralı Dikran'ın başkenti Tignranokerta'yı kuşatır. Abgar da bu savaşta Dikran'a yardım eder. Ancak Roma ordusu karşısında hezimete uğrarlar. Abgar, bu işbirliğinin faturasını hayatıyla öder."[28]

Mor Aday Kral Abgar'a İsa'nın portresini ve İsa'dan Abgar'a yazılan mektubu sunuyor.

[28] Edessa'dan Urfa'ya, Prof. Dr. Mehmet Çelik ve diğerleri, Cilt I, Atılım Üniversitesi, 2007, s. 152.

BÖLÜM II

SÜRYANİLERİN TARİHİ

Günümüzde misyoner sözcüğü, 18. yüzyılda başlayan Avrupa, Amerika Katolik ve Protestan kiliselerinin örgütledikleri misyoner kuruluşların Anadolu, Afrika, Güney Amerika'da yaptıkları Hristiyanlığı yayma faaliyetlerini akla getirmektedir. Bilinenin aksine, 18. yüzyıldaki misyonerlik faaliyetleri dini yaymaktan çok, ait oldukları milletlerin kültürlerini yaymak ve siyasi amaçlarına hizmet etmek amaçlıydı. Misyonerlerin bu faaliyetlerinden Süryaniler ve Ermeniler de zarar gördüler. Misyonerler Anadolu, Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Lübnan'daki Müslümanlardan değil, Süryanilerden ve Ermenilerden bazı aileleri Protestanlığa çevirmişlerdir.

Hristiyanlık inancının ilk dönemlerinde yapılan misyonerlik faaliyetlerinin yukarıda özetle anlatmaya çalıştığımız Amerika ve Avrupa kökenli misyonerlik faaliyetleri ile hiçbir benzer tarafı yoktur. Özellikle Süryanilerin II., III. ve IV. yüzyılda Anadolu, Mezopotamya ve Doğu'da yaptıkları Hristiyan inancını yayma faaliyetleri hiçbir milli veya siyasi amaç gütmüyordu. Onların o tarihteki amaçları yalnızca İsa'nın öğrettiklerini yaymaktı.

12. yüzyılın başında yeryüzündeki en yaygın kilise batı Avrupa ile sınırlı olan Hristiyanlığın Kilisesi değil, Süryanilerin de bağlı oldukları Antakya Kilisesi'dir. Süryani Kilisesi'ne bağlı din adamları batıda Mısır'a, doğuda Beijing'e (Pekin), güneyde Arabistan'ın en ucuna ve Hindistan'a, kuzeyde Sibirya'daki Baykal Gölü'ne kadar geniş bir alana yayılmışlardı.[29]

Batı Süryani geleneğine bağlı olanlar ve özellikle Süryani Ortodokslar çok aktif müjdeciler olmuştu. Antakya'nın en etkili Tanrıbilimcileri ve kilise önderlerinden İğnatios, Serefion ve Altın Ağızlı Yuhanna, İsa'nın öğretisine candan bağlanmış ve geniş alana yaymışlardır.

[29] Saklı İnci, (ed.) Sebastian P. Brock, II. Cilt, Çev: İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği, İstanbul, Transworld Film, 2001, Cilt III, s. 167-168.

Altıncı yüzyılda yaşamış Humuslu Süryani Melodist Romanos, Bizans Kilisesi için Yunanca ve litürjide halen kullanılan çok sayıda ilahi yazmıştı. Süryanilerden Mor Efrem'in eserleri birçok kişiyi İsa'nın öğretisine bağlamıştır.

Suriye'deki kiliselerde, manastırlarda ve bazı evlerin girişinin üzerinde bulunan en eski Hristiyan yazıtlar Yunanca yazılmıştır. Bu da en eski müjdecilerin (misyonerlerin) Arami kökenlerine rağmen Yunancayı kullandıklarını gösterir. 4. ve 5. yüzyıllarda bu yazıtlar artmıştı. Süryaniler, II. yüzyıldan V. yüzyıla kadar yaptıkları misyonerlik faaliyetlerinde hiçbir zaman ordu kurup savaşmadılar, ellerine silah almadılar. Kimseye baskı yapmadılar, kimsenin toprağına, malına, canına, ırzına göz dikmediler. Onların tek bir silahları vardı: Sevgi, yardımlaşma ve paylaşım. Hristiyan inancını yaymaya çalışan misyonerler genellikle bir lokma, bir hırka ile yetinen dervişlerdi, gittikleri yerlerde buldukları ile yetindiler.

Süryani Sözcüğünün Kökeni

Süryani sözcüğü üzerinde son zamanlarda koparılan fırtınalar nedeniyle bu sözcüğün kökeninin nereden kaynaklandığını iyice anlamak için üzerinde ayrıntılı olarak durma gereğini duyduk. Süryani (Süryoyo) adının ilk önce ne zaman ve neden dolayı kullanıldığı kesin olarak bilinememektedir. Bu konuda tarihçiler tarafından çeşitli varsayımlar öne sürülmektedir. Öne sürülen varsayımlar özetle şunlardır:[30]

a. Süryani adı, Yahudileri özgür bırakan Pers (İran) kralı Sirus'un (Keyhüsrev) adından gelmektedir. Babil Tutsaklığı'ndan Kudüs'e geri dönen Yahudiler, Sirus'un kendilerine karşı gösterdiği cömertlikten övgüyle söz ediyorlardı. Konuştukları Arami lehçesi de bu nedenle Seyrusça ya da Süryanca olarak adlandırılıyordu. Bu görüşe göre, Süryani Pers Kralı Sirus'un serbest bıraktığı esirlerine verilen ad anlamı çıkıyor ki, bu da Kudüs'te Hristiyan olan küçük bir Yahudi toplumuna verilmiş bir ad demek oluyor.

---

[30] Süryani Tarihi, Prof. Dr. Mehmet Çelik, I. Cilt, Ayraç Yayınevi, 1996, s. 15-16. (Süryaniler hakkında yazılmış kitap ve makaleler genellikle Süryani sözcüğünün kökeni nereden geliyor diye başlar.)
Saklı İnci, (ed.) Sebastian P. Brock, II. Cilt, Çev: İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği, İstanbul, Transworld Film, 2001
Süryani Halkının Adı, İğnatiyos Efrem I, Orta Avrupa ve İsveç Süryani Kuruluşları, 1983.

b. Mor Dionosius Yakub Bar Saliba, Mor Mihayel Rabo ve Meşhur Urfa Tarihi'nin yazarına göre (Süryani yazarları ve kilise babaları), Suriye adı, bölgeyi ele geçiren Kilikos'un (Antakya'da hüküm süren kral) kardeşi Suros'tan gelmektedir. Süryani adının da bu sözcükten türetildiği söyleniyor. O tarihlerde krallar egemen oldukları veya yeni aldıkları topraklara kendi adlarını vermeyi âdet edinmişlerdi. Bu yöntemle tarihe geçmelerini sağlamış olurlardı.

c. Suriye sözcüğü, Lübnan'ın Sur şehrinden türemiştir. Daha sonra bu ad Yunanlılar tarafından tüm sahil bölgesi için kullanılmış ve zamanla orada yaşayan toplum bu adla anılır olmuştur. Coğrafi bölgeye verdikleri Suriye adından ötürü, orada yaşayan topluma da Süryaniler adı verilmiş oluyor.

d. Suriye adı, Hz. İbrahim'in sülalesinden gelen Dadanoğlu Asur ya da Asurin'den türemiştir. Suriye'de yaşamış Arami halkı da bu sözcükle tanımlanmıştır.

e. Asurluların ülkesine, Yunanlılar tarafından sözcüğün sonuna bir "y" harfi eklenerek "Asurya" deniliyordu. Zamanla sözcüğün başında bulunan "a" harfi düşerek, "Surya" biçimini aldı. Süryani adı, coğrafi bir terim olarak buradan gelmektedir.

f. Süryani Ortodokslar, Süryani sözcüğünün kökenini şöyle izah ediyorlar: Birinci yüzyılın ilk yarısında Antakya'da yaşayan Arami kökenli insanlardan bir bölümü İsa'nın inancı olan Hristiyanlık dinini benimsediler. Putperest kalmakta ısrar eden soydaşlarından ayırt edilmeleri için, eski kökenleri olan Arami'yi Süryani'ye ve dilleri olan Aramcayı da Süryanice'ye çevirmişlerdir. Bu görüşü savunan Süryani Ortodokslar, tezler ileri sürerek bunu kanıtlamaya çalışıyorlar.

g. Oxford Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Sebastian P. Brock ve arkadaşlarının üç cilt halinde yayımladıkları "Saklı İnci" adlı eserde Süryani sözcüğüne yeni bir açıklama getirilmektedir. Buna göre,[31] Aramilerden ilk kez kesin bir şekilde, İÖ 12. yüzyılın sonlarında söz edilmiştir. Asur kralı Tiglat-Pilaser'i (İÖ 1114-1076) anlatan kitaplarda, Asur kralının Ahlamular (Ahlamlar) hakkında; "Asur tanrısının düş-

[31] Saklı İnci, Antik Arami Mirası, (ed.) Sebastian P. Brock, I. Cilt, Çev: İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği, İstanbul: Transworld Film, 2001, s. 61.

manları olan Ahlamu Aramilerine karşı yürüdüm... Onları kılıçtan geçirdim, ganimetleri ve mallarını geri getirdim," diye övündüğü yazılmıştır. Bir yazıtta da, "Ahlamu Aramileri'nin izinden gitmek için Fırat'ı iki kez geçtim," dediği görülmektedir. Kendisinden sonra Asur tahtına çıkan 2. kral, Asur-Bel-Kal (İÖ 1073-1056), yıllıklarında Aramilere karşı çeşitli savaşlara gittiğini, savaş döneminin her yönünü anlatarak kaydeder. Bundan sonraki birkaç yüzyıl içinde Aramiler ve özellikle de İÖ 2. yüzyılın sonunda ortaya çıkan çeşitli Arami krallıkları, Asur kralların yıllıklarında düzenli bir şekilde yer almaktadır.

Sebastian P. Brock, Saklı İnci'de, Aramiler ve Asurlular arasında yüzlerce yıl devam eden savaşların olduğunu, birbirlerini yok edinceye kadar savaştıklarını, bu savaşların adlarını ve tarihini yazarak anlatır. Bu arada Süryani sözcüğünün o tarihlerde Aramiler arasında kullanıldığını belirtir.

Süryani Sözcüğünün Asurlulardan Geldiğini Savunanlar

Süryani sözcüğünün kökenini Asur İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar götürenlerin bu konudaki savları ise şunlardır:[32]

"Asurlar arasındaki ulusal hareket –Asurculuk– ciddiye alınacak değerde bir olaydır. Bu hareket, bir yanıyla Arap ve Türk milliyetçiliğine karşı bir tepkidir.

Ortadoğu ve Türkiye'de yaşayan azınlıklar için, ulusal bilinci güçlendirmek her zaman gerekli olmuştur. Bu, ayrıca kendi tarihlerine karşı ilgiyi artırmaya da yol açmıştır.

Azınlıklar, yerli halk kitlesinden geldiklerini kanıtlamayı gereksinirler. Sonuç, çoğu kez mitologya karanlığından gelen bir tarih yazımı olmuştur. Bu çabaların ardında yatan ise, yalın bir kendi varlıklarını koruma güdüsüdür.

Bu, yalnız Kürtler için değil, bir dizi Hristiyan azınlık için de geçerlidir. Örneğin Maruniler ve Kıptiler kökenlerini Fenikelilere ve Firavunlara götürürler.

Bu topluluklar, kimliklerini sağlamlaştırmak ve benliklerini güç-

[32] Asurlar, Stefan Anderson, Çev: Erol Sever, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992, s. 13.

lendirmek için, şanlı bir geçmişin imgesine başvurmuşlardır. Asurculuk da aynı olaydır.

İsa'dan önce dördüncü bin yıllarında Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölge, Sami bir halk tarafından ele geçirildi. Bu halk bölgede Asur İmparatorluğu'nu kurdu.

Geleneksel Asur tarihine göre, bu yeni imparatorluk İsa'dan önce 4749 yılında kurulmuştur. Bu yıl, geleneksel Asur takviminin başlangıcı olmuştur. Bu takvime göre 6759 (2010 yılına göre) yıl geriye giderek yeni yıl, 1 Nisan günü olarak tespit edildi."

Bugün, İsveç'teki Asur derneklerinde 1 Nisan büyük şenliklerle bayram olarak kutlanır. Stefan Anderson'un Asurlar adlı kitabında yazdığı tarihlere göre, Asur İmparatorluğu'nun kuruluşundan bugüne kadar 6759 yıl, yıkılışına göre de 2622 yıl geçmiş oluyor (Asur Krallığının yıkılışı İÖ 612'dir).

Yazar Anderson Asurlar adlı kitabında, "Etnik kökenini Asurlulara kadar uzatan Süryanilerden ayrılan cemaatin amacının ulusal bilinci güçlendirmek, şanlı bir tarihleri olduğunu ileri sürerek tarihlerine karşı ilgiyi artırmak ve benliklerini güçlendirmektir. Ancak bu, tarihi verilere dayanmayan tamamen duygusal bir tutumdur," diye yazar.

Tarihçiler mesleklerinin gereği, herhangi bir milletin geçmişini incelerken, gerçek ve güvenilir kaynaklar göstererek gidebildikleri tarihlere kadar gitmek isterler. Ancak bazı yazarlar, tarihin güvenilir kaynak şartını ciddiye almadan ve hiçbir kaynak veya kanıt göstermeden savlarını öne sürerek tarihi verileri zorlamaktan başka bir şey yapmamaktadırlar. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bir kişi veya bir toplum, "Ben bu ırktan geliyorum," derse, ona saygılı olmak da insani bir görevdir. Bu nedenle ben Asuriyim veya Aramiyim diyenlere saygı duyuyoruz demekten başka söyleyecek hiçbir şeyimiz olamaz.

Dr. İbrahim Özcoşar'ın Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat adlı eserinde, Arami, Asur isimlendirmeleri ile ilgili üzerinde durulması gereken en önemli noktanın, Osmanlı (günümüzde Türkiye, Irak, Suriye ve İran) topraklarında yaşayan Nasturi, Keldani ve Asur kimliği[33] altında

[33] Dış ülkelerde yaşayan Süryanilerin çok az bir bölümü kendileri için Asur deyişini kullanıyorlar.

bir millet yaratma fikri olduğu vurgulanmaktadır..

Dr. İbrahim Özcoşar Süryani sözcüğünün kökeni konusunda genel anlamda şunu söylüyor: "Süryanilerin kökeninin dayandığı Asuri ve Arami, hatta Keldani halklar birbirine komşu coğrafyalarda yaşamış, siyasi ve sosyal gelişmeler sonucunda coğrafyaları iç içe girmiş ve aynı kökenden gelen bir dil kullanmış akraba halklardır. Hristiyanlığı kabul etmeleriyle birlikte bu halklar Antakya Kilisesi etrafında dini bir cemaat olarak örgütlenmişlerdir. 19. yüzyıla kadar da kökenlerine dair herhangi bir tartışma içine girmemişlerdir. Ne zaman ki Batılılar, Doğu'da kendi emperyalist amaçları için kullanabilecekleri ve en azından dini açıdan (Hristiyan olarak) Batı'yla ilişkili bir topluluk arayışına girmiş, o zaman bu tartışmalar alevlenmiştir. Batılılar farklı kiliseler etrafında örgütlenmiş Nasturi Süryanilerin, emperyalist amaçlarına uygun, politik bir güç haline gelmeleri için birleşmelerini sağlamaya çalışmıştır. Ancak aralarındaki teolojik ayrılıklar uzlaştırılacak gibi değildir. Geriye tek bir çözüm yolu kalır: Etnik olarak tek bir ırktan geldikleri düşüncesini ortaya atmak ve milliyetçilik çerçevesinde Süryanileri politik bir güç olarak kullanmak. Ancak Batı'da yaşayan ve kendilerinin Asuri olduğunu iddia eden kişilerin bu düşüncesinin aksine, Süryanilerin kökeni konusu Süryaniler arasında ciddi bir tartışma haline gelmiş ve Süryaniler arasında en önemli birleştirici özelliğe sahip kilise, eski etkinliğini kaybetme tehlikesiyle baş başa kalmıştır.".[34]

Patrik Moran Mor İğnatius Efrem I'in Süryani Halkı adlı eserinde Süryanilerin Arami kökeninden geldiğine dair yazdıklarının bir kısmı ise şöyledir:

"Süryani halkının etnik kökeninin Aramilerden geldiği tartışmasız tarihi bir gerçektir. Kanıtlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. İngiliz literatürlerinden birkaçı hariç hemen hemen hepsinde Aram kelimesi SYRIA olarak geçer. Bu değiş Latince ve Yunanca'da öyle geçiyor. Kelime anlamı Arami demektir.

2. Tevrat'ın Tekvin (Yaratılış) 10. bölüm 22-23 ayetinde Sam'in çocukları Elam, Asur, Arpak, Şat, Lut ve Aram'dır. Bizler hep Arami adlı

[33] Dış ülkelerde yaşayan Süryanilerin çok az bir bölümü kendileri için Asur deyişini kullanıyorlar.
[34] Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat, 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri. Dr. İbrahim Özcoşar, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008, s. 25-27.

Nuh'un oğlunun soyundanız.

3. Tevrat bölüm 25, ayet 20'de Paldan-Aram'dan Arami Betuel'in kızı Arami Laba'nın kız kardeşidir. Nuh'un oğlu Aram'ın soyağacındandır. Böylece Filistin'de görülen Aramilere uzanmaktadır.

4. Beyrut'ta 1834 yılında yayımlanmış Mukaddes Kitap lügatının 57 ve 58. sayfalarında diyor ki: Aramice, Suriye'nin eski zamanının dilidir. Keldaniler de Aramice dilini resmi yazışmalarında ve saraylarında kullanıyorlardı. Fakat ne kendilerinin ne de ilimlerin diliydi. Asıl dilleri Akadça idi. Halk Akadça konuşuyordu. Keldaniler resmi dairelerde Süryanice konuşurken, Aramiler hem resmi dairelerinde hem de günlük yaşamlarında Aramice konuşuyorlardı.

Patrik Moran İğnatius Efrem I. Tevrat'tan daha birçok alıntı yaparak Süryanilerin Aramilerden geldiğini anlatır. Patrik İğnatius Efrem I.'in kitabında Tevrat'tan yaptığı sayısız alıntılardan iki tane almakla yetindik. Patrik, Tevrat'ın dışında da birçok kitaptan alıntı yaparak Süryanilerin Arami kökeninden geldiğini söyler.

5. 4. asırdan 14. asra kadar Süryani ve Keldani yazarlar ve bilimadamlarından 27 yazarın Süryanice-Aramice eseri Arapça'ya çevrilmiş ve Aramilerin dilleri, yaşamları en ince detayı ile anlatılmıştır."

Patrik Efrem I, kitabında Süryanilerin sözcük kökeninin Aramilerden geldiğini ve Süryanilerin Arami olduğunu seksen adede yakın belge ve gerekçe göstererek yazar.[35] Süryani Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşundan 20. yüzyılın başına kadar Arami-Asuri etnik köken ayrımcılığı hiç yok iken birdenbire ortaya atılmasının ardında ya milliyetçilik ideolojisi vardır yada siyasi bir amaç güdülmektedir. 20. yüzyılın başına gelene dek Asur milleti olarak tarihte tanıdığımız Asur Krallığı'nın dışında Asur milleti diye herhangi bir millet dile getirilmiyordu. İngilizler Irak petrollerini teslim edecekleri kişi veya kişileri ararken Asur ve Nasturi milleti sahneye çıkmış oldu. Bu hareket ile Nasturilere ve kendisini Asur kökenli sayanlara büyük faturalar kesilmeye başlandı.

---

[35] Süryani Halkının Adı adlı eseri yazan İğnatius Efrem I. bu kitabı önceleri el yazmasıyla Arapça olarak yazmış, daha sonra Türkçe, Almanca ve İngilizce yazmıştır. Basım tarihi: 1983, Basım yeri: İsveç.

Yakub-i Süryani Deyişi

Süryani sözcüğünün kökeni hakkındaki tartışmayı noktalamadan önce, Süryanilere ayrıca Yakubi deyişi ve kadim unvanının verilişine de değinmekte yarar vardır.

6. yüzyılın sonlarından 19. yüzyıla kadar Süryani Ortodokslar zaman zaman Yakubi, zaman zaman Süryani Ortodoks ve bazen de Yakubi-Süryani olarak adlandırıldılar. Yakubi deyişi özetle şuradan kaynaklanmıştır.

Bizans İmparatoru, Doğu Hristiyanlarına siyasi ve dinsel görüş ayrılıkları nedeniyle altıncı yüzyılın başlarında yeniden baskı ve katliamlara başlar. Yeni başlayan katliamlarda Doğu Hristiyanları büyük kayıplar verirler. Bu saldırı o kadar büyür ki Süryani Ortodokslar neredeyse tamamen tükenecek kadar azalırlar. Süryani Ortodoks patrikliğine yeni metropolit seçilen Burdono ya da Zanzalos lakabıyla tanınan Yakup büyük bir özveriyle cemaatini bu badireden kurtarmak için gayret sarf etmeye başlar. Horiepiskopos Samuel Akdemir İstanbul Mozaiğinde Süryaniler adlı kitabın 33. sayfasında Burdono Yakup'un Bizans kralına nasıl ulaşıp, Süryanileri yok etme girişimlerini önlediğini şöyle anlatır.

"Süryani Kilisesi öksüz ve çaresiz bir duruma düşer. İşte bu kritik dönemde, Allah'ın lütfu Süryani Kilisesi'ne bir ışık yakar. Menbic Süryani Papazı Yuhanna'nın kızı Theodora, Kral Justinyen ile tanışır. Güzel görünüşü, engin kültür ve üstün meziyetleriyle Theodora, kralın sevgisine mazhar olur. Kısa bir zamanda Bizans'ın Kraliçesi olarak tahta geçer.

Dinsel duygularla dolu papaz Yuhanna'nın vefakâr kızı Theodora, böylesi yüksek bir mevkiye seçildikten sonra, dışlanmış ve baskı altına alınmış atalarının kilisesini unutmaz. Bir çözüm yolu ararken, Arap Gassani Süryanilerinin kralı Elharis bin Ceble ile tanışır. Kral Elharis, Kraliçe Theodora'yı kraliçelik makamına seçilişinden dolayı kutlamak için İstanbul'a gelir. Kendi kilisesinin perişan durumunu kraliçeye anlatır. Bunun üzerine Kraliçe Theodora ve Kral Elharis bir çözüm yolu üzerinde uzlaşırlar. Buna göre ikisinin de yakından tanıdığı Burudanlı

Rahip Yakup ve Rahip Theodor, episkoposluk görevine ikna edilecektir. Bu plan uygulamaya konulur ve Kraliçe Theodora, İstanbul'a kendisini kutlamaya gelen İskenderiye Patriği Mor Theodosios'u ve İstanbul Patriği Mor Entimus'u saraya davet ederek Rahip Yakup ile Rahip Theodor'un takdis merasiminin gerçekleştirilmesini sağlar (İS 544)".[36]

Burdono Yakup'un Doğu Kiliselerinde çok büyük üne sahip olması nedeniyle, onun hayatı, yaptığı çalışmaları anlatan birçok eser yazılmıştır. Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi'nin patriklerinden Mor İğnatius Yakup III 1973 yılında yazdığı eserinde Burdono Yakup'un hayatı hakkında özetle şunları anlatmaktadır:[37]

"Burdono ya da Zanzalos lakaplarıyla tanınan Yakup, yaklaşık 500 yılında Tella'nın (Viranşehir) kuzeyinde bulunan Gamaya köyünde doğdu. Babası Theofilos adında bir Süryani papazıdır. Çok küçük yaşta okula verilen Yakup, kısa zamanda halkın konuştuğu Süryanice dilini değil, kuralına uygun (kitabi) Süryanice ve Yunanca'yı öğrendi. Özellikle kilise ilimlerinde başarılı bir öğrenim gördü. Olgunluk yaşına gelince, ruhban mesleğine girdi. Daha sonra Fisilta (Phasitha ya da Estartalis) Manastırı'na götürülerek, buraya adak olarak verildi. Bu manastırda önce şammas (diyakoz), sonra rahip olarak takdis edildi. Bu safhadan sonra dağınık olarak yaşayan Süryani cemaatlerini ziyarete başladı. Bu ziyaretler ünlenmesine ve isminin Haris bin Cebele aracılığıyla İmparatoriçe Theodora tarafından duyulmasına neden oldu.

Tarih içerisinde Burdono lakabıyla ünlenen Yakup'a, bu lakap düşmanları olan Kadıköy Konsili taraftarlarınca hakaret kastıyla verildi. Burdono kelimesi, Süryanca bardato (semer) kelimesinden türetilmiştir. Yakup gösterişe, süse ve dünya malına düşkün değildi. Bu yüzden elbiselerine de önem vermezdi. Tibeleyo (Mifiryen) takdis edildikten sonra 35 yıllık akıl almaz enerjisiyle gece gündüz demeden diyar diyar dolaşması, yok edilmiş olan Süryani Kilisesi'ni diriltmesi, düşmanlarının şimşeklerini üzerine çekmişti. Hem gösterişe önem vermediğinden ve hem de dikkat çekmemek için hep eski bir elbise giyerdi. Bu elbise

[36] İstanbul Mozaiğinde Süryaniler, Horiepiskopos Samuel Akdemir, Cilt 1, İstanbul, İstanbul Metropolitliği Yayınları, 2009, s.33.

[37] Mor İğnatius Yakup III'ün yazdığı eserde, Yakup Burdono'nun hayatı anlatılıyor. Prof. Dr. Mehmet Çelik de Süryaniler Tarihi kitabına almıştı. Biz de ondan esinlenerek yazdık.

eskidikçe ve yırtıldıkça, yırtılan yerlere üst üste yamalar yapardı."

Ayrıca şunu da belirtelim ki, Yakup'un Doğu Hristiyan âleminde oynadığı rol ona haklı olarak büyük bir şöhret kazandırmıştı. Bu yüzden Yakup'un hayatı ve faaliyetleri hakkındaki tarihi ayrıntıların çoğu, çeşitli yazarlar tarafından tespit edilmiş ve eserler halinde ortaya konulmuştur. Süryani Ortodokslar onu aziz olarak kabul edip saygıyla anarlar. Bu arada Hristiyanlığın kabulünden beri kullandıkları Ortodoks Süryaniler adını korumakta da özen gösterirler. Burdono lakaplı Yakup'un özgeçmişinde çocukken manastıra adak olarak verildiği belirtiliyor. Manastıra adak verilme olayı okuyucularımızın merak konusu olur diye biraz açmakta yarar vardır. Geçmişte genellikle Doğu Hristiyan aileleri ilk doğan erkek çocuklarını manastıra rahip veya papaz olsun diye verirlerdi. Çocuk manastırda okuyarak büyür, 18 yaşına geldiğinde ise önünde üç seçenek vardır. Birincisi manastırdaki yaşamı benimseyip rahiplik mesleğini seçer. Bilindiği gibi rahipler evlenemezler. Hayatlarını dine adarlar. İkinci seçeneği evlendikten sonra papaz olmaktır. Üçüncü seçeneği de manastırdan ayrılarak din adamı olmadan kendi hayatını yaşamaktır. Manastıra adak, çocuğun bu üç seçenekten birini seçmesi için yapılan bir işlemdir.

Antakya Süryani Ortodoks Patriklik Merkezi

Daha önce de belirttiğimiz gibi, İS 37 yılında kurulan Antakya Kilisesi tüm Doğu Hristiyanları temsil eden kilise idi. İskenderiye, İstanbul, Roma ve diğer bölgelerde kurulan kiliseler arasında herhangi bir ayrım söz konusu değildi. Başlangıçta Doğu Kilisesi, Batı Kilisesi deyişleri kullanılırken bu yalnızca coğrafi bir yeri belirleme amacı taşırdı. İS 451 yılında İstanbul'da toplanan III. Efes Konsili'nde alınan kararı Antakya Kilisesi'nin kabul etmemesinden sonra, kiliseler arası çatışmalar, aforozlar ve kilise ayrışmaları başladı. Kilise ayrışmalarından da Süryani Ortodoks Kilisesi ortaya çıktı.

Süryani Ortodoksların Antakya'da kurulan ilk patriklik makamı 518 yılına kadar sorunsuz olarak devam etti. 518 yılında 37. patrikle-

ri olan I. Severius Rabo'yu (Büyük Rabo) mezhep ayrılıkları nedeniyle Bizanslılar ve Bizans taraftarları olan Melkitler Mısır'a sürgün ettiler. 37. Süryani Patriği Severius yirmi yıl Mısır'da sürgün hayatından sonra orada vefat etti. Yerine Diyarbakır Episkoposu Efrem tayin edildi. Patriğin sürgün edilmesinden sonra ve Antakya'da bulunan Melkitlerin (Kral taraftarları) baskılarına dayanamayan Süryaniler 518 ile 969 yılları arasında geçen 451 yıl patriklik makamlarını Bizanslıların egemenliklerini fazla kullanamadığı yerlere taşıyıp durdular. Bizans ve yandaşlarının yaptıkları baskılar, sürgün cezaları, aforozlar ve hapis cezalarına katlanacak güçleri kalmayan Süryaniler patriklik makamlarını Antakya şehrinden çıkarmak zorunda kaldılar. Antakya'dan ilk gittikleri yer, Bizans sınırının doğusunda Tıl-Hado oldu. Daha iyi bir yer buluncaya kadar Tıl-Hado'yu geçici bir yer olarak seçmişlerdi. Oradan Suriye/Halep şehrinin yakınlarına taşındılar. Halep'ten Malatya'ya, Malatya'dan Diyarbakır'a gittiler. Diyarbakır'dan tekrar Malatya'ya. Malatya-Diyarbakır arası gitgellerden sonra 1293 yılında Mardin Deyrulzafaran Manastırı'nda karar kıldılar. Süryani Ortodoks patriklik makamı 1293 ile 1932 yılları arasında geçen 639 yıl Mardin Deyrulzafaran Manastırı'nda kaldı. Mardin Deyrulzafaran Manastırı'nda 639 yıl kalan Süryani Ortodoks patriklik makamı, III. İlyas Şakir'in Hindistan seyahatinde vefat etmesinden sonra, Suriye'nin Humus şehrinde yapılan patrik seçiminde I. Efrem Barsavm'ın patrik seçilmesiyle 1932 yılında Mardin'den Humus'a gitmiş oldu. Patrik Efrem'den sonra patrikliğe gelen III. Yakup (1957-1980) patriklik merkezini Şam'a taşıdı. Bugün Suriye Şam'daki 122. Süryani Ortodoks Patriği Moran Mor İğnatius I. Zakka Iwas'tır.

Süryani Ortodoks Kilisesi'nin unvanında hep Antakya Kilisesi'nin ardılı olduğu işaret edilegelmiştir. Bu unvan başlığı altında Antakya ve Bütün Dünya, Doğu Patriği, Süryani Kilisesi'nin Evrensel ve Genel Lideri sıfatı kullanılmaktadır. Antakya Süryani Kilisesi'ne bağlı aşağıda yazılı 30 bölge metropoliti ve Hindistan'da 1 adet mafiryan (metropolit ile patrik arası ara rütbe) ve mafiryana bağlı 18 metropolit vardır.

Patrik İğnatius I. Zakka Iwas

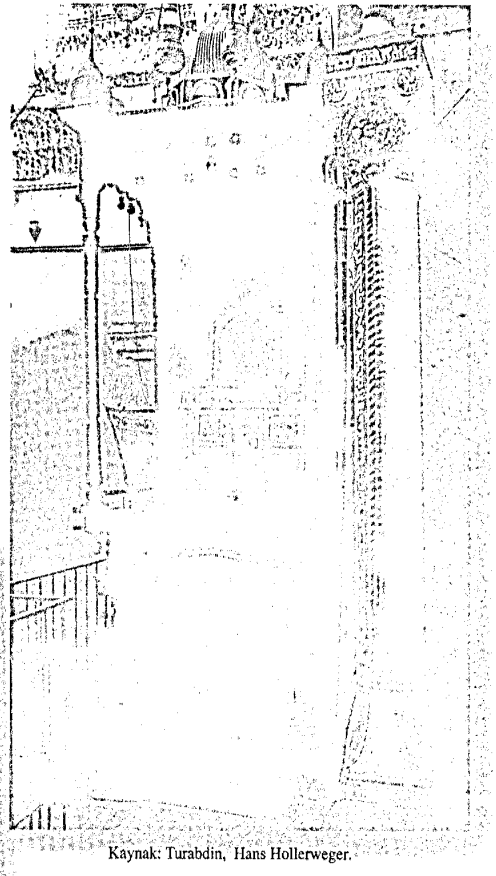
Suriye Şam'da Mor Efrem Manastırı'nda ikamet eden Antakya ve Tüm Doğu Patriği ve Evrensel Süryani Ortodoks Kiliseleri Genel Lideri unvanını taşıyan Zakka Iwas, Irak'ın Musul kentinde 1932 yılında doğdu. Antakya Kilisesi'nin Tüm Doğu Patrikliği unvanı 325 yılında toplanan Birinci Konsil tarafından, kiliseler arası yönetim kurulu organizasyonu yapılırken alınmış bir karardır. Bu karar 431 yılında Kadıköy'de yapılan ikinci konsil tarafından da tekrarlanmıştır.

Patrik İğnatius I. Zakka Iwas ilk tahsilini Musul'daki Mor Toma kilise okulunda yaptı. 1954 yılında Musul Mor Efrem Ruhani Koleji'nde ilahiyat, felsefe, tarih ve İngilizce dilinden mezun oldu. 1957 yılında rahip olarak takdis edildi. Şam'da bulunan patrikhanede Patrik İğnatius III. Yakup'a 3 yıl sekreterlik yaptıktan sonra 1960 yılında Amerika New York Episkoposluk Kilisesi Genel Koleji'nde teoloji tahsili yaptı. New York Üniversitesi'nde iki yıl felsefe ve teoloji mastırı yaptı. 1962 yılında patrik İğnatius III. Yakup tarafından Mor Severius unvanı ile takdis edilerek metropolit oldu. 1969 yılında Bağdat ve Musul metropolitliğine atandı. Aynı yıl Bağdat'ta Irak Kültür Akademisi başkanlığına seçildi. Bu arada Dünya Kiliseler Birliği Merkez Komitesi üyeliğine seçilerek Doğu Antakya Kiliseleri temsilcisi sıfatıyla Kiliseler Birliği'nde çalıştı. Metropolit Zakka Iwas'a İsveç Şark Enstitüsü fahri doktorası verildi.

Daha sonra Viyana'daki Pro-Oriente kuruluşunun şeref üyeliğine seçildi. 1969-1979 yılları arasında Avrupa Süryani toplumu metropolitliği görevini yürüttü. Viyana'da yapılan kiliseler arası ihtiyaçlar toplantısına dört defa katıldı. 11 Temmuz 1980 tarihinde toplanan Sen Sinod meclisinde Antakya ve Tüm Doğu Patriği ve Evrensel Süryani Ortodoks Kilisesi'nin Genel Lideri sıfatı ile 122. patrik olarak seçildi.

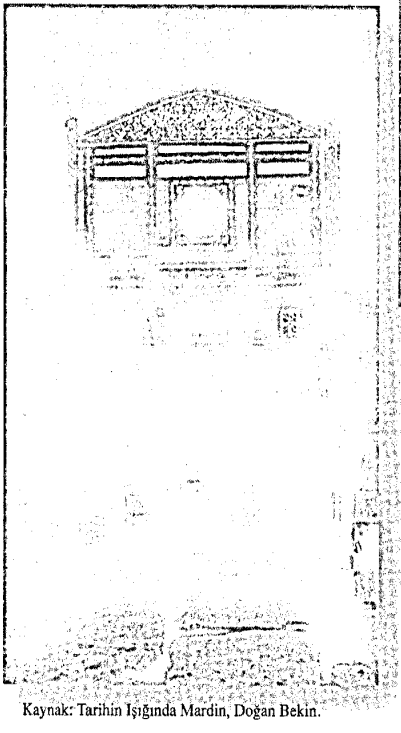
Patrik Moran Mor İğnatius Zakka I. Iwas'ın en büyük eseri Şam merkez kilisesinde ufak bir alanda sıkışmış kalmış din eğitimi yapan okulu Şam'ın merkezinden 30 km. uzakta bulunan Maaret Saidnaya de-

nilen bir yerde 40 dönüm arazi üzerinde inşa ettirdiği ilahiyat akademisi niteliğine getirerek, Süryani Ortodoks kiliselerine din adamı yetiştirecek şekle sokmuş olmasıdır. Bu okula zamanla muhteşem bir kültür merkezi, 350 kişi alan bir kilise, rahibeler için mesken ve bir misafir kabul evi inşa ettirmiştir. Patrik seçilir seçilmez başladığı akademiden bugüne kadar yabancı dil bilen, iyi eğitim görmüş, takriben 50 metropolit, sayısız rahip ve papaz yetişmiştir. Metropolit olacak adaylar 3 yıllık akademiyi bitirdikten sonra en az 2-5 yıl arası Atina, Roma, Londra ve New York üniversitelerinin herhangi birinde master veya doktora yapmaktadır. Patrik Moran Mor İğnatius Zakka I Iwas'ın en büyük amacı, kurduğu akademinin yanında aldığı 90 dönümlük arazide bir Süryani üniversitesi kurmaktır. Kurmayı tasarladığı üniversite için Suriye Hükümeti'nden izin almak üzere olduğunu kitabı yazarken yaptığımız araştırmalarda öğrenmiş olduk. Kurmayı tasarladığı üniversite için şöyle diyor: "Kurmayı planladığımız üniversite halka açık bir anonim şirket tarafından kurulacak ve yönetilecek. Kurulması kararlaştırılan Süryani üniversitesinde fen, mühendislik, hukuk, sosyal bilimler ve ilahiyat fakülteleri olacaktır. Özellikle ecdadımız bundan 13 asır önce İskenderiye, Nusaybin, Urfa, Kınnesrin, vs. ilahiyat fakülteleri kurmuş ve o ilahiyat fakültelerinde Tanrıbilim, felsefe, tarih ve doğa bilimleri okuturken, bizler ancak 13 asır sonra bir tane akademi kurmuş olmanın üzüntüsünü yaşamaktayım."

Kaynak: Turabdin, Hans Hollerweger.

Yeni Patriklik Kürsüsü.

Kaynak: Tarihin Işığında Mardin, Doğan Bekin.

Eski Patriklik Kürsüsü.

Süryani Ortodoks Patriklik Makamı 1293-1932 yılları arasında geçen 639 yıl Mardin Deyrulzafaran Manastırı'nda hüküm sürmüştür.

Mor Ivanios Paulose Al-Souky
Bab Touma, Posta Kutusu 22260
Şam/Suriye
Tel: 00 963 11 541 8100
Şam. Partriklik vekilidir. Merkezi Şam'dadır. Şam'ın iki ilçesini ve dış mahallelerini kapsar.

Mor Silwanos Petrus İssa Al-Nemeh
Süryani Ortodoks Başpiskoposluğu
Boustan Eldiwan
Patrik Aphrem Cad. Homs / Suriye
Tel: 00 963 31 48 73 46
Homs. Hamah ve çevresini kapsar.

Mor Gregorios Yuhanna İbrahim
Süryani Ortodoks Başpiskoposluğu
Mor Siman Al-Amoudi, St. Sulaimanieh
Posta Kutusu 4194 Halep / Suriye
Tel: 00 963 21 464 03 04
Halep. Halep'te yer alan abraşiyedir. Halep, Edleb, Alraqqa ve Lattackiya'nın ilçelerini kapsar.

Mor Osthatheos Matta Rohum
Süryani Ortodoks Başpiskoposluğu
Posta Kutusu 327, Hassakeh / Suriye
Tel: 00 963 52 32 08 17
El-Cezire ve Euphrates. Al-Hassakah'ta yer alan abraşiyedir. Al-Hassakah ve Dair-El-Zor'un ilçelerini kapsar.

Mor Clemis Daniel Malak Kourieh
Süryani Ortodoks Başpiskoposluğu
Almsaitbe – Almaalouf St.
Beyrut / Lübnan
Tel : 00 961 1 31 72 75
Beyrut. Beyrut'ta yer alan abraşiyedir. Beyrut'u kapsar.

Mor Theophilus George Saliba
Süryani Ortodoks Başpiskoposluğu
Posta Kutusu 90420, Boucherieh Fardous St. Lübnan
Tel: 00 961 1 69 03 12
Lübnan Dağı. Al Bouchriyeh'te yer alan abraşiyedir. Lübnan Dağı, Trablusgarp ve Güney Lübnan'ın ilçelerini kapsar.

Mor Yostinos Boulos Safar
Zahle / Lübnan
Tel: 00 961 8 820 588
Zahle ve Bekaa. Patriklik vekilidir. Merkezi Zahle'de bulunur.

Mor Severios Jamil Hawa
Süryani Ortodoks Başpiskoposluğu
Al-Seenah St., Posta Kutusu 843,
Bağdat / Irak
Tel: 00 964 1719 6320
Bağdat ve Basra. Bağdat'ta yer alan abraşiyedir. Bağdat ve Basra'nın ilçelerini kapsar.

Mor Gregorios Saliba Shamoun
Süryani Ortodoks Başpiskoposluğu
Musul / Irak
Tel: 00 964 6081 5565
Musul ve çevresi. Musul'da yer alan abraşiyedir. Musul, Sincar, Qaraq-Qosh ile Arbel'in kuzey ilçelerini, Kerkük ve Süleymaniye'yi kapsar.

Mor Timotheos Mousa Al-Shamani
Süryani Ortodoks Başpiskoposluğu
Bartellah, Ninawa Irak
Tel: 00 964 6031 3518
St. Matthew Manastırı. St. Matthew's Manastırı'nda yer alan abraşiyedir. Bartilleh, Ba'sheeqah, Bahzaani, Aqrah ve Merkey köylerini kapsar.

Mor Filüksinos Saliba Özmen
Deyrulzafaran Manastırı, Posta Kutusu 647100 Mardin / Türkiye
Tel: 00 90 482 219 30 82
Mardin ve çevresi. Mardin'de yer alan abraşiyedir. Mardin'in köylerini, Killit'i, Diyarbakır'ın ilçelerini kapsar.

Mor Timotheos Samuel Aktaş
Mor Gabriel Manastırı
Posta Kutusu 14, TR – 47510
Midyat / Mardin / Türkiye
Tel: 00 90 482 462 10 18
Turabdin. Midyat'da yer alan abraşiyedir. Turabdin köylerini, İdil'i, Nusaybin'i ve çevresini kapsamaktadır.

Mor Gregorios Malke Ürek
Sts. Peter ve Paul Kilisesi
Mara Mah. Alkan Sok. No:7 Posta Kutusu 19 02030 Adıyaman / Türkiye
Tel: 00 90 416 213 36 73
Adıyaman. Adıyaman'da yer alan patriklik vekilidir. Adıyaman'ın ilçelerini, Harput, Elazığ, Gerger, Malatya, Urfa ve çevresini kapsar.

Mor Filüksinos Yusuf Çetin
Tarlabaşı, Karakurum Sok. No:10
Beyoğlu / İstanbul / Türkiye
Tel: 00 90 212 250 16 06
İstanbul. İstanbul'da yer alan patriklik vekilidir. İstanbul'un ilçelerini, Ankara ve İzmir'i kapsar.

Mor Severios Malke Mourad
St. Mark's Süryani Ortodoks Manastırı
Posta Kutusu 14069
IL – 91140 Kudüs / İsrail
Tel: 00 972 2 628 3304
Kudüs ve Ürdün ve Kutsal Topraklar. Kudüs'te yer alan patriklik vekilidir. Filistin ve Ürdün'ü kapsar.

Mor Koorilos Cyril Aphrem Karim
260 Elm Avenue
Teaneck, NJ 07666 New Jersey / Amerika
Tel: 001 201 801 06 60
Doğu ABD. New Jersey'de yer alan patriklik vekilidir. ABD'nin doğu eyaletlerini kapsar.

Mor Clemis Eugene Kaplan
417 E. Fairmount Rd.
Burbank, CA 91501
Kaliforniya / Amerika
Tel: 001 818 845 50 89
Batı ABD. Kaliforniya'da yer alan patriklik vekilidir. ABD'nin batı eyaletlerini kapsar.

Mor Athanasius Elia Bahe
4375 Henri Bourassa West
St. Laurent, Montreal
Quebec, H4L IA5 Kanada
Tel: 001 514 334 69 93
Kanada. Montreal'de yer alan patriklik vekilidir. Kanada'nın tümünü kapsar.

Mor Theethos Yeldho
Kuzey Amerika Süryani Ortodoks Kilisesi
10 Stonehurst Court
Pomona, NY 10970 New York / Amerika
Tel: 001 845 364 6003
Malankara Kuzey Amerika. New York'ta yer alan patriklik vekilidir. ABD'yi ve Kanada'yı kapsar.

V. Rev. Fr. Gabriel D. Dahho
Rua Padre Musa Tuma, 3-Vila
Clementino San Paulo / Brezilya
Tel: 0055 1155 816 250
Brezilya. San Paulo'da yer alan patriklik vekilidir. Brezilya'nın tamamını kapsar.

Mor Nicholovos Matti Abd Alahad
Calle 46 No:680 Piso 9 Dto 3
C.P. 1900 La Plata / Arjantin
Tel: 0054 221 489 7 341
Arjantin. La Plata-Buenos Aires'te yer alan patriklik vekilidir. Arjantin'i kapsar.

Mor Julius Abdulahad G. Shabo
Förvaltar V.38, S-151 47
Södertalje / İsveç
Tel: 00 46 8550 656 44
İsveç ve İskandinavya. Södertalje'de yer alan abraşiyedir. İsveç ve İskandinav ülkelerini kapsar.

Mor Diyoscoros Benyamin Ataş
Klockarvagen 110, S-151 61
Södertalje / İsveç
Tel: 00 46 8550 611 70
İsveç. Södertalje'de yer alan patriklik vekilidir. İsveç'teki kiliseleri kapsar.

Mor Polycarpus Eugene Aydın
Glanerburg Str. 33
NL-7585 PK Glane/Losser Hollanda
Tel: 00 31 534 61 47 64
Hollanda. Losser-Hollanda'daki St. Ephrem Manastırı'nda yer alan abraşiyedir.

Mor Julius Hanna Aydın
Kloster St. Jakop von Sarug 10
D-34414 Warburg / Almanya
Tel: 00 49 5641 740 564
Almanya. Warburg'da yer alan patriklik vekilidir. Almanya'yı kapsar.

Mor Severius Hazail İssa Soumi
Avenue Franz Guillaume, 80
1140 Evere / Belçika
Tel : 00 32 476 99 14 14
Belçika, Fransa ve Lüksemburg. Brüksel'de yer alan patriklik vekilidir. Belçika, Fransa ve Lüksemburg devleterini kapsar.

Mor Dionysius İsa Gürbüz
Mor Augin Dayro
Kloster Str. 10, CH-6415 ARTH
İsviçre
Tel: 00 41 41 855 12 70
İşviçre ve Avusturya. İsviçre'deki Mor Awgen Manastırı'nda yer alan patriklik vekilidir. İsviçre ve Avusturya devletlerini kapsar.

Mor Athanasios Touma Dawod Dakkama
St. Jacoub Baradaeus Kilisesi
Canning Rd. Croydon CRO 6QA,
Londra / İngiltere
Tel: 00 44 208 654 75 31
İngiltere. Londra'da yer alan patriklik vekilidir. Tüm İngiltere'yi kapsar.

Mor Militius Malke Lahdo
82 Joseph St. Lidcombe
Posta Kutusu 257 NSW 2141
Sidney / Avustralya
Tel: 00 61 2 9649 4608
Avustralya ve Yeni Zelanda. Sidney'de yer alan patriklik vekilidir. Avustralya ve Yeni Zelanda'nın tamamını kapsar.

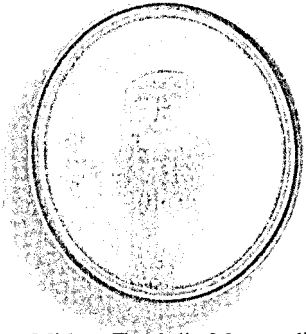
Mor Sevarios Kuriakose
Mor Aprem Seminary,
Chingavanam P.O., Kottayam Dist.,
Kerala-682 314, Hindistan
Tel: 00 91 481 243 25 44, 243 03 27
Knanaya. Chingavanam, Kerala'da yer alan abraşiyedir. Hindistan'ın içindeki ve dışındaki tüm Kananaya kiliselerini kapsar.

Hindistan Mafiryanlığı. Süryanilerin Hindistan'daki mafiryan merkezi Kerala'da yer almaktadır. Şam'daki Ortodoks Süryani Patriğine bağlı Hindistan'da 3.5 milyon bin kadar da Süryani Katolik vardır. Hindistan'da yaşayan Süryanilerin, manastırları, kiliseleri, okulları ve üniversiteleri vardır.

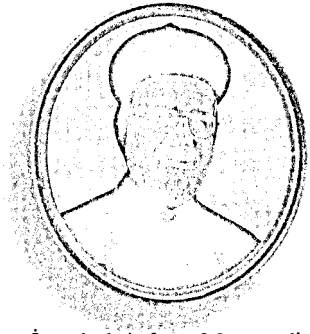

Günümüzde Suriye'nin Şam kentinde olan Patriklik Merkezi'nde şu anda görevde bulunan Patrik Moran Mor İgnatius I. Zakka Iwas.

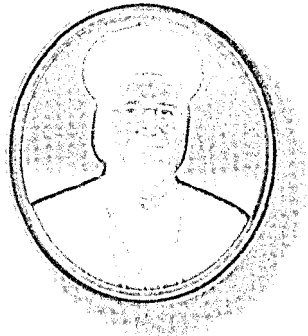
TÜRKİYE'DE SÜRYANİLERİN RUHANİ REİSİ BÖLGE METROPOLİTLERİ

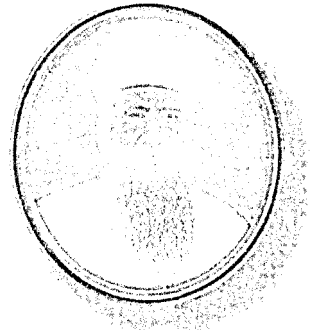
Midyat-Turabdin Metropoliti
Timoteos Samuel Aktaş

İstanbul-Ankara Metropoliti
Filüksinos Yusuf Çetin

Mardin Metropoliti
Filüksinos Saliba Özmen

Adıyaman Metropoliti
Grigoryos Melke Ürek

Süryani Ortodoks Kilisesi'ne patriklik makamlığı yapan Antakya, Malatya, Diyarbakır ve Mardin şehirlerine Süryaniler çok önem veriyorlar. Bu dört şehirde Süryanilerin izlerini görmek mümkündür.

Antakya: Hristiyanlığın ilk kiliselerinin, ilk patriklik makamlarının oluştuğu, oradan Anadolu, Suriye, Lübnan, Kapadokya, Mezopotamya, Ön Asya, Hindistan, Tibet, Çin ve Avrupa'ya yayılan Hristiyanlığın örgütlendiği ilk merkez şehirdir. Süryaniler bugüne kadar unvanlarının başında Antakya adını kullanmaktadırlar.

Malatya şehri ise Süryanilere patriklik makamı olmasının yanında, tanınmış birçok Süryani din ve bilimadamı yetişmiş olması açısından da ayrı bir anlam taşır. Bunlardan en tanınmış olanlarından biri Abülfaraç ve ikincisi de Mikael Rabo'dur. Abülfaraç (1225-1286), çok değerli eserler bırakmış, günümüze ancak 31 adedi[38] ulaşabilmiştir. Eserlerinin büyük bir bölümü Roma ve Londra kütüphanelerindedir. Yazarın eserlerinin tümü birbirinden değerli olmalarının yanında, Türkçe'ye çevrilmiş olan ve Türkiye'de en çok adı geçen Gregory Abu'l-Faraç Tarihi adlı 2 ciltlik Süryanice yazılmış olandır. Abülfaraç'ın bu eseri Türklerin tarihini de içerdiği için Türk Tarih Kurumu tarafından İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. Şimdiye kadar 3. baskısını yapan Türk Tarih Kurumu'nun esere büyük önem verişinin göstergesidir. Bu kitap Süryanice olarak yazılmıştır. Daha sonra Arapça'ya çevrilmiştir. Arapça baskısından da İngilizceye çevrilmiş. Türk Tarih Kurumu bu kitabın İngilizce baskısını Türkçe'ye çevirtmiştir.

Abülfaraç Devletlerin Kısaca Tarihi adlı eserini ilk defa Süryani dili ile yazmıştır. Kitapta Arap devletlerinden de söz edildiğinden, Arapların tanınmış şahsiyetlerinin yazardan kitabın Arapça'ya da çevrilmesini rica ettikleri için yazar hasta yatağında, bu kitabı iki ay içinde Süryanice'den Arapça'ya çeviriyor. Eserin Süryaniler bakımından önemi ise, yazarın hayatındaki en önemli hedefi olan Süryani tarihi, dili ve edebiyatına ilgi uyandırılması, batı Asya'daki Süryanilerin varlıklarına devam etmeleridir. Bunu yapabilmek için Yunanca, İbranice, Arapça ve Farsça dillerini de öğrenmiştir. Milletinin kültürünü, dilini ve ede-

[38] Abülfaraç'ın yazdığı 31 adet kitabın adları ve konuları kitabın ekindedir. Daha fazla bilgi edinmek isteyenler kitabın ekine bakabilir.

biyatını yaymaya çalışmakla yetinmeyip, eski Batı kültürünü de öğrenmenin şart olduğunu yazıyor. On üçüncü yüzyılda yaşamış bir yazar, tarihle ilgili yazı yazmak isteyenlere, milliyetçilik duygularını bir tarafa bırakıp, gerçekleri hiç saptırmadan olduğu gibi yazmayı öğütlüyor. Eserlerini bu mantıkla yazdığı için, eserler bugüne kadar önemini sürdürüyor. Türk Tarih Kurumu'nun yayımladığı eseri İngilizce'den Türkçe'ye çeviren Ömer Riza Doğrul kitabın önsözünü şu cümleyle bitiriyor: "Abu'l-Faraç'ın (Bar Hebraus) büyük bir tarih âlimi olduğunu kronolojisi ispat ediyor. Eserin dünya kronolojik ve politik tarihi diye tarif olunması çok yerinde bir mülahazadır." Abülfaraç, din adamı olmasının yanında, bilimadamı nitelikleri de taşımaktadır. Eserlerinde, **"milliyetçilik ve dinde tutuculuk duygularını bir tarafa bırakmadan bilim yapılamaz,"** diye ısrarla vurgulamıştır.

Süryanilerin Malatya şehrine önem verişlerinin nedeni yalnızca Patriklik makamının orada olması değil, bunun yanında, yetiştirdikleri ve haklı olarak övündükleri Abülfaraç ile bir din adamı ve yazar olan Büyük Mikael'in Malatyalı oluşudur. Büyük Mikael 1126 yılında Malatya'da doğdu. Çocukluğu ve gençliğinde kilise medreselerinde eğitim aldı. Süryanice, Yunanca, Arapça ve Türkçe'yi çok iyi biliyordu. Genç denilebilecek yaşta rahip olarak takdis edildi. Yazdığı eserlerin arasında en tanınmışı Tarih adlı kitabıdır. Kitap, günümüzdeki gazete sütunları gibi, her sayfası üç sütun olarak yazılmıştır. Birinci sütununda Süryani kilise tarihini, ikinci sütunda dünya devletlerinin tarihini, üçüncü sütunda ise yazarın kitabı yazdığı tarihte olmuş sosyal içerikli olayları anlatır. Kitap Süryanice yazılmış, daha sonraları Arapça'ya ve Fransızca'ya çevrilmiştir. Yakında Fransızca'dan Türkçe'ye çevrilerek yayımlanacağı duyumunu almış bulunuyoruz.

Mikael Rabo 33 yıl Patriklik makamında oturmuştur. Patrik olduğu zaman Patriklik makamı Diyarbakır'da idi. 1166 (Miladi 1293) yılında patriklik makamını Mardin Deyrulzafaran Manastırı'na taşıdı.

Mikael Rabo'nun Selçuk Sultanı Kılıçaslan'la ilginç bir buluşmaları olmuştur:

Kılıçaslan 1181 yılında Malatya'ya geliyor ve Patrik Mikael Rabo'yu soruyor. O tarihte Patrik'in Malatya'da olmaması nedeniyle görüşemiyor. Kılıçaslan Patrik'e övgü ve saygı-sevgi dolu bir mektup, bir asa ve manastıra yardım amacıyla 20 kırmızı dinar bırakıp Patrik ile görüşemeden geri dönüyor. Patrik Malatya'ya geldiğinde Kılıçaslan'dan iadeyi ziyaret için randevu istiyor. Kılıçaslan, "Ben yakında Malatya'ya tekrar geliyorum, siz gelmeyin," diye haber yolluyor. Sultan Kılıçaslan'ın Malatya'ya gelişini haber alan Patrik Mikael, Sultan'ı karşılamak için yola koyuluyor. Malatya şehir merkezinde birkaç km. ötede atının üstünde Sultanla ona refakat eden kalabalık bir atlı grup görününce, Patrik atından inip Sultan'ı karşılamak istiyor. Sultan, Patrik'in attan inmesini engelliyor. Her ikisi atlarının üzerinde iken kucaklaşıyor ve öpüşüyorlar. Sultan, Patrik'e Bizans Kralı Diyojen ile Malazgirt Savaşı'nda Alpaslan'ın aldığı ganimetlerin arasında, Antakya'nın ilk patriği olan Petrus'un el kemiklerinin altından yapılmış ufak bir heykelini armağan olarak veriyor. Patrik ve Sultan arasında samimi, sevgi ve saygı dolu bir diyalog kuruluyor. Bu arada Sultan, Patrik'i koruma amacı güden bir ferman da veriyor.[39]

Selçuklu Sultanı Kılıçaslan ile Süryani Patriği Mikael Rabo arasında geçen bu samimi ve iltifat dolu olayın altında siyasi bir amaç olduğuna dair yorum yapan tarihçilerin görüşü ise şöyledir:

Süryani askerlerin, Malazgirt Savaşı'nda Alpaslan'ın yanında yer aldığı ve Süryanilerin daha sonra Selçuklu Devleti'nin yönetiminde üst düzeylerde görev yaptıklarını, bilimleri ve sanatları ile Selçuklulara hizmet ettiklerini yazan birçok tarih kitabı olduğu biliniyor. Bizans İmparatorluğu'nun doğusunda yaşayan Süryaniler, Ermeniler ve değişik etnik kökenli cemaatlerin dindeki mezhep kavgalarının yarattığı sıkıntılardan dolayı Bizanslıların baskıları ve onlara karşı oluşmuş güvensizlikleri zamanla nefrete dönüşmüştü. Bizans ile Selçuklular arasında 1071 yılında yapılan Malazgirt Savaşı'nda Diyojen'in ordusunda bulunan bu cemaatlere mensup askerlerin, savaş meydanında Alpaslan'ın tarafına geçmesi ve Diyojen'in yanlış savaş taktikleri nede-

[39] Tarihte Mardin, Metropolit Filüksinos Hanna Dolabani, İstanbul, 1972, s. 87.

niyle Bizanslılar savaşı kaybetti. Malazgirt Savaşı'nı kazanan Selçuklular da Anadolu'ya girme şansını yakalamış oldular.

Kılıçaslan ile Malatya'da Süryani patriği arasındaki hoşgörü anlayışını yalnız siyasi çıkar nedenine bağlamak doğru değildir. 11. Asırda Anadolu'da yaşayan halk arasında din farklılıklarına rağmen bugünkü gibi keskin çizgilerle ayrılıklar yoktu. Başka bir deyimle bugünkü kadar bağnazlıklar yoktu. Malazgirt savaşından çok önce Anadolu'ya gelen Türkler sayı bakımından çok fazla değildiler. 9. Asırda Anadolu'da yaşayan insan sayısı on iki milyon kadardı. Buna karşın Türklerin sayısı üç yüz bin kişiyi geçmezdi. Türkler geldiklerinde tümü Müslüman değildi. Ağırlıklı olarak Şamanist idiler. Aralarında Hristiyan, Musevi, Maniheizm, Mani, Zerdüşt olanlarda vardı. Zamanla geldikleri Anadolu'daki halkla, çeşitli kültür ve dinlerle ilişki kurdular. Büyük imparatorluklarda paralı asker veya Abbasilerde olduğu gibi köle asker olarak hizmet ettiler. Karşılıklı iletişim sonucu birbirlerine karşı hoşgörülü ve insan sevgisi ortamı yaratabilmişlerdi. Rum kadınlarla evlenme yaygındı. Osmanlı İmparatorluğunun ilk iki padişahı hariç diğer tüm padişahların anneleri gayrimüslüm idi.[40]

Süryanilerin önem verdikleri üçüncü şehir ise Diyarbakır'dır. Diyarbakır binlerce yıllık tarihi ile yalnız Anadolu'nun değil, Ortadoğu'nun da adeta kültür ve siyaset merkezi olmuştur. Birçok devlet yönetimine merkez olmuş olan Diyarbakır tarihi eserleriyle açıkhava müzesi niteliği taşır.

İS 100. yılda Hristiyanlığın Mezopotamya'ya yayılışının kapısı adeta Diyarbakır olmuştur. Erbil Vakayınamesi'nin yazarı Mşiha, Hristiyanlığın Diyarbakır'dan Dicle'nin öbür tarafına geçtiğini ve birçok aşiret reisinin Hristiyan olduğunu, Mezopotamya coğrafyasına giden ilk misyonerliğin burada başladığını söyler. İS 224 yılında Mezopotamya'da birçok Episkopos'un (Metropolit) bulunduğunu, bunların 18 tanesinin ise Erbil ve çevresinin Episkoposu olduğunu belirtir.

Erbil Vakayınamesi bölgenin sosyal yapısı, coğrafi durumu, ora-

[40] Bizans-Osmanlı Sentezi, İsmail Tokalak, s. 151-187.

da yaşayan insanların Hristiyanlıktan önceki inançları ve Hristiyanlığın Mezopotamya'ya yayılışını anlatan yazılı tarih kanıtları bakımından ilginç bir belgedir. [41]

Süryaniler Diyarbakır'da birinci yüzyıldan yirminci yüzyılın sonlarına kadar uzun zaman yaşamış olmalarına rağmen, çeşitli nedenlerle buradan göç etmek zorunda kalmışlardır. Şairin, **"Bir sığıntıyım belki bu dünyada, belki bir Süryaniyim,"** mısrasında ifade ettiği gibi, gittikleri Amerika, Avrupa ve İstanbul gibi yerlerde gurbette hasret çektiklerine tanık olunmaktadır. İstanbul'da yaşayan Süryaniler fırsat buldukça asıl memleketleri olan Diyarbakır ve Mardin'e gidip hasret giderirler.

Yazar Mehmet Şimşek, Süryaniler ve Diyarbakır adlı 340 sayfalık eserinde Diyarbakır Süryanilerinin tarihlerini, dini inançlarını, bıraktıkları tarihi eserleri ve Diyarbakır'ın o tarihlerdeki sosyal yaşamını nasıl etkilediklerini akıcı bir üslupla anlatmıştır. Aynı kitapta, yazar ve bilginleri ile kiliselerinin adları da belirtilmiştir. Daha fazla bilgi almak isteyenlere bu kitabın tavsiye edilecek, tarafsız yazılmış, tarihi bir belge olduğunu söylemek isteriz.

Diyarbakır'daki Süryanilerin Manastırları:

1. Mor İliya Manastırı
2. Zuknin Manastırı
3. Deyir El-Rahaviyın Manastırı
4. Mor Yuhanna Manastırı
5. Mor Kuryakos Manastırı

Diyarbakır'daki Süryanilerinin Kiliseleri:

1. Vaftizci Yuhanna Kilisesi
2. Mor İstefanos Kilisesi
3. Mor Zhuro Kilisesi
4. Mor Kozma Kilisesi

[41] Erbil Vakayınamesi, Mşiha Zha, çev. Erol Sever, Yaba Yayınları, 2002.

5. Mor Şilo Kilisesi
6. Mor Hananya Kilisesi
7. Mor Gevargis (St. Corç) Kilisesi
8. Süryani Katolik Kilisesi
9. Meryem Ana Kilisesi
10. Ermeni Kilisesi[42]

Süryanilerin Diyarbakır'daki kiliselerinden günümüzde yalnız Meryem Ana Kilisesi kalmıştır. Meryem Ana Kilisesi, Diyarbakır Süryanilerinin en önemli kilisesi olduğu gibi, bölgenin en görkemlisi ve aynı zamanda ayakta kalan tek kilisesidir.

Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Patrik İğnatius Efrem Barsavm'ın Saçılmış İnciler (Lulü Menthür) adlı eserindeki "İS 309 tarihinde Diyarbakır'da toplanan episkoposların yöresel konsil toplantısında çoğunlukla alınan karar gereği Nusaybin Episkoposluğuna Mor Yakup atanmıştır," ifadesinden de anlaşılacağı üzere kilisenin III. yüzyılda da var olduğu görülüyor. Bazı yazarlar da IV. yüzyılda inşa edildiğini yazıyorlar. Kilise yapılan araştırmalara göre 12 kez kapsamlı bir onarım görmüştür. Kilise iki bölümden meydana gelmiştir.

Birinci bölüm halen kullanılmakta olan ana kilisedir. İkinci bölüm ise ona bitişik Mor Yakup Kilisesi'dir. Mor Yakup Kilisesi olarak adlandırılması, Nusaybinli Mor Yakup'un ölümünden birkaç sene sonra, kemiklerinin Nusaybin'den Diyarbakır'a getirilip bu kiliseye gömüldüğünün söylenmesindendir. Bir başka görüşe göre, Diyarbakır'da Meryem Ana Kilisesi kurulmadan önce, Nusaybinli Mor Yakup'un mezarından bir kemik getirilerek onun adına Mor Yakup Kilisesi diye bir kilise kuruluyor.

Halen kullanılmakta olan Diyarbakır'ın en büyük camisi olan Ulu Cami eskiden Süryanilerin Mor Toma Kilisesi idi. İS 639 yılında İslam ordusu Diyarbakır'ı alınca, önce kilisenin yarısını cami olarak kullanmışlar, daha sonra tamamını camiye çevirmişlerdir.[43]

---

[42] Süryaniler ve Diyarbakır, Mehmet Şimşek, Ankara, Kent Yayınları, 2006, s. 140-146.
[43] Doğu'nun Kapısı Diyarbakır, Bejan Matur, Diyarbakır Kültür Sanat Vakfı, 2009, s. 64.

Bejan Matur'un Doğunun Kapısı Diyarbakır adlı eserinin 92'nci sayfasında, "Amid'in Kayıp Bilgisi: Kütüphane" bölümünde, "Şehri fetheden Sultan Sallahaddin surları gezerken surlarda Hristiyanlardan kalma 80.000 mum (şenlik günlerinde şehri ışıkla şenlendirmek için), halı, kilim, çadır, depolar dolusu pamuk ve bunlardan başka 1.040.000 cilt eser buldu. Sultan Sallahaddin bu kitaplardan Sultan Kazıl Fazıl'a 70 deve yükü kitap hediye etmiştir," diye yazar.

Süryaniler 1879 yılına kadar çocuklarını kilise ve manastırlarında, o zamanın deyişiyle medreselerde eğitirlerdi. Bu medreselerde Süryanice okuma yazma ve dualar öğretilirdi. Islahat Fermanı'na kadar Hristiyan çocuklarının kilise ve manastırlardaki eğitimi bu şekilde sürmüştür.

Islahat Fermanı'yla başlayan reformlar, Müslüman olmayanlara okul açma özgürlüğünü getirmişti. Diyarbakır'daki Süryaniler de bundan yararlanarak 1879 yılında Patrik IV. Petrus zamanında Diyarbakır'da idadi (lise) açtılar. İlk okullarının müdürü Hanna Sırrı Çıkki adında bir Süryani idi. Bu okul çok kısa bir zaman içinde beklenmedik bir başarı gösterdi. Diyarbakırlı yazar-öğretmen Naum Faik, bu okulun kendisini çok etkilediğini yazmıştır. Ne yazık ki, okul ekonomik nedenlerle 1889 yılında kapanmıştır.

Mehmet Şimşek, Süryaniler ve Diyarbakır adlı eserinde 1869 yılında Diyarbakır Salnamesi'nde il nüfusunun 21.372 kişi olduğunu ve bunun dağılımının 9.814 İslam, 6.853 Ermeni Gregoryan, 831 Ermeni Katolik, 1.434 Süryani, 174 Süryani Katolik, 976 Keldani, 305 Rum Melkit, 55 Rum Katolik, 650 Protestan, 280 Yahudi olduğunu yazar. Bu rakamlara göre, 1869 yılında Diyarbakır merkez nüfusunun %54'ü Müslüman olmayan, %46'sı Müslüman'dır. Günümüzde Diyarbakır'da kalan Süryaniler yaşları ilerlemiş 5 kişidir.

Süryanilerin en önemli 4. şehri ise Mardin'dir. Mardin'in, Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi ne zaman ve kimler tarafından kurulduğuna dair kesin bir tarih verilememektedir. Tarihçiler, kesin olmamakla birlikte 6.500-7.000 yıl önce yaşamış insanların izine rast-

landığını yazıyorlar.

Mardin, yüksek bir dağın eteklerinde kurulmuş tarihi bir şehirdir. Mardin, aynı zamanda Süryanilere 639 yıl patriklik makamı yapmış önemli bir yerdir (Deyrulzafaran Manastırı'nda). Mardin, tarihin akışı içinde birçok devletin hâkimiyetine girmiş ve kültürlerin iç içe geçmesine sahne olmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda Mardin adeta kendi haline terk edilmiş, fakirlik ve bakımsızlık nedeniyle harabeye dönüşmüş idi. Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan 1839 yılına kadar şeriat yasasına göre yönetiliyordu. Şeriat döneminde Müslüman olmayanların evleri Müslümanların evlerinden yüksek olamıyordu. 1839 yılında Gülhane Hattı Hümayunu ile şeriat yasası kaldırıldı, yerine Mecelle Yasası yürürlüğe girdi. Mecelle Yasası'yla gelen reformlardan biri de, Müslüman-Müslüman olmayan ayrımının kaldırılmış olmasıdır. Bu yasa aynı zamanda eskiden beri uygulanan Hristiyanların evlerinin Müslümanlardan yüksek olmaması eşitsizliğini de kaldırmış oldu. Bugünlerde Mardin'de gördüğümüz binaların hemen hemen tamamı Islahat Fermanı'ndan sonra Müslüman olmayanlar tarafından inşa edilmiştir.[44]

Mardin'e bağlı Midyat kazası ve onun köylerinde Prof. Dr. Mehmet Çelik'in yaptığı araştırmaya göre, Hristiyanlara ait, bugüne kadar gelebilen 140 adet ibadethanenin varlığı tespit edilmiştir. Bunlardan ancak 70 adedi ibadet edilebilecek kadar ayakta durmaktadır. Geri kalan 70 adedinin ise kalıntılarından başka bir şey kalmamıştır.

Kiliseler Arası Diyalog

Beşinci yüzyıldaki konsil toplantılarındaki teolojik tartışmalardan sonuç alamayan Hristiyanlar eski birlik ve ortaklaşa öğütlenmelerini kaybettiler. Süryaniler de Hristiyanlar arasında oluşan dağınıklıktan soyutlanamazlar. Yedinci yüzyılda, Mezopotamya, Suriye, Lübnan ve Mısır topraklarını işgal eden Araplardan sonra, Süryaniler kendi aralarında var olduğuna inandıkları teolojik farklılıkların neler olduğunu, nasıl oluştuğunu daha sakin ve bilimsel verilerin ışığında ele almaya başla-

[44] Mardinli yüksek mimar Şehmus Dinçer'in Ankara'da 2008 yılında yapılan Mardin'i tanıtma sempozyumunda verdiği bildiriden alınmıştır.

dılar. Öncelikle o tarihlerde güvendikleri din ve bilimadamlarının yazdıkları kitapları okumak ve anlamakla işe başladılar. Örneğin Süryani bilim ve din adamı Filüksinos'un, İsa Mesih'in Tenleşmesi adlı resimli eserindeki ince ayrıntıları anlatan yazıları not ettiler. Mor Yakup'un yazdığı kitapları, beşinci ve altıncı yüzyılda Yunan, Latin, Süryani ve Kıpti yazarların kitaplarını yeniden incelediler. Bu çalışmalardan sonra ortaya çıkardıkları sonuç, konsillerde tartışılan teolojik konularda Yunancadaki teknik sözcüklerin yorumlarında büyük yanlışlıklar yapılmış olduğuydu. Konsil toplantılarındaki gergin ortamda genellikle taraflar karşısındakinin kullandığı terimleri yanlış anlıyor, karşısındaki muhatabının söylemediği ve hayatında hiç duymadığı deyişler kullanarak sözünü kesip savunmaya geçiyorlardı. Başka bir ifadeyle, taraflar birbirlerini anlamak için gayret sarf edeceklerine, birbirlerini suçlamak için adeta yarışıyorlardı. Çünkü amaç; konsil toplantısından önce kralın baskısı ile alınması gereken kararları konsile onaylatmaktı.

Bu araştırmalar ve yakınlaşma çalışmaları ne yazık ki çok zaman aldı. Aslında çok da fazla olmayan bu fikir ayrılıkları zamanla adeta kemikleşerek kiliseler arası ayrılıkları derinleştirdi. 1948 yılında kurulan Kiliseler Birliği çatısı altında toplanan Doğu Kiliseleri, Süryani Ortodokslar, Maruniler, Keldani Süryaniler, Süryani Malakaralar, Yunan ve Rus Ortodoksların temsilcileri bir araya gelerek ayrılıkları tartıştılar. İlk toplantılarını 1964 yılında Ahrus'ta, sonrakileri 1967 yılında Bristol'de, 1970 yılında Cenova'da ve 1971 yılında Addis Ababa'da yaptılar. Bu toplantılar sonunda toplantıya katılan tüm kilise temsilcileri ortaklaşa açıklamalarında "Kristolojik dogma ile ilgili konularda tamamen aynı fikirdeyiz, kullandığımız farklı terminolojilerin aynı gerçeği yansıttığını gördük," dediler. Bu beyanattan sonra kendi aralarında "Birleşmiş Teolojik Diyalog Komisyonu"nu kurdular. Kurdukları komisyon 1985, 1989, 1990 ve 1993 yıllarında toplantılar düzenledi. Komisyonda alınan karar şu oldu: "İsa Mesih'in tenleşmesi (cisimlenmesi – insan olarak doğması) ile ilgili her taraf farklı bir görüşe sahip olsa da, bir veya çifte tabiattan bahsedilse de hepsinin altında yatan temel görüş aynıydı."

Üçüncü toplantıda da (1990) taraflar birbirleriyle dinden atma ve aforoz konularında görüş alışverişi yapmaya karar verdiler. 1993 tarihindeki toplantılarda alınan kararla din adamının elindeki aforoz silahı elinden alınarak, aforoz tamamen kaldırıldı. Hristiyan din adamı, ancak yönetim altındaki vazifeli din adamının suç işlediğinde sıfatını dondurabilir veya din adamı sıfatını elinden alabilir.

Kiliseler arası diyalog toplantılarında alınan kararlarla kiliseler arası ve özellikle Doğu kiliselerindeki eskilerden kalma keskin görüş ayrılıkları açısından daha anlayışlı ve daha hoşgörülü bir ortam yaratılmış oldu. Mayıs 1991'de Gençlik Hareketi, Ortadoğu Patrikliklerinin toplantısı ise 1987 ve 1991 yıllarında olmak üzere iki kere düzenlenmiştir. İkinci toplantı sonunda 22 Temmuz 1991 tarihinde, Patrik İğnatius I. Zakka Iwas ile Patrik İğnatius IV. Hazım ile birlikte şu açıklamayı yaptılar. Açıklama özetle şöyledir:

"Her iki kilisenin de ruhaniliğine, mirasına ve kutsal atalarına saygı duyuyoruz. Rum ve Süryani litürjisi aynen korunacaktır.

Her iki kilise atalarının bırakmış olduğu miras ve gelenekler, Hristiyan eğitiminin programına ve teolojik çalışmalarına dahil edilecektir. Bu doğrultuda öğretmenler ve öğrenciler yetiştirmek amacıyla teşvik edilecektir."

Oryantal (Doğu) Ortodoks ve Katolik Diyaloğu

Süryani Ortodoks ve Roma Katolik kiliselerinin diyaloğu gayriresmi düzeyde başladı. Kardinal König tarafından 1964 yılında II. Vatikan Konsili sırasında Viyana'da kurulan Pro Oriente kurumu bu diyaloğu teşvik etti. Kurumun amacı Doğu ve Batı Hristiyanları arasında daha iyi bir ilişkinin kurulmasıydı. Oryantal Ortodoks ve Katolik teologlar arasında 1971, 1973, 1976, 1978, 1988 yılları arasında çeşitli toplantılar yapıldı ve daha ilk toplantıda "Viyana Kristoloji Formülü" bulunarak bir uzlaşmaya varıldı. Bu uzlaşma iki kilise arasında resmi düzeyde bir diyaloğun başlamasına olanak sağladı. Bu toplantıların önemli sonuçlarından biri Haziran 1984'te Patrik İğnatius Zakka Iwas ve Papa II.

Jan Paul arasında oluşturulan Ortak İnanç Bildirisi'ydi. Bu tarihten sonra, resmi ve gayriresmi daha birçok toplantı yapıldı ve yöresel düzeyde her açıdan pek çok verimli çalışmalar ortaya çıktı.

Diğer önemli bir olay 2 Kasım 1999'da Süryani Ortodoks Patriği İğnatius Zakka ile Süryani Katolik Patriği İğnatius Musa'nın Harisa, Lübnan'daki Süryani Katolik Şarfeh Manastırı'nda, Süryani Episkoposlar Birliği Komitesi'ndeki buluşmalarıdır. Bu buluşmada iki Patrik aralarında yaptıkları samimi ve yapıcı konuşmalar sonucu iki kilise kardeş kiliseler olduklarını beyan etmişlerdir.

Süryani Ortodoks Kilisesi'yle birçok Protestan Kilisesi arasında da verimli toplantılar yapılmış, bu toplantılarda teolojik konulardan çok, uygulamada neler yapılabileceği hakkında konuşulmuştur.[45]

Süryani Kiliseleri Arası Diyalog

Süryani kiliselerden; Süryani Ortodoks, Maruni, Süryani Katolik ve Doğu Ekümenik Ortodoks Kilisesi (Nasturiler) İsa'nın bir veya iki doğalı olduğu konusundaki teolojik fikir ayrılıklarının ortadan kaldırılması için kendi aralarında diyaloğa başladılar. İlk diyalog toplantısı 1994 yılında Doğu Kilisesi Patriği Mor Denha ile Papa II. Jan Paul arasında yapıldı. Papa II. Jan Paul ile Patrik Denha arasında yapılan toplantı sonrası yayımlanan deklarasyonda, "Geçmişte yapılan kristolojik görüşmelerdeki yanlış anlamalar açığa çıkarılarak iki kilise arasındaki görüş farklılıkları asgariye indirildi," diye ortaklaşa bir açıklama yapılmıştır. Roma Katolik Kilisesi ile Doğu Kilisesi arasında yapılan ikinci toplantı 1996 yılında düzenlendi ve şu deklarasyon yayımlandı: "Doğu Kilisesi'nin teolojik düşünceleri ve formülasyonları, İznik, İstanbul (381) ve Efes'teki ekümenik konsillerin görüşlerine paraleldir."

Süryani diyaloğun üçüncü toplantısı 1997 yılında Chicago'da yapıldı. Sorun yaratan konulara açıklık getirildi ve iki önemli karar alındı. Bu kararlar şöyledir:

"Süryani Kilisesi kristoloji tartışmalarda kullanılan kırıcı, karşı tarafı rencide edici cümleleri tarihlerinden atacaklardır. Kardeş kiliseleri-

[45] Saklı İnci, (Ed.) Sebastian P. Brock, Cilt III, çev: İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği, İstanbul, Transworld Film, 2001, s. 29-33.

mizin doktrinleri, kurumları ve şahısları ile ilgili konuşurken politik bir dil kullanılmayacaktır."

Chicago'da yapılan toplantıda Süryani Ortodoks Patriği Moran Mor İğnatius I. Zakka Iwas ve Patrik IV. Denha yaptıkları konuşmalarda özetle, kiliseleri arasında tam bir uzlaşma sağlamak amacıyla iki taraflı bir komisyon kurulması konusunda görüş birliğine vardıklarını söylemişlerdir. Buna ek olarak Ekümenik Doğu Kilisesi Patriği Moran Mor İğnatius IV. Denha şöyle konuşmuştur: "Bir ay önce Doğu Asuri Kilisesi Sinodu'nda yapılan toplantıda İskenderiyeli Kurilos ve Antakyalı Severius adlı ruhanilerin karşılıklı olarak birbirlerini aforoz etmeleri ve aleyhte verilen hükümleri litürji kitaplarından kaldırılacaktır."[46]

Süryani kiliseleri arasında yapılan diyaloğun en önemli konusu büyük yanlış anlaşılmaya yol açan Nasturius'un düşünceleriyle ilgili oldu. Patrik Moran Mor İğnatius IV. Denha, "Nasturius'un yaptığı konuşmaları, I. Efes Konsili'nde hazırladığı konuşmanın içeriğini bilmiyoruz. Çünkü onun tüm konuşmaları ile Efes'te yapacağı konuşmayı içeren kitapların, yazıların tümü yok edilmiş. Onun dile getirmediği Kristolojik terimleri yorumlayanlar onun düşüncesini ifade edeceklerine, onun söylemediği sözleri söylemiş gibi anlatarak, onu suçlamışlardır," diyor. "Nasturius'un öğretilerinden ziyade anısını ayakta tutmaya çalışıyoruz. Nasturius'un düşünceleri ile özdeşleştiğimiz gerekçe gösterilerek bize Nasturiler denmesini istemiyoruz. Bizim kilisemizin resmi adı Kutsal Elçiler, Doğu Kilisesi'dir."[47]

Kiliseler arası diyalog başlığı altında belirtmeye çalıştığımız bölümde görüldüğü gibi, 5. yüzyılda yapılmış ekümenik konsillerdeki teolojik tartışmaların yarattığı kilise ayrışmasının görünmeyen gerekçelerini gün ışığına çıkarma çalışması ne yazık ki Hristiyanlık dininde mezheplerin doğuşundan ve büyük sorunlar yarattıktan bin beş yüz yıl geçtikten sonra yapılmaya başlanmıştır. Araştırmalara göre o tarihlerde özellikle Yunancada kristoloji çeşitli yoruma müsait sözcükler bili-

---

[46] İskenderiyeli Kurilos, I. Efes Konsil toplantısında İstanbul Patriği Nasturius'un görüşlerine karşın büyük bir kampanya açmış ve onun aforoz edilmesini sağlamıştı. Antakyalı Severius ise kral tarafından Mısır'a sürgün edilmiş bir patriktir. Severius'un sürgününden sonra Süryani Ortodoks patriklik makamı da artık Antakya'da barınamaz olmuştu.

[47] Saklı İnci, (Ed.) Sebastian P. Broch, Cilt III, çev: İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği, İstanbul, Transworld Film, 2001, s. 29-33.

mi anlamına gelmektedir. Sözcüklerin yanlış yorumlanmasında, kralların önceden hazırladıkları kararlarını konsil toplantısına katılanlara zorla empoze etmelerinin payı çoktur. Ayrıca şu veya bu gerekçelerden dolayı birbirinden ayrılarak özerk kilise kuran kilise liderleri, oturdukları makamlarına o kadar alışmışlardı ki, bunlardan vazgeçip birleşerek tek kilise oluşturmaları zaten beklenemezdi. Aralarında toplanıp, bizim aramızda kristolojik, teolojik fikir ayrılıkları yoktur. Tüm Hristiyan kiliselerinde itikat birliği vardır diye halkı aydınlatmaları gerekirken, makamlarını pekiştirmek, geçmişleri değiştirmenin zorluklarına katlanmamaları sonucu görüş ayrılıkları bugüne kadar gelmiş oldu.

Görüldüğü gibi, kiliseler arası yapılan diyalog toplantılarında, asırlar önce İznik, İstanbul ve Efes ekümenik konsil toplantılarında dine politikayı sokmakla ne kadar büyük bir hata yapıldığının farkına varan din adamları adeta eski meslektaşları adına özür dileme niteliğindeki kararlarını ilan ediyorlar.

Süryani Ortodoksların Dünyada Bugünkü Dağılımı

Daha önce de değindiğimiz gibi, İsa, Hristiyanlığı Kudüs'te yaymaya başladığında etrafında topladığı havarilerin ve çevre insanlarının hemen hemen tümü Yahudi kökenli kişilerdi. İsa'nın inancı Antakya'da yayılınca, Arami kökenli Süryaniler de Hristiyanlığı kabul etmeye başladılar. Hristiyanlık Antakya'dan Güney ve Doğu Anadolu'ya süratle yayıldı. Antakya'dan başka bir kolla Suriye, Lübnan, Filistin ve Mısır'a da ulaştı. Bu coğrafyada yaşayan toplumların içinde Süryani adını alacak Arami kökenli insanlar da vardı. Giderek Hristiyanlaşan Aramiler, zamanla Hindistan'dan Avrupa'ya, orta, batı ve güney Amerika'ya, Suriye'ye, Filistin'e, Lübnan'a, Irak'a, İran'a ve Kafkasya'ya kadar dünyanın dört bir yanına yayılmış oldular.

Tarihte en çok doğu, güneydoğu ve Mezopotamya'da görülen Süryanilerin, bugün Türkiye'de Midyat, İstanbul, Mardin ve Adıyaman illerinde birer metropolitleri kalmıştır.

Midyat ve çevresinde geçmişte yedi ayrı bölgede 10-15 metropolit

vazife görüyordu. Bugün Midyat Deyrulumur Manastırı'nda bir metropolit kalmıştır. Midyat Metropolitlik makamını Mor Timateos Samuel Aktaş temsil ediyor.

Samuel Aktaş 1945 yılında Midyat'a bağlı Bakistan köyünde doğdu. İlkokulu köyde okudu. Dini eğitimini Mor Gabriel Manastırı'nda yaptı. 1964 yılında rahip, 1985'de Metropolit oldu. 1969 yılında Amerika'da İngilizce ve ilahiyat eğitimi gördü.

İstanbul'da Metropolitlik makamında Metropolit Mor Filüksinos Yusuf Çetin oturmaktadır. Metropolit Yusuf Çetin İstanbul ve Ankara illerinden sorumlu olup, Patrik Vekilliği sıfatını taşıyor. Yusuf Çetin 1954 yılında Mardin-Dargeçit köyünde doğdu. İlkokulu köyünde okudu. Dini eğitimini Midyat Mor Gabriel (Deyrulumur) Manastırı'nda yaptı. 1971'de rahip, 1986'da Metropolit oldu. Dil ve ilahiyat eğitimini Şam'da, Mor Efrem Akademisi'nde 3 yıllık eğitim alarak tamamladı. Sonra aynı akademide sorumlu yöneticilik yaptı. Metropolit seçiminden sonra, İstanbul Abraşiyesi'nde Süryani cemaatinin dini başkanlık görevini yapmaktadır.

Mardin ve Diyarbakır illerinde Süryani Kadim Ortodoks cemaatinin dini liderliğini Metropolit Mor Filüksinos Saliba Özmen icra etmektedir. Saliba Özmen 1964 yılında Günyurdu köyünde doğdu. İlk ve orta eğitimini Midyat'ta yaptı. Dini eğitimini Deyrulzafaran Manastırı ve Midyat-Mor Gabriel Manastırı'nda tamamladı. Askerlik vazifesini yaptıktan sonra, Londra Oxford Üniversitesi'nde İngilizce ve ilahiyat eğitimi yaptı. 2003 yılında Mardin ve Diyarbakır illerinden sorumlu Metropolit olarak tayin edildi.

Adıyaman Metropoliti Grigoryos Melke Ürek 1957'de Midyat Midin'de doğdu. İlköğrenimini köyünde yaptı. Dini eğitimini Mardin Deyrulzafaran Manastırı'nda yaptı. 1976 yılında Almanya'da üç yıl yaşadıktan sonra rahip olmak isteğiyle Deyrulzafaran Manastırı'na geri geldi. 1979 yılında Mor İyavannis Efram Bilgiç tarafından rahip olarak takdis edildi. 1985 yılında Mor Timatos Samuel Aktaş tarafından kâhinlik rütbesine getirildi. 2001 yılında Adıyaman'a tayin edildi. 2006

yılında da Patrik Moran Mor I Zakka Ayvaz tarafından Adıyaman Metropoliti olarak takdis edildi. Adıyaman ili merkez olmak üzere, Malatya, Elazığ, Adana, Mersin, İskenderun, Antakya, Antep, Urfa, Kâhta, Gerger ve Siverek bölgeleri dini sorumlusu olarak görev yapmaktadır.

Süryanilerde Göç Olgusu

Süryanilerle ilgili olarak en çok sorulan sorulardan biri de Türkiye'de kaç kişi oldukları ve neden göç ettikleridir.

Süryanilerin göç etmelerinden söz edilince herkesin aklına gelen ilk yer Mardin'dir. Gerçekten de Mardin'de Süryani nüfusunda ciddi bir azalma olmuştur. Örneğin Prof. Dr. Nejat Göyünç'ün "XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı" adlı kitabında 1526 yılında Mardin şehir merkezinde Müslüman olmayanların nüfusu 25.456 kişi olarak belirtiliyor. Müslüman olmayanların büyük çoğunluğu ise Kadim Ortodoks'tur. Aynı dönemde Mardin şehir merkezinde toplam nüfus 41.329 kişidir. Buna göre Mardin şehir merkezinin % 61.5'i Müslüman olmayanlardan % 38.5'i Müslümanlardan oluşmaktadır.

Günümüzdeki rakamlara baktığımızda yalnızca Mardin Merkez'de değil, Midyat ilçesi ve köylerindeki Süryanilerin toplam sayısının yalnızca 3.000 kişi civarında olduğunu görüyoruz.

Süryani nüfusunun bu kadar azalmasının altında sosyal, ekonomik ve bölgesel nedenler vardır. Süryanilerin Güneydoğu Anadolu'dan göç etmelerinin altında dini baskı ve politik nedenler olduğunu ileri sürenler de vardır.

Süryanilerin neden göç ettikleri konusuna geçmeden önce göç olgusunun nedenleriyle ilgili olarak uzman görüşlerine kısaca değinmenin konuya açıklık getirmek açısından yararlı olacağı kanısındayız.

Köylerden kentlere göç nedenleri:

- Doğunun iş yetersizliklerine karşın batının çekiciliği
- Hızlı nüfus artışı.
- Tarım alanlarının miras yoluyla küçük parçalara bölünmesiyle verim-

liliğin azalması.
- Tarımda makineleşme sonucu işsizliğin artması.
- Eğitim hizmetlerinin yetersizliği.
- Kentlerde sağlık ve eğitim hizmetlerinin yaygınlığı.
- Kan davaları.
- Terör nedeniyle can güvenliği sorunu yaşanması.
- İş imkânlarının yetersizliği.
- Kentlerde özellikle sanayi alanında işçi talebinin artması.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç edenler yalnızca Süryaniler değildir. Dolayısıyla yukarıda özetlemeye çalıştığımız göç nedenleri aynen Süryaniler için de geçerlidir. Bunlara ek olarak Süryanilere özgü göç gerekçeleri ise şöyledir:

- Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da tarih içinde 8. yüzyıldan beri karşılaşılan, bazı aşiretlerin sırf kişisel çıkarları nedeniyle Müslüman olmayan topluma yönelik saldırıları ya da en azından tedirgin etmeleri gerçeği yok sayılamaz.
- Başta bazı Avrupa ülkeleri olmak üzere yurtdışından cazip imkânlarla gelen işgücü talebi. Yurtdışından gelen işçi talebi nedeniyle bölgeden göç edenler bilindiği gibi yalnızca Müslüman olmayan nüfus değildir. Yurtdışındaki Türklerin sayısı neredeyse 7-8 milyona ulaşmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç edenler yalnızca Süryaniler değildir. 1945 yılında biten İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulaşımın kolaylaşması, Batı'nın çekim merkezi olması nedeniyle bütün dünyada olduğu gibi göçler hep artmıştır. Özellikle ülkemizin doğusundan batısına göçler hızlanmıştır. Ayrıca göç olgusu yalnızca günümüzde karşılaşılan bir durum da değildir. 1860'larda başlamış, 1890'lardan sonra da hızlanmıştır. Bu dönemde Amerika'ya yaklaşık 300.000 Osmanlı uyruğu kişi gitmiş, New York, Boston, Chicago, Detroit ve daha küçük yerlere yerleşmişlerdir. Bu göçmenlerin büyük çoğunluğu Lübnan ve Suriye'den giden Hristiyanlar olmakla birlikte Elazığ ve Harput'tan giden önemli sayıda Hristiyan da vardır. Birleşik Devletler'deki Osmanlı göçmenleri gazete ve dergiler yayım-

lamışlardır (Bir dönem Amerika'da dokuz Arapça gazete yayımlamışlar ve içlerinden Halil Cibran gibi önemli bir edebiyatçı çıkmıştır).

Beş Kıtada Süryaniler

1870'li yıllarda Ortadoğu'daki Süryani nüfusunun yaklaşık 240.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir.

Süryanilerin Amerika'ya ve Avrupa'ya göçlerinin ardında Osmanlı İmparatorluğu döneminde meydana gelen 1895-1896 ve 1915 olaylarının[48] yanı sıra bir türlü huzur bulmayan Ortadoğu coğrafyasındaki birçok üzücü olay olmuştur. Örneğin Arap-İsrail Savaşı, Lübnan İç Savaşı, Irak-İran Savaşı, Körfez Savaşı da bu etkenler arasındadır. Bu nedenle 19. ve 20. yüzyıllarda büyük bir Süryani Ortodoks göçü olmuştur dersek yanlış bir şey söylemiş olmayız.

2000 yılı itibarıyla göç edenleri ve göç etmeyenleri ile birlikte beş kıtaya da yayılmış bulunan Süryani Ortodoksların dağılımı kişi olarak tahmini verilerle aşağıdaki gibidir:

- Suriye 35.000
- Irak 75.000
- Lübnan 40.000
- Türkiye 25.000 (Yaklaşık 15.000'i İstanbul'da)
- İsrail ve Ürdün 6.000
- Hindistan'da 3.5 milyon
- Almanya 85.000
- Hollanda 15.000
- İsveç 65.000
- Avusturya 1000
- Belçika 15.000
- Fransa 1.500
- İngiltere 500
- İsviçre 7.500
- ABD 12.000
- Kanada 5.000

[48] Yazarın Notu: Bu olaylarda her yaştan binlerce kişi hiçbir oyuna alet olmamalarına rağmen suçsuz yere canlarından olmuştur. Bu olayların anlatımını tarafsız tarihçilere bırakıyoruz

- Avustralya 5.000
- Arjantin 3.000
- Brezilya 2.500
- İtalya 1.000

Yukarıda adları yazılı ülkelerin dışındaki Süryaniler için bir veri olmadığından tahmini dahi yazmayı uygun bulmadık.

BÖLÜM III

SÜRYANİ KÜLTÜR VE SANATI

Kültür insanoğlunun bilgisinin, inançlarının ve davranışlarının toplamıdır. Toplumsal yaşamın dil, düşünce, gelenek, işaret sistemleri, kurumlar, yasalar, aletler, teknikler, sanat eserleri, müzik, mutfak gibi her türlü maddi ürünü kültür başlığı altında ele alınır.

Bir toplumun kültürünü oluşturan en önemli ve temel öğelerden biri de dildir. Bu nedenle Süryani kültür ve sanatından söz edeceğimiz bu bölüme biz de Süryani dili ve edebiyatı ile başlayacağız.

Kitabımızın giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi sokaktaki insanın Süryaniler ve Süryanilik hakkındaki bilgisi ya kulaktan dolma ya da sınırlıdır. Kimilerine Süryanice diye bir dilin varlığından söz etsek inanın şaşıracaklardır. Yazılı ve görsel basında Mardin ve çevresinde Süryanilerin yaşadığını duymuş veya okumuşlardır. Ancak bunların çok eski bir dilleri olduğunu bildiklerini tahmin etmiyoruz.

Süryani Dili

Bu noktada biz sözü Oxford ve Uppsala üniversiteleri profesörlerinden oluşan[49] bir grup bilimadamının yazdığı "Saklı İnci" adlı 3 ciltlik çalışmanın ilk cildi olan "Antik Arami Mirası" adlı kitaptan yaptığımız bir alıntıya bırakıyoruz:

"Hangi dil en az 3000 yıldan beri sürekli kullanılmaktadır.

Hangi dile, eski zaman uygarlıklarında da Türkiye'nin batısından Afganistan'a, Kafkaslar'dan Mısır'ın güneyine kadar uzanan bölgede yazıtlar ve belgeler aracılığıyla tanıklık edilmiştir?

Hangi dil üç inancın esas edebi dili olmuştur?

Hangi dil Arap istillaları başladığında Hindistan'ın güneyine ve Çin'in batısına erişmiş bulunmaktaydı?

Hangi dil günümüzde Ortadoğu'nun belirli yerlerinde dört farklı

[49] Bu bilimadamları Süryani değildir.

inancın üyeleri tarafından hâlâ konuşulmaktadır?

Ve hangi dil 20. yüzyıl içinde göçmenler tarafından beş kıtaya da götürülmüştür?"

Saklı İnci adlı üç ciltlik çalışmanın ilk sayfasını bu girişle başlatan Oxford Üniversitesi'nden Sebastian P. Brock ve arkadaşları bu tespitten yola çıkarak Aramice ve Aramice'nin kültürel öneminin henüz bütünüyle ortaya konulmadığı, Aramice'nin tarihin değişik dönemlerindeki önemli rolünün görmezlikten gelindiği kanaatindedirler. Arami mirasını ise tarihin tozlu raflarında saklı olan ve keşfedilmeyi bekleyen bir inciye benzetmektedirler.

Gerçekten de 19. ve 20. yüzyılda yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda Aramice yazı ortaya çıkmış ve her kazı beraberinde beklenmedik bir keşfi getirmeye devam etmektedir.

Süryani dili ve kültürü bölümüne niçin Aramice'den başladığımız sorusunun yanıtı ise son derece açıktır. Çünkü Süryanice ya da Süryanca dünyanın en eski dillerinden biri olan ve kimi kaynaklarda Aramca olarak da geçen Aramice'nin bir lehçesidir. Bu nedenle Süryani yazarlar her iki terimi de kullanmakta, sık sık "Aramice, yani Süryanice" vurgusunu yapmaktadırlar.

Yapılan araştırmalar geçen 4 bin yıl içinde Ortadoğu'da kültürel dil işlevi gören başlıca 3 dil olduğunu ortaya koymuştur. Bu diller Aramice, Arapça ve İbranice'dir. Arap istilası Aramice'nin yerini yaygın bir biçimde Arapça'nın almasına neden olmuştur. Bu nedenle Aramice'nin Ortadoğu'nun kültürel tarihindeki yerinin önemi yeterince bilinmemektedir. Aramice'nin kültür tarihindeki önemi ve yerine yeniden dönmek üzere Aram ya da Arami sözcüğünün kökenine yöneldiğimizde Kutsal Kitap'ta ve Ortadoğu'daki eski metinlerde Aram sözcüğünün hem yer hem de kişi adı olarak kullanıldığını görüyoruz.

"Arami" sözcüğü önce etnik bir terim olarak başlamış ve İÖ 11'le 8. yüzyıllar arasındaki metinlerde böyle geçmiştir. Bu dönemde Amilerin günümüz Suriyesi'nin güneyinden Irak'ın güneyine kadar uzanan ve "Verimli Hilal" olarak adlandırılan geniş bir bölgede yaşadıkları an-

laşılmaktadır.

Aramice (Süryanice), Akadça ve İbranice gibi Sami dil grubundandır. Hiçbir dil sabit olmadığı, zamanla gelişip değiştiği için bu 3000 yıllık dilin de zamanla birçok biçimi ya da lehçesi ortaya çıkmıştır. Bu lehçelerden bazıları, özellikle de kendilerine özgü, ayrı bir yazıları olanlar ayrı isimlerle bilinir. Mesela antik Palmira'nın dili Palmira dili diye bilinir, ama aslında bu dil Aramice'nin bir lehçesidir. Süryanice'ye gelince de durum aynıdır. Hristiyanlığı seçen Aramilerin edebi dili olan Süryanice günümüz Urfası'nın Aramice lehçesine verilen isimdir. Bir başka örnek ise Manda dilidir. Bu isim dinsel bir toplum olan Mandailerin adından gelse de bu dil de aslında Aramice'nin bir lehçesidir.

Daha önce de vurguladığımız gibi dil zamanla gelişen, kendini yenileyen ve değişen bir olgudur. Bu bakımdan Aramice de tarih içinde belli başlı beş aşama geçirmiştir:

1. Eski Aramice: Yaklaşık olarak İÖ 10. yüzyıl ile 8. yüzyıl arasında görülmüştür. Bu döneme ait Aramice son yıllarda ülkemizin doğu bölgelerinde, Suriye, İsrail, Irak ve İran'ın kuzeybatısında bulunan yazıtlardan bilinmektedir.

2. Resmi Aramice: Ahameni İmparatorluğu'nun resmi yönetim dili olduğundan imparatorluk Aramicesi olarak da bilinir. Buluntulardan İÖ 7. yüzyıl ile 4. yüzyıl arasındaki dönemi kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu dönem Aramice yazıtların yanı sıra günümüze kadar ulaşan papirüs ve deriler üzerine yazılan belgelerden de bilinmektedir.

3. Orta Aramice: İÖ 3. yüzyıl ile 2. yüzyıl arasına uzanır. Bu dönemde Aramice artık bir yönetim dili olmadığı halde zamanla ortaya çıkan birçok lehçesiyle Ortadoğu nüfusunun büyük bir çoğunluğunun konuştuğu bir dil haline gelmiştir. Bu dönemde Aramice yazılı bir dil olarak batıda İngiltere'ye kuzeyde Kafkaslar'a ve Doğu'da Afganistan'a kadar yayılmıştır. Bu dönem edebi lehçeleriyle yazılmış birkaç metin günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların arasında en önemlileri Kutsal Kitap'taki Daniel kitabının Aramice kısımları ve Kumran Yazıtları'dır. 1947 yılında bir Bedevi çoban tarafından Yahuda çöllerindeki kayalık-

lar içinde gizlenmiş mağaraların birinde tesadüfen bulunan bu yazıtlar yine bir tesadüf eseri olarak o zamanki Jerusalem Süryani Metropoliti Athanosos Yeşu Samuyel'in eline geçmiştir. Büyük uğraşlar ve çabalar sonucunda dört rulo şeklindeki bu yazıtların İbranice ve Aramice yazıldığı, Musevilerin ilk dönemlerine ait bilgieri kapsadığı gibi Eski Ahit'in "İşaya" ve "Habakuk"un da elyazması bölümleri olduğu anlaşılmıştır.

1949 yılında çeşitli ülkelere mensup bilimsel bir kurulun aynı bölgedeki 11 ayrı mağarada yaptığı araştırmalarda İlahiler Parşömeni, Işığın Oğulları ile Karanlığın Oğulları arasındaki savaş konusunu içeren üç yazıt daha bulunmuştur.

Bilim dünyasında Kumran Yazıtları olarak bilinen bu tarihi hazinenin ilk dört bölümünü Athanasos Yeşu Samuel o zamanın parası ile 250 bin dolara Amerika'da yaşayan Yahudilere satmış, bu satıştan aldığı parayı Amerika ve Kanada'da yaşayan Süryaniler için kurduğu vakfa bağışlamıştır.[50]

Tarihin önemli bir bölümüne ışık tutacak bu belgeler titizlikle korunma altında gizli tutulmuştur. Daha sonra tüm yazıtları ele geçiren İsrail onları müze olarak kurulan ve çok iyi korunan özel bir yapıda muhafaza ederek sergilemeye başlamıştır.

Kumran Yazıtlarını'nın bulunması olayında da görüldüğü gibi Aramice (Süryanice) dili ile yazılmış ve tarihe ışık tutacak birçok belge hâlâ toprak altındadır. İnanıyoruz ki ileride yapılacak arkeolojik araştırmalarla, belgelerle birçok yeni ve bilinenleri değiştirecek bilgileri gün ışığına kavuşacaktır.

4. Geç Aramice Dönemi: Bu dönem İÖ yaklaşık 3. yüzyılda başlar. Aramice yaygın olarak kullanılan bir dil olma özelliğini sürdürmektedir. Geç Aramice İspanya'dan Hindistan'ın güneyine ve Çin'in batısına kadar yayılmıştır.

5. Neo-Aramice olarak da bilinen modern Aramice: Aramice Arapça'nın yaygınlaşmasına karşın Ortadoğu'da hâlâ birçok farklı lehçeyle konuşulmaktadır. Önceleri daha çok kırsal ve dağlık alanlarla

[50] Dr. Ayhan Başaranlar'ın arşivinden alınmıştır.

sınırlıyken Ortadoğu'nun dışındaki ülkelere göç bunu değiştirmiştir.

Farklı Modern Aramice lehçeler Batı, Orta ve Doğu olmak üzere üç ayrı gruba ayrılırlar. Bu lehçeler birbirinden iyice ayrılmıştır. Batı grubu Suriye'de birkaç köyle sınırlıdır.

Lehçelerin orta grubu öncelikle Turoyo tarafından temsil edilir. Turabdin'de[51] konuşulan Modern Aramice'nin birbirleriyle yakından ilgili biçimlerine verilen addır. Geçtiğimiz son 50 yıl içinde, özellikle de Süryanilerin Avrupa'ya göçleriyle Turoyo konuşulan bir dil olmanın yanı sıra yazılı bir dil olarak da işlev görmeye başlamıştır.

Hristiyanlık tarafından modern doğu Aramice'den akademik çevrelerde "Neo-Süryanice" olarak söz edilmektedir. Halk bu dile bazen Asurca dese de bu doğru değildir ve kulaktan dolma bir bilgidir. Çünkü tamamen değişik bir Sami dili olan Akadça'nın antik lehçesi olan Asurca Aramice'den çok farklı bir dildir.

İnsanlara Aramice'yi sorsanız "Evet böyle bir dil olduğunu duyduk," çok az kişi de "İsa'nın konuştuğu dildir," diyecektir. Evet, bu doğrudur. Ancak Aramice'yi yalnızca İsa'nın konuştuğu dille sınırlı tutmak bu dile büyük bir haksızlık yapmaktır. Çünkü Aramice (Süryanice) her şeyden önce antik çağdan günümüze kadar ulaşan bir kültür dilidir. Örneğin Yunan medeniyeti Araplara Süryani yazı dilinden aktarılmıştır. Hazreti Muhammed'in de çevresine Süryanice öğrenmeleri konusunda tavsiyede bulunduğu bilinmektedir. Hz. Muhammed Zeyd'den Süryanice öğrenmesini istemiş ve Zeyd de bu dili öğrenmiştir.

Hz. Muhammed'in Bedir Savaşı'nda (624) esir düşen Kureyşlilerle ilgili olarak da şunları söylediği yazılıdır: "Esirlerin fidyelerini ödeyenler hemen serbest bırakılsın, ödemeyenlerden özgürlüğünü kazanmak isteyenlerin her biri Medineli 10 çocuğa okuma ve yazmayı öğretsin."[52] Hz. Muhammed'in başkanlığını yaptığı Salih Divanı'nda da Hz. Muhammed'in olmadığı zamanlarda konuşma dilinin Süryanice de olduğu günümüze ulaşan bilgiler arasındadır.

Kâbe'de bir Süryanice kitabe bulunması da yukarıda anlatılan bil-

---

[51] Turabdin: Mardin iline bağlı Midyat ilçesi ve çevresindeki bölge. Turabdin "Allah'a tapanların dağları" anlamına gelmektedir. (y.n.)

[52] *Peygamberimizin Hayatı*, İrfan Yücel, Diyanet İşleri Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 1999, s.44.

gileri doğrular niteliktedir. Bu Süryanice yazı Hacerü'l Esved'in bulunduğu köşede bir taş üzerinde bulunmuştur.[53]

Süryanice (Aramice) dil konusunu burada noktalarken, günümüzde konuşulan dillerin geleceği hakkındaki görüşlere de değinmekte yarar vardır.

"Quebec'te 1992 yılında yapılan Uluslararası Dilbilim Kongresi'nde dilbilimciler şu beyanatta bulundular:

Herhangi bir dilin yok oluşu insanoğlu için yerine getirilemeyen bir kayıp olduğundan, şu ana dek çalışılmamış veya belgelere yeterince dökülememiş tehlikedeki veya ölmekte olan dillerin, sözlü edebiyatlarının kaydedilmesi dahil olmak üzere, dilbilgisi kurallarının, sözcüklerinin ve metinlerinin tanımlanması için dilbilim kuruluşlarının programlarını teşvik ederek ve mümkünse destekleyerek bu duruma karşılık vermek UNESCO'nun acil görevidir.

UNESCO beklenen karşılığı verdi. Kasım 1993'teki bir konferansta Genel Meclis – "Tehlikedeki Dillerin Kırmızı Kitabı" dahil – Tehlikedeki Diller Projesi'ni kabul etti. Birkaç ay sonra verilen ilerleme raporu şöyle diyordu:

Tam boyutları bilinmese de dünyanın pek çok bölgesinde dillerin hızla yok olduğu kesindir ve dilbilim mesleğinin tanımlama çabalarını hızlandırması en yüksek öneme sahiptir.

Bunun ardından birkaç önemli gelişme oldu. 1995 yılında Tokyo Üniversitesi'nde Tehlikedeki Diller için Uluslararası İşlem Odası göreve başladı. Aynı yıl ABD'de Tehlikedeki Diller Fonu kuruldu. Fonun komitesi, açılış cümlesinde her şeyi tüm çıplaklığıyla ortaya döküyordu:

Tarih boyunca binlerce dil ölmüş ama şu andaki kadar toplu bir yok oluşla hiç karşı karşıya kalmadık. Dil uzmanları olarak, yalın bir gerçekle yüz yüzeyiz: Çalışmalarımızın çoğu gelecek nesiller tarafından kullanılamayacak. Pek çok toplumun kültürel mirası gözlerimizin önünde yok olup gitmekte. Öylesine bekleyip hiçbir şey yapmamış olmanın suçunu omuzlayabilecek miyiz?

---

[53] *Hz Muhammed'in Hayatı*, Martin Lings, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.77-78.

Yine 1995'te İngiltere'de Tehlikedeki Diller Vakfı kuruldu. Vakıf ikinci haber bülteninde gelecekteki olasılıkları özetlerken sorunun gayri resmi bir tahminini vermektedir:

Durum üzerine kafa yoran dilbilimciler arasında dünyadaki dillerin yarıdan fazlasının ölümle burun buruna olduğu, yani bir nesilden sonrakine etkin şekilde aktarılmadığı üzerinde fikir birliği vardır. Demek ki biz ve çocuklarımız insanlık tarihinde öyle bir noktada duruyoruz ki, belki de iki nesil içinde dünya dillerinin çoğu ölmüş olacak." [54]

"Kaç dil ölüm döşeğindedir? Kaç tanesi tehlikededir? Sorunun boyutunu tahmin etmeye çalışmadan önce bir bakış açısı belirlemeliyiz. Ölmekte olan dillerin yüzdeleriyle ilgili sık sık verilen rakamlar, ancak bugün dünyada yaşayan dillerin toplam sayısı hakkında güvenilir bir rakamla ilişkilendirildiği zaman anlam kazanır. Peki, o zaman günümüzde dünyada kaç tane dil vardır? 1980'lerden bugüne yayımlanan başvuru kitapları 6000 ile 7000 arası bir rakam vermektedir, ama tahminler 3000 ile 10000 arası değişmektedir." [55]

"Bir dilin artık konuşanı kalmamışsa ölü kabul edilir. Tabii ki kayıtlı haliyle varlığını devam ettirebilir – bu geleneksel olarak yazıyla yakın geçmişten beri ses veya video arşivleriyle olmakta ve bir anlamda "yaşamaya devam etmektedir" – ama onu akıcı şekilde konuşacak kimse yoksa kimse ondan "canlı bir dil" diye söz etmeyecektir. Konuşmacılar, konuşacakları kimse kalmamışsa ve yeni nesilden öğrenmeye istekli kimse yoksa o dil ölüme mahkûm edilmiş demektir. Peki, ama ya iki konuşmacı kalmışsa ya da 20 ya da 200? Kaç kişi bir dilin yaşamasını garanti edebilir?" [56]

Bu sorunun cevabını vermek çok zordur. Ancak "salt bir nüfus toplamı tek başına anlamsızdır. Kültür durumlarının tek tek analizi, bağımsız nüfus rakamlarının yararsız olduğunu göstermiştir. Tecrit edilmiş, kırsal bölgelerde 500 konuşmacı makul ölçülerde iyimser bir tahmine izin verebilir. Hızla büyüyen bir şehrin köşelerine dağılmış 500 kişi lik bir azınlığın ise dili hayatta tutma olasılığı asgaridir. Pek çok Pa-

[54] Bir Dilin Ölümü Bir Milletin Ölümüdür, David Crystal, Dillerin Katli, çev:Gökhan Cansız, Profil Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul, 2005, s.7-8.
[55] Bir Dilin Ölümü Bir Milletin Ölümüdür, David Crystal, Dillerin Katli, çev:Gökhan Cansız, Profil Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul, 2005, s. 15.
[56] Bir Dilin Ölümü Bir Milletin Ölümüdür, David Crystal, Dillerin Katli, çev:Gökhan Cansız, Profil Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul, 2005, s. 24.

sifik Ada bölgesinde, 500 kişilik bir topluluk oldukça büyük ve istikrarlı görülebilir. Avrupa'nın pek çok yerinde 500 kişi önemsiz kalır."[57] Dilbilimcilerin dillerin geleceği hakkında yaptıkları tahminlere bakarak Süryanice'nin geleceği kaygı vericidir. Süryanice 3000 yıldır yaşamakta olan, binlerce kitap, makale yazılmış, ses bantları, videolar ve plaklar kaydedilmiş ve tarihte büyük izler bırakmış bir dildir. Üstelik arkeolojik kazılarda her an Süryanice yazılmış bir yazıt, bir belge çıkabilir. Böyle bir dilin konuşanı azalmış veya yok olmuş olabilir. Ancak bilim dünyasında uzun seneler yaşayacağı kuşkusuzdur. Bu düşüncenin ışığı altında Batı'nın tanınmış üniversitelerinde okutulan doğu dilleri fakültelerinde Süryanice dili de okutulmaktadır.

Süryani Alfabesi

İnsanlığın gelişmesinde, bilim ve sanatın yaygınlaşmasında, teknolojinin ve yaşamın bu seviyeye gelmesinde yazının payı büyüktür. Başka bir deyişle, eğer alfabe ve yazı bulunmamış olsaydı, herhalde bugünkü uygarlık ve teknoloji olmazdı.

Bundan yaklaşık 5.000 yıl önce insanlar, resim ve işaretlerle kendilerini ifade etmeye çalışıyorlardı (Çiviyazılı tabletler). Çiviyazısından yaklaşık 1000-1500 yıl sonra Ortadoğu'da Kenanlılar, Akadlar, Asurlular, Sümerler ve Aramilerin bıraktığı resim, işaret ve çivilerle yazılan tabletlerden yararlanılarak bugünkü alfabeye ulaşılmıştır.

Yazıyı oluşturan alfabe birden ortaya çıkmamış, uzun zaman içinde geliştirilerek bugünkü durumuna gelmiştir. Alfabenin kesin olarak hangi millet tarafından bulunduğu tarihçiler arasında bir araştırma konusudur.

Genel olarak ilk alfabenin Fenikeliler tarafından bulunduğu ileri sürülse de bazı bilimadamları Fenikelilerin aslında Arami kökenli kabilelerin Aramice yazılmış çivi yazılarındaki işaretlerden yararlanarak alfabe çalışmaları yaptıklarını savunmaktadırlar. İÖ 1. yüzyılda yaşayan Yunan yazarı Diyidoros ve İÖ 2. yüzyılda yaşayan İklimis'in alfabenin Aramiler tarafından oluşturulmuş olduğunu yazmaları bu tezi güçlen-

57 Bir Dilin Ölümü Bir Milletin Ölümüdür, David Crystal, Dillerin Katli, çev:Gökhan Cansız, Profil Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul, 2005, s.24-25.

dirmektedir.

Bir başka görüşe göre Fenikeliler ve diğer bazı milletler kendi alfabelerini oluşturmuştur.

Alfabenin tam olarak kimler tarafından bulunduğu, kimler tarafından geliştirildiği tarihçiler arasında bir tartışma konusu olsa da yazının bundan dört bin yıl önce Ortadoğu'da bulunduğu ve Fenikeliler ve Aramiler tarafından dünyaya yayıldığına dair güçlü kanıtlar vardır.

Dünyadaki alfabetik yazıların gelişiminin birçok ayrıntısı olabilir. Yeni yazıt ve metinlerin bulunması bu konuya yeni bilgiler de ekleyecektir, ama yine de 22 harfli kolay okunan Arami yazısının dünyanın birçok yerindeki yazı sistemlerinin gelişimi üzerindeki etkisi asla inkâr edilemez.

Aramice yazı dilinde de, Aramice konuşma dilinde de zamanla birtakım kollar oluşmuştur. Aramice yazıda oluşan birinci kol, Arami oyma yazısının aslına bağlı, ama gelişmiş bir biçimi olan Mezopotamya koludur.

İkinci kol, Güney Mezopotamya koludur. Bu yazının en iyi bilinen örneği Manda halkı tarafından hâlâ kullanılan Manda yazısıdır.

Üçüncü bir kol ise Palmira dilindeki Süryanice yazılardan oluşmaktadır. Zengin Arami kenti Palmira'da vatandaşlar, askerler ve tüccarlar tarafından yazılan yaklaşık 3000 Arami yazıtı Kuzey Afrika, Roma, Macaristan, hatta İngiltere'nin kuzeyi olmak üzere antik dünyanın her tarafında görülmüştür.

En eski tarihli Palmira metni İÖ 44'te ve en yakın tarihli Palmira metni ise Roma İmparatorluğu tarafından yok edilmesinden sonra İS 279-80'de yazılmıştır.

Dördüncü ve son kol batı Arami Yahudi yazısını ve Nabati dilini içerir. Nabatiler İÖ 5. yüzyıldan itibaren Aramice'yi edebi dilleri olarak kullanan Araplardır. Nabatilerin kurduğu krallığa İS 106 yılında yine Roma İmparatorluğu tarafından son verilmiştir. Nabati el yazısıyla yazılan yazıların büyük bir önemi vardır, çünkü bu yazının modern Arapça yazısının özgün biçimi olduğu anlaşılmıştır. Arapça yazısıyla yazıl-

mış en eski kitabelerin tarihlerinin hepsinin İS 6. yüzyıldan itibaren olduğunu ve hepsinin İslam öncesi yazıldığını görüyoruz.

Süryanice yazı dili yukarıda gördüğümüz kolların yanı sıra batı ve doğu olmak üzere başlıca iki lehçeye ayrılmıştır. Doğu lehçesi Nasturilerin ve Keldanilerin lehçesidir. Batı lehçesi ise Süryani Ortodoksların, Marunilerin ve Melkitlerin (Rum Ortodoks ve Katolik) lehçesidir. Her iki lehçenin yazılı dilinin özünde büyük bir fark ve değişiklik yoktur.

Günümüzde konuşulan Süryanice halk dili ise başlıca dört lehçeye ayrılmaktadır.

1. Turabdin lehçesi
2. Asuri lehçesi
3. Mahlula lehçesi
4. Mlahto lehçesi

Turabdin lehçesi: Merkezi Midyat olan Turabdin bölgesindeki 35-40 köy halkı tarafından konuşulmaktadır. Bu köylerde yaşayan Süryani kökenli halkın % 90'ı değişik ülkelere göç etmiş olmasına rağmen, halen bu lehçeyi konuşmayı sürdürmektedirler. Söz konusu köylerde yaşamayı sürdürenlerle birlikte Torani olarak da bilinen Turabdin lehçesini günümüzün dünyada konuşanların yaklaşık 250.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir.

Asuri lehçesi: Her ne kadar Asuri lehçesi olarak adlandırılsa da daha önce de gördüğümüz gibi Aramice'nin bir kolu olan bu lehçe İran, Hindistan, Avrupa, Amerika ve Irak'ta yaşayan Nasturi ve Keldanilerle birlikte Musul civarındaki köylerde konuşulmaktadır. Bu lehçeyi konuşanların yaklaşık 1.500.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir.

Mahlula lehçesi: Bu lehçeye Filistin lehçesi de denilmektedir. Filistin Süryanicesi'nin uzantısı bir lehçedir. Bir zamanlar Şam bölgesinin de dili olmuştur. Şam'ın Mahlula köylerinde yaşayan Süryanilere özgü bir lehçe olarak kalmıştır. Bu lehçenin telaffuzu doğu ve batı lehçelerinin karışımından meydana gelmektedir.

Mlahto veya Mallaha lehçesi: Diyarbakır'a bağlı birkaç Süryani köyünün 20. yüzyılın başlarına kadar konuştukları ayrı bir lehçedir. Günümüzde bu lehçeyi konuşan kimse kalmamıştır.

Süryani alfabesi İS 1. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Esas olarak ataları Aramilerinki gibi bir Sami alfabesidir. Arami alfabesinin el yazısında kullanılan biçimlerinden birine dayanır. Hepsi sessiz 22 harften oluşur ve genellikle sağdan sola, bazen de yukarıdan aşağıya doğru yazılırdı. Ses değeri taşıyan işaretler 1. binyılın ikinci yarısında oluşturulmuştur.

Süryani alfabesindeki altı harf yumuşak ve sert olmak üzere çift telaffuza sahiptir. Bu harfler özel işaretlerle vurgulanır.

Süryanice yazı dili her türlü duygu ve düşünceyi yansıtma açısından, çok zengin ve ifade kolaylığı sağlayan bir dildir. Bu özellikleri hem bir kültür ve edebiyat dili olmasını sağlamış, hem de Ortadoğu'da hızla yayılmıştır.

İsa'dan sonraki dönemde Süryanice yazıda Estrangelo yazı şekli ortaya çıkmıştır. En eski yazıtların ve mozaiklerin yanı sıra 8. yüzyıldaki elyazmalarının çoğu Estrangelo yazısıdır.

"Urfa yazısı" olarak da adlandırılan Estrangelo yazı şekli Süryani alfabesinin en önemlisi ve en güzeli olarak kabul edilmektedir.

Bu yazı şekli o zamanlar adı Edesa olan Urfa'da Pavlus Bar Arko adlı bir Süryani tarafından icat edilmiştir. Uzmanlar, Arapça Kufi yazısının altında Estrangelo yazısının bulunduğuna dikkat çekmişlerdir.

Estrangelo yazısının harfleri diğer yazılara göre daha bitişik ve yan yatmıştır. Taş üzerine kazınması ve kalın olduğu için okunması kolay bir yazıdır. Günümüze ulaşan elyazmalarının çoğu Estrangelo yazısıyla yazılmıştır. Araştırmacılar bu yazı şeklinin 14. yüzyıla kadar kullanıldığını belirtmektedirler.

Süryanilerin kullandığı bir diğer yazı şekli de "Batı Süryanicesi" olarak da adlandırılan ve "Serto" olarak da bilinen yazı şeklidir.

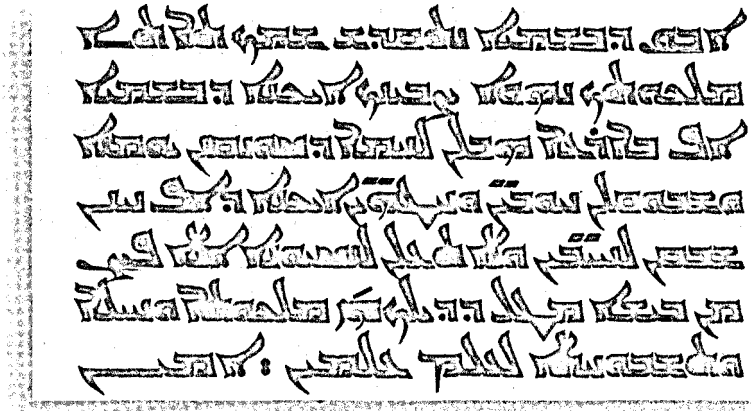
8. yüzyıldan sonra Süryani Ortodoks elyazmalarında Estrangelo yazısının yerini giderek daha uzun ve akıcı bir el yazısı olan Serto yazısı almıştır. Estrangelo yazı stiliyle ve Süryani alfabesi kullanılarak Arapça, Türkçe ve Kürtçe dilleriyle yazılmış birçok kitap Batı kütüphanelerinde bulunmaktadır. Adday Şer'in *Siirt Vakayınamesi*'nde Estran-

gelo yazı stiliyle Kürtçe yazılmış 10-30 bin kitabın 1915 olayları esnasında yakılmış olduğu belirtilmektedir.[58] Ne yazık ki Kürtçe dili, edebiyatı ve tarihini en ince noktasına kadar yazan bu kitaplar okuma yazma bilmeyen Kürtler tarafından yok edilmiştir.

Süryaniler arasında çok sayıda hattat yetişmiştir. Ne yazık ki bu hattatların eserlerinin çoğu günümüze ulaşamamıştır. Ama yine de dünyanın önde gelen kütüphanelerinde özenle korunan eski Süryanice kitaplar bulunmaktadır.

Patrik Efrem I. Barsavm *Saçılmış İnciler* adlı son derece değerli eserinde 462 yılından 1264 yılına kadar Estrangelo yazısını kullanan 130 kadar hattat saydığını belirtmektedir.

Gerçekten de Süryaniler isimlerini burada sayamayacağımız kadar çok sayıda hattat yetiştirmişlerdir. İçlerinden Yeşu Kotubo (Hattat) olarak bilinen Patrik XII. Yuhanna (ö. 1220) rahiplik yaşamı boyunca 18 adet hat niteliği taşıyan kitap yazmıştır. Yazdığı İncil nüshalarından bazıları Şam'da ve Paris'tedir. Süryanilerin ünlü hattatları arasında bulunan Rahip Zbino (ö. 1227) ve Rahip Bakus'un (1213-1257) günümüze ulaşan bazı eserleri ülkemizin yanı sıra Kudüs ve Paris'te bulunmaktadır. Süryanice yazı sanatının en güzel örneklerini ortaya koyanların neredeyse tamamı rahip, münzevi ya da ruhani kişilerdir. Süryaniler dünyaca ünlü hattatların yanı sıra gravür ve süsleme sanatında da başarılarıyla tanınan isimler yetiştirmişlerdir.

Süryanice yazılmış dua — Kaynak: Cemil Tahincioğlu Arşivi

[58] *Sürt Vakayınamesi, Addav Şer,* Çev. Celal Kabadayı, Yaba Yayınları, 2002, s. 8-9.

Süryani Edebiyatı

Günümüze ulaşan yazılı belgelerden, Aramice konuşan toplulukların Ortadoğu'nun her yerine dağılmış olduğu, Aramice'nin bir dönem devlet dili olduğu, hatta uzak ülkelerde birçok halkın Aramice'yi yazılı iletişimde kullandığının anlaşıldığını daha önce görmüştük.

Böylesine güçlü ve etkili bir dilden edebiyat yapıtlarının çıkması hiç de şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte, İÖ birinci yüzyıldaki Arami edebiyatı örneklerinden çok azı günümüze ulaşabilmiştir.

Antik Aramilerin tarihlerini, dünya hakkındaki bilgi birikimlerini, öykülerini, efsanelerini içeren ve sözel olarak da aktarılan bu edebiyatla ilgili araştırma ve çalışmalar konunun uzmanı bilim adamları tarafından hâlâ sürdürülmektedir.

Günümüz bilgileri ışığında milattan önceki dönemden Arami edebiyatından günümüze ulaşan en eski belge Ahikâr'ın yazdığı öyküdür.

1907 yılında Nil'de antik Siyene kenti karşısında bir ada olan Efantine'de araştırma yapan bir grup Alman arkeolog Ahikâr'ın Aramice'yle yazdığı, 200 satırdan fazla metin içeren 14 sütunluk bir papirüs bulmuşlardır. Bu metin asıl metnin İÖ 5. yüzyıl sonlarında yazılmış olduğu tahmin edilen bir kopyasıdır. Metnin Aramice orijinalinin ise İÖ 7. yüzyılın sonları ya da 6. yüzyılda yazılmış olduğu tahmin edilmektedir.

Bu öyküyü yazan Ahikâr ise dönemin Asur kralının başveziri ve danışmanı, bilge ve yetenekli bir yazıcıdır.

Yapılan araştırmalarda Urfa kralları Abgar'ların bazı mezarlarının üzerine yazılan efsanelerle birlikte Hristiyanlıktan çok önceleri yaşamış olan Arami bilgesi ve şairi Vafa'nın birkaç satırlık şiirleri de bulunmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Aramilerin Hristiyanlık dönemi öncesine ait kaynaklar son derece sınırlıdır. Oysa Hristiyanlık sonrası Hristiyanlığı benimseyen Aramilerin edebiyatı, başka bir ifadeyle Süryani edebiyatı üretilen eserlerin sayısı ve niteliği bakımından oldukça zengindir. Ayrıca diğer edebiyatlar ile karşılaştırıldığında en uzun yaşa-

yan edebiyattır. Süryanice edebi eserlerin sayısı hakkında ise doğru bir tahminde bulunmak oldukça zordur. Çünkü hem yayımlanmamış hem de haklarında çok az şey bilinen çok sayıda eser vardır. Bazı önemli yazarların, örneğin şair Suruçlu Mor Yakup'un birçok eseri bile henüz yayımlanmamıştır.

Çok eski bir geçmişe dayanan Süryani edebiyatının milattan sonraki bölümünün ise Kilise kaynaklı bir edebiyat olduğunu söyleyebiliriz.

Süryani edebiyatının en erken döneminde üretilen eserlerden sadece bir tanesinin yazıldığı yer ve tarih kesin olarak belirlenebilmiştir. Bu eser *"Ülkelerin Yasalarının Kitabı"*dır. Yunanca'ya da çevrilen bu kitap Bardayson ve arkadaşları tarafından kaleme alınmıştır. Urfa'da yazıldığı tahmin edilmektedir. Bardayson 222'de ölmüştür.

Büyük bir ihtimalle 3. yüzyıldan kalmış olan bir başka çalışma ise Havari Toma'nın Hindistan'daki misyonerlik çalışmalarını anlatan ve son derece etkileyici bir öykü olan *"Toma'nın İşleri"* adlı eserdir. *"Toma'nın İşleri"*nde iki de şiir vardır.

İS 4. yüzyıl Süryani edebiyatının altın çağı olarak bilinir. Bu dönemde büyük şairler ve yazarlar yetişmiştir.

Süryani Yazarlar

Tarih itibariyle kendisinden önce bazı Süryani edebiyatçılar olsa da Süryani edebiyatının en büyük şairi ve Süryani dilinin en büyük ustası **Mor Efrem Melfono'dur** (373). Mor Efrem dönemin Yunan entelektüel akımlarını da çok iyi bilen bir kişidir. O dönemde Süryanice edebiyat Yunanca konuşan bir dünyada belirli bir prestij ve ün kazanmıştır. Süryani edebiyatındaki şairlere örnek olacak Süryani şairlerin en büyüğü Mor Efrem'dir.

Süryani dilinin en büyük ustası sayılan Mor Efrem çok yönlü bir şairdir ve birkaç sözcükle pek çok şey anlatma ve yaratıcılık gibi doğuştan gelme yeteneklere sahiptir. Uslubu sert, güçlü, akıcı ve kolay anlaşılabilirdir.

Şiirde yeni bir tarz yaratan Mor Efrem hayal gücünün olağanüstü

oluşuyla ve doğallığıyla dikkat çekmiştir. Tüm şiirlerinde ölçü kullanmış ve asil manalar ortaya koymuştur. Yüreği Tanrı sevgisiyle dolu bir insan olan Mor Efrem Süryanilerin gözünde aziz ve ermişlerin kategorisinde yer alan bir kişidir. Başka bazı yüceltici unvanlarının yanı sıra "Süryanilerin Güneşi" ve "Bilgelik Sahibi" unvanıyla da anılmaktadır.

Mor Efrem'in yetiştirilme tarzının güçlü bir inanç ve karaktere sahip olmasındaki payı büyüktür. Genç yaşta elini eteğini dünyadan çekmiş, saflığı ve temizliğiyle bilinen Nusaybin Episkoposu Mor Yakup ile birlikte çalışmıştır. Mor Efrem de Nusaybin doğumludur. Bazı kaynaklar Hristiyan bir ailede dünyaya geldiğini, bazı kaynaklar ise Hristiyanlığı sonradan benimsediğini öne sürmüşlerdir. Son derece iyi eğitimli biri olan Mor Efrem Nusaybin Okulu'nda 38 yıl boyunca öğretmenlik yapmıştır.

Mor Efrem 373 yılında Urfa'da vefat etmiştir. Urfa'daki mezarının üstünde sonradan bir manastır inşa edilmiş ve bu manastır Aşağı Manastır adıyla bilinmektedir. Kilise her yıl Büyük Oruç'un ilk cumartesi gününde onu anmaktadır.

Mor Efrem'in şiir ölçüsü 7 heceli bir temelden oluşmaktadır. Mor Efrem'in toplam üç milyon cümle olan 12.000 kasidesi var olduğu söylenmektedir. Mor Efrem'in şiirleri 8 ayrı makamla kilisede terennüm edilir. İstemeyerek de olsa Mor Efrem'le ilgili olarak aktardığımız bilgilere burada bir nokta koymak zorundayız, çünkü Süryani edebiyatının bu en büyük ustasının eserleri ve bu eserlerin niteliği ve içeriği hakkındaki bilgiler kitabımızın çerçevesini aşacak boyuttadır.

Süryani edebiyatı denildiğinde ilk akla gelen isimlerden biri de **Bardayson**'dur. Bardayson 154 yılında Urfa'da putperest bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.

Bardayson edebi alandaki ustalığıyla hayranlık uyandırmış önemli bir yazar ve büyük bir filozoftur. Urfa şehrinin kralı VIII. Manu'nun sarayında büyüyen Bardayson kralın oğlu Abgar'la birlikte çok iyi bir eğitim almıştır. Hristiyanlığı kabul ettikten sonra kimi yazarlara göre diyakoz, kimi yazarlara göre papaz olarak takdis edilmiş, ancak tam an-

lamıyla putperestlik ruhundan arınmadığı ve batıl inançlara saplandığı gerekçesiyle kiliseden uzaklaştırılmıştır.

Bardayson'un günümüze ulaşan kitabı *"Ülkelerin Yasaları"*ndan daha önce söz etmiştik. Bunun dışındaki eserleri kaybolmuştur. Kaybolan bu eserler arasında *"Mavzlotho"* adlı bir kitap ve Davut'un mezmurları üzerine yazdığı 150 kadar da ilahi bulunmaktadır.

Edebiyat alanında Süryaniler arasından Arami Vafa'nın, Urfalı Pavlus Bar Arko'nun, Bardayson'un ve Mor Efrem'in dışında da çok sayıda ve iz bırakan edebiyatçı çıkmıştır. Yazar Patrik İğnatius Efrem I. Barsavm *"Saçılmış İnciler / Süryanilerin Yazınsal Tarihi"* adlı kitabında bütün bu isimleri ve eserlerini tek tek yazmıştır. Biz burada okuyucuya bir fikir vermek açısından bu isimlerden en çok öne çıkan bazılarından söz etmekle yetineceğiz. Örneğin Suruçlu **Melfono Mor Yakup** (ö. 521) Süryani edebiyatı tarihinde oldukça önemli bir yer kaplayan ve altın harflerle geçmiş isimlerden biridir. Melfono Mor Yakup bir yazardan çok, bir şair olmasıyla dikkat çekmiştir. Döneminde âlim kişiliğiyle tanınan çok önemli bir şairdir. Şiirleri büyük ün kazanmış ve her yere yayılmıştır.

Mor Yakup 451 yılında doğmuş, Urfa Okulu'nda felsefe, teoloji ve filoloji eğitimi görmüş, münzevilik yaşamını benimseyerek rahip olmuştur.

Mor Yakup 763 adet şiir bestelemiş, bunlardan çoğu günümüze ulaşmıştır. Süryani Kilisesi sabah ve akşam dualarında Mor Yakup'un şiirlerinden seçilmiş bir bölümü ilahi olarak söyleyerek onun anısını devam ettirmektedir.

Deyrulzafaran, Kudüs, Mardin gibi kütüphanelerin yanı sıra Vatikan ve Londra kütüphanelerinde de Mor Yakup'a ait parşömen üzerine yazılmış 400'den fazla şiir bulunmaktadır.

Süryani yazarlarından söz ederken kendisine birçok sayfa ayrılması gereken önemli isimlerden biri de **Urfalı Mor Yakup**'tur. Üstün zekâlı, muhakeme gücü yüksek ve adaletli bir insan olarak tanındı. Dilbilimci, şair, çevirmen, tarihçi, yorumcu ve filozoftu. Bu dalların hemen hemen

hepsinde ustaydı.

Süryani tarihçilere göre önceki dönemlerde eşine rastlanmaz sonraki dönemin araştırmacıları arasında ise yalnızca Abülfaraç ona rakip olabilecek yeterliliktedir.

Mor Yakup 633 yılında Antakya'da doğmuştur. İyi bir ilk eğitim almış, bu eğitimin üzerine Yunan dili ve edebiyatını eklemiştir. Urfa'da bulunduğu dönemde ünü her yere yayılmış, araştırmacılar ve öğrenmeyi seven insanlar tarafından aranan bir kişi olmuştur. Urfa metropoliti olarak takdis edilmiştir. Suruçlu Melfono Mor Yakup (ö. 521) ile Urfalı Mor Yakup ayrı kişilerdir. (633 yılında Antakya'da doğmuştur.)

Birçok alanda 30'dan fazla eseri olan Mor Yakup'un da eserlerinin bir kısmı dünyanın en önemli kütüphane ve müzelerinde de yer almaktadır.

Süryani yazarların en tanınmışları arasında Malatyalı **Abülfaraç** ve **Mor Mikael Rabo** gelmektedir. Her iki Süryani yazarın özgeçmişlerine daha önce değindiğimiz için Süryani yazarlar başlığı altında tekrarlamamak için adlarını saygı ile anarak yetinelim.

Hunayn ibn İshak (809-873). Abbasi halifelerinin koruması altında çalışmış Süryani çevirmenlerin çoğu aynı zamanda yazardır. Bu durum Hunayn için de geçerlidir. Onun *Tıbbi Sorular* adlı eseri uzun yüzyıllar boyunca sadece İslam dünyasında değil Avrupa'da da çok etkili olmuştur. Eserin hem Süryanicesi hem de Arapçası günümüze gelmiştir. Arapçası daha sonra (10. yüzyılda) Latince'ye çevrilmiştir. "Arap tıbbının en ayrıntılı ilk çevirilerinden biri," olarak tanımlanan Latince çevirinin ismi *Eisagoge* (Tıbba Giriş) olarak değiştirilmiştir. Yine bu çeviride Hunayn'ın ismi ise Johannitius olarak verilmiştir. Hunayn'ın eseri batı Avrupa'ya eriştikten sonra, burada 16. yüzyılın ortalarına kadar tıbba giriş konusunda baş yapıt olarak kullanılmaya devam edilmiştir.

Tıbbi metinler Arapçaya çevrilmeye başladıktan sonra, Arapça'nın (İslam dünyasında edindiği büyük prestij de göz önünde bulundurulduğunda) Hristiyanlar arasında bile seküler yüksek öğrenimde

Süryanice'nin yerini alması şaşılacak bir şey değildir. Bu, tıp ve diğer bilimler hakkındaki Süryanice yazıların büyük bir kısmının yok olması anlamına geliyordu, çünkü bu konulardaki Süryanice eserleri koruma motivasyonu yok olmuştu. Bunun doğal bir sonucu olarak günümüze tıp bilimi ile ilgili sadece birkaç eski elyazması gelmiştir (Büyük Bar Ebroyo'nun bile Süryanice tıbbi eserleri kaybolmuştur). Bu olayın bir diğer sonucu da tıbbi konularda yazmış Süryani yazarların çoğunun sadece isimlerinin bilinmesidir. Bu yazarlardan İşokh ve Abusaid ise bir Ermenice çeviri vasıtasıyla günümüze gelmişlerdir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, tıp konusunda Süryanice olarak yazılmış bazı eserler günümüze ulaşmayı başarmıştır, ama bunların çoğu hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Bu tür çalışmalardan biri olan büyük bir tez koleksiyonu 1224 yılında Musul'da kopyalanan bir elyazmasında bulunmuştur. Pratik ilaç tariflerinin kopyalanması yüzyılımızda bile devam etmektedir. Turfan'daki kazılarda ortaya çıkarılan bir ilaç tarifleri kitabının parçası, bu tür metinlerin bir zamanlar ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir.

Hunayn tıbbi eserlerin yanında Süryani bilginlerin etkin bir rol oynadıkları felsefe konusunda da çeviriler yapmıştır. Hunayn'ın Süryani olarak en önemli selefi ise Riş'aynolı Sarkis'tir. Sarkis Aristo mantığını Süryani eğitim sistemine 6. yüzyılın başında sokmuştur. O, 'mantık konusunda eğitim görmeden bilgiye ulaşılmaz,' dediğinde, o zamanlar yüksek öğrenimle ilgili olan bütün insanların genel görüşünü dile getirmiştir." [59]

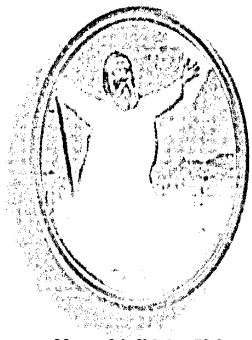
Diyakoz Naum Faik 1868 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Süryani dili eğitimi almış ve bu dilde ustalaşmıştır. Türkçe'yi de çok iyi bilen Naum 1889 yılında diyakoz olarak takdis edilmiş ve 20 yıl boyunca Diyarbakır'daki okulda öğretmenlik yapmıştır. 1912 yılında ABD'ye göç etmiştir. Ünlü şair Ömer Hayyam'ın rubailerinden on tanesini Süryanice'ye tercüme etmiştir. Yedili hece ölçüsüyle Beth nahrin üzerine uyaklı bir ilahi kaleme alan Naum Faik bazı Arapça ve Türkçe antolojiler de derlemiştir. Naum Faik 5 Şubat 1930'da vefat etmiştir.

[59] *Saklı İnci*, Antik Arami Mirası'nın Varisleri, (Ed.) Sebastian P. Brock, Cilt II, Trans World Film, 2001, s. 130-131.

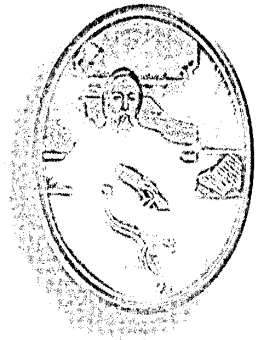
Süryanilerin Güneşi Mor Efrem

Eğitim ve sosyal konulara önem vermiştir. İlahiler ve şiirler yazmış, bestelemiştir... Üç milyon mısrayı bulan eserler bırakmıştır.

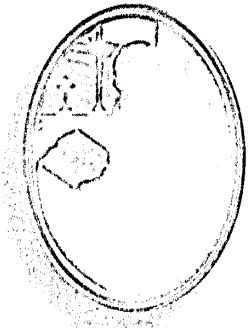
Nusaybinli Mor Yakup

Din, eğitim ve kültür alanında dev projelere imza atmıştır. Bunlardan birincisi Mor Yakup Kilisesi, ikincisi ise Nusaybin okuludur.

Antakya Patriği Büyük Mihayel

Tarihçi ve teolog kişiliğinin yanı sıra iyi bir yönetici sıfatını da taşımaktadır.

Bar Ebroyo / Abulfaraç

Dünya çapında meşhur bir bilim adamıdır. Değişik alanlarda olmak üzere 38 eseri bulunmaktadır.

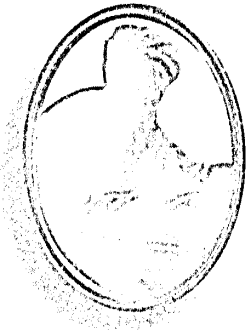
Kayserili Eusebius

Ünlü Tarihçi.

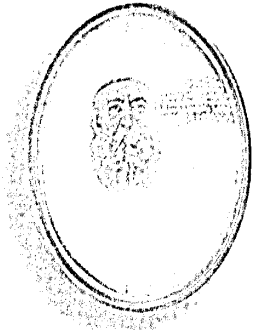
Yahya İbn'Adi

Mantık ve felsefe hocası. Felsefe, ilahiyat, fizik, metafizik, ahlak ve mantık alanlarına ait 150'yi aşkın eserleri bulunmaktadır.

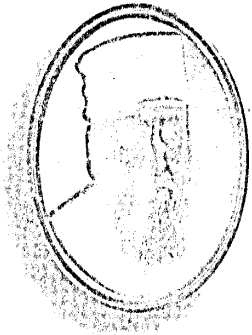
Sabit Bin Kurra

Matematik, astronomi, tıp, mantık, felsefe ve musiki üzerine birçok eser kaleme almış, çeviriler yapmıştır.

Patrik 1. Efrem Barsavm

Bilim ve kültür alanında bilge şahıs. Kilise tarihi ile Süryani kültür ve edebiyatını konu alan kırktan fazla kitap yazmıştır. En önemlilerinden biri "Saçılmış İnciler"dir.

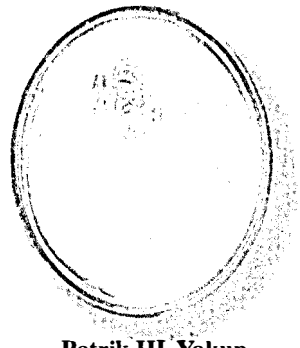

Metropolit Hanna Dolabani

İyi bir araştırmacı, tarihçi, yazar ve şairdir. Birçok eseri bulunmaktadır.

Patrik İğnatius I. Zakka Iwas
Çok iyi bir hatiptir. Dini, Edebi ve Tarihi konularda birçok önemli eseri bulunmaktadır. Dünyada Hindistan'dakilerle birlikte 50'ye yakın metropoliti takdis etmiştir.

Patrik III. Yakup
Kilise tarihi, dini konuşmalar, Süryani kültür ve edebiyatını içeren kırktan fazla eseri bulunmaktadır. 20. yy Süryani müziğinin en yetkin kişilerinden biridir.

Süryanilerde Çeviri ve Tarih Yazımı

Bilgili insanlar yetiştirmek için büyük uğraş ve emek gerekir. Süryaniler de bilime erişmek için Yunan eserlerini Süryanice'ye çevirmek için büyük emek harcamışlardır.

Süryanilerde çeviri çabası daha Hristiyanlığın ilk yıllarında başlamıştır. Önce Kutsal Kitap Yunanca ve İbranice'den Süryanice'ye çevrilmiş, bunu İncil'e dayanılarak yazılan mektuplar ve Hristiyanlıkla ilgili birçok bilgi izlemiştir. Dini liderlerin teoloji, tarih ve hukuk alanındaki çevirilerinden sonra beşinci yüzyıl başlarından itibaren bilim ve felsefe eserlerinin en önemlilerinin çevirisi yapılmıştır. Yunanca orijinaller zamanla yok olsa da bu metinlerin Süryanice çevirileri ayakta kalmayı başarmışlardır.

İncil'in en eski Süryanice çevirisi 2. yüzyılın son çeyreğinde Süryani kökenli Tityanus çevirisidir. Bunun dışında Süryani bilgin ve çevirmenler tarafından yapılan dört ayrı çevirisi daha vardır. Süryani çevirmenlerin büyük çoğunluğu episkopos, rahip ve papazdırlar. Bu çevirmenler inanca hizmet etmek için dünya zevklerini bir yana bırakan insanlardır. Kendi içlerinde isimleri bilinenler ve bilinmeyenler olarak ikiye ayrılırlar.

Bu çevirmenler Kutsal Kitap çevirilerinin yanı sıra Kilise

Babaları'nın yazdıklarını, mektupları, sensinodların yasalarını, birçok din adamının eserlerini, azizlerin biyografilerini, öykülerini, münzevilerin kitaplarını, kilise ilahilerini, tefsirleri, tıpla, felsefeyle ve ilmin diğer dallarıyla ilgili sayısız eseri Süryanice'ye çevirmişlerdir.

Süryani kültürünün önemli bir parçasını da tarih kitapları oluşturmaktadır. Özellikle 6. yüzyılda çok önemli tarih kitapları yazılmıştır. Bu eserler sayesinde birçok tarihi gerçek karanlıkta kalmaktan kurtulmuştur. Ayrıca biliminsanları Süryanilere ait tarih kitaplarının doğru bilgiler içerdiğini ve güvenilir olduğunu, eleştirilecek yanlarının çok az olduğunu belirtmektedirler.

Süryani tarihçilerin yazdığı bilinen ilk tarihi eser İS 495-506 tarihleri arasındaki tarihi olayları ve savaşları doğru ve kapsamlı olarak anlatan bir eserdir. Urfa okulundan bir öğretmen tarafından 518 yılında yazılmıştır. İkinci eser *Urfa Tarihi* olarak bilinmekte ve İÖ 131'den İS 540 yılına kadar olan bir dönemi anlatmaktadır.

Görüldüğü gibi, uygarlık tarihinin başlangıç dönemlerine tarihlenen bu eserler en başta tarihçiler olmak üzere çok önemli kaynaklardır.

Süryani tarihçiler tarafından yazılmış çok sayıda eser vardır. Biz burada ancak bazılarına değinmekle yetineceğiz.

587 yılında vefat eden Efesli Yuhanna'nın yazdığı *Kilise Tarihi.*
Efesli Yuhanna'nın 565-566 yılları arasında yazdığı *"Doğulu Münzevilerin Biyografileri."*

Kim tarafından yazıldığı bilinmeyen, 450-491 yılları arasındaki tarihi olayları anlatan eser. Bu eser Midilli Adası Episkoposu Zekeriya Rhetor'un yazdığı *Kilise Tarihi*'nin de büyük kısmını içermektedir.

Eusebius, Sokrat ve Kuroslu Theodoritus'un kilise tarihini yazdıkları eserler, Eusebius'un eserinin 462 yılında tamamlanmış olan bir nüshası Petersburg Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Urfalı Yakup'un kroniği. Bu kronikte 692'ye kadar olan olaylar özetlenerek kaleme alınmıştır.

Münzevi Athanablı Yuhanna'nın 738'de yazdığı yıllıklar.
Yaradılış'tan İS 775 yılına kadarki dönemi kapsayan, Emevi ve Abbasi

döneminde yaşanan felaketleri de kapsayan genel tarih kitabı.

1903 yılında *"Tarih Parçaları"* adı altında yayımlanan dört bölümlük eser.

Mor Gabriel Manastırı'ndan bir rahip tarafından yazılan ve 822 yılına kadar geçen dönemi anlatan eser.

Antakya Patriği Büyük Mikael'in dünyanın yaradılışından İS 1196'ya kadar olan dönemdeki din ve dünya tarihini anlattığı dört ciltlik eser.

Çok ünlü bir tarihçi olan Abülfaraç'ın *"Kronografi"*, *"Devletlerin Kısa Tarihçeleri"*, *"Kilise tarihi"* adlı, olağanüstü olarak nitelendirilen tarihi konu alan üç eseri.

Bunların dışındaki birçok eserin yanı sıra, hep belirttiğimiz gibi bu kitabı yazarken en çok yararlandığımız kaynaklardan biri olan *"Saçılmış İnciler"*in yazarı Patrik İğnatius Efrem I. Barsavm'ın 5 adet Süryanice eseri.

Süryani tarihçileri genel tarih kitaplarının yanı sıra özel tarih kitapları da yazmışlardır. Bu eserler arasında biyografiler, çeşitli tarihi makaleler, şehitlerin ve azizlerin yaşamları, Urfa, Samsat ve Pers şehitlerinin yaşamöyküleri, Filistin, Mezopotamya, Ermenistan, Bizans, Mısır ve Yemen şehitlerinin yaşamöyküleri, elçiler, aziz, patrik ve episkoposların yaşamöyküleri, ibadet ehli ve diğerlerinin yaşamöyküleri bulunmaktadır.

Bu eserlerin bir kısmı Deyrulzafaran Manastırı Kütüphanesi gibi Süryani kütüphanelerinde, bir kısmı da içlerinde Londra, Paris, Berlin kütüphaneleri olmak üzere dünyanın önde gelen kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Süryani Kütüphaneleri

Her biri çok önemli kültür hazineleri olan Süryani kütüphanelerinin en önemlileri şunlardır:[60]

1. Mor Gabriel (Kartmin) Manastırı Kütüphanesi
2. Zukanin Manastırı Kütüphanesi

[60] *Saçılmış İnciler,* Patrik Moran Mor İğnatius I. Afrem Barsavm, çev. Zeki Demir, İstanbul, 2005, s. 39-43.

3. Diyarbakır Kilisesi Kütüphanesi
4. Tel'ado Manastırı Kütüphanesi
5. Mor David Manastırı Kütüphanesi
6. Mor Yuhanna Manastırı Kütüphanesi
7. Nayreb'in Mor Yuhanna Manastırı Kütüphanesi
8. Mor Muşe Manastırı Kütüphanesi
9. Kfarbil'deki Mor Daniel Manastırı Kütüphanesi
10. Mor Kuryakos Manastırı Kütüphanesi
11. Amuda Manastırı Kütüphanesi
12. Mor Matay Manastırı Kütüphanesi
13. Mısır'daki Süryani Manastırı Kütüphanesi
14. Riş Ayno'daki Aspolos Manastırı Kütüphanesi
15. Mor Barsavmo Manastırı Kütüphanesi
16. Atnos Manastırı Kütüphanesi
17. Mor Hananyo Manastırı Kütüphanesi
18. Bar Gagi Manastırı Kütüphanesi
19. Malatya Kütüphanesi
20. Mor Markos Manastırı Kütüphanesi
21. Kankart Manastırı Kütüphanesi
22. Urfa Kütüphanesi

Yukarıda yazılı Süryani kütüphanelerindeki kıymetli eserlerin büyük bir bölümü ne yazık ki geçmişte yaşanan harpler, istilalar yağmalar vs. nedenlerle büyük bir bölümü yok olmuştur.

Süryanilerde Felsefe, Tıp ve Diğer İlimler

Süryanilerde çeviri ve tarih yazımı dışında en çok önem verilen konulardan biri de felsefedir.

Süryanilerin felsefeye yaptıkları en büyük katkı Yunanlı filozofların yazmış olduğu felsefi ve edebi eserleri Süryanice'ye çevirerek zamanın yıkımından kurtarmak olmuştur.

Süryani çevirmenler her şeyden önce Aristo ile Platon'un (Eflatun) eserlerini çevirip yorumlayarak Doğulu uluslara felsefeyi tanıştırdılar.

Batı ile Doğu arasında kültür aktarma köprüsü oluşturdular.

Felsefe bilindiği gibi antik Yunanistan'da ortaya çıkıp gelişmiş bir bilim dalıdır. Diğer toplumlar felsefe alanında Yunan kaynaklarından bilgilenmişlerdir.

Süryani bilginler Yunan felsefesini büyük bir titizlikle inceleyip yorumlar yapmışlardır. Süryaniler Yunan felsefesini Yunanca'dan Süryanice'ye çevirdikleri gibi Müslüman Araplar için de Süryanice'den Arapça'ya çevirmişler. Araplar da bu bilgileri Güney Avrupa yoluyla Batılılara taşımışlardır.

Bununla birlikte Süryani bilginler için felsefe bir amaç değil, bir araçtır.

Edebiyat tarihçilerine göre ilk Hristiyan felsefi eser Bardayson'un *"Ülkelerin Yasaları"* adlı eseridir. Bunun yanı sıra Urfalı Yakup'un yazdığı, *"İlk Neden, Yaratıcı, Ebedi, Her Şeye Gücü Yeten ve Her Şeyin Koruyucusu Olan Yüce Tanrı'dır"* adlı eser Yakup'un günümüze kadar ulaşmayan *"Altı Gün"* adlı eserinin giriş bölümüdür. Muşe Bar Kifo'nun akıbet, şans ve önceden seçilmişlik konularını işlediği felsefi eser ve Abülfaraç'ın *"Mnorath Kudşe"* ve *"Zalge"* adlı teolojik eserlerine eklediği felsefe, şans ve akıbet konusundaki tezleri Süryani bilginlerin felsefe alanındaki çalışmalarında ilk elde akla gelenlerdir.

Süryaniler felsefe ve tıp gibi konular dışında doğa bilimleri, astronomi, coğrafya, matematik alanlarıyla da ilgilenmişler, bu konularda da eserler yazmışlardır. Bu eserlerden günümüze ulaşanlardan bazıları Süryani kütüphanelerinde, bazıları da yurtdışındaki kütüphanelerde bulunmaktadır.

Süryaniler, milattan önce ve sonra kurdukları akademilerde felsefe bilimi ile eğitim yapmayı adeta vazgeçilmez bir gelenek olarak görmüşlerdir. Eski Yunan filozofların fikirlerini tartışırlarken, özellikle Aristo ile Platon'un (Eflatun) fikirleri ile ilahiyat ağırlıklı konuları inceleyen okullarında kâinatı, yaradılışı ve doğa bilimlerini tartışıp durmuşlardır. Bu konuyu, tez çalışması yapan Dr. Nesim Doru, *Doğu'dan Batı'ya Köprü Süryaniler Felsefe ve Çeviri Geleneği* adlı araştırma kitabında

geniş bir şekilde anlatır. Kitap 170 sayfaya yakındır. Kitabın son bölümünde konu özetlenmiştir. Dr. Nesim Doru kitabında Süryanilerin felsefe ile ilişkilerini anlatırken şöyle der:[61]

"Bugün Alman üniversitelerinde okutulan Süryanice dersinin eğitim dökümlerinde yer alan üç önemli amacı vardır. Birincisi, Arapça ve İbranice dillerinin kökeninin bilinmesini sağlamak. İkincisi, Süryani dilinin Yunan ve İslam felsefesi arasında geçişi sağlayan bir dil olduğunun bilinmesi. Üçüncüsü de bugün elimizde Süryanice çevirisi bulunan, ama orijinali kaybolmuş bazı Yunan filozoflarının eserlerinin bilinmesini sağlamak."

Patrik İğnatius Efrem I. Barsavm'ın yazdığı *Al-lulu al-Manthur fi Tarih al-Ulum wa-Adab al-Suryaniyya (Süryanilerin Etrafa Saçılmış İncileri olan Tarihteki Bilim ve Ahlakları)*[62] adlı eserinde Süryanilerin dilleri, edebiyatları, eski Yunan filozoflarının eserlerini Süryanice'ye çevirenleri, hattatları, tarih yazarları, şairleri, bilim adamları, İslamiyet'in ilk yılları ile Abbasiler ve Emeviler dönemlerindeki yöneticileri, din adamları ve bilim adamlarının adları, yazdıkları eserlerin ad ve konuları en ince detayına kadar yazılmıştır. Süryaniler hakkında araştırma yapmak isteyenlere iyi bir kaynak olduğunu söyleyebiliriz.

İslam fetihlerle kısa zamanda, doğuş yeri olan Arabistan yarımadasını çevreleyen ülkelere ulaşınca, Müslümanlar o ülkelerdeki kültürlerle karşılaştılar. Müslümanlarla o ülkelerde yaşayan yerli milletlerin karşılıklı kültür alışverişi olduğunu biliyoruz. Hatta birçok yabancı, dini inançlarına bakılmaksızın, özellikle Suriye'de yaşayan Süryanilerden ve Mezopotamya'da yaşayan Sabiilerden birçok ilim adamı, Emevilerin idaresi altında önemli devlet işlerinde görevlendirildi. Müslümanlar o zaman üstün seviyedeki tıp, matematik, astronomi gibi bilimleri öğrenme ihtiyacını duydukları için onları bu görevlere getirmişlerdi. Bu sayede bu bilimlerle ilgili eserlerin İS VIII. yüzyılın ortalarından itibaren Arapça'ya tercümesini sağladılar.[63]

---

[61] *Doğu'dan Batı'ya Köprü Süryaniler Felsefe ve Çeviri Geleneği, Nesim Doru,* İstanbul: Dipnot Yayınları, 2007, s. 161-162.
[62] *Saçılmış İnciler,* Patrik İğnatius Afrem I Barsavm, çev. Zeki Demir, İstabul, 2005, Önsöz.
[63] *İslam Felsefesine Giriş,* Prof. Dr. Mehmet Bayrakdar, 6. baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 10.

Süryanilerde İlahiyat ve Felsefe Okutan Akademiler[64]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Mezopotamya'da yaşamış toplumların zamanla oluşturdukları kültür mirasına sahip olan Süryaniler, hem İsa'dan önce hem de İsa'dan sonra doğa bilimleri, ilahiyat ve felsefe ile hep uğraşmışlardır. Konuştukları Süryanicenin (Aramice) yanında, Arapça ve Grekçe dillerini de bilmeleri Süryanilerin bölgelerinde en kültürlü toplum olarak ün kazanmalarını sağlamıştır.

Bölgede kurdukları 50'ye yakın akademi niteliğindeki okulun en tanınmış olanları şunlardır:

1. İskenderiye Akademisi
2. Antakya Akademisi
3. Ra'sıl Ayn (Ceylanpınar) Akademisi
4. Urfa Akademisi
5. Nusaybin Akademisi
6. Kınnesrin Akademisi
7. Harran Akademisi
8. Cundişapur Akademisi
9. Bağdat Akademisi

Bu akademilerle ilgili tarih araştırmacıları çeşitli makaleler ve kitaplar yazmıştır.

Özetle şunu ifade etmeliyiz ki, Süryanilerin kurduğu akademiler Yunan düşünce hayatında bilim ve felsefenin merkezleri olan akademiler gibi değildir. Başka bir ifadeyle, bu akademiler yüksek dereceli ilahiyat fakülteleri ile eşdeğerdir. Nitekim akademilerde felsefi ilimlerin daha çok Kutsal Kitap ilimleri için yardımcı ve takviye ilimler olarak okutulması söylediğimizi pekiştirmektedir. Ancak ister salt felsefi akademiler olsun; ister ilahiyat fakülteleri konumunda olsun bu akademilerin, Yunan düşünce ve biliminin Doğu Dünyası'na aktarılmasında büyük rolleri olmuştur. Süryanilerin aynı zamanda doğu kültürünü batıya aktarmada da katkıları olmuştur.

---

[64] *"Süryanilerde Felsefe Akademileri", Süryaniler ve Süryanilik,* Nesim Doru. Cilt II, Ankara: Orient Yayınları, 2005, s. 63-86.

Süryani Öğretim Merkezleri ya da Süryani Okulları

Süryaniler ataları Aramilerden devraldıkları kültür mirasını her şeyden önce okullar açarak sürdürmüş ve geliştirmişlerdir.

Süryani kültürünün en parlak dönemleri 4. yüzyıl ile 13. yüzyılın sonları arasında kalan yaklaşık 1000 yıldır. Bu dönemde Süryani toplumuna hizmet etmek üzere birçok eğitim ve öğretim merkezi faaliyete geçmiştir. Bu okulların büyük bir kısmı teoloji konusunda hizmet verirken eğitim merkezlerinin bir kısmı da felsefe, filoloji ve diğer bilim dallarını kapsayacak şekilde hizmet vermişlerdir. Bu okulların en önemlileri şunlardır:

Edessa (Urfa) Teoloji Okulu: İS 3. yüzyılın ortalarında kurulan bu okul 146 yıl eğitim hizmeti vermiştir. Bu okul aynı zamanda Hristiyanlığın ilk ilahiyat fakültesi olan Urfa Akademisi'dir. Bu okulun altın çağı Nusaybinli Mor Efrem'in yöneticilik yaptığı dönemde yaşanmıştır. Filozof ve şair Bardayson da bu okuldan mezun olmuştur. Filozof Titanus da Diyatasrum olarak bilinen İncil'i burada tercüme etmiştir.

Antakya Okulu: Eski doğunun başkenti olan Antakya'ya kurulan bu teoloji okulu İS 290 ile 430 yılları arasında faaliyet göstermiştir. Tarihe Aristo felsefesini benimseyen çok önemli ilim adamlarının ders verdiği bir okul olarak geçmiştir.

Nusaybin'deki Mor Yakup Okulu: Daha önce de değindiğimiz gibi Urfa'da Arami kökenli Abgarlar İS 38 yılında Hristiyanlığı kabul etmişlerdi. Urfa ve civarında Hristiyanlığı yayan İsa'nın havarilerinin dışında yetiştirdiği 72 öğrenciden biri olan Mor Aday, öğrencilerinden Mor Mari'yi Nusaybin'e gönderdi. Nusaybin İS 131 yılında Abgar Krallığı'nın hâkimiyetine girmişti. Nusaybin'e gelen Mor Mari kısa bir zaman dilimi içinde halkı Hristiyan yaptı. Nusaybin ve çevresine İS 150 yılında Hristiyanlık yayılmış oldu. Roma İmparatoru Septimus Severus Roma putperestliğine karşı koyan Süryanilere karşı mücadele başlattı.

Milano Fermanı'ndan önce, Roma ve Pers sınır bölgelerinde ve Nusaybin civarında çıkarılan isyanlar bahane edilerek 4000'e yakın Hristi-

yan öldürülmüştür. Daha sonra 313 yılında yayımlanan Milano Fermanı ile Hristiyanlık dini devletin resmi dini olduktan sonra, Hristiyanlık yeniden o coğrafyanın en önde gelen dini haline geldi. Eski putperestlerin dini binaları üzerine yeni kiliseler, manastırlar kurulmaya başlandı. Mor Yakup 3. yüzyılın ortasında tarihi bölgede dünyaya gelmiş ve geç yaşta rahiplik mesleğini seçmiştir.

Mor Yakup Nusaybin'deki manastırda rahip ken Diyarbakır Meryemana Kilisesi'ne tayin edilmiştir. 309 yılında Meryemana Kilisesi'nde toplanan Sensinod Meclisi Mor Yakup'u Nusaybin'e metropolit olarak tayin etmiştir. Nusaybin'e gelen Mor Yakup 313 yılından günümüze kadar gelen Mor Yakup Kilisesi'ni inşa ettikten sonra ona bağlı Nusaybin Okulu'nu kurdu. Nusaybin Okulu çok kısa bir zaman içinde bölgenin ilim ve irfan merkezi haline geldi. Okulun resmi dili Süryanice idi. Bu arada Grekçe lisanı da öğretiliyordu.

Okulda felsefe, matematik, edebiyat, geometri, astronomi, tıp, hukuk ve Hristiyan dini teolojisi okutuluyordu. Mor Yakup 338 yılında vefat etti. Yerine sırasıyla Mor Babo (338-343), Mor Logos (343-361) ve daha sonra Mor Abraham (361-?) gelmişlerdir. Mor Yakup Okulu'nda şair ve yazar Mor Efrem ve birçok bilimadamı yetişmiştir.

Resmi dili Süryanice olan bu okulda ayrıca Yunanca da okutulmaktaydı. Daha önce belirttiğimiz gibi, Mor Yakup'un öğrencisi olan Mor Efrem bu okulda 38 yıl süreyle hem öğretmenlik hem de yöneticilik yapmıştır.

Nusaybin okulu tarihe hem doğuya hem de Süryani kültürüne büyük katkılar sağlayan, Yunanca'dan Süryanice'ye birçok çevirilerin yapıldığı, Nusaybin kentine, "ilmin beşiği", "eğitim kenti", ve "öğretmenlerin annesi" unvanını kazandıran bir okul olarak geçmiştir.

Yukarıda adları yazılı akademi nitelikli ilahiyat okulları dışında 4. yüzyıl ile 13. yüzyıl arasında genellikle manastırlarda olan öğretim merkezleri Süryani kültürünün en parlak dönemlerini yaşatmışlardır. Bu eğitim merkezlerinin bir bölümü felsefe, filoloji ve öteki bilim dallarını kapsayacak şekilde hizmet verirken, çoğunluğu da teoloji konu-

sunda eğitim veriyorlardı. Burada yetişenler büyük çapta eserler bırakmışlardır. Günümüzde bu eserlerin büyük bir bölümü Avrupa ve Amerika kütüphanelerindedir. Süryanilerin akademileri IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar bölgenin en üst düzey eğitim veren kurumlarıdır. O tarihlerde bölgede okuma yazma bilenlerin oranının çok düşük olmasına rağmen, akademi niteliği taşıyan eğitim kurumlarının varlığı dahi başlı başına bir olaydı. Ne yazık ki, VII. yüzyıldan sonra Arabistan'dan kuzeye gelen Araplar kendi kültürlerini yerleştirmek için bu okulları kapattırdı. Süryaniler eğitim faaliyetlerini bu kez manastırlarda gerçekleştirmeye başladılar. Her ne kadar eğitim düzeyi kapatılan akademilerdeki gibi olmasa da, eğitimlerine devam ettiler. Eğitim yapılan manastırların en önemlileri şunlardır:

1. Zuekanin Manastırı:
   4. yüzyılda Diyarbakır yakınlarında.
2. Mor Gabriel Manastırı:
   İS 397 yılında en parlak devrini yaşıyordu. Midyat'ta.
3. Usibona Manastırı:
   Antakya dolaylarında.
4. Büyük Tel'ado Manastırı:
   Antakya dolaylarında.
5. Mor Zakay Manastırı:
   5. yüzyılda Rakka'da.
6. Dış Kuyu Manastırı:
   Halet dolaylarında.
7. Mor Matay Manastırı:
   4. yüzyılda Musul'da.
8. Amudo Manastırı:
   Cezire'deki Ras'al-Ayn'da.
9. Kar Kafto Manastırı:
   Magdal köyü yakınlarında.
10. Mor Hananya Manastırı:

Mardin-Deyrulzafaran Manastırı'nın diğer adıdır.

11. Mor Serkis Manastırı:
    Sincar ile Balad arasında.
12. Mor Barsavm Manastırı:
    5. yüzyılda Malatya'da.
13. Mor Yuhanna Manastırı:
    Mardin Dara yakınlarında.
14. Eliyo Gaji Manastırı:
    İS 960 yılında Malatya'da.
15. Serkisiye Manastırı:
    İS 980 yılında Malatya'da.
16. Rahoto Kilisesi:
    Malatya.
17. Mor Ahrum Manastırı:
    Kalisura'da olduğu tahmin ediliyor.

Süryanilerin eski akademilerinden Nusaybin Akademisi'nde yapılan arkeolojik kazılarda Nusaybin Okulu Kanunları adlı bir yazıt bulunmuştur. Yazıttaki metin Süryanice yazılmıştır. Günümüz Türkçesine çevirisi kitabın ekindedir.[65]

Süryani kültürüyle ilgili önemli bir kaynak da İsa Yusuf'un kitabıdır. İsa Yusuf Fransa Nice Üniversitesi'nde eğitim gördükten sonra eski medeniyetler ve felsefe alanında doktora yapmıştır.

1944 yılında Irak'ın Sanate köyünde doğan Efrem İsa Yusuf, *Mezopotamya'nın Bilim Öncüleri, Süryani Tercüman ve Filozoflar* adlı kitabında, Mezopotamya'da yetişmiş olan Süryani bilimadamlarını, yazarları ve filozofları geniş bir liste yaparak ele almış, bu kişilerin yazdığı kitapların adını ve konusunu belirtmiştir. Efrem İsa Yusuf'un söz konusu kitabın önsözünden yaptığımız aşağıdaki alıntının, Süryanilerin bilime ve felsefeye verdikleri önemi belirtmesi bakımından yararlı olacağını düşünüyoruz:

"... Yaşadıkları tüm felaket ve altüst oluşlara rağmen kültürel miraslarını inatla korudular.

[65] Yazıt yakın tarihte yapılan arkeolojik bir kazıda bulunmuştur. Aslı Diyarbakır Müzesi'ndedir.

Suriye ve Mezopotamya Süryanileri bu mirası sabırla yarattılar. Bin yıldan fazla (II. yy'dan XIV. yy'a kadar) bir süre boyunca dini ve felsefi sorunlara çözüm bulmaya çalıştılar. Bunun için geçmişte felsefe ve bilimi geliştirmiş, düşünce metodunu icat etmiş ve son derece yüksek bir medeniyet yaratmış olan parlak geçmişli Greklere doğru baktılar. Bu harika medeniyetin lezzetleriyle açlıklarını giderdiler. Daha sonra Ernest Renan'ın "Gençlik ve Çocukluk Anıları" adlı kitabının önsözünde söylediği gibi, Süryaniler evrenin amacının düşünceyi geliştirmek olduğunu önceden fark ettiler.

Süryaniler Eskiler'in bilgeliğine dayanarak antik Grek mirasını daha da geliştirmek istiyorlardı. Çok erkenden, Antakya, Edessa (Urfa) ve Nisib (Nusaybin) okulları gibi eğitim merkezlerinin aracılığıyla bilimsel ve filozofik eski Grek eserlerini elde ettiler. Dini metinlerin tefsirinde kullanılan Aristo mantığının bazı bölümlerini öğretmeye başladılar.

Süryani bilimadamları, pahalı tahtalardan yapılmış bir sandığa benzeyen ve içinden aydınlık uzak diyarların ve ciddi bir mantık düşüncesi kokularını saçan Aristo'nun Organon (İÖ 384-322) eserini açtılar. Altı ana konudan oluşan bu mantık dolu toplu eserin bazı kısımlarını kendi dillerine tercüme ettiler. Onun dışında Bergamalı meşhur Doktor Galien'in (İS 131-201) birkaç eserini Grekçe'den Süryanice'ye tercüme ettiler.

Fetihten sonra, tefsirci, tercüman, özetleyici ve lügatçi olup Bağdat Abbasi halifeleri yanında çalışan Hristiyan Süryani bilimadamları aracılığıyla Greklerin birçok filozofik eseri Araplara ulaştı. Bu bilimadamlarının en meşhuru hiç kuşkusuz Honayn İbn İshak (808-873) oldu.

Süryaniler Aristo'nun Organon, Fizik ve Ahlak adlı eserlerinin tercümelerini tamamladılar.

1045 yılına doğru Selçuklular "iki nehir arasındaki ülke"yi hâkimiyetleri altına aldılar. Ama Süryani bilimadamları filozofik çalışmalarına devam ettiler. Aristo'yu tefsir ettiler. Müslümanlar ile diyalog kurdular ve ansiklopediler yazdılar.

XIII. yüzyılda Moğollar Mezopotamya'ya geldi. Bunlardan birçok aşiret Hristiyan Nasturi misyonerleri aracılığıyla Hristiyan oldular. Şehir işgalleri ve şiddet eylemlerine rağmen Süryani bilimadamları bu karışık dönemde aydınlık saçmaya devam ettiler."[66]

Son olarak şunu ifade etmeliyiz ki, gerek sözlü gerek yazılı olsun Süryani medeniyetinin temsil edildiği akademiler geleneği dünya felsefe ve ilim tarihinde hak ettiği yeri almalıdır. Bu amaçla Süryani dil ve kültürünün yeniden canlanması amacıyla Mezopotamya'da kazı yapmak isteyenler için koşullar oluşturulmalıdır. Bilim adamlarının bu antik değerde olan kaynaklara ulaşması için her türlü destek sağlanmalıdır. Çünkü toprak altında var olduğu tahmin edilen kitabeleri, yazıtları ve tarihi kalıntıları okumak, yorumlamak bakımından Süryanice (Aramice) diline gereksinim duyulabilir. Örneğin, Mersin'in 200 km. kadar kuzeyindeki Gozne'de bulunan Aramice yazıtların birinde İÖ 538-323 yılları arasında Ahameni dönemine ait öyküler yazılıdır. Bu yazıt, "Göklerin büyük Baal'ı Sahar ve Şemes (güneş ve ay) onu ve soyunu arayıp bulsun," diye başlıyor ve geniş bilgiler içeriyor. Bir başka buluntu da Tarsus yakınlarında gün ışığına çıktı. Bu yazıtın, "Ben Apvaşi'nin oğlu ve Vaşoneş'in torunu Vaşoneş'im. Annem Aşulkerati'dir. Burada avlanırken yemeğimi yedim," diye Aramice yazılı olduğu görülmüştür.[67]

Anadolu'da bulunan yazıtlardan anlaşıldığına göre, Ahameni Krallığı döneminde de Aramice dili o günün devletlerinin birçoğunda resmi dil olarak kullanılıyordu. Tanınmış tarihçi Herodotos'un yazdığına göre, İÖ 424 yılında Atinalı general Anisteides'in Pers kralının ve Ispartalıların birbirlerine yazdıkları mektuplarda Aramice kullanılmıştır.

Bir başka yazıtta Yunan tarihçisi Xenophon Ahameni İmparatorluğu'ndaki Aramice dilini kullanırken Süryanice harflerden söz ediyor (Syria grammata). İÖ 4. ve 5. yüzyıllarda Yunan tarihçileri Süryani sözcüğünü telaffuz ederken biz halen Süryani sözcük köke-

---

[66] *Mezopotamya'da Bilim Öncüleri, Süryani Tercüman ve Filozofları,* Efrem İsa Yusuf, çev. Mustafa Arslan, İstanbul: Doz Yayıncılık, 2007, s. 8-9.

[67] *Saçılmış İnciler,* Efrem Barsavm, Cilt I, Çev. Zeki Demir, İstanbul, 2005, s. 122.

ninin nereden geldiğini tartışıyor oluşumuz da ayrı bir kafa karışıklığıdır.[68]

Yakın Zaman Süryani Okulları

Osmanlı İmparatorluğu'nda şeriat kanunlarının uygulandığı zamanlarda, Müslüman olmayan tebaa mensupları, kendi eğitim kurumlarını kendileri kuruyor ve yönetiyorlardı. O tarihlerde eğitim amacıyla oluşturulan kurumlara İslamiyet'te olduğu gibi medrese adı verilirdi. Süryanilerin medreseleri genellikle kiliselerde ve manastırlarda olurdu. Kilise medreseleri o günün koşullarında ilkokul eğitimi ile din bilgisi vererek cemaat çocuklarını eğitirlerdi. Süryanilerin, yaşadıkları şehir merkezlerinde, kazalarda, nahiye ve tüm köylerinde mutlaka en az bir kiliseleri vardı. Süryaniler tüm olumsuzluklara rağmen, derme çatma, harabe dahi olsa kilise ve manastırlarında mutlaka, kız erkek ayrımı yapmaksızın çocuklarına dini bilgi ile okuma yazmayı öğretiyorlardı. Manastırlardaki eğitim seviyesi idadi seviyesindeydi (lise) ve yatılıydılar. Manastırlarda yetişen talebeler ağırlıklı olarak din adamı olurlardı.

1839 Gülhane Hattı Hümayunu ve 1856 yılı Islahat Fermanı'nın getirdiği yeni düzenlemeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya ancak 1910-1912 tarihlerinde varabildi. O tarihlerden sonra Süryaniler kendi okullarını açabildi. Bir taraftan okullarını açarken, diğer taraftan harabe haline gelmiş olan kilise ve manastırlarını onarmaya ve yenilerini inşa etmeye başlamışlardı. Çünkü eskiden yeni kilise ve manastır inşa etmek veya onarmak için İstanbul'dan izin almaları koşulu vardı. Aynı zamanda o tarihlerde İstanbul'da Bab-ı Âli'ye doğrudan ulaşamıyorlardı. Fatih Sultan Mehmet'in koymuş olduğu yasaya göre Ermenilerin aracılığı ile Bab-ı Âli'ye gidilirdi. Günümüzde ise Süryanilerin Türkiye'de okulları tamamen kapanmıştır.

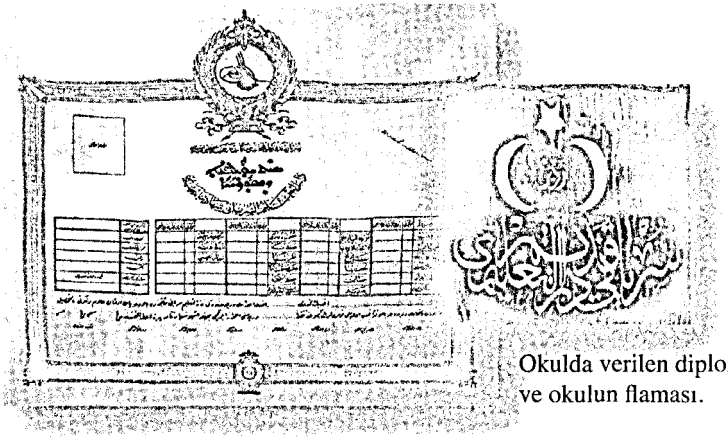
[68] *Saçılmış İnciler,* Efrem Barsavrn, Cilt I, Çev. Zeki Demir, İstanbul, 2005, s. 122.

1879 Yılında Kırklar Kilisesi'nde Açılan Süryani Okulu

Kırklar Kilisesi'nin dini bir merkez olmasının yanı sıra bir kültür merkezi de olduğu bazı kaynaklarca teyit edilmektedir. Genellikle tüm kiliselerde medreseler var olduğu ve medreselerde dini eğitimin yanında genel kültür eğitimi de verildiği şüphesizdir. Osmanlı döneminde yüksek dereceli okullar seviyesinde resmi bir okul açıldığı zaman Osmanlıca olarak "Süryani Kadim Patrikhanesi Maketep Resmiye Hususiye" ibaresine yer verilirken, bunun tam altında da Süryanice olarak "Süryani Eğitim" cümlesi yer alır ve onun altında "Dar-ul-Talim el-Süryani şahadetnamesidir" diye yazılırdı.

Okulda öğretilen dersler:

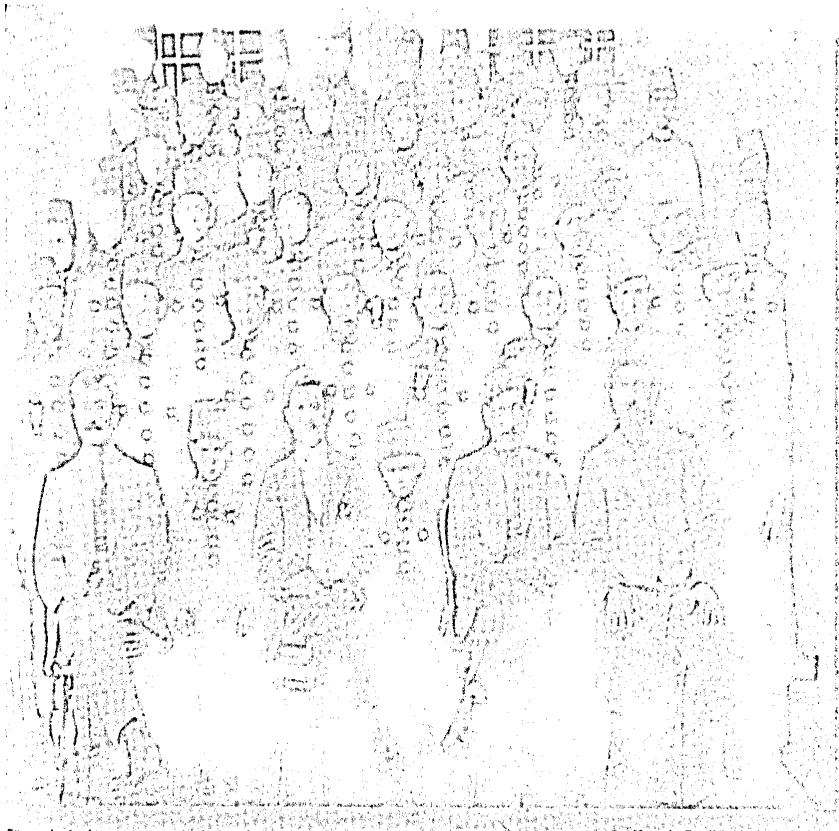
- Coğrafya
- Hesap
- Yabancı Dil
- Tarih
- Din Bilgisi
- Cebir
- Beden Eğitimi
- Usul Defteri
- Mühendislik
- Makamlar
- Eşyaların ilmi
- Arapça Dilbilgisi
- Osmanlıca Dilbilgisi
- Süryanice Dilbilgisi
- Süryanice Okuma ve imla
- Arapça Okuma ve imla
- Sağlığın Korunması
- Resim ve Güzel Yazma
- Tabii Hikmet ve Kimya
- Medeni ve Ahlaki Bilgiler

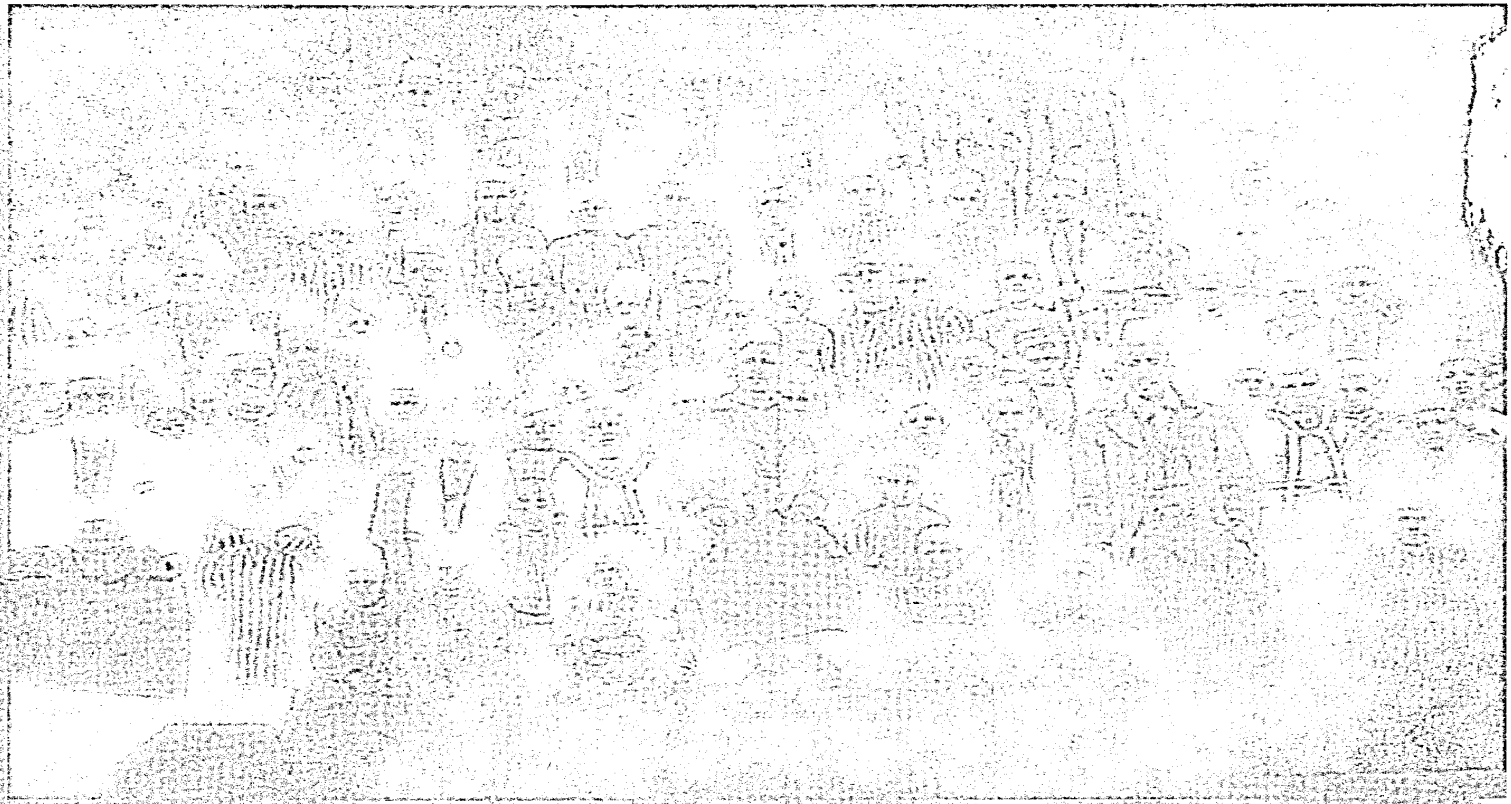
Okulda verilen diploma ve okulun flaması.

Okulun Kapatılma Nedeni

Okulun açık olduğu sıralarda, okul müdürlüğünü Süryani Kadim Vakıf Yönetim Kurulu Başkanı Şemmas Bahde Kömüre (Tahincioğlu) 7-8 yıl süreyle yapmıştır. Kendi işine daha çok zaman ayırmak için istifa etmiş, daha sonra Mardin Metropoliti Hanna Gandor, okulu 1,5 yıl yönettikten sonra bilinmeyen bazı nedenlerden dolayı Diyarbakır Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bir dilekçe yazar ve okulun kapatılmasını talep eder. Müdür ise ona, "Dilekçeni alıyorum fakat resmiyete geçirmeyeceğim, çünkü ilerde pişman olabilirsiniz," der. Metropolit, Mardin Milli Eğitim Müdürlüğü'nden olumlu bir cevap alamayınca, 10 gün sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na ikinci bir yazı gönderir ve okulun kapatılmasını talep eder. Böylece Mardin'deki Süryani Okulu 1928 yılında kapatılmış olur. Metropolit Hanna Gandor, 1923-1929 yılları arasında Mardin Kırklar Kilisesi'nde Metropolitlik görevi yapmıştır. Daha sonra Süryani Kadim Kilisesi'ni bırakmış ve Süryani Katolik Kilisesi'ne geçmiştir.

Süryani okulu öğretmenlerinin öğrencilerle çekilmiş fotoğrafı. Kaynak: Cemil Tahincioğlu Arşivi

1879 yılında Mardin Kırklar Kilisesi'nde açılan Süryani okulunun yönetici, öğretmen ve öğrencileri bir arada.

Kaynak: Taşın Belleği Mardin / Yapı Kredi Yayınları

Süryani Mimarisi

Bilindiği gibi mimarlık güzel sanatlar ile tekniğin iç içe geçtiği bir alandır. Mimarlık tarihi ise insanların göçebeliği bırakıp yerleşik toplum düzenine geçmelerine ve kentler kurmalarına kadar uzanır.

Mezopotamya uygarlıklarından söz ettiğimiz bölümde de gördüğümüz gibi yerleşik düzene geçen ilk toplumlardan biri de Süryanilerin ataları olan Aramilerdir. Dolayısıyla Süryani mimarisinin tarihi de çok eskilere dayanmaktadır.

Yapılan kazılarda İÖ 10. yüzyıla kadar uzanan mimari kalıntılar bulunmuştur. Ancak 19. ve 20. yüzyılda gerçekleştirilen bu kazılarda ortaya çıkarılan kalıntıların tam olarak hangi topluma ait olduğunu belirlemek kolay değildir. Kullanılan dil kalıntıların hangi topluma ait olduğuna dair bir fikir verse de biz yine de Süryani mimarisi konusunu ele alırken İsa'dan önceki dönemlerden söz etmeyip Aramilerin Hristiyan oluşlarından sonraki zamana ait eserlerle yetineceğiz.

Bir yapıya mimarlık ürünü diyebilmek için o yapıda bazı özellikler aranır. Bu özellikler o yapının uzun zaman ayakta kalabilecek kadar sağlam olması, bir düşünce ya da duyguyu aktarabilecek, bir hüneri yansıtabilecek bir nitelik taşımasıdır. Bir yapının mimarlık ürünü sayılabilmesi için bu özelliklerin hepsini içermesi gerekmektedir.

Konuya bu açıdan yaklaştığımızda Süryanilerin Hristiyanlığı benimsediği dönemlerden günümüze kadar gelebilen bazı kilise ve manastırlarla daha sonraki dönemlerde inşa edilen yapılar rahatlıkla bir Süryani mimarisinden söz edilmesine olanak sağlamaktadır. Çünkü bu yapılar yukarıda sayılan tüm özellikleri içlerinde barındıran mekânlardır.

Süryani geleneğiyle bağlantısı olan en eski anıt, Nusaybin'deki Mor Yakup Kilisesi'dir. Günümüze ulaşan bu kiliseden önceki kilise 363 yılında inşa edildiğini belirleyen taşıtın üzerindeki yazıttır. Günümüze kadar gelen kilise ise Süryani mimarisinin en güzel örneğini sergileyen yapıtlardan biridir. Kilisenin özelliğini belirleyen şiir ise şöyledir:

"Kubbeli ve sütunsuz tavanı gökyüzü gibi gerilmiştir,
altın mozaiklerle parlayan yıldızlarla
gökkubbe gibi süslenmiştir.

Yüksek kubbesi göğün en yüksek katına benzer...
Geniş kemerlerinin görkemi,
yeryüzünün dört bir bucağını resmeder.

Kilisenin ortasına yerleştirilen bema
Siyon Dağı'ndaki Yukarı Oda'yı temsil eder;
altında, orada saklanan 11 havari gibi 11 sütun vardır."[69]

Günümüzde Süryani mimarların tarzını yansıtan en iyi eserler Mardin'de, Midyat ilçesinde ve Turabdin bölgesindedir.

Süryanilerin bu bölgelerde inşa ettikleri yapıları dini yapılar ve meskenler olarak ikiye ayırabiliriz.

Konu mimarlık olunca söz konusu olan yalnızca Hristiyanlara ait kiliseler ve manastırlar değildir. Çünkü bu bölgelerde Müslümanların ibadet ettiği cami, mescit ve medreselerde büyük oranda Süryani mimar ve yapı ustalarının emeği vardır.

Selçuklu hükümdarları döneminde başlatılan Süryani mimar ve yapı ustalarından yararlanma geleneği tarih içinde hep sürmüştür. Taş işlemeciliği de Süryani ustaların tarih boyunca ün kazandığı alanlardan biridir. Günümüzden 60-70 yıl öncesine kadar yörede görülen tüm minarelerin inşasında Süryani ve Ermeni ustalar görev almıştır.

Süryani mimarisinde en çok göze çarpan malzeme taştır. Örneğin günümüzden 1600 yıl önce Mardin'in 4 km. uzağında inşa edilen Deyrulzafaran Manastırı'nda yapılan binanın malzemesi taş ağırlıklıdır. Manastırdan söz açmışken, manastırın tarihi ve mimarisi hakkında özetle şunları söyleyebiliriz:

Deyrulzafaran Manastırı Süryanilerin tarihinde olduğu gibi, Mardin kent tarihinde de çok önemli bir yere sahiptir. Manastır, özellikle 6.

---

[69] (Ed.) Sebastian P. Brock, Cilt II, çev. İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği, İstanbul, Transworld Film, 2001, s. 210.

yüzyıldan sonra bölgede ve bölge dışında tanınan bir din ve ilim merkezi olmuştur.

Yedi asır boyunca **Süryani Patrikhane Merkezi** olması, döneminin önemli yazar ve din adamlarından bazılarını yetiştirmiş olması, değerli elyazmalarının toplandığı bir kütüphaneye sahip olması gibi nitelikler, manastırı Süryaniler için önemli bir dini merkez konumuna getirmiştir. Üstlendiği önemli tarihsel rol yanında eski yapıları, muhteşem mimarisi ve insanı büyüleyen yapı harmonisiyle manastır, hem Türkiye hem de dünyanın farklı bölgelerinden insanların gelip ziyaret ettiği önemli bir çekim ve ilgi merkezi olmuştur.

Bugün manastır her yıl binlerce yerli ve yabancı konuğun ziyaret ettiği bir merkez konumundadır. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı merhum Celal Bayar, TBMM Başkanı merhum Refik Koraltan ve 2001 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Sayın A. Necdet Sezer ve 2004 yılında da İngiltere Veliaht Prensi Charles Deyrulzafaran Manastırı'nı ziyaret eden önemli konuklardan bazılarıdır.

Deyrulzafaran Manastırı'nı Süryani Kilisesi ve Mardin kent tarihinde önemli kılan belli başlı nedenler şunlardır:

- **Erken Hristiyan mimarisinin en güzel örneği:** Manastırdaki bazı yapıların 6. yüzyılın başında inşa edilmesi ve bugüne kadar ayakta kalması, manastırı erken Hristiyan mimari eserleri içinde önemli bir konuma sokuyor. Bizans ve Roma mimari tarzlarını yansıtan kilise ve yapıları, mozaikleri, hareketli kubbeleri, kemerli sütunları, muhteşem motiflerle süslü ortaçağdan kalma ahşap kapıları, yaz aylarında insanı ferahlatan revakları, manastırı her görenin etkilendiği bir mekân durumuna getiriyor.
- **Azizler yurdu:** Manastırın ilk kurucusu olan Şleymun bir azizdi. Yine 8. yüzyılda manastırda önemli bir restorasyon yapan Mardin Metropoliti Hananyo da aziz olarak kabul ediliyor. Timur'un bölgedeki kilise ve manastırlara verdiği tahribattan sonra, 14. yüzyılda, bölgede tah-

rip olan kilise ve manastırlardan çok sayıda azizin kemikleri buraya getirildi. Manastır 20. yüzyılda da aziz yetiştiren bir dini merkez olarak dikkat çekiyor. Eğitimini manastırda aldıktan sonra Patrik olan III. İlyas Şakir (ö. 1932) de aziz olarak kabul ediliyor. 1932 yılında Hindistan'a yaptığı ziyaret sırasında Kerala bölgesinde bulunan Manjenekkara kentinde vefat eden ve orada gömülen Patrik III. İlyas'ın mezarında yaşanan bazı mucizelerden dolayı Hindistan Süryani Kilisesi onu aziz kabul etti. Süryani Patriği Moran Mor Zakka I. Iwas daha sonra onu tüm Süryani Kilisesi'nin azizi olarak ilan etti.

- **Süryani Patrikhane Merkezi:** Manastır, 1166-1293 tarihleri arasında Malatya'da bulunan Mor Barsavmo Manastırı ile eşzamanda ve 1293-1933 yılları arasında patrikhane merkezi oldu.
- **Önemli yazar ve din adamlarının yetiştiği eğitim yuvası:** Dönemlerinin önemli yazarları olan Daralı İvennis (ö. 860), Muşe Bar Kifo (ö. 903), Moran Mor Patrik Efrem I. Barsavm (ö. 1957), Hanna Dolabani (1884-1969) gibi önemli bazı yazarlar bu manastırdan yetişti. Bu yazarların bıraktığı eserler dönemleri için önemli birer yapıttılar. Manastır sinesinde 16 patrik, dokuz mafiryan, onlarca metropolit, yüzlerce rahip, diyakon ve öğretmen yetişerek kilise ve cemaatin hayatında önemli roller oynamıştır.
- **Zengin kütüphane:** Eski dönemlerde manastırın kütüphanesi paha biçilmez elyazması kitaplar içeren önemli bir ilim merkeziydi. Özellikle Aziz Hananyo (ö. 816) ve Metropolit Yuhanon (ö. 1165), çok sayıda elyazması kitap toplamış, altın ve gümüş yaldızın da kullanıldığı ve minyatürlerle süslenmiş İncil ile diğer bazı orijinal ve değerli kitapları manastır kütüphanesine kazandırmıştı. Ancak bu zengin kütüphane bölgede yaşanan savaş ve karışıklıklar yüzünden sürekli tahrip oldu ve kitapların çoğu kayboldu. Patrik Efrem Barsavm, 1917 yılında, manastırın kütüphanesinde 350 önemli eser olduğunu yazıyor.[70] Aralarında 12. yüzyıldan kalma minyatürlerle süslü bir muhteşem İncil'in de olduğu kitapların çoğu bugün Mardin'deki Kırklar Kilisesi'ndedir.

[70] Barsavm 2004a: 39.

• **Mardin'deki en eski tarihi yapı ve turizmin çekim merkezi:** Manastır, Mardin bölgesindeki en eski tarihe sahip olması nedeniyle yerli ve yabancı konukların ilgi odağıdır. Mardin turizminin gelişmesinde çok önemli rol oynamaktadır. Aralarında cumhurbaşkanları, yüksek düzeyde ordu mensupları, bilimadamları ve prenslerin de bulunduğu önemli konuklar dahil her yıl on binlerce kişi manastırı görmek ve ziyaret etmek için bölgeye geliyor ve bu da Mardin turizmine önemli bir ivme kazandırmaktadır.[71]

Süryani mimarisini sergileyen eserler arasında günümüze kadar ulaşabilmiş en önemlilerden birkaçı da şunlardır:

1. Midyat'ın birkaç kilometre doğusunda bulunan Hah (Anıtlı) köyünde I. veya III. asırda inşa edildiği tahmin edilen Meryemana Kilisesi'ndeki taş işlemeleri görülmeye değer eserlerden biridir.

2. Yine Midyat ilçe merkezinde bulunan Protestan Kilisesi mimarisi ve taş işlemeleri ile tanınan bir yapıdır.

3. Mor Gabriel Manastırı 1600 yıllık yaşı ile ayakta kalmayı başarabilmiş eserlerden biridir.

4. Bölgede inşa tarzı, taş süslemeleri ile birçok eserleri görebiliriz. Konu Deyrulzafaran Manastırı'ndan açılmışken, 2003 yılında İstanbul'da kurulan Deyrulzafaran Manastırı Bakım, Onarım ve Yaşatma Derneği hakkında da birkaç söz söyleme gereği doğdu.

İstanbul'da, bu kitabın yazarının onbeş arkadaşıyla kurduğu, başkanlığını yürüttüğü ve üye sayısı katılımlarla artan derneğin amacı şudur:

a. Manastırın ve müştemilatının ilgili tüm resmi kurumların izni ile restorasyon, bakım ve onarımını yapmak ve yaptırmak.

b. Manastırın erozyon ve diğer dış etkenlerle bozulmuş olan çevresinin uygun hale getirilebilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmak ve yaptırmak.

c. Manastırı turizm, ibadet ve benzeri amaçla ziyaret edenlerin gereksinimlerini karşılamak amacıyla çevre ve çevrenin doğal ve mimari yapısı ile uyumlu konaklama tesisleri, otopark, tuvalet, kafeterya, hatıra eşya satış veya teşhir yeri, çalışanlar için hizmet birimleri gibi mekânlar

[71] *Tarih ve Yaşam-Deyrulzafaran Manastırı,* Yakup Bilge, İstanbul, GDK Yayınları, 2008, s. 7-8.

yapmak, yaptırmak; bunları işletmek veya işlettirmektir.

Deyrulzafaran Manastırı Bakım Onarım ve Yaşatma Derneği'nin kuruluşundan bugüne kadar manastırda restorasyon işleri yanında, kanalizasyon kanalları ile arıtma tesisleri yapıldı. Günübirlik gelen ziyaretçileri karşılayan ziyaretçi karşılama merkezi inşa edilerek faaliyete geçirildi. Bu arada 760 dekarlık manastırın çorak olmuş arazisinin bir bölümünde yok olmuş ormanı yeniden yaşatmak için 110.000 fidan dikildi. Ormanı yeniden yaşatmak amacıyla dikilen 110.000 fidan üç yıldır sulanmakta ve bakımı yapılmaktadır. Bu arada manastır arazisinin takriben 400 dekarlık bölümünde de zeytin, antepfıstığı, üzüm ve badem fidanları dikilip damlama sistemiyle otomatik olarak sulanmaktadır.

2009 yılı sonuna kadar manastır derneğinin yukarıda özetle yazılan faaliyetlerinin yanında dernek yöneticilerinin en çok önem verdikleri konu, manastırda bir Süryani müzesi kurmak ve bu müzenin yanında da Süryani kültürü ile ilgili belgesel filmler göstermektir. Manastırın giriş katında takriben 500 m²'lik eskiden hayvan barınağı olarak kullanılan kapalı alanda müze oluşturma faaliyeti devam etmektedir. Adı geçen kapalı alan tamamen restore edildi. Müze olarak kullanım alanına dönüştürülmek üzere gerekli ışık, havalandırma, güvenlik sistemleri ve sergilenecek Süryani kültürünü yansıtan objelerin sergileme alan projeleri profesyonel elemanlar tarafından yapılmaktadır. Ümit ediyoruz ki, 2011 yılının sonuna kadar geçecek zaman içinde manastıra gelecek misafirlerce gezilebilecek duruma gelmiş olacaktır.

Deyrulzafaran Manastırı'nda Matbaa

Deyrulzafaran Manastırı'nda matbaanın kuruluşuna geçmeden önce, Türkiye'ye matbaanın gelişi konusunu anımsamakta yarar görüyoruz.

Bilindiği gibi Avrupa'da matbaa 1450 yılında Johannes Gutenberg tarafından kuruldu. Osmanlı İmparatorluğu'na ise 276 yıl gecikme ile 1726 yılında İbrahim Müteferrika tarafından getirildi. Ülkemizde mat-

baanın bu kadar gecikmesinin nedenleri dinsel tutuculuktan daha çok, toplumun bu yönde bir isteğinin olmayışındandı. Örneğin okuyucu sayısı çok azdı. Toplumda önemli bir yer işgal eden hattatlar dini kullanarak mesleklerini korumaya çalışıyorlardı. Bazı yazarlar, 1493 yılında Yahudilerin, 1567 yılında Ermenilerin, 1627 yılında da Rumların matbaayı getirdilerini yazıyor. Genel kanı ise matbaanın 1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından kurulduğudur. Kuruluş tarihi ne olursa olsun söz konusu matbaalarda basılan kitaplar büyük bir okur kitlesinin oluşmasına yol açmamışlardır.

Deyrulzafaran'daki matbaa ise Süryani Patriği IV. Petrus'un (ö. 1894) 1874 yılında Londra'ya yaptığı bir seyahatte satın alınarak manastıra getirilip kurulmuştur.

Bu matbaa Patrik IV. Petrus tarafından kilisenin ihtiyaç duyduğu dua ve diğer kitapları basma ihtiyacı yanında kültüre hizmet etmek için getirilmiştir. Patrik IV. Petrus'un Londra ziyaretinin esas amacı o dönemde İngiltere'nin egemenliği altında olan Hindistan'a giderken İngiliz yöneticilerin desteğini alıp kendisine bağlı Hindistan'daki kilisede çıkan sorunları çözmekti. 24 Ağustos 1874 yılında Londra'ya ulaşan Patrik IV. Petrus, Kraliçe Victoria'yı iki kez ziyaret etti. Kraliçe ile patriğin ilk karşılaşması 21 Şubat 1875 yılında gerçekleşti ve onun Hindistan'daki Kilise'nin sorunlarını çözmek için yardım talebine olumlu yanıt aldı. 28 Şubat 1875 yılında kraliçe ile ikinci kez görüşen Patrik IV. Petrus, 22 Mart 1875 yılında Hindistan'a gitmek üzere Londra'dan ayrıldı.

Patrik ve kendisine eşlik eden Kudüs Metropoliti Abdallah Sadadi, Londra'da bulundukları süre zarfında bir dizi görüşmede bulundular ve bu arada bir matbaa satın aldılar. Matbaanın Kraliçe Victoria tarafından Patriğe hediye edildiği de söyleniyor. Daha sonra matbaada basılan ilk kitaptan bir nüshanın Kraliçe Victoria'ya gönderilmesi bu görüşü kuvvetlendiriyor. Patrik, Hindistan'dan dönüşünde Londra'dan Halep'e gönderdiği matbaayı da alarak 1881 yılında Deyrulzafaran'a gelir ve matbaa günümüzde metropolitin ikametgâh olarak kullandığı

matbaa için inşa edilen yapıya yerleştirilir. Ancak matbaayı çalıştıracak usta bulunamadığı için Patrik, Londra ziyaretinde kendisine eşlik eden Kudüs Metropoliti Abdallah Sadadi'yi, matbaanın çalıştırılabilmesi ve teknik bilgileri öğrenmek için Londra'ya gönderir. Sadadi, Londra'da bir süre kaldıktan sonra matbaayı çalıştıracak bir usta ve ikinci bir matbaa ile Deyrulzafaran'a geri döner. Getirilen ustanın çalışmaları sonuç verir ve 1888 yılında ilk kitap olarak *Turos Mamlo* (Dilbilgisi) adlı eserin baskısı yapılır. Metropolit Sadadi'nin çabaları sonucunda Süryanice kitap basımı için gerekli olan Süryani harflerinin kalıbı da dökülür ve böylece Arapça yanında Süryanice kitap basmak da mümkün olur.

Matbaa, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında bölgede bulunan tek matbaa olarak faaliyetini sürdürmüş ve devletin resmi evrakları da dahil birçok eser bu matbaada basılmıştır. Patrikhane'nin, 1932'de Türkiye'den ayrılmasından sonra "matbaayı çalıştıracak heyecan ve cesaret" kayboldu. Ancak 4 Mayıs 1947 yılında Mardin Metropolitliği'ne atanan Filüksinos Hanna Dolabani, matbaalardan birini kendi makam yeri olan Mardin'deki Kırklar Kilisesi'ne taşıttı ve 1957 yılına kadar Süryanice ve Türkçe birçok eseri bu matbaada bastı. Ayrıca Hikmet dergisi de 1952-1954 yıları arasında Öz Hikmet adı ile yeniden yayımlandı. Günümüzde matbaaların parçalarının bir kısmı Deyrulzafaran Manastırı'nda diğer kısmı da Mardin'deki Kırklar Kilisesi'nde bulunmaktadır.[72]

Mardin Deyrulzafaran Manastırı'nda 1881 yılında kurulan matbaanın, ne yazık ki, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sorunlar ve finans yokluğu nedeniyle 1914 yılından itibaren faaliyetine son verilmiştir. Daha önce de yazdığımız gibi, Mardin-Kırklar Kilisesi'nde de ancak iki yıl çalıştırılabilmiştir.

Manastırda restore edilmekte olan kapalı bir alanda kurulması tasarlanan Süryanilerin sanatını ve kültürel eserlerini sergileyecek kültür salonunda söz konusu matbaa yeniden sergilenecektir.

---

[72] *Tarih ve Yaşam – Deyrulzafaran Manastırı*, Yakup Bilge, İstanbul, GDK Yayınları, 2008, s. 35-36.

Mor Filüksinos Hanna Dolabani 1885 - 1969

20. yüzyılda "Süryani Rönasans"ını yaratan ruhani lider ve kişi olarak bilindi. İlk dini eğitimini Kırklar Kilisesi okulunda almıştı. 6 yaşında Mardin'de bulunan Kapusen rahiplerinin okulunda eğitime başlamış, daha sonra dini eğitim için Deyrulzafaran Manastırı'na gelmiştir. 1907 yılında Deyrulzafaran Manastırı'nın doğusundaki tepede bulunan Meryemana Manastırı'nda 5 yıl inzivaya çekilmiştir. 5 Mart 1908 tarihinde rahip adayı olarak takdis edildi. 1913 yılında inziva hayatından Deyrulzafaran Manastırı'nda öğretmenliğe çağırıldı. Öğretmenliğine burada bulunan matbaa sorumluluğu da eklendi. 18 Mart 1918'de Patrik III. İlyas tarafından rahip olarak takdis edildi. Bundan sonraki hayatını kilise ve cemaate adadı. 1933 yılında Patrik Efrem I. Barsavm tarafından Mardin bölgesine Patrik Vekili olarak atandı. 1947 yılında ise Mardin cemaatinin isteği üzerine Patrik Efrem I. Barsavm kendisini Mardin Metropoliti olarak resmetti.

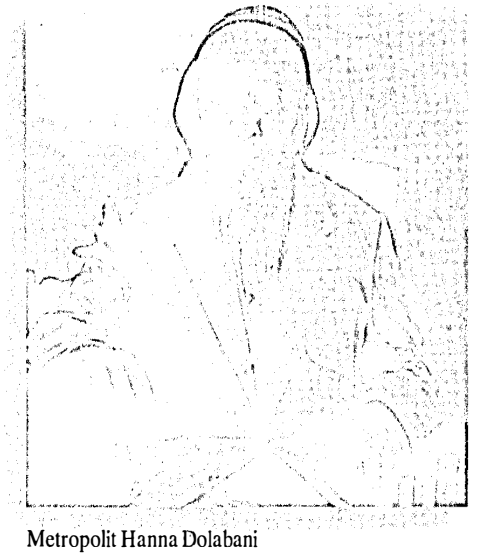
Ruhani kişiliğinin yanında sosyal faaliyet ve eğitime de önem verdi. Sosyal faaliyetleri onun bir yazar ve düşünce adamı olmasına da engel olmadı. Mor Filüksinos Hanna Dolabani'nin derlediği, çevirdiği ve yazdığı eserlerin sayısı 70'i buldu.

Deyrulzafaran Manastırı'nda atıl durumda duran matbaalardan birini Mardin'de Metropolitlik Merkezi olarak kullandığı Kırklar Kilisesi'ne taşıtarak Öz Hikmet Basımevi adıyla çalıştırdı. Matbaada Süryanice ve Türkçe kitaplar bastı.

Filüksinos Hanna Dolabani 2 Ekim 1969 tarihinde Mardin'de vefat etti ve Deyrulzafaran Manastırı'nda Azizler Evi'ne defnedildi. Filüksinos Hanna Dolabani sadece Mardin'de değil, ruhani kişiliğiyle birleştirdiği bilgisi ve bıraktığı eserler sayesinde bugün tüm Süryani Kilise ve cemaati ile Süryani dil ve edebiyatı konusunda çalışan doğu bilimciler arasında seçkin bir yere sahiptir.

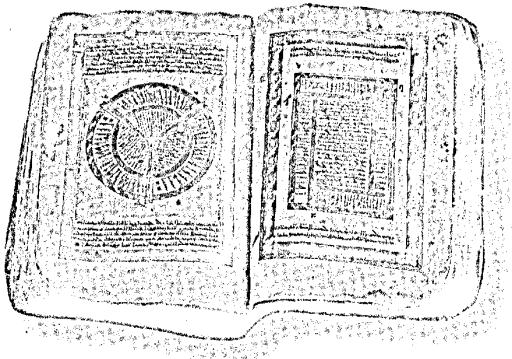

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Metropolit Hanna Dolabani ile birlikte Deyrulzafaran Manastırı'nda.

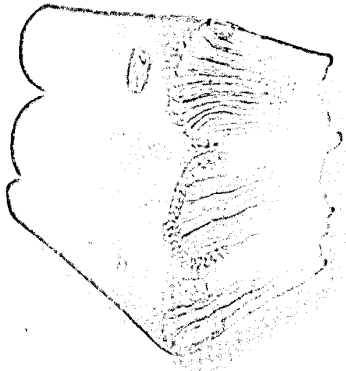
Metropolit Hanna Dolabani

Kaynak: Gabriel Akyüz, *Kırklar Kilisesi* arşivinden

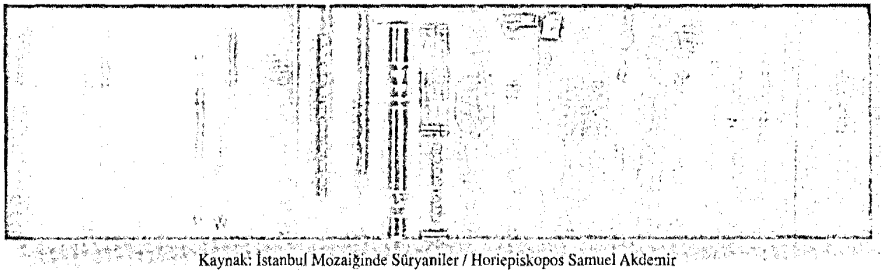
Kaynak: Turabdin / Hans Hollerweger

Mor Barsaovmo'dan eski bir elyazması İncil.

Kaynak: İdem Dergisi (Reyono) Sabah Gazetesi

Elyazması eski kutsal kitaplar.

Kaynak: İstanbul Mozaiğinde Süryaniler / Horiepiskopos Samuel Akdemir

Süryani kütüphanelerinden küçük bir örnek.

Kaynak: Geçmişten günümüze Deyrulzafaran Manastırı / Yakup Bilge

Deyrulzafaran Manastırı'nda 1876 yılında kurulan matbaanın demonte edilmiş hali.

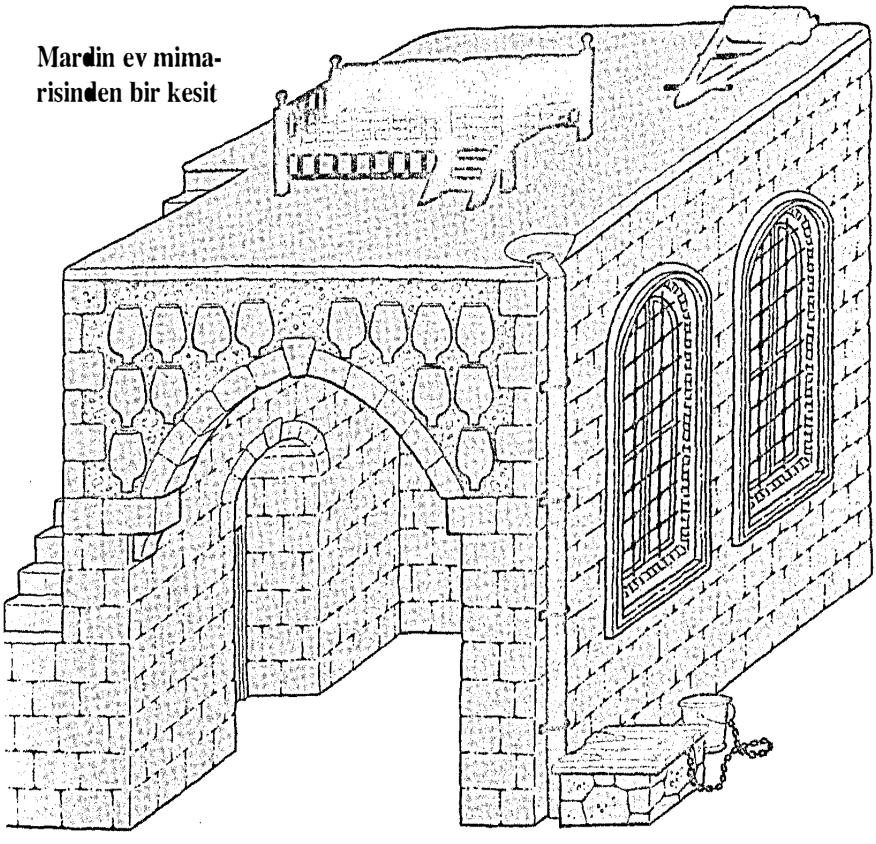
Deyrulzafaran Manastırı'ndaki matbaya özetle değindikten sonra Süryani mimarisi konumuza dönelim.

Süryani mimar ve ustaların inşa ettikleri yapılar her şeyden önce bölgenin iklim koşullarına göre tasarlanmıştır. Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin iklimi yazları sıcak (40-45 dereceye kadar çıkıyor), kışları ise yağışlı ve soğuktur (-10 dereceye kadar iniyor). Bu iklim koşullarına göre o günün mimarları tarafından binaların ısı transferini en aza indirmek için kalın duvarlar ve orta büyüklükte kapı ve pencereler yapılmıştır. Evlerin kapı ve pencereleri ile iç mekânlarında hep kemer ve kubbe sistemi kullanılmıştır. Yapıların iç mekânlarında kullanılan kemer ve kubbe sisteminin aksine damları düz yapmak adeta kaçınılmaz bir zorunluluktur. Çünkü damlarda yazın yatmak, kışın da yağmur sularını evlerdeki su kuyularına aktarmak gerekmektedir.

Güneydoğu bölgesinde yazın damlarda yatan halk, yatakların da serildiği, takriben 6 m. uzunluğunda, 4 m. eninde ve 1 m. yükseklikteki, kalın tahtalardan yapılmış karyolalarına taht adını vermiştir. Tahtlar hep yukarıda anlatılan boyutlarda değildir. İhtiyaca göre daha ufak da yapılmaktadırlar. Örneğin evli çiftler için 3 x 2 m.'lik tahtlar da vardır. Evli çiftlerin tahtlarının dört cephesi ayrıca yaklaşık 2 m. yükselikliğinde bez perdelerle kapatılmaktadır.

Damların ikinci önemli işlevi ise kışın yağan yağmur sularını genellikle evlerin avlusunda bulunan su kuyularına aktarmaktır. Damlar özel bir toprakla örtülüdür. Yağan yağmur ve karlarla damın toprağı şişer. Bu şişkinliği gidermek için taştan yapılmış bir silindirle toprak yeniden bastırılarak çatının su akıtması önlenir.

Mardin ev mimarisinden bir kesit

Kaynak: Cemil Tahincioğlu Arşivinden

Evin içini yazın serin, kışın soğuğu dışarda tutan kalın taş yapılarda doğal izolasyon yöntemi.

Süryani mimarisini anlayabilmek için Mardin evleri günümüze kalan ender örneklerden biridir. Tarihi bir kent olan Mardin il merkezi 1940-1960 yılları arasında taşıyabileceğinden çok fazla göç almıştır. Köyden kente göç genellikle sosyal bir olgudur. İnsanların doğup büyüdükleri, yıllarca yaşadıkları yerleri terk ederek başka yerlere, başka kentlere göç etmesi belli zorunluluklardan kaynaklanmaktadır.

Mardin halkı da 1950 yılından itibaren Anadolu'nun batısı ile Avrupa ve Amerika'ya göç etmiştir. Göç eden eski Mardinlilerin yerine köylerden çok sayıda insan gelmiş, Mardin eskisinden çok daha fazla insanı barındıran bir kent olmuştur.

Şehre gelen göçmenlerin fazlalığı kentin kullanım ve fiziksel açı-

dan adeta yorulmasına, yüzlerce yıldır süren eski dokusunu büyük ölçüde yitirmesine neden olmuştur. Bu durum UNESCO'nun da ilgisini çekmiş, Mardin'i korunması gereken şehirlerin arasında sayarak, ilgilileri uyarmıştır.

İstanbul'da yaşayan Mardinlilerin kurduğu MAREV vakfı, ilgisizlikten dolayı UNESCO Mardin şehrini Dünya Kültür Mirası'na adaylıktan çıkarmak üzereyken devreye girip ilgilileri uyandırmıştır. Marev vakfının girişimiyle canlanan çalışma, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, her fırsatta saygıyla andığımız, Mardin'in eski valilerinden Sayın Mehmet Temel Koçaklar, Sayın Mehmet Kılıçlar, şimdiki valimiz Sayın Hasan Duruer ve Mardin Belediyesi'nin oluşturdukları çalışma kurulu başkanı Prof. Dr. Sayın Kenan Mortan ve ekibinin özverili çalışmaları ile Unesco'nun olaya daha fazla ilgi göstermeye başlamasını sağladı. Son zamanlarda Mardin'de canlanan restorasyon işlerine büyük katkısı olan, onur duyduğumuz hemşerimiz, eski İstanbul Valimiz Sayın Muammer Güler'in ve şimdiki valimiz Sayın Hasan Duruer'in, Sayın Sabancı ailesi nezdindeki girişimiyle Mardin'e çok güzel bir müze ve kültür merkezi kazandırılmıştır. Mardin'de yapılan restarasyonlar, açılan müze ve kültür merkezinin getirdiği cazibe ile Mardin'e turist akımı bir hayli artmıştır. Umut ediyoruz ki yapılması zorunlu işlemlerden sonra Mardin kenti korunmaya aday olmaktan çıkıp korunması gereken kent olarak kabul görür.

Mardin ve Midyat'ta görülen tarihi yapıların tamamına yakını günümüzden yaklaşık 100-150 yıl önce Mardin'in Süryani ve Ermeni mimar ve ustalarının eserleridir.

Bu eserler arasında en çok bilinenler şunlardır:

Lolaların Evi, eski postane, Cebburelerin Evi, Koçhisarlıların Evi ve diğer evlerin yanı sıra Zinciriye ve Kasımiye medreseleri, Ulu Cami ve Deyrulzafaran Manastırı, bugün müze olarak kullanılan Katolik Süryanilerin Kilisesi, Kırklar Kilisesi, Mor Mikayel, Mor İşmune Kilisesi, Midyat'ta Protestan Kilisesi, Diyarbakır'da Meryemana Kilisesi, eski Mardin Lisesi ve birçokları...

Yukarıda saydığımız, Ermeni mimarlar ve Süryani taş ustaları tarafından yapılan eserler arasında bu satırların yazarını en çok etkileyen, beş yıl ilkokul tahsili gördüğü Beyt Cebburi'dir (Cebburelerin Evi). Çok iyi anımsadığımız bu bina beş kardeşle onların ailesini ve onlara hizmet edecek yardımcıları barındıracak büyüklüktedir. Ayrıca inşa edildiği 1912 yılındaki Mardin'deki sosyal yaşamın gereksinmelerinden biri olan binek ve yük hayvanlarıyla süt verecek hayvanları da barındıracak kadar büyük ve görkemlidir.

Bina üç katlıdır. En alt kat merkez binanın güneyinde ve biraz alçaktadır. Bu bölüm bina sahiplerine hizmet edecek kişilerin aile bireyleriyle birlikte yaşayabilecekleri alanları içerir.

İkinci katta ise at, eşek ve ineklerin ahırları, yemlikleri ve bu hayvanlara bakan görevlilerin barındıkları mekânlar vardır.

Üst kat ise beş kardeşten oluşan kalabalık bir ailenin yaşam alanını oluşturmaktadır. En üst kat kocaman avlusu ile adeta bir şatoya benzemektedir.

Söz konusu binanın sahipleri 1915 yılında Suriye'ye göç etmişler ve binaya Hazine el koymuştur. Yanılmıyorsak 1928 yılından sonra da okul olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bu binayı gezen kişiler ve özellikle mimarlar, binanın içinde yaşayacakların her türlü gereksinmesini karşılayacak şekilde planlanmış olduğunu ve kapılarla pencerelerin üzerindeki kemerlerdeki taş işlemeler ve süslemelerin dikkat çekici olduğunu belirtmektedirler.

Süryani mimarlar tarih boyunca birçok esere imza atmışlardır. Bu eserlerin arasında evler, kuleler, kiliseler ve daha birçok yapı vardır.

Esas olarak bir kilise mimarisi olan Süryani mimarisinden günümüze ulaşan eserler sadece ülkemizdeki eserlerle de sınırlı değildir. Başta Suriye'nin kuzeyi ve Kuzey Irak olmak üzere daha birçok bölgede mimarlık tarihine geçmiş kilise ve manastırlar vardır.

Biz burada kitabımızın çerçevesine uygun olarak sadece ülkemizdeki eserlerden söz etmekle yetindik. Bu bölümü bitirirken Süryani mimarisinden günümüze kalan eserlere sahip çıkılmasının, korunup yaşa-

tılmasının her şeyden önce bir insanlık borcu olduğunu vurgulamakta yarar görüyoruz.

Süryani Müziği

Güzel sanatların işitsel kolu olan müzik en eski güzel sanat dallarından da biridir.

Müzik sözcüğünün kökeninin Yunan mitolojisine dayandığını, müziğin ilk belirtilerinin de büyücülük şeklindeki dini törenlerde ortaya çıktığı söylenmektedir. Bununla birlikte ilkel toplumlarda müziğin kökeni konusunda çok fazla bilgi yoktur. Çalgılarla yapılan müziğin önce ellerle, sonra da eşyalara vurarak tempo tutma isteğinden kaynaklandığı sanılmaktadır. İlk müzik aletleri davul ya da zil gibi vurmalı çalgılardı. Zamanla ağaç, boynuz ya da madenden borular, daha sonra da yaylı çalgılar ortaya çıktı. Mezopotamya uygarlıklarından söz ettiğimiz bölümde de gördüğümüz gibi ilk insan toplulukları doğa olayları karşısında şaşkınlığa düşüyor, bu olayların arkasında gizemli güçler olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle de her doğa olayına bir tanrı yakıştırıp ona tapmaya başladılar. İlk insan topluluklarına göre müzik onlara tanrılarının bir armağanı ve tanrılara ulaşmak için bir araçtı. Zamanla müziği dinsel törenlerin yanı sıra savaşlarda, ortaklaşa yapılan işlerde ve eğlence amaçlı olarak da kullanmaya başladılar.

Yapılan araştırmalar eski Mısırlılarda, Sümerlerde ve Çinlilerde değişik değişik nefesli çalgılar icat edilip çalındığını göstermektedir. Kutsal kitaplardaki metinlerden de İbranilerin özellikle yaylı çalgılara önem verdikleri anlaşılmaktadır.

İÖ 10. yüzyılda Asurluların da kaval, harp, flüt, tar olmak üzere 15 çeşit müzik aleti kullanıldığını biliyoruz.

Asurlular müzikte diğer toplumlara göre daha ileri bir noktadaydılar. Asurluların yaptığı müzikten başta eski Yunanlılar ve Mısırlılar olmak üzere birçok Doğu ve Batı toplumu yararlanmıştır. Ayrıca Araplar da Asur müziğinden etkilenmişler ve hem Asur müziğini hem de Asurluların kullandığı müzik aletlerini geliştirmişlerdir.

Asurlular müzikte önemli ilerlemeler gerçekleştirdikten sonra notalı kalıplar icat etmişlerdir.

Müzik insan ruhunda birçok duyguya yol açtığı için tektanrılı dinlerin ortaya çıkmasından sonra da dini ayinlerde yine bir araç olarak kullanılmıştır.

Müzik her yönüyle ele alındığında çok geniş ve çok detaylı bir konudur. İlk insan topluluklarında müziğin ve müzik aletlerinin ortaya çıkıp geliştirilmesi, Aristoteles ve Platon gibi filozofların müziğe bakışı, çeşitli makamlar ve müzik teknikleri, vokaller, korolar, çalgı ile insan sesi arasındaki uyum gibi daha birçok konu bu işin uzmanlarına bırakılacak boyuttadır. Bir milletin müziğinin derinliklerine inip başlangıç noktasını bulmak, bu müzik bu millete ait bir müziktir demek de pek kolay bir şey değildir. Çünkü müzik her şeyden önce evrenseldir, herkesin dili ve ortak sanatıdır.

Yeryüzündeki belli coğrafyalar tarih boyunca birçok uygarlığın birbirini izlediği, pek çok etnik, dilsel ve dinsel topluluğun bir arada yaşadığı, birbirinden etkilendiği, hatta birbirinin içinde eridiği coğrafyalardır.

Günümüzde icra edilen klasik Batı müziği ile Ön Asya ve Araplar'daki müzikte metot ve duygu hitabında belirgin farklar göze çarpmaktadır. Ön Asya'daki müzikte özellikle Arap, Acem ve klasik Türk müziğinde sevinç ve hüzün duygusu hâkimdir. "Ah" ve "yaley" gibi sesler fazla uzatılarak duygusal coşku veya gözyaşı yaratılmak istenir. Batı müziğinde ise metot ve notaya daha çok yer verilmektedir. Metot ve nota ile çıkarılan ses uyumunu dinleyicileri daha fazla dinlendirerek duygulandırdığı söylenmektedir.

Süryani müziğinden söz etmek için Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun dününe ve bugününe baktığımızda da aynı durumla karşılaşıyoruz.

Bu bölgelerde yaşayan insanlar da tarih boyunca birbirlerinin sosyal yaşamlarından, sanatlarından, kültürlerinden, mutfaklarından hatta sevinçli ve kederli günlerinden bile etkilenmişlerdir. Dolayısıyla Sür-

yanilerin ataları olan Aramileri ve Arami müziğini de bu etkileşimin dışında tutamayız. Ayrıca Süryanilerin Hristiyan olmadan önceki dönemlerinde müzikle olan ilişkileri konusunda elimizde net bilgiler yoktur.

Bu nedenle biz de elimizdeki güvenilir bilgilerle yetinecek ve Süryani müziği konusundan söz etmeye Hristiyanlık sonrası dönemden başlayacağız. Zaten Süryani müziği kilise müziği ile başlamış sayılır.

Müziğin insan ruhunda birçok duyguya yol açtığını fark eden insanlar tektanrılı dinlerin ortaya çıkmasından sonra müziği dini ayinlerde bir araç olarak kullanmışlardır.

Bazı yazarlara göre tektanrılı dinler döneminde müzik ilk kez Yahudi havralarında kullanılmış, dualar müzik kurallarına göre terennüm edilmiştir. Kudüs'te oluşan ilk Hristiyan toplumu da bu geleneği kendi kiliselerinde sürdürmüştür.

Hristiyanlığı kabul eden ilk toplum olan Süryanilerin içinden çıkan müzisyenler yaklaşık 3.000 değişik nağmeli ilahi bestelemişler, bunlardan ancak 1500'ü günümüze ulaşmıştır.

Kiliselerde okutulan duaların ilki içerdiği güzel ilahileri ve derin anlamlı sözleri nedeniyle Davut Peygamber'in mezmurlarıdır.

Süryani kilise müziği, ayinlerde dua ve ilahilerin müzik makamları içinde söylenmesinden oluşmaktadır. Müziğin Süryani kiliselerine ne zaman girdiği konusunda ise elimizde kesin bilgiler yoktur. Bazı yazarlara göre Süryani kiliselerine müzik Nusaybinli Mor Efrem'in çabaları sayesinde girmiştir. Eğer bu sav doğru ise müzik Süryani kiliselerine 4'üncü yüzyılın ilk yarısında girmiştir. Bir başka görüşe göre ise müzik kiliseye Kudüs'te kurulan ilk kiliselerle birlikte girmiştir.

Patrik İğnatius Efrem I Barsavm (1887-1957) tarafından yazılan *"Saçılmış İnciler"* adlı değerli eserde kiliseye müziğin girmesinin üç nedenle kabul edildiği belirtilmektedir:

"1. Gençliğin ahlaki değerlerini ve doktrinini bozmaya çalışan putperest ve sapkın ahlaklı müziklerle mücadele etmek için ahlaki değerler taşıyan şiirler ortaya koyarak putperest ve sapkın müziklere karşı koymak için.

2. İnsanların ibadetlerini canlandırmaya ve uzun ayinler sırasında oluşabilecek can sıkıntısını uzaklaştırmaya yardım etmek için.

3. İbadet edenler duaların söylenişine katıldıkları ya da dinledikleri zaman söyledikleri şeyin anlamını daha iyi kavradıkları için."

Süryani müziği alanında öncülük eden ünlü Süryani bestekâr ve şairler şunlardır:

İğnatius Nurono: Antakya Süryani kilisesinin 3. Patriği olan Mor İğnatius Nurono Antakya şehrinin müzisyenlerinin başkanı olup Kilise'deki ilk koro sistemini oluşturmuştur.

Hedyaplı Tityan: Oğluyla birlikte tercüme ettiği "Diyatesrun" olarak bilinen İncil'in bölümlerini Hedyap, Nusaybin, Urfa, Antakya ve Şam gibi Süryani şehirlerinde terennüm ettiği biliniyor. (İS 107)

Bardayson: İS 154-222 yılları arasında yaşamıştır. Yahudilerin sinagoglarında terennüm edilen Davut Peygamber'in 150 mezmuruna benzeyen 150 adet Madroşe ismiyle bilinen ilahi bestelemiştir. Bu ilahiler Urfa Süryani Kilisesi'nde söylenirdi. Zamanla Bardayson'un ilahileri Hristiyan inancını heretikleştirdiği gerekçesiyle Kilise ilkelerine aykırı bulunmuş, Nusaybinli Mor Efrem bestelediği ilahileriyle sapkın düşünce taşıyanlara karşı mücadele etmiştir.

Süryani bestekâr ve şairler olarak adlarından söz edilen diğer kişiler ise şunlardır; Urfalı Mor Rabule, Mor Balay (ö. İS 460), Melfono Marsay, Suruçlu Mor Yakup (ö. İS 521), Şemun Kukoryo (ö. İS 585) Kiritli Andrevos ve arkadaşı Şamlı Yuhanon, Urfalı Mor Yakup (ö. İS 633-708)

Bu kişilerden Melfono Narsay İS 489 yılında o zamanki adıyla Pers ülkesinde şehit düşmüştür. Doğu Süryani Kilisesi'nde "Kutsal Ruhun Gitarı" olarak bilinir.

Süryanilerin günümüze ulaşan nağmeli ilahileri *Beth – Gazo* yani *"Süryani Makam Hazinesi"* adlı bir kitapta toplanmıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Nusaybinli Mor Efrem Süryani kilise müziği denilince ilk akla gelen isimlerden biridir. Değişik nağmelerle bestelediği 12 bin kasidesi olduğu söylenmektedir.

Mor Efrem kiliseye belli makamlar da sokmuştur. Bu makamlar sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluk nitelikleri taşıyan dört ana temel üzerinde kurulmuştur.

Bu dört ana temel başlangıçta kendi içinde on iki makama ayrılmıştı. Zamanla bu on iki makamdan dördü kilise müziğine uygun olmadığı için terk edilmiş ve sekiz makamla yetinilmiştir.

Mardinli papaz Yakup Kroytö *a-kaşişe* adlı eserinde Süryani kiliselerinde kullanılan sekiz makamın özellikleri hakkında şu yorumu yapmaktadır:

"Birinci ve beşinci makamlar şenlik için, ikinci ve altıncı makamlar alçakgönüllülük içindir."

Süryani müzik makamlarını yazarken yararlandığımız kaynaklardan biri olan ve Horiepiskopos Gabriyel Akyüz'ün yazdığı *"Tüm Yönleriyle Süryanilik"* adlı kitapta Süryani kilise müziğinde kullanılan sekiz makamın özellikleri ve nitelikleri özet olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

"1. Makam: Sevindirici ve yumuşatıcı bir niteliğe sahiptir. Müjdeleyici ve sevindirici haberlerin makamıdır. Bundan dolayı Doğuş Bayramı, Diriliş Bayramı, Meryem Ana'nın Övgü Bayramı ve kilise Yenileme Pazarının tıksları-programları. Bunun dışında birinci makam nişan ve düğün törenlerinde de kullanılır.

2. Makam: Mütevazı ve insanın gururunu kıran bir soğukluğa sahiptir. Ayrıca Vaftiz Bayramı'nda da söylenir. Bunun yanı sıra müminlerin vaftizinde, tövbe günlerinde ve cenaze törenlerinde de bu makam kullanılmaktadır.

3. Makam: Çok acı ve sert bir özelliğe sahiptir. İsa, Yahudi şeriatı gereğince doğduktan 8 gün sonra sünnet edilmesinin ardından 40. günde tapınağa çıkarılmıştır. Bu makam İsa'nın tapınağa giriş bayramına adanmıştır.

4. Makam: Heyecan ve ibadetle ilgili olup soğuk bir özelliğe sahiptir. Meryem Ana'nın Müjde Bayramı'na adanmıştır.

5. Makam: Güçlü, yakıcı bir sıcaklık taşır. İsa'nın Göğe Yükseliş

Bayramı'nda ve her zaman bu makamla söylenir.

6. Makam: Yumuşatıcı ve ağlatıcı bir özelliğe sahiptir. Bundan dolayı kurtarıcı İsa Mesih'in elem (aşırı üzüntü) çekmesine tahsis edilmiştir. Bunun dışında cenaze törenlerinde söylenir.

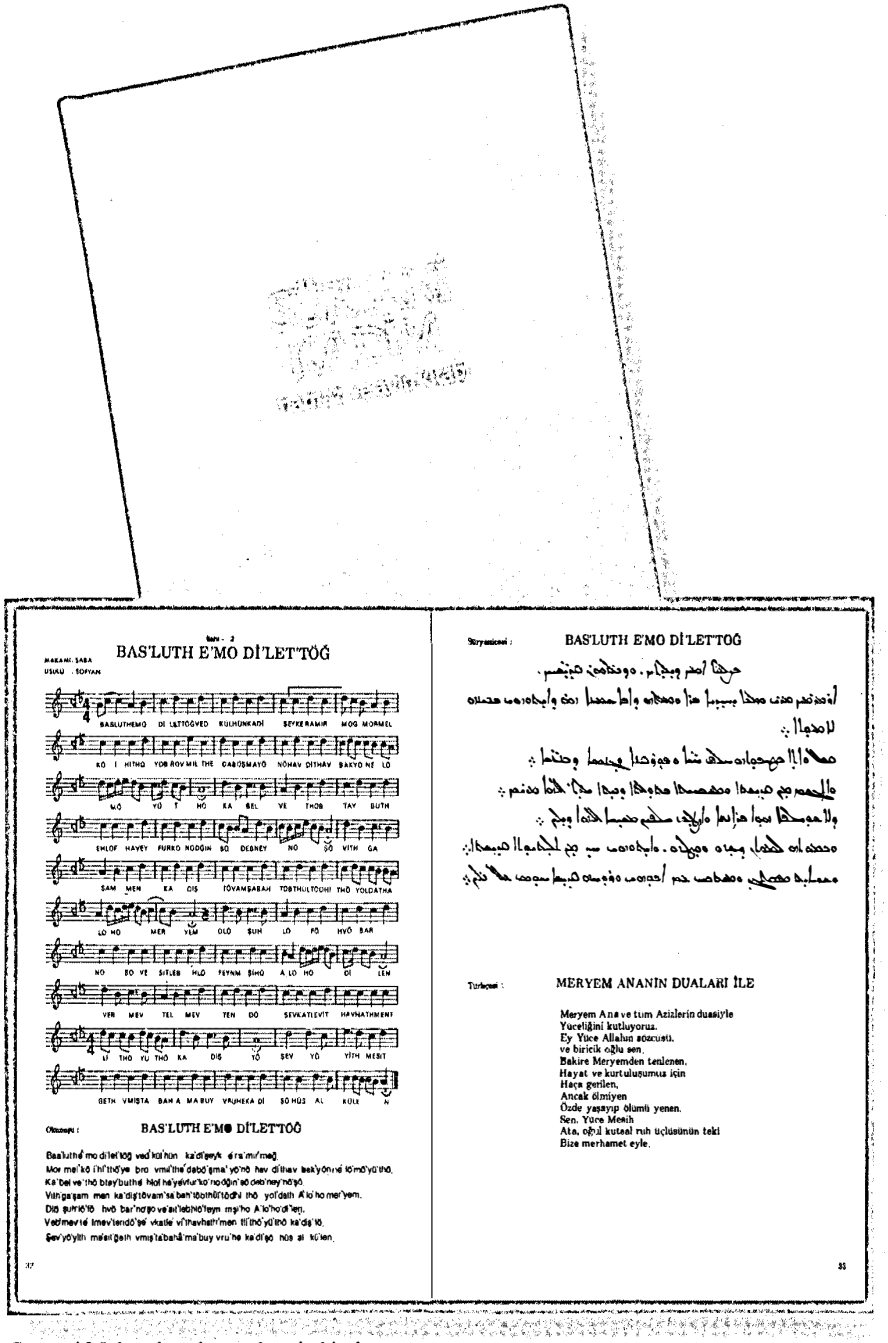
7. Makam: Olağanüstü bir sıcaklığa sahiptir. Pantikusti Bayramı'nın stiline göre düzenlenmiştir. Ayrıca kâhinlerin resamet törenlerinde, kilisenin takdis bayramında, başrahiplerin karşılanma törenlerinde, evlilik gizinin kutsanmasında (düğünlerde) ve ruhani sınıfından vefat eden kişilerin anma günlerinde söylenir.

8. Makam: Çok sert bir özelliğe sahiptir. İsa'nın yolunu izlerken şehit edilen kişilerin ölümü göze alarak gösterdikleri olağanüstü cesaret, metanet ve yiğitlikler nedeniyle tıksları (usulüne göre) bu makama göre tanzim edilmiştir. Ayrıca Beytlehem'de öldürülen çocukların anma günü ölülerin anılması ve Haç Bayramı'nın tıksı da bu makamla söylenmektedir."

Süryanilerde kilise müziğinden konu açmışken, 1976 yılında İstanbul Meryemana Kilisesi'nin Vakıf Yönetim Kurulu üyesi Sayın İbrahim Tahincioğlu'nun başkanlığında kurulan kurulun yayımladığı Süryani Kadim Namaz ve Ayin kitabından söz açmadan geçemeyeceğiz. Kitabın yazılış amacını önsözünde yazılı bir paragraftan alıntı yaparak anlatmak istiyoruz.

"Kilisemizin kuruluşundan bu yana ilahiyatçılarımız, dini şairlerimiz, tarihçilerimiz dinsel duyguları şiirsel bir ifade ile dile getirerek bizlere tükenmez ve paha biçilmez bir servet bırakmışlardır. Duaların günün anlam ve önemine göre söyleniş tarzı kilisemizin en önemli ve vazgeçilmez bir kuralıdır. Bu kuralın ilk temel taşı ve bilinçli bir çalışma örneği Süryani azizlerinden Mor Efrem tarafından atılmış ve ondan sonra gelenler tarafından da benimsenerek geliştirilmiş ve giderek zenginleştirilmiştir."[73]

[73] *Süryani Kadim Namaz ve Ayin Kitabı,* İbrahim Tahincioğlu, 1976.

Süryani Makamlarıyla notalı ayin kitabı.

Kaynak: Horiepiskopos Samuel Akdemir, İbrahim Tahincioğlu.

Adı geçen kitabın yazımı için kurulan komitede yer alan kişiler şunlardır:

1. Kitaptaki 69 adet dua ve ilahinin Süryanice ve Türkçe yazılışlarını yapan ve makamları hakkında örneklerle bilgi veren ve müzisyenlere makamlarıyla okuyan Sayın Horiepiskopos Samuel Akdemir.

2. Kurulu oluşturan, koro çalışmalarına ortam hazırlayan ve devamlı denetleyen Sayın İbrahim Tahincioğlu.

3. Kitapta yer alan dua ve ilahileri günümüz Türkçesine adapte eden Sayın Dr. Ayhan Başaranlar.

4. 69 adet dua ve ilahinin notalarını yazan Süryani asıllı değerli müzisyenler Sayın Bülent Sabah ve Sayın Coşkun Sabah.

5. 15 kız ve erkekten oluşan koro.

Kitabın konusu: Süryani Kadim Kilisesi'nde kullanılan 69 adet dua ve ilahi dünyada ilk defa Süryanice ve Türkçe dilleriyle notaya alınmış ve aylarca notada yazılı makamlara göre düzenlenmiştir. Adı geçen kitabın yazıldığı tarih olan 1976'dan 1986 yılına kadar Süryani kilisesinde büyük çapta beğeni kazanmış ve kesintisiz kullanılmıştır. 1986 yılından sonra Süryani dili ile söylenen dua ve ilahilerin tarihe karışıp yok olacağı düşüncesiyle Türkçe yazılı dualardan vazgeçilmiş, tamamen Süryanice olan dua ve ilahilerle devam edilmiştir. Ancak bugünlerde kiliselerde Süryanice söylenen dua ve ilahilerin anlamını bilenlerin sayısının çok büyük oranda azaldığı kanısındayız.

Süryanilerin kilise müziğinin dışında kalan müzikle, yani yalnızca bireysel duygulara hitap eden ya da eğlence amaçlı müzikle ne zamandan beri ilgilendiklerini tam olarak bilemiyoruz.

Süryanice'de de müzik tarih boyunca çok önemli bir rol oynamış ve şiirle bağlantılı olarak Bardayson'dan bu yana bir veya birkaç çalgı eşliğinde ya da tek başına söylenmek üzere şarkılar bestelenmiştir.

1950'li yıllarda Süryanice'nin Kthobonoyo ve Turoyo lehçeleri düğünlerde ve diğer ortamlarda söylenen şarkılarda ağırlık kazanmıştır. Bu konudaki öncü isim Kamışlı'dan Denho Daho'dur (1926-1944). Denho Daho'nun şarkıları daha sonra yazıya geçirilmiştir. Daha sonra-

ki yıllarda Toroyo lehçesi popülerlik kazanmıştır. Bu eserlerin söz yazarları arasında Metropolit Hanna Dolabani ve Hanna Salman gibi bilinen isimler de vardır.

Koro çalışmaları açısından ise bazı Süryani koroları epey ünlenmiş, Nuri İskender yönetimindeki Halep korosu Fransa'ya davet edilmiş, Patriklik ve Göppingen korosu ise Londra St. Paul Katedrali'nde konsere katılmıştır (4 Mart 1988).

Süryani müziği alanında özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Suriye ve Lübnan'da yeni çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaları başlatan kişiler arasında Halep Korosu şefi Nuri İskender, Corc Çaçan, Pol Mikael gibi besteciler, Celil Mağilo, Simgan Zakariye, Jan Barbar, Habib Musa, Josef Malke gibi müzisyenler sayılabilir.

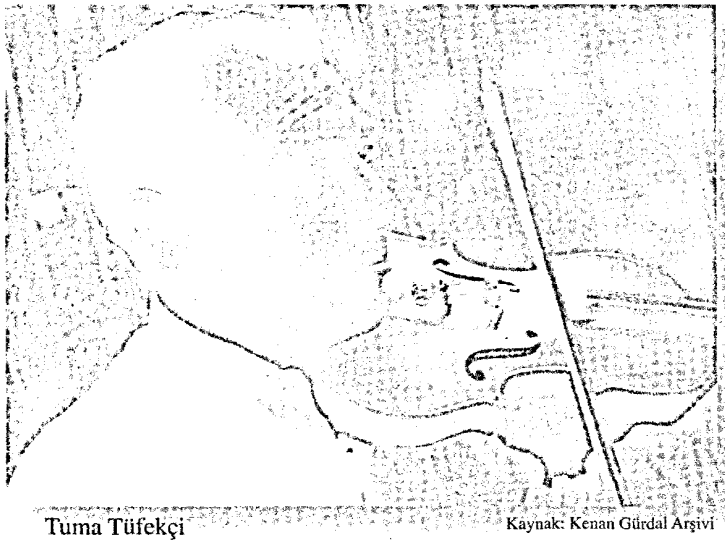
Süryaniler dünyanın dört bir tarafına dağıldıkları için hüzünlerini, sevinçlerini, umutlarını, umutsuzluklarını, anayurda dönüş özlemlerini dile getiren müzik eserlerine büyük bir istek vardır.

Bu istek son yıllarda onlarca müzisyen ve grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gelişme sırasında erkekler kadar kadınlar da müzik alanında kendilerini göstermeye başlamıştır. Kadın sanatçıların arasında Juliana Jendo, Nahrin Garis, Şamiram Malke, Babylonia ve Linda George gibi isimler sayılabilir.

Türkiye'de ne yazık ki Süryani müziği ile ilgilenen insan sayısı son derece azdır. Süryani kökenli sanatçılar olan Bedri Ayseli, Coşkun Sabah ve Bülent Sabah ise Türk Halk Müziği gibi alanlarda ünlenmişlerdir. Bedri Ayseli'nin Diyarbakır Elleri, Halime, Mardin Kapı Şen Olur, Mavi Yelek Mor Düğme, Oğlum Ehsan adlı şarkıları en tanınmış olanlardır. 100 adedin üzerinde bestesi olan Coşkun Sabah'ın; Hatıram Olsun, Anılar, Âşığım Sana, Aşk Kitabı, Baharı Bekleyen Kumrular Gibi, Sen Başkasın, Benimsin, Gel Gelebilirsen, İsyanlardayım, Var mı Böyle Bir Sevda, Son Buluşmamız, Bir Pazar Günü, İşte Bizim Hikâyemiz adlı eserleri en beğenilenlerdendir. Ayrıca İstanbul Metropolitlik müzik korosu birçok yerde Süryani dili ile konserler vermiş ve beğeni toplamıştır.

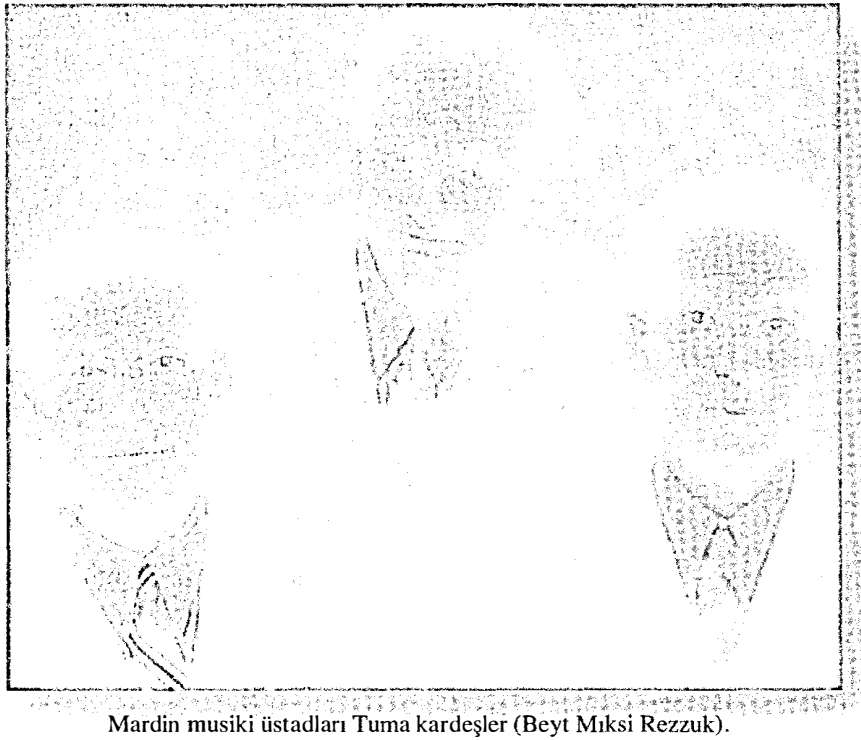
Bu arada *"Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu"* 1999 yılında çıkardıkları Kardeş Türküler/Doğu adlı albümlerinde iki adet Süryanice şarkıya da yer vermişlerdir.

Bu bölümü bitirirken tarihi çok eskilere dayanan Süryani müziği birçok açıdan hak ettiği ilgiyi görmemiş ve bu konuda araştırma yapacakları beklemektedir dersek, sanıyoruz yanlış bir şey söylemiş olmayız.

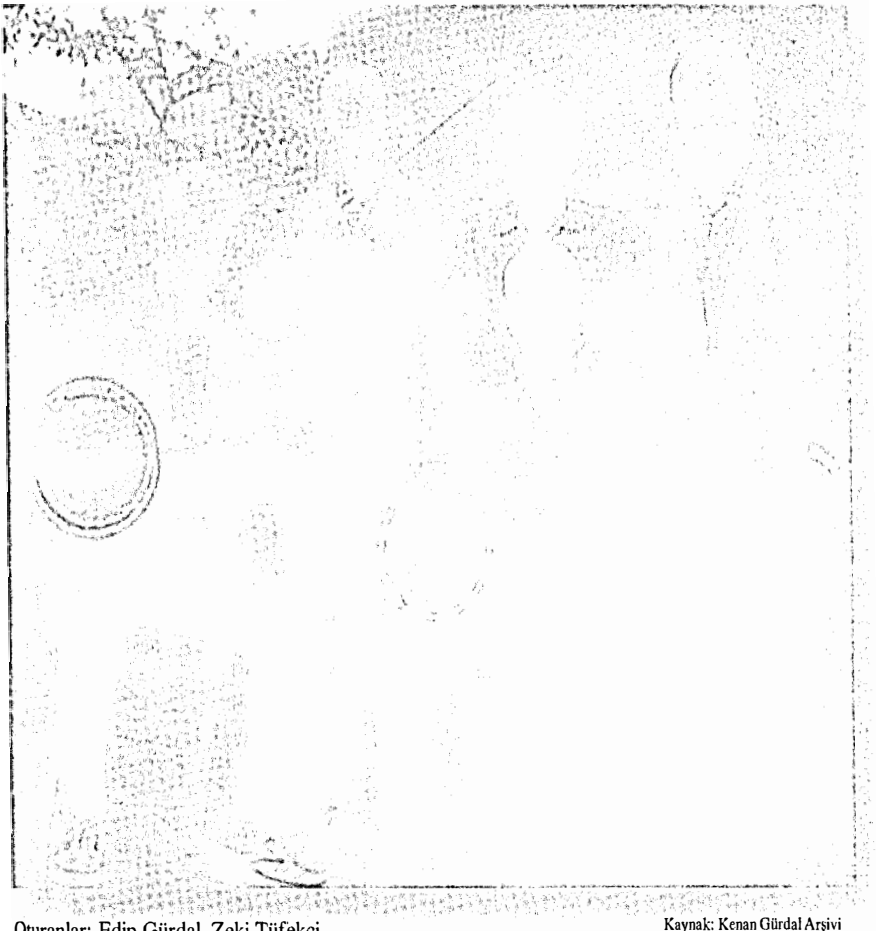
Tuma Tüfekçi

Kaynak: Kenan Gürdal Arşivi

Mardin musiki üstadları Tuma kardeşler (Beyt Mıksi Rezzuk).

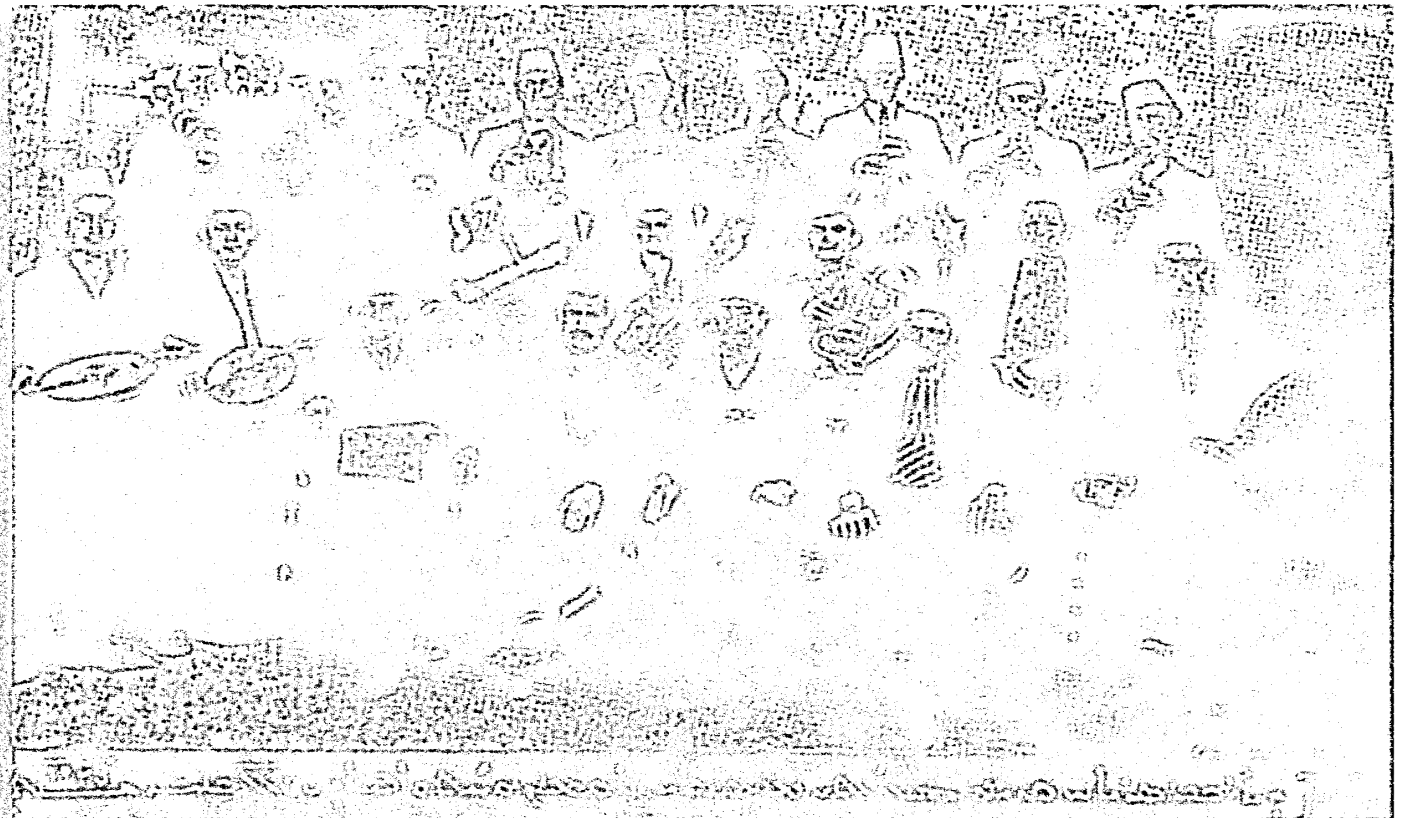
Fotoğrafta görülen Tuma Kardeşler uzun zaman Mardin'de yapılan düğün ve nişan gibi sevinçli günlerde müzik korosu olarak icra ettikleri eserleri ile Mardinlileri eğlendirmişlerdir.

Oturanlar: Edip Gürdal, Zeki Tüfekçi
Ayaktakiler: Sait Afacan, Süleyman Sezer, Münir Kilimci.

Kaynak: Kenan Gürdal Arşivi

Fotoğrafta görülen ekip, tamamen dost ve aile meclislerinde müzik yapıp şarkı söyleyerek eğlenceli vakit geçirirlerdi.

Diyarbakır Süryani Kadim Cemaatının 1914 yılına ait Müzik Bandosu

Kaynak: Türk Süryaniler Tarihi / Horiepiskopos Aziz Günel

Süryani Mutfağı

Süryani müziği başlığı altında da belirttiğimiz gibi, farklı etnik kökenlerden insanların birbiri peşi sıra ya da iç içe yaşadığı yörelerde müziği, giyimi ve mutfağı kesin çizgilerle ayırmak doğru değildir. Önasya'da çok dilli, çok dinli ve çok etnik kökenli insan grupları yaşamış ve birbirleriyle kaynaşmışlardır. Müşterek sosyal yaşamın getirdiği Güneydoğu Anadolu mutfağından söz edelim.

Türkiye'de yaşayan Süryanilerden söz açıldığında herkes Mardin, Midyat ve Turabdin yöresini anımsar. Biz de Mardin halkının en çok söz ettiği yöresel yemeklerin bir kısmını bölgede tanınmış adlarıyla yazmaya çalışacağız.

1. *Kaburgaye:* Kuzu kaburgasının ön bölümünün içi etli pirinç pilavı ile doldurulduktan sonra pişirilen yemek. Günümüzde batı şehirlerimizde kaburga diye lokantalarda yapmaya çalışıyorlar. Buralarda yapılan kaburgaye ile Mardin ve çevresinde yapılan arasında hiçbir benzerlik yoktur ve tadı aynı değildir.

2. *Şembörek* veya *Sembüsek:* Yufka veya ince açılmış hamur içini köftelik et ile doldurularak kızgın sac üzerinde pişirilir.

3. *Kitel:* İnce bulgur, çiğ köftelik et ile iyice yoğrularak hamur halinde ince bir tabaka haline getirilir. İçi köftelik et ile doldurulup kapatıldıktan sonra sıcak suda haşlanır ve servis yapılır. İsteyen, kitel denilen bu yemeği sade yağda yumurta eriği ile kızartıp servis yapabilir.

4. *Gbebet:* Bulgur tanelerinden yapılmış küçük toplar, içi köftelik etle doldurulup kapatıldıktan sonra sıcak suda haşlanarak servis yapılır.

5. *Acıkitel:* Bildiğimiz çiğköftenin Mardin ve Urfa'da ufak değişikliklerle yapılan yöresel adıdır. Süryanilerin bildiğimiz çiğköfteden değişik bir çiğköfteleri vardır. Süryani çiğköftesi acılı değildir. Biraz daha yumuşak ve eti bol, bulguru daha azdır. Üstü yağda pişirilmiş yumurta ile servis yapılır. Süryanilerin bu çiğköftesi meze olarak değil, yemek olarak yenilir.

6. *Kibbe:* Ufak bulgur, çiğköfte eti ile yoğrularak içi özel köfte etiyle doldurulup top şekline getirildikten sonra sade yağda kızartılır.

7. *Meftüne:* Bir nevi güveç.

8. Çorbalar: Bildiğimiz çorbaların yanında Mardin'e özgü *Lebeniye* ve *Kişkek.*

9. Et yemekleri: *Maldum (dizme), Kelle Paça, Dobo.*

10. Pilavlar: *Şehriyeli Bulgur Pilavı, İmceddere.*

11. Tatlılar: *Deuk ib dips* (pekmezli hamur tatlısı), *unlu pekmez helvası, isfiri* (cevizli helva).

12. İçecekler: *Mırra* (acı kahve), *summak.*

13. Turşular: *Rami, Şalgam, Acur.*

Bilindiği gibi mutfak, giyim genellikle bireylerin gelir düzeyleriyle yakın ilişkisi olan konulardır. Süryaniler arasında sosyal düzeyi iyi olanların itina ile ve iyi malzemeyle yaptıkları yemekler pek övgü ile anlatılır. Günümüzde böyle bir ayırım artık söz konusu değildir.

Mardin Senatörü Kemal Oral Türkiye Süryanilerini Anlatıyor

Bu arada, Süryanileri yakından tanıyan eski senatör merhum Kemal Oral'ın Süryaniler hakkındaki görüşlerine de bir göz atalım.

Merhum Oral 1945-1946 ders yılında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü'nde mezuniyet tezini Türkiye Süryanileri konusunu işleyerek hazırlamıştı. Hazırladığı tezi kitap haline getirip basmak istediğini, ancak fırsat bulamadığını, ileride basarım diye hep ertelediğini Sayın Halit Eldem aracılığıyla öğrenmiştim.

Söz konusu mezuniyet tezinin 1946 yılında daktilo ile yazılmış kopyasından yararlanmaya çalıştım. Ancak yazı geçen zaman içinde epeyce solmuş, okuması zorlaşmış durumda olduğundan özetleyerek yazabildiklerimle yetinmek zorunda kaldım.

Sayın Oral tezi hazırlarken hangi kaynaklardan yararlandığını, kimlerle görüştüğünü anlattıktan sonra, Süryanilerin tarihlerinden, etnik kökenlerinden, yaşadıkları coğrafyadaki Müslüman vatandaşlar ile nasıl uyum içinde yaşadıklarından ve memlekete faydalı olmaya çalıştıklarından detaylarıyla bahsediyor; din, örf ve âdet farklılığına rağmen,

Mardin'de uzun seneler uyum ve karşılıklı saygı ile süren yaşamlarını kesitler vererek anlatıyor; Süryanilerin Mardin'deki nüfuslarından, göçlerinden, dünyaya dağılımlarından söz ediyor. Süryaniler yaşadıkları her ülkede ticaret ve sanata önem verdiklerini, Mardin çevre köylerinde yaşayanların verimli bir tarımcılık yaptıklarını belirtiyor.

Sayın Oral Süryanilerin tiplerini, karakter ve meziyetlerini, becerileri ile hangi iş kollarında ağırlıklı olarak uğraştıklarını şu şekilde anlatıyor:

Tiplerini şöyle anlatıyor: "Ne kuzey ırkı gibi sarı veya kumral ve ne de Araplar gibi esmerdirler. Genellikle orta boylu, açık esmer, siyah gözlü, kıvırcık saçlıdırlar. Süryaniler beraber yaşadıkları Süryani olmayanlardan tip olarak hemen ayırt edilebilirler. Elbette istisnai olanlar vardır. Ancak genellikle kendilerine özgü tipleri vardır. Bunun gerekçesi, dini inançları gereği hep kendi aralarında evlilik yapmalarıdır. Başkalarıyla karışmazlar."[74]

Karakter ve Meziyetleri: Süryaniler, genellikle hüsnüniyet sahibi kişilik sahibidirler. Kimse ile çatışmak, kavga etmek istemezler. Yasalara uyum konusunda herhangi bir sorun çıkardıkları görülmemiştir. Vatanlarına bağlıdırlar, milli birlik ve beraberliğe önem verirler. Başkasının mallarında gözleri yoktur. Çalışarak geçinmek için çırpınır dururlar.

Süryanilerin En Çok Uğraştıkları İşkolları: Süryaniler kent ve kasabalarda ticaret, sanat ve merkeze bağlı köylerde yaşayanlar tarımla uğraşırlar. Sanat onların adeta gıdalarıdır. Özellikle kuyumculuk, terzilik, demircilik ve inşaatlarda taş süslemeleri ile uğraşırlar. Güneydoğu Anadolu'da kuyumculuk Süryanilerin tekelinde idi. Altını, gümüşü çok iyi işleyip süs eşyası haline sokarlar. Gümüşü çok ince tel haline getirdikten sonra ufak ufak parçacıklardan meydana gelen şekle sokarlar. Bu işe bilindiği gibi "telkâri"[75] denir. Süryaniler kuyumculuk sanatını yal-

---

[74] Sayın Oral'ın Süryaniler dini inançları gereği kendi aralarında evlendikleri için hep aynı tiptedirler yorumu eksik bir yorumdur. Süryanilerin kendi aralarında evlenme kuralı doğrudur. Kendi aralarında evlenme derken yakın akrabalar evliliği anlaşılmamalı, örneğin amca çocukları birbirleri ile evlenmezler. Düne kadar dayı, hala ve teyze çocukları da yakın akraba sayıldığı için dinen yasaktı. Son zamanlarda dayı, teyze ve hala çocuklarının evliliklerine izin verildi. Süryanilerin hep Süryani ile evlenme kuralının birinci nedeni aynı soydan gelenlerin evliliklerinin uzun sürmesidir. Bu tür evliliklerde aile içi çekişmeler az olur. Hristiyanlıkta boşanma çok zordur. Aynı sosyal gruptan gelenlerin evliliklerinin uzun sürdüğünü bugünkü bilim de kabul ediyor. Süryanilerin dini inançları nedeniyle hep kendi aralarında evlendiği düşüncesinin doğru olmadığının en çarpıcı göstergesi, Süryanilerin kendileri gibi Hristiyan olan Rumlar, Ermeniler ve Protestanlarla da evlenmemesidir. (y.n.)

nız Türkiye'nin güneydoğu illerinde değil, Türkiye'nin komşu ülkelerinden Suriye, Lübnan ve Irak'taki büyük şehirlerde de icra etmektedirler. Bu şehirlerin vitrinlerini süsleyen süs eşyalarını yapan ustalar hep Süryani ve Ermeni ustalardır. Çocuklarını ilk tahsillerinden sonra kuyumcu veya terzi ustalarına teslim edip sanat öğretirler. Terzilik konusunda da mahirdirler. Kadın ve erkek giysilerinin dikiminde tanınmış ustalar hep Süryanilerdir. Demircilik sanatında da Süryaniler kendilerini kabul ettirmişlerdir. Tarımda, inşaat işlerinde ve diğer işkollarında kullanılan alet ve edevatlar hep Süryani demirciler tarafından yapılır veya tamir edilirdi.

İnşaat ve taş süsleme sanatında Ermeniler ve Süryaniler ustalık veya usta yardımcılığı yaparlar. Kapı, pencere ve kemerlerin taş süslemelerinde hep onları görürsünüz. Mardin ve civarındaki köylerde yaşayan Süryaniler çiftçilik yaparken toprağı çok iyi kullanırlardı. Onların kurdukları bahçe ve bağlarda verim ve kalite hep en üst noktadaydı. Mardin iline bağlı Bismil, Kabale, Gölliye, Binebil köylerinde yetiştirdikleri meyve ve sebzeleri sabahın köründe şehre getirip satarlar ve çok beğeni kazanırlar. Midyat ve köylerindeki bağlarda güzel üzüm yetiştirirler."

Sayın Oral ayrıca Süryanilerin kültüre bakışları ile dil ve yazılarından da söz ediyor;

"Süryanilerin Tanzimat kararlarından sonra okullar açtıklarını, açtıkları okullarında Atatürk inkılaplarına uygun eğitim gördüklerini, kadın, erkek ayrımı yapmadıklarını, kadın haklarına duyarlı olduklarını yazıyor. Ne yazık ki devletin idari hataları ve Süryanilerin okullarını idame ettirmede mali güçlükler yaşamaları nedeniyle bu okullar kapatıldı. Üniversiteye giden Süryaniler diğer azınlıklarda olduğu gibi hep serbest meslek sahibi yetiştiren branşları tercih ettiler. Okulları kapandıktan sonra kiliselerde Süryani dili öğretmeye gayret sarf ettiler. Özellikle köylerde papazlar kiliselerinde dini dualarını öğretirken çocuklara

[75] Telkârinin kelime anlamı telden işlenen sanat olarak tarif edilebilir. Ancak her telden yapılan sanat da telkâri değildir. Süryanilerin hünerli oldukları telkâri, gümüşün çok ince tel haline getirilmesi, telden ufak şekiller bir araya getirilerek bir süs eşyası veya bir obje oluşturulması el sanatıdır. Telkâri sanatı güneydoğu Anadolu'da Süryaniler tarafından başlatılmış ve geliştirilmiş bir sanat iken, günümüzde dünyanın birçok yerinde yapılır olmuştur.

okuma yazmayı da öğretiyorlar."

Mardin-Deyrulzafaran Manastırı'nda matbaa kurup çalıştırdıklarını, ancak fazla devam ettiremediklerine değinen Sayın Oral, Süryani dili ve yazıları hakkında geniş bilgiler aktarıyor.

Manastır ve kiliseleri hakkında verilen bilgilere göre, Süryanilerin Kurtuluş Savaşı'ndan önce Mardin ve Midyat bölgelerinde 20'ye yakın metropolitleri var iken, bugün yalnız bir metropolitleri kalmıştır.[76]

Kaynak: *Tarihin Işığında Mardin*, Doğan Bekin.

[76] Sayın Kemal Oral'ın hazırladığı mezuniyet tezi, rahmetlinin kızı Mehlika Oral ve oğlu Müşfik Oral'dan temin edilmiştir. Kendilerine teşekkür ediyoruz.

BÖLÜM IV

İSLAMİYET VE SÜRYANİLER

İslamiyet'in Yayıldığı Topraklarda Süryani Ortodokslar

Süryaniler Hristiyanlığı kabul ettikten sonra, siyaseti, devlet yönetimini ve askerlik mesleğini bırakıp kiliseye dönük bir toplum oldular. İncil'in buyruklarından etkilenerek, ırk, dil, din ayırmaksızın ilim, kültür, güzel sanatlar ve ekonominin araçlarıyla kendilerine ve bulundukları ülkelere hizmet etmeye çalıştılar. İncil bu konuda şöyle der:

"Düşmanın acıkmışsa doyur. Susamışsa su ver. Bunu yapmakla onu utanca boğarsın."

"Herkes baştaki yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle yönetime karşı direnenler, Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanır. İyilik edenler değil, kötülük edenler yönetimden korkmalıdır. Yönetimden korkmamak ister misin? Öyle ise iyi olanı yap. Yönetimin övgüsünü kazanırsın. Çünkü yönetim senin iyiliğin için Tanrı'ya hizmet etmektedir. Ama kötü olanı yaparsan kork. Yönetim kılıcını boş yere taşımıyor. Kötülük yapanın üzerine Tanrı'nın gazabı olan öç alıcı olarak Tanrı'ya hizmet ediyor. Bunun için yalnız Tanrı'nın gazabı nedeni ile değil, vicdan nedeniyle de yönetime bağlı olmak gerekir. Vergi ödemenizin nedeni de budur. Çünkü yöneticiler Tanrı'nın bu amaç için gayretle çalışan hizmetkârlarıdır. Herkese hakkını verin. Vergi hakkı olan vergi, gümrük hakkı olan gümrük, saygı hakkı olana saygı, onur hakkı olana onur verin." [77]

Yukarıda İncil'den alınan ayete göre, Süryaniler Hristiyanlık dinine mensup olduktan sonra devlet işine hiç karışmaz oldular. Tek uğraşları, kilise ve manastırların kurdukları medreselerde dua etmek, okuma yazma öğrenmek, sanatlarını, esnaflıklarını ve ticaretlerini yapmak oldu. VII. ve VIII. yüzyıllarda, Arabistan'dan Mezopotamya ve

[77] *Kutsal Kitap*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2007, Pavlus'tan Romalılara Mektup. 12-13, s. 1438-1439.

Anadolu'ya gelen İslam ordularına, yüzyıllardır beraber yaşadıkları Türkler ve Kürtler gibi karşı koymadan cizye vergileri ve haraçlarını vererek itaat ettiler. İslam'ın doğduğu Arap Yarımadası'ndaki Müslümanlar ile orada yaşayan Süryaniler arasındaki kültürel etkileşimi Prof. Dr. Mehmet Çelik *Ortak Kültürün Mirası-Birlik İçinde Çokluk* adlı eserinde o günün gerçeklerini çok iyi işlediği için çok anlamlı bulduğumuz bu bölümü kitabımıza yine noktasına, virgülüne dokunmadan almayı uygun bulduk. Bakın Prof. Dr. Mehmet Çelik İslamiyet'in doğduğu Arabistan'da Müslümanlar ile Süryaniler arasındaki ilişkiyi şöyle anlatıyor:

"İslam'ın doğduğu Arap yarımadası, özellikle de Hicaz bölgesi yabancı kültürlere kapalı bir havzaydı. Mahalli kültür, hele hele yazılı kültür ise yok denecek derecedeydi. VII. yüzyılda başlayan İslam fetihleri neticesinde Müslümanlar yabancı kültürle Irak, Suriye, Anadolu ve Mısır'da karşılaştılar. Müslümanlar VII. yüzyılda bölgeye tam yerleşince, bu yabancı kültürün önemini ve gerekliliğini kavradılar. Ancak Müslümanlar bu kültürün taşıyıcısı olan Grekçe'yi, Süryanice'yi, Pehlevice'yi, Sanskritçe'yi bilmedikleri gibi, bu kültürün bilgi birikiminden de mahrumdular. Bunun için bir köprü lazımdı. İnsanlığın bu bilgi birikimini İslam âlemine taşıyacak birilerinin olması gerekiyordu. Bunlar hem bu dilleri bilen, hem Arapça'yı bilen, hem de bu bilim dallarına vakıf olan kimseler olabilirdi ancak. Kaderin büyük cilvesi, insanlığın ortak malı olan bu kültürel birikimin nakliye işini Süryanilere ihale etti. Bu Aramiler'in anadili olan Süryanca, Sami kökenli bir dildi. Arapça ile de akrabaydı. Süryanice ile beraber Grekçe, Pehlevice, Sanskritçe Urfa bölgesindeki okullarda eğitim dili olarak birkaç yüzyıldır kullanılıyordu. Ayrıca II. yüzyıldan bu yana Grek felsefesinin temel eserleri hem Süryanice'ye tercüme edilmiş, hem de sayısız şerhler yapılmıştı. Buna ilaveten bu konularda Süryani bilginler tarafından telif eserler de kaleme alınmıştı. Bundan sonra yapılacak tek şey bunları Arapça'ya aktarmaktı.

Ancak bu arada şunu da belirtelim ki, bu madalyonun bir yüzüydü.

Tarihe baktığımız zaman birçok fetihler sonucunda şehirler yıkılıp yok ediliyor, kültürel varlıklar da bundan nasibini alıyor, yazılı kültürün taşıyıcısı olan okullar ve kütüphaneler ateşe veriliyordu. Tanrı insanlığa acımış olmalı ki, Müslüman fatihler ve devlet adamları bu düşünceye hiç kapılmamışlardır. Hatta yeni bir dinin taşıyıcısı olmalarına rağmen, normal olarak bu psikolojiyle hareket edenler, eski inanç ve kültürleri yok etmeyi dinlerinin yerleşmesi ve yaşaması için gerekli görürken, Müslümanlar bunun tersini yaptılar. Önce her din ve düşünceye geniş bir özgürlük tanıdılar. Sonra insanlığın ortak malı olan bu kültürel birikimin gerekliliğini, kendilerine de lazım olduğunu kavradılar. Kısacası kader, iki taraf için de müspet bir ortam hazırladı. Emevi ve Abbasi halifeleri her tarafta eğitim kurumları açmaya başladılar. Bu kurumlarda tercüme büroları kuruldu. Bürolarda büyük çoğunlukla Süryani bilginler istihdam edilerek, yoğun bir tercüme faaliyetine giriştiler. Bu konuda hiçbir fedakârlıktan kaçınmadılar. Tıpla başlayan tercümeleri, astronomi, fizik, kimya, matematik, felsefe eserleri takip etti. İslam coğrafyasındaki eserler tükenince, birçok mütercim Bizans'a gönderilerek, oralardan yeni eserler getirtilerek tercüme ettirildi. Bu işi bizzat halifeler yüklendi. Birçok halife, Bizans imparatorlarına mektuplar yazarak, heyetler göndererek, hatta bazı anlaşmalar yaparak, kitap temini yoluna gittiler. Ülkenin her tarafından bilginler bu iş için Urfa, Harran ve daha sonra da Bağdat'a akın etmeye başladılar. Bölge, dünyanın kültür merkezi haline geldi. Yöneticilerin bu konuda cömert davranmaları, ülkenin her tarafındaki bilim adamlarının hem iştahını kabartıyor hem de heyecanlarını arttırıyordu.

Nihayet gün geldi, bu tercüme faaliyetleri bitti. Telif dönemi başladı. Süryani hocaların dizleri dibinde yetişen Müslüman çocuklar, İslam bilginlerinin ilk neslini oluşturdular. Onların kaleme aldığı eserler, bu tercümelere dayalı, İslam düşüncesini aksettiren ilk nüveleridir. Gün geçtikçe, bu tercümelere dayalı, yabancı kültür ağırlıklı basit eserlerin yerini, yavaş yavaş oturmuş yeni bir kültürün orijinal eserleri almaya başladı. Böylece Süryani mütercim ve bilginlerinin kurduğu "bilimsel

transformasyon köprüsü" başarıyla işlevini tamamladı."[78]

Buna karşın, İslamiyet ile ilk karşılaşan Türkler ve Kürtler, o tarihlerde kendi dinleri olan Şamanist dinlerinden hemen vazgeçmeden yıllarca çarpıştılar. Aşiretler halinde yaşayan Kürtler İslam ordularını zamanında epey uğraştırdılar.[79] Kürtler İslam orduları ile karşılaştıkları zaman kendi dinleri olan Şamanizm'i hemen bırakmadılar. En az 200 yıl İslam orduları ile savaşıp durdular.

Süryaniler, İslamiyet'in yayılışında yaşadıkları bölgelere yeni gelen İslam birliklerine karşı koymadıkları gibi, gelenlere hizmet etmekten çekinmediler. Arabistan'dan gelen Müslümanlara adeta eğitim hizmetleri verdiler. Süryanilerin bu iyi niyetini, dürüstlüğünü takdir eden Abbasi devletleri; Süryani yazarlarına, doktorlarına, zanaatçılarına büyük önem vererek en yüksek mevkilere getirmiştir. O zamanın bilimadamları niteliğini taşıyan Süryanilerden Abbasiler 160 kişiyi alıp Arabistan'a götürdüler. Moran Mor Patrik Efrem I. *Saçılmış İnciler* adlı kitabında Abbasilerin götürdüğü bilimadamlarının adlarını ve hangi dalda ihtisas yaptıklarını yazıp anlatmıştır. Örneğin, Halife Harun Reşit (786 - 809) Süryani Mansur Yuhanna'yı Maliye Bakanlığına getirmiştir. Oğlu Sergon, torunu Dimaşklı Aziz Yuhanna'yı 749'larda Emevilerin Divan Bakanlığına getirmiştir. Marvan oğlu Halife Abdülmelik 685 yılında Urfalı Süryani Athanasiyos Barcuma'yı Mısır Maliye İşleri Bakanlığına tayin etmiştir. Süryaniler, Abbasi ve Emeviler döneminde büyük bir sorunla karşılaşmadan yaşadılar. Özellikle dini vecibelerini en iyi şekilde yerine getirebiliyorlardı. 648 yılında Suriye Emiri Umar bin Vakkas, Patrik Yuhanna Sedareta'dan İncil'i Süryanice'den Arapça'ya çevrilmesini ister, ama bir şartı vardır: İsa'nın çarmıha gerilmesi olayı ve İsa'nın Tanrısal yönü İncil'den çıkarılacaktır. Bunu duyan Patrik, emire şöyle der: "Elindeki askeri gücün tüm silahlarını üstüme yağdırsan da, Kutsal İncil'in tek bir harfini bile değiştirmem."

Emir, Patriğin gösterdiği cesaret karşısında, "Peki, istediğin gibi tercüme et," der.

---

[78] *"Doğu ve Batı Dünyasının Kültür Köprüsü", Ortak Kültürel Miras-Birlik İçinde Çoklık,* Prof. Dr. Mehmet Çelik, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009, s. 141-142.

[79] *Nasıl Müslüman Olduk,* Erdoğan Aydın, Kırmızı Yayınları, 2009, s. 17-34.

Süryaniler, İslam fatihlerinin bu hoşgörülü davranışları karşısında, tarihe geçen şu ünlü sözleri söylemişlerdir: "Çok şükür ki, Bizans'ın zulmünden kurtulduk. Adil Müslümanların adalet ve merhametine kavuştuk." Bu cümleyle birçok tarih kitabında karşılaşabilirsiniz. Süryanilerin, Abbasiler ve Emeviler zamanında şehir merkezlerinde huzur içinde yaşamalarına karşın, merkezlerden uzak kırsal kesimde aynı huzur ve güven içinde yaşadıklarını pek söyleyemiyoruz.

Başlangıçta Şam ve Irak topraklarında yayılan Hristiyanlık, putperest Arap kabileleri arasında da taraf buldu. Hristiyanlık Şam ve Irak topraklarında yayılırken, ilk kabul edenlerin bir kısmı aslında Arap kabilelerine mensuplardı. Araplardan bir kabile olan Kudaa, Suriye'de yerleşmiş, Hristiyanlığı benimsemiş ve Bizans İmparatorluğu tarafından Suriye Araplarının umumi kontrolü vazifesi ile görevlendirilmişti. Bu kabilenin yerini Salih kabilesi almış, daha sonra da Gassanlılar onların yerini alarak Hristiyanlığı olduğu gibi devam ettirmişlerdi. Mezopotamya ve el-Cezire'de yaşayan Bekir, Tağlib, Lahnı, Cüzam, Rebia ve İyad kabileleri, ayrıca, Erdeşir b. Babek döneminde gerçekleştirilen Sasani istilası sırasında Enbar'dan Hire'ye göç eden Tenuh, İbad gibi kabileler ile Kalb kabilesi de zamanla Hristiyanlığı kabul etmişlerdi. Hire Lahmi Krallığı'nın kurucusu Amr b. Adiy'in Hristiyanlığı kabul edişi, özellikle Hire ve çevresinde yerleşmiş olan Arap kabilelerinin Hristiyanlığa geçişini hızlandırmış olduğunu görüyoruz (İS III. yüzyılın başlarında).

Arap yarımadasının güneyinde yer alan Yemen'de de birinci yüzyıldan itibaren Hristiyanlığın etkisi gözlenmiştir. İsa'nın elçileri arasında yer alan Bartelomeos'un burada tebliğlerde bulunduğu, ilk azizlerden Eddi ve Mari'nin de bu bölgede faaliyet gösterdiği söylenmektedir. Öte yandan bölgede İÖ III. yüzyıla kadar Yahudiliğin ve putperestliğin yoğun baskıları bulunmaktaydı. Bölgede Yemen krallıklarında hâkim olan putperestlik ile bazı kabileler arasında tutunmaya çalışan Yahudilik önemli bir güce sahipti. İÖ IV. yüzyıldan itibaren bölgede putperestliğin gücünde bir azalma görüldü ve Yahudilik ile Hristi-

yanlık arasında önemli çekişmeler ortaya çıktı. Daha sonraki yüzyıllarda Yemen'de Yahudi krallıklarının kurulması üzerine Hristiyanlara yoğun baskılar uygulandı. Bu bilgiler bölgede Hristiyanlığın büyük ölçüde yayıldığını göstermektedir.[80]

Süryaniler yaşadıkları Mezopotamya coğrafyasına zaman zaman hâkim olan Sasaniler tarafından Zerdüştlük adına epey zulüm görmüşlerdir.

Süryaniler İslamiyet'in yayıldığı yıllarda devletin üst düzey yöneticileri ile iyi bir diyalog kurdular. Ancak ne yazık ki yörenin özelliklerinden gelen feodal sistemin yarattığı aşiretlerden her zaman baskı gördüler ve haraç verdiler. Bu durum, sanki bir kural imişçesine hep kullanıldı. Süryaniler de bu tür baskıya karşı "kavga etme," "silah kullanma" gibi dini telkinlerin etkisiyle feodal sistemin baskılarına adeta çanak tuttular. Süryanilerin kültürleri, birden fazla dil bilmeleri onlara avantaj yaratmıştır. İslam yöneticileri onlardan epey yararlandılar. Devletin mali yapısında ve eğitim alanında Süryaniler önemli mevkilere gelebilmişlerdir. Daha önce de değindiğimiz gibi İslam aydınları Süryanilerin felsefe kültürlerinden epey etkilendiler. İslam felsefesinin oluşumunda Süryanilerin payı çoktur. Süryaniler Batı kültürü ile Doğu kültürü arasında adeta köprü vazifesi gördüler. Selçukluların bölgede fazla uzun kalmamalarına rağmen Süryanilerin birikimlerinden en iyi yararlananlar olduğunu söylemenin abartı olmadığı kanısındayız. Bilindiği gibi, Selçuklular bölgeye geldiklerinde göçebe düzenlerini daha tamamıyla bırakmış değillerdi. Geldikleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile kuzey Mezopotamya'da, kurulu düzene fazla müdahale etmeden, onlardan vergi almayı ve onlarla güzel ilişkiler kurmayı başardılar. Bölgede mevcut mimar, kalfa ve ustaları kullanarak güzel eserler yaptırdılar.

Halid b. Velid, Şam'a girdiğinde, buranın papazına verdiği Emanname'de şöyle diyecektir: "Bu, Halid b. Velid'in şehre girdiği zaman Şam halkına verdiği antlaşmadır. O, canlarının, mallarının korunacağı, kiliselerinin, şehirlerinin surları ve evlerinin yıkılmayacağı ve işkence edilmeyeceğine dair kendilerine emen (güven) vermiştir. Onlar

[80] *Süryaniler ve Süryanilik I.* Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, Ankara: Orient Yayınları, 2005, s.15-17.

bu şartlarla Allah'ın ahdi ve O'nun elçisinin, halifelerinin ve Müminlerin zimmetindedirler. Eğer cizyelerini öderlerse onlara yalnızca iyilikle muamelede bulunulacaktır."[81]

Süryanilerin, yaşadıkları coğrafyada egemen olan devletin yöneticilerine, yasalarına saygılı ve faydalı kişiler olmalarından dolayı yöneticiler onları saldırganlığı meslek edinmiş kişilerden korumak için güvence belgeleri vermişlerdir. Bunlara emanname denirdi. Emannamenin ne olduğu daha iyi anlaşılsın diye bir örnekle dile getirelim.

Hz.Muhammed'in Hristiyanlara verdiği Emanname günümüzde Deyrulzafaran Manastırı'nda itina ile korunmaktadır.

Kaynak: İstanbul Mozaiğinde Süryaniler / Horiepiskopos Samuel Akdemir

[81] *Süryaniler ve Süryanilik I*, Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, Ankara: Orient Yayınları, 2005, s.39-40.

Emanname (Emanet Belgesi-Vasiyetname)

Emanname, halifelerden, üst düzey İslami yöneticilerden veya onların adlarına Hristiyanlara, haksızlık yapılmaması, evlerine zorla girilmemesi, mal ve canlarına zarar verilmemesini emreden yazılı beyannamedir. Süryanilerin önemli merkezlerinde ve bazı manastırlarında VII. ve VIII. yüzyıllardan kalma birçok emanname vardır.

Bu emannamelerin (vasiyetname-emniyette olma belgesi) en önemlisi, Allah'ın Resul'ü Muhammed İbn-i Abdullah İbn-i Abdulmuttalip'in zimmi Nasrani Yakubilere (Süryanilere) verdiği emannamedir. Aslı Mardin Deyrulzafaran Manastırı'nda büyük bir itinayla korunmaktadır. Mardin-Deyrulzafaran Manastırı'nda saklı emanname Arapça yazılmıştır. Kitabımıza aldığımız tercümesini Mardin Kırklar Kilisesi Ruhanisi Hori Gabriel Akyüz yapmıştır.

"BİSMİLLAH-İ EL-RAHMANİ RAHİM VELHAMDÜ LİLAH-İ RAB-ÜL ÂLEMİN VE BİHİ NÜSHAİN-AMİN

Allah'ın Resul'ü Muhammed İbn-i Abdullah İbn-i Abdulmutalib'in Verdiği Ahitnamenin Suretidir ki; Mısır'daki Kıptiler ve diğer ülkelerdeki Nasrani Cemaatlere verilmek üzere kaleme alınmıştır.

Bu ahid tarafımdan, nerede ikamet ederlerse etsinler bütün zımmi Nasrani Yakubilere verildi. Bizlerden onlara koruma vardır, bizim onları gözetmemiz Allah içindir. Çünkü onlar Allah'ın yeryüzündeki emanetidir ve İncil'de, Tevrat'ta, Zebur'da indirileni korumaktadırlar. Biz Aziz Allah tarafından onları korumakla emredildik. Bütün bölgelere hükmeden Müslüman emirler, valiler, sultanlar ve İslam dininin fakihlerine emir verilmektedir ki; bunu anladıktan sonra doğudan-batıya güneyden-kuzeye kadar Nasrani dininden kimseye baskı yapmamakla mükelleftirler. Bu husus sıkı bir şekilde teyit edilmiştir. Onların gözetilmesi hususunu Allahu Teala için emrettik. Bütün Nasraniler için emrettiğimiz bu ahidnameyi ihlal eden, hiçe sayan ve ahidnameye muhalefet

eden, terk eden ve söylediklerimizin aksini yapan, Allah'ın akdi ve misakını fesheden, ihlal eden ve hor görenler, ümmetimden hâkimler tarafından cezalandırılacaktır. Onların himayesini kendi üzerime alıyorum. Benden istedikleri ahid; Allah'ın vacib ettiği ve onlara misak vermek için gönderilen bütün enbiya, evliya ve asfiye'ye, önceki ve sonraki tüm Müslümanlara saygı olarak verilen bir ahidnamedir. Benim ahdim ve misakım Aziz Allah'ın ahdidir.

Onları, arazilerini, mülklerini; gücümle, silahımla, Arap ve Müslüman ricalimle koruyacağım. Onların nerede olursa olsun, kiliselerini ve manastırlarını ve ruhbanlarını, toplandıkları yerleri, seyahat edenlerini ve rahiplerin odalarını ve mağaralarını, benim milletim Ben-i İsmail'in olduğu yerlerde koruyacağım ve korunmalarını tenbih edeceğim. Her zaman onlara gelecek tüm zararları ve kötülükleri, gücümle, bana tabi olanlarla ve İslam ümmetiyle, def edeceğim. Çünkü onlar Allah'ın ve benim gözetimimizdedirler. Benim memleketimde ulema ve fakihlerin onlara kötülük yapmamalarını sağlayacağım. Benim milletim ve aşiretimden *onlara kötülük ulaşmasın. Bütün şehirlerde ve köylerde onları ikram sahibi yapacağım.*

Bütün ülkelerde, sultanların, meliklerin ve kadim valilerin ve diğer hâkimlerin yanında onlar güvenilir kâtipler olacaklar.

Papazlar ve rahiplerden cizye alınmasın. Manastırların ve kiliselerin mallarına ve kazançlarına zarar verilmesin ve ebede dek haraç alınmasın. Onların patrikleri ve piskoposları yerlerinden sürgün edilmesin, değer görsünler. Onların şeriatları iptal edilmesin. Kimse Nasranilerin evine zorla girmesin, onların kiliselerinden zorla ve haksız yere bir şey alınması caiz değildir. Onların mescidlerinden biri yıkıldığı zaman tekrar eskisi gibi inşa edilsin. Bundan dolayı hata ve günahla suçlanmasınlar. Bize ve verdiğimiz ahidnameye muhalefet eden Allah'ın ahdine muhalefet etmiştir. Ben ondan uzağım ve o benim cemaatimden uzak olsun.

Onları rıza gösterdikleri işlerde çalıştırın. Karada ve denizde olan tüccarlardan senede 7 dirhem vergi alınsın, bundan fazla alınmasın.

Nasranilerin gariplerini ve uzak memleketlerde olanlarını zorlamayın, bunlardan vergi alınmasın. Sadece Sultanın himayesinde olanlardan alınsın. Şer'i vergi dışında zımminin üzerinde fazladan bir şey alınması haramdır, caiz ve helal değildir. Fazladan bir şey alınması bu ahidnamemize muhaliftir.

Nasranilere, İslam için savaşa gitmeleri teklif edilmemeli ve buna zorlanmamalıdırlar. Hristiyanlardan iki kardeş arasında husumet ve münazaa varsa, barıştırmak dışında, Müslümanlar araya girmesin ve hiçbirini müdafaa etmesin.

Eğer benim milletimden birisi bir zımmiden bir elbise veya başka bir şey alırsa, onu sahibine geri verinceye dek emanet olsun. Bunun aksini yapan ve bir zımminin eşyasını gasp edenler söylediklerimize muhalif olacaklardır. Bunu yapanlardan, (zımminin malı) hükümle ve zorla alınmalıdır. O malın değeri, onun malından alınsın. Ve Nasrani sahibine teslim edilsin. Benim ümmetim Nasranilere ihanet etmesin, onlara zulmetmeyin ve onları üzmeyin. Onlarla en iyi şekilde konuşun. Nerede ve hangi şartlarda olurlarsa olsunlar, onları koruyun, her türlü sıkıntı ve çirkinliklerden onları uzak tutun. Sizden birisi Nasranilere zulmettiği takdirde, ümmetime düşen görev, Aziz ve Hâkim olan Allah için mazlumun yardımına koşarak zalimi korkutmaktır. Birisi ibadetinden dolayı alaya alınıyor ve ibadeti engelleniyorsa ona yardım etsinler ve onu alay edenden kurtarsınlar. Onları dışlamayın. Çünkü biz, onlara vacib olan ve hak ettikleri bu ahidnameyi verdik. Onların üzerine gelen her türlü kötülüğü engelleyin.

Ziraat, hayvancılık ve gayrimenkul gibi dünya işlerinde onlarla ortaklık yapın. Gönüllü oldukları işler dışında onlara iş yaptırmayın ve yaptırtmayın. Örneğin; onlardan birini gönülsüz evlenmeye zorlamayın. Sizden birisi bunu ihlal ederse, Allah'ın ahdini ihlal etmiş olur. Ümmetimden hiç kimse, kendi rızalarıyla dinlerinden vazgeçip İslam dinine girmeden, onların kızları ve eşleriyle evlenmesin. Bir Nasraniye isteği dışında iş yaptırmayın. Çünkü onlar da Allah'ın yarattığı kullarıdırlar. Bu ahdimizi ihlal edenler Allah'ın ahdini ve misakını ihlal et-

miştir. Bunu yapanlar Allah nezdinden yalanlayanlardan ve helak olanlardan olmuştur.

Bir Nasraninin herhangi birinize ihtiyacı olursa, ona yardım edin. Müslümanlara düşen görev onlara yardımcı olmaktır. Hiçbiriniz onlara kin beslemesin ve onların hakkını gasp etmesin. Bunlara uymayanlar, Allah'ı gazaplandırır ve bizim nezdimizde de kötü olur. Nasrani Yakubilere verdiğimiz bu şartları yerine getirin. Hiçbiriniz onların evlerine, ibadethanelerine, kilise ve manastırlarına zorla girmesin. İbadetleri ve dualarını bölmeyin. Nazil olan kitaplarda bu haklar mahfuzdur.

Zımmiyi, savaşlarda Müslümanlarla beraber silah kullanmaya zorlamayın.

Yolculuk yapan Müslümanlar, yol üzerindeki manastırlarda sadece yemek ve içmek konularında yardım istesinler, başka bir şey istemesinler. Bu manastırlardaki rahiplere ve papazlara saygınlıklarını versinler. Çünkü onlar güvenilir kişilerdir. Onlara karşı kin beslemeyin, onları dinlerinden çıkmaya zorlamayın. Onlara Aziz ve Hâkim olan Allah için iyilik ve şefkatle yaklaşın. Kim bu şartlardan birine muhalefet ederse Allah'ın ahdine ve bizim söylediğimize muhalefet etmiştir. Bu ahidname benden, rahiplere ve papazlara bir güvencedir. Köylerde ve şehirlerde, nerede olurlarsa olsunlar, onlara kötülük ve zulümde bulunmayın. Çünkü bu kararları veren benim. Tüm Müslümanlar onları, kıyamete dek, şefkatle ve rahmetle gözetsinler. Ümmetimden hiç kimse nakus çalmalarına engel olmasın. Çünkü nakus; Nuh (A.S.) zamanından beri çalınmıştır.

Buna muhalefet eden sözümü dinlemeyip, zımmiye zulmeden kıyamet günü Allah'ın ve bütün mümin ve müminelerin huzurunda beni karşısında bulur.

Alemlerin Rabbi olan Allah'a Hamd Olsun.

Bunun yazılmasını emreden Hz. Muhammet'in şahitliğinde, sahabelerin ve İslam büyüklerinin huzurunda bu mübarek ahidname yazılmıştır.

Bu ahidname, Allah'tan korkan, salih, seçkin ve güvenilir 30 şahidin huzurunda yazılmıştır. Bunların hepsi Allah'a yönelen kişilerdir.

Şahitlerin isimleri şunlardır: Allah her şeyden üstün ve her şeyden haberdar olandır.

1-Ebubekir 2-Ömer b. Hattap 3-Ali b. Ebu Talip 4-Osman b. Affan 5-İbn-i Derva 6-Ebu'l-Vedud 7-Ebu Hureyre 8-İyad b. Mesud 9-El Abbas 10-Fazıl b. Abbas 11-Talha b. Abdullah 12-Sa'd b. Suad 13-Said b. Esara 14-Tabid b. Gays 15-Zeyd b. Mektib 16-Abdullah b. Zeyd 17-Üveys b. Kasım 18-Zeyd b. İbrahim 19- Emame b. Zeyd 20-Şehl b. Murad 21-Abdulazim b. Henim 22-Abdullah b. Abdulvahid 23-Osman b. Ebu Ammar 24-Muazzam b. Miray 25-Hasan b. Sabit 26-İbnu Haniife 27-Akil b. Mensur 28-Hali b. Abdullah 29-Eba Badır 30-Ramazan b. Abdultalib.

Bu ahidnameyi Ebu Talib b. Ahmet ceylan derisi üzerine, emir sahibinin emriyle 3 nüsha olarak yazmıştır. Birisi memleket sultanının meclisinde, günümüze kadar korunmaktadır. Diğer iki nüsha; çölde olan rahiplerin yanındadır. Bunlar zikredilen emir sahibinin emriyle mühürlenmiştir.

Türkçesi: H. Gabriyel AKYÜZ

Kırklar Kilisesi Ruhanisi

İkinci emanname Hazreti Ömer İbn-i Hattab'ın - Kudüs-ü Şerif'teki Süryani Manastırı'na verilmiştir. Sureti aşağıdadır:

"Bismillahir-Rahmanir-Rahim

Hazreti Ömer İbn-i Hattab'ın ahidname suretidir. Allah ondan razı olsun.

Bizleri İslam'da aziz kılan, imamlıkla/halifelikle bizi ikram eden, onun peygamberi Muhammed (S.A.V.) aracılığıyla bizlere merhamet kılan, bizleri yanlış yoldan hidayet eden, dağınıklıktan toplayan, yüreklerimizi telif eden, düşmanlarımıza karşı bizlere zafer kazandıran, memleketlerde bizleri yerleştiren, birbirimizi seven kardeşler yapan Allah'a şükürler olsun.

Hz. Ömer'in misak ve ahid kitabı budur. Kudüs-ü Şerif'teki Süryani Kadim Yakubilerin Patriği'ne verilmiştir. Onun hükmü altındaki riayetinde olan papazlar, rahipler ve rahibeler nerede otururlarsa otursunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar onlara güven olması içindir. Eğer bir zimmi (İslam Devletinin sınırları içinde anlaşmalı olarak yaşayan Müslüman olmayanlara denilir), zımmiliğin kurallarını/hükümlerini yerine getirirse, biz müminlerden ona güven verilmesi ve onun korunması vaciptir. Bizden sonra hükmü devralanlara da, itaat ve riayet gösterdikleri sürece onlardan musibetleri uzaklaştırılacaklardır. Kendilerine, kiliselerine, manastırlarına ve ellerinde bulundurdukları dahili ve harici bütün ziyaretgâhlarına Kıyamet Kilisesi, İsa'nın (A.S) doğuş yeri olan Beyt-Lehem, Büyük Kilise ve üç yönde güneyde, kuzeyde ve batıda kapıları olan Mağara Kilisesine güven olacaktır. Ve orada (Kudüs'te) mevcut olan değişik Hristiyan mezhepleri ve adı geçen patriğe bağlı olup da ziyarete gelenlere öncü olacaktır. Çünkü Allah-ü Teala tarafından gönderilen habib ve kerim olan Hz. Peygamberin mübarek elinin imzasıyla/mührüyle mühürlenmiş bir ahidname kendilerine verilmiştir. Onlara iyi bakılması ve güvence altında olmalarını emretti. Böylece bizler mümin olanlar kendilerine yaptığımız bu iyiliği, onlara ihsan edene hürmetle yapmaktayız. Vergiden, mevacipten ve ğafardan muaf tutulacak ve bütün belalardan korunacaklardır. İster karadan ister de deniz yoluyla Kıyamet Kilisesine ziyaret için gelenler Nasrani patriğine bir dirhem ve üç gümüş versinler. Her mümin ve mümine ister sultan olsun, ister hâkim, isterse vali olsun yeryüzünde hükmü geçerli olan fakir veya zengin mümin ve mümine Müslümanlardan emrettiklerimizi uygulamaları gerekir. Çünkü bu yazılı belgemiz, Abdullah, Osman İbn-i Affan, Said İbn-i Zeyd, Abdurrahman İbn-i Avn ve diğer sahabe-i kiram kardeşlerin huzurunda kendilerine verilmiştir. Bu yazıtımızda şerh ettiğimizle güven getirilsin ve ellerinde kalsın. Salat ve selam Allah'ın Resulü olan Muhammet'in üzerinedir. Ve hamd Âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Allah ne güzeldir ve ne güzel vekildir (Hasbunallahi ve nimel vekil). Rebiyyül-evvel ayının yirmisinde ve pey-

gamberin hicretinin on beşinci yılında (M.636) yazılmıştır. Bu ahdimizi okuyan herkes ona muhalefet ederse, şimdiden kıyamet gününe kadar Allah'ın ahdini inkâr edecektir. Onun sevgili elçisine de nefret edici olacaktır. Bitti.

Muhammed Abul-Seyid, 1221, Kudüs-ü Şerifi Kazası

Derkenar: Bu belge; aslına mutabıktır. Kudüs-ü Şerif'teki manastırımızda mevcut olan bir suret, 1905 yılında istinsah edilmiştir.
Türkçesi: H. Gabriyel AKYÜZ
Kırklar Kilisesi Ruhanisi

Arapça'dan Türkçe'ye çevirisi yazılı Vasiyetnamenin, Süryanileri her yerde tam anlamıyla koruduğu iddia edilemez. Zira bölge koşulları bazen kanun kural tanımaz. Kurulu düzen feodal sistemin bir kuralıdır. Şehirlerde yaşamış Süryanilerle, onların manastırları ve kiliseleri bazı istisnalar hariç pek zarar görmediler. Ancak merkezlerden uzak manastır, kilise ve köylüler açısından durum hoş değildi. Bazıları çoğu zaman vasiyetnameyi görmezlikten geldiler. Bazıları da okuma yazma bilmedikleri için gereğini uygulamadılar. Bazıları da okumasına rağmen bildiklerini yapmaktan çekinmediler. Çünkü o tarihteki feodal sistemi yaşatmak için mali durumu iyi olanlardan haraç almak sanki yasal bir kuralmış gibi uygulanıyordu. Aslında bu kural çalışmadan geçinmeye alışık olanların çalışanların birikimine göz dikmeleridir.

Dört Halife Döneminde Süryaniler

Hz. Ebubekir döneminde Müslümanların ilk yabancı bir ülkeyi egemenliklerine alışları Suriye cephesinde gerçekleşti. Bu dönemde Antakya, Suriye, Lübnan ve Mezopotamya'da yaşayan Hristiyanlar mezhep kavgaları, Bizanslıların ağır vergileri ve devamlı onları hakir görmeleri karşısında, Arap yarımadasından gelen İslam ordu kumandanlarının olumlu davranmaları nedeniyle Müslümanları iyi karşıladılar.

Müslümanlar, bölgeye geldiklerinde bu bölge halklarının çoğunluğu Süryani'ydi. Şam alındığı sırada burada yoğun bir Hristiyan nüfus

ile birlikte yirmi beş tane de kilise bulunuyordu. Şam'ın fethedilmesi sırasında Halid b. Velid ve Ebu Ubeyde ile görüşüp Müslümanların şehre gizlice girip ülkeyi almalarına yardım edenler arasında Müslüman olmayanlar da vardı.

Müslümanlar, fetihten sonra Bizans'tan büyük bir ordunun geldiğini haber almaları üzerine bölge halkını koruyamayacaklarını belirterek Şam bölgesi halklarından topladıkları cizyeleri halka geri dağıtmak istemişlerdi. Bunun üzerine Hristiyan halk, Müslümanların adaletinin, Bizans'ın zulmünden iyi olduğunu belirterek Müslümanlarla birlikte Bizans'a karşı mücadeleye başladı.

Müslümanların bölgeyi alışları sırasında ve daha sonraki dönemde Hristiyanlara iyi davrandığını sadece Müslüman yazarlar değil, Süryani yazarlar da onaylıyorlar. Bunlardan Aday Şer, Müslümanların Şam'ı alışını şu sözlerle anlatır:

"Araplar Hristiyanlara iyi davrandı. Allah'ın yardımıyla mutluluk hüküm sürdü. Hristiyanların yürekleri, Arapların egemenliği ile sevinç duydu. Tanrı onları güçlendirsin ve muzaffer eylesin."

Bu dönemde Süryanilerden önemli şahsiyetler bürokraside görev almaya başladı. Bunlardan Kalb kabilesinden ve Şam'ın alınışında Şam kapılarını Müslümanlara açan Mansur b. Sercun, Raşit halifeler döneminde maliye işlerinde görevli iken, oğlu Sercun b. Mansur da Muaviye, Yezid, Mervan ve Abdülmelik dönemlerinde kâtiplik yaptı ve Divan-ül-Mal (Hazine Sorumlusu) görevlisi olarak çalıştı.

Muaviye, halifeliği döneminde yeni kurumlaşan Emevi devleti için Bizans kurumlarını iyi bilen ve en fazla güvenebildiği millet olan Süryaniler ile idaresini güçlendirmişti. Muaviye, Azer es-Süryani isimli şahsı kendi döneminde bürokraside görevlendirmişti. Süryaniler tıp alanında eskiden beri ileri seviyedeydiler. Bundan dolayı Muaviye'nin doktoru Esal Süryani idi ve Muaviye onu Humus haracını (Haraç toprağı kullananın verdiği vergi) toplamakla görevlendirmişti. İlk defa bir halife Müslüman olmayan birini bu göreve getiriyordu.

II. Emevi halifesi Yezid'in Şurta görevlisi (Polis Müdürü) Sürya-

ni Kalb kabilesindendi. Yezid'i, Yuhanna isimli bir Süryani mürebbiyenin büyüttüğü belirtilse de bu iddia bazı bilimadamları tarafından kabul edilmemektedir. Yezid döneminin ünlü Emevi komutan ve valilerinden Ubeydullah b. Ziyad, ayağa kalkamayacağı bir hastalığa duçar olmuş ve Süryani bir papaz tarafından tedavi edilmişti. Bu iyiliği unutmayan Ubeydullah bu papazın öldüğünü duyunca onun mezarını ziyaret etmiş ve rahiplere bağışta bulunmuştur.

İslamiyet'in yayıldığı Mezopotamya, Suriye, Lübnan, Filistin ve Anadolu'da yaşayan Süryaniler ile İslam üst düzey yöneticileri arasındaki iyi ilişkilerin, halkın alt tabakalarında da aynı şekilde yürüdüğünü söylemek, gerçeği tam olarak yansıtmaz. Bölgedeki feodal sistemin yarattığı aşiretler, kabileler fırsat buldukça gasp ve talan yapmayı sürdürmüşlerdir.

Selçuklular Döneminde Süryaniler

Selçuklular Ön Asya'nın kuzey bozkırlarından İran ve Horasan içlerine akan çok sayıdaki savaşçı Oğuz topluluklarındandır. Topraklarında göçebe bir hayat yaşarlardı. Hayvanlarını otlatmak amacıyla hep batıya doğru akın ederlerdi. Çocuklarına küçük yaşta ata binmeyi öğretirlerdi. At süratle koşarken, hedefi bulan ok atmasıyla ün yapmış olan bu savaşçı toplum, toplu olarak Anadolu'ya göç etmeden önce, Bizans ve İran ordularında paralı askerlik de yapmıştı. Zamanla güneye inerken yerleşik bir toplum olarak yaşamayı seçtiler. Gördükleri yerleşik yaşam ve devlet yönetiminden etkilenerek yörenin beyliklerini kendi egemenlikleri altına aldılar. İstila ettikleri topluma adil davranmaları, yaşamlarına fazla müdahale etmemeleri ve yalnız vergi almakla yetinmeleri sayesinde topraklarını giderek genişlettiler.

Selçuk Bey tarafından temeli atılan bu devlet Bağdat'ı kendisine başkent yaparak Abbasi halifesinin koruyucusu konumuna erişti. 1092 yılında Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın ölümünden sonra bölünmeye uğradı. Selçuklular tarafından kurulan diğer devletler Kirman Selçuklu Devleti, İran Selçuklu Devleti, Suriye Selçuklu Devleti ve Anado-

lu Selçuklu Devleti'dir. 1040-1157 yılları arasında hüküm süren Büyük Selçuklular, en güçlü oldukları dönemde Harezm, Horasan, İran, Irak, Suriye, Arap yarımadası ve Doğu Anadolu'ya egemen olmuş bir Türk devletidir. Selçukluların kurdukları çeşitli beyliklerin toplamının kapladıkları alan doğuda Balkaş ve Issık gölleri, Tarım Havzası, batıda Ege ve Akdeniz sahilleri, kuzeyda Aral gölü, Hazar Denizi, Kafkasya, Karadeniz, güneyde Arabistan dahil Umman Denizi'ne kadar ulaşıyordu.

1141 yılında Karahitay ve Selçuklu orduları arasında yapılan Katvan Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Selçuklu Devleti hızlı bir dağılma sürecine girdi. Sultan Sencer giderek artan ekonomik buhran nedeniyle ayaklanan göçebe Oğuzlara 1153'te tutsak düştü; iki yıl sonra kaçarak kurtulduysa da, ülkede iktidarını yeniden sağlayamadan 1157'de öldü. Büyük Selçuklu Devleti böylece sona erdi.

Anadolu'yu Türklere açan, Çağrı Bey'in oğlu Alparslan'ın 1071 yılında Bizanslılarla yaptığı Malazgirt Savaşı'dır. Anadolu'nun kapısını açan ve Bizans'ın gerileme sürecini başlatan Malazgirt Savaşı tarihte büyük önem kazanmıştır.

Süryaniler Selçuklu beyleriyle iyi ilişkiler içinde beraber yaşamışlardır. Selçuklular Bağdat, Musul, Erbil ve Kuzey Mezopotamya'da Süryanilerden birçok kişiyi devlet hizmetinde kullanmışlar, mimari eserlerin inşasında hep Süryani ve Ermeni mimarlarla inşaat ustalarından yararlanmışlardır. Selçuklular doğu, güney Anadolu ve kuzey Mezopotamya'da fazla hüküm sürememişlerdir.

BÖLÜM V

OSMANLILAR VE OSMANLILARDA MİLLET TANIMI İLE AZINLIKLAR

Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya belirli bir zaman dilimi içinde ve topyekûn gelmediler. Uzun bir zaman içinde çeşitli göçlerle Anadolu'ya yerleştiler. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey döneminde, halifenin kenti olan Bağdat'ı ele geçirdiler. Selçuklu Türklerinin Bizanslılara karşı kazandığı ilk büyük zafer 1071 tarihini taşımaktadır. O tarihte bir Bizans ordusu, Van Gölü yakınlarında yenilgiye uğratılmıştır. Selçuklular daha sonra bir sultanlık kurmuş, Ikonyum adlı bir Rum kenti olan Konya'yı başkent yapmışlardır. Bu Selçuklu Sultanlığı, 14. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş, fakat putperest Moğol grupların saldırılarıyla zayıf düşerek ortadan kalkmıştır. Bunun üzerine, çeşitli bölgelerde birtakım beylikler kurulmuştur. Bunlar arasında, batı Anadolu'da bugünkü Eskişehir kenti yakınlarında bulunan Söğüt'teki Osman Bey'in 1299 yılında kurduğu beylik bunlardan biridir. Osman Bey'le başlayan hanedan, Türkçe'de "Osmanlı", Arapça'da ise "Otman" olarak anılmış, sonradan batı Avrupa dillerine "Otoman" olarak geçmiştir. Osman Bey 1326 tarihinde, ordusu Brusa (Bursa) adlı Bizans kentini kuşattığı sırada ölmüş, kenti sonradan yerine geçecek olan oğlu Orhan Bey almıştır. Böylelikle Bursa Osmanlı Sultanlığı'nın ilk etkin başkenti olmuştur. Bu nedenle Osmanlıların 1299 yılında Osman Bey tarafından Söğüt kasabasında kurulan bir beyliktir, devlet değildir. Bazı tarihçiler Osmanlı Devletinin asıl kuruluşunun Yalova'da yapılan savaşın kazanılması ile gerçekleştiğini savunmaktadırlar.[82]

Osmanlı Türkleri 1345 yılında, Bizans İmparatoru Juvanis V Paleologos'un bir saldırgan güce karşı askeri yardım isteği üzerine Çanakkale'den Avrupa'ya geçmişlerdir. Türk atlıları karşı konulmaz bir hızla önlerine çıkan her şeyi silip süpürürler.

---

[82] Prof. Dr. Halil İnalcık, Eren Yayıncılık, 1992.

Kısa bir süre içinde Balkanlar'da, Bulgarları ve Sırpları egemenlikleri altına almış, 1389'da Kosova'da güney Slavlarına karşı kazandıkları büyük bir zaferle de bu kazançlarını perçinlemişlerdir. Daha 1366'da bile, İslami güçlerin güneydoğu Avrupa'da hızla büyümesi, Papa V. Ürben'i kaygılandırmaya başlamış, hatta onu bir Haçlı seferi ilan etmeye itmiş, fakat Osmanlıların ilerlemesine karşı durmak mümkün olmamıştır.

Osmanlıların onuncu padişahı, yeni başkent İstanbul'da oturan sultanların da dördüncüsü olan Kanuni Sultan Süleyman, tarihte Türkleri yönetmiş kişiler arasında en tanınmış olanıdır. 1520'den 1566'ya kadar süren hükümranlığı, diğer bütün padişahların döneminden uzundur ve bu dönem aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak devridir. Tıpkı Batı'da hemen hemen çağdaşı olan İngiltere Kralı VIII. Henry ve Fransa Kralı I. François gibi o da muhteşem ve gösterişli bir yöneticidir. Türkler Kanuni Sultan Süleyman'ı en başta bir kanun yapıcısı olarak hatırlarlar. Ayrıca şiir yazdığı, çok okuduğu ve sanatçıları da çok koruduğu bilinmektedir. Buna uygun olarak da bu padişahın ebedi anıtı, Osmanlıların en büyük mimarı olan Mimar Sinan'ın yaptığı Süleymaniye Külliyesi'dir ve Haliç tepelerinden İstanbul'a bakmaktadır. Hepsinden önemlisi de Sultan Süleyman'ın gazi bir savaşçı olmasıdır. Dicle'de, Tuna'da zaferler kazanmış; Belgrad'ı, Budin'i ve Rodos'u fethetmiştir. Güney Rusya'nın oldukça geniş kesimlerini doğrudan o yönetmiştir. Transilvanya, Macaristan, Balkanlar, Anadolu, Suriye, Filistin, Ürdün, Irak'ın büyük bölümü, Kuveyt ve Basra Körfezi'nin batı kıyısı onun yönetimi altındaydı. Kudüs'ün ve bugün Suudi Arabistan'da bulunan kutsal İslami yerlerin koruyucusuydu. Aden ve Yemen, Nil deltasından başlayarak Atlas Dağlarının eteklerine kadar uzanan kuzey Afrika da onun imparatorluğunundu.

Süleyman laik bir yönetici ve güçlü bir padişahtı. Halife konumunda olduğu için, Müslüman beyler ve hükümdarlar arasında dinden gelen gücü de vardı. Ayrıca Bağdat yöneticilerinden sonra Mısır'da yeniden kurulan, ama çoktan beri karanlıklar içinde yaşayan halifeliği diril-

tenin de o olduğu söylenebilir. Sultan Süleyman'ın babası Sultan I. Selim, 1517'de Kahire'yi fethettiğinde, son Abbasi Halifesi de Osmanlıların egemenliği altına girmiş oldu. Halifenin kendisinin kutsal mevkiini yeni egemene devrettiği söylenir. Bu belki de yalnızca bir söylentiden ibarettir. Çünkü hiçbir Omanlı padişahı, imparatorluğun yıkılma dönemleri gelip çatıncaya kadar, Halifelik iddiasında bulunmuş değildir. Ama Süleyman'la onu izleyen varislerinin Müslüman dünyasında büyük bir güce ve yetkiye sahip oldukları kesindir. Osmanlı padişahları halife unvanını taşımış olmalarına rağmen, dini devlet işlerinden uzak tutmayı uygun bulmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin yıkılma dönemi başladığında din adamları ve halk devlet işlerine karışmaya başladılar. Dinin devlet işlerine karışmaya başlaması devletin yıkımını süratlendirdi. Özellikle Osmanlı'nın son yıllarında Padişah Halife unvanından yararlanmaya kalkışmasına rağmen, imparatorluğunu kurtarmaya muvaffak olamamıştır. Mekke Şerifi, Sultan Selim'e Medine ve Mekke kentlerinin anahtarlarını yollamış, bu iki kutsal kenti (ve oralara giden hac yollarını) onun korumasına devretmiştir. Fakat buna karşılık, padişahların dinsel yetkisi, İran ve Mezopotamya'daki Şiiler tarafından hiçbir zaman kabul edilmiş değildir. Şiilerin ruhani liderleri, peygamberin kuzeni ve damadı olan Ali İbni Ebu Talip soyundan oldukları iddiasındadırlar. (Ali'nin türbesi, bugün Irak'ın Necef kentindedir.) İran, Irak, Afganistan ve Pakistan'da yaşayan Şiilerle Anadolu'da yaşayan Alevilerin de Hz. Ali'nin soyundan geldiklerini iddia etmelerine rağmen dini inançlarında farklılıklar vardır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra, onu izleyen sultanların hükümdarlık nitelikleri hızla bozuldu. Selim çok okuyan biriydi, torunu III. Mehmet de başarılı bir Macaristan seferi gerçekleştirmişti, ama hiçbiri eski sultanlar gibi hem iyi savaşçı hem de iyi yönetici olamadılar. 1595'ten sonra tahta geçen sultanların hiçbirinin, tahta geçmeden önce aktif askeri hizmet tecrübesi olmamıştı. IV. Murat çok irade sahibi bir hükümdar olarak 1623-1640 yılları arasında hüküm sürdü. Kafkaslar'da ve Mezopotamya'da usta bir askeri komutan olarak

kendini gösterdi, ama padişahlık süresinin büyük kısmını, vilayetlerdeki askeri ayaklanmaları bastırmaya çalışmakla geçirmek zorunda kaldı. Ayrıca IV. Murat çok güçlü bir sultan olmasına rağmen, fazla içki yüzünden 31 yaşında öldü. Padişahların çoğu, politikaların oluşturulması işini memnuniyetle saraydaki diğer kimselere bırakıyorlardı. Ya sadrazama ya da bir ağaya (Lala). 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başlarındaki birçok padişah dönemindeki kötü yönetimlerde valide sultanların entrikaları da büyük rol oynamıştır. Saraydaki nüfuz kavgaları öylesine yoğunlaşmıştır ki, bu döneme sonradan "İmtiyazlı Kadınlar Dönemi" denilmeye başlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu tarihinden söz etmeyi bu konunun uzmanlarına bırakarak biz yine asıl konumuz olan Süryanilere dönelim. Zaten bu konuya değinmemizin altında yatan neden de Süryanilerin 400 yıl Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında yaşamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Osmanlı yönetiminin millet tanımı, Müslüman olmayan tebaasına bakışı ister istemez Süryanileri de etkilemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan 1839 yılına kadar şeriat yasalarıyla yönetilmiştir. Yavuz Sultan Selim 1517'de Mısır seferinde Hz. Muhammed'in emanetleri ile birlikte halifeliği de getirmişti. Halifeliğin Osmanlılara gelişinden sonra, padişah fermanı dahi şeyhülislamın fetva vermesinden sonra yürürlüğe girerdi. Osmanlılarda millet kavramını ve azınlıkları ele almadan önce, İslamiyet'te İslam olmayan tebaanın hukuki durumuna değinmekte yarar görüyoruz.

İslam hukukuna göre, zorunlu haller hariç, İslam ülkelerinde yaşayan Müslüman olmayanlar askere alınmazlardı. Bunlara zimmi tebaa (zimmi sözcüğü, zimmet kelimesinden gelmektedir) denirdi. Zimmet, bir şirketin bir şahsın borçları nedeniyle bir sorumluluk taşıması anlamındadır. Buradaki zimmi, vergi veren zimmiye karşı, onu korumakla yükümlü olmak anlamındadır. Zimmi tebaa her yıl belirli miktarda vergi vermeye zorunludur. Bu vergiye Cizye Vergisi denir. Eli silah tutabilecek Müslüman olmayan erkeğin cizye vergisini aksatmadan vermesi gerekir. Kadın, çocuk, ihtiyar, sakat, kör, deli, felçli, aciz, münzevi ya-

şayan din adamları ile eli silah tutamayanlar cizye vermezlerdi. Hanefi mezhebine göre İslam devleti sınırları içinde bir yıldan fazla yaşayan Müslüman olmayan tebaa bile bu vergiyi ödemek zorundadır. Cizyesini ödeyenlerin ülke içinde ve ülke dışında gelecek tehlikeye karşı malını, canını ve namusunu korumak zorundadırlar. Devlet herhangi bir sebeple bu emniyeti sağlamadığı takdirde, Müslüman olmayanlardan cizye vergisini toplama hakkını kaybeder.

İslam'ın temel kaynaklarında savaş, din uğrunda mücadele (cihat) veya Allah'ın ismini yayma ve yüceltme (i'la-yı kelimetullah) şeklinde tarif ve formüle edilmiş; tarih boyunca Müslümanlar tarafından da hep böyle yorumlanmıştı. Bu idealler uğrunda savaşacak insanların doğal olarak Müslüman olmaları ve bu amaçlar için canlarını vermekten çekinmemeleri şarttı. Müslüman ülke yöneticileri, Müslüman olmayanlardan, inanmadıkları bir dinin idealleri uğrunda Müslümanlar gibi savaşmalarını beklemek veya onları bunun için zorlamak, inanç özgürlüklerine müdahale anlamına gelebilir, diye düşünüyorlardı. Üstelik böyle bir zorlamanın pratik yararlar sağlayacağını düşünmüyorlardı. Bundan dolayı askerlik görevi, İslam'ın ilk dönemlerinde yalnızca Müslümanlara hasredilmiş, gerek Hz. Peygamber ve gerekse Dört Halife zamanında, cihat edecek İslam ordularının Müslümanlardan oluşturulmasına özen gösterilmişti. Örneğin, Hz. Ömer zamanında asker divanına yazılacak şahısların Müslüman olması istenir, zimmiler askere yazılsa bile fiilen cepheye alınmazlardı. Hz. Ömer'den önce Hz. Ebubekir ve Hz. Peygamber dönemlerinde de durum temelde farklı değildi. Dört Halife döneminde yapılan savaşlarda harbi kaybeden ülkelerden toplanan Haraç'ın 1/5'i hazineye (Beyt-ül-mal), geri kalan 4/5'i harbe katılan askerlere dağıtılırdı. Ancak İslam tarihi, Müslümanların, kısa süreli ve sınırlı sayıda da olsa, ihtiyaç duyduklarında, askeri lojistik amaçlı hizmetlerde Müslüman olmayanlardan yararlanmakta bir sakınca görmediklerini göstermektedir. Bu çeşit asker istihdamları ya belirli bir ücret mukabilinde ya da anlaşmalar neticesinde varılan mutabakat üzerine yapılmaktaydı. Bazen de haraç veya cizye gibi vergilerden

muafiyet karşılığında Müslüman olmayan şahıs veya topluluklardan askeri anlamda istifade edilmekteydi. Örneğin, İslam'ın henüz vahiy sürecinin devam ettiği bir sırada, Hz. Peygamber, hicretten hemen sonra Medine'deki Yahudilerle uzlaşarak, onları Müslümanlarla birlikte şehrin savunmasında beraber hareket etmeleri noktasında ikna etmiştir.[83]

Müslüman olmayanlardan asker olarak yararlanıldığına dair örnekleri, daha değişik şekillerde Selçuklularda da görmekteyiz: Nizamülmülk[84] değişik etnik köken ve dinden olan insanların asker olarak hizmet edebilecekleri kanaatindeydi. Örneğin, Anadolu Selçukluları zamanında aralarında Hristiyan çavuşların da yer aldığı askeri birlikler vardı. Hükümdarın şahsına mahsus Kapıkulu askerleri içinde bile Rum, Rus, Gürcü deneyimli askerler bulunmaktaydı. Anadolu Selçuklularında, Türklerin yanı sıra esir Hristiyan çocuklarından oluşan asker kıtaları görülmüştür. Ancak bu çocuklar hemen orduya alınmayıp, Osmanlı devşirme sistemini çağrıştıran bir terbiye ve eğitim aşamasından geçirilmek üzere başkent ve büyük şehirlerde bulunan "köle mekteplerine" gönderiliyorlardı. Bu mekteplerde eğitimlerini tamamlayan çocuklar arasından zamanla yüksek makamları işgal eden yöneticiler dahi çıkmaktaydı. Bunların dışında, gerek Büyük Selçuklu ve gerekse Anadolu Selçuklu ordusunda, yapılan anlaşmalar gereği asıl ordu kuvvetinden başka Müslüman olmayan Gürcü, Ermeni ve Rum askerler bulunmaktaydı. Bu çeşit anlaşmalar sayesinde Selçuklular, Trabzon İmparatorluğu ile Kilikya Ermeni Krallığından, gerektiğinde asker ve silah yardımı alabilmekteydi.[85]

Osmanlı İmparatorluğunun en güçlü ordusu olan yeniçeriler, devşirme yöntemiyle oluşturuluyordu. Her yıl devlet adamları Hristiyan köylerde 10-15 yaş arası gençleri köy meydanında topluyor, beş çocuklu ailelerden bir çocuklarını alarak şehre götürüyorlardı. Şehirde onları İslam terbiyesine göre yetiştirir, sünnet ettirir ve orduya hazırlarlardı. Bunların arasından zeki olanlar ayrılır, Enderun denen yerde imparatorluğun ihtiyacı olan devlet adamı olarak yetiştirilirlerdi. Enderun oku-

---

[83] *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni,* Ufuk Gülsoy, İstanbul: Simurg Yayınları, 2000, s. 14-15.

[84] Mülkün hukuku – taşınmaz malların düzenlenmesi – Osmanlı'da taşınmazların sahibi padişahtır. Padişahın verdiği tapu, kullanma yetkisidir.

[85] Ufuk Gülsoy, (a.g.e.) s. 16-17.

lu veya medresesi bugünün Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin yerini tutardı. Buradan yetişmiş birçok vezir ve vezir-i azamın devlete büyük hizmetleri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde "Millet" Politikası

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti teokratik bir devletti. Devlet İslam şer'i hukukuna göre yönetilirdi. Bu sisteme göre devlette millet olgusu dine göre tanımlanır. Din, toprak ve etnik kökenden önce gelir. Bunun nedeni ise İslami anlayıştan kaynaklanmaktadır. "Millet-i İslamiye"yi (İslam Milleti) oluşturanların ortak özelliği, hepsinin Müslüman olmasıdır. Etnik kökenleri önemli değildir. Farklı ırktan olup ayrı dilleri konuşanlar "Sünni Müslüman" iseler, İslam milletine dahildirler. Müslümanların yanında İslam topraklarında zimmiler de yaşar.

Osmanlılar ve diğer Müslüman devletler, her Müslüman olmayan ülkeyi kuşattıklarında, o ülkenin yöneticilerini çağırıp, İslam dinini kabul edip etmeyeceklerini sorarlardı. Kabul ederlerse, o ülkenin üst düzey yöneticilerini değiştirip şer'i hukuka göre yönetirlerdi. İslamiyet'i kabul etmedikleri takdirde, cizye vergisi vererek ve harp tazminatına benzer bir haraç vergisi ödeyerek eski yaşantılarını yaşayabileceklerini söylerlerdi. Osmanlı devletinin hazinesi genellikle zimmilerden aldıkları cizyeler ve harp tazminatı (ganimet) ile dolduruluyordu.

Osmanlı egemenliği altındaki zimmiler, mezhep ya da dinlerine göre Osmanlı yönetimi tarafından gruplandırılmış ve bu gruplar etnik kökenlerinin başına millet adı verilerek vasıflandırılmıştı. Osmanlı devletinde Rum milleti, Ermeni milleti, Yahudi milleti gibi milletler vardı. Rum ve Bulgarlar eğer Ortodoks iseler Rum milletinin üyesi sayılırken, Ermeniler Protestan ya da Katolik oluşlarına göre farklı milletlere bölünmüşlerdir. Egemen ve yönetici sınıf olan Türklerdi, Araplar ve Müslüman Arnavutlar da kendilerini "Osmanlı" olarak adlandırmışlardı.

Her dini grubun en yüksek mertebedeki din adamlarından biri, kendi cemaati tarafından o grubun lideri olarak seçilir ve kendi topluluğunu düzenlemek ve yönetmekle görevlendirilirdi.

Böylece bu gruplara verilen sınırlı özerklik sayesinde, Osmanlı egemenliğinde, kendi din, hukuk ve geleneklerini, eğitim sistemlerini sürdürürlerdi. Dine ilişkin kurallarını, örf ve âdetlerini böylece koruyorlardı. Dini grupların liderleri ise birer devlet memuru gibi, kendi yönetimlerindeki toplulukların yönetiminden Sultan'a karşı sorumluydular.[86]

Osmanlı Devleti'nde yaşayan zimmiler dinleri bakımından Hristiyanlar, Museviler ve Sabiiler olmak üzere üç ana gruba ayrılırlar, Hristiyanlar ise kendi aralarında Katolik Hristiyanlar, Latinler, Gürcüler, Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Maruniler (Lübnan Katolikleri), Kıptiler, Katolik Rumlar; Katolik olmayan Hristiyanlar ise Ortodokslar, Gregoryenler, Nasturiler, Yakubi Süryaniler (bugünkü Süryani Kadim Ortodokslar), Melkitler ve Mandeilerdi. Museviler ise Rabbaniler, Karailer ve Samiriler diye ayrılırlardı. [87]

Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Müslüman olmayan tebaaya (zimmiler), İslam hukukundan gelen çoklu hukuk sistemi uygulanıyordu. Çoklu hukuk sistemi Medine Vesikası'ndan gelmektedir. Hz. Muhammed ve Medineli Yahudi ve putperest (müşrik) kabilelerle yapılan sözleşmede herkesin kendi dini inançlarında serbest kalması ve özgürce yaşaması ilkesi bulunmaktadır. Sözleşmede Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri kendilerine denmektedir. Bu sistem Osmanlı İmparatorluğu'nda Islahat Fermanı'na kadar devam etmiştir. Çoklu hukuk sisteminde, zimmiler; aile hukuku, miras hukuku, borçlar ve ticaret hukuku, ikametgâhları, giyimleri, din hürriyetleri, askerlik durumları bakımlarından Müslümanlara uygulanan şeri'i hukuktan ayrı bir uygulamaya tabi tutulurlardı. Bu sisteme çok hukukluluk denir. Zimmilere uygulanan ayrı hukuk kavramlarının en önemlileri özetle şunlardır:

Osmanlı'da Aile Hukuku

Zimmiler aile hukuku açısından kendi dini kurallarına tabidirler. Evlilik ve boşanmalar kiliselerde veya havralarda gerçekleştirilirdi.

---

[86] *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu,* Doç Dr. Gülnihal Bozkurt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 9-10.

[87] *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu,* Doç Dr. Gülnihal Bozkurt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 11.

Evlilik akdinin feshinde drahoma, çeyiz, nafaka gibi konular Osmanlı İmparatorluğu'nda din işlerinden sayılırdı. Bu itibarla zimmilerin aile hukukuyla ilgili sorunları şer'i mahkemelerde değil, kilise ve hahamlarca çözüme kavuşturulurdu. Evlenme, boşanma ve bunlara bağlı mali konulardaki sorunların çözümlenmesi işi azınlıkların kilise yöneticileri ve hahamlarının yetkisinde idi. Bu yetkinin yine eskisi gibi kilise ve hahamların etkisinde kalması Lozan'da çok tartışılmıştır. İttifak devletlerinin temsilcileri Osmanlı'da yaşayan Müslüman olmayanların bu konuları yüzyıllardır uygulayageldiklerini, bunun bir nevi kutsama olduğunu söylediler. Fikirlerinde ısrar eden İttifak devletlerinin isteklerinin bir kısmı, Lozan Antlaşması'ndaki 42. madde ile düzenlendi. Sonraları Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler Ankara'ya müracaat ederek yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin getirdiği uygulamalardan dolayı Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinin kendilerine tanıdığı haklardan bunlara gerek yok diye vazgeçmişlerdir.

Osmanlı'da Miras Hukuku

İslam miras hukukunda din farkına göre düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelere göre zimmilerle Müslümanlar birbirine mirasçı olamazlardı. Bir Müslüman erkekle bir zimmi kadın evlendiklerinde doğan çocuklar babalarının dininden sayıldığı için annesinin mirasına hak kazanamazlardı.

Zimmi din adamlarının mallarının öldükten sonra kendi topluluklarına mı yoksa devlete mi kalacağı sorunu çeşitli devirlerde tartışma konusu olmuştur. Yavuz Sultan Selim zamanında din adamları öldüğünde mirasları kiliseye kalırdı. IV Mehmet 1649 tarihinde çıkardığı bir fermanla 5000 akçeye kadarı kiliseye veya hahamlık merkezine, geri kalanı da devlete verilmeli demiştir. Buna itirazlar içeride ve dışarıda artınca ferman kısa bir süre sonra iptal edilmiştir. Müslüman olmayanların vakıflarında taşınmaz mallar azınlık vakfı adına tescil edildiği gibi bazen de din adamları ve Kilise Babaları denilen azizlerin adına yazılırdı.

Bu sistem 1936 Beyannamesi'nde azınlıklara büyük hukuki sorunlar çıkarmıştır. Bu konuya azınlıkların vakıflarını işlerken tekrar döneceğiz.

Osmanlı'da Borçlar ve Ticaret Hukuku

İslam hukukunda akit için başlıca ehliyet serbest iradenin açıkça belirtilmesidir. Akitte üç şart konulmuştur. Zimmiler kendi aralarında şarap, domuz ve domuz eti gibi Müslümanlıkta haram olan malların ticaretini yapmakta ve bu malları kullanmakta serbest idiler. Ancak bu işlerinde ticari borç ve alacak ihtilafı doğarsa, kadıya gidemezler. Bir başka anlatımla, bu ticari işlemlerden doğacak borç veya alacak anlaşmazlıklarında şer'i hukuka başvuramazlardı. Kendi aralarında çözmek zorundaydılar. Müslümanlarla bu alanda ticaret yapılmaz, borç ve alacak kavramları olamazdı. Müslümana köle satamazlardı. Zimmilerin ellerindeki bir köle din değiştirip Müslüman olursa, hemen o köleyi bir Müslümana satmak zorundaydılar.

Zimmiler kendi aralarında çıkan ihtilafları şer'i mahkemelerde değil, cemaatlerinin oluşturdukları ihtilaf çözme kurumlarında çözmeye çalışırlardı. Bununla birlikte bir ihtilafı kendi aralarında çözemezlerse, şer'i mahkemelere müracaat edebilirlerdi.

Osmanlı'da İkametgâh

Osmanlı devletinde zimmiler genellikle şehrin kenar semtlerinde, Rum, Ermeni, Yahudi mahallerinde gruplar halinde yaşarlardı. İstanbul'da Fener, Balat, Samatya, Kumkapı gibi semtler azınlıkların oturdukları bölgelerdi. Şehirlerde kendi mahallelerinde, kırsal kesimde kendi köylerinde yaşayan zimmilerin Müslümanlarca kutsal sayılan bazı bölgelerde yerleşmeleri ise fermanlarla yasaklanmıştı. 1581 tarihli bir fermanla zimmilerin İstanbul'da Eyüp Sultan Türbesi civarında oturmaları yasak edilmişti. Aynı şekilde Ortaköy Camii civarında oturan Yahudilerin o bölgeden çıkartılmasına dair fermanlar vardır.

Müslüman mahallelerinde Yahudi veya Hristiyanların yaşamaları konusunda genel bir yasak olmamasına rağmen uygulamada bunun hoş

karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Gerçekten, çeşitli belgelerde zimmilerden Müslüman mahallelerindeki evlerini satmalarının istendiği yazılıdır.

1636 tarihli bir fermanda, İstanbul'da Langa'da bir Müslüman mahallesindeki evlerin bir kısmının zimmilerce satın alındığı, mescit ve mektebin zimmi evleri arasında kaldığı, zimmi ayinlerinin Müslümanları rahatsız ettiği yazılıdır. Mahalle halkının kendisine başvurması üzerine Şeyhülislam, zimmilere İslam olmalarının teklif edilmesi, kabul etmezlerse evlerini Müslümanlara satmaları gerektiği şeklinde bir fetva vermiştir. Adı geçen fermanla bu fetvanın uygulanması emredilmiştir. 1729 tarihli bir fermanla ise İstanbul'da Müslümanların ellerinde bulunan evlerin Hristiyanlara satılmaması istenmiştir. Böylece zimmilerin Müslüman mahallelerine yerleşmeleri sonucu özellikle ibadet şekillerinin farklılığı nedeniyle bir çatışma çıkmasını önlemek amacı güdülmüştür. Bu tür zorunlu uygulamalara Osmanlı Devleti'nde çok az rastlanmıştır.

İslam hukukunda yer alan zimmilerin evlerinin Müslümanlarınkinden renk ve yükseklik olarak farklı olması gerektiğine dair kural Osmanlı Devleti'nde bazı dönemlerde katı olarak uygulanmış, bazı dönemlerde de bu kuralın dışına çıkılmasına göz yumulmuştur. Ancak yine de dönem dönem bu konuyla ilgili fermanlara rastlamak mümkündür. 1724 tarihli bir fermanla inşa edilecek evlerin yüksekliği saptanırken Müslümanlar için daha yüksek, zimmiler için daha alçak bir sınır konmuştur. III. Selim ise zimmilerin evlerinin siyaha boyanmasını, Müslümanların evlerini siyah boyamamalarını, böylece zimmi evlerinin belli olmasını istemişti. Fermana göre zimmilerin evlerinin Müslüman evlerine bakan pencereleri de olmayacaktı. Zimmilerin evleriyle Müslümanların evleri ayrı ayrı yerlerde olmalıdır kuralını halk pratik zekası ile şöyle özetlemiştir: Müslüman mahallesinde salyangoz satılmaz.

Müslüman olmayanların camiye girmelerine ilişkin bir genel yasak ise yoktu.[88]

---

[88] *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu,* Doç Dr. Gülnihal Bozkurt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 18-19.

Osmanlı'da Giyim

Zimmilerin kıyafetleri açısından Osmanlı toplumunda İslam hukukuna uygun olarak çeşitli kısıtlamalar getirilmişti. Çeşitli zimmi topluluklar farklı renkte elbise giyip başlık takarlardı. Müslümanların kavuk ve ayakkabıları sarı, Ermenilerin şapka ve ayakkabıları kırmızı, Rumların siyah, Yahudilerinki mavi idi. İstanbul kadısının 1580 tarihli bir hükmünde Hristiyanların sarık sarmalarının yasak olduğu hatırlatılarak Yahudilerin elbiselerinin ketenden olacağı bildirilmişti. Zimmilerin bazı kumaş ve kürklerden elbise giymeleri, sarık sarmaları çeşitli fermanlarla yasaklanmıştı. 1568 tarihli bir fermanda, Hristiyanların yakalı kaftan, kıymetli kumaştan, özellikle ipek elbise ve kürk giymeleri, ince tülbent ve sarık kullanmaları yasaklanmıştı. 1568, 1574, 1577 tarihli çeşitli fermanlarla Hristiyanların ve Yahudilerin bu yasaklara uymamalarının ince kumaş fiyatını yükselttiği gerekçe gösterilmiştir. Bu fermanla engellenmek istenen şey, sadece Müslümanların Hristiyanlara benzemeleri değil, kumaş fiyatlarının da artmamasıdır; yani ekonomik etkenler de zimmilerle ilgili bazı kısıtlamaların getirilmesine ya da devamına yol açmıştır.

Zimmiler hamamlarda farklı havlu alırlar, takunya da giymezlerdi. Bazı fermanlarla kanuna uygun kıyafetlerle dolaşan zimmilerin kıyafetlerine karışılması da yasaklanmıştı. 1594 tarihli bir fermanla, İstanbul'daki Yahudilerin şikâyeti üzerine, Yahudilerin şapka ve elbiselerine kanuna aykırı olarak kimsenin müdahale etmemesi ve incitilmemeleri emredilmişti.

1630 tarihli bir fermanda ise İstanbul'daki zimmilerin samur kürk, kalpak, atlas elbise giymeleri, ata binmeleri, kadınların Müslüman tarz ve kıyafetinde giyinmeleri, ferace ve yaşmak takmaları yasaklanmıştı. 1766 tarihli bir fermanla da Yahudilerin Hristiyanlara ait renkte ve Müslümanlara ait kalitede kumaş ve kürk giyip, izinsiz olarak ata ve kayığa binmeleri yasaklanmıştı.

Ancak zimmi din adamlarının seyahat sırasında tehlikeli bölgelerden geçerken kıyafet değiştirmelerine ve silah taşımalarına izin ve-

rilmişti. Böylece zimmilerin, kendilerini korumalarını gerektiren durumlarda Müslümanlara özgü haklardan yararlanmaları sağlanmıştır. 1874'te İstanbul'u gezen bir İtalyan seyyah, muhtelif milletlerin elbiselerinin birbirine karıştığını, Rum ve Ermeni kadınlarının göz kamaştıran giysilerle dolaştıklarını yazmaktadır.[89] İtalyan seyyahın İstanbul'da gördüğü bu manzaranın tarihi 1874'tür.

Gülhane Hattı Hümayunu ve 1859'da Islahat Fermanları ile yukarıda sayılan ayrımlar kaldırılmıştır.

Din Hürriyetleri

İslamiyet, din hürriyeti bakımından da Kuran'ın tanıdığı göksel (semavi) dinlere mensup olanlara hoşgörülü davranmalarını emreden dindir. Bütün din kitapları insanlar arası iyiliği, hoşgörüyü, iyi insan olmayı öğütler. Nitekim Kuran-ı Kerim'in ikinci suresinin 62. ayetinin amir hükmü olan *"Şüphesiz iman edenler, Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Saabilerden de Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyecektir,"*[90] denmektedir. Bazı bağnaz kişiler ne yazık ki dinin amaçlarının dışına çıkmaktadırlar. Zimmet kurumu da Kuran'ın amir hükmü olan El-Bakara suresinin 62. ayeti üzerine oturtulmuştur. Zimmilere dinlerini değiştirmeleri için baskı yapılmaması emredilmektedir. Din işlerinde serbest bırakılan zimmiler çoğunluğu Müslüman olan bölgelerde bile, Müslümanları rahatsız etmeden ibadetlerini yerine getirebilmişlerdir.

Zimmi toplulukların yani "milletlerin", kilise, manastır, havra ve diğer ibadet yerleri ile kendilerine mahsus mezarlıkları vardı. Kiliselere ve kiliselere ait vakıf topraklarına kimse karışamazdı. "Millet" yöneticilerine verilen her atama beratında bu konu özellikle belirtilmişti.[91] Buna rağmen yukarıda da belirttiğimiz gibi, atama beraatlarında yazılı kuralların tam olarak uygulandığını iddia edemeyiz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk 400 yılında fermanlarla ilan edilen

---

[89] *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu,* Doç Dr. Gülnihal Bozkurt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 19-20.

[90] *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali,* Türkiye Diyanet İşleri Vakfı Yayınları, Cüz: 1-Sure 2.

[91] *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu.* Doç Dr. Gülnihal Bozkurt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 20-21.

azınlıklarla ilgili, aile, miras, ticaret ve borçlar hukuku ile ikametgâhlar, giysiler ve din özgürlüğü yasaları bugünkü düşünce ve insan hakları bakımından yadırganabilir. Unutulmaması gerekir ki, bu yasalar 17. ve 18. yüzyıllardan kalma düşüncelerdir. İnsanlığın gelişmesiyle bu tür düşünceler bütün milletler için tarihe karışmıştır. Sosyal olaylar yaşandığı tarihte değerlendirilmelidir. Bugünkü sosyal yaşantıyı, bundan 100-200 yıl önceki yaşantıyla karşılaştırmamak gerekir.

Zimmilerin Askerlik Durumu

Osmanlı Devleti'nde ordu genellikle Müslümanlardan oluşmakta ve asker ihtiyacı, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda tamamen Müslümanlardan sağlanmaktaydı. Her ne kadar, XVIII. yüzyıla kadar Kapıkulu ocakları Hristiyan tebaa çocuklarından devşirilen gençlerden oluşturulmuşsa da, bu gençler, orduya kesinlikle Hristiyan kimlikleriyle alınmazdı. Türk örf ve âdetlerini, İslam dinini ve Türkçe'yi öğrenmek için bir süre eğitime tabi tutulan devşirmeler (küçük yaşta alınan Hristiyan çocuklar), ancak eski kimliklerinden sıyrılıp Müslüman olduktan sonra asker olabilirlerdi.

Enderun'dan yetişmiş devşirme çocuklarından büyük devlet adamı olanların sayısı az değildir. Sadrazamlığa kadar yükselmişlerden en tanınmışları Sırp kökenli Rüstem Paşa, aynı zamanda padişahın damadı olmuştur. Yine devşirme yöntemiyle Enderun'da yetişmiş Sokullu Mehmet Paşa ise devletin en güçlü olduğu zamanların sadrazamlarındandır.

Klasik döneme ait arşiv kayıtları, Müslüman olmayanların topçuluk, tüfenkçilik ve zenberekçilik gibi teknik bilgi ve uzmanlık gerektiren askeri alanlarda da istihdam edildiklerini göstermektedir. Özellikle ilk dönemde Osmanlı kale topçuları arasında Müslüman olmayanların sayısı dikkat çekicidir: 1488'de Semendire Kalesi'nde bulunan elli topçudan 32'si Müslüman değildir. 1492'de aynı bölgede yer alan Hıram Kalesi'ndeki topçulardan ancak dördü Müslüman, çoğunluğu ise Müslüman değildir. 1467-68 yılına ait tahrir kayıtlarına göre resava kalesin-

de 2, Niğbolu kalesinde 11, Holovnik kalesinde 9 Müslüman olmayan topçu bulunmaktadır. 1431'de Arvanid sancağında mevcut iki topçudan birinin Hristiyan olduğu görülmektedir. Aynı dönemde, topçuların yanı sıra kalelerde görev yapan Hristiyan tüfenkçi ve zenberekçiler (o tarihte askeri bir rütbe) de vardır. Mesela 1454-1455'te Novaberda kalesindeki 11 nefer topçu, tüfenkçi ve zenberekçiden sadece biri Müslümandır. 1467/68 tarihli Braniçeva defterine göre bölgedeki kalelerde askeri kuvvetlerin büyük çoğunluğunu Hristiyanlar teşkil etmektedir: Güğercinlik Kalesi'ndeki 15 tüfenkçinin hepsi ulufeli Hristiyan askerleridir. Ayrıca kalede 40 zenberekçi ve 6 demirci Hristiyan er vardır. Bunlarla birlikte neccarlar (marangozlar), bennalar (inşaatçılar), yaycılar vesair kale hizmetinde istihdam edilen vergiden muaf Hristiyan grupları bulunmaktadır.[92]

Müslüman olmayanların Osmanlı İmparatorluğunda, muvazzaf asker (mesleği askerlik olan veya ilk askerlik vazifesini gören kişi) statüsüyle orduya asker olarak alınmaları 1835 yılında görülmüştür. Babıâli, o tarihe kadar sadece Müslümanlardan sağlanan donanmanın asker ihtiyacının bir kısmının bundan böyle Hristiyanlardan karşılanmasına karar vermiştir.

Alınan karar gereği, 1835'te, Sivas'tan 219, Amasya'dan 84, Erzurum'dan 217, Hafik'ten 35, Divrik'ten 98, Tokat'tan 43, Zile'den 16, Van'dan 201, Ankara'dan 99 ve Nevşehir'den 86 kişi olmak üzere toplam 1098 Müslüman olmayan reaya (zimmi) askere alınmıştır. Burada dikkat çeken nokta, 1821-1829 yılları arasında ortaya çıkan Rum isyanının ülke içinde Rumlara karşı oluşturduğu güvensizlik havasının hâlâ etkisini sürdürdüğü ve bunun 1835'teki bahriye (denizci) askeri tertibine de yansımış olmasıdır. Nitekim, asker alımı yapılan bölgeler bilhassa Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerden seçilmiştir.

Osmanlı donanmasına alınan Hristiyan denizcilerin dini bayramlarında izin istemeleri, ibadetlerini yapmaları için donanmada gerekli yer ayrılamaması ve yortuları zamanlarında papaz istemeleri gibi çıkan zorluklardan dolayı donanmaya Hristiyan asker alınmasından vazgeçilmiştir.

---

[92] Ufuk Gülsoy, İstanbul, Simurg Yayınları, 2000, s. 23.

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı askerlikte de büyük değişiklikler getirmiştir. Fermanda, Müslüman olmayanların da Müslümanlar gibi askere alınacağına dair açık hüküm olmamasına rağmen, "Muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin fariza-i zimmetidir."[93] (vatanı korumak için askere gitmek halkın sorumluluğudur) deyişinden hareketle Müslüman olmayanlar da askere alınmaya başlanmıştır. Askerlik yasa ve yönetmeliğinin açık ve net kurallar koymaması, askerlik sürelerinin o tarihlerde 7-8 sene uzatılması, bazen ömür boyu askerlik yapma gibi uygulamalar vatandaşın askerlikten soğumasına ve itirazların oluşmasına neden oluyordu. Özellikle askerliğe alışık olmayan Müslüman olmayanların itirazları daha da fazlalaştı. İmparatorluğun çeşitli cephelerde harp hali, askerlik ihtiyacını giderek artırıyordu. Tanzimat Fermanı ile askere alma, askerde kalma süresi ve buna benzer uygulamalara kanun ve yönetmeliklerle düzenleme getirildi. Halkın eskisi gibi askerliğe fazla itibar etmemesi ve yer yer çıkan kargaşalar da göz önüne alınınca, bedelli askerlik kavramı ortaya atıldı. Bedelli askerliğe Müslüman olmayanlar itibar ettiler ve bedel ödeyerek askerlikten muaf olmayı tercih ettiler.

Bir devletin en önemli kurumlarından biri askerliktir. Askerini iyi yetiştiremeyen bir ülkenin uzun zaman yaşaması mümkün değildir. Vatandaşa askerlik kavramını benimsetmek, askere gitmenin bir vatan borcu olduğunu öğretmek şarttır. Askerlik bakımından güçlü olan ülkeler milletler arasında da güçlü ve itibarlı devletler arasında yerini bulur. Türkiye Cumhuriyeti ordusunun disiplini, eğitimi, askerlerinin sağlıklı ve vatan sevgisiyle yetiştirilmesine özen göstermektedir. Ordunun insan faktörü yanında en son teknolojik silahlarla donatılması da o ülkenin güven içinde gelişmesini sağlar. Ülkemizde yapılan güvenilir kurumlar anketlerinde her zaman ordu en güvenilir kurum olarak seçilmektedir.

Askerlik vazifesini yerine getirmeye Süryaniler açısından baktığımızda askere alma konusunda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları arasında bir ayrım yapılmadığını görüyoruz. Müslüman olmayan vatan

[93] *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni,* Ufuk Gülsoy, İstanbul, Simurg Yayınları, 2000, s. 29.

daşlar da zamanı gelince askere alınmakta, eğitim durumları uygunsa askerliklerini yedeksubay olarak yapmaktadırlar.

Bu alanda bir sorun yoktur, ama vatanlarına çok bağlı, sonuna kadar laik ve üniter devlet ve çağdaş demokrasi yanlısı, Atatürk ilkelerini benimsemiş bir toplum olan Süryaniler muvazzaf askerlik konusunda biraz burukturlar. Harp okullarına alınmadıkları için, kendilerine güvenilmediğini düşünmekte ve üzülmektedirler.

Osmanlıların İstanbul'u Fethinde Azınlıklara Bakışı

Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u fethettikten sonra, Bizans halkına Osmanlıların yalnız kılıç kuşanma ve iyi savaşçı olma özellikleriyle anılmaması gerektiğini, adalet konusunda da çok hassas olduklarını göstermek istemiştir. Fatih Sultan Mehmet bir ülkenin savaşla alınması ile yetinmenin doğru olmadığını, o ülkede huzur ve düzen sağlanarak adil bir idare kurulmasını, ekonomik olarak güçlü bir devlet olmasını bilen geniş ufuklu bir kumandandı. Bizans İmparatorluğundaki devlet idaresi dışarıdan bakınca düzenliymiş gibi görünmesine rağmen, aslında rüşvet, başıbozukluk, prenslerin kral olma kavgaları, ordu içi çekişmeler ve adalet düzeninin bozulması, yönetim zaafları ve çöküntüler olduğunu Fatih Sultan Mehmet çok iyi biliyordu. Yeni aldığı Bizans devletinden kalma bu bozuk düzeni düzeltebilmesi için, önce halka huzur ve güven ortamı getirdiğini göstererek işe başladı. Fetih esnasında halka ıstırap çektirip haksızlık yapan kendi adamlarını da cezalandırdı. Herkesin mal ve canının garanti altında olduğunu, herkesin kendi ibadetinde hür olduğunu, herkesin işinin başına geçmesi gerektiğini aşılamakla işe başladığı konusunda hemen hemen tüm tarihçiler fikir birliği içindedirler. Fatih Sultan Mehmet, ülkesinde yaşayan Müslüman olmayanlara da adil davrandı, çıkan bir fırsatı çok iyi değerlendirdi.

Fatih Sultan Mehmet o sıralarda ölmüş olan patrik yerine yenisinin seçilmesini ve geleneğe göre takdis edilmesini emretmiştir.

Bizans'ta uygulanan patrik seçiminde protokol usulü şöyle idi: Yeni patrik, imparatorun bir atı ile Bukoleon Sarayı'ndan patrikhaneye

yönelir, orada büyük rahipler kendisine yemin ettirirlerdi. Törende, etrafında bütün senato üyeleri de bulunan imparator tahta oturmuş bir halde hazır bulunur ve başı açık olarak patriğe incilerle, kıymetli taşlarla süslü bir asa verirdi. Sarayın başrahibi, bu kurula dualarla eşlik ederdi. Sonra ilahiler, manzumeler okunurdu. Daha sonra da imparator elinde hükümdarlık asası, sağ tarafında veliaht, solunda da Ereğli Metropoliti bulunduğu halde ayağa kalkardı. Seçilen patrik kurul önünde üç defa başını eğer ve imparatorun ayaklarına kapanırdı. İmparator, asasını patriğin başı üzerine uzatarak şu sözleri söylerdi:[94] "Bana bu devletin vermiş olan kutsal Ekanim-i selase (üçlü inanç) sana yeni Roma patrikliğini tevcih ediyor." Patrik bu suretle görevini imparatordan almış olur ve sonra da kominyon (İsa Mesih'in kanının ve etinin yerini tutması için verilen şarap ve ekmek) ayinini yerine getirirdi. Kilise korosu hep bir ağızdan, "Bu efendimiz çok seneler yaşasın!" anlamındaki manzume ile günah affı duasını okurlardı. Bizans'ta yeni patrik seçiminde uygulanan ve dini nitelik taşıyan merasim, Fatih Sultan Mehmet döneminde de ufak bir değişiklikle aynen uygulandı. Fatih'in uygulaması şöyle oldu:

Fatih Sultan Mehmet, Patrik Yorgi Holaryus'un seçimine katılan az sayıdaki papazla ruhani bir niteliği olmayan memurların, fetihten önce yürürlükte olan geleneklerini korumalarını ister. Sonra da patrik mükellef bir ziyafete çağrılır ve görkemli bir surette kabul olunur. Uzun ve dostça bir görüşmeden sonra Sultanın yanından ayrılışı anında Fatih Sultan Mehmet kendisine değerli bir asa verir ve şunları söyler:

"Patrik olunuz, Allah sizi korusun. Dostluğumdan her vakit faydalanabilirsiniz. Sizden öncekilerin her hususteki hak ve imtiyazlarına sahip oldunuz."

Padişah, patriği avluya kadar uğurlar ve orada büyük memurların Sinod'a kadar patriğe refakat etmelerini emreder. Sonra patrik, vezirlerden ve diğer paşalardan kurulu bir kortej ortasında, padişahın güzel atlarından birine binmiş olarak Ayasofya artık cami olduğu için patriklik

---

[94] Bizans İmparatorluğunun, resmen Hristiyanlığı kabul etmiş olduğu 325 yılında, İstanbul'da daha kilise kurulmamıştı. İstanbul'u Ereğli Metropoliti temsil ediyordu. Bu nedenle Bizans krallarının takdislerinde hep Ereğli Metropoliti'nin bulunma geleneği korunuyordu.

konutu olarak tespit edilen "havariler kilisesine" gider.

Patrik daha sonra "Hz. Meryem Kilisesi'ne" taşınmak iznini padişahtan almıştır. Yeni patrikhanenin kuzeyinde bulunan mükellef saray, patriğe konut olmuştur. Padişah, patriğin şahsının dokunulmazlığını belirten bir berat da göndermiştir. Bu beratta şunlar yazılıdır:

"Kimse patriğe tahakküm etmesin; kim olursa olsun, hiçbir kimse, kendisine ilişmesin; patrik ve maiyetinde bulunan büyük rahipler her türlü genel hizmetlerden süresiz olarak affedilmiş olsunlar."

Yine bu berat Rumlara şu üç imtiyazı sağlıyordu: "Kiliseleri korunacaktır. Evlenme ve gömülmeleri, diğer gelenekleri Rum kilisesi usul ve kurallarına göre yerine getirilecektir. Ve paskalya yortusunun yapılışına devam olunacak, bu münasebetle de Fener, yani Rum mahallesi kapıları üç gece açık kalacaktır."[95]

İstanbul'un fethi zamanında zengin Rumlar, zanatkârlar, bilimadamları, mimarlar ve iş gören meslek sahipleri İstanbul'u terk ederek Batı'ya kaçmışlardı. İstanbul'dan kaçan bu kişiler Avrupa'da Rönesans'ı başlatarak yeni bir çağ açtılar. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u yeniden imar etmek, ekonomiyi canlandırmak için Anadolu'dan yeni zanatkârlar ve esnaflar getirdi. Özellikle Ermenilerden büyük çapta iş görecek seçkin kişiler getirdi. İstanbul'da, Rumların tek başına kalmaması bakımından, Bursa'dan Ermeni patriği Hovagim'i getirdi. Yahudilerin hahambaşı Moşe Kapsalı'yı kabul ederek iltifat etti. Böylece, İstanbul'da Müslüman olmayanlardan; Rum, Ermeni ve Yahudi cemaati başkanları kurumunu oluşturdu.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiği zaman 21 yaşındaydı. Rumca, Farsça, Arapça, Türkçe, Slavca ve Hırvatça lisanlarını çok iyi biliyordu. Çok iyi hocalardan ders alarak kendini iyi yetiştirmişti. Hristiyanlar arasındaki mezhep kavgalarını ve birçok mezhebe bölündüklerini biliyordu. Değişik inanç sahipleriyle ayrı ayrı muhatap olunması için, Müslüman olmayanların devletle olan ilişkilerinde Batı Hristiyanların Rum Patrikliği aracılığıyla, Doğu Hristiyanların Ermeni Patrikliği aracılığıyla ve Yahudilerin de İstanbul'daki Yahudi hahambaşla-

[95] *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, J. Von Hammer, Cilt 1, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 223-224.

rı aracılığıyla müracaat etmeleri şartını koydu. Bu ayrım sistemi 1839 yılında ilan edilen Tanzimat'a kadar devam etti.

Galata Ahidnamesi[96] (Sözleşme)

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u alırken, ülkesinde yaşayan insanların din bakımından hür olmaları ile yetinmedi. Ülkenin ticaret, üretim bakımından da gelişmesi için örneklerle halka gösteriyordu. Galata Ahidnamesi bu örneklerden biridir. Bu ahidname ya da antlaşma metni, Galata'daki Müslüman olmayan halka Fatih Sultan Mehmet tarafından, İstanbul fethedildikten sonra verilmiştir. Antlaşma Rumca da yazılmış ve üzerine tuğra çekilmiştir:

"Ben Ulu Padişâh ve ulu şehinşâh Sultan Muhammed Hân bin Sultân Murâd'ım. Yemin ederim ki, yeri göğü yaradan, rızkları veren hakkı için ve Hazret-i Peygamber'in-Aleyh'is-Salâtü Ve's-Selâm-kutsal, nurlandırılmış, temizlenmiş ruhu için ve yedi Mushaf hakkı için ve yüz yirmi dört bin peygamberler hakkı için, dedem ruhu için ve babam ruhu için, benim başım için ve oğlanlarım başı için, kılıç hakkı için, şimdiki hâlde Galata'nın halkı ve insanoğlunu sarayıma dostluk için Babalan Pravizin ve Markizoh Frenku ve tercümanları Nikoroz Baluğu ile adı geçen kaleye miftahın (anahtarcı başı-saray yetkilisi) gönderip bana kul olmayı, itaat etmeyi ve baş eymeyi kabul etmişlerdir: Ben de;

1. Kabul ettim ki, kendilerinin ayinleri ve esasları bugüne kadar nasılsa, göreneklerine ve esaslarına göre yine aynı şekilde olsun. Ben de üzerlerine gidip kalelerini yıkıp harap etmeyeyim.

2. Buyurdum ki, kendilerinin malları ve rızkları ve mülkleri ve mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bütün malları ve eşleri ve çocukları ve kulları ve cariyeleri kendilerinin ellerinde kalsın ve ben de kendilerine saldıran olmayayım ve üşendirmeyeyim (tedirgin etmeyeyim).

3. Onlar da rençberlik etsinler. Diğer memleketlerim gibi denizde ve karada yolculuk yapabilsinler, kimse engel olmasın ve sıkıntı vermesin, serbest olsunlar ve herkesçe kabul edilsinler.

---

[96] *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri,* Murat Bebiroğlu, (ed. Cahit Külekçi), İstanbul: Akademi, s. 14-15.

4. Ben de üzerlerine harac (toprak sahiplerinden ve denizlerden yararlananlardan alınan vergi) koyayım, her sene diğerleri gibi onlar da bu haracı ödesinler. Ve ben de onları diğer memleketlerim gibi koruyayım ve üzerlerinden şerefli bakışlarımı esirgemeyeyim.

5. Ve kiliseleri ellerinde kalsın, ayinlerine uygun olarak dualarını okusunlar. Amma çan çalmasınlar ki kiliselerini mescit yapmayayım. Onlar da yeni kilise yapmasınlar.

6. Ve Ceneviz tüccarları denizden ve karadan rençberlik edip gelip gitsinler. Gümrüklerini göreneklere göre versinler. Onlara kimse düşmanlık etmesin.

7. Ve buyurdum ki, yeniçeriliğe devşirme yoluyla onlardan oğlan almayayım ve bir Müslüman olmayan rızası olmadan Müslüman edilmesin ve kendileri aralarında kimi isterlerse işleri için onu kâhya olarak görevlendirsinler.

8. Ve buyurdum ki, evlerine yeniçeriler ve diğer askerler el koymasınlar ve söz konusu kale halkı ve tüccarlar angaryadan bağışık olsunlar ve korunsunlar. Böyle bilsinler ve şerefli belgeme güvensinler. (Cemaziye'l-ula (Cemaziye'l-evvel) ayının sonlarında, 857 (1453) senesinde yazılmıştır.)"

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerilemenin getirdiği yozlaşmaya karşı halkın gösterdiği aşırı tepki hareketine Tanzimat (düzeltme-yeniden yapılanma) denir. Bu reform hareketlerinin ilk adımı III. Selim zamanında başlamıştı (1789-1809). Ancak değişim yeniçeri ordusu ve din adamlarının muhalefeti ile karşılaştı. Bu girişimin bedelini III. Selim hayatı ile ödedi. Yeniçeri Ocağı kan dökülerek kaldırıldı, yerine daha donanımlı, daha düzenli bir ordu kuruldu. Yeni kurulan orduya Asakir-i Mansureyy-i Muhammediye (Muhammed'in yüksek askeri) adı verildi. Tanzimat'ın önünde en önemli sorun, devlet yönetimini düzeltmek kadar, belki ondan da önemlisi, sosyal bir inkılabı başarmaktı. Osmanlı İmparatorluğu birçok sosyal, ekonomik ve dış baskılar karşısında bo-

calayıp duruyordu. Devlet eşitsizlik ve adaletsizlik önüne geçmek, her şeyden önce Anadolu ve Balkanlar'da mevcut, devlet çıkarlarından önce kendi çıkarlarını ön planda tutan üst düzey bürokratlar, büyük toprak ağaları, aşiret ağaları ve beyleri ortadan kaldırmak zorundaydı. Bu noktada tam anlamıyla başarılı olduğunu söyleyemeyiz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yenilenme hareketi 3 Kasım 1939 tarihinde Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilanı ile başladı. Dışişleri Bakanı Reşit Paşa, Gülhane Parkı'nda yabancı devletlerin elçileri, yüksek rütbeli devlet adamları ve kalabalık halkın hazır olduğu sırada padişahın Islahat Fermanı'nı okudu. Ferman özetle şöyledir:

"Devletin zaaf ve fakrın sebebi kanunlara riayetsizlik, şahsi emniyet, ırz, namus ve mal emniyeti, vergi alınması, askerlik için gereken kanunlar yapılacak. Artık mahkeme kararı olmadan gizli ve açık kimse idam edilmeyecektir. İstisnasız herkesin hayatı, malı, ırzı, emeği teminat altındadır. Bu teminatın tek kaynağı da kanunlardır. Cürüm sahiplerinin, idam mahkûmlarının bile mallarına el konulmayacak, kanuni varislerine verilecektir. Bütün işlerde Osmanlı tebaası arasında din ve millet gözetilmeyecektir. Herkes kanunlar önünde eşittir. Kanunlara riayet edilmesi için padişah, ulema, vukela yemin edeceklerdir. Kanuna aykırı hareket edenler rütbe ve mevkilerine bakılmadan cezalandırılacaktır." [97]

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla sonuca hemen varılamadı. Gülhane Hattı Hümayunu'nda alınan kararlar uygulamada pek etkin sonuçlar vermedi. Vermemesi de doğal kabul edilmeli. Altı yüz sene şeriat yasalarıyla yaşamış bir toplumun bir kararla, bir kanunla veya bir fermanla hemen değişmesini beklemek hayaldir.

"Tanzimat Fermanı ile İstanbul ve büyük liman şehirlerinde yeni bir hayat başladı. Bu yeni hayat tarzı, sadece kâgir konaklar, Avrupa mobilyası ve alafranga sofra adabıyla özetlenemez. Kadınlar eğitim görüyorlardı. Gazete ve dergi okunuyor, asıl önemlisi roman okunuyordu. Kaçgöç büyük ölçüde devam etmekle beraber yüksek sınıfın kadını toplum hayatına giriyordu ve gezinti yerlerinde kadın erkek flörtü başlamıştı. Bazı tekkelere kadınlar da devam ediyordu."[98]

---

[97] *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yüzyılımızda Bir İnsanımız,* Cemal Kutay, Cilt 2, İstanbul, Kazancı Kitap Tic. A.Ş., 1992, s. 137.
[98] *Batılılaşma Yolunda,* İlber Ortaylı, Istanbul, MK Yayınları, 2007, s. 16.

"Osmanlı aydınları medreseli-mektepli diye ikiye ayrılmıştı. Yavaş yavaş mektepli ve alaylı ayrımı da başlayacaktı. Diploma ve düzenli eğitim 19. yüzyıl Osmanlı insanının hayatını ilk yıllarda etkileyen ve ayrı bir yola sokan iki kuvvetli toplumsal kurumdu. Osmanlı aydınının bu dönemde çok okuyup yazdığını söylemek güçtü. 1822-1842 arasında 250 kadar eserin basıldığı, bütün Tanzimat döneminde basılı kitabın ancak birkaç bini geçmediği biliniyor." [99]

"Tanzimat döneminde Osmanlı kadınının hayatında kayda değer gelişmeler başlamaktadır; hayatı ayrı bir renge bürünmüştür. Bu renk değişikliğini sadece modadan, günlük yaşamdan, tüketim kalıplarındaki farklılaşmadan, yabancı dil öğrenmek ve piyano çalmak gibi yeni zevklerden ibaret görmemek gerekir.19. yüzyılda Osmanlı'da tarımda, eğitimde görülen bazı yapısal değişmeler ve bütün dünyanın yaşadığı haberleşme ve teknolojideki devrimin Osmanlı topraklarına da yansıması, klasik aile yapısını büyük şehir kadar kırsal alanda da yavaş yavaş değişim geçirmeye zorlayacaktır."[100]

Ancak 1876 yılında kurulan I. Meşrutiyet'in ilanıyla bürokraside de değişimler başladı. Öğretim laikleştirildi. Galatasaray Sultan-ı Hümayun (Galatasaray Lisesi) 1868'de açıldı. Şeriat yasası kaldırıldı ve yerine Mecelle Kanunu getirilerek hukukta büyük değişimler yapıldı. O tarihlerde Batı'da hâkim olan kapitalist sistem ile finans sistemi ülkeye getirilmeye çalışıldı. Ancak kuralların iyi uygulanmaması nedeniyle istenilen neticeler alınamadı. Banker denilen kişilerce faizli borç verme işlemi başladı. Yerli ve yabancı şirketlerin tahvilleri, hisse senetleri çok az dahi olsa işleme konuldu. Osmanlı Devleti tahvilleri alınır satılır oldu. Avrupa biçimi giyim kuşam ve yaşam standartları egemen olmaya başladı. Tanzimat ve Islahat fermanlarında alınan kararlar padişah Abdülhamit döneminde tekrar tekrar ilan edildi. Devlet yönetiminin yeniden düzeltilmesine başlandı. Ordu yenilendi, büyük okullar açıldı, siyah derililerin köleliği kaldırıldı. Basında ve aydın kesimde eşitlik, adalet ve hürriyet sloganları sık sık kullanılır oldu. Bütün gelişmelere rağmen, imparatorluğun iç bölgelerinde istenilen düzeyde değişim olamı-

[99] *Batılılaşma Yolunda,* İlber Ortaylı, Istanbul, MK Yayınları, 2007, s. 18.
[100] *Batılılaşma Yolunda,* İlber Ortaylı, Istanbul, MK Yayınları, 2007, s. 19.

yordu. Özellikle doğu ve güneydoğu Anadolu'da mevcut feodal sistem ıslahat hareketlerini benimsemediği gibi, zayıflayan devlet otoritesinden istifade etmek isteyen çıkar çevreleri baskı ve yolsuzluklarını artırdılar. Doğuda kendisine vergi toplama yetkisi verilmiş olan kişiler topladıkları vergileri devlete vermeme, devlet egemenliğine baş kaldırma gibi kanunsuz eylemlere giriştiler.

Tanzimat Döneminde Müslüman Olmayanların Hukukunda Yapılan Değişiklikler

Tanzimat konusunda da belirttiğimiz gibi, Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Gülhane Hattı Hümayunu'ndan sonra 1859'da alınan ıslahat kararlarıyla daha ileriye gidildi. Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa'nın (Koca Reşit Paşa) okuduğu Gülhane Hattı Hümayunu ve daha sonra alınan Islahat Fermanı'nın amaçlarını tarihçiler özetle şöyle izah ediyorlar:

1. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa olayında Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya olan baskılarını kaldırmak.
2. Avrupalıların "devletinizi düzeltin" bahanesiyle devletin içişlerine karışmasını önlemek.
3. Fransız İhtilali'nin milliyetçilik etkisini azaltmak.
4. Müslüman olmayanları devlete bağlamak.

Mustafa Reşit Paşa ve o devirde onun gibi düşünen üst düzey devlet adamları ülkeyi içine düştüğü çıkmazdan kurtarmak için bazı yenilikler yapmanın kaçınılmaz olduğuna inanıp bu çalışmayı yapmışlardı, ama ne yazık ki bu çabaları devletin her kademesinde gereken ciddiyetle ele alınmadı.

Fermanın amacı özetle devletin kendisini yenilemesidir. Yapılması istenen reformlar ise şu başlıklarda toplanabilir:

1. Tüm vatandaşların can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması.
2. Yargılamada açıklık, yargılanmadan kimsenin idam edilmemesi. Her konuda hukuku ön plana çıkarmak.
3. Erkeklerin dört yıldan fazla askerlik yapmaması.

4. Rüşveti ortadan kaldırmak.
5. Herkesin mal ve mülküne sahip olması ve miras olarak bırakalbilmesi. Mülkiyetin güvence altına alınması.

1839 yılında yukarıda yazılı düzenlemelerin yapılması şöyle dursun, ifade edilmesi dahi büyük bir cesaret gerektirirdi. Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*[101] adlı eserinde, Gülhane Hattı Hümayunu'nu ilan eden Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa'nın savunduğu reformcu görüşler için, "O tarihte sokağa çıkıp 'Ben gâvur oldum' demekten bin kat fazla bir liberallik idi" der. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilanına kadar geçen 540 yıl içinde, şeriat yasaları ile yönetilen bir topluma, kolay kolay herkes eşittir dedirtemezsiniz. Bu tür inkılaplar, elektrik düğmesine basıp hemen ışığa kavuşmaya benzemez. İnkılapların yerli yerine oturması zaman, sabır ve düzenli çalışma gerektirir. İnkılaplar çoğu zaman kan akıtılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Birçok inkılap kan akıtılmasına rağmen uygulamada başarılı olamamıştır.

Daha önce de yazdığımız gibi, Tanzimat Fermanı'nı hazırlayan ekibin başı olan Reşit Paşa 1834'te Paris, sonra Londra elçiliği yapmış, Fransızcayı iyi konuşan kültürlü bir devlet adamıydı. Dış ülkelerde yaşadığı dönemde, Avrupa'nın bilim, eğitim ve sanayinin gelişmesine verdiği önemi görüp benimsemişti. Devlet yönetimindeki gelişmeleri yakından izlemişti. Tanzimat dönemi zamanla ülkeye yenilikler getirmekle kalmadı, sosyal hayatta inkılap denecek düzeyde değişimlere ortam hazırladı. Örneğin bürokraside yabancı dil öğrenme hazırlıkları görüldü. Fransızca gazete yayımlanmaya başladı. Tanzimat insanı, yüzyıllarca küçümsenerek bakılan Beyoğlu'na adım atmış oldu. Beyoğlu taş binalarıyla İstanbul'un ahşap mahallelerine tepeden bakardı. Avrupa'ya özenen aydınların buluştuğu yabancı kitapçıları, Avrupa malları satan mağazalarıyla Beyoğlu, İstanbullu Türk'ün yaşamında Avrupa'ya aralanan bir kapıydı. Kafeleri, restoranları ve otelleriyle nihayet apartman hayatıyla İstanbullu Beyoğlu'na çok sonradan taşınmaya başladı. Beyoğlu'na ayrılan saatler ve günler çoğaldıkça, tiyatrosuy-

[101] *Atatürk İhtilali*, Mahmut Esat Bozkurt, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1995, s. 69.

la, tüketim zevkiyle, sefahatiyle Avrupa taşrası olmaktan çıkıp Osmanlılaştı.[102]

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Müslüman olmayanların hayatında görülen büyük değişikliklerin yanı sıra, eskiden beri alışageldikleri dini liderleri tarafından yönetilme sistemlerinde de değişiklikler oldu.

a) Ruhani örgütlerin ve ruhani başkanların devlet karşısındaki konumlarında olumlu farklılaşmalar görüldü. Bu gelişme Rum Ortodoks Kilisesi'nin diğer cemaatler karşısındaki üstün durumunu kaybetmesine neden oldu ve nihayet hemen hemen bütün Hristiyan cemaatlerde laik unsurların güçlenmesi ve cemaatlerin yönetiminde ruhani elitin eski nüfuzunun sarsılmasıyla sonuçlandı. Islahat uygulamalarından önce Müslüman olmayanların dini başkanlarının cemaat üzerinde mutlak bir hâkimiyetleri vardı. Devlete karşı cemaatini tek başına kendileri temsil ediyordu. Islahat Fermanı'yla gelen yeni yönetim şekli, dini başkan ile birlikte sivillerden oluşan cemaat bireyleriyle yönetim meclisleri oluşturarak yönetme kuralını getirdi. Bu yeni sisteme en çok din başkanları karşı koydular. Bugün dahi bazı Hristiyan mezheplerinde eski sisteme bağlı kalmakta direnen bazı din adamları vardır. Kiliselerin dini başkanları, cemaati ben temsil ediyorum, o halde kararları da ben veririm diye eski yetkilerini bırakmak istemeyerek cemaatleri ile yetki çekişmeleri yaşamaktadırlar. Din adamları ile cemaat arasındaki yönetimde yetki çekişmesi ve tartışmalarının zaman zaman basına da yansıdığını görüyoruz.

b) Osmanlı Devleti'nde laik eğitimin güçlendirilmesi, bu eğitime Müslüman olmayan gençlerin de girmesine ve dolayısıyla kilise eğitiminin gerilemesine neden oldu.

c) Kilise ve Müslüman olmayanların okullarının sayısının artmasına, yeni yeni kiliseler, okullar ve yetimhaneler inşasına izin verildi.

d) Özellikle vilayet yönetiminde Müslüman olmayan temsilciler de vilayet, liva (metropol) meclislerinde danışma göreviyle ve vilayet temyiz davalarında karar sahibi üyeler olarak idareye katıldı. Bu sonuncu boyut 1877 Osmanlı Mebusan ve Ayan meclislerinde dil ve din açı-

[102] *Batılılaşma Yolunda,* İlber Ortaylı, Istanbul, MK Yayınları, 2007, s. 12.

sından dünyada rastlanmayan bir zenginliğin görülmesine yol açtı. Dini ve vicdani serbesti, imparatorlukta o güne kadar görülmeyen ve tarihçilerin de gözünden kaçan başka bir olguyu daha ortaya çıkardı; o zamana kadar dinini gizleyen ve şeklen Müslümanlığı kabul etmiş bazı gizli Hristiyan cemaatler asıl dinlerini açıklamakta bir sakınca görmemeye başladılar. İlginçtir ki, İslam şeriatına göre din değiştirme sayılabilecek bu olaya, pek de iyi bakılmadığı halde, göz yumulduğu görüldü. Din değiştirme ve benzeri olaylar bazen cemaatler, bazen de Müslümanlığı kabul eden bir eski Hristiyan'ın tekrar asli mezhebine veya başka bir kiliseye dönmesi gibi olaylarla su yüzüne çıktı. Aslında yasak olmasına rağmen, bir dinden başka dine geçmeler görüldü. Bilindiği üzere İslam devletinde ve klasik Osmanlı toplumunda Müslüman olmayan biri sadece Müslüman dinine geçebilirdi (ihtida).[103]

Tanzimat ve Islahat fermanlarının amaçladığı devletteki yenilenme ve düzenleme ile istenilen düzeye gelinmedi. Bu değişikliği kabul etmeyen tutucu Müslümanlar tarafından bir utanç belgesi olarak görüldü. Bu tepki yer yer Müslüman olmayanlarla çatışmaya yol açtı. Tutucu Müslümanlar, Müslüman olmayanlarla eşitliği hiçbir zaman kabul etmediler. Bu kural dinden sapma olarak görüldü ve suçu Müslüman olmayanlara yükleyip sürekli olarak onlara düşmanlık beslediler.[104]

Daha önce de yazdığımız gibi Fatih Sultan Mehmet döneminde Müslüman olmayanlar devletle olan ilişkilerinde Rum, Ermeni ve Yahudi din liderleri aracılığıyla müracaat edebilirlerdi. Tanzimat Fermanı ile bu kural değiştirildi. Her cemaat artık aracı kullanmadan direkt devlete, gerekirse padişaha gidebilir kuralı getirilmiş oldu. Bu kural özellikle Süryanilere epey yaradı. Eskiden Süryanilerde yapılan patriklik seçimleri, episkopos seçimi ve takdisi, yeni bir kilise veya manastır yapma, onarma izni için Ermeni patriği aracılığıyla padişaha veya onun adına bu işlere bakan sorumlu devlet adamına başvurulurdu. Süryanilerin Ermeni Patrikliği aracılığıyla Babıaliye müracaat kuralı, bazı yazarların yazdığı gibi, Süryanilerin sanki Ermenilere bağımlı bir cemaatmiş gibi algılanmasına neden oluyordu. Süryanilerin Ermenilere bağımlı bir

[103] *Batılılaşma Yolunda,* İlber Ortaylı, Istanbul, MK Yayınları, 2007, s. 29.
[104] *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri,* Murat Bebiroğlu, İstanbul, Akademi Matbaası, 2008, s. 28.

milletmiş gibi algılanmasından Süryaniler hep tedirgin olmuşlardır. Fatih Sultan Mehmet'in, Müslüman olmayan tebaasıyla ayrı ayrı muhatap olacağına, yalnız Rum, Ermeni ve Yahudi cemaat liderleriyle muhatap olma prensibi tamamen idari bir tasarruf idi. Tanzimat Fermanı'nın getirdiği her cemaatin direkt olarak devlete müracaat kuralını fırsat bilen Süryani Ortodoks Patriği 1874 yılında Babıâli'ye giderek Ermeniler aracılığıyla değil, kendi makam sıfatlarıyla işlem yapılmasını istedi ve istediğini de aldı. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Fatih'in koymuş olduğu bu aracı olma sistemini bazı yazarlar bir nevi bağımlılık olarak belirtiyorlardı. Bir cemaat veya bir millet bir başka cemaate bağımlı olursa, lider cemaat başkanı bağlı olan cemaate idareci atar ve onları denetler. Ermeni cemaati Süryaniler için hiçbir zaman ne patrik, ne metropolit, ne en ufak din adamı takdis etmiş ne de atamıştır. Tamamen aracılık etmekten başka bir şey yapmamıştır. Bir başka deyişle, bir nevi postacılık görevi yapmışlardır. Süryaniler bu durumdan zamanla büyük zararlar görmüşlerdir. Örneğin 1915 olaylarında devlet adamlarının Süryaniler tehcir yasalarına tabi değildir diye telgraf çekmelerine ve sözlü açıklamalar yapmalarına rağmen, doğuda bazı aşiret reisleri fırsatı ganimet bilerek Ermeniler ile Süryaniler arasında bir fark yoktur diyerek Süryaniler'e de büyük zararlar vermişlerdi. Bu konuda Orhan Miroğlu *Affet Bizi Marin* adlı kitabında Midyat ve çevresinde Süryanilere yapılmış olan zulümleri belgeler göstererek detaylarıyla anlatır.[105] Bu arada bazı aşiret reisleri de Midyat'ın bir iki köyünde Süryanileri gelen tehlikelere karşı korumuşlardır. Ayrıca Tanzimat Fermanı ile Süryani Ortodoksların hoşlanmadığı Yakubi isimlendirmesinden de resmen kurtulmuş oldular.

Bu arada önemli bir değişiklik de, Osmanlı İmparatorluğu'nda millet statüsü değişikliğidir. Islahat Fermanı'ndan önce Müslüman olmayanlar padişahtan aldıkları fermanlarla en yüksek makamdaki din adamları aracılığıyla yönetilirdi. Şeriat kanunu kaldırılıp yerine konulan Mecelle kanununa göre, azınlıklar için özel yönetmelikler (nizamnameler) yöntemi kabul edildi. Bu yönetmelikle azınlıkların hem din

[105] *Affet Bizi Marin*, Orhan Miroğlu, Everest Yayınları, 2009.

adamlarından hem de sivil üyelerden oluşan bir meclis tarafından yönetilmesi esası getirildi.

Azınlıkların ruhani ve sivil halk tarafından yönetilmesi sistemi bazı cemaatlerde kolay kolay uygulanma olanağı bulamadı. Özellikle episkoposlar geçmişten gelen yetkilerine sivil halkı ortak etmek istemediler. Türkiye Cumhuriyeti ise azınlıkların vakıf mallarının yönetimini tamamen sivil cemaat bireylerinin oluşturdukları vakıf yönetim kurulu adlı tüzel kişiliğe bıraktı. Din adamlarının ise yalnız dini işlerden sorumlu olmaları kararlaştırıldı.

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile getirilen yeniliklerle Süryani Kadim Ortodoks cemaati için yapılan nizamname Murat Bebiroğlu'nun yazdığı Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri adlı kitabında yer almaktadır.[106]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yıkılışını Hazırlayan Nedenler

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını hazırlayan birçok neden olmasına rağmen, aşırı milliyetçi ve ırkçı kesim bağnaz duygular ve önyargılar nedeniyle imparatorluğun yıkılışını tek bir nedene, azınlıkların dış güçlerle içeride ve dışarıda işbirliğine bağlamakta ısrar etmişlerdir. Osmanlı'da hiçbir azınlık olmasaydı dahi, imparatorluğun o günkü koşullarda yıkılması kaçınılmazdı. Azınlıklarla ilgili yanlış yorumlar ülkede azınlıklara nefret ve düşmanlık tohumlarının yerleşmesine ortam yaratmıştır.

Tanınmış üniversitelerde araştırma yapmış ve yapmakta olan tarihçilerin yazdıkları kitaplardan yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkan olayları irdelemeye çalışalım.

Fransız İhtilali'nin Getirdiği Yeni Devlet Anlayışı:

Yakınçağ 1789 Fransız İhtilali'yle başlar ve günümüze kadar süren dönemdir. Fransa'da Aydınlanma Çağı ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın getirdiği özgürlükçü düşünceler, sosyal tabakalaşma ve sı-

[106] Daha fazla bilgi almak isteyenler kitabın ekindeki Süryanilerin yönetim nizamnamesine bakabilirler.

nıf farklılıkları Fransız İhtilali'ni hazırladı. Fransız yazar ve sanatkârlar yazdıkları tiyatro, şiir, roman ve sosyolojik eserlerle, Fransız halkını monarşi yönetim sisteminin yıkılmasına, yerine cumhuriyet yönetimi nin gelmesine ortam hazırladılar.

Fransa, 16. yüzyıldan beri, katı bir mutlakiyetle yönetiliyordu. Kral, Tanrı'dan başka kimseye hesap vermek zorunda olmadığını söylüyordu. Allah'a hesap verip vermediği bilinmez ya. Adaletsizce ve güç kullanılarak toplanan vergiler, genellikle kralın zevk ve eğlencesine ayrılıyordu. 18. yüzyıl sonlarında halk, bu duruma isyan etmiştir.

Fransa'da halk, birbirine eşit olmayan, ayrı hak ve imtiyazlara sahip soylular, rahipler, burjuvalar ve köylüler olmak üzere sınıflara ayrılmıştı. Toplumda eşitliğin olmaması, soyluların ve rahiplerin geniş imtiyazlara sahip olması, zenginleşerek devlete vergi ödeyen burjuvaların siyasal haklar istemesi, hiçbir hakkı olmayan ve en ağır işlerde çalışan köylülerin burjuva sınıfını desteklemesi, Fransız İhtilali'nin oluşmasında etkili olmuştur.

18. yüzyılda Fransa'da birçok aydın yetişti. Aydınlar, Fransız İhtilali'nin fikir yapısını hazırladılar. Montesquieu, Voltaire, D'Alembert, Diderot ve Jean Jacques Rousseau (özellikle yazdığı Toplum Sözleşmesi ile toplumu büyük çapta etkilemiştir) yazdıkları eserlerde Fransa'nın rejimini eleştirdiler, yeni çözüm yolları ileri sürdüler. Aydınların bu çalışmaları, Fransa'da halkın krallık rejimine karşı kışkırtılmasını ve ihtilalin hazırlanmasını sağlamıştır.

Fransız İhtilali'nin belirleyici unsuru ekonomik durumun bozulmasıdır. Bunun başlıca nedeni de Fransa'nın özellikle 18. yüzyılda katıldığı savaşlar ve devletin gereksiz harcamalarıydı. Bu nedenle vergiler ağırlaştırılmış, halk geçim sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Maliyeyi düzeltmek amacıyla alınan tedbirler sonuç vermeyince çeşitli başkaldırılar sonucu ödün vermeye zorlanan Fransa Kralı XVI. Louis 1614'ten beri toplanmamış olan Etats-Généraux'yu (Genel Meclis) toplantıya çağırmak zorunda kaldı (1789).

Genel Meclis, kendi onayları olmadan vergi toplanmaması kara-

rı aldı. Kral, bu kararı kabul etmediği gibi kuvvet kullanarak Genel Meclis'i dağıtmak istedi. Bu gelişme karşısında halkın temsilcileri, anayasa hazırlamadan dağılmamaya karar verdiler.

Genel Meclis, anayasa hazırlıklarına başladıktan sonra kendisini "Kurucu Meclis'" ilan etti. Kral, yabancı askerlerle Meclis'i dağıtmak isteyince, ayaklanan halk, Bastille Hapishanesi'ni basarak siyasi tutukluları serbest bıraktı (14 Temmuz 1789). Böylece bütün dünyayı derinden etkileyecek sonuçları olan Fransız ihtilali başlamış oldu.

Fransız İhtilali'nin Sonuçları

• Yıkılmaz diye düşünülen, hatta egemenlik hakkını Tanrı'dan aldığı iddia edilen mutlak krallıkların yıkılabileceği ortaya çıktı.

• İlk defa ilk hali ile eski Yunan site devletlerinde görülmüş, gelişmiş şekli ise İngiltere ve ABD'de uygulanan demokrasi anlayışı, kısa bir zamanda kıta Avrupa'da yayıldı. Demokrasi uygarlığın vazgeçilmez unsurlarından biri haline geldi.

• Egemenliğin halka ait olduğu kabul edildi.

• Milliyetçilik ilkesi, siyasi bir karakter kazanarak, çok uluslu devletlerin parçalanmasında etkili oldu.

• Eşitlik, özgürlük ve adalet ilkeleri yaygınlaşmaya başladı.

• Şahsi becerilere, zekâya ve girişim yeteneğine ortam hazırladı.

• Fransız İhtilali, sonuçları bakımından evrensel olduğundan yeniçağın sonu, yakınçağın başlangıcı kabul edildi.

• Dağınık halde bulunan milletler, siyasi birliklerini kurmaya başladılar.

• İnsan Hakları Bildirisi, Fransızlar tarafından dünya çapında bir bildiriye dönüştürüldü.

• Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirlere karşı İhtilal Savaşları (1792-1815) başladı. Önce Fransa ile Avusturya ve Prusya arasında başlayan bu savaşlara İngiltere ve Rusya da katıldılar. Savaşlar Napoléon'un yenilgisiyle sonuçlandı. Viyana Kongresi ile Avrupa'nın siyasi durumu yeniden düzenlendi (1815).

Fransız İhtilali'nin getirdiği yeni düşünceler ve özgürlük mücade-

leleriyle önceleri Avrupa'da, daha sonraları da diğer kıtalarda krallıklar, imparatorluklar birer birer yıkılmaya başladı.

XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Balkanlar'da Başlayan Kargaşalar:

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasına neden olan etkenlerden biri de Balkan Savaşları'dır. Bulgar Türkleri Karadeniz'in kuzeyinden gelerek ilk Bulgar Devleti'ni VII. yüzyılda kurdular. Bulgaristan tarihi, Türk tarihini incelerken araştırılması gereken bir tarihtir. Türkler, Hunlardan beri Karadeniz'in kuzeyindeki memleketlerde ve Balkanlar'da belli devletlere karışmışlardır. Türklerin batı kolunu oluşturan Ogurlar, bu bölgede kalan Hunlarla kaynaşarak Bulgar adı altında bu bölgede egemenlik kurdular. Bizansla birçok defa savaşmış ve İstanbul'un önlerine kadar gelmişlerdi. Güneyde yaşayan Slav kabileleri kuzeye giderek Balkan Türkleri ile kaynaştılar ve Şamanizm olan dinlerini terk edip VII. yüzyılda Hristiyan oldular. Slavların Omurtak Hanları (814-831) zamanında ise Balkan Türkleri eriyerek Slavlaştılar.

XIII. yüzyılda Anadolu beylikleri Balkanlar'a akınlar başlattı. Osmanlılar Büyük Kosova (1389) savaşlarıyla Balkanlar'a tamamıyla yerleştiler.

Osmanlılar Balkanlar'da beş yüz yıl egemen oldular. Disiplinli bir devlet yönetimi yerleştirerek başlangıçta herkesi mutlu etmeye çalıştılar. Ne yazık ki, Osmanlı'nın son yüzyılından itibaren yönetim zayıfladığı gibi, İstanbul'dan gönderilen bürokratların kişisel çıkarları, feodal yapılar oluşması, İstanbul'dan gelen üst düzey Osmanlı yöneticileri ve bürokratlar Balkanlar'da yaşayan Rumların, Slavların ektikleri toprakları ellerinden almaya çalışması yer yer isyanların çıkmasına yol açtı. Babıâli alması gereken önlemleri zamanında almayınca isyanlar daha da arttı.[107] İsyanlar orada yaşayanları birleştirerek bağımsız bir devlet kurma fikrini geliştirdi. Zamanında önlem almayan Osmanlı Devleti olaylar büyüdüğünde işin içinden çıkamaz oldu.

---

[107] *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Halil İnalcık, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1992, s. 7-9.

93 Harbi

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük toprak kaybı ve yıkılış devresine giriş tarihi 1878 Osmanlı-Rus savaşı ile başlar. Bu savaş, başlangıç tarihi olan 1877 Rumi takvimde 1293 yılı olduğu için tarihte 93 Harbi olarak da adlandırılır. Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) aynı zamanda Osmanlı'da yaşayan Müslüman olmayanlarla Osmanlı devleti arasındaki eski iyi ilişkilerin kırılma noktasını da oluşturmuştur.

Rusların Deli Petro zamanından beri süregelen sıcak denizlere açılma politikaları 1917 Rus Devrimi'ne kadar devam etti. Rusların sıcak denizlere kavuşma emelleri, Fransız İhtilali'nin oluşturduğu millet olma ve kendi devletini kurma düşüncesi Balkanlar'da yaşayan Osmanlı tebaası olan Rum, Bulgar, Sırp, Ermeni ve Rumenlerin isyanlarına ortam hazırladı. Bu arada Ruslar Balkanlar'daki Karadağ'da iki kasabayı topraklarına katmak istediğini Osmanlı Hariciye Nazırı Saffet Paşa'ya bir nota ile bildirdi. Rusların bu isteklerini Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın reddetmesi sonucu savaş başladı.[108] Bu arada Ruslar doğuda da Ermenileri ayaklandırdılar. Rusların kışkırtmaları sonucu Balkanlar ve Doğu Anadolu'da çıkan isyanlarda orada yaşamakta olan Müslüman Osmanlılar da büyük kayıplar ve sıkıntılar yaşadılar. Balkan isyanlarında Balkanlar'dan Anadolu'ya bazı tarihçilere göre 400 bin Müslüman Osmanlı göç etmek zorunda kaldılar. Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı'da yaşayan Müslüman olmayanlara karşı halkın ve basının tepkileri güvensizlik ve huzursuzluk yarattı. Balkan ve Rus Savaşları Osmanlı tebaası olan Müslüman olmayanlara güvenin zayıflama noktasıdır. O tarihlere kadar Osmanlı'da yaşayan Müslüman olmayanlarla ilgili kayda değer bir sorun yaşandığı pek söylenemez. Bu savaştan önce Osmanlı'da yaşayan Müslüman olmayanlara tebaa-zimmi sıfatları yerine gayrimüslim [109] , bazen de hakaret olsun diye gâvur denilmeye başlandı. Hatta hakaretler daha ileri götürülerek Müslüman olmayan Osmanlı tebaası, "Bunlar vatan hainidir, bunlar bizden değildir," denilerek devletin üst düzeyindeki görevlerinden uzaklaştırılmaya başlandı.

---

[108] *Türkiye'nin Ermeni Sorunu,* Hüseyin Çelik, İstanbul, BDS Yayınları, 2000, s. 56.

[109] *Gayrimüslim sözcüğünün anlamı "Müslüman olmayan"dır. Müslim kelimesi ise Arapça'da "inanan" anlamındadır. Bu duruma göre gayrimüslim sözcüğü "inanmayan" anlamını taşımış oluyor. Doğrusu gayrimüslim sözcüğü yerine Müslüman olmayanlar sözcüğünün kullanılmasıdır.*

1829 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığının kabulünden sonra, XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl başına kadar Rumların elinde olan Divan-ı Hümayun tercümanlığı Rumlardan alındı. 1840 yılında hariciyede görevli bir tek Rum kalmadı. 1885 yılında İstanbul nüfusunun % 52'si Müslüman olmayan Osmanlı tebaasıydı. Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarına devletin üst yönetiminde geniş oranda görev verilmişti. Sarayın bütün ihtiyaçları genellikle Müslüman olmayan vatandaşlar tarafından karşılanırdı. Bulgar Savaşları sonrasında Müslüman olmayanların ellerindeki devlet görevleri birer birer alınarak oranları % 4.6'ya kadar indirildi.[110]

93 Harbi aynı zamanda Osmanlı'nın Müslüman olmayan tebaasına karşı bakış açısının da değişmesine neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nu olumsuz yönü ile en çok etkileyen bu savaşı ve sonuçlarını hatırlamakta yarar görüyoruz:

93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlandı. Rus ordusu, batıdan Yeşilköy'e (eski adı Ayastefanos), kadar geldiler. Osmanlı Devleti, barış istedi. Rus orduları başkomutanı Nikolay, barış esaslarının mütarekeyle birlikte görüşülmesi şartıyla bu isteği kabul etti ve 3 Mart 1878'de İstanbul'un Yeşilköy semtinde ağır koşullar içeren bir antlaşma imzalandı. Buna göre;

1. Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Bulgaristan Prensliği kurulacak, prensliğin sınırları Tuna'dan Ege'ye, Trakya'dan Arnavutluk'a uzanacak.
2. Bosna-Hersek'e iç işlerinde bağımsızlık verilecek.
3. Sırbistan, Karadağ ve Romanya tam bağımsızlık kazanacak ve sınırları genişletilecek.
4. Kars, Ardahan, Batum ve Doğubeyazıt Rusya'ya verilecek.
5. Teselya Yunanistan'a bırakılacak.
6. Girit ve Ermenistan'da ıslahat yapılacak.
7. Osmanlı Devleti Rusya'ya 30 bin ruble savaş tazminatı ödeyecekti

Ancak bu antlaşma ile Rusların bölgede tamamen hâkim bir konuma gelmeleri Batılı devletleri telaşlandırdı. Zira Rusların, Bulgaristan

[110] *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri*, Murat Biberoğlu. İstanbul, Akademi Matbaası, 2008, s.18

yolu ile sıcak denizlere inmeleri, İngilizlerin Hindistan siyasetine ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakına set çekmiş olacaktı. Osmanlılar bu tepkilerden yararlanarak Kıbrıs'ın idaresini İngiltere'ye bırakmak koşuluyla Berlin'de yeni bir antlaşma (Berlin Antlaşması) zemini elde etmeyi başardılar. Ayastefanos'un feci şartlarını hafifleten bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hayatı, bir müddet uzadı. Bu antlaşma Osmanlı devrinde Sevr Antlaşması gibi kâğıt üzerinde kalan bir antlaşmadır. Her iki antlaşma da meclis ve padişah tarafından onaylanmamıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti

İttihat ve Terakki (Birlik ve İlerleme) Cemiyeti tarihe Osmanlı'yı 1. Dünya Savaşı'na sokan ve yıkılmasının zeminini hazırlayan parti olarak geçmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği politikalar ve yaptığı politik hatalar dış güçlerin Osmanlılara karşı ittifaklarına olanak sağladığı için 1908 yılında iktidara gelen bu partinin icraatlarına bir göz atmakta yarar görüyoruz:

İttihat ve Terakki Cemiyeti yurt içinde 1889'da Askeri Tıbbiye Mektebi'nde İttihadı-Osmaniye Cemiyeti (Birleşik Osmanlı Cemiyeti) adıyla gizli bir örgüt olarak kuruldu. Bu örgütü İshak Sükûti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşid ve Hikmet Emin adlarında beş öğrenci kurdu. Örgütün bazı üyeleri tutuklandı, bazıları da Paris'e kaçtı. Ahmet Rıza'nın önderliğinde bir grup Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adı ile İttihadı Osmaniye Cemiyeti'nin devamını kurdu. İttihat ve Terakki Cemiyeti önceleri Selanik'te ve Avrupa'da da Jön Türkler olarak zaman zaman gizli, zaman zaman da açık olarak faaliyetlerde bulundu. 1908 yılında silahlı bir baskınla Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidar oldu. 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nda bir oldubittiye getirerek Osmanlı'yı harbe soktu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ile harp sonuçlandı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk kurulduğunda, Osmanlı vatandaşla-

rına eşit mesafede yaklaşıyordu. Musavat (eşitlik), adalet, hürriyet sloganlarıyla sahneye çıktı. Cemiyetin parti programı Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da yerleşen demokrat ve laik devlet anlayışını Osmanlı ülkesine de yerleştirmek amacı taşıyan ifadelerle doluydu. Ancak Balkan Savaşlarını kaybedince, sloganlarını ve parti programını bir tarafa iterek dine dayalı bir milliyetçiliği savunmaya başladılar.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuranların hemen hemen tümü Balkan doğumlu kişilerdir. Kendilerinin iktidarda oldukları bir dönemde Balkan topraklarını yitirrmelerinin getirdiği psikolojik etki karşısında bir suçlu bulmaları gerekirdi. Bula bula orada yaşayan Müslüman olmayan Osmanlı tebaalarını buldular. Balkanlarda yaşayan Osmanlı tebaasının suçları yoktur demek elbette doğru değildir.

Tanzimat'ın getirdiği yeni yaşamı özümseyemeyenler zaman zaman sıkıntı yarattılar. Beş yüz sene şeriatla yönetilen kişilerin, "bila tefrik-i cins-ü mezhep, müsavat," yani hiçbir ayrım yapmadan tüm mezhepler eşittir kuralını bir türlü kabullenemiyorlardı. Biz gâvur mu olacağız, diye şikâyetler başladı. Buna karşın azınlıklarda da, hürriyet, adalet, eşitlik sloganlarını istismar edenler de yok değildi. Karşılıklı münakaşalar ve çatışmalar Osmanlı yönetiminde uzun seneler pek sorun çıkarmadan bir arada yaşamış Müslüman olmayan tebaayla Müslümanlar arasında bir güvensizlik ortamı yarattı.

Osmanlı Devleti Zayıflayınca Topraklarını Paylaşmak İsteyenlerin Yarattıkları Sorunlar

Osmanlı Devleti'nin gelirleri, tarımdan aldığı yüzde on (öşür) vergisi, zimmilerden aldığı zimmi vergisi ve gümrük vergilerinden ibaretti. Devletin güçlü olduğu dönemlerde savaşarak elde ettiği ganimet, haraç ve vergiler hazinesine iyi bir kaynak yaratırdı. Yeni toprak kazanımı yapamazsa hazine açıkları başlardı. Osmanlı, Karlofça Antlaşması'ndan sonra yeni toprak alımı şöyle dursun, yavaş yavaş toprak kaybı yaşayarak gerilemeye başlamıştı. Kaybettiği topraklarda yaşayan Müslüman olmayan tebaasından toplamakta oldukları vergilerden de yoksun kaldı.

Buna karşın Avrupa devletleri Rönesans ile başlayan gelişmeleri sürdürüp ordularını yeni silahlarla donatmaya ve halkın gelir düzeyini artırmaya başladılar. Avrupalılar gelişen teknolojileri sayesinde sömürgelerini gittikçe çoğaltıp zenginliklerine zenginlikler katarak gelişiyorlardı. Osmanlı ise, Avrupalılara nazaran giderek zayıflıyordu. Balkan Savaşları sonunda Osmanlı'nın artık parçalanıp tarihe karışacağını hesaplayan Avrupa ve Rusya'nın iştahları kabarmaya başladı.

Diğer taraftan Rusların teşvik ve tahrik ettikleri, Rusya'da yaşayan Ermenilerin kurduğu Taşnak Sutyun ve Hınçak örgütleri Anadolu'da bir Ermeni devleti kurma peşinde koşuyordu. Kullandıkları slogan, "Ya Ermenistan, ya da Mezaristan" idi. Buna karşı İttihat ve Terakki fedaileri ve yandaşları da, "Dillerini keseriz, analarını belleriz," vs. sloganları kullanarak karşılıklı çatışmalara ve gelecekteki için büyük felaketlere, katliamlara ortam hazırladılar.

Osmanlı'nın Son Yıllarındaki Yönetim Zaafları

XIX. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti, Avrupa'nın yarısına yakın bir alan üzerinde üç kıtaya yayılmış, ortalama 36 milyon nüfusu olan koca bir imparatorluk görünümündeydi. Aslında koca siyasi toplum XIX. yüzyılın sonlarına doğru ekonomik, siyasi ve sosyal birlik esasını kaybetmiş, dağılıp parçalanma yoluna girmiş bir heyuladan başka bir şey değildi. Daha o tarihte Balkanlar'da beş milyon nüfus resmen özerk idarelerle imparatorluktan ayrılmış bulunuyor ve gerçek devlet sınırları Niş-Vidin uzantısıyla Tuna Nehri'ne gidiyordu. Güneyde Osmanlı egemenliği Anadolu sınırlarını pek aşamıyordu. Kuzey Afrika'da kendi egemenliği altında görünen topraklarda ise aslında sözü geçmiyordu. Suriye, Irak gibi Arap topraklarındaki aşiretler, devleti adeta tanımazcasına tebaadan topladıkları vergileri merkeze vermiyorlardı. Her tarafta türemiş tufeyliler, Anadolu ve Rumeli'de Türkmen, Kürt, Arap, Arnavut gibi göçebe veya yarı-göçebe zümreler yalnız devleti tanımamakla kalmıyor, fırsat buldukça tarım bölgelerinde yaptıkları yağmalarla birlikte önemli sorunlar da çıkarıyorlardı. Geniş sınırlar içinde-

ki Osmanlı, kuvvetli, ciddi ve düzenli bir devlet kadrosu göstermekten uzak, her taraftan dağılmaya doğru gitmekteydi.[111-A] Hamidiye Alayları meydanı boş bularak Doğu ve Güneydoğu'da başlarına buyruk hareket ediyorlardı.

Şevket Süreyya Aydemir Tek Adam adlı 6 ciltlik kitabının 1. cildinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışını özetle şu şekilde anlatıyor:

"...ordu tam bir çöküntü içindeydi. Sultan Abdülhamit Türkiyesi , imparatorluk tarihinin en perişan günlerini yaşıyordu. İmparatorluk fiilen çökmüştü. Abdülhamit'in hem içeriye, hem dışarıya karşı siyaseti, şu birkaç sözcükle özetlenebilirdi: Çatışmaları uyuşturmak, olayları örtbas etmek, çöküntüyü görmemezlikten gelmek ve ne pahasına olursa olsun, kendi tahtını korumak! Bu konuda mesela Abdülhamit'in en güvendiği sadrazamları Sait ve Kâmil paşaların hatıraları zengin misallerle doludur.
Haritada ve nazarî olarak imparatorluğun sınırları Bosna'dan Basra'ya, Ağrı dağından Orta Afrika'ya kadar uzanıyordu. Ama bu sınırlar içinde idare bitmişti. Ordu çökmüştü, uyuşturulmuştu. Bir posa haline getirilmişti. Dağlar, yollar eşkıya elindeydi. Hazine tamtakırdı. Devlet resmen iflâs etmişti. İçeride azınlıklar, ayrı birer millet gibi yaşarlardı. Kapitülasyonlar devletin malî, iktisadî, hatta adlî istiklâlini zincirlemişti. Ne yol, ne sanayi, ne de malî kredi cihazları vardı. Devlet içeride halsiz, iktidarsız olduğu kadar dışarıya karşı da itibarsızdı. Vasıtasız, teçhizatsız ve parasız ordu birlikleri Rumeli'de, Doğu Anadolu'da, Suriye'de, Yemen'de ve daha nice sapa yerlerde eşkıya kovalamak, çetelerle çarpışmak ve isyanları bastırmak için, hem de tamamen verimsiz mücadeleler içinde eriyip gidiyorlardı." [111-B]

Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğunun yıkılış süreci kimilerinin öne sürdüğü gibi yalnızca azınlıkların yarattığı sorunlardan değil, başka birçok etkenin bir araya gelmesiyle başlamıştı. Elbette dış güçle-

[111-A] *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* Halil İnalcık, Eren Yayıncılık, 1992, s. 1.
[111 B] *Tek Adam, Mustafa Kemal 1881-1919*, Şevket Süreyya Aydemir, Cilt 1, Remzi Kitabevi, 31. Basım, İstanbul, 2010, s. 58.

rin Osmanlı'yı parçalamak için sürdürdükleri entrikaların payı vardır. Aslında çağın gereği milliyetçilik akımlarının giderek artan özerk olma amaçları sonucu dünyadaki imparatorlukların tümü sırayla yıkılma dönemindeydi. Bugün Avrupa'da görülen kralların, prenslerin konum itibariyle eski imparatorluklardaki krallarla yakından uzaktan bir ilişkisi kalmamıştır. Osmanlı Devleti sorunlar çıktığı anda samimi ve ciddi bir şekilde üzerilerine gitmiş ve çözmüş olsaydı, belki bugün gördüğümüz krallıkların benzeri bir yönetim kurabilirlerdi. Osmanlı'da genellikle sorunlar başladıkları andaki küçük halleriyle değil, büyüyüp işin içinden çıkılmaz duruma gelince çözülmeye çalışılır, o zaman sorunlar devleti aşmış olurdu.

Osmanlı İmparatorluğundan ve o dönemdeki tarihi gelişmelerden söz etmekteki amacımız zaman zaman belirttiğimiz gibi, olayların altındaki gerçeği, arka plandaki gerçekleri daha iyi kavrayabilme çabamdan kaynaklanmaktadır.

Bu bakımdan Turgut Özakman'ın *Cumhuriyet-Türk Mucizes*i adlı kitabında yazdıklarına bir göz atmakta yarar görüyoruz:

"Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldığı zaman Ortaçağ bitti, Yeniçağ başladı deniyor. Tabi Yeniçağ'a geçmek o kadar kolay olmamıştır. Avrupa İstanbul'un fethinden sonra 100-200 yıl içinde Yeniçağ'a geçti. Batı uygarlığı oldu. Bizim Cumhuriyet kurulduğu zaman İstanbul ve İzmir'in bazı semtleri dışında hiçbir yer Yeniçağ'a girmiş değildi. Hepsi Ortaçağ'da kalmışlardı.

Ortaçağ'da; Cumhuriyet'i ilan etmek, Ortaçağ'da kadın-erkek eşitliğini savunmak ve gerçekleştirmek, Medeni Kanun'u yürürlüğe sokmak büyük bir mucizedir. Çok yoksulduk, hemen her şeyde teknolojimiz sıfıra yakındı. O tarihe kadar Anadolu halkı zaten devletten, vergi vermek ve askere çağırmanın dışında bir ilgi görmüş değildir. Cumhuriyet kurulduğu zaman 150 ilçede tek bir doktor yoktu. 42 bin köyün ancak 3-5 tanesinde devletin okulu vardı ve başka bir şey yoktu. Okuryazar erkek oranı yüzde 7, kadınların yüzde bir bile değildi. Bu oranlar hemen hemen kimse okuma yazma bilmiyor anlamına geliyor.

Anadolu'da yalnız dört bin kilometre demiryolu vardı. Bunun bir metresi bile bizim değildi. Yeraltı madenlerinin tümünü yabancılar işletiyordu. İstanbul'da telefon ve su şirketleri yabancıların elindeydi. Kendi memleketimizde yabancı, sığıntı gibiydik. Bu arada Avrupa çağın getirdiği ekonomik, siyasal ve sosyal yenilikleri kullanarak kalkınırken, Osmanlı Sarayı ekonomik sıkıntı yokmuş gibi borçlanarak israflarına devam ediyordu. Örnek vermek gerekirse, Padişah Abdülaziz'in sarayında 1.200 kadın, 350 aşçı, 400 seyis, 400 özel görevli, 200 cambaz, 2.000 hademe, 300 yaver, kâtip, tefrişatçı, 1.200 kahveci, tütüncü, çamaşırcı ve harem ağası olduğu söyleniyordu.[112]

Rumeli elden gittiği zaman Osmanlı aydınları dehşete kapıldılar. Rumeli anavatanın uzantısı kabul edilen bir yer ve birdenbire elimizden bir ay içerisinde çıkıp gidiyordu. Balkan Savaşı'nın utancı ve infiali bizim uyanmamızda çok etkili olmuştu. Ancak buna rağmen sorunları objektif bir gözle irdeleme alışkanlığımız yoktur. Çünkü Doğu insanında âdettir. Sorunları tek bir gerekçeye bağlarlar. Çünkü işin kolay tarafı budur. Bu kolay tarafın pratik bir yanı vardır. Çabuk yayılır ve zamanla kamuya mal olur. Onu söküp atmakta bir hayli zorlanırsınız. İşin doğrusu sorunların gerekçesini soğukkanlılıkla ve tarafsız bir bakışla irdelemektir ve bu, çözüm için de çok yararlıdır."

[112] *Türkiye'nin Ermeni Sorunu,* Hüseyin Çelik, İstanbul, BDS Yayınları, 2000, s. 21.

BÖLÜM VI

KURTULUŞ SAVAŞI VE SÜRYANİLER

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan beri uygulanan Müslüman olmayanları askere almama kuralı Kurtuluş Savaşı'nda da uygulandı. Buna ek olarak Kurtuluş Savaşı yıllarında Alevi vatandaşlar da ordudan uzak tutulmaya çalışıldı. Üçüncü Cumhurbaşkanı merhum Celal Bayar, *Ben de Yazdım* adlı eserinin sekizinci cildinde bu olayı şöyle anlatıyor:

"Cepheyi teftiş ediyor, gönüllü erlerin durumunu gözden geçiriyordum. Milli alay karargâhında ve taburlarda gönüllü erler arasında 'Alevi' vatandaşlarımızdan istenilen sayıda gönüllü bulunmayışı dikkatimi çekti. Halbuki çevremizde Alevi köyleri vardı. Bunlar hiçbir suretle diğer ırklarla karışmamış saf Türklerdi. Temiz kanlarının icabı bunların Türk egemenliği ve özgürlüğünü korumak için geride kalmalarına bir sebep yoktu. Köylerine kadar girip kendilerini ziyarete karar verdim. Baskı fikrini vermemek için yanıma kuvvet almadım. Beni sevinç içinde karşıladılar, misafir ettiler. Evleri dikkati çekecek kadar temizdi. Beyaz 'hasse'den minder örtüleri ve perdelerinde en ufak bir leke görünmüyordu. Gece kaldığım evlerinde köylülerin ileri gelen söz sahibi ihtiyarları, ağaları hazır bulundu. Siyasi durumu anlattım, kurtuluş çaresinin silaha sarılmak olduğunu söyledim. Buna rağmen cephede kendilerinden beklediğim sayıda gönüllü er görmediğimi anlattım, sebebini sordum. Kısaca şu cevabı verdiler:

'Bizden istediler de vermedik mi?'

Bu cevabın altında asırlık bir kompleksin, yerinde olmayan bir düşüncenin yattığı görülüyordu. Yani; 'bizi adam yerine koymadılar ki' demek istiyorlardı. Mahiyeti bilinen manasız bir Sünni-Alevi çekişmesi karşısında idim. Gereken talimatı verdim. Kendilerine karşı bir dikkat ve saygı işareti olmak üzere karargâhımda; gelecek gönüllülere yer ayıracağımı vaat ettim.

---

[113] *Ben de Yazdım*, Celal Bayar, Cilt 8, İstanbul , Baha Matbaası, 1967, s. 2472-2473.

Aradaki anlaşmanın delili olarak ertesi günü bir miktar süvarinin, silahları ve atları ile alay karargâhına gönderileceğini, "milli mükellefiyet" namına hiçbir hususta diğer vatandaşlarından geri kalmayacaklarını söylediler ve sözlerini yerine getirdiler..."[113]

Yukarıdaki satırlardan da anlaşıldığı gibi, Kurtuluş Savaşı'nda Alevi vatandaşlar "adam yerine konulmadıkları" için köşelerine çekilmişlerdir. Aslında aynı şey Süryaniler için de geçerlidir. Süryani vatandaşlara da vatana bağlılıklarını ve vatan sevgilerini gösterme fırsatı tanınmamıştır. Kurtuluş Savaşı'nda cephede kimseden geri kalmayacaklarını düşünen Süryaniler bu duruma çok üzülmüşler, ama yanlış anlaşılmamak için kabuklarına çekilmişlerdir.

Ancak yine de dünyada benzeri az bulunan, bir milletin topyekûn hareket ettiği bir savaş olan Kurtuluş Savaşı'nda Süryaniler de üstlerine düşen görevleri yapmakta tereddüt etmemişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Mardin'e gelişini ve Mardin'e gelen Irak'taki İngiliz siyasi misyoneri Nuwill ile Fransız diplomatı Normand'ın karşılaştığı manzarayı, Merhum Metropolit Filüksinos Hanna Dolabani *Tarihte Mardin* adlı eserinde detaylarıyla anlatmıştır. Süryanilerin Kurtuluş Savaşı'ndaki görüş ve katkılarını *Tarihte Mardin* adlı kitap ile emekli Tuğgeneral Sayın Yavuz Ölçen'in makalesinden yararlanarak yazmaya çalışacağız.

Mustafa Kemal Paşa'nın Mardin'e Gelişi

Büyük kumandan Mustafa Kemal'in Mardin'i ilk ziyareti 13 Mart 1916 günü gerçekleşmiştir. Karargâhı Diyarbakır'da bulunan 16. Kolordu Komutanlığına atanan Mustafa Kemal maiyeti ile birlikte trenle Pozantı'dan Rasulayn'a (Ceylanpınar), oradan da otomobille 13 Mart 1916 günü saat 15.00 civarında Mardin'e geçmiştir. Mardin'de kaldığı gece, 1 Nisan 1916 tarihinden geçerli olmak üzere albaylıktan "mirliva"lığa (General) terfisi ile ilgili telgrafla gönderilen sevindirici haberi şehrimizde almıştır. Bu gelişme Mardin ve Mardinlilere karşı özel bir ilgi duymasına neden olmuş, diğer taraftan Mardinlilerce de

övünç verici bir olay sayılmıştır.

Mustafa Kemal ertesi gün sabah 07.30'da karargâhı ile birlikte otomobille 16. Kolordu'ya komutanlık etmek üzere Diyarbakır'a hareket etmiştir.

Metropolit Hanna Dolabani'nin *Tarihte Mardin* isimli kitabında belirtildiğine göre, Mustafa Kemal'in şehre girişinde yolun bozuk ve dar olmasından dolayı bir sıkıntı yaşanmıştır. Bunun üzerine dönemin belediye başkanı Hıdır Çelebi Kömürcü, bu durumdan üzüntü duyduğunu, ama imkânlarının çok sınırlı olduğunu belirtince Mustafa Kemal Atatürk bu yolun yapılması için 200 kişilik bir istihkâm birliği görevlendirmiştir. Bu olay Mardin'in imarı ile ilgili ilk girişimin Mustafa Kemal'in emriyle yapıldığını ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Mardin'e ikinci gelişi ise; 2. Ordu Komutanlığına vekalet emrini almasından hemen sonra, 1917 yılının Şubat ayı içerisindedir (tahminen 10 Şubat). Bu gelişindeki nedeni, bağlı olduğu Doğu Cephesi Komutanı Müşir (Mareşal) Ahmet İzzet Paşa'nın Mardin'deki Alman karargâhını ziyaret etme isteğidir.

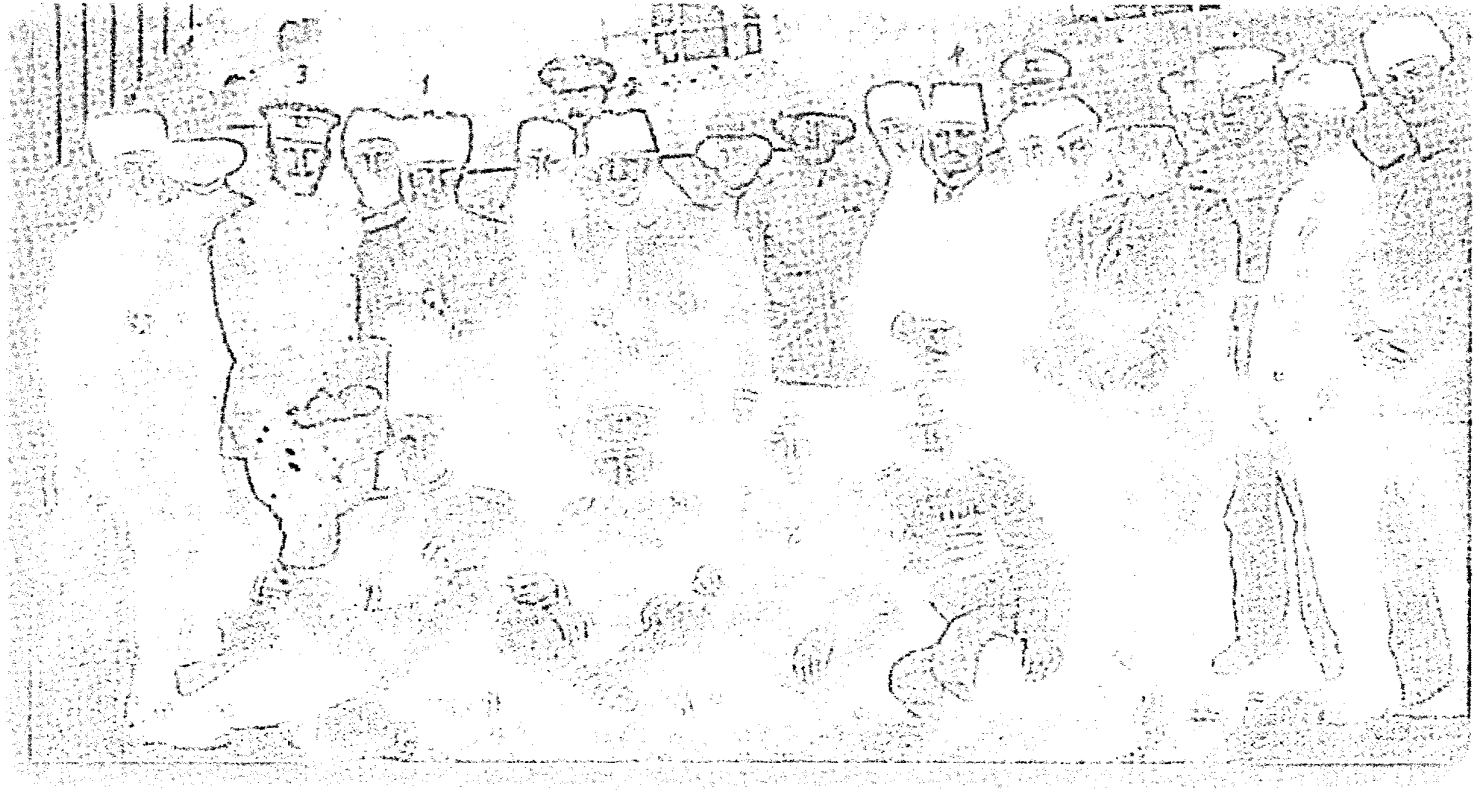
Bu ziyaret şehirdeki eski tarihi eserlerin görülmesi ve Mardin çarşısından alışveriş yapılmasından sonra aynı gün Diyarbakır'a dönüş ile sonuçlanmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün bilinen bu iki ziyaretin dışında Mardin'e 1917 yılının mart ayının sonuna doğru bir defa daha geldiği anlaşılmaktadır. Bu gelişinin büyük ihtimalle Suriye'deki 7. Ordu Komutanlığına atanması ve bu göreve başlamak için Halep'e gitme amacına yönelik olduğu sanılmaktadır. Mustafa Kemal 6 kişilik karargâhı ile birlikte otomobille Diyarbakır'dan Mardin'e intikal etmiş, Belediye Reisi Hıdır Çelebi Kömürcü tarafından evinde misafir edilmiş, gece Mardin'in ileri gelenleri ile birlikte olduğu yemekte ülkenin sorunları ve nasıl bir yol izlenmesi gerektiği tartışılmıştır.

Mustafa Kemal ertesi gün erken saatlerde otomobille Derbesiye (Şenyurt) istasyonuna, buradan da demiryolu ile batıya doğru hareket etmiştir.

Bu ziyareti sırasında kendisine Mardin eşrafından Hacı A. Rahman Kavvas tarafından sansar bir kürk hediye edildiği, bunun da halen Konya'daki Atatürk Müzesi'nde sergilendiği bilinmektedir.

Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'nda Mardin, yöneticileri ve halkı ile ülkesine önemli katkılarda bulunmuş ve büyük fedakârlıklar göstermiştir. Her iki savaşta da eli silah tutan herkes askere alındığı için şehirde hemen hemen 18-45 yaşları arasında erkek kalmamıştır. Özellikle İstiklal Savaşı'nda Kuvayı Milliye ruhu ile hareket ederek şehrini önce İngilizlere sonra Fransızlara teslim etmemekteki direnci ile milli mücadelede Mustafa Kemal Atatürk'ün direktiflerini yerine getirmiş, Sakarya savunmasından önce çıkarılan tekalif-i milliye (ulusal yükümlülük) kanunu gereğince, kısıtlı imkânlara rağmen kendisinden beklenenin çok üstünde bir oranda ordusuna zahire, et, giyecek, kap kacak ve çadır yardımında bulunmuştur. Mardin'in bu desteğine özellikle maddi durumları daha iyi olan şehrin yerlisi Süryanilerin büyük katkısı olmuştur. Mardin'den gönderilen Süryani kadınların Diyarbakır'da Süryani Kilisesi'nde kurulan dikimevinde orduya kıyafet diktiği bilinmektedir.

Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) Mardin'de Alman karargâhında (1917).

Kaynak: Tarihte Mardin / Metropolit Hanna Dolabani

Irak'taki İngiliz Siyasi Hâkimi Nuwill'in Mardin'den Çıkarılması

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı sonrasında 30 Ekim 1918'de itilaf devletleri ile imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince Anadolu'nun güney kesimi başlangıçta İngilizlere bırakılmış ve Urfa, Antep, Maraş ve civarı Şubat-Mart 1919 aylarında İngilizler tarafından peş peşe işgal edilmişti.

Ancak İngiltere petrol kaynaklarını ele geçirmek ve Irak üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla, bölgenin paylaşımını gözden geçirmeyi Fransa'ya önermiş ve uzun görüşmeler sonunda 15 Eylül 1919'da Paris'te imzaladığı 5 maddelik "Suriye İtilafnamesi" ile İngiltere, Güney Anadolu ve Suriye'yi Fransızlara terk ederek, Irak ve Filistin'e tam olarak yerleşmiştir.

Mardin, bir yandan tarihi önemi, Mezopotamya'ya hâkimiyeti ve demiryolu şebekesinin varlığından kaynaklanan coğrafi konumu, diğer yandan bünyesinde çeşitli unsurları barındırması nedeniyle siyasi ve stratejik ağırlığı dikkate alınarak önce İngilizler, sonra da Fransızlar tarafından işgal edilmek istenmiştir.

Urfa, Antep ve Maraş'ın 1919 yılının şubat ve mart ayları içerisinde İngilizler tarafından işgal edilmesi ile birlikte sıra kendilerine geliyor düşüncesi ile Mardin halkı tedirgin olmuş, Mardin ve havalisinden sorumlu ve Mardin'de konuşlu bulunan 5. Tümen Kumandanı Yarbay Kenan Bey'in (Paşa) de katkılarıyla işgale karşı koymak için Mardin eşrafından Millizade Eyüp Bey (Önen) liderliğinde, Mayıs 1919'dan itibaren mahalli milli bir kuvvet oluşturulmasına başlanmıştır. Diğer taraftan yöneticiler ve şehrin ileri gelenleri işgale engel olmak amacıyla halkı direniş göstermek için yönlendirmeyi de ihmal etmemiştir.

İngilizler bir taraftan Mardin'i kendilerine bağlamak, diğer taraftan bölgedeki Kürt vatandaşlarımızı Osmanlı idaresine karşı ayaklandırarak emellerine ulaşmak maksadıyla "Kürt Lawrence"ı olarak kabul edilen ve bölgenin siyasi sorumluluğunu da yürüten Binbaşı Nuwill'i Mardin ve Diyarbakır bölgesinde görevlendirmiştir.

Nuwill 21 Nisan 1919'da Mardin'e gelişinde, Mardin eşrafını toplayarak Mardin'in savaşsız İngiliz idaresine teslim edilmesini talep etmiştir. Ancak Mardin eşrafı ve halkı buna şiddetle tepki göstererek şehri İngilizlere karşı kanlarının son damlasına kadar savunacaklarını kesin ifadelerle bildirmiş ve kendisinden şehri terk etmesini istemiştir. Mardin'i korku içinde terk eden Nuwill, Mardin'in köy ve kasabalarında bir müddet propaganda faaliyetlerini sürdürmüş ise de, başarılı olamayacağını anlayınca bölgeden temelli olarak ayrılmıştır.

Fransız Diplomatı Normand'ın Mardin'e Gelişi

İngiliz işgal girişiminden önce Mayıs 1919'da bölge halkı tarafından kurulmasına başlanan Milli kuvvetler ve Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çalışmalarına İngilizlerin bölgeyi Fransızlara terk etmesinden sonra muhtemel Fransız işgali sebebiyle hız verilmişti. Buna Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum kongresi öncesinde Mardinli iki delegeye şehrin işgaline engel olunması için verdiği özel talimatlar ve ileriyi görebilen Mardin'in asker, sivil yönetici ve eşrafının gayretleri neden olmuş, bölgede olası Fransız işgaline karşı bir kısım yerel direniş tedbirleri önceden alınabilmişti.

İngiltere ile anlaşan Fransa 25-30 Ekim 1919 tarihleri arasında vakit kaybetmeden Urfa, Antep, Maraş ve Adana yöresini sınırlı sayıdaki askerleri ile işgal etmişti.

Suriye'yi de hiç güç kullanmadan işgal eden Fransa, şehir halkının Arapça da konuşmasından ötürü Mardin'i Suriye'nin bir parçası olarak görmekte, şehir ve civarını kuvvet kullanmadan, halkı ikna ederek ele geçirebileceğini düşünmekteydi.

Ocak 1920 başlarında Mardin'e geleceğini önceden bildiren ve daha sonraları Fransa'nın Suriye genel valiliği görevine kadar yükselen miralay (Albay) Normand; 9 Ocak 1920 günü yanında dört subayla Mardin istasyonuna gelir.

Normand aynı gün Mardin'de hükümet, fırka kumandanı ve Amerikalıları ziyaret ettikten sonra, Fransa'nın hiçbir zaman Türkiye'de ko-

loni kurmak fikrinde olmadığını, mali, zirai ve ilmi yardıma muhtaç Türkiye'ye en kuvvetli yardımı Fransa'nın yapacağını belirten bir açıklama yapmıştır.

Normand'ın Mardin'e gelişinden bir gün önce Mardin'deki yöneticilerle birlikte eşraftan ileri gelenler toplanarak Normand'a verilecek cevabı tartışırlar. Ancak kesin bir karara varamazlar. O zaman şehrin hürmet edilen kişilerinden olan Süryani Kadim Patriği III. İlyas Şakir Efendi'ye başvururlar. Neticede patriğin işgali kesin olarak reddeden fikri oybirliği ile kabul edilir.

Normand'ın Mardin'e geldiği gün istasyon ve buradan başlayarak şehre kadar bütün yollar ellerinde silahları ile yaya ve atlı milisler tarafından tutulmuştu. Halk ellerinde kazma ve baltalarla yollarda ve şehir içinde mahşeri bir kalabalık oluşturmuş öfke kusuyordu. İstasyon ile şehir arasındaki tepelere çadırlar kurularak şehrin sayıca çok kalabalık olan Milli Kuvvetlerin elinde olduğu izlenimi verilmişti.

Tümen Kumandanı Kenan Bey ve Eyüp Bey (Önen) önderliğinde halk bu karşılama için psikolojik olarak yönlendirilmiş ve hazırlanmıştı. Çevreye gönderilen haberlerden sonra her ne kadar eli silah tutan erkeklerin çoğu cephelerde ise de; 2500-3000 civarında yaya ve süvari toplanabilmiş, iki gün içerisinde milli teşkilata yaklaşık 8000'i bulan sayıda halk gönüllü olarak yazılmıştı.

Belediye binasına getirilen Normand; toplantıdan önce Mardin'i bir Avrupa şehrine dönüştürmek istediklerini, herkese iş verileceğini, şehrin imar edileceğini ifade ettikten sonra şehrin teslim edilmesini talep eder.

Toplantıda Mardin'in yönetici ve eşrafı Eyüp Bey'i sözcü olarak seçmişti. Eyüp Bey, bir gün önce kararlaştırıldığı şekilde özetle şöyle konuşur:

"Tercüman, hepimiz yani bütün Mardinliler adına konuşuyorum. Normand'a de ki; burası zannettikleri gibi Suriye'den bir parça ve Arap değil, binlerce senelik bir Türk şehridir. Türklüğünü muhafaza ve müdafaa yolunda bugüne kadar nasıl çalışmış ve istilaları nasıl kahra-

manca karşılamışsa yine öyle yapacaktır. Hükümetimiz her türlü ihtiyacımızı temine kadirdir. Fransızlar Mardin'i işgale kalkışırlarsa iyi bilsinler ki karşılarında kadın, erkek onbinlerce müdafi bulacak ve tecrübesinden çok zararlı çıkacaktır. Hayatına acısın, Mardin ve Diyarbakır sevdasından vazgeçerek hemen şehrimizi terk etsin."

Kabına sığmayan halk, dışarıda tek yürek olmuş beklerken dışarı çıkan Fransız heyetinde yer alan Yüzbaşı Maumy'nin elinde kaleye çekilmek üzere getirilen bayrak zorla alınarak parçalanır, bu olay ve halkın hiddeti Normand'ı çok korkutur.

Ayrılmadan, Mardin'deki Süryani ve Ermeni cemaat liderleriyle görüşmek isteyen Normand'ın bu isteği Müslüman olmayan kesimin liderleri tarafından şiddetle reddedilir. Gerçekten milli mücadelede Mardin, Süryanisi ve Ermenisi ile tek yürek olmuş; Maraş, Antep ve Urfa'daki Müslüman olmayan kesimden farklı davranarak Fransızların oyununa gelmemiş, maddi ve manevi her türlü desteği esirgememiştir.

Son olarak tümen kumandanını ziyaret eden Normand; Kenan Bey'den de şehri terk etmesinin yararlı olacağını, halkı kontrol edemeyebileceğini duyunca, belediyede hazırlanan yemeğe katılmış, ancak bir şey yiyemeden şehirden adeta kaçarak ayrılmıştır.

Kenan Bey'in korumasında istasyona hareket halinde iken, bir grup silahlı Mardinli tarafından Firdevs Bahçeleri (Firdevs, Mardin il merkezinden çıkışta sağ koldaki bina) civarında aracından inmeye zorlanan ve saldırıdan Kenan Bey sayesinde kurtulan Normand, işgali unutmuş, canını kurtarma derdine düşmüştü.[114]

Süryani Kadim Patriği'nin TBMM'nin Açılışını Kutlama Telgrafı

Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılığını bildirmek ve kendilerine verilecek vazife varsa ifaya hazır olduklarını arz etmek üzere 1922 yılında Mardin'de ikamet eden Süryani Kadim Ortodoks Patriği İlyas Şakir III Ankara'ya gider. Mustafa Kemal savaş cephelerinden Ankara'ya gelirken, Patrik İlyas Şakir de onu Ankara tren is-

[114] *Tarihte Mardin,* Hanna Dolabani, 2. Baskı, İstanbul: Resim Ofset, s. 102-109. Dr. Yavuz Ölçen'in "Milli Mücadelede Mardin" adlı makalesi.

tasyonunda karşılayanlar arasındadır. Mustafa Kemal Paşa ile kucaklaşır ve beraber fotoğraf çektirirler. Mustafa Kemal Paşa ile Patrik'in fotoğrafı bugün Süryani Kadim Ortodoks Metropolitliklerinin hepsinde duvarlarda asılıdır.

Patrik İlyas Şakir'in Ankara dönüşünde gördüğü hüsnükabulden dolayı teşekkür mektubu ile TBMM'nin açılışını kutlama telgrafının aslı ve günümüz Türkçesi şöyledir:

Süryani Kadim Patriği'nin TBMM'nin Açılışını Kutlama Telgrafı[115]
Süryani Kadim Cemaati'nin sadakatini teyiden ara ve iblağ ediliyor.

"Pek Muhterem Gazi Mustafa Paşa Hazretleri'ne
Cenabı Hakkın inayeti ve rehberi teveccühati kumandanı azimlerile Mardin'e muvasalet eyledim.
Hükümeti Seniyesi Milliyemizin her yerde olduğu gibi burada dahi askeri, mülki, memürun muhterem ve belediyemizle eşraf ve ricali kiramı tarafından Türk milleti necibesinin şimaı alicanabanesine yakışır surette hakkı daiyanemde gösterilen tevüccühat ve hüsnü kabulden fevkalede minnetdar bulunduğum gibi işbu....
İstiklal merasimi münasebetiyle patrikhanemiz dairesinde toplanan müslüm ve gayri müslüm binlerce halk müvacehesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti seniyesinin temadii şen ve müncü hakikii millet olan reisi Alişaniyle başkumandan Celadet invani Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin devami umru afiyetleri ile mukaddes ordumuzun... Temadii muzafferiyatı ve Türkiye Vatani muazzez ve... mübecelinin masuniyet ve saadeti duavat (duaları)... maruzatımı refi barikan ahdiyet kılındığını muftahıran arz ve beyan eder ve Süryani Kadim Cemaati Sadikasının umum efradiyle beraber teşekkürat ve ihtiramati tazimkaranemizin lütfen kabul buyurulmasına istirham eylerim. (*)"

El, Dai
Süryani Kadim Patriki III. İlyas

[115] *Uygarlıklarımla Ben Mardin*, İbrahim Gürşen Kafkas, İstanbul: Arayış Yayın Ajansı, 2007, s. 89-91

Kaynak: İstanbil Mozaiğinde Süryaniler / Cemil Tahincioğlu Arşivi

Atatürk ile Süryani Kadim Patriği İlyas Şakir'in tarihi karşılaşmaları. Atatürk, solda Patrik Şakir, Mareşal Çakmak, sağda Latife Hanım, Fethi Okyar ve bazı erkân. 22 Şubat 1922

(*) Süryani Kadim Patriği Sayın III. İlyas, Türkiye Büyük Millet Meclisi kuruluşu münasebeti ile merhum Mustafa Kemal Paşa'yı Ankara'da kutladıktan sonra makamına avdetinde çektiği teşekkür telgraf suretidir.

Süryani Kadim Patriği III. İlyas Şakir'in Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği teşekkür telgrafının bugünkü Türkçe ile Yazımı

"Ulu Tanrı'nın, yardımı ve rehberliği ile büyük kumandanın azim ve iradesiyle Mardin'e ulaştım. Ünlü hükümet ve milletin şan ve şerefine layık, temiz, vazifesine bağlı, askeri, sivil yönetici ve belediyenin şerefli mensupları tarafından, yüksek şahsiyetinize yakışır her yerde olduğu gibi burada da duacınız olan bendenize gösterdikleri hüsnü kabulden dolayı çok minnettar oldum.

Karşılama merasimi nedeniyle, Patrikhanemizde toplanan Müslüman ve Müslüman olmayan binlerce halk huzurunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin devamını, şanlı şerefli Milletimizin hakiki başkanı, yüksek şahsiyet sahibi Muzaffer unvanlı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazreti'nin ömür boyu sağlık ve mutluluk dileklerimizle mukaddes, şanlı ordumuzun, devamlı muvaffakiyetini ve Aziz Türk Vatanımızın korunması saadeti için dua ettiğimi bağlılık ve iftiharla arz ederim.

Sadık Süryani Kadim Cemaatinin tüm fertleri ile şükranlarımızın kabulunu rica ederim."

Sizlerin daimi duacınız
Süryani Kadim Patriği III. İlyas

BÖLÜM VII

SÜRYANİLER VE AZINLIK TANIMI

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş ve ilanı antlaşmasıdır.

Lozan Antlaşması ile hükümranlığın Osmanlılarda değil Ankara Hükümeti'nde olduğu tescil ve ilan edilmiş, Türkiye Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.

Lozan Antlaşması'nın Süryaniler açısından önemli bir yanı da görüşmeler sırasında azınlıklar konusunun ele alınması ve Müslüman olmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının hukukunu belirleyen maddeler içermesidir.

Lozan barış görüşmeleri sırasında "Müslüman olmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları azınlıktır," şeklinde bir karar alındığı için Süryaniler de ister istemez azınlık statüsüne otomatikman tabi tutulmuşlardır.

Gerek Osmanlılar döneminde gerekse de Kurtuluş Savaşı öncesinde ve sonrasında hiçbir dış gücün oyununa gelmeyen, devletleriyle özdeşleşip sorun çıkarmayan, vatandaş olarak üstlerine düşen her görevi yerine getirmek için ellerinden gelen gayreti gösteren Süryaniler daha görüşmeler sürerken azınlık statüsünde değerlendirilmeye itiraz etmişlerdir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'ya bağlılıklarını bildiren, Atatürk ve devrimlerinin önemine yürekten inanan, Cumhuriyetimizin kurucularını her vesileyle rahmet ve minnetle anan, o günden bugüne hiçbir zaman azınlık olarak değerlendirilmeyi içlerine sindiremeyen Süryaniler, farklı bir dini inanca sahip oldukları için Müslüman kardeşlerinin hukuki haklarından ayrı bir hukuk anlayışıyla karşı karşıya kalmaktan her zaman büyük üzüntü duymuşlardır.

Türkiye Lozan Antlaşması'ndan sonra dünyadaki gelişmelere pa-

ralel olarak daha sonra ayrıntılarıyla ele alacağımız gibi insan hakları alanında uluslararası bağlayıcılığı olan birçok antlaşmaya imza atmış, ulusal ölçekte de birçok yasal düzenleme getirilmiştir. Her şeyden önce de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda "vatandaşlar arasında hiçbir zaman dil, din, cinsiyet, etnik köken, düşünce ve ırk farklılıkları nedeniyle ayrım yapılamayacağı" açıkça belirtilmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, daha sonra ayrıntılı biçimde ele alacağımız bütün bu gelişmeler ışığında, Süryanilerin azınlık olarak değerlendirilmeye yaptıkları itirazın zaman içinde haklı çktığı, Lozan'da yapılan azınlık tanımlamasının şimdilik en azından teorik planda aşıldığı kanaatindeyiz.

Demokrat, laik Türkiye Cumhuriyeti'ne yürekten bağlı, vatanın bölünmez ilkesine bağlı kalmış ve hep savunmuş Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Süryaniler, azınlık olmanın sıkıntısını zaman zaman moral, zaman zaman da Prof. Dr. Şerif Mardin'in değimiyle mahalle baskısı karşısında vatanlarında hep buruk yaşamışlardır. Bu nedenle azınlıklar konusunu dört başlık altında ve mümkün olduğunca geniş bir biçimde ele almaya çalışacağız:

1. Azınlık kavramı çeşitleri ve Türkiye'deki uygulaması
2. Lozan Barış Konferansı tutanakları
3. Azınlık Vakıfları
4. Son yıllarda ülkemizde azınlıklarla ilgili olumlu gelişmeler

Azınlık Kavramı, Çeşitleri ve Türkiye'de Uygulaması

Azınlık kavramı, ortaya çıkış tarihi çok eskilere uzanan bir kavram değildir. Antik çağda azınlık kavramına rastlamıyoruz. Örneğin eski Roma'da yalnızca özgür insanlar olan yurttaşlar ve köleler vardır. Başka bir ayrım yoktur. Azınlık kavramına Ortaçağ'da da rastlamıyoruz.

Azınlık kavramı çok sonraları, yönetimlerinde Katoliklerin ya da Protestanların olduğu devletler arasında imzalanan azınlık koruma antlaşmaları ile ortaya çıkıp gelişmiştir.

Başka bir ifadeyle azınlık kavramının ortaya çıkışının altında din

savaşları ve merkezi devlet biçimi vardır. Bu yeni siyasal oluşumun içinde bugün "ulus" dediğimiz yeni toplumsal birim de gelişmiştir.

Tarihte ilk görülen azınlık antlaşması yukarıda da belirttiğimiz gibi din eksenli bir antlaşmadır. 24.10.1648'de imzalanan Vestefalya Antlaşması ile din savaşlarına bir son verilmek istenmiş, diğer devlette kendi azınlığı olan, kendi içlerinde de yine dini inanç açısından diğer devletin azınlığı bulunan yönetimler azınlıkları koruyacak yöntemler geliştirmişlerdir.

Vestefalya Antlaşması'nın en önemli hükmü dinsel sorunlarla ilgilidir. Bu antlaşmanın Protestan Kilisesi'nce tanınmasıyla imparatorluk topraklarında yaşayan Katolikler, Lutherciler ve Kalvinciler arasında karşılıklı hoşgörü güvence altına alınmış oldu. Habsburg hanedanında yaşayanlara vicdan, ibadet ve güç özgürlüğü tanındı.

Daha sonraki tarihlere geldiğimizde ise milliyetçilik düşüncesinin toplumlarda yerleşmesi sonucu ulus-devlet kavramının ortaya çıktığını görüyoruz. Ulus-devletlerin ortaya çıkması dil, din, etnik köken ve ırk farklılıklarını, dolayısıyla da azınlık kavramını gündeme getirmiştir. Bununla birlikte 16. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar azınlık tanımına ve azınlık haklarına ilişkin kalıcı ve etkin bir çözüm bulunduğu söylenemez. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti (1920) azınlıklarla ilgili birçok karar almış, ancak bu konuda pek bir ilerleme kaydedilememiştir. Bunun nedeni de yeni kurulan devletlerin Milletler Cemiyeti'nin girişimlerini "içişlerimize müdahaledir" diye onaylamamalarıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler'de (BM) 10 Kasım 1948 tarihinde alınan kararla İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesi yayımlandı. Bunu 16 Aralık 1966 tarihinde Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile insan haklarının önemi 53 madde ile çok geniş bir şekilde dile getirildi. Azınlıklar ile ilgili sorunlar yeniden gündeme alındı.

Günümüzde insan hakları ve buna bağlı olarak azınlık hakları ile ilgili uluslararası koruma sistemi ile ilgili karar ve sözleşmeler Birleş-

miş Milletler (BM), Avrupa Konseyi (AK), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİK), Avrupa Birliği (AB), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) gibi uluslararası örgütlerin şemsiyesi altında evrensel planda gerçekleştirilmektedir.

Örneğin Helsinki Nihai Senedi'nin (1975), AGİK gündeminde oluşturulan Kopenhag Belgesi'nin altında Türkiye'nin de imzası vardır ve bu kararlar uygulamada Türkiye'yi de bağlamaktadır. Cenevre Uzmanlar Raporu, Azınlıklarla İlgili Sorunların Çatışmaya Dönüşmeden Önlenmesi Komisyon Kararları, 1992 yılında BM Genel Kurulu'nda alınan kararlar doğrultusunda açıklanan Ulusal, Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildiri Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Süryanileri de yakından ilgilendiren ve azınlıklar konusunda yeni bakış açılarına yol açacak nitelikte gelişmelerdir.

Bütün bu gelişmeler ışığında Türkiye'de yaşayan Süryanilerin yaşamlarında belirleyici bir yer tutan azınlık kavramının dünyada geçirdiği evrimi, zamanla azınlık tanımında görülen değişimi, Türkiye'deki uygulamalarını ve Süryanilerin bakış açısıyla gelinen son durumu ele almadan önce tarihimize bir göz atmakta ve Osmanlıların farklı din ve mezhepten olan tebaasına karşı nasıl bir uygulama içinde olduğunu hatırlamakta yarar görüyoruz:

Süryanilerin toplumsal konumu açısından Osmanlı devlet düzenine bir göz attığımızda Osmanlı devletinde 1454'ten sonra her din ve mezhebe azınlık statüsü tanındığını görüyoruz. "Millet" olarak tanımlanan bu toplumların kendi geleneklerini sürdürmelerine, hatta kendileri ile ilgili yasalar koymalarına bile izin verilmiştir. Şurası son derece açıktır. Osmanlı devletinde daha o tarihte verilen haklar dünyada azınlıklara 1900'lerde tanınmaya başlanan hakların bile ilerisindedir.

Günümüzde Azınlık Tanımı

Azınlık tanımında uzmanlar arasında fikir birliği oluşmaması nedeniyle, azınlık kavramı hep tartışılagelmiştir. Fikir ayrılığının temelinde azınlık tanımında kullanılan kriterlerin, tanımda ve dolayısıyla kulla-

nım şeklinde farklılık oluşturması vardır. Uzmanların bazıları tanımda yalnız din kavramını temel alırken, bazıları din ve dili esas alırlar. Diğer bazıları da din, dil ve etnik kökeni bir arada kullanarak tanım yapmaya kalkışır. Prof. Dr. Baskın Oran *Türkiye'de Azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*[116] adlı kitabında azınlığı geniş ve dar anlamda (sosyolojik ve hukuksal bakımdan) ele alarak inceler. Dil, din, etnik köken ve devletin azınlık politikası, azınlıkta olan grubun tutumu kriterlerini ayrı ayrı ele alarak tanımlamaların sonucunda meydana gelecek uygulamaları örnek göstererek izah etmeye çalışır.

BM raportörü Capotorti'nin yaptığı tanım, bir topluluğun azınlık olduğunu kabul edebilmek için gerekli nitelikleri şöyle sıralıyor:

a. Çoğunluktan çeşitli bakımlardan farklı olmak. Bu farklar günümüzde "etnik, dinsel, dilsel" olarak ifade edilmektedir.

b. Ülke genelinde sayıca azınlık olmak. Bu azınlığın, ülkenin belli bir bölgesinde çoğunluk olması durumu değiştirmemektedir.

c. Başat (dominant-baskın) olmamak. Çünkü öyle başat azınlıklar vardır ki, çoğunluğu ezer. Örneğin apartheid (Güney Afrika'da hüküm sürmüş olan beyaz tenli Avrupalıların hükümet başkanları), döneminde Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki beyazların siyah tenlilere uyguladıkları baskılar.

d. Yurttaş olmak. Çünkü yurttaş değilse, çok farklı bir kategori olan "yabancı"dır. Yurttaş olmayanların, örneğin "yeni azınlıklar" diye anılan göçmenleri ve mültecileri azınlık sayma yolunda yeni bir eğilim varsa da, bu kişilerin azınlık sayılmadıkları halde, korumasız kalmamaları için azınlık haklarından yararlandırılmaları.

e. Yukarıdaki dört unsur, azınlık olmanın genel koşullarını oluşturur. Bir de öznel koşul vardır: Azınlık bilincinin varlığı. Nasıl ki sınıf bilinci olmadan sınıf olunmaz, farklı olduğunun bilincine varmayan ve bu farklılığı kimliğinin vazgeçilmez koşulu saymayan birey veya grup da azınlık oluşturmaz. Bu, azınlık kavramının öznel koşuludur ve çok önemlidir. Örneğin, çoğunluğa gönüllü olarak asimile olmak (çoğunluk içinde erimek) isteyen kişi veya grup, azınlık sayılmaz.

---

[116] *Türkiye'de Azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama,* Baskın Oran, 3. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 25-30.

Unutmayalım ki bu tanım 1948 yılında yapılmış bir tanımdır. Günümüzde alınan ve devletlerin meclislerinden geçirdikleri uluslararası nitelik taşıyan antlaşmalar karşısında hukuki bir geçerliliği kalmadı.

Kimlik konusu: Azınlık kimliğinin tanımlanmasında birden fazla görüş vardır. Bu farklı görüşleri üç ayrı grupta toplayabiliriz.

1. BİREYSEL KİMLİK-KOLEKTİF KİMLİK: Bireysel kimlik, azınlığa mensup bireyin kimliğidir. Ama bireyler boşlukta yaşamazlar; bir grubun üyesi olarak yaşarlar. Grup kimliği diye de anabileceğimiz kolektif kimlik işte bu azınlık grubunun bütün olarak kimliğidir.

Azınlık bireyinin benimsediği azınlık kimliği, kolektif kimlikten kuvvet alır. Fakat bireysel ve kolektif kimlikler, grubun bireyi denetim altına almak istemesi ve bireyin buna yanaşmaması durumlarında çatışabilir. Örneğin, bir ailenin kendi gelinini örtünmeye zorlaması durumu.

2. OBJEKTİF KİMLİK-SÜBJEKTİF KİMLİK: Objektif kimlik, bir insanın doğuştan getirdiği tarihsel-doğuştan (antropolojik) kimliktir; bu kimlik kişinin iradesi dışında olan kimliktir. Örneğin, Ermeni ana babadan doğan çocuğun objektif kimliği Ermeni'dir.

Sübjektif kimlik ise bireyin kendi tercihiyle sonradan "ben şuyum" diyerek yaptığı özgür irade beyanıdır ve objektif kimlikten farklı olabilir.

3. ALT KİMLİK-ÜST KİMLİK: Azınlıklar açısından en önemli kimlik sınıflandırması budur. Alt kimlik, bireyin içinde doğduğu grubun kimliğidir ve dolayısıyla da objektif kimliğe denk düşer. Örneğin Türkiye'de Rum ana babadan doğan çocuğun alt kimliği Rum'dur.

Üst kimlik ise devletin vatandaşına vermek istediği kimliktir. Bu anlamda, vatandaşlık kimliğine denk düşer.

Bireyin objektif kimliği aynı zamanda onun alt kimliği olmakla birlikte, yukarıda da kısaca belirtildiği gibi, birey objektif kimliğini reddederek devletin kendisine vermek istediği kimliği (üst kimliği) kabul edebilir; bu artık onun sübjektif kimliğidir. Örneğin, Kürt kökenli olduğu halde kendini Kürt olarak anmaz, Türk olarak anabilir. Bu nokta-

da (yani gönüllü asimilasyon), önemli olan bireyin iradesi olduğu için, kendi grup kimliğini korumak, istemek kadar doğal bir haktır.

Bir ülkedeki alt ve üst kimlikler arasındaki ilişkiler tabii ki azınlık bireyi ile devlet ilişkisi söz konusu olduğunda özel önem kazanır. Bu ilişkinin üç ana biçim alacağı söylenebilir.

Eğer azınlık bireyi, sübjektif kimlik olarak üst kimliği benimserse ve devlet de vatandaşını zorlamadan benimser, hoşgörü ile uygularsa, devletle o birey arasında hiçbir sorun çıkmaz. Buna "gönüllü asimilasyon" denir. Tabii, bu durumda azınlık bireyi ile azınlık grubu arasında sürtüşme çıkarmak isteyenler olduğu gibi, devlet bürokrasisi arasında fanatikler de olabilir.

Devlet bürokrasisindeki fanatikler azınlıkları en olumsuz etkileyenlerdir. Onların yapacakları baskı mahalle baskısından çok fazla olmakla birlikte, bazen kişisel hakların gaspı niteliği taşıdığı da olmuştur.

Eğer birey kendi alt/objektif kimliğinde ısrar eder ve ülkenin üst kimliğini reddederse, bu çatışma ve asimilasyon, ayrılma gibi travmatik sonuçlara kadar gidebilir. Aynı şekilde, devletin alt kimlikleri zorla asimile etmeye giriştiği durumlarda da huzur bozucu olaylar çıkabilir.

Bir de, çok önemli bir üçüncü durumdan söz edilebilir ki, konumuzu esas ilgilendiren budur: Birey üst kimliği kabul eder, ama kendi alt kimliğinde de ısrarcı ise burada çatışma çıkıp çıkmayacağı, devletin tutumuna bağlıdır. İdeal çözüm, yurttaşın (azınlığın) alt kimliğine devlet tarafından saygı gösterilmesi, yurttaşın da kendi alt kimliğini koruyarak üst kimliği kabul etmesidir. Bu görüşü devlet destekler ve kamuyu buna göre hazırlarsa, sorunlar büyük çapta çözümlenmiş olur. Devlet ile azınlık arası barış, sevgi, güven ve huzur gelir.

Yalnız, bu üst kimliğin alt kimliği ortadan kaldıracak bir isim ve nitelik taşıyıp taşımadığı, ülkedeki baskın etnik grupla özdeş olup olmadığı önemlidir. Üst kimlik baskın çıkarsa, alt kimlikler bundan rahatsızlık duyabilirler ve üst kimliğe yabancılaşabilir, entegre olmaktan uzaklaşabilirler. Sorun çıkabilir. Başka bir deyişle, bir ulus-devlette milleti inşa yöntemi olarak "kan temelli" yöntem uygulamakla "toprak temel-

li" yöntem uygulamak arasında ciddi fark vardır.

Diğer yandan, toplumu birleştirmek için ileri sürülen üst kimlik özellikle iki durumda bu amacın tam tersi sonuç verebilir:

1. Üst kimliğin kimi gruplar (azınlıklar) tarafından edinilmesi olanaksızlaştırılmış veya sınırlanmışsa: Burada sözü edilmesi gereken ırkçılık politikasıdır. Gerçek bir ırkçı politika aynı zamanda ayrımcılık yapar. Yani azınlığı kendinden fizik olarak ayırır ve onu sırf başka soydan olduğu için kimi olanaklardan yoksun kılar. Bunun en iyi örneği, 1990 öncesi Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki apartheid politikasıdır. 1960'lar öncesi ABD'nin kimi eyaletlerinde de bu uygulama görülmüştür.
2. Üst kimlik bireyi temsil etmiyorsa: Eğer bir ulus-devlette millet inşası "toprak temelli" yöntemle değil de "kan temelli" yöntemle yapılıyorsa, üst kimlik kimi grupları temsil etmez. Bu durumda o gruplar üst kimliği benimsemezler ve hatta ona karşı çıkarlar.

Etnik kimliği yalnız ırka, yalnız dine bağlı tanımlamak bugünkü sosyal ve siyasal bilimlerce kabul edilemez. Türkiye'de etnik kimliği dine ve ırka bağlayan görüşler vardır. Bunun en çarpıcı örneği Alman Peter Alford Andrews'in işaret ettiği görüştür. Andrews, 1989 yılında bütün Türkiye'yi kapsayan çalışmasını *Türkiye'de Etnik Gruplar* adıyla[117] 1992 yılında yayımladı. Andrews'a göre, Türkiye'de içlerinde Türkler, Yörükler, Türkmenler, Tahtacılar, Abdallar, Azeriler, Karapapaklar, Uygurlar, Kırgızlar, Kazaklar, Özbekler, Tatarlar, Balkarlar, Karaçaylar, Kumuklar, Göçmenler, Dağıstanlılar, Sudanlılar, Estonlar, Yahudiler, Kürtler, Yezidiler, Zazalar, Ossetler, Ermeniler, Hemşinler, Arnavutlar, Kazaklar, Molokanlar, Polonezler, Çingeneler, Rumlar, Almanlar, Araplar, Nuseyriler, Süryaniler, Keldaniler, Çerkezler, Gürcüler ve Lazlar olmak üzere 42 ayrı etnik kökenli grup vardır.

Andrews'un kitabında yukarıda yazılı 42 adet ayrı etnik kökenin ağırlıklı olarak nerede yaşadıkları, nüfuslarının tahmini sayısını en ince detayına kadar yazılmıştır.

Andrews'un ırk esasına bağlı etnik kökenine karşı çıkan Ali Tayyar

---

[117] *Türkiye'de Etnik Gruplar. Peter Alford Andrews, çev. Mustafa Küpüşoğlu. Ant Yayınları, 1992.*

Önder, *Türkiye'nin Etnik Yapısı* adlı eserinde, *"Irka dayalı etnik kimlik görüşünü savunanlar hiçbir ilmi esasa dayanmayan savlarının altında Türkiye'yi parçalamak isteyenlerdir,"* der. Türkiye'de yaşayanların %1'i kadarı azınlıktır. 74 milyonun %99'u Müslümandır. Etnik kökeni farklı olanların sayısı %10'u geçmez. Farklı kökenli olanlar da kendilerini Türk olarak kabul ederler. 1993 yılında Konda araştırma şirketi tarafından İstanbul'da yapılan araştırma sonucu, araştırmaya katılanların % 80'i kendilerini anne ve baba dahil Türk olarak ifade ettiler. Kendilerini Türk olarak kabul eden %80'in % 90'ı Türk, %4.32'si Müslüman Kürt, Zaza, Arap ve Çerkez %4.49, azınlık ve diğerleri ise ancak %1.08'dir. Bu yapı bize kendisini Türk hissedenlere başka köken aramanın hiçbir ilmi izahı olmadığını göstermektedir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, sübjektif (doğuştan gelen) kimlik ırka dayalı kimliktir. Irka dayalı kimliği tek başına ele alıp kimlik tanımı yapmak, vatandaşlar arasındaki huzursuzluğu ve ayrımcılığı ortadan kaldırmaz. Din esasına göre de etnik kimlik, sorunu çözüme götürmez. Osmanlılar o günün şartları, devlet yönetim sistemi, dünyada daha milliyetçilik akımlarının oluşmadığı zamanlarda tüm vatandaşlara tebaa ve Müslüman olmayan gruba da millet (zimmi) deyip, zimmilerin kendi kendilerini kişisel hukuk bakımından yönetme yetkisini vererek işin kolayına gitmiş ve o gün için sorunu çözmüştü. Ancak Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik duygusu ve onun sonucu olarak gelişen ulus-devlet kavramı, bütün dünya devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de vatandaşlık ve devlet anlayışı kavramlarını büyük çapta değiştirdi.

Ulus-devlet düşüncesi gelişip uygulanmaya başlanınca, her toplumda farklı düzeylerde de olsa sorunlar yaşanmaya başlamıştı. Topluma hâkim (dominant-başat-baskın) etnik topluluk, kültürel farklılıkları öne sürerek diğer azınlık olanlara hoşgörü göstermemeye başladı.

Ulus-devletleştirmenin gereği olarak görülen ve otoriter bir yönetim pratiği ile hızlandırılan "tektipleştirme" politikalarına toplumsal destek ise, sınırlı düzeyde kaldı. Oysa söz konusu destek, azınlıklara yönelik politikalarda ciddi bir biçimde kendini gösterdi.[118]

---

[118] *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları,* M. Çağatay Okutan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 7.

Osmanlı'nın son yılları ve cumhuriyetin ilk yıllarında ulus kavramı konusunu, ciddi ve bilimsel açıdan alıp inceleyenlerin sayısı çok azdır. Avrupa'da ikinci derecedeki yazarların eserlerini Türkçe'ye çevirip elde edilen basit bilgilerle ulus kavramı tanımı yapılmıştır. Sosyolojik açıdan kaydadeğer olmayan bu tür çevirilerden elde edilen basit bilgiler siyasileştirilerek işin içinden çıkılmaz bir durum yaratılmıştır. Amiyane tabirle her kafadan ayrı ses çıkmaya başlamıştır. İthal edilen ve bilimsel yönü pek olmayan bu tartışmalar siyasileştirilirken ulus nedir tanımı bile doğru dürüst yapılamamıştır. Sosyo-kültürel bakımdan tarifi yapılması gereken ulus kavramı açığa çıkarılması gerekirken, bu kez Türk kimdir sorusu sorulmaya başlandı. Türk kimdir tartışması günümüze kadar devam etmektedir.

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında, Atatürk ve etrafında topladığı kadronun iki önemli hedefi vardı.

1. Kurtuluş ve kuruluş hedefi

Birinci Dünya Savaşı'nda yenik düşen imparatorluk topraklarını, İtilaf Devletleri kendi aralarında paylaştıklarını zannediyorlardı. Yapılan çetin ve üç seneye yakın zorlu savaştan sonra, vatan kuruldu. 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM açıldı. Meclis'in hükümeti Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayarak dünyaya devletini ilan ve kabul ettirdi. Böylece Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş oldu.

2. Çağdaş bir Yönetimle yeni bir ulus kurmak hedefi

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi.

3 Mart 1924'te halifelik kaldırıldı.

20 Nisan 1924'te Anayasa yürürlüğe girdi.

Basiretli bir devlet adamı için zaman ayarlamasının çok büyük önemi vardır. Zamanından önce hareket etmek kadar, zamanı geldiğinde faaliyete başlamamak da bir lider için affedilemez bir husustur. Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk için zamanın ne demek olduğunu belirgin olarak anlatır.

"Fırsatı kollayan, zamanı seçmekte isabet eden ihtilaller kaybetmezler. Atatürk, bu noktalara çok dikkat ederdi. Zamanı çok güzel seçer,

fırsatı asla kaçırmazdı. Zamanı gelmedikçe, acele etmez, sabrederdi. 'Koruk sabırla helva olur,' diye bir atasözü vardır. O kadar sabrederdi ki, yerinden kıpırdamayacağına hükmedilirdi. Hakikatte prensiplerden bir zerresini feda ettiği görülmemiştir. O, sabreder, sabreder, fakat bir de fırsatı ve zamanı ele geçirince, ihtilalin prensibini tatbikat alanına koymakta dakika geçirmezdi. Prensip tatbikata girince, onun aksi olan eskiliğin yerinde yeller eserdi. Cumhuriyet'in ilanı böyle oldu. Şapka giymek, laik devlet, hep böyle oldu."[119]

Atatürk öteden beri devletin laikleşmesini, Türk inkılap tarihi için bir prensip olarak benimsemişti. Dinin devlete, devletin din işlerine karışmaması ilkesi onun idealleri arasındaydı. Bu ideallerini daha genç subay iken sırası gelince arkadaşlarına anlatırdı. Atatürk'ün ülkesindeki demokrasinin nasıl olması gerektiğini anlatması bakımından aşağıdaki alıntılar da bizlere bir fikir vermektedir:

"Manevi Mirasım Akıl ve Bilimdir!

Ben manevi miras olarak hiçbir ayet, hiçbir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım bilim ve akıldır... Zaman süratle ilerliyor, milletlerin, toplumların, kişilerin mutluluk ve mutsuzluk anlayışları bile değişiyor. Böyle bir dünyada, asla değişmeyecek hükümler getirdiğini iddia etmek, aklın ve ilmin gelişimini inkâr etmek olur... Benim Türk milleti için yapmak istediklerim ve başarmaya çalıştıklarım ortadadır. Benden sonra beni benimsemek isteyenler, bu emel eksen üzerinde akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse, manevi mirasçılarım olurlar. Mustafa Kemal"[120]

Bundan 85 sene önce değişimin önemini belirleyen bu düşüncenin günümüzde vazgeçilmeyen koşullardan biri olduğunu hatırlatmak istedik.

22.11.2006 tarihinde, Vatan Gazetesi'nde, Mine G. Kırıkkanat'ın yazdığı makaleyi ilginç bulduğumuz için sizlerle paylaşmak istedik.

---

[119] *Atatürk İhtilali I-II*. Mahmut Esat Bozkurt, İstanbul: Kaynak Yayınları, 6. Basım, 2008, s. 92.

[120] Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'in sorusuna Mustafa Kemal'in yanıtı. Kaynak: İsmet Giritli, *Kemalist Devrim ve İdeoloji*, İÜ Yayınları.

"Bir Zamanlar Kardeştik

Robert Kolej'i bitirip, Osmanlı ordusuna yedek subay yazıldı. Kafkas cephesinde gösterdiği kahramanlıktan ötürü madalya almıştı. Yaşadıklarını şöyle anlatıyordu:

'Birinci Dünya Savaşı başladığında 19 yaşındaydım ve askere çağrıldım. Önce Kafkas cephesine gönderdiler, sonra Suriye cephesindeki 7. Ordu'ya. Ermeni askerlere güvenmiyorlardı. 1915 nisanında Büyük Tehcir başladığında, nedeni anlaşıldı. Hepimiz şaşkın ve sarsılmıştık. Şam'da esir düşen İngiliz subayların karşılaştığı zorluk ve eziyetlere tanık oldum. Bu subaylar İngilizce bildiğimi öğrenince, esirlere böyle davranılmaması için aracı olmamı rica ettiler. Ben bu ricayı yerine getirmek isterken, Türkler vatan haini ilan edip zincire vurdular ve komutana götürdüler. Kurtuluşum olmadığına kanaat getirmiştim. Bu nedenle de beni bekleyen tehlikeyi cesurca karşılamaya karar verdim. Beni baştan aşağı süzen komutan, kararını vermek üzereyken tüm cesaretimi toplayıp, böyle barbarlıkla, eziyet ve işkence yoluyla Türkiye'nin medeni bir ülke olamayacağını, gerçekten ileri ülkelerde böyle davranılmadığını, Osmanlı ordusunda yapılanların sultanlık sultasına has bir davranış olduğunu söyledim. Herkesin şaşkınlıkla ne yapacağını beklediği komutan, sözlerimi dikkatle dinledikten sonra beni getirenlere ellerimi çözmelerini ve odadan çıkmalarını emretti, bana oturmamı söyledi. Merakla ne olacağını bekliyordum. Komutan çay ikram etti ve benden demokratik sistem hakkında konuşmamı istedi. Beni ilgiyle dinlemesi şaşırmama neden oldu, zira o dönemde Türk ordusunda böyle komutan çok nadirdi. Uzun sohbetimiz sonunda kendisini sık sık ziyaret etmemi emretti ve elimi sıkarken dost olmamızı istediğini söyledi. Bana bir oyun oynadığından kuşkuluydum, ancak öyle olmadı...'

Bu tarih satırlarında kurşuna dizilmeyi göze alarak düşündüğünü söyleyen Ermeni yedek subay kahraman Agop Martayan Dilaçar ve onu zincirlerinden kurtarıp dinleyen Osmanlı komutan ise, Türk tarihinin yeri doldurulamayan, en son ve en büyük kahramanı Mustafa Kemal Paşa'ydı, sayın okurlar.

1895 doğumlu bir İstanbul Ermenisi olan Agop Martayan, bugün konuştuğumuz Türkçe'nin temellerini atan, dünya çapında bir dil uzmanıdır. İngilizce, Rumca, İspanyolca, Latince, Almanca, Rusça, Bulgarca bilir ve Sofya Svaboden Üniversitesi'nde eski doğu dilleri okuturken, Atatürk tarafından 1932 yılında toplanan Birinci Türk Dili Kurultayı'na çağrıldıktan öteye, Türk Dil Kurumu başuzmanı olarak varlığını Türkçe'ye adar. Dilaçar soyadını bizzat Atatürk kendisine vermiştir. Ve bugün bizler, Orhun Yazıtları'na ve Kutadgu Bilig'e dair ne biliyorsak, Agop Martayan Dilaçar'a borçluyuzdur. Oysa 1979'da ölümünü, TRT'den, Agop dememek için "A. Dilaçar" diye ilan etmişizdir."[121]

Atatürk Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurduktan sonra devletin temellerini bir bir attı. Özetle 1924 Anayasası'nın temel ilkeleri şunlardır:

1. maddesi: Devletin yönetim şekli Cumhuriyettir.

2. maddesi: Türk Devleti'nin dili Türkçe, başkenti Ankara'dır.

3. maddesi: Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir, bu egemenliğin tek temsilcisi TBMM'dir.

1924 Anayasası'nın ilk üç maddesi devletin şeklini belirgin bir şekilde göstermektedir. Aynı anayasada başlangıçta yer alan "Devletin dini İslam'dır." ifadesi 1928 yılında kaldırıldı. 1937 yılında da laiklik ilkesi anayasaya girmiş oldu. 1924 Anayasası zaman zaman ufak tefek değişikliklerle 1961 yılına kadar yürürlükte kaldı. Siyasal hâkimiyetle donatılan kadro süratle yeni kararlar alarak, Medeni Kanun, Ceza Kanunu, Ticaret Hukuku, Milli Eğitim yasa ve yönetmeliklerini çıkarıp uygulamaya başladı. Bunların her biri başlı başına birer devrimdi.

Atatürk önderliğinde yapılan bu devrimler başlangıçta net bir şekilde açıklanmamıştı. Sırası geldiğinde tasarladığı devrimleri Meclis'ten geçirerek uygulamaya koymuştu. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü'nün 1960 yılında yayımladığı Nutuk'ta Atatürk bu konuyu şöyle anlatır:

"Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine geçebilmek için herkesin bildiği gibi bir geçiş devresi yaşadık. Bu devirde iki fikir ve görüş bir-

[121] "Bir Zamanlar Kardeştik" köşe yazısı, Mine G. Kırıkkanat, Vatan Gazetesi, 22.11.2006.

biriyle sürekli mücadele etti. O fikirlerden biri saltanat devrinin devam etmesiydi. Bu fikrin taraftarları belliydi. Diğer fikir saltanat idaresine son verip, Cumhuriyet idaresini kurmaktı. Bu bizim fikrimizdir. Biz bu fikrimizi açık söylemekte sakınca görüyorduk. Ancak görüşümüzü uygulama kabiliyetini saklı tutup uygun zamanda uygulayabilmek için saltanat taraftarlarının fikirlerini uygulama alanından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, özellikle Anayasa yapılırken, saltanat taraftarları padişah ve halifenin hak ve yetkilerinin belirlenmesi konusunda ısrar ettiler. Biz bunun zamanının gelmediğini veya lüzum olmadığını belirterek o yönü söylemeden geçmekte fayda gördük."

Birinci Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı'nın, Türk ulusçuluğu üzerindeki etkisi önemle üzerinde durulması gereken bir husustur. Zira, Peyami Safa'nın da ifade ettiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Osmanlı Devleti Arap toprakları tamamen kaybedilmiş olduğundan, üstelik Arapların savaş dönemi tavırları da göz önünde bulundurulduğunda, hem İslam Birliği siyasetinin; hem de elde kalan son toprak parçasının savunulması endişesi içinde olan ve "Sarıkamış Macerası"nın hazin sonuçlarını çok taze bir şekilde zihinlerinde yaşatan Türkçüler için de Turan ve İslami siyasetin bir önemi kalmamıştı. Bu açıdan Birinci Dünya Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'nın doğurduğu yeni koşullar yeni Türk devletinin temelleri açısından, yani Türk ulusçuluğunun kurgulanışı bakımından bir hayli önemlidir. Türk kültür ve tarihinin araştırılmasında büyük bir çaba sarf eden Yusuf Akçura'nın da ifade ettiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması "Türkçülük" idealinin gerçekleştirilmesi demekti. Akçura, özetle şöyle demektedir:

O halde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, hem ulusçuluk akımının demode olmadığını göstermesi hem de Misak-ı Milli sınırları dahilinde Türklüğün yeniden tanımlanması ile Cumhuriyet öncesi Türk Ulusçuluğundan ayrılması açısından oldukça önemlidir. Cumhuriyetle birlikte Türklük, bir vatandaşlık sıfatı olarak kullanılmakta ve Türk

ulusu etnik kökenlerine bakılmaksızın tüm vatandaşların oluşturduğu bir siyasal topluluk tahayyül edilmektedir. Bu durumu en iyi doğrulayan 1924 Anayasası'nın 88. maddesidir. Ancak madde tasarısı üzerinde yoğun tartışmaların meydana gelmiş olması, Türklüğün bir siyasal topluluk olarak tanımlanmasının kolay gerçekleştirilemediğini göstermektedir."[122]

Atatürk, çağdaş bir yönetimle, yeni bir ulus kurmayı, Kurtuluş Savaşı'ndan çok önce kafasında şekillendirmişti. Öncelikle egemenlik kayıtsız şartsız milletindir, prensibiyle millet iradesinin temelini atmış oluyordu. Egemenlik millet adına Meclis tarafından icra edileceğine göre, Meclis'e de hep saygılı olmuştur. Örneğin, Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplantılarının gecikmesinden tedirgin olan Mustafa Kemal'in "Her kerametin Meclis'ten beklenemeyeceğini" söyleyen Yunus Nadi'ye verdiği yanıt son derece anlamlı ve Mustafa Kemal'in kafasındaki yönetim biçimini açıklamak bakımından önemlidir:

"... Ben bilakis her kerameti meclisten bekleyenlerdenim. Nadi Bey, bir devreye yetiştik ki onda her iş meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet, ancak milli kararlara istinad etmekle (dayanmakla), milletin temayülatı umumiyesine (genel eğilimlerine) tercüman olmakla elde edilir. .. Bence meclis nazariye değil, hakikattır ve hakikatlerin en büyüğüdür. Evvela meclis, sonra ordu Nadi Bey. Orduyu yapacak olan millet ve ona niyabeten (onun adına) meclistir. Çünkü ordu demek yüz binlerce insan, milyonlarca ve milyonlarca servet ve saman demektir. Buna iki üç şahıs karar veremez. Bunu ancak milletin karar ve kabulü meydana çıkarabilir ve bir kere bu hale geldikten sonra milletin hayat ve mevcudiyetine zıt olan mezalim ve tazyikatın kaffesini (baskı ve zulmün tümü) bertaraf etmeğe muktedir olmak salahiyetini yalnız nazariye olarak değil, fiilen kazanmış oluruz..."[123]

Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Ayaklanmalar

Atatürk'ün yaptığı devrimler karşısında bazen açık, bazen gizli ça-

---

[122] *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, M. Çağatay Okutan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 88-89.
[123] *Dünyada ve Türkiye'de Laiklik*, Toktamış Ateş, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1994, s. 75.

lışmalar, söylevler, iç ve dış kışkırtmalar pek az değildi. Sözde, ülkeye demokrasi ve hür fikir tartışması getirme gerekçesi altında karşı devrim yapmaya kalkışan partiler, gruplar olmuştur. Bir başka grup da din elden gidiyor diye zaman zaman isyanlar çıkarmıştır. 1972 yılında Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından yayımlanan askeri tarih araştırmasında, (*Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*- 1924-1938) 18 olay olduğu yazılmış ve bu olaylar ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

On dört yılda isyan niteliğindeki olaylar:

1. Nasturi ayaklanması: 12-28 Eylül 1924
2. Şeyh Sait ayaklanması: 13 Şubat-31 Mayıs 1925
3. Raçkatan ve Raman Tedip Harekâtı: 9-12 Ağustos 1925
4. Sason ayaklanması: 1924-1937
5. I. Ağrı ayaklanması: 16 Mayıs-17 Haziran 1926
6. Koçuşağı ayaklanması: 7 Ekim-30 Kasım 1926
7. Mutki ayaklanması: 26 Mayıs-25 Ağustos 1927
8. II. Ağrı ayaklanması: 13-20 Eylül 1927
9. Bicar Terki Harekâtı: 7 Ekim-17 Kasım 1927
10. Asi Resul ayaklanması: 22 Mayıs-3 Ağustos 1929
11. Tendürük Harekâtı: 14-27 Eylül 1929
12. Savur Tenkil Harekâtı: 26 Mayıs-9 Haziran 1930
13. Zeylan ayaklanması: 20 Haziran-Eylül başı 1930
14. Oramar ayaklanması: 16 Temmuz-10 Ekim 1930
15. III. Ağrı Harekâtı: 7-14 Eylül 1930
16. Pülümür Harekâtı: 8 Ekim-14 Kasım 1930
17. Menemen olayı: 23 Aralık 1930
18. Tunceli (Dersim) Tedip Harekâtı: 1937-1938

Yukarıda yazılı on sekiz isyan hareketinden yalnız bir tanesi batıda (Menemen), geri kalanın tamamı doğuda olmuştur. Yukarıda yazılı 18 isyanın ikisi hariç geri kalan on altısı Kürtlerin isyanıdır. Kürtler özerk bir yönetim veya en azından Türklerle birlikte bir federe devlet oluşmasını istemekteydiler. Bu isyanların tümünde iç ve dış güçlerin

tahrik, teşvik ve yardımlarının payı çoktur. Dış güçlerin tahrik ve teşviklerinin en çarpıcı örneği Nasturi isyanında görmekteyiz. Atatürk'ün Nutuk'unda da adı geçen Nasturi isyanının altında yatan gerçek İngilizlerin Musul petrollerine sahip olabilmek için bölgede yaşayan bazı aşiret reisleri ile Nasturilerden oluşan bir grubu sahneye çıkarmalarıdır.

Nasturi İsyanı

Bilindiği üzere, Lozan Barış Antlaşması'nda Musul sorunu bir çözüme bağlanamadığı için, bu sıralarda Türkiye'nin güneydoğu sınırı belirsizdi. Kurtuluş Savaşı yıllarında, Ankara Hükümeti Musul'u ele geçirebilmek için, İngiliz işgal kuvvetlerine karşı, Revandız bölgesindeki Kürt aşiretleriyle işbirliği olanakları aramıştır. Bu amaçla, Elcezire Cephe Komutanı 1920 sonlarında Revandız'a 3 subay ve 100 erlik bir piyade bölüğü göndermiş, 1921 Ağustos'unda da Binbaşı Şevki Bey'i Süleymaniye ve havalisi komutanlığına atamıştır. Fakat asıl, 1922 ilkbaharında Kürt aşiret savaşçıları ve Fransız ordusundan kaçan Müslüman askerlerden kurulu bir müfrezenin başına Milis Yarbay Özdemir Bey ve otuz küçük rütbeli subay atanarak ciddi bir girişimde bulunulmuştur. Bu müfreze 1922 ortalarında bölgeye gelmiş ve yerel aşiretlerden takviye alarak daha güneydeki İngiliz yanlısı birliklerle çatışmaya başlamıştır. Derbent'te ufak çapta bir başarı kazanan Özdemir Bey, İngilizlerin Süleymaniye'de manda altında bağımsız bir devlet olarak örgütledikleri Kürtlerin reisi Şeyh Mahmut'la gizlice anlaşmıştır. Doğu Cephesi'nden yeterli destek sağlayamayan Özdemir Bey 1923 Nisan'ında İngilizlere yenilerek İran'a sığınmak zorunda kalmış, üç hafta sonra yurda dönebilmiştir. Bu olaylardan önce, Özdemir Bey'in ilk başarılarından da umutlanan Genelkurmay Başkanlığı, İzmir'in geri alındığı günlerde, Musul yönünde büyük bir saldırı planlamış, fakat bunu uygulamaya olanak bulamamıştır.

İngilizler bu konunun kendi lehlerine kararlaştırılmasını etkilemek amacıyla, Irak'taki Ermeni ve Asurileri seferber etmişler, Nasturileri Hakkâri'nin güneyine sürmüşler ve Kürtler arasında yoğun pro-

pagandaya girişmişlerdi. Türkler ise Revandız'daki Kürt önderi Şeyh Mahmut'la işbirliği yapmayı tasarlıyorlardı. Hazil suyunun doğusuyla Çölemerik'in güneyinde, T.C. Hükümeti'nin ne idari teşkilatı ne askeri kuvveti vardı. Hakkâri valisi Halil Rıfat Bey, bir jandarma birliğinin eşliğinde keşfe giderken, 7 Ağustos 1924 günü Hangediği'nde Nasturi Nuhup kabilesi reisi Gülyano'nun saldırısına uğrayarak tutsak edilmiş, yanındaki il jandarma komutanı Binbaşı Hüseyin Bey ile üç de jandarma eri öldürülmüştü. Kısa bir süre sonra, Aşağı Tayyare Nasturilerinin en kuvvetli kabile reisi olan Hoşabe, tutsakları serbest bıraktırdı. Fakat, hükümet valiyi esir eden Nasturilere karşı şiddetle hareket etmeye karar vermişti. Bakanlar Kurulu'nun aldığı tenkil kararını yerine getirmekle, Cevat (Çobanlı) Paşa'nın komutasındaki III. Ordu'ya bağlı 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa görevlendirildi. Bastırma harekâtında İran'dan mülteci Kürt Şikak aşireti şeyhi İsmail Ağa Simko'dan yararlanılacaktı, ama asıl kullanılacak güç, Van vali vekili ve güneydoğu sınır komiseri, 8. Aşiret Fırka Komutanı Albay Süleyman Sabri Bey'in elindeydi. Askeri faaliyet iki haftada (12-28 Eylül 1924 tarihleri arasında) tamamlandı. Nasturiler çekilmişler, fakat Türkler erişmeyi umdukları siyasal amaçları gerçekleştirememişlerdi. Bu tedibat sırasında eski Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey'in tahriki sonucu, askeri birliklerimizden bir kısmının silahlarıyla birlikte karşı tarafa geçmiş olması, olaylar yatıştıktan sonra Divan-ı Harb tarafından kovuşturulmuş ve Yusuf Ziya Bey suçlu görülerek asılmıştır. Bu soruşturmanın uzantıları, Şeyh Sait ayaklanmasının başlangıcıyla birleşmektedir."[124]

Her ne kadar olay Nasturilerin ayaklanması diye anlatılıyor ise de, olayın detayına inildiğinde, Nasturilerden çok, yöresel aşiretlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirme çabası olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada Nasturileri de sahneye çekmek için binbir türlü entrika döndüğünü görüyoruz. Nitekim Atatürk'ün de Nutuk'ta, "Lozan Barış Konferansı'nda çözüme kavuşmayan Musul sorununu çıkmaza sokmak için İngilizler Nasturileri ve Kuzey Irak'taki Kürtleri aleyhimize tahrik ederek isyan çıkarmışlardır," diye yazmıştır.

---

[124] *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Mete Tunçay, 4. basım, İstanbul, Tarih Vakfı, 2005, s. 117-119.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Toplumsal ve Siyasal Yapılanma

Cumhuriyetin kurucu kadroları için temel sorun, toplumsal ve siyasal yeniden yapılanmaydı. İmparatorluktan kalan mevcut sınırlar içinde yeni bir anlayışla ulus yaratılacaktı ve bunun için de uzun yılların beklenmesi mümkün değildi. Dolayısıyla, bunun hızlı bir şekilde ve yukarıdan verilecek kararlarla yapılması gerekiyordu. Kurucu kadrolar, bu amaçla birçok alanda düzenleme yoluna gitti. 1930 yılına kadar imparatorluktan kalan birçok kurum tasfiye edildi ve birçok alanda yeni düzenlemelere gidildi. Kurucu kadrolar toplum projesinin önünde duran bütün engelleri bir bir kaldırdı. Muhalif siyasal örgütlenmelere izin verilmedi, İslamcı ve solcu yapılanmalar bastırıldı. Hatta, aynı siyasal geleneğin uzantısı olmalarına rağmen kurucu kadrolar, amaçları önünde engel gördükleri İttihatçıları da tasfiye ettiler. [125]

Yeni ulus, hâkim etnik topluluk olan Türkler üzerinde temellendirildi. Ayrıca Kurtuluş Savaşı'nda ve cumhuriyetin ilk yıllarında önemli bir birleştirici harç olarak görülen dinin, toplumsal ve siyasal alanlardaki olan etkisi 1930 yılı sonlarında sınırlandırıldı. Bu aşamadan sonra ulus, Türk etnik kimliği çerçevesinde tanımlandı. Dolayısıyla Türklerin, ülke içinde tek hâkim unsur olması yolunda politikalar üretildi. Bu nedenle, Türk uluslaşma süreci bir hayli sancılı oldu. Bu sancılı durum, Türk ulusu tanımlaması içine alınmayan bütün unsurlar için geçerliydi ve sorun azınlıklar açısından da oldukça ciddi boyutlarda ulaştı.

Bu çalışmanın bir amacı da Türk uluslaşma sürecinde Lozan'da azınlık statüsüne alınanların durumunu tespit etmektir. Lozan Antlaşması gereği azınlık statüsüne dahil edilen topluluklarla sınırlandırılmasının birkaç nedeni vardı. İlk olarak, "geniş anlamda azınlık" kavramı çerçevesinde değerlendirilebilecek her topluluğu çalışmanın kapsamı içine almak, Türkiye sınırları içinde mevcut olan çok sayıda etnik topluluğu incelemek gibi sonu gelmeyen bir uğraşın içine girmeyi gerektiriyordu. Mevcut topluluklar içinden birkaçının seçilmesi ise, bu seçi-

[125] *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları,* M. Çağatay Okutan, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 4-5.

min hangi ölçütler çerçevesinde yapılacağı sorununu gündeme getirmekteydi. Bilindiği gibi, "azınlık" kavramının içinin doldurulmasında din, dil, cinsiyet, ekonomik çıkar vb. kriterler kullanılabilmektedir. Ayrıca, Lozan azınlıklarının incelenmesinin oldukça özgün bir tarafı vardır. Bu da, azınlık haklarının uluslararası bir antlaşma gereği belirlenmesi ve Türkiye'nin de bu hakları iç hukukta kabul etmesidir. Dolayısıyla, yasal azınlık haklarının Tek Parti Yönetimi tarafından ne şekilde algılandığı sorusunun cevabını bulmak, yasal hiçbir hakka sahip olmayan diğer azınlıkların durumu konusunda birtakım öngörülerde bulunabilme imkânı verecektir. Bu nedenle, Lozan azınlıkları, Türk uluslaşma sürecinin temel dinamiklerinin tespiti açısından iyi bir örnektir.[126]

Kurtuluş Savaşı'nda her ne kadar cihat deyişi kullanılmamış olmasına rağmen ulus kavramı din esasına göre yorumlanarak dini birlik heyecanı yaratılmak istenmiş ve bu düşünce ile ülkede bir milli ve dini heyecan yaratılmıştır. Rumların, Ermenilerin ve dolayısıyla Müslüman olmayan kesimlerin Kurtuluş Savaşı'na katılmasına imkan verilmemiş ve heyecanla katılmamış olmaları veya savaştan uzak tutulmak istenmeleri sonucu, azınlıklara karşı bir cephe oluşumu yaratıldı. Bu konuda Peyami Safa'nın görüşünü, yazar Levent Köker'in *Modernleşme ve Demokrasi* adlı kitabından alıntılayan M. Çağatay Okutan'ın tez çalışmasına bir göz atmakta yine yarar görüyoruz.

"Kurtuluş Savaşı sırasında 'ulus' dinsel özelliklerle tanımlanmıştır. Peyami Safa'nın ifadelerine göre bu durum, 'milli heyecana dini heyecanın da' karışması ve dinin 'fertleri birbirine bağlayan bütün alakaların kuvvetlendirilmesi şart olan bir mücadele devresinde milli duyguyu perçinleyen bir bağ,' olarak düşünülmesiyle açıklanabilirdi."

Kurtuluş Savaşı'nın ardından gerçekleştirilen devrimler, Peyami Safa'nın tespitini doğrular nitelik taşır. Zira, asker ve bürokratların amaç edinmiş oldukları Türk ulusu modelinin en önemli niteliği, dinsel kimlik sembollerinden arındırılmış olmasıydı. Bu nedenle, harf devrimi, kılık kıyafette değişiklik, eğitimde düzenlemeler, ulemanın gücünün kırılması ve anayasada mevcut olan dinsel ifadelerin kaldırıl-

[126] *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları.* M. Çağatay Okutan, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 5-6.

ması türünden uygulamalara gidildi. Böylece Türk uluslaşma sürecinin başlangıç yıllarında önemli bir birleştirici unsur olan din, sonraki yıllarda toplumsal ve siyasal hayatın tamamen dışına itilmeye çalışılan bir olgu oldu. Hatta Mustafa Kemal, Afet İnan'ın kaleme aldığı ve 1931 yılından itibaren okullarda okutulan *Medeni Bilgiler*'de, Türk ulusunun oluşumunda din faktörü karıştırılmamalıdır der.

"Din birliğinin de bir millet teşkilinde müessir olduğunu söyleyenler vardır. Fakat biz, bizim gözümüz önündeki Türk Milleti tablosunda bunun aksini görmekteyiz. Türkler islam dinini kabul etmeden evvel de büyük bir millet idi. Bu dini kabul ettikten sonra, bu din, ne Arapların, ne aynı dinde bulunan Acemlerin ve ne de sairenin Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine tesir etmedi. Bilakis, Türk milletinin milli bağlarını gevşetti; milli hislerini, milli heyecanını uyuşturdu. Bu pek tabii idi. Çünkü Muhammed'in kurduğu dinin gayesi, bütün milletlerin fevkinde, şamil bir ümmet siyaseti idi."[127]

Mustafa Kemal Paşa o günün koşullarında ulus kavramını dini esaslara göre oluşturmanın savaşta milli, dini birlik ve heyecan yaratmanın faydasını görmüş olmalı ki, Erzurum Kongresi'nde (23 Temmuz 1919-7 Ağustos 1919) alınan kararların 3 ve 5. maddelerinde şu ifadeler yer almıştır:

"Madde 3 – Her türli işgal ve müdahale Rumluk, Ermenilik teşkili amacına yönelik sayılacağından birlikte savunma ve karşı koyma esası kabul edilmiştir. Siyasi egemenliğin ve sosyal dengeyi bozacak surette, Hristiyanlara yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

Madde 5 - Vatanımızda, öteden beri birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan kimselerin kanunlarla pekiştirilmiş müktesep haklarına tamamiyle uyacağız. Mal, can ve ırzlarının korunması, esasen dinimizin, ulusal geleneğimizin ve yasalarımızın gereği olduğundan bu esas, kongremizin genel kanısı ile de sağlamlaştırılmıştır."[128]

Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan 1920 tarihinde Meclis açılışında yaptığı konuşmasında, "Anasırı gayri müslüm ekalliyetler (Müslüman olmayan azınlık unsurlar adına) namı altında bütün dünyanın mevzuu

[127] *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, M. Çağatay Okutan, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 78.
[128] *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, M. Çağatay Okutan, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 77.

bahsettiği ve bilhassa memleketimize taaluk ettikçe (ilgilendikçe) pek büyük ehemmiyetle nazarı dikkate alınan bir meseledir," diyerek, Erzurum Kongresi'nde alınan 3 maddede ulusa ve dış ülkelere vermek istediği mesajı, Misak-ı Milli sınırları içinde Rum ve Ermeni devleti diye bir şeyin olamayacağını açık bir dille belirtiyor. Aynı zamanda Türkiye'de yaşamakta olan gayrimüslimlerin de malları, canları ve namusları korunacaktır, bundan kimsenin kuşkusu olmamalıdır, deniliyor. Ankara'da Meclis açılışından birkaç gün sonra yaptığı konuşmasında, *"Burada maksut olan ve Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiye'dir, samimi bir mecmuadır,"* der. Aynı yıl Mustafa Kemal Paşa, *"Bütün komutanlara, vali ve mutasarrıflara ve Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Başkanlıklarına, Basın Derneğine"* başlığıyla ulusal bir bildiri yayımladı. Bildiride, *"İslam dünyasının kurtuluş dileklerinin gerçekleşmesi, yüksek halifeliğin yabancı etkilerden kurtarılması ve ulusal bağımsızlığın sağlanması için herkes göreve çağrılıyordu. Tabii ki Müslüman olan herkes."* [129]

Ayrıca 1923 yılında Hamdullah Suphi Tanrıöver de bir konferansta yaptığı konuşmasında ulusu oluşturan unsurları şöyle izah ediyordu:

"Diliyle, diniyle bizden olduğu gibi, emeliyle de bizden olduğunu bütün geçmişiyle gösteren bir kimseye, nasıl seni reddediyoruz, diyebiliriz. Bizim aramıza yerleşerek evlerinde Türkçe konuşan, çocuklarını Türk mekteplerinde okutan, kızını, oğlunu Türklerle evlendiren ve en halis Türkten beklediğimiz memleket sadakatini kendi hayatında gösteren adama, soy sop düşüncesiyle nasıl yabancılık isnat edebiliriz? Bu yollara gittik mi, kendi kuvvetimizi biz dağıtıyor, bizden onları biz uzaklaştırıyoruz demektir. Şimdi tekrar soralım: Türk kimdir? Ve Türkte ne arıyoruz? Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türklük sevgisini taşıyan Türktür. Biz onda dil birliği, din birliği ve dilek birliği arıyoruz." [130]

Türkiye'de azınlık politikasının nasıl oluştuğunu, zaman zaman değişik görüşlerin kamuoyunu nasıl etkilediğini daha iyi anlamak

---

129 *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları,* M. Çağatay Okutan, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 77.
130 *Dağ Yolu I,* Hamdullah Suphi Tanrıöver, haz. Fethi Tevetoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.154.

açısından Lozan'da Barış Antlaşması görüşülürken, Ankara Millet Meclisi'nde yapılan konuşmalardan bazıları da oldukça ilginçtir:

Kırşehir Mebusu Müfid Efendi 3 Kasım 1922 tarihli konuşmasında azınlık kavramının belirlenmesinde din ölçütünün dikkate alınmasını ısrarla vurgular: *"Türk demek Kürt demektir; Kürt demek Türk demektir. Çerkez demek Türk demektir. Laz demek Türk demektir."* Aynı gün, Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey de konu hakkında Meclis kürsüsünden düşüncelerini ifade eder. Bu konuşmasında oldukça sert olan ve azınlıkların Türkiye'de ikametine şiddetle karşı çıkan Şükrü Bey tek çare olarak mübadeleyi önerir:

"Dini ekalliyetlerin (azınlıkların) meselesine gelince efendiler bizim dinimizin icabatı olarak ve dünyada hiçbir milletin temin etmeyeceği bir rahat ve istirahatla yaşayan bu muzır insanlar bu devleti, bu milleti mahvetmek için yapmadık şenaat (kötülük), yapmadık cinayet bırakmamışlardır. Ben öyle zannediyorum ki, kendilerine müracat edilse diyeceklerdir ki; bizim artık bu devlette yerimiz yoktur. O insanlar, o hainler ki, bu memlekette müreffeh yaşıyorlardı. Sanat ellerinde, ticaret ellerinde, servet ellerinde askere gitmezler. Bu hudutlarda kanını döken Mehmed'in sayesinde sahibi servet ve saman olmuşlarken bunlar hayaller arkasından koşarak yeni bir devlet kurmak istediler ve fakat kendileri de mahvoldular ve bu memlekette artık kendilerine yer kalmamıştır. Bunun için yapacak bir şey vardır: mübadele."

Şükrü Bey'in, "muzır", "hain" gibi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere azınlıklar "iç düşman" kategorisi içine sokulmuşlardır. O günkü Meclis'in büyük bir kısmına hâkim olan bu düşünce, dönemin vekillerinin savaş koşullarını ve ulusçuluk ideolojisinin yaygınlığı açısından çağın gereklerini değerlendirmede duygusal davrandıklarının ifadesidir. Ancak bu duygusal ifadelerin bıraktığı izlerin uzun zaman devam etmesi azınlık mensuplarını rahatsız etmiştir. Lozan Konferansı sürerken Meclis'te ifade edilen görüşler de aynı doğrultudadır. Örneğin Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey, Rumların ve Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasına şiddetle karşı çıkıyordu. Suphi Bey'e göre "fe-

sat ocağı" olan Patrikhane'nin yanı sıra Ermeniler de İstanbul'da kalamazdı. Zira, bütün ticaret Rumların ve Ermenilerin elindeydi ve Rumların gönderilip Ermenilerin bırakılması, Rumlardan boşalan yerlerin Ermenilerce doldurulması demekti. Azınlıkların ekonomik üstünlüğünün devamına karşı çıkanlardan biri olan Antalya Milletvekili Rasih Efendi de, askerlik hizmetinin yalnızca Türklerle sınırlandırılmasının bu durumun devamına neden olacağını, azınlıkların da askerlik hizmetine alınmasının gerekli olduğunu vurguluyordu.

Lozan'a giden delegelerin Millet Meclisi'nde yaptıkları açıklamalardan da anlaşılacağı üzere konferansta, azınlık kategorisinin tanımı, askerlik sorunu, mübadele (karşılıklı değiş tokuş) ve Patrikhane meseleleri tartışılmıştır. Bu konular tartışılırken sadece Ermeniler ve Rumlar dikkate alınmıştır. Yahudiler ise hem Millet Meclisi'nde hem de konferansta tartışma konusu edilmemiştir. Sadece, 12 Aralık 1922 oturumunda İsmet Paşa şunları söylemiştir: *"Yahudi topluluğuna gelince, bu topluluğun Türk hükümetine karşı her zaman göstermiş olduğu bağlılık zihniyeti, bu topluluk üyelerinin, Türk yurttaşları ile birlikte memleketin kalkınması ve refahı için gürültü çıkarmadan işbirliği yapmaya ara vermeyeceklerini düşündürmektedir."*[131]

Yukarıdaki ulus tanımlamalarında dönemin siyasal ve toplumsal konjonktürünün etkisi açıkça görülmektedir. 1920'lerin ortalarında yapılan ulus tanımlamalarının temel unsurları arasında dini görmek mümkündür, çünkü henüz İslamiyet'in toplumsal ve siyasal hayattaki etkinliği tam olarak bertaraf edilebilmiş değildir. İlerleyen yıllarda bu tanımlamaların içinde dini bulmak mümkün olmayacaktır. Örneğin, dönemin siyasal ve kültürel hayatında önemli bir isim olan Mahmut Esat Bozkurt, 1928 tarihli Türk Yurdu dergisinde, Türk ulusuna hayat veren unsurları "tarih birliği, dil birliği ve hars (kültür) birliği" olarak belirtmekteydi. Şevket Süreyya Aydemir de ulusu, "Tarih, dil, gelenek ve diğer kültürel değerler meydana getirir," diyecektir. Oysa 1940'lara varıldığında bu tanımın içine "ırk" kavramının da sokulduğunu görüyoruz. 1940'ların en önemli ırkçılarından biri olan Nihal Atsız'ın çıkardı-

[131] *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları.* M. Çağatay Okutan, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 69-71.

ğı Atsız Mecmua'da, daha 1931 tarihinde, "ırki asaletimiz, enerjimiz ve insanlık meziyetlerimize dünya milletleri ve büyükleri"nin hayran kaldığından bahsediliyordu zaten. 1939-1944 dönemi ise, Günay Göksu Özdoğan'ın ifadesiyle, Türkçü yayınların "altın yılları" oldu. 1938'in sonlarından itibaren Türkçü yayınlar çoğalmaya başladı. Reha Oğuz Türkkan, Orhan Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç gibi o devrin tanınmış yazarların yanı sıra, eski jenerasyon Türkçülerden olan Zeki Velidi Togan, Hasan Ferit Cansever ve Rıza Nur gibi ünlülerin de yardımıyla, Nihat Atsız'ın çabaları büyük bir destek gördü. Irkçı yazar ve yayınlar öncülüğünde 1940'ların başlarında oldukça revaçta olabilen ırkçı söylem, dönemin siyasal eliti üzerinde de etkili olmakta gecikmedi. Tek partili dönemin büyük bir bölümünde aktif olarak siyasal hayatı etkileyebilmiş isimlerden biri olan Rıza Nur, milliyeti anlatırken "ırk" kavramına başvurmaktaydı. Bu tür söylemler, Türk toplumunun moralini yükseltmek amacı güderken, ırkçılığın da yerleşmesine olanak yarattı:

"Millet asla kültür meselesi değildir. Millet ırk, kan meselesidir. Dil, zihniyet, edebiyat ve emsali gibi kültür unsurları milliyet binasının ikinci dereceden malzemelerindendir. Türklerde hayrete ve takdire layıkdır ki İslamlaşmadan evvel milliyet duygusu vardı. (...) Esef onlara ki Türkçülüğü milliyetçilik ile birleştiremezler. Bunları ayrı sayan bir zümre hâlâ içimizde yaşayabiliyor. Bunlar milliyetçiyim derler; fakat bir türlü Türkçüyüm diyemezler. Bunlar işte milliyeti kültüre bağlayanlar yani ırkça, kanca Türk olmayanlardır. Bunlar ve âlem bilsin ki Türk milliyetçiliği düstur halinde şudur: Milliyet=Türkçülüktür."

Bu tür ifadeler yukarıda adları yazılı yazar ve düşünürlerin ürünü idi.

1920'lerden başlayarak 1940'ların sonuna kadar, çok değişik ulus tanımlamaları ile karşılaşılmaktadır. Bu durumun üç temel nedeni vardır: İlki, söz konusu tanımlamaların siyasal konjonktürün etkisinde kalınarak yapılmasıdır. İsmail Hami Danişmend'in ifade ettiği diğer bir neden ise, ulus tanımlamalarındaki farklılığın tanımı yapan kişilerden kaynaklanıyor olmasıdır. Türkiye'ye uygun bir ortak tanıma ulaşılama-

masının nedeni, Türkçüler arasındaki ihtilafların çok keskin olması ve hatta aralarındaki bu anlaşmazlıkların husumet derecesine varmasıdır. Son neden ise, resmi tanımların da kendi aralarında çelişmesidir. İsmail Hami Danişmend 1924 Anayasası'ndaki tanımın, Cumhuriyet Halk Partisi programlarında yapılan açıklamalarla çeliştiğini; çünkü ilkinde temel alınanın "tabiyet prensibi (vatandaşlık prensibi) " olmasına rağmen, ikincisinde "dil, kültür ve ideal prensiplerinin" ön plana çıktığını ve nihayet "ırk prensibinin" de Milli Müdafaa Vekaleti'nin (Milli Savunma Bakanlığının) askeri liselere alınacak öğrencilerde "öz Türk ırkından olması" özelliğini aramasıyla, somutlaştığını vurgulamaktadır. 14.07.1965 yılında değiştirilmeden önceki devlet memurları kanununda, devlet memuru olabilmek için Türk olma şartı aranıyordu. 1965 yılında yapılan değişiklikten sonra Türk olma şartı Türk vatandaşı olma ile değiştirildi.

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 88. maddesine göre "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak (adı verilir) olunur. Bu maddede ifade edilen "Türk" tanımı dinsel ve ırksal bir anlam taşımamaktadır. Türklük sıfatı "Türkiye ahalisi" (Türk vatandaşı-Türk halkı) nitelemesi ile coğrafi, "vatandaşlık" ibaresiyle de siyasi bir anlama ilişkin olmaktadır.

1931 ve 1935 CHP programında ise ulus şöyle tanımlanmaktadır: *"Millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir."*

Tevfik Çavdar'a göre oldukça dar anlamlı olan bu tanım "Anadolu mozaiğini" dışlamaktadır. Taha Parla ise, "kültür ve kimlik ortaklığına dayalı bir millet ve milliyetçilik anlayışının" hâkim olduğu bu tanıma göre, dil, duygu ve fikir birliğini kabul edenlerin etnik ya da ırksal öğeler dikkate alınmadan Türkiye yurttaşı sayıldıklarını ifade etmektedir.

Konu hakkındaki tartışmaların daha açık bir şekilde ortaya konabilmesi için, CHP içindeki en yetkili kişilerden biri olan Recep Peker'in 1931 CHP programına ilişkin açıklamasını dikkate almak gerekecektir. Peker, 1931 tarihli CHP programını açıklarken "millet" tanımına da de-

ğinmiş ve bu çerçevede azınlıklar üzerinde durmuştur:

"Program maddesinde millet, (Dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı...) diye yazılıdır. Dil birliğinin milliyet fikrindeki ehemmiyeti meydandadır. Kültür birliğini, maziye beraber bağlı olmak, zengin ve müşterek bir katkılar mirasına sahip olmak, geçmiş zamanların acı ve tatlı hayatını beraber yaşamış, büyük müşkülleri (zorlukları) beraber yenmiş olmak diye tavzih edebiliriz (açıklayabiliriz). Bundan başka, doğru manada millet fikrini tamamlamak için; beraber yaşamak yolunda müşterek arzu ve muvafakatta samimi olmayı ve sahip olunan mirasın muhafazasına müşterek fedakârlıkla birlikte devam hususunda arzu ve irade birliğini ilave etmek icap eder. Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük, Çerkezlik ve hatta Lazlık ve Pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşlarımızı kendimizden sayarız. Mazinin karanlık istibdat devirlerinden kalma bir miras olan ve uzun tarihi birikimin mahsulü bulunan bu yanlış telakkileri hulusla ve samimiyetle düzeltmek vazifedir. Bugünkü ilmi hakikatler beş on bin, birkaç yüz ve hatta mesela bir milyonluk kitlelerde müstakil bir milliyet tasavvur etmeye imkân bırakmaz. Bizim bu milletdaşlarımız hakkında duyduğumuz bağlılığın munkariz (düşmüş-kırılmış-parçalanmış) Osmanlı hükümetinin güttüğü ümmet siyaseti ile hiçbir alakası yoktur. Biz bu mevzuu saf bir milliyet fikri ile alıyoruz. Hristiyan ve Musevi vatandaşlar için de aynı açıklıkla fikirlerimizi söylemek lazımdır. Fırkamız bu vatandaşları da biraz evvel izah ettiğimiz dil ve emel birliğinde iştirak kaydı altında tamamen Türk olarak kabul eder."

CHP'nin yetkili kişilerinden biri olan Recep Peker'in 1931-1935 yılları için hazırlanan parti programında millet kavramını yukarıda yazılı olduğu gibi açıklıyor.

Azınlıklar, dil birliği yolunda sorun çıkarmadıkları, hâkim etnik toplulukla aynı kültürü ve ülküyü paylaştıkları sürece Türk olarak kabul edilmişlerdir. Nitekim tek parti dönemi ulus tanımlamalarında değişik unsurlar zaman zaman kullanılmışsa da, üzerinde en çok durulan unsur "dil" olmuştur. Zaten, azınlıklara yönelik baskıların kaynağında

da büyük ölçüde dil unsuru yer almıştır. Dil konusu, Mustafa Kemal'in ulus tanımlamalarında da en önemli yeri işgal etmiştir.

Mustafa Kemal ulus kavramını tahlil etmek ve tanımlamaya çalışmakla işe başlar:

"Millet, aynı toprak parçası üzerinde oturan, aynı kanunlara tabi, ahlak ve dil birliği halinde yaşayan insan topluluğuna denir. (...) Irk, dil, din, hükümet kesinlikle insanların millet halinde birleşmelerine yardım etmiştir. Fakat, çeşitli dilleri konuşan ve çeşitli görüşlere sahip olan çeşitli ırklardan kurulmuş milletler de vardır. Bunun gibi, siyasi kuruluşlarla ayrılmış veyahut Yahudiler gibi bütün dünya üzerine yayılmış, dağılmış oldukları halde birbirlerine sıkı milli bağlarla bağlı kalmış topluluklar da vardır. (...) Din, milli hissin oluşmasında en kuvvetli unsurlardan biri kabul edilebilir. Buna karşılık bazı milletlerin içerisinde birbirine zıt dinlerin yan yana bulundukları da görülmektedir. Bütün bu sonuçlara göre, bütün kavimlere kelimenin tam anlamı ile uygulanması mümkün olacak surette millet kelimesinin mantıki ve gerçekçi bir tanımlamasını yapmak zordur. Çünkü, insan toplulukları çok çeşitlidir."[132]

Azınlık kavramına görüldüğü gibi, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde iç ve dış etkenlerden esinlenilerek değişik açılardan bakılmıştır. Osmanlı'da azınlıklar tanımı Tanzimat'a kadar din esasına göre belirlenmiştir. Tanzimat döneminde ise din ekseni ile birlikte ırk kavramı da etken olmaya başlamıştır. Tanzimat'a kadar azınlık tanımıyla ilgili pek sorun yaşanmadığını görüyoruz. Ancak daha sonra değişik bakış açılarının ortaya çıkması ciddi tartışmaları ve sorunları da beraberinde getirmiştir.

Cumhuriyetin kuruluş aşamasında millet kavramı dine dayalı olarak uygulanırken, cumhuriyet döneminde laiklik esas alınarak uygulanmaya çalışılmıştır. Ülkemizde laiklik kavramının zaman zaman tartışma konusu yapıldığını da görüyoruz. Dünyada süratle oluşan değişimin ülkemizi de etkilediği bir gerçektir. İster istemez insanlar ve devletler oluşan değişime ayak uydurmak zorundadırlar.

---

[132] *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, M. Çağatay Okutan, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 81-85.

New York Üniversitesi ile Bahçeşehir Üniversitesi işbirliğiyle "Türk Gençliğinin Genç Kimlikleri, Siyasal, Kültürel ve Sosyal Kimlikler Bakımından Türkiye Gençliği" başlıklı bir araştırma yapıldı. İlgimizi çektiği için sizlerle paylaşmak istedik:

• "15 Nisan-30 Haziran 2009 tarihleri arasında 52 ilde 1403 gençle birebir görüşme yöntemi ile gerçekleşti.

• Yaşları 18-25 arasında değişen bu gençlere siyasal ve sosyal kimlikleri üzerine 24 adet soru soruldu.

• Araştırmaya katılan gençlerin yüzde 60'ı büyük şehirlerde, yüzde 33'ü şehirde, yüzde 7'si köyde yaşıyorlar.

• Yüzde 70'i orta sınıf, yüzde 9'u yüksek gelir grubu, yüzde 21'i de dar gelirli ailelerden geliyorlar.

• Yüzde 76'sı Sünni, yüzde 13'ü Şafi, yüzde 7'si Alevidir.

• Gençlerin yüzde 83'ü Türk, yüzde 11'i Kürt, yüzde 5'i Ermeni'dir.

• Gençlerin yüzde 63'ü üniversite öğrencisidir.

• Siyasal bakımdan kendilerini nasıl tanımladıkları sorulduğunda yüzde 64'ü Kemalist-Atatürkçü, yüzde 44'ü İslamcı, yüzde 46'sı ulusalcı, yüzde 56'sı milliyetçi, yüzde 39'u solcu ve yüzde 17'si ülkücü olduğunu söylemişlerdir.

• Gençlere kendilerini ne denli Müslüman hissettikleri sorulduğunda; AKP ve MHP'li gençler eşit ve en yüksek oranda Müslüman kimliğine sadık olduklarını ifade ettiler.

• Alevi ve Sünni gençler eşit seviyelerde kendilerini Müslüman hissettiklerini söylüyorlar.

• Etnik köken olarak bakıldığında, Türk ve Kürt gençler aynı oranda Müslüman hissettiklerini söylüyorlar.

• Gençler kendilerini ne denli Türk hissettikleri sorulduğunda, MHP'liler diğer partililere göre; Sünniler diğer mezheplere, Türkler de diğer etnik gruplara göre çok daha yüksek oranda Türk kimliğine ait olduklarını ifade ediyorlar.

• Sınıf yükseldikçe Müslümanlık aidiyeti düşüyor, ama Türk kimli-

ği aidiyeti yükseliyor.

• Kemalist gençler önce Türk, sonra laik, sonra Müslüman olduklarını söylüyorlar.

• İslami kesime ait gençler önce Müslüman, sonra Türk ve çok düşük oranda da laikim diyor.

• Ülkücü gençler ise, Türk, Müslüman ve en son laikim diyor.

• Laik olduğunu söyleyenlerin büyük çoğunluğu CHP'ye oy veriyor. Mezhep bakımından Aleviler, etnik köken olarak da Ermeni gençler laik kesime ait olduklarını söylüyorlar.

• En alt düzeyde laikim diyenler ise şöyle: AKP ve DTP'ye oy verenler, Kürtler ve Şafiler, gelir düzeyi bakımından da en az laikim diyen kesim dargelirlilerdir.

• Ermeni gençlerin yüzde 70'i, Kürtlerin yüzde 86'sı etnik kökenden dolayı haksızlığa uğradıklarını ifade ediyorlar.

• Dar gelirli gençler siyasi görüşlerinden dolayı diğer gelir gruplarına göre daha fazla baskı gördüklerini ifade ediyorlar.

• Gençlerin yüzde 73'ü, "Benim gibi düşünen kişiler hayatta daha çok engelle karşılaşıyorlar," diye düşünüyor.

• Yüzde 70'i "Medya benim siyasi görüşümden insanları olumsuz bir şekilde yansıtıyor," diyor.

• En çok "Geleceğimi karanlık görüyorum," diyenler Kürtlerdir.

• Ermeni ve Türk gençleri arasında gelecekten umut anlamında bir fark yok. Gençlerin yüzde 35-40'ı "Bir türlü benim istediğim gibi gitmiyor, ama iyi günlerin geleceğine inanıyorum," diyor.

BÖLÜM VIII

LOZAN ANTLAŞMASI

Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi Lozan Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin tapusu niteliğindedir. Bu anlamda 24 Temmuz 1923 hepimizin coşkuyla kutlamakta olduğumuz bir bayram günüdür.

Kitabımızın bundan önceki bölümlerinde Osmanlılarda azınlık konusuna nasıl yaklaşıldığından ve Cumhuriyetimizin kuruluş yıllarındaki bakış açılarından ve tartışmalardan söz etmiştik.

Müslüman olmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları konusu Lozan Konferansı'nda da gündeme gelmiş ve Türk delegeleri ile İttifak Devletleri sözcüleri arasında zaman zaman çok sert tartışmalar yaşanmış, görüşmeler kopma noktasına gelmiştir. Varılan ortak karar ve sonuç bildiğimiz gibi Müslüman olmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının azınlık olarak tanımlanmasıdır.

İstekleri dışında azınlık olarak kabul edilen Süryaniler, sırası geldikçe biz bu kararı içimize hiç sindiremedik derler.

Lozan'da alınan kararlar Süryanileri doğrudan ilgilendirdiği için bu konferansta neler olmuştur, neler konuşulup tartışılmıştır. İlerleyen sayfalarda bütün bunları ele alacağız.

Antlaşma, uzun ve çetin tartışmalardan sonra, 24 Temmuz 1923 tarihinde imza edilerek kabul ve ilan edildi. Konferansın tutanakları resmi dil olarak kabul edilen Fransızca ile tutuldu ve imza edildi. Daha önce de yazdığımız gibi, imza edilen konferansın resmi tutanaklarını Fransızca'dan Türkçe'ye çeviren Prof. Dr. Seha L. Meray'dır. Meray'ın çevirisi sekiz cilt halinde yaklaşık 3000 sayfa olarak Yapı ve Kredi Yayınları tarafından 2001 yılında 3. baskı olarak yayımlandı.

Konferansın gündemi çok yoğundu. Gündemin en önemli maddeleri arasında azınlıklar konusu da vardı. Lozan Barış Konferansı'nda azınlıklar konusu genel kurulda iki ayrı oturumda ve genel kurulca

oluşturulan Azınlıklar Alt Komisyonu'nda 16 oturumda müzakere edildi. Genel kuruldaki iki oturumun ve alt komisyonlardaki on altı oturumun tutanakları yüzlerce sayfadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, elimizde bulunan Prof. Dr. Seha L. Meray'ın Türkçe'ye çevirdiği *Lozan Barış Konferansı Tutanakları* hacimli ve geniş kapsamlı bir eserdir. Konumuz olan azınlıkların konferanstaki müzakerelerini özetleyerek dokuz başlık altında incelemeye çalışacağım:

1. Lozan Barış Konferansı'nın başkanlığını yapmış olan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un azınlıklar konulu açılış konuşması.

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın cevabi konuşması.

3. Konferansta millet tanımının tartışılması.

4. Konferansta Nasturi-Keldani-Asuri konusunun tartışılması.

5. Ankara Hükümeti'nin dış ülkelerin azınlıklar konusundaki tutumlarına karşı reaksiyonu.

6. Azınlıkların korunması ile ilgili konferansta karara bağlanan maddeler.

7. Konferansın alt komisyon raporunun özeti.

8. Lozan Antlaşması'nın imzasından sonra 42. maddesinin uygulanmasına gerek olmadığına dair Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin Ankara Adalet Bakanlığı'na müracatları.

9. Süryanilerin Lozan Barış Konferansı'nda azınlıklar arasında sayılıp sayılmama konusunun irdelenmesi.

1914 yılında başlayan ve 1918 yılına kadar süren Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile sonuçlandı. 19 Mayıs 1919 tarihinde Atatürk'ün Samsun'a çıkışıyla Anadolu halkının örgütlenmesi ve 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da kurulan TBMM, artık Türkleri Osmanlıların değil, Ankara Hükümeti'nin temsil ettiğini bütün dünyaya ilan etti. Ankara Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında üç yıla yakın yapılan savaşlar sonrası Mudanya'da 3 Ekim 1922'de Mudan-

ya Ateşkes Antlaşması imza edildi. Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir geri alındığında, ileride kayınpederi olacak, İzmir'in ünlü tüccarlarından Muammer Uşakizade'nin Göztepe'deki Beyaz Konağı'nda kalan Mustafa Kemal'i 15 Eylül 1922 günü, İzmir Limanı'nda demirli Fransız donanması kumandanı Amiral Dumesnil ziyaret etmişti. Fransız donanması kumandanı Amiral Dumesnil, önce İzmir'deki yangının İtilaf Devletleri tarafından çıkarılmadığını, olsa olsa Türkler tarafından provokasyon amacı ile çıkarıldığını söyledikten sonra konuyu barış müzakerelerine getirir. Atatürk'e, *"Zaferi siz elde ettiğinize göre, İtilaf Devletleri'ne şimdi barış müzakerelerine amade olduğunuzu bildirmeniz gerekir veya onların ilk tekliflerini beklersiniz,"* der. Mustafa Kemal, *"Ben ikinci şıkkı tercih ederim, birinci şık zaaf eseri olur,"* diye cevap verir. Dumesnil, *"Fakat zaferi elde ettiğiniz şu sırada bu yolda bir davranış güzel bir jest olur,"* diyerek Mustafa Kemal'den kendisinin önerdiği gibi davranmasını bekler. Mustafa Kemal ise onu, *"Ben bu usule başvurmam, çok daha evvel Yunan ordusunu kolaylıkla ezebileceğimize tam emniyetimiz olduğu sırada, Londra'dan sulh müzakerelerini açmasını rica etmiştik. Bizi dinlemediler. Tecrübemiz şu halde bu kabul etmemekliğimizi bize öğretmiş olur,"* diye yanıtlar. Daha sonra barış müzakerelerinin nerede yapılacağı konusunda da Mustafa Kemal Paşa'nın görüşünü alır. Sözde resmi olmayan bu görüşmelerden sonra, İtilaf Devletleri, Ankara Hükümetini Lozan'a davet etmiştir.

Ankara Hükümeti, işgal altında bulunan İstanbul'daki hükümetin Türk milletini artık temsil edemeyeceğini Kurtuluş Savaşı'na başlandığında zaten tüm dünyaya açıklamıştır. Kaldı ki, ulusun egemenliği tezine dayanan ve Kurtuluş Savaşı'nı kazanan taraf Ankara Hükümeti'dir. İtilaf Devletleri'ne müzakereyi ancak Ankara Hükümeti ile yapabilirsiniz diye bildirilir. Bu arada İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti de Ankara Hükümeti'ne, siz Lozan'a gitmek istemiyorsanız, bizimle bir veya birkaç temsilci gönderiniz ki beraber gidelim, diye haber gönderir. Mustafa Kemal ise İtilaf Devletleri'nin karşısında iki başlı devlet görüntüsü-

ne son vermek istemektedir. 1 Kasım 1922 tarihinde Millet Meclisi'nde alınan bir kararla saltanat kaldırılır ve Türkiye'de artık tek bir devlet olduğu tüm dünyaya ilan edilir.

TBMM'de birçok tecrübeli siyasetçi olmasına rağmen, birçoğu yıllarca padişah için çalışmış olduklarından Atatürk tarafından heyete başkanlık yapması için İsmet İnönü uygun bulunur. İsmet Paşa bu konuda çok tecrübeli olmamasına rağmen, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda başarılı olmuş ve TBMM'ye sadakatini kanıtlamış, harp kazanmış, güven veren bir kumandandır. Bir tek sakıncası vardır. İsmet Paşa Dışişleri Bakanı değildir. Atatürk, o zaman Dışişleri Bakanı olan Yusuf Kemal Paşa'yı (Tengirşek) istifa ettirerek İsmet Paşa'yı Meclis'e Dışişleri Bakanı seçtirir ve Lozan'a heyet başkanı olarak gitmesini sağlar. Lozan Barış Konferansı'na giden Türk delegeleri şunlardır:

Baş Murahhas: İsmet Paşa (İnönü)

Murahhaslar: Rıza Nur ve Hasan Saka

Müşavirler: Münir Ertegün, Muhtar Çilli, Veli Saltık, Zülfü Tigneli, Zekai Ayaydın, Celal Bayar, Şefik Başman, Şeniyettin Başak, Şevket Ruker, Tevfik Bıyıklıoğlu, Tahir Taner, Nusret Metya, Hikmet Bayur, Zühtü İnhal, Fuat Ağralı, Mustafa Şeref Özkan, Şükrü Kaya, Hamit Hasancan, Cavit Bey, Hayım Naum Bey, Baha Bey, Matbuat (Basın) Müşaviri Ruşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Bayatlı, umumi kâtip ve müşavir, tercüman kâtipler, Raşit Saffet Atabinen, Hüseyin Pektaş, Ali Türkgeldi, Mehmet Ali Balin, Cevat Açıkalın, Celal Hazım Arar, Saffer Şav, Süleyman Sair Kıran, Rıfat Bey, Doktor Nihat Reşat Belger olarak 35 delege idiler.[133]

Lozan'a giden Ankara Hükümeti'nin temsilcileri olan delegelerin amaçları şöyle tespit edilmişti:

1) Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek (o tarihteki Misak-ı Milli sınırlarına Musul da dahildi. Ne yazık ki, Musul milli sınırlarımıza sokulamadı.)

2) Türk topraklarında bir Ermeni devletinin kurulmasını önlemek.

3) Kapitülasyonları kaldırmak.

---

[133] Lozan'a giden delegeler soyadlarını Soyadı Kanunu'ndan sonra aldılar. Giderken soyadı yerine "Bay" kullanıldı

4) Müttefik devletler ile TBMM arasında olan sorunları çözmek.
5) Yeni Türk devletinin tanınmasını sağlamak.

Ülkemizi bağımsız, ulusal ve çağdaş bir devlet olarak uluslararası alanda kabul ettiren Lozan Antlaşması'dır. Bu nedenle Ankara Hükümeti Lozan Barış Konferansı'na çok önem veriyordu. Türk delegeleri neyi almak istediklerini, kırmızı çizgilerin ne olduğunu, nerede taviz vereceklerini bilerek ve iyi hazırlanarak Lozan'a gitmişlerdi. Önceden çizmiş oldukları Misak-ı Milli sınırlarından Musul şehri hariç bütün isteklerini gerçekleştirerek ülkeye döndüler.

Konferans, İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab'ın açılış konuşmasından ve Lord Curzon'la ve İsmet Paşa'nın protokol konuşmalarından sonra, Lozan Casino de Montbenon'da 20 Kasım 1922, saat 15:30'da açıldı. Azınlıklar konusu ise 12 Aralık 1922, saat 16:00'da ilk oturumunu yaptı. Azınlıklar konusu konferanstaki gündem maddelerinde Azınlıkların Korunması adı ile geçmektedir.

Lord Curzon'un Konferanstaki Konuşması

Oturum, Ouchy Şatosu'nda, Lord Curzon'un başkanlığında, saat 16.00'da açıldı.

Lord Curzon, azınlıkların korunmasına ilişkin görüşmelere, bu konu üzerinde, müttefikler adına genel bir açıklamayla başlamak istediğini söyledi. Lord Curzon, konunun önemini düşünerek, görüşlerini yazılı olarak hazırlamıştı; zaman kazanmak için, İngilizce hazırlanmış olan aşağıdaki konuşmasını Marki Garroni'ye Fransızca okuttu:

Marki Garroni, "Lord Curzon'un büyük bir incelikle teklif etmiş bulunduğu düzenleme uyarınca, komisyonu şimdi azınlıkların korunması sorununu ele almaya çağırıyorum," dedi ve şöyle sürdürdü:
"Bu sorunun, bütün uygar dünyayı çok derinden ilgilendirdiğini hatırlatmanın gerekli olmadığını sanırım. Yabancı bir yönetim altında, özellikle soy ve din farkları kendilerini ülkede yerleşmiş olanların geri kalan kısmından ayırdığı vakit, çoğu zaman acıklı ve güç koşullar altında yaşayan bir azınlığın varlığını ve güvenliğini sağlayacak garantiler elde

etmesi, kimsenin itirazda bulunamayacağı bir ilkedir; bu ilke, savaştan bu yana yapılmış Avrupa antlaşmalarının bir çoğunda yer almıştır. Öte yandan, gerçekleştireceğimizi ummakta olduğum antlaşmaya bu ilkenin konulması zorunluluğu da, ilgili taraflardan hiç birisince tartışma konusu yapılamaz; bunu, ilgili hükümetlerden bir çoğunun açıkça benimsemiş olduğu yükümlülükler zorunlu kılmaktadır. İçinde bulunduğumuz koşullar da bunu zorunlu kılmaktadır; çünkü, bir konuyu, ateşli tutkular yaratmış, en ilgili azınlıklar içinde korkunç bir can kaybına yol açmış ve, şimdi bile, büyük etnik grupların sert bir şekilde parçalanmasına yol açmış bulunan bir savaşın sonunda ele almaktayız. Türk İmparatorluğu'nda yaşayan topluluklardan bir takımının merkez hükümetle ilişkileri, bu toplulukların sayıca güçlü bulundukları yerlerde, zor ve kanlı olmuştur; azınlıklar güçsüz ve dağınık oldukları zaman, bu ilişkilerin çok daha nazik olması ve daha etkili bir koruma gerektirmesi de beklenmelidir.

Bu sorunu tartıştığımız sırada, Türk ve Yunan Temsilci Heyetlerini, dünyanın gözlerini bize dikmiş olduğunu, bu sorunu hak gözetir ve akla yatkın olarak mı, yoksa bunun tersine bir tutumla mı çözeceğimize göre hakkımızda hüküm vereceğini düşünmeye çağırırım.

Bu genel düşüncelerimle, herhangi bir azınlığın durumunu bir başka azınlığın durumundan daha önemli belirtmiş olmak istememekteyim – bunu kolayca yapabilirdim. Nasıl Hristiyan azınlıkların Asya'da ve başka yerlerde korunmaları zorunlu ise, Müslüman azınlıkların da Avrupa'da korunmaya hakları olduğunu, bilinçli olarak, düşünmekteyim. Bir başka dinden ya da soydan daha çok güvenlik içinde bulunmaya hakkı olan, hiçbir din ya da soy yoktur.

Bu sorunun tarihçesini kısaca anlatayım. Müttefikler savaşa sürüklendikleri zaman, güttükleri amaçlardan birisi, Küçük Asya'da pek çok sayıda bulunan Hristiyan azınlıkların korunması ve mümkünse, bunların kurtarılmasıydı. Özellikle Ermenistan'a ilişkin olarak bu amaç güdülmekteydi. Bu konuda verilmiş ve sık sık yenilenmiş olan sözler herkesçe bilinmektedir. Bu konuda verilmiş sözlerin, elli yıl önce Berlin

Antlaşması'yla başladığı söylenebilir. Son dünya savaşının bitiminde Milletler Cemiyeti kurulduğu zaman, Cemiyet – örneğin Polonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, Çeko-Slovakya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'la imzalanmış Avrupa antlaşmalarına, azınlıklara ilişkin olarak konulmuş hükümlerin uygulanmasını denetlemekle görevlendirilmişti. Daha sonra, Sevres Antlaşması hazırlandığı zaman, azınlıklar özel sorununa ilişkin birçok maddeler bu antlaşmaya da konulmuştu. Üstelik, Milletler Cemiyeti'nin genel kurulu ve meclisi de, bu amacı gerçekleştirmek üzere, (büyük) devletlerle işbirliği yapmaya hazır olduklarını birçok defa açıklamışlardır. Böylece, eyleme geçme zorunluluğunda ve bunun için uygun bir örgüt kurma isteğinde herkes birleşmiş bulunuyordu.

Paris Konferansı'nda, 1922 yılı Mart'ında, M. Poincare, Signor Schanzer ve ben, bu konu üzerinde büyük bir dikkatle durduk; bir silahbırakışımı (mütareke) yapılmasını ve Küçük Asya'da savaşın sona erdirilebilmesini gerçekleştirecek olan toplantı yapılmış olsaydı, Türk Hükümeti'ne verilecek tasarı üzerinde de görüş birliğine varmıştık. Türk hukukunda ve Avrupa'daki yeni antlaşmalarda bulunan çeşitli hükümleri, yeni Barış Antlaşması'na koymayı teklif etmekteydik. Milletler Cemiyeti garantiler sağlayacak ve bu hükümlerin uygulanmasını denetleyecekti.

Bu arada, Türk Hükümeti de, 17 Şubat 1920 tarihli bildirisinde, azınlıkların haklarının belirtilmesi ve garanti altına alınması ilkesini kabul ettiğini açıklamıştı.

Böylece, Lausanne Konferansı ile sonuçlanan, geçen 23 Eylül tarihli notaya gelmekteyiz; bu notada, çağıran devletler, konferansta, Meriç Nehri'ne kadar Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini desteklemelerinin şartlarından birinin, soy ve din azınlıklarının, Milletler Cemiyeti'nin koruyuculuğu altında, etkili olarak korunmalarını öngören antlaşmaya konulacak tedbirlerin oybirliğiyle kabul edilmesi olduğunu öne sürmekteydiler. Doğu Trakya, o zamandan bu yana, Türkiye'ye geri verilmiştir. Türkiye de, şimdi, buna karşılık olarak, üzerine almış

bulunduğu yükümü yerine getirmek zorundadır.

Son olarak, 4 Ekim cevabında, Ankara Hükümeti, görüşünü aşağıdaki gibi açıklamıştır:

İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliğini sağlamak şartıyla, Boğazlar'ın serbestliği; aynı zamanda, Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliğiyle olduğu kadar, Doğu'da barış kurulması gerekleriyle de bağdaşabilecek ölçüde, azınlıkların haklarının korunması Türkiye'nin de isteklerinden olduğu için, bu konularda aramızda ilkeler bakımından bir görüş ayrılığı yoktur.

Böylece, savaş bitiminden bu yana, Müttefik Devletler'le Türkiye arasında ilkeler bakımından bir anlaşma olmuştur:

(a) Azınlıkların korunmaya hakları vardır;

(b) Barış Antlaşması'nda bu bakımdan özel hükümler bulunmalıdır.

Milletler Cemiyeti'nin tarafsız ve (bütün devletleri) temsil edici niteliğiyle olduğu kadar, yüksek moral gücüyle de, bu çeşit tedbirlerin uygulanmasında ve denetlenmesinde en uygun bir örgüt olduğu yolunda, (büyük) devletlerde genel bir eğilim belirmiştir; işte bu yüzden, geçen 23 Eylül notasında, Milletler Cemiyeti'nden bilerek söz edilmektedir.

Şüphesiz, Milletler Cemiyeti'nin bu bakımdan en uygun örgüt olup olmadığı, ya da bir başka örgütün daha elverişli olup olmayacağı, bir yenisinin kurulmasının düşünülüp düşünülmeyeceği, burada tartışılacak bir konudur. Fakat, barış yapıldığı zaman, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmek için başvuracağı ve gerçekten de cemiyete kabul edileceği, Avrupa devletlerinin sürekli umudu olmuştur. Böylece, Türkiye, gerek Anadolu'daki Hristiyan azınlıklar, gerekse Avrupa'daki Müslüman azınlıklar konusunda, azınlıklara ilişkin hükümlerin denetiminde, pratik bir yoldan, doğrudan doğruya ve aracısız söz sahibi olacaktır. Ben, Türk Temsilci Heyeti'ni, bu bakımdan olduğu kadar başka bakımlardan da, böyle bir düzenlemeyle kazançlı çıkıp çıkmayacağını çok ciddi olarak düşünmeye ve –böyle uluslararası bir işbirliğini henüz denemediği için– bunu hafife alıp reddetmemeye çağırırım.

Şimdi, inceleme konumuz olan azınlıklar sorununa geliyorum. Savaşın bir sonucu olarak, büyük sayıda nüfusun yer değiştirmesiyle bu sorunun basitleşmiş olmasına çok üzülmekteysem de, sorun (gerçekten) bir dereceye kadar basitleşmiş bulunmaktadır. Son dört ay içinde, Türkiye'den sınırdışı edilmiş Hristiyanların genel toplamı 600.000 ile 900.000 arasında hesaplanmıştır; bu göçmenler kitlesi Yunanistan'a kaçmıştır ve orada Yunan Hükümeti'ne yük olmaktadır. Böylece, bu azınlıkların sayısı, Osmanlı yönetimi altında kalanlardan indirilmek gerekir. Çağdaş tarihte benzeri olmayan, bence Türkiye'ye birçok bakımdan, kazançtan çok zarar verecek bu çok büyük yer değiştirmenin ekonomik sonuçlarını, Türk Hükümeti'nin, bütünüyle düşünüp düşünmediğini ara sıra kendi kendime sormaktayım. Ne olursa olsun, durum aşağıdaki gibidir.

Önce, Avrupa'daki Müslüman azınlıklara ilişkin olarak, Batı Trakya dışında, Yunan ülkesindeki Türk nüfusunun, hepsi olmasa bile, büyük çoğunluğu Türkiye'ye döneceği için, bunlar artık azınlık olmaktan çıkacaklardır. Bunların sayısı aşağı yukarı 350.000 kişi olarak hesaplanmaktadır.

İstanbul'daki Rum nüfusun bu şehirde şimdiki gibi kalabilmeleri şartıyla, Yunan Hükümeti'nin Batı Trakya'da bırakmaya hazır olduğu 124.000 kişi, söylediğim gibi, bu durumun dışında kalmaktadır. Böyle olunca, azınlıklara ilişkin hükümler Türk nüfusuna da uygulanacaktır. Eğer böyle bir çözüm sağlanamazsa, bu nüfus da Batı Trakya'dan ayrılacak ve burada artık, kendileri için özel tedbirlerin uygulanması gerekecek hiçbir Türk nüfusu kalmayacaktır. Bu konu şimdi, M. Montagna'nın yüksek başkanlığı altında bulunan bir alt komisyonda incelenmektedir; öğrendiğime göre, büyük bir ilerleme de gerçekleştirilmiştir; Türk Temsilci Heyeti'nin, bu alt komisyonda ölçülü bir tutum göstermesinin, kendi çıkarına olacağını ısrarla belirtmek isterim. İstanbul'da kalacak Rum nüfus için gerekli korumanın çapı, önemi ve ne ölçüde olacağı, Türk Temsilci Heyetinin kararına bağlı olacaktır. Bu nüfusun, kaçışlar ve sınırdışı etmeler yüzünden her hafta biraz daha

azalmakla birlikte, şimdi 350.000 ile 400.000 kişi arasında olduğunu sanmaktayım.

Bundan başka, İstanbul'da, sayısı 130.000 kişi olarak kestirilen, Ermeni nüfusu da vardır; bu konuya az sonra döneceğim.

Küçük Asya'ya geçersek, orada şimdi uygulanmakta olan ve az önce söylediğim gibi, birçok bakımdan beni çok üzen nüfus mübadelesi –her ne kadar Müslümanlığı benimsemiş ve sayıları 50.000 kişi kadar hesaplanan Osmanlı Rumlarının orada kalacakları düşünülse bile– Anadolu Rum nüfusunun hemen hemen bütünüyle ortadan kalkması sonucuna varacaktır.

Ayrıca, Kürdistan dağlarının çeşitli yerlerinde ve Türk-İran sınırı üzerinde yaşayan önemli bir Nasturi ya da Asuri Hristiyan topluluğu vardır. İngiltere, Fransa ve Amerika, özellikle, son savaşın boğazlaşmalarından ve felaketlerinden çok çekmiş olan bu halkın kaderi ile pek yakından ilgilenmektedirler. Şimdi İngiliz nüfuz alanı içinde bulunan bir bölgeye yerleşmiş olduğu ölçüde, bu halk, bizim dostça ilgimizden ve korumamızdan yararlanmaktadır. Buna karşılık, Türk ülkesinde kalan Nasturi'lerin dinlerini, iş-güçlerini ve canlarını korumak için gerekli tedbirlerin alınmasında direnmek zorundayız.

Bundan başka, şurada burada, dağınık Yahudi toplulukları ve başka küçük gruplar da kalacaktır.

Ermenilere geçiyorum. Bunların, yalnız, kuşaklar boyunca katlandıkları ve uygar dünyanın dehşet ve acıma duygularını üzerlerine çeken çok büyük acılar yüzünden değil, fakat gelecekleri bakımından kendilerine özel olarak verilmiş sözler yüzünden de, özellikle göz önünde tutulmaları gerekmektedir. Şimdi bir Sovyet Cumhuriyeti olan eski Rus vilayeti Erivan'da, bana söylediklerine göre, aşağı yukarı 1.250.000 nüfuslu, fakat her yerden gelmiş göçmenlerle çoktan dolmuş taşmış ve daha kalabalık bir nüfusu kabul etmeyecek durumda bulunan, bir sözde Ermeni Devleti vardır.

Öte yandan, Kars, Ardahan, Van, Bitlis ve Erzurum'un Ermeni nüfusu neredeyse yok olmuştur. Fransızlar Kilikya'yı boşalttıkları zaman,

bu vilayetin paniğe kapılan Ermeni nüfusu, onların ardından gitmiştir; şimdi de İskenderun, Halep, Beyrut şehirlerinde ve Suriye sınırı boylarında dağınık bir durumdadırlar. Sanırım ki, Türkiye'nin Asya'daki ülkesinde bir zamanlar üç milyona varan Ermeni nüfusundan, şimdi ancak 130.000 kişi kadar kalmıştır. Yüzbinlercesi Kafkasya'ya, Rusya'ya, İran'a ve komşu bölgelere sığınmak üzere dağılmışlardır.

Lausanne'a geldiğimden beri, bu becerikli ve zeki soyun hizmetlerinden yoksun kalmakla zarara uğrayacağına inanmış olan Ankara Hükümeti'nin, Ermenilerin Anadolu'ya geri dönmelerini ve orada yerleşmelerini desteklemek eğiliminde olduğunu öğrendim. Böyle bir tutum, bence, Türkiye'nin büyük ölçüde yararına olacaktır; Türk Temsilci Heyeti'nin bize bu konuda birtakım garantiler verdiğini işitmekle mutluluk duyacağım. Herhalde, geleceğin Türk Devleti'nde, Küçük Asya'da olduğu gibi Avrupa'da da, güvenlikleri ve korunmaları bakımından antlaşmaya özel hükümler konulması gerekecek, önemli sayıda bir Ermeni nüfusu kalacaktır.

Şimdi, bir Ulusal Ermeni Yurdu *(Foyer National Armenien, Armenian national home)* kurulmasına ilişkin olarak, gerek Ermenilerce, gerekse dünyanın her yanındaki dostlarınca öne sürülmüş olan ve herkesçe bilinen isteğe değinmek zorundayım. Bu kadar güçlü bir kişiliği, trajik de olsa böylesine dikkat çekici bir tarihi ve böylesine belirli bir ulusal duygusu olan bir halkın, kendi toprağında oturmak özleminde bulunmasını doğal saymak gerekir. Bu halkın, Erivan Cumhuriyeti'nde zaten böyle bir ülkesi olduğu söylenecek olursa, buna, söz konusu bölgenin yoksul, nüfusunun kalabalık olduğu ve orada yürürlükteki rejimden Ermenilerden pek çoğunun tiksindiği karşılığı verilebilir.

İşte böylece, sık sık öne sürülmüş olduğu gibi, Türkiye, Asya'daki ülkesinin bir yerinde –ister Kuzey-Doğu vilayetlerinde, ister Kilikya'nın Güney-Doğusu ile Suriye sınırlarında– Ermeniler için, bunların diledikleri bir toplanma merkezi bulmalıdır.

Olup bitenler, belki bir umudun gerçekleştirilmesini bir zamanlar olduğundan daha zorlaştırmış bulunabilir. Fakat, biz Türk Temsilci

Heyeti'nin bu konuya ilişkin görüşlerini öğrenmekten memnunluk duyacağız.

Gerek Türkiye'de gerekse Yunanistan'da kalacak azınlıkların korunması için gerekli tedbirleri incelemem kalıyor. Önce, ana çizgileri Avrupa antlaşmalarında bulunan hükümlere uygun düşen ve kolayca telkin edilebilir birtakım başka hükümlerle de tamamlanacak, özel garantiler vardır. İkinci olarak, şimdiki duruma ilişkin ve Müttefik Devletler'in salık vermeyi bir ödev saydıkları birtakım tedbirler gelmektedir.

(a) Hem Türk hem de Yunan Hükümetleri, son dokuz yıllık olayların yarattığı bütün suçları –adi suçları da içine almak üzere– kapsayan çok geniş bir genel af ilan etmeye çağrılmalıdırlar.

(b) Türkiye Hristiyanlarıyla Batı Trakya Müslümanları, aşırı olmayan bir vergi (bedel) karşılığında, askerlik hizmetinden bağışık tutulma hakkına malik olmalıdırlar. Bu, zulüm ve baskı yolunda güçlü bir araç olarak kullanılabilecek bir tedbire karşı, zorunlu bir garantidir.

(c) Son olarak, gerek Türkiye'de gerekse Yunanistan'da, bu garantilerin gerçekten etkili olarak uygulanması için (Müttefik) meslektaşlarımın ve benim çok önemli saydığımız bir başka hüküm vardır. Bu tedbirlerin uygulanmasını denetlemek üzere, İstanbul'da ve Yunanistan'ın uygun görülecek bir yerinde, bir organın kurulması gerektiğini de düşünmekteyiz. Ben, Milletler Cemiyeti'nin bu işle görevlendirilmesini en uygun olan –Türkiye'nin de Milletler Cemiyeti üyeleri arasına katılmasıyla daha da uygun düşecek– bir organ olacağı görüşündeyim. Bu sorun çok ciddi olarak incelenmelidir. Fakat başka bir organ ya da kurul teklif olunursa ya da üstün tutulursa, böyle bir telkini de memnunlukla inceleyeceğiz. Bu kurul, gerek Avrupa'da gerekse Asya'da azınlıkların oturdukları bölgelere, soruşturmada bulunmak, sözü geçen azınlıkların karşılaşabilecekleri yolsuzluklara ilişkin olarak bilgi toplamak ve antlaşma hükümlerine dürüstlük içinde uyulup uyulmadığını kontrol etmek üzere, ara sıra, üyelerden birini ya da birkaçını göndermeye yetkili olmalıdır. Bu kurulun üyeleri, sözü geçen bölgelerde Türk ve Yunan

makamlarına başvurabilmelidirler.

İnceleyeceğimiz sorunun ana çizgilerini, bu sorunun verimli olarak nasıl ele alınabileceği konusunda Müttefik Devletler'in ne düşündüğünü belirtmiş bulunuyorum. Konferansı ve özellikle Türk Temsilci Heyeti'ni, çok titiz bir hak gözetirlik ve adalet duygularıyla tasarlanmış bu telkinleri, böylesine önemli bir kanunun gerektirdiği özenle incelemeye çağırırım. Bir kez daha söylemek isterim ki, dünyanın her yanında, çalışmalarımız üzerinde, özellikle bu sorunu ele alışımıza ve çözümleyişimize göre hüküm verecek milyonlarca insan vardır."

Genel Kurulda Yapılan İlk Azınlık Toplantısı ve İsmet Paşa'nın Konuşması

Lord Curson'un İngilizce olarak hazırladığı konuşmayı zaman kazanmak için Mark Garroni'ye Fransızca olarak okuttuktan sonra İsmet İnönü söz aldı:

"Türkiye'deki azınlıklar sorununa, üstün durumdaki ulustan dinleri ve kültürleri yüzünden ayrı olan unsurlara nasıl davranıldığı konusunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini kısaca gözden geçirmeksizin hak gözetir bir çözüm yolu bulunamaz. Bu objektif inceleme, azınlıklara karşı birkaç yüzyıldır güdülen politikayı bütün gerçek durumuyla ortaya koyacaktır; bu incelemeyle, söz konusu azınlıkların, hangi koşullar içinde refaha kavuştukları, haklarının –hatta varlıklarının– hangi koşullar içinde tehdit edildiği de görülecektir. Azınlıkların haklarından serbestçe yararlanmalarını engellemiş etkenlerin ortadan kaldırılması ve onları mutlu kılan etkenlerin desteklenmesi ve geliştirilmesi, çözüm yollarında, şüphe yok ki, en iyisidir.

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde, azınlıklar sorunu, özellikle, Türklerin İstanbul'u almalarıyla başlar.

Fatih Sultan Mehmet'in, fethedilen şehirlerdeki Müslüman olmayan topluluklara din ve yönetim bakımından pek büyük bir özgürlük tanıdığını belirtmekte, tarihçiler görüş birliği içindedirler. Bir Fransız yazar şöyle demektedir: 'İstanbul'un alınmasından sonra, çeşitli dinlerin

mensuplarına serbestçe ibadette bulunmaları sağlandı. Sultan'ın buyruğu üzerine, George (Yorgi) Scholarius yeni Patrik seçildi; II. Mehmet, bunun başına, Patriklik tacını koyarken şunları söyledi: 'Patrik ol ve Tanrı seni korusun! Her durumda dostluğuma güven ve öncüllerinin (seleflerinin) yararlandıkları bütün ayrıcalıklardan sen de yararlan.' Fatih Sultan Mehmet, Ermeni Patriği olarak da Der Ovaghim'i, bütün dindaşları üzerinde en geniş yetkiyle, atamıştı. Princeton Üniversitesi Devletler Hukuku profesörü M. Philips Marshall Brown, les Etrangers en Turquie et Leur Statut Politique adlı kitabında, II. Mehmet'in geniş görüşlü politikasına değinerek, şöyle demektedir; 'II. Mehmet'in düşüncesi son derece basitti. Şunu istemekteydi: Rumları, Bâb-ı Âli'de bir çeşit aracı ya da elçi hizmetini görecek Patrik'lerin sorumlu denetimi altında, kendilerine özgü göreneklerden ve yasalardan yararlanmakta serbest bırakmak. Başkente zaferle girişini izleyen üç gün içinde, Mehmet, bağnaz rahip Scholarius'u Patriklik tahtına oturmaya çağırdı. Yeni Patriğin tahta geçiş töreninde Sultan da bütün debdebesiyle hazır bulundu ve Patriğe, Rum İmparatorlarının manevi ardılı (halefi) sıfatıyla, -artık kullanılmamakta olan– Millet Başı unvanını verdi. Aynı zamanda Patriğe ve ardıllarına, Rum ulusunun üyeleri üzerinde hemen hemen sınırsız yargı yetkisi de tanıdı. Yazık ki, Mehmet'in tanıdığı bu olağanüstü ayrıcalıkları doğrulayan berat'ın aslı kaybolmuştur. Bununla birlikte, birbiri ardından birçok sultan bunu yeniden doğruladıkları gibi, dört yüzyılı aşan bir süre boyunca, kaçınılmaz birtakım kısıntılar dışında, bu olağanüstü ayrıcalıklar hem Rum Patriğince hem de sonradan aynı ayrıcalıkları alan öteki dinsel toplulukların (cemaatlerin) başındakilerce kullanılagelmiştir... Burada çok önemli olan, Türklerin, büyük bir zafer ortasında, Müslümanlarca kutsal tutulan işlerle devlet için hayati bir önemi olmayan işlerde, kendi görenekleri ve yasaları uyarınca kendilerini yönetmek için, yenilmiş olanlara gönül rızasıyla ve cömertçe bir hak tanımış olmalarıdır. Böylece, bu hoşgörü politikasının İslam'ın özü ve sözüyle çelişir olmadığı açıkça belirmektedir. Gerçekte, bu politika, İslam öğretisi (içtihadı) ile tam bir uyum içindeydi ve Türklere bu kadar hak-

sız olarak yakıştırılmış ve bütün dünyaya yayılmış olan hoşgörmezlik ünlerini en güzel bir dille yalanlamaktaydı.'

Yine bu dikkat çekici hoşgörüdür ki, Voltaire'e şunları söyletmiştir: 'Dar çevremizden çıkalım ve dünyamızın öteki yerlerini inceleyelim. Büyük Türk, çeşitli dinden yirmi ulusu barış içinde yönetmektedir. İstanbul'da 200.000 Rum güvenlik içinde yaşamaktadır... Türk yıllıkları, bu dinlerden herhangi birinin kışkırtmış olabileceği hiçbir ayaklanma yazmamaktadır. Filistin'e, İran'a, Tataristan'a gidiniz; oralarda aynı hoşgörüyü ve aynı huzuru bulacaksınız... Selim zamanında, öteki sultanların zamanında, özellikle Süleyman zamanında, Türkler Hristiyanlara, savaşta ölçülü olmayı, zaferde de yumuşak davranmayı öğretmişlerdir.'

Yirminci yüzyılda, Milletler Cemiyeti'nin garantisi altında sağlanmak istenen azınlık haklarının, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman-olmayan unsurlara, kendiliğinden verilmiş olduğunu tarihin tanıklığı ispatlamaktadır.

Bununla birlikte, azınlık haklarının varlığına rağmen, özellikle XVIII. yüzyılın başlarından beri, bir yandan Müslümanlar, öte yandan Müslüman-olmayan çeşitli topluluklar arasındaki dostça ilişkilerde, art arda gelen değişiklikler olmuştur; o zamana kadar sürüp gelen karşılıklı iyi geçinme, yerini, karşılıklı bir güvensizliğe bırakmaya başlamış ve bundan doğan üzücü olaylar, gerek çoğunluğun gerekse azınlıkların acı çekmelerine yol açmıştır.

Bu olayların kaynağı, her şeyden önce, zaten kötü niyetli komşularının kesintisiz saldırılarıyla oldukça güçsüz düşmüş büyük bir imparatorluğun göçüp gitmesini hazırlamak amacı güden, dış kışkırtmalardır.

Büyük Petro'nun, ardıllarının Türkiye'ye karşı ne biçim davranacaklarını gösteren programı, çok önceden hazırlamış olduğu bilinmektedir. Petro, 'Mümkün olduğu kadar İstanbul'a ve Hindistan'a yaklaşınız,' diyordu; 'Oralarda hüküm sürecek olan, dünyanın da gerçek hükümdarı olacaktır. Bu yüzden, bir ara Türklere, bir ara da İran'a karşı sürekli savaşlar çıkartınız; zamanla Karadeniz'i ele geçirmek üze-

re, orada tersaneler kurunuz. Türkleri Avrupa'dan kovma işine Avusturya Hanedanı'nı ilgilendiriniz; İstanbul'un fethi sırasında da, ister Avusturya ile Avrupa'nın eski devletleri arasında bir savaş çıkartarak, ister –sonradan geri almak üzere - fetihten bir pay da ona vererek, Avusturya'nın kıskançlığını ortadan kaldırınız.'

Türklere karşı sürekli savaşlar çıkartmak için, Hristiyanlık adına müdahale etmek, Çarlık Rusyası'na bahanelerin en iyisini vermekteydi. İki imparatorluğun gelecekteki ilişkilerinde pek önemli bir rol oynayan bu bahane, I. Abdülhamit ile II. Katerina arasında 1774 yılında yapılmış, Küçük Kaynarca Antlaşması'nda kendisine bir dayanak noktası bulmaktaydı. Bu antlaşma uyarınca, Rusya'nın, Eflak ve Boğdan Beylikleri üzerinde elde ettiği koruyuculuk hakkı, bundan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Rum Ortodoks nüfusun koruyucusu rolünü almasına yol açmıştır. Balkanlar'daki Hristiyanların çoğunluğuyla aynı soydan Rusya'ya, moral bir etki gücü ve Boğazlar'daki tutku dolu emelleri yararına uzun süre kullandığı resmi bir koruyuculuk sağlamaktaydı.

Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Müslüman-olmayan kendi uyruklarına gösterdiği geniş görüşlülük, kendisine karşı dönmüş oluyordu. Osmanlı Devleti'nin düşmanı olan Hristiyanlar, ayaklanmaya hazır ulusal topluluklar olarak örgütlenmiş bulunuyorlardı; bunlar, imparatorluğa düşman ve devletler hukukunun durduramadığı büyük bir Avrupa devletinin resmi koruyuculuğu altında idiler. Çar Alexandre'ın Kaynarca Antlaşması'nı yorumlayış biçimi, iddialarını daha ileriye götürmesine ve Osmanlılarla, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün Hristiyan uyrukları kitlesi arasında bir arabulucu rolünü almasına cesaret vermekteydi. Çar kendisini, Hristiyan uyrukları korumakla ve gerekirse onları kurtarmakla görevli saymaktaydı.

On dokuzuncu yüzyılın çeşitli dönemlerinde, Balkanlar'da patlak veren bütün ayaklanmaları Çarlık Rusyası kışkırtmıştır.

Türkiye'de ayaklamalar çıkartmak için Rusya'nın ilk girişimlerine kadar gitmeksizin, II. Katerina'nın gözdesi olup, Mora'da Rumları

ayaklandırma amacını güden ve özellikle Mizistra'da halkın toptan öldürülmesi ve bunun doğurduğu misillemeler yüzünden, Müslüman ve Hristiyan halktan pek çok suçsuz insanın ölümüne yol açan Orloff'un kışkırtmaları üzerinde şimdilik durmaksızın, Rumların 1821 ayaklanmasıyla başlamak uygun olacaktır.

Yunan propagandasının başında bulunanlarla, 'Hetairia ton philcon' adlı gizli derneği, Rusya'nın özellikle desteklemekte olduğu herkesçe bilinen bir olaydır. Bu derneğin amacı, 'yalnız bütün Rumların değil, Haç'ın Hilal üzerinde zaferini sağlamak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Hristiyanların silahlı birliğini' kurmaktı. Eski Eflak Voyvodası Constantin Ypsilanti, Rusya'ya sığınmıştı. 1821'de Yunan Devrimi'nin işaretini verecek olan iki oğlu, Alexandre ve Demetrius, çarın yaverleriydiler. Memleketin kurtarılmasına kendisini onlar gibi adamış olan Korfu'lu Capo d'İstria, çarın, o aralık, bakanlarından en gözdesiydi. Çar, Capo d'istria'nın –*Hetairia*'nın tam tersine– siyasal görüşlerini salt edebi bir program içinde gizlemekte olan '*Philomuse*'ler Derneği'nin başkanlığını kabul etmesini önlememişti. Üstelik çar, *Hetairia*'nın genel merkezinin Rus ülkesine yerleşmesine izin vermişti; bu derneğin kurucusu Rum Skouphos, Rus polisinin hoşgörülü bakışları önünde, Odesa'dan, ilk yardımcılarına buyruklarını gönderiyordu. Alexandre, yakın çevresindekiler arasında bile temsilcileri olan bu derneğin varlığını bilmezlikten geliyordu. Fakat bu derneği o kadar iyi bilmekte ve öylesine desteklemekteydi ki, 1816 sonlarında, Skouphos, rahatsız edilmeksizin, hareketlerinin merkezini Moskova'ya taşıyabilmişti. Yunan devriminde Rusya'nın suç ortaklığını daha iyi belirtmek için, M. Debidour'un aşağıdaki satırlarını göstermekten daha iyi bir şey yapamayız:

Çar ile, çarın bakanı Capo d'İstria'nın, bu sırada hemen hemen bütün Balkan yarımadasında patlak veren ayaklanmanın öncüleri olduklarından şüphe edilemezdi. Rusya'nın beş yıldır, Bâb-ı Âli ile, Bükreş Antlaşması'nın açık seçik olmayan ya da anlaşmazlık konusu yapılmış birtakım hükümlerine ilişkin olarak açıktan açığa bir çekişme sür-

dürmekte olduğu hatırlanmaktaydı. Rum *Hetairia*'sının, bu son yıllarda, Rusya'da çok büyük bir gelişme gösterdiği bilinmeyen bir şey değildi; bu olay, Capo d'İstria'nın 1819 yılında Yedi Ada'ya (*Iles Ioniennes*) yaptığı bir yolculukla ve bunun ardından orada patlak veren kargaşalıklarla ilişkili görülüyordu; Rum ulusunun özel görevlilerinin iki yıldan beri çara gelip, kendilerine bir baş atamasını ve ayaklanma işareti vermesi için yalvardıkları da biliniyordu. Rusya hizmetinde tümgeneral olarak bulunan ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı saldırı hazırlamak üzere 1820 Temmuzunda Kichenew'e gitmiş olan Alexandre Ypsilanti'nin Saint-Petersbourg'dan, ancak, çarın hiç olmazsa üstü kapalı rızasıyla ayrılabileceği ve savaş hazırlıklarına girişebileceği de açıkça belli idi. Kaldı ki, ilk bildirisinde şu anlamlı satırları yazmamış mıydı: 'Eğer umutsuzluğa düşmüş birkaç Türk, toprağınıza akın etmeye kalkışırsa, hiç korkmayınız; çünkü, bir büyük devlet onlara hadlerini bildirmeye hazırdır.' Kısacası, Alexandre'ın, büyük bir machiavelisme ile Doğu'ya el koymak için böyle bir şey yapmasını önlemekte çıkarları olan devletlerin, Batı'daki karışıklıklarla en çok uğraştıkları bir andan yararlanmak istediği anlaşılmaktadır.

Alexandre Ypsilanti'nin komutası altında beyliklerde, ve çetebaşlarının yönetiminde Teselya'da, Mora'da, Makedonya'da, v.b. yerlerde, bu devrimci derneğin yaptıklarıyla patlak veren karışıklıklar ve toptan öldürmeler herkesin iyice bildiği şeylerdir. Ekselans Lord Curzon of Kedleston'a adanmış bir kitapta, bir İngiliz tarihçisi, öteki konular arasında, Patras ayaklanmasını anlatırken şöyle demektedir: 'Kısa zamanda bütün Mora'ya yayılan bu ayaklanma, korkunçtu. Ayaklanma, bütün Müslümanların tüm yok edilmesini ya da mallarının alınması amacını gütmekteydi. Hep birlikte söylenilen bir halk şarkısı şöyle diyordu: 'Türkleri Mora'dan kovunuz; onları bütün dünyadan kovunuz.' Türkler de, ya Tripolitza'ya, ya da kıyılarda tahkim edilmiş yerlere sığınmak üzere kaçıyorlardı.

1849'dan 1851'e kadar Bosna ve Bulgaristan'da ve 1875'te Bosna ve Hersek'te ortaya çıkan ayaklanmalarda, Rusların aynı kışkırt-

ma politikasını görmek kolaydır. Özellikle bu son ayaklanmaya ilişkin olarak, vaktiyle Nicholas'ın kapattığı ve Doğu Hristiyanlarının kaderini iyileştirme ve onları kurtarma amacını güden eski *Cyril* ve *Methodius* kardeşlik derneğinin yeniden kurulmuş olduğunu belirtmek gerekir. Bu dernek, Bulgaristan'da, Karadağ'da, Bosna'da ve Hersek'te, elindeki kaynakları cömertçe harcamıştı; kiliselerin parası, okulların kitapları bu derneğin ajanları eliyle gelmekteydi. Bu dernek, konsolosluk memurlarıyla sürekli ilişki kurmuş olduğundan, Rusya'nın Londra Konferansı'nda başarısını ve Paris Antlaşması'nın değiştirileceğini, koruduğu kimselere bildirmekten geri kalmamıştı. Son olarak, Bulgarlar, 1870'te, Rusya'nın İstanbul'daki büyükelçisi İgnatief sayesinde bir vali (*exarque*) seçme hakkını ve kiliselerinin özerkliğini elde ettikleri zaman, Rus Çarı, baskı altında olan herkese, eski gücünü kazanmış görünmüştür; eski umutlar yeniden alevlenmiştir. 1874 sonlarında, Avusturya, Bâb-ı Âli'ce yapılması hukuk yönünden zorunlu olan onamaları beklemeksizin, Romanya ve Sırbistan'la ticaret antlaşmaları imzalayarak yeni bir politikaya girişir ve genç Balkan devletlerinin dostluğunu, Rusya'nın etkisini önleyerek, kazanmaya çalışır görününce, Rus ajanlarının çabaları daha da güç kazanmıştır.

Artık Panslavizm döneminde bulunuluyordu. Çarın en yakın çevresinde bile pek çok Rus, bütün Slavların aynı imparatorluk içinde birleşmesini kurmaktaydı. Bunun ilk sonucu, Balkanlar'daki Slav devletlerinin Rusya'ya katılması, Balkan yarımadasının en büyük parçası üzerinde Rus egemenliğinin kurulmasıydı...; Panslavist propaganda, Türkiye'deki Hristiyan halklar arasında kaynaşmaları kışkırttığı ve bunları beslediği bir sırada, İstanbul'daki Rus Büyükelçisi General İgnatief de, Büyük Rus milyonerlerinin, çoğu zaman ölçüyü kaçırarak yaptıkları, bütün girişimlerini açıkça desteklemekteydi.

Rusya'nın kendi generallerinden birini, Tchernaief'i, Rus gönüllüleri ve subaylarıyla birlikte Sırbistan Prensliği hizmetine vermekle, bu ayaklanmalarda nasıl etkili bir katılışta bulunduğu da bilinmektedir.

Çar ve başbakanı, Avusturya ve Almanya hükümetleriyle barı-

şı yeniden kurmak ve sağlama bağlamak yollarını aradıkları bir sırada, Sırbistan'a, Karadağ'a ve yukarıda sözünü ettiğimiz vilayetlere Rusya'dan insan, silah, cephane ve yirmi milyonu aşan para gönderilmişti.

Özellikle büyük devletlerin ayaklananlardan yana müdahaleleri, Bulgarlar'da –çoktan beri Rus ajanlarınca söz verilmekte olan– kurtuluş umudunu canlandırmış olduğundan, Bosna ayaklanması Bulgaristan'da etkisini göstermekten geri kalmamıştır.

Böylece, 1875 Nisanı'nda Strielitza'da bir ayaklanma patlak verdi; bu ayaklanma Osmanlı makamlarının bastırıcı tedbirler almalarına yol açmıştır; fakat bu tedbirler, yan tutucu propagandalarla, Avrupa'ya, olduklarından büsbütün başka bir biçimde yansıtılmıştır.

Gladstone'a, Türklere karşı ünlü *bag* and *baggage* kampanyasını bütün gücüyle yöneltmek fırsatını veren bu olayların gerçek anlamı, Sir Henry Layard'ın Lord Derby'ye gönderdiği resmi yazılardan birindeki şu satırlarda anlatılmaktadır: 'İngiliz halkı geçen yılki olaylara ilişkin olarak gerçeği işitmeye belki henüz hazır değildir; fakat gerçeği size, olduğu gibi anlatmak da, benim ödevlerimdendir. Rusya ile ajanlarının, İngiltere'de ve başka yerlerde kamuoyunu yanlış yollara yöneltmek bakımından gösterdikleri şaşılacak ustalık, karşılığını bol bol almıştır. Doğru olanla yanlış olanın birbirinden ayırt edilebilmesi için belki uzun bir süre gerekecektir; tarih bu ayrımı yaptığı zaman da iş işten geçmiş olacaktır. Bâb-ı Âli, davasını Avrupa'ya anlatabilmek için etkili hiçbir yola başvurmamıştır. Böyle bir amaçla, ne basından, ne de becerikli ajanlardan yararlanmaktadır... İngiliz kamuoyunun büyük bir kısmı, belki hâlâ, Türkiye'ye karşı öne sürülmüş ilk suçlamaların dayandığı açıklamaların doğru olduğu izlenimi altında bulunmaktadır: 60.000 Hristiyanın ırzına geçildiği ya da toptan öldürüldüğü; insan kafalarıyla dolu arabalar; ambarlarda yakılan kadın yığınları; ve bunlara benzer korkunç şeyler. Üzülerek söylemekteyim ki, aralarında İngilizlerin de bulunduğu birçok kimse, Türkiye'ye leke sürdürmek için, bunları uydurmuş olmakla övünmektedir; bu da onların, kim olduğu pek

belli birisinin oyununa geldiklerini göstermektedir. İngiltere'de kamuoyu, Bulgaristan'da geçen yıl patlak veren olaylara ilişkin olarak en doğru ve tam soruşturmaların, önce Hristiyanlarca öldürülmüş Türkleri de kapsamak üzere, ölenlerin sayısını 3.500'e indirmiş olduğuna inanmakta güçlük çekecektir. Müslümanların toptan öldürülmesine yol açmak amacıyla hazırlanan bir Hristiyan ayaklanmasının tasarlanmış olduğunu ve bu ayaklanmanın Ruslar ve Panslavist ajanlarca yönetildiğini artık kabul etmeyecek tek bir tarafsız kimse bulunamaz.

İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Sir Henry Elliott'un anıları da, bu gerçeği doğrulamaktadır. İngiliz büyükelçisi bir Osmanlı vilayetinin içişleri konusunda düşüncelerini açıklamaya yetkili olmamakla birlikte, bu anılar, Bulgaristan olaylarında, ilk saldıranların hep Hristiyanlar olduğuna, bunların zaptiyeleri alçakça öldürdüklerine, Türk köylerini yaktıklarına ve Türklerin hiçbir ayırım yapmadan hem suçluları hem de suçsuzları cezalandırdıklarının doğru olmadığına tanıklık etmektedir. Gladstone, sanki ayaklanma İngiliz ülkesinde patlak vermiş, suçluların cezasız kalmaları da sanki kendi sorumluluğunu gerektirmiş gibi, siyasal amaçlarla, fırsattan yararlanmaktan çekinmemiştir. Son olarak, Gladstone, Müslümanların, ancak toptan yok olma tehlikesiyle karşılaştıktan sonra, misilleme yollarına başvurduklarını, bir kerecik bile söylememiştir.

İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği danışmanı Nelidoff'un, Revue des Deux Mondes'un 15 Mayıs 1915 tarihli sayısında kendi gözlemlerini ve özellikle Amerika'da yayımlanan basından alıntılar alarak 1915 tarihinde Anadolu'da Türk-Ermeni çatışmasını ve her iki tarafın da kayıplarını detaylı bir şekilde anlatmaktadır:

'Avrupa da Hristiyanlardan yana çok kuvvetli bir kamuoyu hareketi yaratılmıştı. Yabancı gazeteciler, hatta Amerikalı gazeteciler bile, Türklerin zararlı ve barbarca davranışlarının izlerini yerinde görmeye gitmişlerdi. Sırbistan'la Karadağ da, Türkiye'ye karşı ayaklanmak ve savaş açmak için bu fırsattan yararlandılar; böyle bir savaşı, Slav komitelerince kızıştırılmış olan Rus kamuoyu da moral yönden desteklemek-

teydi. General İgnatief, Türkiye'deki iç olayların kendisini sürüklediği çıkmazdan kurtulabilmek için çaba göstermekteydi. O zamanlar anlatılanların gerçek olduğuna inanmış bulunduğum için, İgnatief'in tutumuna içten bir yakınlık duymaktaydım. Gerek Hersek'lilerin hep birlikte kalkıştıkları söylenen harekette, gerek Türklerin kan dökücü davranışlarında, gerekse New York Herald muhabiri Mac Guyan'la Amerika Birleşik Devletleri konsolosu Schuyler'in sözde tarafsızca anlattıklarında ne çok şişirmeler olduğunu, ancak sonradan öğrenebildim, İgnatief, bu iki Amerikalıyı Prens Tzeretlew'le birlikte Bulgaristan'a göndermiş, prens de onlara istediğini, daha doğrusu onlara benimsetme görevini almış olduğu şeyleri göstermiş ve yazdırmıştır. Bunun böyle olduğunu, sonradan, prens de söylemiştir.'

Müslüman-olmayan toplulukların XIX. yüzyıldan beri Türklerle olan ilişkilerinde karşılaştıkları ve gördüğümüz gibi Türklerin hoşgörü yoksunluğundan ya da kıyıcı davranmalarından değil de, Türkiye'nin iradesi dışında siyasal nedenlerden doğmuş olan karışıklıkların tarihçesini bitirmek için, şimdi üzücü Ermeni sorununu anlatmamız kalmıştır.

Ermeniler, XIX. yüzyılın ortalarına kadar, Türkiye'de tam bir huzur ve özgürlük içinde yaşamışlardır.

Sir Charles Wilson, Ermenistan konusundaki makalesinde, Patrikliğe tanınmış ayrıcalıklardan söz ederken, bu 'Devlet içinde Devletliğin' (imperium in imperiol), Ermenilere, kanun önünde tanınmış bir durum, ibadetlerini dinleri uyarınca serbest yapmak, kilise ve manastırlarını ellerinde bulundurmak, çocuklarını diledikleri gibi eğitmek ve Ermeni topluluğuna ilişkin işleri kendileri yönetmek haklarını sağladığını kabul etmektedir. Aynı zamanda bu durum sonraları ulusal bir yaşayış elde etmek için ateşli bir özlem yaratan bir topluluk hayatının meydana gelmesine de yardım etmiştir... 1862'de, sultanın onayladığı yönetmelikler uyarınca, Patrik, topluluğun resmi temsilcisi olarak kalmakta, fakat gerçek iktidar bütünüyle, 140 üyelik bir temsilciler kurulunca seçilen, din ve dünya işlerine bakan meclislerin eline geçmekteydi. Topluluk (cemaat) Katolik ve Protestanları içine almamaktaydı; az sonra

da 'Ulus' (Millet) adını aldığı gibi topluluğun içişlerine 'ulusal' işler ve temsilcilere de 'Ulusal' Meclis üyeleri denildi.

Dürüst ve bağlılık gösteren davranışlarıyla Ermeniler, Türklerin güvenini kazanmıştı ve kendilerine ülkenin yönetiminde önemli yerler verilmişti; üstelik, son yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na çok sıkıntı vermiş olan Rumlara karşı, Ermeniler 'Millet-i Sadıka' sıfatını da almışlardı.

Rusya da, artık, Rum-Slav bağlarının yetersizliğini anlamaya başlamıştı; gerek Türkiye'yi yere serecek kesin bir vuruşta bulunmak, gerek Ermenilere elverişli bir ortam hazırlamak için, o zamana kadar barışsever olan Ermeni halkının desteğini kendisine çekmek istiyordu.

İşte bu yüzdendir ki, Rusya, Ermenilerin en yüksek makamı olan ve merkezi Rusya'da bulunan Eçmiyadzin Katolikos'unun aracılığı ile, Rusya'daki Ermeni aydınlarını, Rus ve Osmanlı Ermenileri arasında Türk düşmanı bir akım yaratmaya kışkırtmıştır.

Çok önceden hazırlanan bu hareket, 1876'da, Patrik Nerses Varzabedian'ın Ayastefanos'taki Rus başkomutanına bir heyet göndererek sunduğu resmi bir memorandum ile, Ermenilerin oturmakta oldukları Küçük Asya vilayetlerinin bağımsızlığını, hiç olmazsa, bu bölgelerde Rusya'nın denetiminin kurulmasını istemesiyle, ilk ürünlerini vermiştir. Berlin Antlaşması'yla Kıbrıs sözleşmesinin, Ermeniler yararına reformlar yapılması konusunda yalnız kendisinin koruyuculukta bulunmasını, Ayastefanos Antlaşması'na konulmuş hükümlere dayandırabilme iddia edebilmekten Rusya'yı yoksun bıraktığı bir gerçektir. Ancak, Rusya'nın koruyuculuğu yerine, Büyük Devletlerin ortak koruyuculuğunun konmuş olması bu devletlerin müdahalesine yol açtırabilmek amacıyla, Ermenilerin olaylar çıkartmasını daha az kışkırtmış olmuyordu. İşte, Berlin Antlaşması'ndan bu yana bütün Ermeni ayaklanmalarını nitelendiren temel görünüş budur.

Tiflis'te ve Avrupa'nın birçok başkentlerinde, kitapçıklar ve gazeteler dağıtmak üzere dernekler, devrimci amaçlarla - Hınçak gibi - gizli dernekler kurulmuştu. Silah ve patlayıcı maddeler sokmaya ve kötü

Türk yönetiminin olağan olaylarını Avrupa'ya korkunç bir vahşet gibi göstermeye çalışan ajanlar, Türk Ermenistan'ında etkili bir propaganda yapmaktaydılar.

Bu devrimci Ermeni derneklerinin amacı, İstanbul'da Robert College'in kurucusu ve ilk yöneticisi Dr. Hamlin'in bir mektubunda, bütün çirkin gerçekliğiyle ortaya çıkmaktadır. Bu mektup, Congregationalist Journal'in 23 Aralık 1893 günlü sayısında yayımlanmıştır. Dr. Hamlin şöyle yazmaktadır: 'İngilizceyi Ermenice kadar kolay ve doğru konuşan ve devrimin ağzı çok iyi laf yapan savunucularından zeki bir Ermeni, Rusların Küçük Asya'ya girmelerine, bu memleketi ele geçirmelerine yol hazırladıklarını kesin olarak umduğunu anlatmaya çalışmıştır. Bunun nasıl gerçekleşeceği sorusuna karşılık olarak da şöyle demiştir. 'İmparatorluğun her yerinde örgütlenen Hınçak çeteleri Türkleri ve Kürtleri öldürmek, köylerini yakmak için fırsat gözleyecekler ve sonra da dağlara kaçacaklardır. Bunun üzerine çılgına dönen Müslümanlar, ayaklanarak savunmasız Ermenilere saldıracak ve bunları öylesine bir canavarlıkla öldüreceklerdir ki, Rusya insanlık ve Hristiyan uygarlığı adına memleketi işgal etmek üzere, ileri atılacaktır. Bu planın, tasarlanabilecek en insafsız ve en şeytanca bir plan olduğunu söylediğim zaman, bana, kılını kıpırdatmadan şöyle demiştir: 'Şüphesiz size böyle görünmektedir; fakat biz Ermeniler özgürlüğümüzü kazanmaya kesin kararlıyız. Avrupa, Bulgaristan'da yapılan korkunç şeylerle ilgilendi ve bu memleketi kurtardı. Milyonlarca kadın ve çocuğun kanlarıyla yükselecek olan bizim sesimize de, şüphesiz kulak verecektir.'

Ermeni hareketinin kaynağı ve eğilimleri konusunda, İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Sir P. Currie'nin 28 Mart 1894 günlü resmi yazısı, durumu daha açık olarak ortaya koymaktadır. Bu raporun 3. paragrafı şöyledir: 'Devrimcilerin ilk amacı kargaşalıklar çıkartmak ve üzerlerine insanlık dışı misillemeler çekerek, bu yoldan, devletlerin, insanlık adına müdahalelerine yol açmaktı. İşte bu yüzden, giriştikleri hareketler için, Ermenilerin en kalabalık oldukları yerleri değil, fakat Ermeni nüfusa göre Müslüman unsurun ezici çoğunlukta olduğu yerleri seçmişlerdir.'

Erzurum'da İngiliz Konsolosu olan M. Graves'in 28 Ocak 1895 günlü raporu da ilginçtir. M. Graves, çeşitli Ermeni partilerini sayarken, şöyle demektedir: 'Ticaret ve serbest mesleklerle uğraşanları, öğretmenleri, din adamlarının yüksek tabakasının çoğunluğunu kapsayan ılımlı bir Liberal Parti vardır; bu partinin üyeleri -her ne kadar şimdiki Türk yönetimi altında Hristiyanların bulunduğu durumdan memnun olabilmelerine elvermeyecek ölçüde- geniş görüşlü iseler de, bunların hükümete gerçek bir sadakatsizlik gösterdikleri de söylenemez. Bunlar, genel olarak, gerek bağımsız bir Ermenistan gerçekleştirmenin maddi imkânsızlığını, gerekse, Rusya'nın Ermenistan'ı ele geçirip kendisine katmasıyla, ulusal özelliklerini yitirme tehlikesinin bulunduğunu da bilmektedirler. Bu yüzden, Ermeni sorununun şiddet yollarına başvurularak alevlendirilmesinden çekinmekte, Rus yönetimiyle karşılaştırıldığında, Türk yönetimi altında çok daha büyük bir özgürlükten yararlanan ulusal kiliselerini ve okullarını güçlendirerek ve geliştirerek, Ermeni unsurunu olduğu gibi tutmak isteğinde idiler. Aynı zamanda bunlar, gelecek bakımından, bütün umutlarını Bâb-ı Âli'nin sık sık söz verdiği yönetim reformlarının sonunda gerçekleşeceğine bağlamaktaydılar. Öte yandan, büyük bir çaba gösteren, devrimci küçük bir parti de vardır; bu parti Türk İmparatorluğu'nda pek yaygın değildir; çünkü, bu parti, çoğunlukla öğrenimlerini yurt dışında yapmış, sosyalist ve nihilist propogandaların etkisi altında kalmış genç Ermenilerle, bunlara eklenecek birtakım göçmenlerden ve siyasal sürgünlerden meydana gelmektedir; böyle olmakla birlikte, bu parti için de, yurt dışındaki arkadaşlarına, tasarılarını gerçekleştirmek için yardımda bulunmaya istekli ve Türkiye Ermenileri arasında en ateşlilerden olan kimseler de vardır. Geçmişte, partinin en belirli yayın organı, bir süre, Hınçak gazetesi olmuştur. Bu gazete, son yıllardaki hemen hemen bütün Ermeni karışıklıklarının kendilerine bağlanabileceği ve genellikle Hınçak grubu diye adlandırılabilecek olan örgütleyici bir grup tarafından, önce Cenevre'de, sonra da Atina'da yayımlanmıştır. Bunların açıkça güttükleri amaç, çok yaygın -fakat kendi sayıları ve etkileriyle hiç de orantı-

lı olmayan- bir memnunsuzluk görünümü yaratarak, Türk Hükümeti ve halkınca misillemelere girişilmesine yol açmak, böylece. Ermeni ulusunun uydurma yakınmalarına ve bunlara bir çare bulma zorunluluğuna devletlerin dikkatini çekmekti.

Bu partinin politikası, yalnız yıkıcı olarak görünmektedir; şimdiki rejimi yıkabilirlerse, bunun yerine geçecek rejimin ne olacağı onları düşündürmemektedir; gelecek için nasıl bir yönetim planı tasarladıklarını, hiç olmazsa, ben bilmemekteyim.

Olayları dikkatle inceleyince, son altı ayda olup bitenlerin... Ermenilerin düşünüş tarzında tam bir değişiklik yapmış olduğu kanısına varmış bulunuyorum.

Önce Hınçak grubundan söz edelim. Bu grubun, kendi çıkardığı karışıklıkların yarattığı sonuçlardan memnun olduğu düşünülebilir. Bu grubun baş amacı olan, Avrupa'nın dikkatini çekmek, gerek kendi düzenlediği tertipler gerekse Türk memurlarının yanlış davranışları yüzünden, gerçekleşmiştir; böyle olunca, bütün ilgililerin artık bundan sonra karışıklıklar çıkartmaya kalkışmamaları kendi yararlarına olacaktır; çünkü karışıklıkları gerektirecek hiçbir neden kalmamıştır; bu gibi karışıklıklar, ancak, hükümetin şiddetli davranmasını haklı göstermekten başka bir işe yaramayacaktır."

Üzülerek söylemek gerekir ki, bu karışıklıklar ve kışkırtmalar durmamıştır; sırf Ermenilerin öldürülmesine yol açmak için, her yerde Müslümanlar kitle halinde öldürülmüştür; bu karışıklıkları çıkartanlar, bağlı bulundukları komitelerin cinayet planları hazırlamakta oldukları Avrupa başkentlerinde, hiç kınanmamışlardır. Bir yıl sonra, İngiliz konsoloslarının, devrimcilerin yaptıkları uygunsuz işlerden hükümetlerine yeniden yakındıklarını görmekteyiz. M. Williams, İngiltere Büyükelçisi Sir P. Currie'ye yolladığı 4 Mart 1896 tarihli resmi yazıda, Taşnak, devrimci partisince yeni yayımlanmış bir manifestoyu göndermiştir. Van Konsolos yardımcısı, bu arada, şöyle demekteydi: 'Bu derneğin Van'da 400 kadar üyesi vardır, bunlar, sayıları elliyi geçmeyen Hınçakçılarla birlikte, yurttaşlarına dehşet salmakta, saldırıları ve çılgın-

ca davranışlarıyla, reformlar için harcanan bütün çabaları boşa çıkartarak, Müslüman halkı kışkırtmaktadırlar. Ben kesin olarak o kanıdayım ki, bunlar yola getirilirse ya da uslu durmaya zorlanabilirlerse, bu bölgenin, belki de bütün Anadolu'nun huzuru bakımından en büyük engellerden birisi ortadan kaldırılmış olacaktır. Buradaki Ermeni piskoposuna Avrupa'nın sevgisini yitirmekteki tehlikeyi ve -hem politika hem de görevi bakımından, kendisinin, bu anarşistleri uygunsuz davranışlara başvurmaktan önlemek üzere- bütün etkisini kullanmasının zorunlu olduğunu anlattım. Konuşmamızdan bu yana, psikoposun, elinden geleni yaptığını gördüm; Ermeni halkının çoğunluğu bu kimselerin yaptıklarını uygun bulmadığından, gelecek için umutluyum. Bu vilayetteki olayları ve bugünkü durumu inceledikçe, burada ve Anadolu'nun öteki yerlerindeki dehşet verici olaylardan bu derneklerin kanundışı davranışlarının sorumlu olduğunu daha açıkça görmekteyim..."

Avrupa, sayısız masum insanın kanını akıtan Ermeni karışıklık ocaklarını söndürmek yollarına gitmeksizin, Türkiye'de reformlar yaptırmayı düşünüp durmakta idi. Gerçekten, 11 Mayıs 1895'te, üç devlet, sultana, içinden çıkılması güç bir reform tasarısı sundu; bu tasarı, Ermenistan'ın yönetimindeki güçlükleri azaltmaktan çok artıracak biçimde düşünülmüştü. Ancak bu tasarı, Rusya'nın katılmaya razı olabileceği tek tasarıydı...

Böylece Türk Hükümeti ve halkı, her zaman ve hep, ancak sabırları tükendikten sonra bastırma ve misilleme yollarına başvurmuş olduğundan, Ermeni unsurunun, Osmanlı İmparatorluğu'nda karşılaşmış bulunduğu bütün felaketlerin sorumluluğu kendi davranışlarına bağlanmaktadır.

1909 yılındaki Adana olayları ve I. Dünya Savaşı başlarında Türk vilayetlerinin bir çoğunda art arda patlak veren ayaklanmalar, aynı trajedinin acıklı bir devamıdır.

Sözünü ettiğimiz olaylardan ve tanıklıklardan şu çıkmaktadır: Müslüman olmayan unsurlar, yüzyıllardır huzur ve refah içinde yaşadıkları memleketin cömertliğini kötüye kullanmadıkları sürece, Türkler, bun-

ların haklarını tanımazlık etmemişlerdir. Türk Hükümeti'nin ve halkının insanlık dışı herhangi bir davranışını öne sürerek hiçbir zaman yakınmamış olan Yahudi topluluğunun verdiği örnek, Rumlara ve Ermenilere ilişkin üzücü olaylarda sorumluluğun tüm olarak Rumlara ve Ermenilere düştüğünü ispat etmeye yeterlidir.

Rus İmparatorluğu Van Başkonsolosu General Mayewsky, Rus Genelkurmayı'na gönderdiği bir gizli raporda şöyle demektedir: 'Doğu'da ara sıra patlak veren ayaklanmaların sorumluluğu her zaman Türklere, biraz da Osmanlı Hükümeti'ne yüklenegelmiştir... Bununla birlikte, bu konuda gerçek şudur ki, bu olaylar Türklerin yaptıkları şu ya da bu baskı hareketlerinden değil, fakat dinsel ve ulusal duygular konusunda Bâb-ı Âli'nin aşırı bir geniş görüşlülükle davranmasından doğmuştur. Türkler, kendi yönetimleri altındaki bu gibi kimselerin işlerine hiçbir zaman karışmamışlardır. Hristiyan okulları ve kiliseleri hiçbir zaman herhangi bir denetim altına alınmamıştır. Böyle bir yönetim sistemi, Müslüman olmayan toplulukların dinsel ve ulusal duygularında aşırı bir gelişme hızı sağlamıştır. Avrupa'yı karıştırabilmek için her ne pahasına olursa olsun karışıklıklar yaratmak, Türkiye Hristiyanlarının bir an aklından çıkmamıştır. Kurtarılmış olan Yunanlıların, Romanyalıların ve Sırpların verdiği örnek ortada olduğuna göre, bu da pek doğal sayılmak gerekir.'

Sırbistan'ın Londra ve İstanbul büyükelçiliklerini yapmış M. Chedo Myatovitch daha da önemli bir itirafta bulunmaktadır. Sırbistan, Türkiye'ye ilişkin 'özlemlerini' gerçekleştirdikten sonra, Asiatic Quarterly'de (Ekim 1913) M. Myatovitch şöyle yazmaktadır: "Bizim -Balkan uluslarının- Türkleri, siyasal çıkarların zorlamasıyla, Asya'nın kan dökücü tiranları ve Avrupa uygarlığına yakışmaz kimseler olarak göstermiş bulunduğumuzu kabul etmek gerekir. Tarafsız bir tarih, Türklerin Asyalı olmaktan çok Avrupalı olduklarını, kan dökücü tiranlar olmadıklarını, adalet ve açıksözlülük seven, tanınması ve saygı duyulması gereken özellikleri bulunan bir ulus olduklarını ortaya koyacaktır.'

Bir son tanıklık olarak, Veniselos kabinesinde eski Dışişleri Baka-

nı ve Barış Konferansı'nda Yunan Hükümeti'nin Temsilcisi olan M. Politis'in söylediklerini gösterebiliriz.

M. Politis, Revue Politique Internationale'in Ocak 1914 sayısında yayımlanmış bir makalesinde, Türkiye'deki Rumların durumunu incelerken, şöyle demektedir. 'Hiçbir yabancı yönetim altında, (Türkiye'deki) Rumların çıkarları, Türk yönetimi altında kavuştukları korumaya eş bir koruma bulamaz.'

Böyle olunca, tarih bize, azınlıklar sorununa iki ana etkenin gözden uzak tutulmasını öğretmektedir:

1. Dış politika etkeni: Bu etken, birtakım devletlerin, azınlıkların içişlerine karışma istekleriyle beslenmekte, bu karışmayı, ilkin kışkırtmalarda bulunarak ve karışıklıklar çıkartarak gerçekleştirmeyi öngörmektedir.

2. İç politika etkeni: Bu etken de, yukarıda belirtilen yoldan cesaretlendirilmiş olan azınlıkların, bağımsız devletler kurmak amacıyla özgürlüklerini kazanma isteği olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de azınlıklar ne çekmişlerse bu iki etken yüzünden çekmiş oldukları için, azınlıkların kaderini iyileştirmek -İttifak Devletleri bunu gerçekten istemekteyseler- işte bu iki etkeni kesin olarak etkisiz kılmaya bağlı bulunmaktadır.

Birinci noktaya ilişkin olarak, her şeyden önce azınlıkların, içinde yaşadıkları ülkenin kanunlarınca sağlanan korumadan başka herhangi bir siyasal korumadan yoksun bırakılmalarını kabul etmek zorunludur. Azınlıkların haklarını korumak için, (büyük) devletlerin verecekleri garantiler konusunda M. Clemenceau pek haklı olarak şöyle demiştir: 'Tecrübe, bu garantinin uygulamada yürümediğini gösterdiği gibi, böyle bir sistem, büyük devletlere, gerek tek başlarına gerek birlikte davranarak, söz konusu devletlerin içişlerine, salt siyasal amaçlarla başvurulabilecek müdahalelerde bulunma yolunu açtığı için de, yerilebilir.'

Fransız devlet adamının bu görüşüne rağmen, Milletler Cemiyeti'nin şimdiki kuruluş biçimi, bu büyük sakıncayı ortadan kaldıracak nitelikte görünmemektedir. Gerçekten, azınlıklara ilişkin sorunların sonradan

incelenmesi Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nın yargı yetkisi içinde olsa bile, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin bu sorunları ortaya atma yeteneği olduğuna göre, Türkiye'ye karşı birtakım emeller besleyen devletlerin, azınlıkları gizlice kışkırtmalarını ve Milletler Cemiyeti'nin işe karışması için meydana gelecek karışıklıklardan eskisi gibi yararlanmalarını önleyebilecek hiçbir engel yoktur.

Bundan başka, resmi bir müdahalenin ortadan kaldırılması dışarıdan gelecek kışkırtmaların azınlıklardan birtakımına erişememesini gene de sağlayamayacaktır. Tiksindirici her çeşit cinayetlerin işlenmiş olduğu son yakıp-yıkma ve boğazlama savaşı, Türk Küçük Asya'sı üzerinde saldırgan Yunan emellerini açıkça ortaya koymuştur.

Uygar ulusların aydın vicdanı, yeni güçlükler kaynağı yaratacak bir çözüme razı olamaz.

Yabancı siyasal çıkarlar uğruna, Müslüman ya da Hristiyan halkların, dünya barışına çok büyük zararlar vermek üzere, boğazlaşmalarına göz yumulacak mıdır?

Bu kışkırtma unsurunun ortadan kaldırılması, her şeyden önce ve ancak, Türkiye'de Müslüman-olmayanları dışarıdan gelen karıştırmaların erişemeyeceği bir duruma sokmakla mümkün olabilecektir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, en köklü ve insancıl yol, Türkiye'deki Hristiyan nüfusun komşu ülkelerdeki Müslümanlarla özellikle Teselya ve Mora Türkleri gibi, kaçınılmaz bir yok oluşa mahkûm Yunanistan'daki Müslümanlarla mübadelesi olabilir. Türkiye ile Bulgaristan arasında, 2-15 Kasım 1913'te Edirne'de yapılmış sözleşme uyarınca uygulanan nüfusunun mübadelesi ve Türkiye ile Yunanistan arasında, aynı amaçla, 1914 yılında yapılmış görüşmeler, bu konuda izlenmeye değer örneklerdir.

İç politika etkenine -başka bir deyişle, azınlıkların özgürlüğe kavuşma konusundaki doğal isteklerine- gelince, yalnız Türk vilayetlerinden kurulu bir duruma sokulmuş Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde, artık bağımsız bir devlet kurabilecek herhangi bir azınlığın bulunmadığını belirtmek yerinde olur. Ulusal topluluklar ilkesi (princi-

pe des nationalités) her yerde eşitlikle uygulanıncaya kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli sayıda Türk-olmayan unsurlar kapsayan parçalarını bağımsızlığa kavuşturma akımı güden ayrılma akımlarının var olması, bir ölçüde, haklı gösterilebilirdi. Durum, bugün bambaşkadır. Marsilya'da yerleşmiş Rumların orada bağımsız bir Rum Devleti kurmaları, ya da burasını anayurtlarına katmaları mantık yönünden nasıl düşünülmezse, Türkiye Rumlarının ya da Ermenilerinin de buna benzer istekler öne sürmeye hakları olamaz.

Varlığını koruma hakkının bilincine varmış olan Türk Devleti, bağımsız her devlet gibi, varlığına yöneltilmiş saldırılara karşı gerekli gördüğü biçimde davranmaktan çekinmeyecektir.

Ayrı bir hükümet kurmanın maddi imkânsızlığı, karşılıklı mübadele tedbirlerinin dışında kalacak azınlıkları, aklın ve sağlam bir mantığın kendilerine çizmiş olduğu yoldan ayrılmamaları zorunluluğuna inandırabilecek midir?

Osmanlı Rumları Yunanistan'daki Müslümanlarla değiştirildikten sonra, bu soruya olumlu bir cevap verilebilir. Gerçekten, Ermeniler bakımından, Türkiye ile Ermenistan arasında yapılmış antlaşmalarla desteklenmiş, dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri, Ermeni Devleti'nin herhangi bir kışkırtmaya girişme olanağını ortadan kaldırmaktadır. Öte yandan, Ermeniler arasında Türkiye'de kalmaya karar verenlerin iyi birer yurttaş olarak yaşamak kesin zorunluluğunu, şimdiye kadar anlamış olmaları gerekir. Yahudi topluluğuna gelince, bu topluluğun Türk Hükümeti'ne karşı her zaman göstermiş olduğu bağlılık zihniyeti, bu topluluk üyelerinin refahı için gürültü çıkarmadan işbirliği yapmaya ara vermeyeceklerini düşündürmektir.

Özet olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Temsil Heyeti şu kanıdadır:

1. Türkiye azınlıklarının kaderinin iyileştirilmesi, her şeyden önce, her türlü yabancı müdahalesinin kışkırtmalarda bulunması olanağının ortadan kaldırılmasına bağlıdır.

2. Bu amaç, her şeyden önce, Türk ve Rum halklarının mübadelesiyle

gerçekleştirilebilir.
3. Karşılıklı mübadele tedbirlerinin uygulanması dışında kalacak azınlıkların güvenlikleri ve gelişmeleri için en iyi garantiler, gerek ülke kanunlarının sağlayacağı, gerekse üyeleri Türk yurttaşı olarak, bütün görevlerini yerine getiren bütün topluluklara, Türkiye'nin geniş görüşlü politikasının vereceği garantilerdir."

Konferansta Millet Tanımı

Müttefik devletler, azınlıklarla ilgili dil, ırk ve hars (kültür) öğelerini içeren bir tanım istiyorlardı. Türkiye ise azınlık tanımının yalnız din esasına göre yapılmasını istiyordu. Türk delegeleri, ülkemizde Rum, Ermeni ve Yahudilerden başka azınlık yoktur diye ısrar ediyorlardı. Müttefik devlet sözcüleri ise Anadolu'da bir de Kürtler vardır, onlar da ırk bakımından azınlık sayılıyorlar tezini uzun uzadıya öne sürerek kanıtlamak istiyorlardı. Türk delegeleri bu konu kesinlikle kabul edilemez ısrarlarını sürdürürken, konu alt komisyona havale edilerek Genel Kurul'da konu noktalandı.

Alt komisyonda da millet tanımı ile ilgili olarak sert tartışmalar yaşanınca ve Türk delegasyonu gerekirse toplantıyı terk ederiz kozunu kullanınca, millet tanımı yalnız din esasına göre yapıldı. Millet tanımı antlaşma metnine, "Müslüman olmayanlar Türkiye'de azınlıktır," şeklinde girdi.

Konferansta Nasturi-Keldani-Asuri Konusu

Konferansta Lord Curzon Anadolu'nun doğusunda Ermenilere bir yer ayrılması önerisini yaptıktan sonra, (Ermenilere yer verme konusu Genel Kurul'da ve alt-komisyonda reddedilmişti.) Nasturi-Keldani ve Asuriler konusunu gündeme getirdi:

"Davaları dinlenmiş olan ikinci topluluk Asuriler-Keldanilerdir; bunların sayıları azdır; fakat bunlar, soyları, tarihleri, dinleri ve çektikleri acılar yüzünden, dünyada aynı boyda herhangi bir topluluktan çok daha ilgi çekicidirler. Bu halk darmadağın olmuştur; bu hal-

kı, Türkiye'de ve İran'da oturduğu yerlerden savaş kaçırtmıştır. Bunlardan bir kısmı Irak sınırlarında, az çok İngiliz koruyuculuğu altında yaşamaktadır; onlara, gösterdiğimiz ilgi yalnız sözde kalmamaktadır; çünkü İngiltere, onlara yardım için, silah-bırakışımından (mütarekeden) bu yana 4.000.000 sterlin harcamıştır. Bunlardan pek çoğu, şimdi ya Türk ülkesinde bulunmakta, ya da Çölemerik dolaylarına, yurtlarına dönmek istemektedirler. İngiliz Hükümeti, bunlardan İngiliz nüfuzu altındaki bölgede oturanlara olduğu kadar, şimdi Türkiye'de bulunanlara ya da Türkiye'ye dönmek isteyenlere de elinden gelen yardımı şüphesiz yapacaktır. Lord Curzon, onların dilleri, okulları, görenekleri ve dinleri konusunda Türk Hükümeti'nin tam garantiler vereceğini ummaktadır."[134]

Lord Curzon'un bu konuşmasına karşı İnönü yaptığı konuşmasında, "Ülkemizde bunlar çok azdır, gereken özen gösterilecektir," der. Görüldüğü gibi İnönü Lord Curzon'a cevabi konuşmasında, Nasturi-Keldani ve Asuriler için, "Ülkemizde bunlar çok azdır, gereken özen gösterilecektir," diyor. Dikkat edilirse, güneydoğuda Süryanilerin miktarı Nasturi-Keldani ve Asurilerden en az on misli fazla olmasına rağmen, kimse onlardan söz etmemektedir. Söz edemezler. Çünkü Süryaniler Osmanlılar ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'yle özdeşleşmiş bir toplumdur. Buna rağmen ne yazık ki, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında birtakım art niyetli ve çıkar peşinde koşan, ellerine geçen fırsatı ganimete çevirmek isteyen Hamidiye Alayı elemanları ve bazı aşiretler kimi tarihçilere göre yüz bine yakın Süryaninin canından olmasına yol açmışlardır.

Daha önce de defalarca değindiğimiz gibi Süryaniler özellikle Müslümanlığın doğuş yıllarından bugüne kadar gelen tüm Müslüman devletlere hizmet etmekte, vergilerini ödemekte, yasalara itaat etmekte ve Müslüman vatandaşlarına karşı saygıda kusur işlememeye özen göstermelerine rağmen, azınlık olarak görülmelerinden ve zaman zaman belirli gruplardan hak etmedikleri muameleler görmekten üzüntü duymaktadırlar.

---

[134] *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler,* çev: Seha L. Meray, Cilt 1, Kitap I., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2001, s. 304-305.

İtilaf Devletleri'nin Azınlıklar Konusundaki Tutumlarına Karşı Türkiye'nin Reaksiyonu

İtilaf Devletleri'nin, Lozan Barış Konferansı'nda azınlıklar konusu müzakere edilirken, Türk Hükümeti'nden istekleri şöyle özetlenebilir:

1. Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı sırasında dış ülkelere kaçan azınlıkların ülkelerine geri gelebilmeleri için kapsamlı bir af çıkarılması.

2. Azınlıkların bedel ödeyerek askerlikten muaf tutulması.

3. Malları, canları, vakıfları, okulları, hastaneleri ve hayır kurumlarının korunması, yenisini yapmak isterlerse engel çıkarılmaması ve genişlemelerine yardımcı olunması.

4. Doğuda Ermenilere, Kürtlere ve Nasturi-Asurilere yurt kurmaları için arazi tahsisi.

5. Azınlıkların evlenme, boşanma gibi kişisel hukuklarının uygulanmasında kiliselerin yetkilendirilmesi.

6. Azınlık tanımı yapılırken din, dil ve ırk kavramlarının baz alınması.

Yukarıda özetlediğimiz istekler İtilaf Devletleri tarafından birçok defa tekrarlandı. Türk Hükümeti'nden Genel Kurul'da İsmet İnönü ve alt komisyonda Ziya Nur şiddetle İtilaf Devletleri'nin azınlıklarla ilgili bu isteklerini reddettiler. "Biz Türk Devleti, medeni milletlerde uygulanmakta olan yeni yasaları alıp uygulayacağız. Vatandaşlar arasında ayrım yapmayız. Tüm vatandaşlar bizim için aynıdır. Gayrimüslim vatandaşlarımızın din müesseselerini, Cemiyet-i Akvam'daki (Birleşmiş Milletler) kararlar çerçevesinde koruyacağız. Vatanımızda azınlık olarak yalnız Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler vardır. Bu kural Osmanlı İmparatorluğu'nda da böyle idi. Ayrıyeten başka etnik köken öne sürmenizi şiddetle reddederiz. Sizlerin, ülkemizdeki gayrimüslimleri araç olarak kullanıp içişlerimize müdahale etmenizi kabul edemeyiz," şeklindeki görüşlerinde ısrarcı oldular. İtilaf Devletleri önerilerini biraz daha yumuşatarak tekrarladılar, ama Türk delegeleri gerekirse toplantıyı terk ederiz diye buna da tepki gösterip karşı çıktılar.

Türkiye ile Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi

Lozan Barış Konferansı'nda azınlıklar ile ilgili alınan kararlardan biri de Türkiye ile Yunanistan arasındaki zorunlu nüfus mübadelesidir (karşılıklı nüfus değiştirilmesidir). Lozan Barış Konferansı'nın 13 Aralık 1922 tarihli oturumunda azınlıklar konusu çok tartışılan konulardan biridir. Konferansı yöneten İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, zorunlu nüfus değişimi konusu görüşülürken, "Konferansın amacı, gelecek için bir çözüm hazırlamaktır. Düşünülmekte olan çözüm yolunun zorunlu nüfus mübadelesi olmasına kendi hesabıma çok üzülmekteyim. Bu çözüm baştan aşağı sakat bir yoldur. Dünya gelecek yüz yıl boyunca bunun acısını çekecektir. Böyle bir çözüm yolundan tiksinmekteyim," şeklinde konuşur.

Büyük Taarruz'dan ve İzmir'in düşmesinden yaklaşık altı ay önce, 22 Mart 1922 tarihinde Paris'te toplanacak bir konferansa katılmak üzere 1 Mart 1922 tarihinde yolan çıkan Yusuf Kemal Bey (Dışişleri Bakanı), önce Paris'e gider ve Fransız Başvekili Poincaré ile görüşür. Daha sonra İngiltere'ye geçer ve Londra'da İngiliz Hariciye Vekili Lord Curzon ile iki kez görüşür. Yusuf Kemal Bey, bu temaslarında Ankara Hükümeti'nin gelecekte nasıl bir Türkiye özlemi içinde olduğunu Poincaré ve Lord Curzon'a anlatır. Görüşmelerde Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların geleceği meselesi gündeme gelir.

Yaklaşık bir ay süren Avrupa seyahati sonunda Ankara'ya dönen Yusuf Kemal Bey, bu seyahati sırasında yaptığı diplomatik temasları 4 Nisan 1922 günü TBMM'nin gizli oturumunda milletvekillerine anlatır. Bu konuşma esnasında Lord Curzon ile 18 Mart 1922 tarihinde yaptığı görüşmeyi özetleyen Yusuf Kemal Bey milletvekillerine şunları söyler:

'Avrupa'da bizim aleyhimize düşmanların kullanabileceği en büyük silah ekalliyetler (azınlıklar) silahıdır. Binaenaleyh ben ikinci gün kendisine (yani Lord Curzon'a) gittim ve ilk evvel kendisine ekalliyetlerden bahsettim ve bunu ikiye ayırdık. Rum ekalliyetleri için mübade ile esasını teklif ettim ve dedim ki: Biz, devamlı sulh istiyoruz ve bunun için bu suretle bizi onlardan, onları bizden emin kılmaktır. Bundan sonra, bizde kalacak Rumlarda harici bir fikir vardır. Bir gün Türkiye'yi parçalayacağız, burayı oraya (Yunanistan'a) raptedeceğiz. Buraların Türkiye'de kaldığı sabit olmalıdır ki, birbirimizin elini tutalım. Birbirimizle iyi geçinelim. Bundan iyisi ise onları rahat yaşayabilecekleri yerlere göndermek ve Müslümanları da rahat yaşayabilecekleri bir yere celbetmek lazımdır. Bianenaleyh bu suretle bu meseleyi cezrî (kesin) bir surette halletmek demektir. Emin bir esas koymaktır ve Şarkta (bundan) böyle Müslümanlarla Hristiyanların münasebatı iyi olur dedim. Biz, bunu diğer bir şey olarak teklif etmiyoruz. Nitekim Yunanlılar, Bulgarlarla bu bapta bir muahede yapmışlar ve biz de vaktiyle Venizelos'la bir mukavele akdetmişizdir ve bunun için İzmir taraflarında Muhtar Bey'in riyaseti altında bir komisyon teşekkül etmişti. İşte bunun sureti halli için size ilk teklifimiz budur. Bunun üzerine dediler ki: Türkiye'de bulunan Hristiyanları kaldırıp Yunanistan'a göndermek pek güçtür. Ben de dedim ki: Fakat evvelemirde (öncelikle) İzmir civarında bulunan Rumlarla yapalım ve diğer aksamı memalikte (ülkenin diğer kısımlarında) kalacak Hristiyanlar ise, biz açık söylüyoruz: İtilaf Devletleri'nin yekdiğeriyle veyahut muhasımlarıyla kabul edilmiş olan (azınlıkların korunması ile ilgili) esasları biz de kabul ederiz. Bu da onlara teminat olsun (dedim).'

Yusuf Kemal Bey, İngiliz Hariciye Vekili Lord Curzon ile yaptığı görüşmede İtilaf Devletleri ile Bulgaristan arasında 27 Kasım 1919 tarihinde imzalanmış olan Neuilly-sur-Seine Antlaşması'nı gündeme getirmektedir. Bu antlaşmanın 56. maddesine ve Yunanistan ile Bulgaristan'ın aynı gün imzalamış oldukları ayrı bir ek protokole göre, itilaf devletleri, Bulgaristan ile Yunanistan arasında etnik, dini ve anadil bakımından azınlık olanların karşılıklı olarak, fakat isteğe bağlı bir biçimde mübadelesini karara bağlamıştır."[135]

---

[135] *Türk Milliyetciliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, Ayhan Aktar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 100-102.
-Mübadele Bibliyografyası: Lozan Nüfus Mübadelesi ile ilgili Yayınlar ve Yayımlanmamış Çalışmalar. Müfide Pekin ve Çimen Tuğran (haz.), İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı, 2002.
-Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler. Önsöz: İsmet İnönü, Takım I, Cilt I, Kitap I, çeviren Seha Meray. Ankara: AÜSBF Yayını, 1969.

Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan zorunlu nüfus değişimi sonucu 1923-1924 yılları arasında Anadolu'dan Yunanistan'a 1.200.000 Rum gitmiş, Yunanistan'dan Türkiye'ye 400.000 Türk göçmen gelmiştir. Gelen Türklerin arasında Türkçe bilmeyen Türkler, Anadolu'dan Yunanistan'a giden Rumların arasında Rumca bilmeyen Rumlar çoğunluktadır.

Konferansın Azınlıklar Alt Komisyon Raporu

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, azınlıklar alt komisyonu azınlıkların korunması konusunu çözüme kavuşturmak için on altı oturum yapmıştır. Azınlıkların tanımı, azınlıklara af, doğuda Ermenilere, Kürtlere, Nasturilere, Keldanilere ve Asurilere yer verilmesi, azınlıkların askerlik vazifesi yerine bedel ödemesi konularında anlaşamadıklarını belirten, ancak azınlıkların korunması amacıyla 9 madde içinde görüşünü Genel Kurul'a bildiren rapor 7 Ocak 1923 tarihinde açıklandı.

Azınlıkların Korunması Amacıyla Antlaşmaya Giren Maddeler

Lozan Barış Konferansı'nda azınlıklar konusunun Genel Kurul'da ve Azınlıklar Alt Komisyonu'nda yapılan tartışmalar sonucu asıl antlaşmaya yerleştirilmesi istenen azınlıkların korunması maddeleri alt komisyon raporuna Ek (B) olarak dokuz madde halinde önerilmiştir.

Barış Konferansı'nda tartışılan tüm konular alt komisyonlarda kararlaştırılan şekliyle genel kurula gönderilmiştir.

Alt Komisyonun 1 no ile başlayıp 9 no ile biten azınlıkların korunması konusu Genel Kurul'da 37 ile 45 nolu maddelerde şeklini almıştır.

Antlaşmanın ikinci bölümünün başlığı azınlıkların korunması olmasına rağmen madde metinlerinde azınlık sözcüğü geçmemektedir. Azınlık deyişi yerine, Müslüman olmayanlar sözcüğü kullanılarak Türkiye'deki azınlıklar tanımlanmaktadır. (azınlıklar, ekalliyet, gayrimüslim tebaa, reaya tabirleri hep aynı şeyi ifade etmektedir.) Lozan Barış Konferansı'nın alt komisyonunda yapılan on altı oturumda, müt-

tefiklerle Türk delegeleri arasında çetin tartışmalar geçmişti. Azınlıklar alt komisyonu başkanı İtalya başdelegesi, azınlık kavramını tanımlarken, soy, dil, din ve kültür kavramlarının tümünü kapsaması gerekir diye ısrar ediyordu. Türk delegeleri ise yalnız din esasına göre etnik kimlik olmalıdır diye savunuyorlardı. Türk delegasyonundan Dr. Rıza Nur, "Türkiye'de yalnız din azınlıkları vardır, soy, dil ve kültür diye söylemleriniz de bize uygun değildir. Türkiye'de Kürtler, Çerkezler, Lazlar hepsi Müslümandırlar. Aralarında soy farkı yoktur. Türkiye bu teklifinizi kesinlikle reddediyor," diye konuşuyordu.

Genel kurul toplantı tutanaklarında da görüldüğü gibi, İsmet Paşa azınlık tanımında yalnız din esasının alınmasında ısrar ediyor ve hiçbir öneriyi kabul etmiyordu. Konferansın genel kurulunda ve alt komisyonda bu konu çok tartışıldı. Zaman zaman toplantı bu nedenle kesintiye uğrama tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu. İtilaf Devletleri'nin azınlık tanımında soy, dil, din ve kültür kavramları da dahil edilerek, en azından Türkiye'de yaşayan gayrimüslimler dışında kalan Kürtler de kapsam içine alınmak isteniyor veya o tarihlerde Milletler Cemiyeti'nin tanımladığı azınlık tanımı da Türk delegelerine kabul ettirilmek isteniyordu.

Azınlık tanımını genişletmeye muvaffak olmayan İtilaf Devletleri, ister istemez azınlık tanımını, Türk delegelerin ısrarla istedikleri "müslüman-olmayanlar" tanımıyla kabul etmek zorunda kaldılar. Konferansta çetin geçen tartışmalar sonucu, azınlıkların tanımı, azınlık hakları ve azınlıkların korunması amacıyla antlaşmanın 37-45. maddeleri düzenlenerek kabul edildi. Antlaşmanın I. bölümü (1-45) Siyasi Hükümler adını taşır. Birinci bölümün üçüncü kısmı Azınlıkların Korunması adı altında 37-45. maddelerinde ele alınmıştır. Genel kurul da antlaşmayı beş bölümden ve 143 maddeden oluşacak şekilde sonuçlandırmış ve 24 Ağustos 1924 tarihinde antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Lozan Antlaşması'nda Müslüman Olmayan TC Vatandaşlarının Durumunu Düzenleyen Maddeler

Lozan Antlaşması'nın "Azınlıkların Korunması" başlığı altındaki III. Bölüm'ü oluşturan 37-45. maddeleri Türkiye'deki azınlıkları "gayrimüslimler" olarak tanımlamaktadır. Lozan Antlaşması'nın Müslüman olmayanlar konusuyla ilgili maddeleri metinde olduğu gibi değil, özetlenerek yazılmıştır.

37. Madde: Bu madde ile 37-45 nolu maddelerin bir bütün olduğu ve temel yasalar olarak kabul edilmesi gerektiği anlatılmıştır.

38. Madde: Azınlıkların din, dolaşım ve göç özgürlüklerini düzenleyen maddedir.

39. Madde: Bu madde ile medeni ve siyasi hak eşitliği, ayrıca mahkemelerde azınlık dilini kullanma hakkı tanınmaktadır.

40. Madde: Azınlıkların okul, hastane, kilise, manastır ve hayır kurumlarından açık olanların korunması ve geliştirilmesine olanak yaratılması, dinsel törenlerine ve dillerini kullanmalarına engel çıkarılmaması hükmünü içeren maddedir.

41. Madde: Azınlıkların anadilde eğitim yapabilmesi, eğitim kurumlarının korunması, yenilerinin açılması ile ilgili hükümler içeren maddedir.

42. Madde: Bu maddede aile hukuku, gelenek, görenek ve din kurumlarına ilişkin güvenceler yer almaktadır.

43. Madde: İnanç özgürlüğünü hükme bağlayan maddedir.

44. Madde: Azınlıklarla ilgili bütün bu hükümlerin Milletler Cemiyeti güvencesinde alındığını, bu hükümlerin Cemiyet Konseyi çoğunluk kararı olmadan değerlendirilemeyeceği ilkelerini içeren maddedir.

45. Madde: Bu madde ise taraf ülkeler (Türkiye ve Yunanistan) için azınlıkları koruyan maddelerin bir bütün olduğunu, bu ülkelerden herhangi biri bu maddelerden birini veya tamamını uygulamaktan kaçınırsa diğer ülkenin buna karşı misilleme yetkisinin olmadığını belirten maddedir.

Azınlıkların Aile Hukuku ile ilgili 42. Madde ve Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin Ankara'ya Yazdıkları Mektuplar

MADDE 42

Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla (statüleriyle, aile hukukuyla) kişisel durumları (statüleri, kişi halleri) konusunda, bu sorunları, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı kabul eder.

Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle, ilgili azınlıklardan her birinin, eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümeti'yle Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst-hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.

Lozan Barış Konferansı'nda müzakere edilen azınlıklar konusundaki 42. madde, Genel Kurul ve alt komisyonda çok tartışıldı. İtilaf Devletleri, özetle, azınlıkların evlenme, boşanmaları özel aile hukuku niteliğindedir, eskiden beri alışageldikleri evlenme kuralları kilisede ve havralarda yapılırdı. Bu kuralı eskisi gibi yapadursunlar tezini savunuyordu. Türk delegeleri ise, Türkiye devleti yeni kuruluyor, çağdaş ülkelerde uygulanmakta bulunan yasaların eşdeğeri Türkiye'ye getirilip uygulanacaktır, görüşünü savunuyor ve İtilaf Devletleri'nin önerilerini kabul etmiyorlardı. Türk delegelerinin vatandaşlar arasında ayrım yapılması doğru değildir, görüşleri ve ısrarları sonucu 42 nolu madde bir

ara çözüm olarak yazıldı. Maddenin ikinci paragrafında görüldüğü gibi, azınlıklar kendi aralarında kuracakları bir komisyonda kişisel durumlarıyla ilgili sorunlarını kendilerini çözmeyi öneriyor. Ancak bu maddenin ikinci paragrafının uygulanmasını Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler, Ankara, Adalet Bakanlığı'na ayrı ayrı müracat ederek bu ayrımın yapılmasını istemediklerini bildirdiler. Burada dikkat edilmesi gereken özellik, yalnız Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler maddenin ikinci paragrafının uygulanmamasını istediler. Lozan Antlaşması'nda, azınlıkların tanımında kullanılan "Müslüman olmayan" tabiri ile hukuken azınlık sayılması gereken Süryaniler ve diğerleri ise, 42. madde için Ankara'ya müracaat etmediler. Süryanilerin bu konudaki iddiaları özetle şudur:

"Biz Süryaniler, azınlık olmadığımızı, bu ülkede 5500 yıldan beri, İslamiyet'in dört halifesi, Selçuklu devletleri, Osmanlı devletiyle yaşadık ve şimdi de Türkiye Cumhuriyeti devletinde de aynı görüş ve davranışlarımızla yaşadığımızı, Kurtuluş Savaşı'nda başkaları gibi dış güçlerin oyununa gelmediğimizi, sempati dahi duymadığımızı, devletin kuruluşu arifesinde Patriğimiz III. İlyas Şakir'in Ankara'ya giderek Atatürk'e Süryanilerin bağlılıklarını bildirdiğini, Lozan Barış Konferansı'nın başından beri azınlık olmadığımızı ilgililere bildirdik. Bu nedenle biz Süryaniler 42. madde bize uygulanmasın diye müracaat edersek, Lozan Antlaşması'ndaki azınlıkların korunması maddelerini kabul etmiş oluruz. Bu nedenle 42. madde bizi hiçbir şekilde bağlamaz," diyorlardı ve halen de bu tezlerini savunmaktadırlar. Süryaniler bu savı yapmakla azınlık olmadıklarına o kadar inanıyor ki, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana yapılan uygulamalarda, Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerine yapılan işlemlerin aynısı onlara da uygulanmasına rağmen, kendilerine azınlık sıfatının kullanılmasını bir türlü kabullenemiyorlar. Onlara yasal olarak yapılan uygulamalardan ziyade, sıfat olarak azınlık tanımını gururlarını kıracak şekilde algılıyorlar. Süryaniler biz azınlık değiliz demelerinin bir gerekçesini de şöyle açıklarlar: "Lozan Barış Konferansı'nda azınlıklar konusu tartışılırken biz azınlık statüsünü kabul etmediğimizi yetkililere bildirdik. Azın-

lıklar konusu Lozan'da Ermeni, Rum ve Yahudiler için konuşuldu. Her ne kadar Lozan'da azınlıkları gayrimüslim olarak tanımlamasına rağmen Osmanlı'da ve Türkiye'de azınlık denince hep akla Rum, Ermeni ve Yahudi gelir ve biz Süryaniler de bunu böyle algılıyoruz. İtilaf Devletleri Doğu Anadolu'da ayrı etnik kökenden söz ederken, Asuriler-Keldaniler ve Nasturileri de dile getirdiler. Ancak Süryaniler hakkında hiç kimse bir söz dahi söylemedi. Hal böyle iken bizi nasıl azınlık sayıyorsunuz? Sayı itibariyle azınlıkta olduğumuzu biliyoruz. Ancak azınlık sıfatını vatandaşlık kavramı ile ilişkilendiremezsiniz."

Süryanilerin biz azınlık değiliz deyişlerine katılan bazı hukukçular da vardır. Örneğin, Av. Yuda Reyna ve Av. Ester Moreno Zonana, ortaklaşa yazdıkları *Cemaat Vakıfları* adlı kitabın 72. sayfasında Lozan Antlaşması Dışında Mütalaa Edilen Bir Cemaat Başlığı altında şöyle demektedirler:

"*Yurdumuzda Rum, Ermeni ve Musevi topluluğu yanında sayıları 15 ila 20.000 civarında olan Süryani topluluğu yaşamaktadır.*

Dünyadaki sayıları beş milyon civarındadır. Lozan Antlaşması'nda (Müslüman olmayan) azınlıklar, Anayasa Mahkemesi kararlarına ve resmi görüşe göre (Rum-Ermeni-Museviler) olup, Süryaniler antlaşma kapsamı dışında mütalaa edilmiştir. Keldaniler ve Gürcüler de aynı durumdadır."

Süryaniler ve Keldanilerin azınlık sayılmaması gerektiğini söyleyen deneyimli ve kanunun duayeni sayılan Yargıtay 8. Hukuk Dairesi Üyesi Sayın Yusuf Uluç, 2008 yılında yayımlanan *Vakıflar Hukuku ve Mevzuatı* adlı geniş kapsamlı eserinde azınlıklarla ilgili yazısında şöyle demektedir:

"Hukukta yabancı, "bir devletin kendi uyruğunda olmayan "gerçek" ya da "tüzel" kişilere tanıdığı statü" olarak tanımlanmaktadır. İç Hukuk sistemlerinde yabancılar, vatandaşlara göre daha sınırlı hak ve yükümlülüklere sahiptir.

Türk Yabancılar Hukuku'nun temel kurallarından en önde geleni karşılıklılık esası, öğretide en az iki devlet arasında uygulanan ve

her birinin ülkesinde diğerinin vatandaşlarına aynı nitelikteki hakları karşılıklı tanımalarını ifade eden bir ilke (kural= prensip) olarak ifade edilmektedir. Bu prensibe göre; bir yabancının Türkiye'de bir haktan yararlanabilmesi, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının da o yabancının ülkesinde aynı tür ve nitelikte olan haklardan yararlandırılmasına bağlıdır. Karşılıklı işlem esası, antlaşma ile ya da kanunla konulabilir.

Türk Hukukunda, yabancı statüsünde olan kişilerle ilgili yasal düzenlemeler, yabancıların yerleşimi, seyahat özgürlüğü, çalışma hakkı, mal edinme ve miras haklarına ilişkin kanun ve diğer düzenleyici işlem hükümlerinin dışında yerleşmiş (teamül) kuralları ve yargı organlarının kararlarıyla belirlenen karşılıklılık (mütekabiliyet) esasına dayanmaktadır.

Yapılan (yabancı) tanımı ve statüsü ile belirlenen somut ve hukuki olgular karşısında; Türkiye'de yaşayan azınlıkların, yabancı statüsünde olmadıkları, Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları oldukları açıktır. Çünkü;

1. Türkiye'de bulunan azınlıklar, başka bir devletin uyruğunda değildirler. Tam aksine T.C. vatandaşıdırlar.

2. Mütekabiliyet ilkesi bakımından, en az iki devlet olacaktır. Zira karşılıklılık (mütekabiliyet) esası, en az iki devlet arasında uygulanan bir ilkedir.

3. Azınlıklar bulundukları ülkenin vatandaşı olduklarından, vatandaşı (uyruğu) oldukları ülke ile aralarında karşılıklılık prensibi söz konusu olamaz.

4. Yabancı bir ülkede bulunan örneğin Yunanistan'da bulunan Batı Trakya'daki Türk asıllı azınlığa Yunanistan tarafından yapılacak haksız ve kötü bir muamele nedeniyle karşılıklılık (mütekabiliyet) esası (kuralı) uygulanmak suretiyle Türkiye'de bulunan Yunan asıllı ancak, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan azınlığa Türkiye tarafından yapılacak bir haksız ve kötü muamele hiçbir surette VATANDAŞLIK anlamı ile bağdaşmaz. Çünkü bu davranış kendi öz vatandaşına karşı yapılan haksız ve kötü muamele olarak değerlendirilmesi sonucunu doğu-

rur. Örnekte açıklandığı biçimde Yunanistan tarafından Türk azınlığa yapılacak haksız ve kötü muamele ya da uygulamalara karşı hiç şüphesiz mücadele edilecek ve bu mücadele; o ülkenin hukuk sistemi içinde veya uluslararası hukuk ile evrensel hukuk kuralları ve uluslararası sözleşmelerde yer alan hukuksal ilkeler gözetilerek, uluslararası platformlarda yapılmalıdır. Çünkü, karşılıklılık ilkesi, kendi vatandaşlarımıza, yabancı bir ülkenin azınlık durumunda bulunan kendi vatandaşlarına yaptığı kötü bir muamelenin sonucu ve karşılığı olarak uygulandığı takdirde, amacından uzaklaşır. İlke olmaktan çıkar. Bu nedenle vatandaşlık anlayışından uzaklaşmamak gerekir.

5. Müslüman olmayan azınlıklardan sayılması gereken ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan "Süryaniler ile Keldaniler"in bu isimlerle anılan bir devletleri de olmadığından zaten "yabancı" statüsünde kabul edilmeleri mümkün olmadığı gibi, mütekabiliyet esasının (ilkesinin) bunlar açısından uygulanması da mümkün bulunmamaktadır."

Sayın Yusuf Uluç Bey'den başka Süryanilerin azınlık olarak sayılmaması gerektiğini söyleyen bir başka isim de değerli hukukçu ve aynı zamanda Anayasa Mahkemesi Başkanlığı yapmış olan, Türkiye Cumhuriyeti 10. Cumhurbaşkanı Sayın Ahmet Necdet Sezer'dir. Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı olması nedeniyle kutlama ziyaretine giden Süryani heyeti İstanbul ve Ankara metropoliti Sayın Filüksinos Yusuf Çetin, 10. devre vakıf yönetim kurulu başkanı Sayın Fehmi Aras, ikinci başkan Sayın Yakup Gürdal'dan oluşuyordu. Süryani Kadim Ortodoks İstanbul Vakıf Başkanı, Sayın Cumhurbaşkanı'na Süryanilerin vakıflarının sorunlarını anlatırken, Cumhurbaşkanı, "Süryanilerin azınlık sayılmamaları gerekir," diye cevap verir. Vakıf Başkanı, *"Sayın Cumhurbaşkanım, biz Süryaniler de hep böyle olduğunu söyleyip durmamıza rağmen, ne yazık ki bürokrasi, Lozan Antlaşması'ndaki tanımı öne sürerek bize azınlık muamelesi yapıyor. Buna engel olamıyoruz. Örneğin bizim vakıflarımıza azınlık vakıfları işlemi yapıyorlar ve illerdeki azınlık masasına bağlı olarak denetim yapıyorlar,"* diyerek uygulamayı Sayın Cumhurbaşkanına anlatır.

Süryanilerin azınlık sayılıp sayılmaması konusu ile ilgili Mardin'de olan bir olayı anlatmadan geçmek istemiyoruz. Olay özetle şöyledir:

Lozan Barış Konferansı'nda alınan kararlardan biri de, Anadolu'daki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin karşılıklı olarak değiştirilmesidir (mübadele). 1924 yılında bu karar uygulanırken Mardin'e Suriye'den Fransa'yı temsil eden üç kişi geliyor. O tarihte Mardin'de Vali Tevfik Hadi'dir. Yabancılar valiye, "Mardin ve çevresinde Ortodoks Süryaniler çoktur. Bunların Lozan Antlaşması'ndaki mübadeleden yararlanmak isteyip istemediklerini öğrenmek istedik. Bu konuda bize nasıl yardımcı olabilirsiniz?" diyorlar. Mardin Valisi 1915 yılından beri muhtarlık yapan Yusuf Amun'u (Gürdal) çağırıyor ve diyor ki, "Yusuf Efendi, gördüğünüz gibi bizi ziyarete gelen beyler Mardin ve çevresinde büyük çapta Ortodoks Süryaniler vardır. Bunların Lozan Antlaşması'ndaki mübadeleden yararlanmak isteyip istemediklerini öğrenmek istiyorlar. Siz bunlara ne diyeceksiniz?" Yusuf Amun bu soruya, "Sayın valim, siz de biliyorsunuz. Biz Süryaniler Rum değiliz, biz bu vatanın evlatlarıyız. Lozan Barış Konferansı başlamadan önce ve sonra da biz Süryaniler azınlık olarak sayılmayı kabul etmiyoruz. Bizim dünyada tek bir vatanımız vardır. O da Türkiye Cumhuriyeti ulusudur. Bizim bir yere gitme düşüncemiz olmamıştır ve olmayacaktır. Kaldı ki Yunanistan ile tarihte hiçbir ilişkimiz olmamıştır ve olmayacaktır. Yoksa Türkiye Cumhuriyeti'nin Mardin temsilcisi olarak siz bizi buradan kovmak mı istiyorsunuz?" diye yanıt veriyor.

Bunun üzerine vali, gelen yabancılara "Siz de gördünüz. Ümit ederim tercümanınız Yusuf Efendi'nin sözlerini aynen tercüme etmiştir. Süryaniler hep bizim sadık vatandaşlarımız olmuşlardır. Bundan sonra da böyle olacaklarından şüphem yoktur," diyerek konuyu kapatır. [136]

Yukarıda anlatıldığı gibi, Süryaniler, cumhuriyetin kuruluşundan beri geçen 88 yıldır (2010 yılına göre) kendilerine uygulanan azınlık statüsünü görmezlikten gelerek biz azınlık değiliz diyorlar.

---

[136] Yusuf Amun 1886-1977 yılları arasında 91 yıl yaşamıştır. 1962 yılında kızı Leman ile evlenerek damadı oldum. Bu olayı kendisinden bizzat ben dinledim. Kitabı yazarken bir hata yapmamak için kayınbiraderim Davut Bey'den tekrar ve en ince noktasına kadar tekrar dinledim. Rahmetli, 1915-1927 yılları arasında Mardin'de muhtarlık yapmıştır, Mardin eşrafındandır (Yakup Tahincioğlu).

Rumların Müracatları[137] **:**

Adalet Bakanlığı'nın Yüce Katına,

Lozan Antlaşması'nın 42. Maddesinin 1. fıkrasının amir hükmü gereği, İstanbul'daki Rum ve diğer azınlıkların; milli, ailevi ve kişilik hukukunu belirleme için özel bir komisyonun oluşması istenmektedir. Hal böyle iken, tüm dünyayı hayretler içinde bırakan gelecek için yapılmış inkılaplar var iken, özel bir hukuk komisyonunun oluşumuna gerek kalıp kalmadığının sorulması üzere Rumların bulundukları semtlerden tanınmış 22 kişilik bir komisyon oluşturup, konu yorum bırakmayacak şekilde tartışılıp karara bağlandı.

Büyük Türk Milleti ile bizler yüzlerce senedir beraberliğimizde görüldüğü gibi Batı medeniyetine doğru ilerlemek azim ve gayreti içinde iken, daha net görülmesi amacıyla hukukta her zaman önde olan İsviçre'den yeni kanunlar getirip uygulamaya konması ve Anayasa, yasalar ve yönetmeliklerle her vatandaşın eşit hakka sahip olduğunun kabul edilmesine rağmen, azınlıklar için özel bir hukuk oluşmasını istemek doğru olamayacağının bilinci içinde 42. maddenin uygulanmasına gerek olmadığını bildiririz.

Evlenecek çiftlerin devlet nikâhı yapıldıktan sonra dini nikâhın serbest bırakılmış olması karşısında ancak Ortodoks kiliselerimizde dini nikâh yapılmaktadır. Bu durum karşısında mevcut yasaların uygulanmasında varken hiçbir kimsenin ve bizler Rum azınlığı olarak ek bir hukuki isteğimizin olmadığını saygı ile bildirir, Türk milleti ile beraberlikten tam adalet ve eşitlik ve ayrımcılık yapılmayacağına emin olduğumuzu arz ve rica ederiz.

Ermenilerin Müracatları:

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Adalet Bakanlığı Yüce Makamı'na dileklerimizin arzıdır.

Yüce Türk Milleti'ni temsil eden şerefli Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan halkın bir bölümü de Türk Ermenileri olup "Millet-i Sadıka" sıfatına erişmiş olan ve güçlü bağlarla mukaddes vatana bağlılıklarını

[137] Müracaat mektupları o günkü dille yazılmıştır. Kolay anlaşılsın diye bugün kullanılan Türkçe'ye çevrilmiştir. (y.n.)

her ortamda kanıtlamış devletin gerçek evladı değişine hak kazanmış, her türlü hizmetleri şerefle yerine getirmiş olan bizlere tekrar verilecek emirleri eskisi gibi ifaya amade olduğumuzu bildirir:

Yüce Millet Meclisi anayasasında Ermeni camiasını da bir Türk vatandaşı gibi görmesinden bizler, Türkiye Ermenileri olarak şeref duyar, teşekkür eder, minnet duyduğumuzu belirtiriz

Saltanat döneminde eskiden kalma İslam Hukuku ile yönetilirken, bu kez yüce Cumhuriyetimizde din işleri ile devlet işleri birbirinden ayrıldığına göre, laik yönetime karar verilmiş olması, hastanelerimiz, hayır cemiyetlerimiz, kiliselerimiz ve okullarımızı altmış beş seneden beri ruhani kişilerin dışında sivil kuruluşlarıyla yönetilmesinde de görüldüğü gibi gerçekten laik yönetim şekli zaten kanıtlanmış olan Ermeni cemaati, bu kez İsviçre gibi medeni bir memlekette uygulanan yasaların ülkemizde uygulanmasına geçilmekte verilen kararlarla taçlandırılmasını memnuniyetle karşılamıştır.

Yüce Cumhuriyet Hükümeti'nin uygulamaya koyacakları aile ve kişisel hukuk yasalarını göz önünde bulunduran Türk Ermeni cemaati, Lozan Antlaşması'nın amir hükmü gereği patrik başkanlığında toplanan sivil komisyonunda konu tartışılarak, yüce Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasasınca garanti altına alınan yasalar, yönetmelikler ışığında, evlenecek çiftlerin önce devlet nikâhı yapıldıktan sonra istenildiğinde dini nikâhlarını kilisede yapabileceklerine göre herhangi bir dini sakınca kalmayacağını ittifakla karara bağlamış ve hükümetimizin gösterdiği hassasiyetten dolayı minnettarlığımızı beyanla tek kudret olan Allah'a şükürlerle Ermenilerin eskiden olduğu gibi vatanlarına, devletlerine bağlılıklarına zeval gelmemesini dileyerek ve özellikle arz ederiz. Ferman emir buyuranındır.

Musevilerin Müracatları:

Medeni milletlerde uygulanmakta olan din işleri ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması esasını belirleyecek yasaların çıkarılacağı ve laiklik kurallarının ülkemizde de tamamiyle uygulanacağına göre, Mu-

sevilerle ilgili kişilik ve aile hukuku hakkında görüşümüzün istenmesi karşısında Hahambaşı Efendi'mizin başkanlığında ruhani ve cismani (sivil) kişilerce toplanan meclisimizde alınan kararı yüce Cumhuriyet Hükümeti'ne arz etmeyi bir vazife olarak görmektedir.

Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi mucibince azınlıkların örf ve âdetleri konusunda bir komisyon tarafından saptanması gerektiğine amir hüküm iken, adı geçen antlaşmanın imza edildiği tarihte yürürlükte bulunan İslam Hukuku'na dayalı şeriat esasına göre düzenlenmiş azınlık hukukunun artık uygulanmaması karara bağlanmışken, ek olarak Musevilerin kişilik ve aile hukuku için özel bir hukuk yapmanın bir anlamı kalmadığı gibi, yeni çıkacak yasalarda laik anlayışa göre herkes için uygulanacak hukuktan Museviler memnun kalacaklardır. Esasen Museviler yaşadıkları her ülkede yeniliğe karşı gelmedikleri gibi, tam tersi her gerçek yeniliklerin ve yasaların çıkışına yardımcı oldukları bilinen bir gerçektir. Türkiye Cumhuriyeti yeni düzen yanında din işleri ile devlet işlerini birbirinden ayırt edeceklerini ilan etmeleri kendimizi öteden beri vatanın öz evlatları olarak saydıklarından ayrıyeten özel bir uygulama yapılmasına razı olmamaktadırlar.

Kaldı ki, yeni düzenlenecek yasalardaki şahsi hukukun medeni ülkelerdeki cari olan kişilik ve sosyal hukuklara eşit olmasından Türkiye'de yaşayan herkesin ve bu arada biz Musevilerin de memnun ve mutlu olacağından şüphe duyulmamalıdır. Bu arada nikâh ve boşanma konusunda yeni uygulamanın yanında isteyen Musevilerin yasal işlemler olduktan sonra hahambaşı kurumunda dini nikâhlarını yapabilir kuralı karşısında herhangi bir engel kalmamış olur. Bu durum karşısında yukarıda yazılı gerekçeler ile Türk Musevilerin özel bir uygulama yerine medeni memleketlerde uygulanan kişisel ve sosyal haklardan yararlanacaklarına inanıyor ve memnuniyetini sunarken Türkiye Cumhuriyeti'nin gösterdikleri hassasiyetten mutlu ve minnettar kaldıklarını arz ediyoruz.

Süryanilerin Lozan Antlaşması'ndaki Azınlıkların Korunması Konusundaki Kararlarla İlgili Düşünceleri

Türkiye'de yaşayan Süryanilerin, Lozan Antlaşması'nın 37-45. maddelerinde yazılı azınlıkların korunması maddeleri ve günümüzde gelinen durumla ilgili olarak ileri sürdükleri düşünceler özetle şöyledir:

"Süryaniler olarak, Lozan'da azınlık tanımı yapılırken Müslüman olmayan Türk vatandaşları azınlık olarak kabul edildiği için adeta otomatikman azınlık statüsüne tabi tutulduk. Oysa tek istediğimiz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları arasında bir ayırım yapılmaması ve Müslüman vatandaşlara tanınan hakların bize de tanınmasıydı. Devletine son derece bağlı ve hiç sorun çıkarmayan bir toplum olarak bunun en doğal hakkımız olduğunu düşünüyoruz.

Öte yandan Lozan Antlaşması'nda azınlıkları koruyan maddeler yalnız aile hukuku ve din hürriyeti ile sınırlı değildi. Azınlık olarak tanımlananların tüm vatandaşlık haklarından da yararlanması karar altına alınmıştı. Bu nedenle Lozan'da alınan kararlar tam olarak ve yaşamın her alanında uygulanmalıydı.

Lozan Antlaşması'nın üzerinden 87 yıl geçmiştir. 87 yıl sonra ne dünya o günlerin dünyasıdır ne de Türkiye o günlerin Türkiyesi'dir. 21. yüzyılın sonunda küreselleşen dünyada en çok konuşulan dillerin sayısının 10'u geçmeyeceğini, devlet vatandaşlığı deyimi yerine dünya vatandaşlığı kavramının yer alacağını tahmin ediyoruz.

Kaldı ki Lozan Antlaşması'ndan sonra imzalanan uluslararası antlaşmalar ve bunlara ek olarak Anayasamızın konumuzla ilgili maddeleri sonucunda Lozan Antlaşması'nda azınlıkları korumayı amaçlayan maddeler aşılmış ve uygulamada hukuki bir fonksiyonu kalmamıştır. Buna ek olarak Anayasası'nda, vatandaşlar arasında dil, din, etnik köken, cinsiyet ve renk bakımından ayrım yapılamayacağı ve kanunlar karşısında eşit oldukları' yazılı olan ülkemizde artık ne dini azınlıktan ne de etnik azınlıktan söz edilebileceğini düşünüyoruz."

1982 Anayasası'nın birçok maddesiyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının dil, din, etnik köken, renk, cinsiyet ve düşünce bakımından

eşit olduğu pekiştirilmiştir.

ANAYASANIN 10. MADDESİ– Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.

ANAYASANIN 24. MADDESİ– Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14'üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini âyin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dini âyin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.

ANAYASANIN 66. MADDESİ– Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür.

Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür. (Son cümle mülga: 3.10.2001-4709/23 md.)

Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir.

Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz.

Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz. Gelişmiş çağdaş ülkelerce kabul görmüş ve ülkemizdeki

hukuk kurallarımıza girmiş yukarıda sıraladığımız kuralların tümünün ülkemizde uygulandığını pek söyleyemeyiz. Ancak şunu da memnuniyetle belirtmeliyiz ki her geçen günde uygulamalardaki eksikliklerin tamamlanması için öz bir gayret sarf edilmektedir.

BÖLÜM IX

AZINLIK VAKIFLARI

Türkiye Cumhuriyeti döneminde, azınlık vakıfları konusu hiç gündemden düşmedi dersek, konuyu abartmış olduğumuzu tahmin etmiyorum. Konuyu derinliğine irdeleyebilmek için, vakfın tanımı, geçmişten günümüze dek geçirdiği değişiklikler, çeşitli zamanlarda, değişik ülkelerde uygulanışı ve ülkemizdeki yasal değişime değindikten sonra azınlık vakıflarının sorunlarını anlatmaya çalışacağız.

Vakfın Tanımı

Vakıf sözcüğü Arapça'dan gelmektedir. Sözcüğün anlamı, alıkoyma, durdurma, tutuklama, duruş, kımıldatmama anlamına gelmektedir. Vakıf sözcüğü Osmanlı dilinde vakf etmek eyleminin gerçekleştirilmesi demektir. Vakf eden kişiye vâkıf ve vakfettiği mallara da vakıf (tutuklanan) denir. Aradaki fark telaffuzdan ibarettir. Bu telaffuz farkları, Arap harfleri ve diliyle ifade edilişinden geliyor.

Vakfın Hukuki Anlamı

Bir malın ve/veya hakkın kamunun yararına sonsuza dek özgünlenmesidir. Vakf eden kişi/kişiler veya tüzel kişi, vakfettiklerini hiçbir zaman geri alamazlar. Vakıf tanımından da anlaşılacağı gibi, kamu yararı ve geri alınmama koşulu vardır.

İsviçre Medeni Kanunu'nun 80. maddesinde vakıf, bir malın veya hakkın belirli bir amaçla özgünlenmesi olarak tanımlanmıştır. 2001 yılında yeni baştan düzenlenen Türk Medeni Kanunu'nun 101. maddesi vakfın tanımını şöyle yapmaktadır:

"Vakıflar, gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve haklarının belirli ve sürekli bir amaca özgünlenmeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluğudur."

Vakıfların Tarihsel Gelişimi

Bir görüşe göre en eski vakıf İÖ 1280-1290 yıllarında Hitit Kralı Hattusilis tarafından kurulmuş vakıftır. Boğazköy kazılarında çıkarılan bir tablette yazılı öykü şöyledir: *"Kral Hattusilis düşmanı Armadataş'ı yener. Bir ev ile eklentilerini Tanrıça İştar'a tapınmak üzere vakfeder. Oğlu Duthalyas'ı bu vakfın yönetimine memur eder. Bu ev ve eklentilerini her türlü vergi ve salmalardan bağışık tutar. Her türlü saldırma ve elatmalardan korunması koşulunu koyar. Oğlu Duthalyas'ın kral olduktan sonra da bu görevi yapmaktan geri kalmamasını, tüm çocuk ve torunlarının aynı görevi sürdürmelerini ister. Yapmadıkları takdirde Tanrının lanetine uğrayacaklarını söyler."*[138]

Bu tablette yazılı oluşumun, kamu hukukundan doğan bir özgünleme olduğu kuşkusuzdur. Kral gücü ile yapılan özgünleme dışında özel kişilerin yaptıkları özgünlemelere rastlanmadığı gibi özgünlenen taşınmazların tüzel kişiliğinin bulunup bulunmadığı da bilinmemektedir. Kaldı ki, özgünlenen mallardan sadece kral soyunun yararlanması olasılığı karşısında diğer insanların bu olanaktan yoksun kalmaları oluşumun bugünkü vakıf anlamına uygun değildir.

Eski Uygurlar ve göçebe olarak yaşayan Türk topluluklarında ise, gerçek anlamda bir vakıf kurumuna rastlanamamaktadır. Sadece devlet gücü ve hükümdar isteği doğrultusunda, özel hukuk tasarrufu niteliğinde olmayan oluşumları bugünkü vakıf anlayışına göre vakıf kabul etmek olanağı bulunmamaktadır.

Eski Yunan'da, bir kimsenin bir malını diğer bir kişiye, belirleyeceği amacı değiştirmemek koşulu ile bağışlaması veya vasiyet etmesi, o kişinin de aynı malı aynı koşullarla başka bir kişiye bağışlaması ya da vasiyet etmesi vakfa ulaşmak için kabul edilen bir yoldu. Roma'da cumhuriyetin sonlarına doğru hayır, güzel sanatlar ve felsefe konuları ile ilgili kurumların kurulması gereksinimi ortaya çıkmış ve vakfı yükümlülü bağış ya da vasiyet biçiminde bir düzenlemeye girişilmiştir. Ancak bu düzenlemede tüzel kişilik konusu düşünülmediğinden kötü uygulamalar engellenememiştir.

---

[138] *Yeni Vakıflar Hukuku,* Suat Ballar, İstanbul: Bilimsel Yayımcılık, 1987, s.7.

Bu konuda ileri adım, Bizans hukukçuları tarafından ortaya atıldıktan sonra mallara tüzel kişilik tanınmış ve Roma'da da vakıflar kazandıkları kişilikle amaçlarına uygun olarak topluma hizmet etmeye başlamışlardır.

İslamiyet'ten önce vakıf niteliğine benzer mal özgünlemelerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda öncelik ise Hazreti İbrahim'e verilmektedir. Hazreti İbrahim, birçok hayır kurumu oluşturmuş ve bu arada Allah'ın evi olarak adlandırılan Kâbe'yi inşa ettirmiştir. Hamurabi ile çağdaş kabul edilen Hazreti İbrahim İÖ 2067-1961 yıllarında yaşamış olduğuna göre vakıf kurumuna benzer oluşumların başlangıcını belirtilen tarihlere götürmek mümkün olabilecektir.

Kuranı Kerim'de "vakıf" deyişi kullanılmamıştır. Bununla birlikte, vakıflara konu olabilecek hayır, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, sadaka, yararlı iş, yoksul, düşkün ve yetimin düşünülmesi gibi sosyal düşünceler Kuranı Kerim'de yer almıştır. Bu gibi konular İslam devletinin görevleri arasında olduğundan özel hukuk alanında girişimlere gerek görülmemiştir. Ancak vasiyet ile ilgili ayetler vakıflar için bir işaret sayılmıştır.

Hadislerde, vakıf kurumunu daha yakından ilgilendiren deyişler bulunmaktadır. Örneğin Kuran'da geçen "sadaka" deyişi, İslam bilginleri ve hadis yorumcuları tarafından "cari sadaka" sürekli sadaka, dolayısıyla vakıf olarak kullanılmıştır. Hazreti Peygamber'in bir diğer hadisinde "vefatında arkasında ne bir gümüş, ne bir para, ne bir köle ne de bir şey bıraktı. Yalnız beyaz dişi bir katırla, silahını ve bir de yoksul yolculara vakfettiği Fedek ve Hayber'deki araziyi bıraktı." denilmiş ve vakfetmek sözcüğü kullanılmıştır.[139]

Fatih Sultan Mehmet'in Vakıf Hassasiyeti

Fatih Sultan Mehmet'in vasiyetindeki bir bölüm şöyledir:

..... " Ben ki İstanbul fatihi abd-i aciz Fatih Sultan Mehmed bizatihi alın terimle kazanmış olduğum akçelerimle satın aldığım İstanbul'un Taşlık mevkiinde kain ve malumu'l-hudud olan 136 bap dükkânımı

[139] *Yeni Vakıflar Hukuku*, Suat Ballar, İstanbul: Bilimsel Yayımcılık, 1987, s.7-8.

aşağıdaki şartlar muvacehesinde vakfı sahih eylerim.

Şöyle ki: bu gayr-ı menkulatımdan elde olunacak nemalarla İstanbul'un her sokağına ikişer kişi tayin eyledim... Ayrıca 10 cerrah, 10 tabip ve 3 de yara sarıcı tayin ve nasb eyledim. Bunlar ki ayın belli günlerinde İstanbul'a çıkalar, bila istisna her kapıyı vuralar ve o evde hasta olup olmadığını soralar; var ise şifası şifayap olalar. Değilse kendilerinden hiçbir karşılık beklemeksizin Darülaceze'ye kaldıralar, orada salah bulduralar.

... Ayrıca külliyemde bina ve inşa eylediğim imarethanede şehit ve şühedanın kavimleri ve Medine-i İstanbul fukarası yemek yiyeler. Ancak yemek yemeye veya almaya bizatihi kendileri gelemeyenlerin yemekleri güneşin loş bir karanlığında ve kimse görmeden kapalı kaplar içerisinde evlerine götürüle..."

Not: Vasiyetnamenin son paragrafında yer alan hususların 2005 yılından itibaren Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirildiği Genel Müdür Yusuf Beyazıt'tan öğrenilmiştir. [140]

Atatürk'ün 1 Mart 1922'de TBMM'yi Açış Nutku'ndan

"Vakıflarla ilgili konulara gelince, bilinmektedir ki, vakıflar memleketimizin mühim bir servetini teşkil eder. Bu servetten millet ve memleketin gerektiği şekilde istifade edebilmesi için Şer'iyye Vekaletiyle beraber bütün Bakanlar Kurulunun ve hatta Yüce Meclisin bu hususu ehemmiyetle tetkik ile bu büyük müessesenin haraplıktan korunmasını ve memlekete faydalı bir hale konulmasını temenni eylerim.

Efendiler!

Vakıfların varoluş esprisi göz önüne alınınca; bunun dini müesseseler ile beraber hizmet ve sosyal dayanışmayı hedeflediği ortaya çıkar.

Vakıfların imarethaneler, bimarhaneler, hastahaneler, kütüphaneler, kervansaraylar, hamamlar, çeşmeler, mektepler, medreseler ve diğer irfan müesseselerini kapsamış olması, vakıflara ait konuların çözümünde uyulması zorunlu olan esasları göstermektedir."[141]

---

[140] *Vakıflar Hukuku ve Mevzuatı,* Yusuf Uluç, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008, s. 4.
[141] *Vakıflar Hukuku ve Mevzuatı,* Yusuf Uluç, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008, s. 1.

Çağımızda dünyanın birçok ülkesinde sosyal hizmet amacıyla büyük çapta vakıflar kurulmuştur. Özellikle Amerika'da, tanınmış uluslararası şirketler vakıf kurma yarışını sürdürmektedirler. Hükümetlerin yapamadığı ya da ihmal ettikleri sosyal hizmetleri güzel bir şekilde tüzel ve özel kişilerin kurdukları vakıflar yapmaktadırlar. Ülkemizde de bazı holdingler sosyal hizmet veren vakıflar kurarak büyük bir hizmet yapmaktadırlar.

Amerikan kanun yapıcısı, özel şirketlere ve kişilere vakfı özendirmek için geniş çapta vergi istisnası getirmiştir. Gerekçesi de şudur: Devlet vergiyi kamu hizmeti yapmak için vatandaşlardan topluyor. Topladığı vergi paralarını, toplarken ve kamu yararına harcarken, büyük oranda masraf yapıyor. Toplanan vergilerden toplama ve harcama masraflarını çıkardıktan sonra geriye kalan net vergi geliri büyük çapta azalıyor. Türkiye'de bazı işkolu üyelerinden toplanmakta olan vergilerde, devlet toplarken, elde ettiği gelirden fazla masraf yapmaktadır. Buna rağmen, o işkolu üyelerinden vergi adaleti bozulmasın diye vergilerini toplamaya devam ediyor. Vergiler ile ilgili bir başka konu da şudur: Bazı yazar ve düşünürler, bilerek veya bilmeyerek, Türkiye'de holdinglerin kurdukları hayır amaçlı vakıflara şirketlerinden her sene ayırdıkları fonlara karşı eleştiri getirmekte ve "Ne olacak, bu holdingler vakıflarına ayırdıkları fonları ödeyecekleri vergilerinden indiriyor. Dolayısıyla sonuçta bu paralar ceplerinden çıkmıyor, devletin kasasından çıkıyor," diye kamuoyunu yanıltmaktadırlar. Aslında holdinglerin, vakıflarına şirketlerin kârlarından ayırdıkları paraları, defterlerinde masraf yazdıkları bir gerçektir. Ancak vakıflarına ayırdıkları bu paralar şirketlerinde kalsa, verecekleri kurumlar vergisinin oranı % 20'dir. Eğer kârları şirkette bırakırlarsa, ödeyecekleri vergiler oranı % 20'yi geçmeyecektir. Geriye kalan % 80'i yine ceplerinden çıkmış oluyor. Kaldı ki her vakfın kurucuları veya yöneticileri şirketlerinden alıp defterlerinde masraf yazamazlar. Kamu yararını vakıf unvanını Bakanlar Kurulu'ndan alanlar ancak şirketlerinden aldıkları kârın %3'ünü geçmeyecek kadar miktarını alabilirler. O halde bırakın özel holdingler psikolojik zevklerini tatmin

için dahi olsa kamu yararına vakıflar kursunlar. Türkiye'de holdingler ve hayırsever kişilerin kurdukları vakıfların çok anlamlı sosyal hizmet amacı güttüklerine inanıyoruz, onları kutluyor ve devamını diliyoruz.

Lozan Barış Antlaşması'ndaki Azınlık Vakıflarının Korunma Şartları

Lozan Antlaşması'nda azınlıkların korunması konusu 37. - 45. maddelerde açık, net ve yanlış anlamaya olanak tanımayacak şekilde kaleme alınmıştır. 37- 45 nolu maddeler arasında kalan 9 adet madde ile azınlıkların tüm hakları kaleme alındığı gibi, azınlık vakıflarının da korunacağına dair geniş izahat vardır. Azınlık vakıflarının korunma uygulamasında, gelmiş geçmiş Cumhuriyet hükümetlerinin, siyasal, sosyal ve ekonomik bakış açısına göre şekillendirmişlerdir. Cumhuriyet hükümetleri Lozan Antlaşması'nın azınlık vakıflarının kurulması amir hükmünü tam olarak uyguladığını söyleyemeyiz. Uygulamanın doğru veya yanlış oluşu halen tartışma konusu yapılmaktadır. Bizim konumuz bunları tartışmak değildir. Kitabın başlangıç bölümünde de değindiğimiz gibi, amacımız konuya derinlemesine inip olayların fotoğrafını tarafsız olarak çekmektir. Bu bölümde azınlık vakıflarının Cumhuriyet dönemindeki tarihi serüvenini anlatmaya çalışacağız.

İslam vakfı kurumlarının Osmanlı'da ve Cumhuriyet döneminde de çok iyi bakıp geliştirilmiş olduğu bir gerçektir. Müslüman olmayanların vakıf niteliği taşıyan mallarını koruyacak, geliştirecek bir vakıf tüzel kişiliğinin olmaması (Osmanlı'da tüm vakıflara tüzel kişilik verilmemiştir.) ve bağış yapmak isteyen hayır sahiplerine sınırlamalar getirilmiş olması nedeniyle, azınlık vakıfları istenilen düzeye gelmemiştir.

Osmanlı'nın azınlık vakıflarına bakış açısını belirlemesi bakımından Anadolu kadısının Bâb-ı Âli'ye (Osmanlı İmparatorluğu'nda başbakanlığın bulunduğu yer) gönderdiği fetvaya bakalım. "Osmanlı arşivindeki 13 Cemaziyelahire 1231/1815 tarihli belgede, kilise ve manastır kurma amacıyla vakıf kuramaz, ancak yoksuluna yardım yapmak üzere kurulacak vakfın malvarlığının sadece para olması gereki-

yordu diyen Anadolu Kazaskeri'nin Bâb-ı Âli'ye gönderdiği bir önergeyle *"....ibni zimmet reayanın manastır ve kilise yoksullarına paradan başka bir taşınmaz mal, arazi ve akar tahsis edememeleri ferman gereği kurulmuş bir düzen iken Sisam adasında oturan ibni zimmet reayadan bazıları tasarruflarındaki emlak ve arazilerini manastır ve kilise yoksullarına vakfederek fermana aykırı davranmışlardır. Bu bakımdan Divan-ı Hümayun'dan Sisam adası Naibi'ne ve Voyvodası'na hitaben emrü ferman buyurulması..."* istenmiş ve Şeyh'ül İslam Dürrizade Abdullah Efendi'nin bu yöndeki fetvası Padişah Fermanı'na bağlanarak hukuken bağlayıcı bir hale gelmiştir. Bu fermana göre gayrimüslümler (zimmiler) ancak hayır işi sayılan hastane, çeşme ve benzeri şeyleri vakf edebilirler.

Ancak belirtilen bu resmi ve şer'i görüşe rağmen, Osmanlı yönetiminin 18. yüzyıldan sonra, iç ve dış etkenlerle olacak, yeni bazı kiliselerin yapılmasına izin verdiği de dikkati çekmektedir."[142]

Şeyh'ül İslam Dürrizade Abdullah Efendi'nin, gayrimüslimler hayır amacına yönelik vakıf kurabilirler, kilise, manastır ve havra kurmak için vakıf kuramazlar fetvasının uygulanması her ne kadar 18. yüzyıldan sonra gevşemiş olsa bile, azınlık vakıflarına karşı olumsuz bakış devam etmiş olmalı ki, azınlık vakıfları ilerleyeceğine hep geri gitmiştir. 1839 yılında Gülhane Hattı Hümayunu, 1856 yılında Islahat Fermanı ve 1878'de Birinci Meşrutiyet'in getirdiği yeni zihniyetle Osmanlı İmparatorluğu yasal düzenlemelere başladı. Vakıflarla ilgili ilk düzenleme 16 Şubat 1912 tarihli, "Eşhas-ı Hükmiyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanunu Muvakkat ile Osmanlı Cemaat ve Müessesatı Hayriyesi" adıyla anılan yasadır. Bugünkü Türkçe ile Osmanlı'nın taşınır ve taşınmaz malları ile cemaatlere ait hayır kurumlarının kullanılması geçici kanunu.

Osmanlı Devleti'nin 1912 yılında çıkardığı cemaatleri ilgilendiren yasasını Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti de temel alarak 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren Kanunu Medeni'nin Sureti Meriyet ve Şekli Tatbiki hakkındaki (Medeni Kanunun uygulanması) 864 sayılı yasanın

---

[142] *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları*, Yuda Reyna, Ester Moreno Zonana, Gözlem Yayınları, 2003, s. 39-40.

8. maddesinin 1. Fıkrasına göre Kanunu Medeninin Mer'iyete vazından mukaddem (önce) vücuda getirilen evkaf hakkında ayrıca bir tatbikat kanunu yayımlanmıştır. Böylece Medeni Kanun'un 8. maddesiyle azınlık vakıflarına ilk defa el atıldığı görülmektedir. Bu amir hükme rağmen beklenen vakıf tatbikatı kanunu ancak 1935 yılında kabul edilen 2762 sayılı kanunla vakıflar özel bir kanuna kavuşmuş oluyor. 1935 yılında kabul edilen 2762 sayılı Vakıflar Yasası'nın 2. maddesine göre, cemaatlere ve esnafa mahsus vakıflar, bunlar tarafından seçilen kişi veya kurullarca yönetilir, ilgili makamlarla Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından teftiş edilir ve denetlenir. Teftiş ve denetlemenin usulleri ve nasıl yapılacağı ile sonuçları çıkarılacak yönetmelikle belirlenir, denmekle azınlık vakıflarının yönetimini ve her türlü uygulamayı Vakıflar Genel Müdürlüğüne bırakmıştır. Cumhuriyetin ilk vakıf yasası olan 2762 nolu yasa değişik tarihlerde, birçok defa yeni düzenlemelerle uygulanmış ve 20.02.2008 tarih ve 5737 nolu kanunla yürürlükten kaldırılmıştır. 20.02.2008 tarih ve 5737 nolu yeni Vakıflar Kanunu beyaz bir sayfa açarak geçmişte yapılmış doğrular ve yanlışlıkları tarihe bırakmıştır.

Yeni yasa, azınlık vakıfları yeni taşınır ve taşınmaz mallar satın alabilir. Eskimiş, gelir getirmeyenleri daha verimli taşınmazlarla değiştirebilir, şahıslardan veya kurumlardan bağış kabul edebilir gibi, azınlıkların senelerdir özlemle bekledikleri yenilikler getirmiştir. Yeni kanundan önce kamulaştırılmış taşınmazlar Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetinde iseler, yeni kanunun geçici 7. maddesiyle bazı şartların yerine getirilmesiyle geri verilebilir. Bütün bu güzel yeniliklere rağmen geçmişte kamulaştırılmış olup satılmış veya başka devlet kurumlarına devredilmiş ise geri verilmesine imkân yoktur. Anadolu'nun birçok yerinde halen var olan kilise, manastır, mezarlıklar ve sair taşınmazlar, buralarda cemaat kalmamıştır gerekçesiyle Hazine'ye mal edilmiştir.

Bu cümleden esinlenilerek satılmış veya devletin başka kurumlarına devredilmiş taşınmazların bedelini devlet eski sahiplerine para olarak ödeyerek bu sorunun gündemden çıkarsaydı, bu, büyük devlet şanına yakışır bir davranış olurdu. Bunu görmek isterdik. Satılmış veya

devletin başka kurumuna devredilmiş taşınmazların bedeli bugünkü değerle de olmayabilirdi. Veya kanuni değerleriyle veya uzun vadelerle ödenerek sorun yapılmayabilirdi. Bütün bunlara rağmen, 5737 nolu vakıflar yasalarıyla hükümetin sergilemek istediği yeni anlayışı takdirle karşıladığımızı belirtmek isteriz.

Ancak, Medeni Kanun'un 101. maddesinin 3. fıkrası cemaatler vakıf kuramaz kuralını getirmiştir. Bu tür sınırlamaların gereği olmadığı gibi, Anayasanın eşitlik ilkesine de aykırı olduğu kanısındayız. Zaten Türkiye'de yaşamakta olan azınlıkların çok zorunlu olmadıkça yeni bir vakıf kurma zahmetine katlanacaklarını tahmin etmiyoruz. Olsa olsa, şu veya bu nedenle eski vakıflarının yasal prosedürünü yerine getirememiş olan Anadolu'da bir iki yerdeki azınlıklara ait taşınmazları vakıf çatısı altına taşıyacak bir vakfa ihtiyaçları olabilir. Bunlar da Medeni Kanun'un 101. maddesi ile engellenmiş olundu.

1936 Beyannamesi ve Yargıtay Kararları

Azınlıkların vakıf tarihinde 1936 Beyannamesi diye bir belge, 1935 yılından 20/02/2008 tarih ve 5737 nolu yasanın kabulüne kadar gündemden düşmedi. Azınlıkların vakıflarını etkileyen 1936 Beyannamesi'nin ne olduğuna bir bakalım.

1926 yılında, "Kanunu Medeninin Sureti Meriyet ve Şekili Tatbiki" adı ile çıkarılan geçici kanunla vakıflara özel bir kanun çıkarılacağı söylenir. Adı geçen kanun ancak 1935 yılında çıkarılır. Vakıflar kanunu yapılırken, Osmanlı'dan kalma azınlık vakıflarının envanterini çıkarmak ve bir düzene sokmak istenmiş ve gerekçe doğrultusunda 2762 nolu Vakıflar Yasası çıkarılırken, 1936 yılında azınlıklardan, vakıflarının yeri, cinsi, kimin adına tescilli olduğu ve ne amaçla kullanıldığını Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bildirilmesi istenmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne azınlıkların vakıfları hakkında verdikleri meşhur 1936 Beyannamesi budur.

1936 yılı Beyannamesi'ni önceleri Vakıflar Genel Müdürlüğü, azınlıkların vakıf senedi olmaması nedeniyle bu beyannameyi sanki

vakıf senedi imiş gibi kabul etti ve bu tarihten sonra azınlıkların vakıflarına katılan tüm taşınmaz malları azınlıkların vakıfları adına tescil etti. Bilindiği gibi vakıf senedi, vakfın kuruluşunda kurucuların, vakfın amacı, kurucuları, özgünlenen mal ve nakdin tutarı ile gelir kaynaklarını vs. gösteren ve mahkemece onaylanan bir belgedir. Azınlıklara Osmanlı Devleti'nde vakıf senedi (vakfiye) yapma hakkı tanınmadığı için Türkiye Cumhuriyeti 1936 Beyannamesini vakıf senedi olarak kabul etmişti. Bu belgeye dayalı, devlet de 38 sene azınlık vakıflarının taşınmazlarının vergisini aldı. Ancak 8 Mayıs 1974 tarihinde Yargıtay Genel Hukuk Kurulu'nun E 1971-820, 1974/505 sayılı kararıyla, 1936 Beyannamesi'nin daha önceleri vakıf senedi olarak kabul edilmesine rağmen, denildi ki, bu beyanname ancak 1936 yılına kadar vakıf senedi niteliği taşıyor. Bu beyanname yeni mal edinebilir anlamı taşımaz. Bu nedenle 1936 yılından sonra azınlık vakıflarının mal edindikleri mallar hazineye aittir dendi. Dendi, ama 1936'dan bugüne kadar yeni vakıf kurmayacaklarına göre azınlıklara bağışlanan veya satın alınan mallar ne olacak? Bir başka deyişle, Yargıtay'ın bu kararının azınlıklara, siz vakıflarınıza mal alamayacağınız gibi, bağışlanacak taşınmazlara da malik olamazsınız anlamına geldiği apaçıktır. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun aldığı adı geçen karar hukuk diliyle şudur:

"5404 Sayılı Kanunla değiştirilen Vakıflar Kanunu'nun 1. maddesinin son fıkrasında, cemaatlere ve esnafa ait vakıfların kendileri tarafından seçilen kişi ve kurullarca yönetileceği öngörülmüş, böylece bunlar, tüzel kişiliklerine dokunulmamak üzere bir statüye bağlanmıştır. ***Vakıflar Kanunu'nun 44. maddesinde*** *(16 Şubat 1328 tarihli kanunun yayımlanmasından sonra tapuya verilmiş defterler ve buna benzer belgelerle anlaşılacak olan yerlerin o yolda vakıflar kütüğüne geçeceği) hükmü yer almıştır. Bu suretle, vakıf niteliği kazanan cemaatlere* ***ait hayri ve ilmi, bedii amaçlar*** *güden kuruluşların düzenlenmiş vakıfnameleri bulunmadığı için az önce belirtilen 44. madde gereğince bunların süresinde verdikleri* ***beyannamelerin (vakıfname)*** *olarak kabulü zorunluğu ortaya çıkmıştır. Nasıl ki vakıfnamede mal edinme için açıklık ol-*

mayan hallerde vakıf tüzel kişiliği mal edinemezse, beyannamelerinde bağış kabul edecekleri yolunda açıklık olmayan hayır kurumları da gerek doğrudan doğruya gerekse vasiyet yolu ile taşınmaz iktisap edemezler. Çünkü vasiyeti kabul, yararına vasiyet yapılana ait bir haktır. Vakıf (vakfeden) vakıfnamesinde izin vermedikçe, onun iradesi dışına çıkılıp mal kabul olunamaz. Öyle ise Balıklı Rum Hastanesi'nin vasiyet yolu ile taşınmaz mal edinemeyeceği gözetilip Hukuk Genel Kurulu'nca da benimsenen özel daire bozma kararına uyularak Hazinenin itirazlarının kabulü gerekirken önceki kararda direnilmesi usul ve yasaya aykırıdır."[143]

Azınlıkların vakıfları ile ilgili Yargıtay'ın 8 Mayıs 1974 tarihinde alınan kararının tarihine dikkat edilecek olursa, devlet 38 senedir 1936 Beyannamesine itiraz etmeyip de neden 1974'te itiraz etti? (1974 yılı Kıbrıs olaylarının en kritik yılıdır.)

Kıbrıs bunalımı 1974 yılında askeri bir harekâta yol açarak Türkiye ve Yunanistan'ı savaşın eşiğine getirmişti. Türk Hükümeti, Yunanistan'a misilleme olsun diye Türkiye'deki Rumlara uyguladığı yaptırımlar arasında Rumlarla birlikte tüm azınlık vakıflarından yüzlerce taşınmaz malı Hazine adına tescil etti. Hükümetin bu uygulaması, devletin siyasi bir tasarrufu olabilir. Ancak yapılan bu uygulama ile Ermenilerin ve diğer Hristiyanların da vakıflarına el konulmasının izahı çok güçtür. Hele bu eylem yargı yolu ile yapılmamalıydı. Yüksek yargı kurumu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşına sen bizden değilsin, sen bu ülkenin olsa olsa misafiri olabilirsin demek istemiştir. Süryani Ortodoksların bildiğim kadarıyla Bomatı'da değerli bir arsa, Adıyaman'da bir kilise ve bir mezarlık, Elazığ'da bir kilise ve Mardin'de meşhur Deyrulzafaran Manastırı'nın tapulu 760 dönümlük arsasının takriben 400 dönümü buralarda cemaat kalmamıştır gerekçesi öne sürülerek devletleştirildi. Ancak adı geçen yerlerde Süryani cemaati vardı ve bugün de vardır.

Görünen o ki, o tarihlerde hükümet Rumlara bir misilleme yapılması için yeşil ışık yakmış olabilir. Lozan Barış Antlaşması'nın 45. maddesinde, Türkiye ile Yunanistan devletlerinden herhangi bir devlet ant-

[143] Danıştay 12. Dairesi 2/3/1970 tr. , E.1969/337, K. 1970/391 sayılı kararı.

laşmaya uymadığında diğer devletin misilleme yapma hakkı olmadığı açık ve seçik bir şekilde yazılı olmasına rağmen, zaman zaman her iki devletin de buna uymadığını görüyoruz. Ne yazık ki buna 1974 tarihinde Yargıtay da alet olmuştur.

BÖLÜM X

SON YILLARDA ÜLKEMİZDE AZINLIKLARLA İLGİLİ OLUMLU GELİŞMELER

Kitabın birçok yerinde olayları saptırmadan, güvenilir belge ve kaynaklardan yararlanarak olduğu gibi yazmayı ilke edindiğimi söz etmiştim. Yazarken, herhangi bir kişiyi veya bir kurumu hedef almaktan kaçındığım gibi, hiç kimseyi de ön plana çıkarma düşüncem olmamıştır. Arka sayfalardaki kaynakçada yazılanların bende bıraktıkları izlenimleri tarafsız olarak yazmaya özen gösterdim. Kitabın birçok yerinde, geçmişte yapılmış uygulamalara değindim. Bu arada, son zamanlarda ülkemizdeki, azınlıklarla ilgili yapılan olumlu yasal değişikliklerden ve uygulama zihniyetinden de söz etmem gerekir.

Hatırlayabildiğimiz kadarıyla bu gelişmelerin bazıları şunlardır:

1. Cumhuriyetin kuruluşundan 2008 yılına kadar bir türlü azınlık vakıflarının sorunları çözülmemişti. 2008 yılında çıkan 5737 nolu Vakıflar Yasası daha önce devletleştirilmiş vakıf malları hariç bütün vakıflarla birlikte azınlıkların vakıflarına da çok olumlu çözümler getirdi.

2. Bürokrasi eskiden azınlık vakıflarına restorasyon izni vermez veya zorluk çıkarırdı. Bugün hükümet, eski zihniyeti adeta rafa kaldırarak eserlerini restore etmek isteyenlere büyük kolaylıklar göstermektedir. Bu kural ayrım yapılmadan tüm azınlıklara uygulanmaya başlanmıştır. Bu zihniyet değişiminin sonucu birkaç Süryani tarihi eseri restore edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

2-1) İstanbul Tarlabaşı kiliselerinin genişletilmesi ve restore edilmesi.

2-2) Mardin-Deyrulzafaran Manastırı'nın restorasyonuna izin verilmesi.

2-3) Mardin'de beş adet eski kilisenin restorasyonuna izin verilmesi ve uygulamaların ilgililer tarafından izlenerek teşvik edilmesi.

2-4) Adıyaman'daki Süryani kilisesinin restorasyonu ve ek sosyal bina yapımına izin verilmesi.

2-5) Diyarbakır Meryemana Kilisesinin restore edilmesi.

2-6) Elazığ-Harput'ta eski bir kilisenin restore edilmesi.

3. İlköğretimde din dersine azınlıkların zorunlu olarak girme kuralının, isteğe bağlı yapılması.

4. Van'da Ermenilere ait hazineye geçmiş Akdamar (veya Ahtamar) Kilisesi'nin onarılma masraflarının Kültür Bakanlığı'nın bütçesinden karşılandığı gibi, Suriye, İstanbul ve Erivan'dan gelen takriben 5000 kişinin iştirakiyle ayin yapılması.

5. Milli bayramlardaki protokolde azınlık din adamlarının da katılmalarına olanak tanınmasının getirdiği eşitlik yaklaşımı.

6. Süryani Kadim Ortodoksların İstanbul'da yeni bir kilise ihtiyaçlarına Türkiye'nin Avrupa Birliği'nden sorumlu bakanın, istanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı'nın ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün olumlu yaklaşımları.

7. Görsel ve yazılı basında Başbakan'dan, bakanlardan ve ilgililerden sık sık duyduğumuz, din, dil, etnik köken ayrılığının olmadığı ve bundan sonra olmayacağı beyanları.

8. İstanbul'da Ermenilere ve Rumlara ait Patriklik merkezlerini ve birçok taşınmaz mallarını rahatlıkla restore etmeleri.

9. Başbakanımız ve İspanya Başbakanı'nın ortaklaşa kurdukları Milletlerarası İttifak adıyla yapılan etkinliklerde tüm dini liderlerin her fırsatta bir araya gelmeleri, sempozyumlar yapmaları, birbirlerini bayram tebriklerinde ve Ramazan'da yapılan iftar yemeklerinde yapılan konuşmaların basın tarafından da yayımlanması, kamuoyunda olumlu karşılanmaları.

10. Sayın Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün azınlıkların Noel bayramlarını Cumhuriyet'in ilk kuruluşundan beri ilk defa mesajla kutlaması ve bu kutlamanın televizyonlarda yayımlanması.

11. Belediyelerin encümen üyeleri arasında azınlıklardan da seçilenler olması.

12. Devlet dairelerine işi düşenlerin eskiden dinlerinin açığa çıkmasını önlemek için çaba sarf etmelerine karşın, bugünlerde dinini saklamak gereğini duymuyor olmaları.

13. Trabzon'da Sümela Manastırı'nın restore edilip ibadete açılması ve ayin yapılmasına izin verilmesi.

14. Sayın Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın bürokrasiye yayımladığı genelge.

15. Fikirleri yazarak veya sözle ifadenin önündeki engellerin büyük bir bölümünün suç olmaktan çıkarılması.

16. 2010 yılının son günlerinde Kızılay tarafından ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere 1000 kişilik gıda paketi, 300 kişilik giyim malzemesi ve 300 çift ayakkabı İstanbul Kumkapı'da bulunan Ermeni Patrikhanesi'ne teslim edildi.

Başbakan Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın Genelgesi

Başbakanlıktan:
GENELGE
2010/13

Anayasamızın eşitlik ilkesi çerçevesinde; ülkemizde yaşayan gayrimüslim azınlıklara mensup Türk vatandaşları, bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları gibi, ayrılmaz parçası oldukları ulusal kültür ve kimlik yanında, kendi kimlik ve kültürlerini yaşama ve yaşatma imkânına sahip bulunmaktadırlar.

Bu vatandaşlarımızın devlet önündeki iş ve işlemlerinde kendilerine güçlük çıkarılmaması, haklarına halel getirilmemesi, ilgili mevzuat gereği olduğu gibi, Devletimizin ve Türk ulusunun bir parçası olduklarının kendilerine hissettirilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Son yıllarda sürdürülen demokratikleşme çalışmaları çerçevesinde ülkemizdeki gayrimüslim azınlıkları ilgilendiren konularda yapılan düzenlemelere rağmen, uygulamadan kaynaklanan bazı sebeplerle bu konudaki sorunların tam anlamıyla giderilemediği görülmektedir.

Bu itibarla, kontrolü belediyelere geçmiş olan gayrimüslim mezarlıklarının korunma ve bakımı konularında gereken özenin gösterilmesi, gayrimüslim cemaat vakıfları lehine sonuçlanan mahkeme kararlarının tapu dairelerince hassasiyetle uygulanması, taviz bedeli ile ilgili uygulamalarda mağduriyetlere sebep olunmaması, T.C. vatandaşı gayrimüslim cemaat liderlerinin protokol uygulamalarında statülerine uygun bir şekilde konumlandırılmaları, gayrimüslim cemaatler aleyhine yapılan kin ve düşmanlığı teşvik edici yayınlara karşı gerekli yasal işlemlerin derhal başlatılması gibi uygulamalar örnek olmak üzere, gayrimüslim azınlıklarla ilgili tüm uygulamalarda yukarıda bahsedilen bilinçle hareket edilmesi gerekmektedir.

Bu çerçevede, ilgili kurum ve kuruluşların bu konuda uygulamadan kaynaklanabilecek sorunların tam anlamıyla giderilmesi için gereken hassasiyeti göstermeleri hususunda bilgilerini ve gereğini önemle rica ederim.

Recep Tayyip ERDOĞAN
Başbakan

Yukarıda sıraladığımız olumlu gelişmeleri bazıları küçümsemiş olabilir. Başkaları için basit gibi görünen bu uygulamalar, azınlıklarda büyük bir değişimin belirtileri olarak algılanmaktadır. Türkiye bundan 20-30 sene önceki Türkiye değildir. Ulaşım, telekomünikasyon, sağlık ve şehirleşme konularında gelişmiş ülkeler ile boy ölçüşecek düzeye gelindiğini memnuniyetle görüyoruz. Doğu ve güney illerinin bazıları hariç, eğitimde de çok önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. İlerleme yalnız ekonomik alanda değildir. Bilimsel nitelikli bir araştırma yapılsa, eminiz ki gelişmiş ülkelerdeki demokratik, laik, insan haklarına saygılı ve hukukun üstünlüğünü benimsemiş, kültürlü, iyi eğitim görmüş insan varlığının Türkiye'de de sayıca az olmadığı ve nitelikli yurttaş sayısının hızla arttığı görülecektir. Dışarıdan Türkiye'yi izleyerek karar vermek doğru değildir. Türkiye ister Avrupa Birliği'ne girsin, ister girmesin, çağdaş medeniyet yolunda yürümeye devam edileceğinden hiç

şüphemiz yoktur. Özellikle azınlıklar bakımından sıralamaya çalıştığımız olumlu gelişmelerden bazılarına bakarak, her şey yapılmış, yapılacak hiçbir şey kalmamış şeklinde algılanmamalıdır. Daha yapılması gerekenlerin var olduğunun, bunun bir başlangıç olduğunun bilinci içindeyiz. Ümit ediyorum ki, ileride çok daha güzel şeyler olacaktır.

İstanbul ve Ankara Metropoliti Yusuf Çetin'in Konuşması

Konuya bir nokta koymadan önce, Süryani din adamlarının fırsat buldukça yaptıkları konuşmalardan birini, Sayın İstanbul ve Ankara Metropoliti Filüksinos Yusuf Çetin'in 25 Ekim 2002 tarihinde Kuşadası'nda yapılan İnanç Turizmi Günleri adlı sempozyumda yaptığı konuşmasının bir bölümünü örnek olarak almak isteriz.

"Biz Süryani toplumu olarak, gerek Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde gerekse de Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri, devleti ve halkıyla uyum ve karşılıklı güvene dayanan bir ilişki içinde olmaya büyük özen gösterdik. Karşılıklı hoşgörü ve diyaloğun son yıllarda ivme kazanmasından son derece memnunuz. Bu konuda başta saygıdeğer Cumhurbaşkanımızın, Sayın Diyanet İşleri Başkanı'nın ve basın yayın kuruluşlarının değerli katkılarını takdirle değerlendirmekteyiz. Nitekim 1950 yılında merhum Celal Bayar'ın ziyaretinden bu yana ilk kez Mardin'e bağlı Deyrulzafaran Manastırı'nızın 6 Haziran 2001 tarihinde Sayın Cumhurbaşkanımız Ahmet Necdet Sezer tarafından ziyaret edilmesi, gerek biz Süryaniler, gerekse diğer tüm Hristiyanlar için, çok anlamlı ve takdire şayan bir jest olduğu gibi, büyük bir sevinç ve onur kaynağı olmuştur.

İzin verirseniz Sayın Cumhurbaşkanımızın manastırımızın hatıra defterine yazdıklarından küçük bir paragrafı sizinle paylaşmak istiyorum. Şöyle yazıyorlar: 'Özverili, yetenekli, devletine bağlı, ulusumuzun ayrılmaz bir parçası olan Süryani toplumunun bireylerinin Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilerlemesine ve güvencine katkıları büyüktür. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sıkıntılarının sona erdiği ve yeni bir ekonomik programın yürürlüğe konulduğu bugünlerde, bu katkıları çok daha değer kazanacaktır.'

Sayın Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın dinlerarası hoşgörünün gelişip büyümesine yönelik değerli katkılarını, her zaman takdirle karşılamaktayız. Bunun yanı sıra, son yıllarda basın yayın kuruluşlarının program ve haberlerinde, biz Hristiyanlara, bazı kilise ve manastırlarımıza daha geniş yer vermeye başladıklarını görmek bizi sevindirmektedir."[144]

Konuyu noktalarken, bugünün medeni insanının en önemli toplumsal sorumlulukları, geçmişi insanlığın evriminin ilkel dönemi olarak kabul etmek ve bugünü de adil, eşit, kendi toprakları ile başkalarının topraklarına, inançlarına, özgürlüklerine tecavüz etmeden kardeşçe yaşayacağı bir dünya kültürüne uygun bir toplumsal bilinç yaratmak olduğu kanaatinde olduğumuzu belirtmek isteriz.

Bugünlerde Türkiye'de yaşayan azınlıklar sayı bakımından azalmış oldukları için, eskilerin değişiyle hikmet-i harbiyeleri kalmamış olabilir (takriben binde iki). Ancak unutmamak gerekir ki, bu insanlar Türkiye vatandaşıdırlar. Devletin en önemli görevlerinden biri de vatandaşlarına sahip çıkmaktır. Bunlara siz de bizim vatandaşımızsınız duygusunu biraz daha ve içtenlikle tattırdığımızda, üzerlerine düşen vazifelerini çok daha dikkat ve özenle yerine getireceklerine inanıyoruz.

Süryaniler bütün iyi niyetlerine rağmen, yurtlarında, kültürel renklilik, toplumsal süs, yurttaş değil misafir olarak algılanmalarından büyük çapta rahatsızdırlar. Süryaniler ülkemizde misafir, toplumsal süs, bahçede nadide çiçek değildir. Süryaniler bu vatanın asli unsurlarındandır.

Sayın yazar Hasan Cemal'in değişi ile *"Tarihten korkmayalım! Tarih yüzünden birbirimize düşmanlaşmayalım. Bırakalım, tarihi isteyen istediği gibi okusun, isteyen istediği gibi yazsın. Ama biz tarihten kin, nefret ve husumet çıkarmak yerine, neyin ne olduğunu sakin kafayla öğrenmeye çalışalım."*

Sayın yazar Mehmet Barlas'ın dediği gibi, sözü şöyle noktalamak isteriz: *"Dilerim kimse kendi vatanında, kendini gurbetteymiş gibi hissetmez. Dilerim barışı, uzlaşmayı, birlikte yaşamayı amaçlayan tüm siyasi açılımlar başarıya ulaşır."*

---

[144] *İnanç Turizmi Günleri*, Metropolit Filüksinos Yusuf Çetin, TÜRSAB Yayınları, 2002, s. 63-64.

BÖLÜM XI

EKLER

Antakya Kilisesi'nin ilk patriği olan Petrus'tan bugüne kadar gelen 122 patriğin geliş tarihlerine göre sıralanması:

1. Mor Petrus	37-67
2. Afodius	67-68
3. İğnatius "Theoforos"	67-107
4. İron	107-127
5. Kurnilius	127-154
6. İros	154-169
7. Theofilos	169-182
8. Maximinos	182-191
9. Serafion	191-211
10. Esklipiadis	211-220
11. Filitos	220-231
12. Zbino	231-237
13. Babula	237-251
14. Fabius (Fafia)	251-254
15. Demetrianus	254-260
16. I. Samusatlı Pavlus	260-268
17. I. Dumnos	268-273
18. Timius	273-282
19. Kurillus	283-303
20. Tiranus	304-314
21. Fitalius	314-320
22. Filogonius	320-323
23. Bulinus	323-324
24. Eustatheos	324-337
25. Malatius	360-381
26. Falabianus	381-404
27. Porfirius	404-412
28. Alexandros	412-417
29. Theodotos	417-428

30. I. Yuhanun (Johannes)	428-442
31. II. Dumnos	442-449
32. Maximus	449-455
33. II. Petrus (Kassar)	468-476
34. II. Yuhanun	476-478
33. II. Petrus	478-488
35. Baladius	488-498
36. II. Falabianus	498-512
37. I. Severius Rabo (Büyük)	512-538
38. Sergis	544-547
39. II. Favlus	550-575
40. III. Petrus (Kalunikos)	581-591
41. I. Yulian	591-595
42. I. Athanasius (Gamolo)	595-631
43. III. Yuhanun Dsedrav	631-648
44. Theodoros	649-667
45. II. Severius	667-683
46. II. Athanasius Baldoyo	683-686
47. II. Yulian	686-708
48. I. İliyo (İlyas)	709-723
49. III. Athanasius	724-740
50. I. İvannis	740-754
51. I. Gevargi	758-790
52. Yusuf	790-792
53. Kuryakos (Tegritli)	793-817
54. I. Dionosius (Telmahroyo)	817-845
55. IV. Yuhanon	856-873
56. II. İğnatius	878-883
57. Theodosius Rumanus	887-896
58. II. Dionosius	897-909
59. V. Yuhanun	910-922
60. I. Basilius	923-935

61. VI. Yuhanun	936-953
62. II. Ivannis	954-957
63. III. Dionosius	958-961
64. Abrohom	962-963
65. VII. Yuhanun Dasriğto	965-985
66. IV. Athanasius Salahoyo	986-1002
67. VIII. Yuhanun (Bar Abdun)	1004-1033
68. IV. Dionosius (Yahya)	1034-1044
69. IX. Yuhanun	1049-1057
70. V. Athanasius	1058-1063
71. X. Yuhanun (Bar Şuşan)	1063-1073
72. II. Baselius	1074-1075
73. V. Dionosius	1077-1078
74. III. İvannis	1080-1082
75. VI. Dionosius	1088-1090
76. VI. Atahanasius Abülfaraç	1091-1129
77. XI. Yuhanun	1129-1137
78. VII. Athanasius Yeşu'	1138-1166
79. I. Mihael Rabo (Büyük)	1166-1199
80. VIII. Athanasius Saliba	1200-1207
81. XII. Yuhanun Yeşu'	1208-1220
82. III. İğnatius Davit	1222-1252
83. XIII. Yuhanun Barma'dani	1252-1263
84. IV. İğnatius Yeşu'	1264-1282
85. I. Filloksinas Nemrud	1283-1292
86. II. Mihoel	1292-1312
87. III. Mihoel Yeşu'	1312-1349
88. III. Baselius Gabriel	1349-1387
89. II. Filloksinus	1387-1421
90. IV. Basilius Şemun	1421-1444
91. İğnatius Behnam Hedloyo	1445-1454
92. İğnatius Halef Madenoyo	1455-1483

93. İğnatius XIV. Yuhanun	1483-1493
94. İğnatius Nuh Lubnonoyo	1493-1509
95. İğnatius I. Yeşu'	1509-1512
96. İğnatius I. Yakup	1512-1517
97. İğnatius I. David Madenoyo	1517-1520
98. İğnatius I. Abdullah	1520-1557
99. İğnatius Nimetullah	1557-1576
100. İğnatius II. David Şah	1576-1591
101. İğnatius Filatos	1591-1597
102. İğnatius Hadayatullah	1597-1640
103. İğnatius Şemun	1640-1659
104. İğnatius II. Yeşu'	1659-1662
105. İğnatius I. Abdülmesih	1662-1686
106. İğnatius II. Gevargis	1687-1708
107. İğnatius İshak Azar	1709-1722
108. İğnatius Şükrallah	1722-1745
109. İğnatius III. Gevargis	1745-1768
110. İğnatius IV. Gevargis	1768-1781
111. İğnatius Matta	1782-1817
112. İğnatius Yavnon	1817-1818
113. İğnatius V. Gevargis	1819-1836
114. İğnatius II. İlyas	1838-1847
115. İğnatius II. Yakup	1847-1871
116. İğnatius IV. Petrus	1872-1894
117. İğnatius II. Abdülmesih	1895-1905
118. İğnatius II. Abdullah	1906-1915
119. İğnatius III. İlyas	1917-1932
120. İğnatius Efrem Barsavm	1933-1957
121. İğnatius III. Yakup	1957-1980
122. İğnatius Zakka Iwas	1980-....[145]

[145] *Elçilerin Göbeği Antakya Kilisesi,* Rahip Evgin Kaplan, Mor Gabriel Manastırı, 1982, s. 25-29.

SÜRYANİ KADİM PATRİKHANE NİZAMNAMESİ

Adliye ve Mezahip Nezareti
Mezahip Müdüriyeti No: 79
Süryani Kadim Patrikliği Yüce Makamlarına;

Patrikhaneleri bir kanun tasarısı hazırlanması amacıyla İstanbul Patrik Vekili Serepiskopos Boglis, Mardin Episkoposu Cercis, Musul Episkoposu İlyas, Diyarbakır Episkoposu Toma, Patrikhanede ikamet eden Episkopos Mansur, Deyrü'z-zaferan müdürü Rahip Efrem ile birlikte, Mansur Ken'u, Naum Şeristan, Hanna Sırrı Çıkkı, Yusuf, Hanna Elkas, Hanna Hannas Efendilerden oluşan bir heyetin oluşturulması için gerekli izni kapsayan resmi evrak ve tezkereler, Osmanlı Hükümeti tarafından, yukarıda adı geçen şahıslardan oluşan heyetin oluşturulması ve hazırlanan tasarının yerine getirilmesi yüksek hükümet organlarına resmen tebliğ olunmuştur. Diyarbakır Valiliği'ne de adı geçen resmi evrak ve malumat ile ilgili bilgiler verilerek, oluşuma izin verilmesi anlamında resmi evrak yazılmıştır.

25 Aralık 1331 ve 10 Kasım 1339

Adliye ve Mezahip Bakanlığı'ndan Diyarbakır Valiliği'ne ulaşan resmi evrakların suretidir.

653 sayılı ve 25.12.1331 tarihli Adliye ve Mezahip Bakanlığı'nın Diyarbakır Valiliği'ne ulaşan resmi evrakın yeminli suretidir.

Patrikhaneye ait olmak üzere bir kanun tasarısının hazırlanması amacıyla bir kısım ruhani, bir kısmı da sivil kişilerden oluşan ve isimleri belirtilmiş bulunan 12 kişiden oluşan bir heyetin oluşturulmasına izin verilmesi, Süryani Kadim Patrikliğince ifade olunmuş ve Haziran 1272 tarihli Islahat Fermanı doğrultusunda gayrimüslim Hristiyan vatandaşlardan oluşturulacak heyete belirli bir süre içerisinde yetki verilmesi, Islahat Fermanı'nın getirdiği yenilik ve zamanın şartlarına uygun olarak, Osmanlı Hükümeti'nin yönetimi altında ancak, özellikle patrikhane tarafından Süryani Kadim Cemaati için hazırlanan ve gönderilen

yazıda adı geçen kişilerden oluşan bir heyetin, hükümetin onayı ile gereğinin yapılması için patrikliğe resmi yazı ile bildirilmesi.

Mardin Kaymakamlığı'nın patrikhane makamına verilen belgenin sureti.

Süryani Kadim Patrikliğine,

Sayın Patrik;

Adliye ve Mezahip Bakanlığı'nın 7 Ocak 1339 tarihli ve 1937 sayılı vilayet tarafından gönderilen üst yazıda belirtilen heyeti oluşturan kişilere ait bilgilerle birlikte, bir sureti ilgili makamda kalmak üzere, diğer evraklar gönderilen tarafın eki ile birlikte, hükümet tarafından gerektiğinde toplantılara başkanlık etmek amacı ile bir memurun bulundurulması ile adı geçen heyetin oluşumuna izin verilmiştir.

27 Muharrem 1332 ve 13 Aralık 1329
Mardin Kaymakamı Şefik

Karma Meclisin Toplantısı:

Karma meclisin 15 Ocak tarihinde toplanması belirlenmiş iken, meclis üyelerinden İstanbul Piskoposu Martinabus Bolis'in ölümünün 9 Ocak'ta meydana gelmesi ve mevsimin kış olmasından, diğer ruhani üyelerin gelememesi dolayısıyla toplantı Şubat ayına kadar ertelenmiştir.

20 Şubat Perşembe günü Mor Arşnasya Toma Kasir Efendi'nin başkanlığında toplanan üyeler, verilen görevi en iyi şekilde yapacaklarını beyan ve taahhüt etmelerinden sonra, Patrikhane Nizamnamesi'nin, Hanna Sırrı Efendi'nin başkanlığında madde madde incelenmesine başlanmıştır. Her madde Süryani cemaatinin farklı açıdaki görüş ve yaklaşımlarını dikkate almıştır. Bu toplantıların haftada dört gün Pazartesi, Salı Perşembe ve Cuma günleri saat 9 ile 11 arasında yapılması kararlaştırıldı.

Mart ayının yarısında nizamnamenin tamamlanıp tasdik ve onaylanması için kaymakamlık tarafından seçilen ziraat memuru Hasan Efendi'nin huzurunda Mart ayının 17'sinde toplanarak nizamname tekrar gözden geçirilmiş, oybirliğiyle kabul edilmiş ve imza ile tasdik edilmiştir. 64 maddeden oluşan bu nizamname üç nüsha halinde çoğaltılıp, birinci nüsha Adliye ve Mezahip Bakanlığı'na sunulmak üzere yerel hükümet temsilcisine, ikinci nüsha patriğe, üçüncü nüsha ise İstanbul'daki patrik vekiline verilmiştir. Yukarıda sözü edilen nüshalar, Mart 1914 sonlarında ilgili yerlere ulaştırılmıştır. 18 Mart 1914 tarihinde, meclisin toplantılarına son verilmiştir. Süryanilerin yayımlamış olduğu "Hikmet" adlı derginin 24 Haziran 1914 tarihli 21. sayısının 336. sayfasında şunlar yazılmıştır: "Patriğimiz, Patrikhane Nizamnamesi'nin onaylanması için Adliye ve Mezahip Bakanlığı'na göndermiş olup, yüce makam nizamnamenin maddelerinin incelenmesi için devletin Şura Meclisine havale etmiştir." İşte nizamname bu şekilde meydana getirilmiştir.

Süryani Kadim Ortodoks Patrikhanesi'nin oluşturduğu komisyon tarafından hazırlanan ve hükümet tarafından onaylanan nizamnamenin maddeleri:

NİZAMNAME METNİ

Patrikliğe Seçilecek Kişinin Özellikleri Ve Patrik Seçimi

Madde 1- Antakya Patriği adı ile anılan ve idare merkezi Mardin Deyrülzafaran Manastırı'nda bulunan Ortodoks Süryani Kadim Patrikliği'ne seçilecek kişi, gerek Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunan gerekse Hindistan'da, Amerika'da ve diğer ülkelerde bulunan Süryani Kiliselerinin en üst ruhani lideri olarak adlandırılır.

Madde 2- Patrik olarak seçilecek kişi güzel ahlaklı, yetenekli, ilminde, kilise kanunlarına ve dini hükümlere hâkim olmalıdır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Süryani ruhbanları arasında kendisini kabul ettir-

miş olmalıdır. Cemaat dahilinde bulunan Süryanilerin dini meselelerinde hem Osmanlı Devleti'nin, hem de Süryani cemaatinin güvenine sahip olmalıdır.

Osmanlı vatandaşı olup, yaşça en az otuz beş, en fazla atmış yaşını geçmemiş olmalıdır. Görevi sırasında belirtilen yaş sınırını aşması halinde, sağlık şartları mevcut ise, bu durum onun görevden alınmasına sebep teşkil etmeyecektir.

Madde 3- Herhangi bir biçimde patriklik vazifesinin sona ermesiyle meydana gelebilecek olumsuz şartlarda, patrikhane meclis üyeleri Deyrülzafaran Manastırı'nda toplanarak, diğer memleketlerde yaşayan Süryanilerin de kabul edeceği bir kimseyi, patriklik seçimine hazırlık amacıyla belirlenen kişi için diğer metropolitlerin, kaymakamı seçmek üzere telgrafla oyları istenir. Meclis üyelerinin oybirliği ile seçilmiş bulunan zatın, mazbatası onaylanarak Adliye ve Mezahip Bakanlığı'na takdim edilir. Kaymakamın göreve başlamasıyla patrik seçimine dair usul ve kaideleri içeren yazılı bir belge gönderilecektir.

Madde 4- Yukarıdaki maddenin hükmü yerine getirildikten sonra patrik kaymakamı olarak tayin olunan kişi Deyrulzafaran'da bulunan makama geldikten on gün sonra, Osmanlı hâkimiyeti altındaki episkopos rütbesi taşıyan ruhani reisler ile Hindistan'daki episkopos vekili (Mafiryan) bulunan başepiskoposu da, patrik seçimi için Deyrulzafaran Manastırı'nda belirlenecek bir günde toplanacak meclise davet edilecektir. Bu seçime Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan metropolit ve metropolit vekilleri ve metropolitlik meclis üyeleri, belirlenen günde birer vekillerinin bulunması ve halktan uygun görülen kimselerin de belirlenen günde Deyrulzafaran Manastırı'nda bulunmaları gerekir. Belirlenen mahallerdeki cemaat üyelerine davetiye gönderilecektir. Temsilci göndermeyen cemaatler, seçme hakkından vazgeçmiş sayılacaklardır.

Madde 5- Geçerli bir nedenden dolayı davete gelemeyecek olan episkoposlar, oylarını yazılı ve onaylı olarak, belirlenen tarihten bir gün önceden adı geçen meclis başkanlığına bildirmek zorundadır.

Madde 6- Kaymakam tarafından belirlenen şartları taşıyan episkoposlar ile patrik olmaya layık metropolitlerin isimlerinin bulunduğu bir belge hazırlanarak Deyrulzafaran'da toplantı halinde bulunan metropolitler ve halk temsilcilerinden oluşan karma meclise sunulur. Bu belgenin bir örneği, genel meclisin ilan yerlerine asılarak ilan edilir. İkici maddede belirtilen şartları taşıyan episkopos ve ruhbanlardan, isimleri ilan edilen listede adları olmayanların itirazları genel mecliste değerlendirilir.

Madde 7- Patrik; bütün metropolitlerden ve cemaat temsilcileriyle, patrikhane meclisini oluşturan heyet tarafından, isimleri adı geçen listede bulunan episkopos ve rahipler arasından gizli oy ve oy çoğunluğuyla seçilir.

Patrikhane karma meclisinin üyelerinden en az iki episkopos, diğer metropolitler gibi bir oy hakkına sahiptir. Heyetin diğer on üyesi de birer oy hakkına sahiptirler. Oy pusulaları genel meclis huzurunda sayılır ve düzenlenir. Seçmenlerden iki kişiye aynı sayıda oy verildiği takdirde genel meclis takdir hakkını kullanır.

Madde 8- Kaymakamlık, patrik seçimi için gönderdiği davet yazılarının tarihinden itibaren 61 gün içerisinde seçimlerin tamamlanması ve bu maddedeki görevi yerine getirmelidir.

Madde 9- Seçimlerin tamamlanmasından sonra bir dilekçe yazılıp, patrik vekili ve seçici kurul tarafından imzalanıp mühürlendikten sonra Adliye ve Mezahip Bakanlığı'na bir telgraf ile bildirilir. Geleneklere göre icra edilmek üzere yeni patriğin göreve başlaması, padişahın onayı alındıktan sonra dini törenle yapılır. Bu dini töreni takiben patrik, meclis üyelerinin hazır bulunduğu bir ortamda yemin töreni yapılır. Devletine ve milletine her zaman sadakatle hizmette bulunacağına, cemaat kanunlarının uygulanmasına bütün zamanını ve gayretini sarf edeceğine dair, hazır bulunanların huzurunda beyan ve taahhütte bulunarak görevine başlar.

Patriğin Görevleri

Madde 10- Patriğin görevi, nizamname gereklerine uygun hareket ve zikredilen nizamname esaslarının tamamının uygulanmasına dikkat ile yönlendirmektir. Kendisine gelen işleri ve evrakları gereği yapılmak üzere patrikhanede bulunan karma meclise havale etmektir. Bu meclisin çoğunluğu arasında kabul edilen bir karar patrik tarafından da kabul edilip, gereğince hareket eder ve gerektiğinde işlerin yerine getirilmesi için yazılı veya sözlü emir verir.

Madde 11- Patrik ruhani işlerde ve sivil cemaat üyeleri üzerinde geniş yetkilere sahiptir. Karma meclisçe verilen kararlar nizamname hükümlerine aykırı bulunduğunda, bunu ret etme hakkına sahip olmakla beraber, patrik kararının meclis tarafından tekrar görüşülmesini isteyebilir. Bir madde hakkında oylar birbirine eşit olması halinde, patriğin oyunun bulunduğu taraf tercih edilir.

Madde 12- Patrik Ortodoks Süryani kilisesinin görüşünde ve dine mensup kişilerin ruhani babası olup, patrikliği dahilinde bulunan ruhani reislerin sosyal birleştiricisi olması düşüncesiyle, adı geçen mezhebi himaye etmesi ruhani vazifesinin gereklerindendir.

Madde 13- Patriklik makamında bulunan zat, rahip ve piskoposları takdis ve tayin edebilir. Gerektiğinde bunları ve diğer ruhani sınıfa ait olanları, haklı bir nedeninin bulunması durumunda azil ve aforoz edebilir, böyle bir durumda karma meclis bu karara katılmalıdır.

Madde 14- Patrik zamanın ihtiyaçlarına göre karma meclisçe kendisine tahsis edilen yıllık gelirinden başka, adı geçen meclisin kararı olmadıkça, patrikhane, kilise ve manastırların vakıf gelirlerinden para alıp harcayamaz.

Madde 15- Patrik, Hindistan'daki Süryani Ortodoks Kiliselerinin durumlarını görmek ve yerinde inceleme yapmak amacıyla yola çıkmak veya diğer yerlere seyahat etmek istediğinde, bu seyahate gidip gidemeyeceği konusunda karma meclis ile birlikte karar verilecektir.

İstanbul Patriklik Vekilinin ve Kudüs-ü Şerif Metropolitliği'ne Seçilecek Kişinin Özellikleri ve Atanması

Madde 16- Devletin başkentinde (İstanbul'da) bulunmasından dolayı, bu önemli makama atanacak patrik vekilinin ruhaniyet özelliklerinden başka, yönetmeliklere uyan ve uygulamaları bilen, herkesin güvenini kazanmış ve her yönüyle bu makama layık nitelikte olacak kişilik ve ahlaka sahip bulunması, devletin resmi dili olan Türkçe'ye vakıf olması gereklidir.

Madde 17- İstanbul Patrik Vekilliği makamının herhangi bir nedenle boşalması durumunda, öncelikle patriğin başkanlığında toplanan karma meclis tarafından piskopos rütbesinde bulunan üç kişi, cemaat metropolitliğine gönderilir. Yerel millet meclislerinin oybirliği ile metropolitler üç kişiden birisini seçip 31 gün içerisinde oylama sonuçlarını patrikhaneye sunma mecburiyetindedir.

Madde 18- Eğer seçilen metropolitlerden birisi seçimi kazanırsa, görevinden ayrılması gerekecek ise, yerine usul gereğince bir başkasının seçilmesi ve atanması lazımdır. Böylece oybirliğiyle seçimi kazanan metropolit veya episkopos, geçerli bir engeli veya mantıklı bir gerekçe ile belirtilen görevden istifa ettiği takdirde ilk seçimde en çok oy alan ikinci episkopos bu göreve atanır.

Madde 19- Önceki maddede belirtilen usul üzere seçim tamamlandıktan sonra oybirliği ile seçilen episkoposun belgeleri, hükümetin bu atamayı onaylaması amacıyla patrik tarafından yazılı olarak Adliye ve Mezahip Bakanlığı'na sunulur.

Madde 20- Kudüs Metropoliti Mor Markos Manastırı ruhban cemaatinin başkanı ve Süryani cemaatinin kutsal yerlerinin sorumlu müdürü olup, Ortodoks Süryani Patrikliği'ne bağlı ve her konuda merkez patrikhane yetkilidir.

Madde 21- Kudüs Metropolitliği'ne atanacak olan kişi episkopos rütbesinde, dindar, güzel ahlaklı ve her yönüyle belirtilen makama layık ve aranan şartlara sahip olmalıdır. Görevi, patrikhanece belirlenen ma-

nastır kanun ve nizamlarına uygun hareket ve kanun ile kaidelerin uygulanmasına gayret etmesinden ibarettir.

Madde 22- Kudüs Metropolitliği boşaldığında 17. 18. ve 19. maddelerde belirtilen şekilde seçimler yapılır.

Metropolit, Matran, Episkopos, Hori Ve Ruhban İle Keşişlere Dair

Madde 23- Süryani Kadim Ortodoks mezhebi patrikliğince, ruhani reisler tarafından kutsanan ruhbana caslik diye adlandırılan yüksek rütbesi (metropolit, episkopos vs.) verilir. Süryanilerde, bütün ruhani rütbe ve makamlar, eski zamanlardan beri kullanıla gelmiştir.

Madde 24- Ruhbanlığa girmek isteyenler Deyrulzafaran ile İklidosa ait diğer manastırlardan, yani ruhban okullarından mezun olma zorunluluğu vardır. Adı geçen okullardan diploma ve yeterlilik alamayan veya karma meclis önünde yeterliliğini ispat edemeyen kişilerin rahip olarak takdis ve atamaları hiçbir şekilde kabul edilmez.

Madde 25- Ruhban sınıfından olup, matran ve episkoposluk rütbesine atanacak kişinin dindar ve güzel ahlak sahibi, dini konulardan bütünüyle haberdar, ruhani yönden başka maddi yönden de yetenekli, kanun ve uygulamalara vakıf, her yönüyle bu makama layık kişiliğe sahip olmalıdır.

Antakya Süryani Patrikliği'ni, uzak coğrafyalarda temsil eden din adamının, devletin resmi dili olan Türkçe'ye meramını ifade edebilecek kadar sahip olması gereklidir. En az iki yıl metropolit vekilliğinde ve diğer görevlerde bulunması şarttır.

Madde 26- Boşalmış bulunan episkoposluk, metropolitlik makamlarına ve manastırlara yeni matran tayini için, ruhban sınıfından olup sonradan takdis edilmiş metropolit atanması gerektiği takdirde, yerel halk veya kilise cemaati tarafından iki kişi belirlenip, karar patriğe sunulur. Belirlenen şartlara sahip iki episkopostan veya iki rahipten birisi patriklikçe onaylanıp ihtiyaç bulunan yerlere ataması yapılır. Patrik tarafından ataması yapılan kişiye görev ve yetki belgesi (sustatikon) verilir.

Madde 27- Metropolit, Matran, Episkopos, Hori, Rahip, Keşiş, Şemmas (diyakos) gibi rütbelerde bulunanların tümü cemaatin en yüksek

ruhani önderi olan Antakya Süryani Patrikliği'ne bağlıdır. Bunların rütbelerine uygun hal ve davranışlarda bulunmaları, yapmakla görevli oldukları vazifelerine aykırı hareketlerde bulunmamaları gerekmektedir. Her zaman ve her yerde güzel davranışlarda bulunarak, patriğin sıfat ve şanına zarar verecek hareket ve sözlerden kaçınmaları görevlerinin gereğindendir.

Madde 28- Kudüs Metropoliti, İstanbul Patrik Vekilliği'nde bulunan metropolit, Hindistan ve diğer yerlerde bulunan metropolit ve episkoposlar, manastırlarda bulunan tüm ruhban ve cemaat kiliselerindeki keşişler tümüyle patriğin başkanlığında bu nizamnamenin hükümlerine tabidirler.

Madde 29- Bir yerde bir kilise manastır cemaati tarafından bir episkopos veya rahip hakkında şikâyet vaki olursa, şikâyet incelemeye layık görülürse, patrikhane ve karma meclis tarafından gerekli incelemeler yapılarak, sonucu içeren yazılı karar taraflara bildirilir.

Madde 30- Yirmi dokuzuncu maddede açıklandığı gibi aleyhinde şikâyet bulunan bir episkopos, rahip veya keşiş inceleme ve soruşturma için patrikhaneye davet edildiği halde gelmemekte ısrar etmek, karşı çıkmak veyahut inceleme ve soruşturma sonucunda mahkûm olup kararı kabul etmeyen ruhani kişi cezadan kurtulmak amacıyla mezhep değiştirdiği iddiasında bulunanlar karma meclis kararıyla kendilerini takdis eden ve atayan patrik tarafından ruhbanlık yetkileri geçersiz sayıldıktan sonra, mahkûmiyetleri ruhani bir suçtan ileri geliyorsa ruhani bir ceza ile cezalandırılır. Ruhani suçların dışında, dünyevi suçtan dolayı mahkûm olmuşlarsa hükümet kuvvetlerine teslim edilir.

Madde 31- Episkoposlar görevli bulundukları yerlerdeki cemaatin işleriyle her yönüyle ilgilenmeli. Birlikte çalıştıkları cemaatin ileri gelenleri ve yerel ruhbanlar ve keşişlerinde dahil olduğu makamın önemine göre altı, on ve on iki kişiden meydana gelen ve iki senede bir seçim veya yenilenme suretiyle karma meclis oluşturulup, bu kişiler cemaate danışılacak ve üyelerin atanması için patrikhaneye bildirilecektir.

Madde 32- Görev yerleri manastırlar olan matran, metropolit ve epis-

koposlara, yerel ruhban ve ileri gelenlerden oluşturulan heyet ve idare meclisince karara bağlanan aylık maaştan başka vakıf, gayrimenkul geliri ve yardım türünden para verilmeyecektir.

Madde 33- Patriğin ölümü halinde, terk edilmiş taşınabilir ve taşınamaz tüm malları patrikhaneye aittir. Episkoposlar, metropolitler ve diğer ruhbanların da vefat etmeleri halinde, terk edilmiş mallarından, dini ayinler sırasında kullandığı ruhban elbiseleri, kutsal takıları ve kitapları Deyrulzafaran Manastırı'na verilir, geriye kalan terk edilmiş taşınmaz gayri menkullerinin yarısı patrikhaneye, diğer yarısı da mahalli kilise ve manastırlara verilir. Ölüm olayından sonra, bunların terk edilmiş mallarını kimsenin almaya hakkı olmadığı gibi, ölen şahsın tüm malları gelenek olduğu üzere patrikhaneye aittir. Bu konuda tüm görev ve yetkiler patrikhaneye aittir.

Bundan dolayı, ruhbanlık mesleğini seçenler, ilk önce her türlü taşınır ve taşınmaz malları varsa, bunları yazılı olarak beyan ederek, patrikhane kayıtlarına kayıt eder. Gerekli işlemlerin yapılması karma meclis tarafından yürütülür. Böylece ruhban olan ve sonradan metropolit olarak atanan ve hatta patriklik görevine eriştikten sonra, aile ve akrabalarından kendisine devreden nakit ve çeşitleri dahi, patrikhane kayıtlarına geçirilir. Ruhbanın ölümünden sonra, yukarıda belirtildiği üzere elbise ve kutsal takıları, kitaplarından başka, her türlü terk edilmiş malları ortaya çıkarsa, yarısı patrikhaneye, diğer yarısı ise yerel kilise ve manastırlara aittir.

Madde 34- Patrik olan zatın göreviyle ve dini emirlerle ilgili olarak, kanun hükümlerine aykırı hareket etmesi halinde görevinden alınır. Ancak, daha önce kendisine birinci ve ikinci defa metropolit ve matranlar tarafından uygun bir şekilde uyarı yazısı yazılır. Bu ihtarlara uymayıp, olayın tekrarına devam ederse bu takdirde matranların ve genel meclis üyelerinin birlikte hazırladıkları uyarı yazısı bir kez daha, tekrar ve ısrarla bildirildiği halde, patrik yine de ısrar ederse ve istifa teklifini kabul etmezse, genel meclis üyeleri, patriğin görevden alınmasını Mezahip Bakanlığı'ndan isteyeceklerdir. Fakat, patriğin görevden alınması

için bütün metropolitlerle, genel meclis üyelerinin üçte bir oranında oyları ile gerçekleşir.

Madde 35- Yirmi dördüncü madde de belirtildiği gibi, ruhban sınıfına dahil olmak isteyen kişiler, ruhban okullarından diploması yoksa karma meclis huzurunda yapılacak sınavı kazanması ve yeterliliğini gösteren belgeyi patrikhaneye sunması gerekir, aksi takdirde hiçbir metropolit, rahip takdis edemez.

Madde 36- Evli olan keşişlerin kabul ve atanması, önceki madde hükümlerinden ayrı olup, kilise cemaati tarafından tespit edilerek, yerel meclis huzurunda yeterliliğini kanıtladığı takdirde, metropolit tarafından takdis edilerek patrikhaneye bilgi verilir. Diyakosların takdisi ve atamaları da bu madde hükümlerine tabidir.

Madde 37- Keşişlik sınıfına her arzu eden dahil olamaz. Gerektiği takdirde cemaat tarafından seçilmiş olması gerekmektedir.

Madde 38- Keşişlik görevine seçilecek olan kişi aşağıda belirtilen özelliklere sahip olmalıdır. Öncelikle evli olmak, en az otuz yaşında olmak, dindar, namuslu ve güzel ahlak sahibi olmak gerekmektedir. Dini hükümlere ve ayin uygulamalarına ait kanunları, kilisede becerikli, idaresi altında bulunan cemaatin mezhep ve ruhani işlerini aydınlatmaya gücü yetmelidir.

Madde 39- Karma mecliste üyesi bulunmayan bir yer için keşiş takdis ve ataması gerektiği takdirde, o yerin cemaati tarafından seçilmiş olan kimse, bağlı oldukları kilise veya manastır metropolitleri huzurunda imtihan edilip, özellikleri ve durumu araştırıldıktan sonra keşiş tayin ve ataması yapılır.

Madde 40- Evli olan keşişlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, eskiden beri yürürlükte olan usul üzere, Kuddas (ayin) uygulaması, vaftiz, nikah ve cenazeler için aldıkları ödemeler ve yerel meclis üyelerince tensip ve takdir ettikleri miktardan fazla olmamalıdır. Bir kilisenin keşişi diğer kilisenin cemaatine üye olan Süryanilerin vaftiz, düğün ve cenaze merasiminde davet edilmedikçe bulunmayacaklardır.

Madde 41- Ruhban sınıfında bulunanlar, Kudüs-ü Şerfi ziyaret etmek

veya yardım toplamak için yola çıkanlar ikametleri dışındaki yerlere gitmek istediklerinde, keşişler mensup oldukları cemaat meclislerinden, metropolit, episkopos ve diğer ruhban sınıfına mensup olanlar patrikhaneye başvurup izin almadıkça hiçbir yere gidemezler.

Patrikhane Karma Meclisinin Oluşturulması Ve Üyelerinin Görevleri

Madde 42- Patrikhanenin ruhban ve sivil üyelerinden meydana gelen daimi karma meclis iki episkopos, dört rahip, altı tanesi halk temsilcilerinden olmak üzere on iki kişilik üyeden meydana gelir. Bunlar iki yıldan daha uzun süre görevde bulunamazlar. Meclisin tamamı üç yılda bir yenilenir ve değiştirilir.

Madde 43- Patriğin başkanlığında bulunan karma meclise üye olarak atanacak kişilerin belirlenmesinde her şeyden önce, patrik tarafından dört episkopos, sekiz rahip ve patrikhane cemaatinden ve Osmanlı Devleti vatandaşlarından ve genel kabul gören, dürüst, namuslu kişilerden on iki kişilik adayların adlarının yazılı olduğu bir belge tanzim edilerek, cemaat metropolitliği ve manastır yetkililerine gönderilir. Metropolitler ve manastır yetkilileri, yerel meclis başkanlarının oybirliği ile, belgede adı geçen adaylardan iki episkopos, dört rahip, altı sivil kişinin kararnameleri patriğe sunulur. Karma meclisin belirlenen üyeleri görevlerinde ve işlerinde kazandıkları tecrübe ve itibarları ile devlet ve milletçe takdir ve kabul edilmiş kişiler olmalıdır.

Madde 44- Usulüne uygun yapılan seçimler sonuçlandırıldıktan sonra, onay için seçilmiş üyelerin isimleri hükümete sunulmak üzere patrik tarafından resmen Adliye ve Mezahip Bakanlığı'na gönderilir.

Madde 45- Karma meclise ataması yapılmış bir üye iki yıllık görev süresi bitmeden önce, geçerli ve haklı bir sebebi olmadıkça görevinden ayrılamaz. Geçerli bir sebeple istifaya mecbur olan veya görev süresi içerisinde vefat eden üyenin yerine, kalan süre için, yedekte olan üye atanır. Durumu Adliye ve Mezahip Bakanlığı'na bir yazı ile bildirilir.

Madde 46- Yukarıda adı geçen meclis, Ortodoks Süryani Patrikliği'ne bağlı kilise ve manastırların vakıflarına sahip çıkmak, patrikhanenin gelir ve giderleri ile ilgilenmek, cemaat okullarının en iyi şekilde idare ve

geliştirilmesine özen gösterir. Vakıf ve varisi olmayan Hristiyan ölülerine ait mallar hakkında, geçerli ve yürürlükte olan hüküm ve şartların yerine getirilmesi uygulaması, vasiyetnamelerin hüküm ve şartlarına uygun olarak yerine getirilmesi, ölen kişinin yazılı eserleri ve gelirleri cemaat tarafından uygun yerlere harcanması konusunda gerekli yerlere bu konuda yetkili memurlar meclisçe gönderilecektir.

Madde 47- Patrikhanenin gelir ve giderlerine ait hesaplar, her yıl içinde meydana gelen gelir ve giderin genel muhasebesini araştırma ve inceleme, hesapları kayıt etmek üzere başkâtip görevini ifa etmeye muktedir bir kişi görevlendirilecektir. Bu kişi meclisin gözetimi altında olacaktır.

Madde 48- Her yıl sonunda bütün kilise ve manastırlarda bulunan episkoposlar veya episkopos vekilleri, gelir gider kayıtlarını patrikhaneye sunmak mecburiyetindedir. Bu kayıtlar karma meclis tarafından incelenip onaylanacaktır. Fazla gelir durumunda bunun hangi manastır veya kiliseye ait ise, adına gelir kaydedilmek üzere, bina ve gelir getiren mallar ve diğerleri yerel meclis tarafından satın alınır.

Madde 49- Patrikhanede, Süryani Ortodoks Patrikliği'ne bağlı, bütün cemaate ait kilise ve manastırların vakfı olan bağ, bahçe, değirmen, tarla ve arazinin miktarı, manastırlardaki kutsal sayılan araç ve gereçler, döşemeler, çeşitli kitaplar gibi taşınabilir malların miktarını gösterir kayıtlar bulundurulur. Bu suretle güvenliğe alınmalıdır. Her yıl basılacak olan millet yıllığına yazılmak üzere, patrikhane karma meclisi, bütün Süryanilerin erkek ve kadın nüfusu, diyakosluk rütbesine varıncaya kadar ruhban sınıfında bulunanların isimleri ve görevlerini, okul müdür ve öğretmenlerinin isimlerini ve öğrenci sayılarını belirten cetvelleri isteyeceklerdir.

Madde 50- Patriğin bilgisi olmaksızın ve kendisi mecliste bulunmadığı sırada, metropolitlerden birisini vekil tayin etmeden, karma meclis tarafından alınan kararlara itibar edilmeyip geçersiz sayılacaktır. Bunun gibi, meclisin bilgisi dışında, patrik tarafından tek başına alacağı kararlar da geçersiz sayılacaktır.

Genel Meclisin Oluşturulması ve Görevlendirilmesi

Madde 51- Genel meclis üyeleri üç kısımdan oluşur. Birinci kısım, görevli bulunan bütün metropolit ve episkoposlardır. İkinci kısım, kırsal kesimdeki episkopos ve meclis üyelerinden iki kişi. Üçüncü kısım, patrikhanenin ruhban ve sivil karma meclis üyelerinden ibarettir.
Madde 52- Genel meclis üç yılda bir mayıs ayının başında, patrik tarafından yapılacak davet üzerine, patriklik makamı olan Deyrulzafaran Manastırı'nda toplanır. Ancak, lüzumu halinde patrikhane ve karma meclisin onayı ve kararı ile belirlenen zamandan önce de toplanabilir.
Madde 53- Genel meclis bu toplantılarda öncelikle, Deyrulzafaran Manastırı'ndaki işlerin düzenlenmesine, diğer manastırların ıslahı ve düzeni, cemaat okullarının geliştirilmesi, ruhani işlerin düzenlenmesine dair gerekli tedbirleri kararlaştırır. Bu kararlar patrikhanenin genel siciline kayıt edildikten sonra, alınan kararlar doğrultusunda hareket edilmesini istemek üzere patrik tarafından yazılı olarak duyurur.
Madde 54- Geçerli bir mazeretinden dolayı Genel Meclis toplantısında bulunması mümkün olmayan metropolit için, karma meclis ruhanileri arasından birisi görevlendirilebilir.
Madde 55- Genel Meclis toplantılarına davet edilen ve taşradan gelen metropolit ve üyelerin harcırahları, karma meclisin takdir ve onayı ile patrikhane bütçesinden ödenir.

Eğitimin Geliştirilmesine Dair

Madde 56- Deyrulzafaran Manastırı'nda; bir şubesi ruhban sınıfına ait olmak üzere dini ilimlerin öğretilmesi, bir şubesi de halka ait lise düzeyinde, tam teşkilatlı bir okulun tesisi gerekli olduğu gibi, Kudüs-ü Şerif Manastırı'nda da dini ilimleri öğretmek üzere ruhban sınıfına ait olmak üzere bir okul açılacaktır.
Madde 57- Musul iline bağlı Şeyh Matta adıyla bilinen, Diyarbekir ili Beşiri ilçesine bağlı Mor Kiryakos, Midyat ilçesi sınırları dahilinde bu-

lunan Mor Gabriyel adındaki manastırlarında da birer şubesi ruhbanlara, bir şubesi de çocuklara ait olan ve ilkokul düzeyinde, yeni usulde eğitim ve öğretim programına uygun olarak düzenlenmesine yardımcı olunacaktır.

Madde 58- Devlete bildirilen ve resmi belgelerle ispat edilen ve tarihi bilgilerle Süryanilere ait kilise ve manastırların, tarihi değerlere haiz araç ve gereçlerin korunması, her türlü saldırı, tecavüzden uzak tutulması ve dokunulmazlığı devlet güvencesi altındadır.

Vergi ve Yardımlara Dair

Madde 59- Süryaniler, patrikhane çalışanları, ruhbanlar ve ihtiyaç sahiplerinin giderlerine harcanmak üzere, (zıdk) olarak ifade edilen ve miktarı herkesin gücüne göre belirlenen yıllık ödemeyi yapmak zorundadır. Ancak, bunun toplanmasında ve sarf edilmesinde hiçbir şekilde suiistimale meydan vermeden, güvenli bir şekilde toplanmasını sağlamak gerekir. Genel meclis toplantısında, her yerleşim yerinin nüfus sayısına göre yıllık muayyen bir miktar belirlemesi gerekir.

Madde 60- Adı geçen ödeme kiliselerde vaftiz, nikah, cenaze töreni ve diğer dini merasimler için cemaat tarafından davet edilen matran, episkopos, rahip, keşiş, şemmaslar ve kilise yardımcı personeline âdet olduğu üzere verilecek olan ücret, bunların ikametgâhlarıyla patrikhanede yazılıp düzenlenecek izin belgesi için yazıcı ücreti olmak üzere, alınan paradan hariçtir.

Madde 61- Altmışıncı madde de belirtilen ruhani törenlerden dolayı matran, episkopos, rahip, keşiş, şemmas ve kilise yardımcı personeline verilmesi gereken ücretin miktarı, mahalli cemaat meclisince belirlenir.

Madde 62- Süryani Ortodoks Patrikliği'ne bağlı bütün manastır ve kiliselerin vakıf gelirlerinin yüzde 10'u, patrikhane giderlerine ait olmak üzere her yıl patrikhaneye teslim edilecektir. Ancak, bazı yıllarda adı geçen vakıfların onarımına gerek görüldüğü veya önemli bir masrafı gerektiren kilise ve manastırların vakıf gelirlerinden bir şey alınamaz.

Madde 63- İstifa veya azil olunmuş, ihtiyaç sahibi olduğu belli olan patrik ve metropolitlerin ihtiyaçlarının karşılanması karma meclise aittir.

Sonuç

Madde 64- İşbu nizamnamenin genel esaslarına dokunulmaksızın bazı maddelerin açıklanması veya ek yapılmasına ihtiyaç duyulduğu takdirde, genel meclisin toplantısında kararlaştırılıp onaylandıktan sonra hükümete arz edilecek ve verilecek izne göre gereği yapılacaktır.
Adliye ve Mezahip Bakanlığı makamına, 79 numara ve 10 Kasım 1329 tarihli emirleri gereğince patrikhanede toplanan heyetimizce sonuçlandırılan 64 maddeyi kaleme alan, işbu nizamname bütün maddeleri tekrar gözden geçirilerek, oybirliğiyle kabul ve tasdik olunur.
18 Mart 1330"[146]

[146] *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri*, Murat Bebiroğlu, ed. Cahit Külekçi, İstanbul, Akademi Matbaası, s. 195-213.

ABÜLFARAÇ'IN ESERLERİ

Barebroyo olarak bilinen "Camal al-Din" lakaplı Abülfaraç, Malatyalı Toma'nın oğlu Diyakoz ve Doktor Tac al-Din Ahrun'un oğludur. Doğunun ve Süryanilerin bilinen en ünlü felsefeci ve teologlarından biridir. Süryani tarihinin yetiştirdiği en bilgin, en seçkin insan olup, bilginin doruklarında dolaşmayı başarmıştır. Tanrı onu yüksek akıl, harika bir zekâ ve alev gibi bir zihinle süslemişti. İnce fikirli, keskin dilli ve hoş sohbetli biriydi. Öyle ki, en karışık olayları anında çözer, zorlukların üstesinden kolayca gelirdi. Tanrıbilim, felsefe, bilgelik, hukuk, mantık, ahlak, tarih (siyasi, sosyal, kilise), dilbilgisi, astronomi, tıp, şiir, mizah, matematik, psikoloji gibi değişik konularda yazdığı eserler, bugün bile uluslararası otoriteler tarafından takdirle karşılanır.

Asil bir Hristiyan ailenin çocuğu olarak 1226'da Malatya'da doğar. Onun Yahudi kökenli olduğu ve babasının sonradan Hristiyanlığı kabul ettiği ve adındaki "Ebroyo" sözcüğünün bunun bir kanıtı olduğu yönündeki oryantalistlere ait savlar tamamen yanlıştır. Ebroyo isminin konulmasının ardındaki gerçek, kendisinin veya babalarından birinin Fırat Nehri'nin geçilmesi sırasında doğmuş olmasındandır. Bir şiirinde takma adıyla ilgili yazdığı şu mısralar, konunun aydınlığa kavuşması için yeterli bir kanıttır:

"Eğer Rabbimiz kendisine Samiriyeli dediyse, insanlar sana Bar Ebroyo (İbrani oğlu) diyor diye ayıplama. Bunun temeli Fırat Nehri'nden kaynaklanmaktadır, başka bir itikat veya edebi bir şey asla değildir."

Abülfaraç, bölgesindeki usta kişiler gözetiminde Süryanice, kilise kuralları, Kutsal Kitap ve Kilise Babalarının tefsirleri konularında eğitim aldı. Babasından tıp eğitimi almıştır. 1243'ün sonunda babası ülkedeki sivil kargaşa yüzünden ailesiyle beraber Antakya'ya taşınmıştır. Abülfaraç bu sayede bulabildiği her öğretmenle birlikte, bilimin tüm alanlarında çalışmalar yapmıştır. 1244'te genç yaşta dünyasal ve geçici hayatı bırakarak kendini Tanrı'ya adamış ve rahip olmuştur. Tıp, güzel konuşma ve yazma ile mantık çalışmalarına usta öğretmen Nasturi Ya-

kup gözetiminde Tripoli'de devam etmiştir. Ünü, Patrik III. İğnatius'a kadar ulaşmış ve Patrik onu önce kâhin, sonra 1246'da Gubas Episkoposu olarak takdis edip Gregorius ismini vermiştir. Sonra Lakbin ve Halep'e gitmiş, burada felsefi ve teolojik araştırmalarını tamamlayıp Arap dili konusunda uzmanlaşmıştır. 19 Ocak 1264'te Doğu Mafiryanı olmuştur. Kilisenin ismini yüceltmek, müminleri doğru inancın ülküsü doğrultusundan sapmamaları için pekiştirmek üzere yaklaşık yirmi iki yılını Ninova, Mor Matay Manastırı, Bağdat, Musul, Maraga, Tebriz arasında gidip gelerek geçirmiştir. Bilgisi, müzakereciliği, olaylarla insanları algılama yeteneği sayesinde Moğol krallarının ilgi odağı olmuştur. Yetenekli ve kendini geliştirmiş rahipleri toplamış ve on ikisini episkopos olarak takdis etmiştir. Episkoposlar için iki kilise, iki manastır, iki diyakoz evi ve bir de han inşa ettirmiştir. Öğrenmekten hiçbir zaman geri kalmamış ve dönemin bilgili insanlarıyla sürekli olarak görüş alışverişinde bulunmuştur. Nereye giderse gitsin, eğitimliler için her zaman ilgi odağı olmuştur. Maraga Kütüphanesi'nde, Arapça felsefi tefsirler üzerine çalışmıştır. İbni Sina'nın tüm felsefi ve tıbbi yazılarını okumuş, Aristo'nun yazılarından sonra bunları kaynak olarak kullanmıştır. Bu yazıların kendi çalışmalarında çok önemli etkileri olmuştur. Daha sonra Farsça'ya eğilmiş ve münzevilik yaşamıyla ilgili değişik kitapları inceleme fırsatı bulmuştur. 30 Temmuz 1286'da Maraga'da altmış yaşında vefat edene dek, el attığı her işte başarılı olmuştur. Tüm Hristiyan cemaatleri ölümünden büyük üzüntü duymuş ve yas tutmuşlardır. Mor Matay Manastırı'na götürülmüştür. Mezarı hâlâ bu manastırda ziyarete açıktır.

Patrik İğnatius Efrem I. Barsavm'ın yazmış olduğu *Saçılmış İnciler-Süryanilerin Yazınsal Tarihi* adlı kitapta Abülfaraç'ın eserleri hakkında yer alan bilgiler şöyledir:

1. *"Avsar Roze"* adlı eseri, Eski ve Yeni Antlaşma'nın filoloji, edebi ve ruhsal tefsirlerini içeren hacimli ve önemli bir kitaptır. Bu kitabı, *Pşitto ve Yetmişli* çevirilerini temel alan Kutsal Kitap nüshalarını inceledikten sonra yazmıştır. Bu çeviriler; Origen, Harkeloyto, Kıpti, Erme-

ni ve Nasturi tercümelerde, Kutsal Yazılar'ın karkaflı seslendirmeleriyle beraber kullanılmıştır. Ayrıca, Yetmişli versiyonu Pşitto versiyonuna tercih ettiğini dile getirmiştir. Tefsirleri, Apokrif kitaplar ve Makabiler de dahil olmak üzere tüm Eski Antlaşma'yı ve vahiy dışında tüm Yeni Antlaşma'yı kapsar. Yorumlarında; Hippolitus, Afrikanus, Origen, Yulius, Eusebius, Athanasius, Mor Efrem, Basilius, Nazianzen'li Gregorius, Nisa'lı Gregorius, Epifanus, Altınağızlı, Kurillos, Hesicus, Aryupagos, Suruç'lu Yakup, Menbeç'li Filüksinos, Antakyalı Severius, Salah'lı Daniel, Urfa'lı Yakup ve Arapların Metropoliti Gevargis'i otorite olarak kabul ettiğini belirtir. Sadece bir kere olmak üzere Didimus, Mopsuestia'lı Theodoros, David Bar Pavlus (Matta tefsirinde) Patrik Mikael'den bahseder. Bu tefsirlerinde, kendi fikirlerini ortaya koymuş ve bazı Kilise Babalarının düşüncelerini eleştirmiştir. Bu kitabı 15 Aralık 1271'de bitirmiştir. Bugün Londra'da bulunan orijinalinden 1354 yılında kopya edilen ikinci nüshada bitiş tarihi olarak 1277 belirtilir. Ancak ilk tarih daha doğru gibi görünmektedir. Amerikalı araştırmacı Martin Sprengling şöyle demiştir: "Abülfarac Süryani edebiyat tarihinin en büyük yazarı ve zamanının en bilgili kişisidir. *Avsar Roze* adlı eserinde tüm bilgisini Kutsal Kitap'a adamıştır. Teolog, tarihçi, antropolog ve felsefeciler, takdire şayan bu on üçüncü yüzyıl adamının yazdığı önemli eserde, yürüttükleri araştırmalar için bir hazine bulacaklardır."

Bu muazzam kitabın yirmiden çok nüshası vardır, en eskisi 1275 yılında yazar hayattayken kopya edilmiştir. 1298'de kopyalanmış başka bir nüshası Berlin'dedir. Şam kütüphanesinde bulunan bir diğer nüshasının on dördüncü yüzyılın sonunda kopyalandığı düşünülmektedir. Sprengling ve Graham bu yazmaların fotoğrafik kopyalarını 1931'de bir araya getirmiş ve 2. Samuel'le 393 sayfalık ilk cildini yayımlamışlardır.

2. *"Mnorath Kudşe"*, büyük ebatta 500 sayfadan oluşan hacimli ve derin bir eserdir. Bu eser pozitif ve negative teolojik bilimler üzerine çok kapsamlı bir incelemedir. Kitaptaki fikirler Kutsal Kitap, Hristi-

yan otoriteleri ve doğa bilimleri tarafından (Aristo ve Galen'in yazılarına yer vererek) desteklenmektedir. Hristiyanlık'ın gerçekliğini savunmuş, yanlışa yönlendirilen yalanları inkâr etmiş, sofitslerin argümanlarını yok etmiş ve Aristo'nun Ortodoks inancıyla çelişen düşüncelerine karşı çıkmıştır. Kitabı on iki bölüme veya başlığa ayırmıştır: Bilgi, Allah'ın varlığı, dünyanın yaratılışı, Allah'ın kutsal üçlüğü ve birliği, Rab Mesih'in beden alışının gizemi, melekler, kötü ruhlar, insan ruhu, kâhinlik, akıbet ve şans, diriliş ve cennet. Bu kitabı teoloji öğrencileri için zorunlu kılınmıştır. 1909 yılında, yazarın öğrencilerinden olan Diyakos Yuhanna Saru Bartulli'nin 1275'te bitirdiği el yazısı eski nüsha, Episkoposun ikamet ettiği Cezire İbn Umar'da bulunmuştur. Bu nüsha, Birinci Dünya Savaşı kargaşasında kaybolmuştur. Bu kitabın on eski nüshası vardır. 1930'da Jean Bacchus ilk iki bölümü Fransızca'ya çevirmiş ve yayımlamıştır. 1661'de, Şam'lı Episkopos Yuhanna Ğarir'in oğlu Diyakoz Serkis eseri Arapça'ya çevirmiştir. Bu çevirinin bir kısmının iyi, bir kısmının ise kötü olduğu belirtilmektedir. Daha sonraları birçok nüsha dünyanın değişik yerlerine yayılmıştır.

3. *"Kthobo d-Zalge"*, Mnorath Kudşe'nin on bölümlük özeti şeklindedir. Bu bölümler şöyledir: Altı günde yaratılış, teolojik bilimler, Tanrı Sözü'nün beden alması, ruh, melekler ve kötü ruhlar, kâhinlik, Vaftiz, Murun, Kutsal Ayin, özgür irade ve akıbet, yeni dünya ve cennetin başlangıcı ile beraber iki dünyanın sonu (küçük ve büyük). Kaynakları, kilise öğretmenleri Athanasius, Efrem, Basilius, Nazianzen'li Gregorius Teologos, Nisa'lı Gregorius, Euagrius, Altınağızlı Yuhanna, Kurillos, Aryupagos, Suruç'lu Yakup, Menbeç'li Filüksinos, Antakya'lı Severius, Urfa'lı Yakup ve Muşe Bar Kifo'dur. Nadir olmakla beraber; Yeni Antlaşma'dan, Roma'lı Klemis, Mithodius, mucizeler yapan Gregorius, Yulius, Bosra'lı Titus, Epifanus, Theofilus, Proklus, Riş Ayno'lu Serkis, Sevire Sabuhat ve Bar Sobtho'dan da alıntılar yapmıştır. Ortodoks kökenli olmayan alıntılar ise, Mopseustia'lı Theodorus, Theodoret ve Baysan'lı Yuhanna'dandır. Eğer bu iki kitapta, Aristo'dan kopya edilmiş fizik konuları üzerinde ayrıntılı değerlendirmelerde bulun-

masaydı, daha iyi olabilirdi denilmektedir. Bu kitap küçük boyutlu 338 sayfadan oluşur. Şam kütüphanesinde dokuz eski nüsha ve bir yeni nüsha bulunmaktadır. Bu kitap kötü bir çevirmen tarafından zayıf bir Arapça'yla çevrilmiştir.

4. *"Hevath Hekimtho"*, felsefe üzerine yazılmış en iyi eserlerinden biridir. 951 sayfadan oluşan iki büyük cilttir. İlk cilt, mantık konusunu içeren dokuz kitaptan oluşur: *Mukaddem, Kategoriler, Tefsir, Önceki Analitik, Sonraki Analitik, Mevzular, Sofistik Yalanlamalar, Belagat ve Şiir.* Bu cilt, 365 sayfadan oluşur ve sonunda şöyle yazılıdır: "Bunlar, büyük usta, felsefeci Aristo'nun öğretilerine ilişkin olan şiirin üzerinde bulabildiğimiz her şeydir. Bazı bölümleri eksiktir. Ya bu bölümler, Grekçe, Süryanice veya Arapça'dan tercüme edilmemiş ya da yapılan tercüme günümüze ulaşmamıştır." Fizikle ilgili olan ikinci cilt iki bölümden oluşur. İlk bölümde sekiz kitap bulunur.: 1) *Fizik*, beş bölümden oluşur. Kitap, element, biçim, hareketin doğası, değişimin koşulu, sonlu ve sonsuz, hareketlerin birleşimi gibi doğal konularla ilgilidir. 2) *Sema*, beş bölümden oluşur. Göksel bedenler ve ışık veren alt bedenler, dört element, doğaları, hareketler ve sabitlemeler ile bilgeliğin bir tanımı gibi konuları içerir. 3) *Tenasül ve çürüme*, dört bölümden oluşur. Evrenin durumu, çürüme, varoluş ve ölüm durumu, mutlak değişim ve değişime uğrayan sonsuz bedenler üzerine yazılmıştır. 4) *Mineraller Kitabı*; katı maddeler, mineraller, dağlar, mevsimler, dünyanın ve evrenin hareketinden bahseder. 5) *Meteoroloji Kitabı*, dört bölümden oluşur. Bir araya gelmeden once, dört elementin durumunu ve hareketlerini incelemiştir. Ayrıca gökyüzünün, meteorların, bulutların, şimşeklerin, rüzgârların, depremlerin, okyanusların ve dağların da bu elementler üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir. 6) *Gezegenler Kitabı*, dört bölümden oluşur ve hayvanların doğasından ve hayvanlar dünyasının durumundan bahseder. 7) *Ruhun Kitabı*, dört bölümden oluşur. Kitap, özellikle insan ruhuna ilişkin bilinenlerden, ruhun durumundan ve hareketlerinden bahseder. Kitapta ayrıca tıp, yıldızlar disiplini, astroloji, tılsım ve kimya gibi diğer bazı konulardan da bahseder.

II. cildin ikinci kısmı beş kitaptan oluşur. *Felsefe* ile ilgili olanı sekiz bölümden, *Teoloji* veya *Metafizik* üzerine olan altı bölümden ibarettir ve bu kısmın teorik donelerini ortaya koyar. Teorik ve pratik yönden bilgiyi ve özellikle yetkin Tanrı insanının oluşmasında ahlaksal değerlerin özgüllüğünü inceleyen ve dört ana bölümden oluşan Ethikon kitabı; üç bölümden oluşan *Varlığın Yönetimi ve Yeri*; beşincisi de üç bölümden oluşan *Şehirlerin Yönetimi* hakkındadır. İkinci kısmın üçüncü bölümünde, ulusların karakteristik özelliklerinden bahseder. Bu cilt, 233 bölümdür ve 586 sayfadan ibarettir.

I. cildin, biri Floransa'da (pek iyi durumda değil), diğeri Oxford'da olmak üzere iki eski nüshası vardır. Ayrıca Kandanat (Hindistan, Milibar), Halep, Sayyida Manastırı ve Birmingham'da olmak üzere dört yeni nüshası da mevcuttur. İkinci cildin iki eski kopyası vardır. Birincisi, yazarın yaşadığı süre içinde kopyalanmış olup patrikhane kütüphanemizde bulunmaktadır. Bu nüsha, yazarın 1285 sonu veya 1286 başı gibi bitirdiği orijinal kitaptan kopyalanan ilk nüshadır. İkincisi, Diyarbakır'daki Keldani Kütüphanesi'ndedir. Ayrıca biri Birmingham'da, diğer Patrikhane kütüphanemizde bulunmak üzere iki yeni nüsha da mevcuttur.

5. *"Tegrath Tegrotho"*, üç kitaptan oluşan orta büyüklükte mantık ve felsefe üzerine bir kitaptır. 1276 yılından önce derlemiş olduğu bu kitap, onun *Hevath Hekimtho* adlı kitabının özetidir. En eskisi 20 Mayıs 1276 tarihli olan altı nüshası bulunmaktadır. Metropolit Efrem Kawimi tarafından kopyalanmış nüshada bu kitabın Arapça'ya tercüme edildiği belirtilmiştir.

6. *"Svod Sophia"*, 1275 yılından sonra yazmış olduğu dört bölümlük, diyalektik ve felsefe üzerine yazılmış kısa bir kitaptır. Herman Janssens bu kitabı 24 nüshayı temel alarak yayımlamıştır. 1299 yılında kopyalanmış en eski iki nüsha Chicago'da, 1330 yılı civarında kopyalanmış olan diğer nüshalar da Londra'dadır. 1937 yılında Fransızca'ya tercüme edilmiş ve yayımlanmıştır.

7. *"Bobotho"*, 40 sayfadan fazla olmayan ve yedi bölümden oluşan felsefe ve mantık sanatı üzerine kısa bir kitaptır.

8. *"İnsan ruhu"* üzerine mükemmel bir Arapça'yla yazmış olduğu biri uzun, diğeri kısa iki bilimsel inceleme. Birincisi 26 sayfa, 62 bölümden; ikincisi ise, 74 sayfa, 26 bölümden oluşmaktadır. İkinciyi, 1252 yılından önce Malatya Metropoliti olan Dionosius Anjur'un isteğine cevap olarak yazmıştır. İlk basımı 1928 yılındadır. New York'ta, on üçüncü yüzyıl sonu ile onu izleyen yüzyılın başında tamamlanmış olan mükemmel bir nüshası bulunmaktadır.

9. *"İbni Sina'nın Kitab al-Işarat wa al-Tanbihat"*, (Belirtiler ve Alametler Kitabı), felsefe ve mantık sanatı üzerinedir. Bu kitabı, 1278 yılından önce Kral Hulago'nun başhekimi olan Doğulu papaz Şemun Toma'nın isteğiyle Süryanice'ye tercüme etmiştir. Bu eser onun Süryani dili ve tercüme alanındaki ustalığını göstermektedir. Bu eserden, *Kronografi* adlı eserinde söz etmiştir. Çağdaşları olan Arap felsefesi yazarları tarafından bu kayda değer tercümanın adı anılmamıştır. Bu tercümenin 1278 yılında Bartulli'li Yuhanna tarafından kopyalanmış bir nüshası Floransa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca beş nüsha daha bulunmaktadır. Bu el yazmaları 218 büyük boy sayfadan ibaret olup, iyi bir yazıyla kopyalanmışlardır.

10. *"Athir al-Din al-Ahbari'nin"* (1264) Arapça'dan Süryanice'ye çevrilmiş Kitab Zubdat al-Asrar (Hevath Roze - Gizlerin Kaynağı) adlı eseri felsefe üzerinedir; bu eser günümüze ulaşmamıştır.

Şurası muhakkak ki, Abülfaraç, felsefeyi kendi kendine öğrenmiştir. Aristo'nun felsefesini tam anlamıyla kavramış, *Hevath Hekimtho* adlı eserinin birinci cildinde onun eserlerinin düzenine göre yine onun yöntemini izlemiştir. On beşinci yüzyılda, Aristo'dan sonra yazarlar tarafından yapılmış eklemelere değil, metnin üzerinde yoğunlaşmıştır. Tabiat ilimleri üzerine çalışan tüm bilgelerimizden farklı olarak, Aristo'nun yazmış olduğu metinlerin orijinalleri ya da iyi tercümeleri üzerine çalışmıştır. Bazı oryantalistlerin görüşüne göre, Aristo'nun *Ruh Üzerine* adlı kitabının orijinal Grekçesi üzerine çalışmıştır. Çünkü çeşitli Yunanca terimler üzerinde durmuştur ki, birçok yazarlarımızın tersine çeşitli Grekçe terimler üzerinde oldukça fazla durmuştur. Her ne

kadar çok kesin kanıtlar olmasa da, Grekçe bilme olasılığı oldukça yüksektir. Suriye'de kaldığı uzun süre boyunca Grekçe öğrenmiş olabilir. Arapça olarak İbni Sina'nın eserleri dışında, Fahraddin al-Razi (1210) ve çağdaşları al-Abhari, Nacm al-Din al-Kazvini, Nasır al-Din al-Tusi (1276) gibi, kendisiyle aynı konuları ele alan felsefecilerin eserlerini de okumuştur. İbni Sina'ya övgüsünü ise şöyle belirtmiştir: "İbni Sina, Aristo'nun hünerini elde ettiğinde, bu hüneri beş değil, elli kez çoğaltmıştır." Organon, fizik ve metafizikte Aristo'nun adımlarını takip etmiştir. İbni Sina'nın öğretisini izlediği dönem hariç, Aristo'nun yönteminden ayrılmamıştır. Aslında ruh ve ruhun bedenle olan ilişkisi konusunda İbni Sina'nın fikirlerini daha çok beğenmiştir. İkinci ciltte konuları, on üçüncü yüzyılda bilinmiş oldukları şekliyle, yani teoloji ilkelerine uyarak ele almıştır. Yaratıcı fikirlerden oluşan felsefi bir kitap yazma isteği, vefat edişi nedeniyle gerçekleşememiştir.

11. *"Hudoye"* (Dini ve medeni yasalar), onun mükemmelliğiyle ünlü kitaplarından bir tanesidir. Kırk kısımdan oluşur, 541 sayfadan ibarettir. Kısımlar şöyledir: 1. Kilise ve kilise yönetimi, 2. Vaftiz, 3. Kutsal Murun, 4. Kurbono, 5. Oruç ve bayramlar, 6. Cenaze merasimleri, 7. Kehnutluğun –kâhinlik– dereceleri, 8. Nişan ve evlilik, 9. Vasiyetler, 10. Veraset, 11. Alışveriş, 12. Selef, 13. İpotek, 14. Zarar, 15. Uzlaşma, 16. Para nakli, 17. Kefalet, 18. Ortaklık, 19. Temsil gücü, 20. İtiraf, 21. Emanet, 22. Ödünç verilen şeyler, 23. Armağan, 24. Teberru, 25. Satın almada öncelik, 26. Ödünç verme, 27. Ortak ürün verme, 28. Terk edilmiş topraklar, 29. Kiralama, 30. Kayıp nesneleri bulmak, 31. Kayıp çocukları bulmak, 32. Tutsakların özgürlüğü, 33. Hırsızlık, 34. Ağır suçlar, 35. Avın kesilmesi, 36. Yeminler, 37. Adaklar, 38. Davalar ve yasal güçler, 39. Tanıklık ve tanıklar, 40. İstisnasız meseleler. Bu kitap 147 bölümden ibarettir. Aşağıdaki kaynaklar kullanılmıştır: Elçilere dayandırılan kanunlar ve Klemis'in sekiz kitabı; Aday'ın öğretisi; Ankara, Nukseriye, İznik, Antakya, Gangara, Laodikya, İstanbul, Salukiya ile Kadıköy Sensinodleri; Klemis'in eserleri; Atina'lı Dionosius, Cyriyanus, İskenderiye'li Dionosius, Eustathius, Athanasius, Basilius,

Theologos, İstanbul'lu Euagrius, Rabula, İskenderiye'li Kurillos, Timotheos, Menbeç'li Filüksinos, Tello'lu Yuhanna, Antakya'lı Severius; Kilikya'nın Linsus köyündeki iki manastırın başrahiplerine bazı Episkoposların yazdığı mektuplar; İskenderiye'li Theodosius, Diyarbakır'lı Kuryakos, Urfa'lı Yakup'un eserlerinden almış olduğu kırk iki kanun; Antakya Patriklerimiz olan I. Gevargis, Kuryakos, I. Dionosius, IV. Yuhanna, II. İgnatius, I. Mikael; Bizans İmparatorlarının resmi kararları; bilinmeyen kaynaklarla birleştirdiği kendi fikirleri.

Kilisenin anayasası olmuş olan bu kitabı "Hudoye" olarak adlandırmıştır. Bu kitap, cemaatleri arasındaki sivil meselelerle uğraşma konusunda Episkoposların geniş bir nüfuza sahip olduklarını göstermektedir. Bu kitap, Kardinal Mai gibi Avrupalı otoriteler tarafından övülmüştür. Bu kitabın sekiz nüshası vardır; en eskisi, Kudüs Kütüphanesi'nde bulunan ve on dördüncü yüzyılın başında bitirilmiş olan nüshasıdır. 1488 yılında kopyalanmış olan Paris'teki el yazmasını temel alarak 1895 yılında Bedjan eseri yeniden yayımlanmıştır. Uzun zaman önce bu eser Latince'ye tercüme edilmiştir, fakat çevirisi hatalarla doludur. On altıncı yüzyılın sonunda Arapça'ya çevrilmiştir, fakat kitabın Arapçası zayıftır.

12. *"Ethikon"*, sekiz yakarış duasını, Kutsal Kitap alıntılarını, Mısır'lı münzevilerin örnek yaşantılarını ve ilk çağlardaki karanlığı aydınlatan, Hristiyan inancının erdemli ve seçkin kişilerin özdeyişlerini kullanarak kaleme aldığı bir kitaptır. Bu eser inançlı biri için tatmin edici ve mükemmel bir kaynaktır. Ruhsal yüce bir gıda içeren bu kitabı Maraga'da 15 Temmuz 1279 yılında bitirmiştir. Her biri birçok bölümden oluşan dört büyük makaleye ayırmıştır. Birincisi, beden eğitimi hareketlerinin düzenlenmesi; ikincisi, bedenin beslenmesi sırasında uyulacak görgü kuralları; üçüncüsü, insanın çirkin tutkulardan arınması ve en uzun olan dördüncüsü ise, kişinin erdemli bir aktöreyle donanması üzerindedir. 420 sayfadan oluşan bu kitabın dört eski nüshası vardır. En eskisi Musul'daki Keldani Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu nüsha 1292 yılında tamamlanmıştır. Eser, 1898 yılında Bedjan tarafından yayım-

latılmış ve Humus'lu Rahip Davut tarafından zayıf bir Arapça'yla tercüme edilmiştir. Bu tercümenin bir nüshası Oxford'da bulunmaktadır.
13. *"Kthobo dYavno"*, münzevi eğitimi için bir özettir. Bu kitabı, münzeviliği seven bazı kimselerin önerisi üzerine "Ethikon"dan sonra yazmıştır. Dört bölümden oluşan bu eserin ilk bölümü manastır içinde bedensel hizmet, ikincisi hücrede yerine getirilen zihinsel hizmet, üçüncüsü mükemmel olan üzerine ruhsal arayış ve dördüncüsü yazarın bilgide ilerleyişi üzerinedir. Bütün kitap seksen sayfadan ibarettir. Yazar bu kitabı, Kutsal Ruh'un simgesi olan "güvercin" olarak adlandırdığını belirtmiştir. Bu kitap 1299 yılı civarında "Kitab al-Warka fi İlm al-Irtika" adıyla Arapça'ya tercüme edilmiştir. Ayrıca, Mardin'li Abu al-Hasan ibn Mahruma'nın el yazısıyla yazılmış güzel bir önsözü vardır. 1290 yılında yazılmış eski bir nüshası Chicago Üniversitesi'nde, başka bir nüshası da Oxford'dadır. Buna, yazarın Maraga yolunda yazmaya başladığı, ama vefatı nedeniyle tamamlayamadığı ve konusu *aklın gençliği* olan bir bölüm daha sonradan eklenmiştir. Bu kitap Bedjan ve 1916 yılında da Rahip Yuhanna Dolabani tarafından yayımlanmıştır.
14. *"İki ciltlik Kilise Tarihi"*. İlk cilt, Elçilerin başı Petrus'tan başlayarak 1285 yılına kadar olan Antakya Patriklerinin tarihini içerir. İkincisi ise, Elçi Mor Toma ile Katolikos ve Doğu Mafiryanlarının tarihini içermektedir. Ayrıca tarihçi Mari ibn Süleyman'a göre yazar, Nasturi Katolikoslarıyla ilgili bölümler de eklemiştir. Bu bölümün başında ilk üç yüzyıla tarihlendirilen, fakat doğrulanmayan bazı biyografiler bulunmaktadır. Bu kitabın eski nüshaları Vatikan, Oxford ve Kudüs'te bulunmaktadır. 633 sayfadan oluşmaktadır. Latince'ye çevrilmiş ve Abbeloos ve Lami tarafından 1877-1879 yıllarında, yanlış anlatım ve hatalarla dolu şekilde, çarpıtılmış ve karışık bir önsözle yayımlanmıştır.
15. *"Maktabzabne - Kronografi"*, yaradılıştan başlar ve 1285 yılına kadar geçen zamanı anlatır. Bunun içerisine dünya tarihini, ülkeleri ve bilgeleri büyük bir titizlik ve doğrulukla dahil etmiştir. Kaynakları Urfa'lı Yakup ve Mikael Rabo'nun tarih kitapları ile Maraga'daki kütüphanede bulmuş olduğu Süryanice, Arapça ve Farsça kaynaklardır. Bu eserin

nüshaları, bahsi geçen kütüphanelerde bulunmuştur. 1890 yılında Bedjan tarafından yayımlanmış, hatta İngilizce'ye çevrilmiş ve 1932 yılında Budge tarafından da yayımlanmıştır.

16. *"Tarih Muhtasar al-Duwa"l* (Ülkelerin Kısa Tarihi). Süryanice'den Arapça'ya tercüme ettiği bu önemli eser, vefatından kısa bir süre önce Maraga'da Müslüman bir bilgenin ricasına cevap olarak yazmış olduğu bir özettir. Bu eseri (üç sayfası hariç) bir ayda bitirmiştir. Buna Arapça belgeleri kaynak alarak, bazılarından kelimesi kelimesine alıntı yapmak yoluyla Hristiyan bilgeleri ilgilendiren olaylar haricinde, Arap bilgeler hakkında yararlı bilgiler eklemiştir. Çalışmalarını on krallığın tarihsel biyografilerine göre düzenlemiştir. Örneğin: Peygamberlerin krallığı, İsrailoğulları'nın hâkim ve kralları, Keldani Kralları, Persler, Grekler, Putperestler, Hristiyan olmuş Romalılar ve Grekler, Müslüman Araplar ve Moğollar. 522 sayfadan oluşan bu kitabın Floransa, Paris, Londra ve Oxford'da olmak üzere altı nüshası vardır. İlk olarak 1663 yılında bu eseri Latince'ye de tercüme etmiş olan Pococke tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca Bauer tarafından 1783 yılında Almanca'ya da çevrilmiş ve 1890 yılında Rahip Antun Salhani tarafından yayımlanmıştır. İngilizce'den Türkçe'ye Ömer Rıza Doğrul tarafından çevrilmiş ve Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

17. *"Ktobo dSemhe"* Mükemmel bir Süryanice gramerle yazıldığı inkâr edilemez bir eserdir. Bu kitabı dilbilgisi öğrencilerinin isteği üzerine, hem Doğulu hem de Batılı Süryaniler'in Araplar'dan edindiği yeni gramatik ilkeleri birleştirmek suretiyle düzenleyip yazmıştır. İsim, fiil, bağlaç ve müşterek ile ilgili olmak üzere dört bölüme ayırmıştır. Gramerciler ve öğrenciler için bir tüzük haline gelmiştir. 352 sayfadan ibaret olup en eski nüshası Floransa'da olmak üzere birçok nüshası bulunmaktadır. Diğer nüshalar Deyrulzafaran, Londra, New Jersey, Kudüs, Oxford, Boston ve Patrikhane kütüphanelerimizdedirler. Martin tarafından ve daha sonra da 1922 yılında Paris'te Axel Moberg tarafından yayımlanmıştır.

18. *"Gramatiki ya da Gramere Giriş Kitabı"*, Yedili hece ölçüsüyle na

zım şeklinde yazılmıştır. Bu eseri Bağdat'ta, yorumlar ve marjinal notlarla iki hafta içinde kaleme almıştır. En eskisi Chicago Üniversitesi'nde olan birçok eski nüshası vardır. Rahip Daniel'in kendi el yazısıyla kopyaladığı bir nüsha Floransa'da, bir diğeri de Patrikhane kütüphanesindedir. Bu nüshalar daha sonraki gramerciler tarafından yapılan yorumları içermemektedir. Diğer nüshalar; Birmingham, çok değerli olan bir tanesi Deyrulzafaran, Paris ve Kudüs'tedir.

19. *"Balsusiyothö"* Yazar tarafından tamamlanamamış, gramer üzerine üçüncü kitaptır. Büyük bir kitap olduğu söylenmektedir. Bununla birlikte, ona ait kitapların listesinde bu kitap bir özet olarak nitelenmiştir. Eser kayıptır, fakat yazar bu eserden, önceki kitabın sonunda bahsetmiştir.

20. *"Suloko Havnonoyo"* Astronomi ve kozmografi üzerinedir. 1279 yılında Doğulu Papaz Şemun Toma'nın isteği üzere yazılmıştır. Bu eserde bilimsel olarak astronomiyi ele almış, konuyu şekiller ve resimlerle tasvir etmiştir. Birincisi sekiz, ikincisi yedi bölümden ibaret olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. 257 sayfadır. 1895 yılında, François Nau tarafından Paris, Oxford ve Cambridge'de bulunan dört nüsha temel alınarak Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Bu nüshaların en eskisi on dördüncü yüzyılda kopyalanmıştır.

21. Öklidis'in geometri üzerine yazdığı kitap hakkında 1272 yılında tamamladığı ve Kilise Tarihi adlı eserinde bahsettiği bir anlatım.

22. *"Ptolemaios'un Megistesi"* Astronomi ve gezegenlerin hareketi üzerine Maraga'da 1273 yılında tamamlamış olduğu bir yorumdur. Endülüs'lü Muhyi al-Din ibn Muhammet ibn Abi al-Şakir al-Mağribi'nin bu eserin konuları, içindekiler ve ihmal edilmiş önsözle ilgili bir açıklama eklemiş olmasını haber alınca, bunun üzerine bir yorum yazmıştır. Ayrıca anlaşılması güç bölümleri de açıklığa kavuşturmuştur. Yazarın adından kitabın başında büyük bir övgüyle söz etmiştir.

23. *"Astronomik"* (gökbilim) tablolardan oluşan bir set ile tarihi değişen bayramları belirlemek için yıllık takvim içeren bir kitap. Bu kitap kayıptır.

24. *"Kthobo dGabyutho."* Basit ilaçlar ile bunların gücü ve mükemmelliği üzerine Grekli Dioskorus'un kaleme aldığı "De Medicamentis Simplicibus" adlı eserin Arapça'dan Süryanice'ye yapılan çevirisi. Bu eser kayıptır.
25. Yazarın döneminde bilinen tıbbi teorilerin hepsini bulunduran bir büyük kitap. Ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır.
26. İbni Sina'nın "al-Kanun fi al-Tıbb" adlı eserinden Süryanice'ye çevirdiği dört makale. Vefatı nedeniyle bu çeviri tamamlanamamıştır. Bu eser de günümüze ulaşamamıştır.
27. Endülüs'lü Abu Cafar Ahmad ibn Muhammet ibn halıd al-Ğafiki'nin (Hicri 560, Miladi 1164) Arapça olan *"Al-Adwiya al-Mufrada* (Müstesna İlaçlar)" adlı eserinden seçmeler. Bu kitapta, "Zamanının eşsiz adamı, son derece bilgili ve dindar Kutsal Baba, gerçekleri açığa çıkaran, karmaşık meselelere açıklık getiren Doğu Mafiryanı Gregorius tarafından seçilmiştir. Allah onun mutluluğunu eksiksiz kılsın ve namını kuvvetlendirsin," diye belirtilmiştir.
Abülfaraç bu kitabı, ilaçlara ilişkin bilgiyi daha ulaşılabilir kılmak için üç cilt arasından bazı bölümleri seçerek oluşturmuştur. Kitabın sonunda şöyle yazılmıştır: "Mafiryan Gregorius, Allah'ın lütfuna ihtiyaç duyduğunu söyleyen mütevazı bir kuldur. Bu nedenle, bu özette, ağız yoluyla alınan ilaçlar ve merhemleri dışarıda tutarak, özellikle en bilinen ve kuvvetli ilaçların seçimi ve tanımında kendimi sınırlamaya karar verdim." Küçük boyutuna, kapsamına ve basit anlatımına rağmen yararlı ve sonuçları çok sanatsaldır. Bu kitabın 146 sayfalık 1032 numaralı bir nüshası Kahire'de Dar al-Kutup'da bulunmuştur. Bu nüsha yazarın yaşadığı dönemde, 1285 tarihinde sıradan bir yazıyla yazılmıştır. Dr. Max Mayerhoff ve Geırge Suphi bu eserin sadece "Olaf" harfinden oluşan 43 sayfasını İngilizce'ye tercüme edip 1932 yılında yayımlamışlardır.
28. *"Bedenin Uzuvlarının Faydaları"* üzerine Arapça bir kitap. Bu eserde, hekimlerin eczacılık hakkındaki tüm bilgilerini ayrıntılarıyla bir araya getirmiştir. Bu yararlı eser kayıptır.
29. *Hipokrates'in Özdeyişleri* üzerine Arapça bir yorum. Bu küçük kita-

bın 1640 yılında Süryani Doktor Hidayat Allah Çalabi tarafından kopyalanmış ve Patrikhane kütüphanesinde bulunan tek bir nüshası vardır.
30. Doktor Hunayn ibn İshak'ın *Tıbbi Sorular* adlı eseri üzerine Arapça yorum. Bu eserin üçte ikisini tamamlayabilmiştir. Ölümünden dolayı kitap yarım kalmıştır.
31. Yazarı bilinmeyen *Hierotheos* adlı kitap üzerine kısa bir yorum. Hierotheos adlı kitap yirmi iki bölümden oluşan 190 sayfalık küçük bir kitaptır. Bir grup rahibin isteği üzerine yazmıştır. Bu kitabın Londra, Paris, Berlin'de nüshaları bulunmaktadır. Patrikhane kütüphanesi ve Deyrulzafaran Manastırı'nda da nüshalar vardır.
32. 32 kaside ile birlikte iki ile on satır arasında değişen yüzden fazla kısa şiirsel parçadan oluşan bir antoloji. Suruci hece ölçüsüyle kaleme alınmış bu şiirlerin çoğunluğu bilgelik, arkadaşlarla iletişim, övgü ve methiyeler üzerinedir. Bu şiirlerden bir tanesi, bir arkadaşın uzun süre yokluğu ve hediyesinin ona verilişinin ertelenişi için dilenen özürle ilgilidir. Bu eserde, yöresinde Hristiyanların uğramış oldukları adaletsizliklerden bahsetmiştir. Diğerleri ise, bilgiye olan sevgi, ruhu arındırma, bu dünyaya olan sevginin boş oluşu, ruh üzerine monolog ve muhteşem göklerin yaratılışı üzerine doksan altı dizelik bir kaside ile varoluş ve rasyonel ruhun doğasına ilişkin insanların değişik düşünceleri üzerinedir. Bu kasidede dünyasal şeylerden vazgeçtiğini, sahip olduğu yiyecek, giyecek, oturulacak yer gibi gerekli şeyler nedeniyle duyduğu hoşnutluğu ve bunlardan, sadece ahiret günü mutluluğu hatırına zevk aldığını savunmuştur. Diğer kasideler, atmış dizeden oluşan şaraba benzettiği ilahi sevgi ile cahilliği görmezden gelen bilgelik üzerinedir. 1277 yılında Bağdat'ta kaleme almış olduğu ve mükemmellik üzerine olan 305 dizeden oluşan felsefi bir kasidedir.

Bu antolojinin biri Oxford'da, diğeri Birmingham'da olmak üzere iki nüshası vardır. İlk olarak 1877 yılında Maruni Rahip Agustin Şababi tarafından yayımlanmıştır. Papaz Gabriel Kardahi "İlahi Bilgelik" üzerine olan kasideyi yayımlamıştır. Rahip Yuhanna Dolabani 1929 yılında Kudüs'te çok iyi bir baskısını yayımlamıştır.

33. *"Liturji"* "Ey merhametli olan Yaratıcı Rab, senin merhametin tüm dünyaya yayılmıştır..." şeklinde başlayan bir litürji. Onun adını taşıyan bu litürji belli ki ona aittir. "Ey ebedi ve yüce olan Allah'ım..." şeklinde başlayan bir başka litürji, aslında ona değil, daha önce de belirtildiği gibi Bartulli'li Gregorius'a aitir. 1282 yılında Abülfaraç, Rab'bin kardeşi Mor Yakup'a ait kısa litürjiyi özetlemiştir. 29 Ocak 1283 yılında, Vaftiz Bayramı'nda suyun kutsanması merasimi üzerine bir yorum yazmıştır.

34. *"Tünoye Mfaygone (Gülünç Hikâyeler)"* Kırk sayfadan ve yirmi bölümden oluşan bu eser, bazı bilge, kral, öğretmen, münzevi, doktor, zengin ve cimri kişi, esnaf ve hayvanlar üzerine söylenmiş hikâyelerini içerir. Bu kitabın 1605 yılında kopyalanmış eksik bir nüshası İstanbul'dadır. Rahip Luvis Şeykho bu kitabın aynı yılda kopyalanmış, noktalanmış eski bir Arapça nüshasını yayımlamıştır.

35. "Rüyaların Yorumu". Gençliğinde yazmış olduğu ve rüyaların yorumu üzerine olan bir incelemedir.

36. "Uşano Pazarı" hakkında Arapça akıcı bir vaaz. Bunun bir nüshasını Azah'ta (İdil) bulunmuş ve yayımlanmıştır. Bu kitapta verilen bilgiye göre, birçok bilimsel inceleme, telkin edici dua ve mektup yazdığı görülmektedir. Bu mektuplardan Patrik Nemrud'a yazmış olduğu hariç hepsi kayıptır.

Abülfaraç, Ermenice, Farsça ve Arapça alanında ustaydı. Ama Süryani dilini tüm yönleriyle kavrama ve en iyi şekilde kullanma konusunda tam anlamıyla bir üstattı. Süryanice üslubu çok güçlü, berrak ve güzeldi.

MOR MİKAEL RABO

Antakya patriklerinin en seçkinlerinden biri olan ve Kilise Babaları'ndan biri olarak kabul edilen tarihçi yanıyla öne çıkan **Patrik Mor Mikael Rabo** (1199) 1126 yılında Malatya'da doğmuştur. Eğitim almış olduğu Mor Marsavmo Manastırı'nda rahip olmuş, daha sonra da aynı manastırın başrahipliğine getirilmiştir.

Mor Mikael Rabo 1166 yılında patrik olarak seçilmiş ve bu görevini 33 yıl sürdürmüştür.

Güzel bir el yazısına sahip olan Mor Mikael Rabo kaydadeğer birçok elyazmasını kopyalamıştır. Mor Efrem ve Suruçlu Yakup'un bütün şiirlerini toplayıp nakşederek birkaç nüsha halinde kopyalamıştır. Estrangelo yazısıyla parşömen üzerine altın yaldızla kaplı gümüş ciltli olarak kopyaladığı İncil çok ünlüdür.

Eserleri:

"1. Yaratılıştan 1193 yılına kadar hem dünya hem de kiliseyle ilgili olayları içeren, iyi bilinen evrensel tarih kitabı. Bu eseri, Süryanice birkaç cilt halinde yazılmıştır; her sayfa üç sütun içermektedir. Birisi kilise tarihi, diğeri dünya tarihi, üçüncüsü ise, doğal olaylar ve anlaşılması güç olaylarla ilgilidir.

2. 1169 yılında Antakya'da yazdığı ve İmparator I. Manuel'e gönderdiği iman ikrarı.

3. Dioniyos Bar Salibi'nin özelliklerini ve eserlerini tasvir ettiği bir kaside ya da bilimsel inceleme.

4. Bizans delegesiyle 1172 yılında kiliselerin birliği üzerine görüşmeye gönderildiği zaman Bar Vahbun'a verdiği öğüt.

5. Mor Hananyo – Deyrulzafaran – Manastırı'ndayken çıkardığı yirmi dokuz kilise yasası ve 1174 yılında bunları izleyen on iki yasa.

6. 1178 yılında yazdığı ve aykırı düşüncelerine Fransa'da da rastlanan Albingensian'ın düşüncelerinin aksini ispatladığı bilimsel çalışma.

7. Alfabenin harflerine göre düzenlenmiş olan 16 sayfalık bir litürji. Şu şekilde başlar: "Her şeye gücü yeten Rab, bizi bu büyük ilahi gize yakın olmaya layık kıl..."

8. Bayramlar ve pazar günleri için vaazlar. Urfalı tarihçinin, onun kendi el yazısıyla bütün bir yıl için vaazlar içeren büyük bir cildi kopyaladığı ve bu cilde dahil olmayan bayram ve pazar günlerine ilişkin kendi vaazlarını eklediğini belirtmiştir.
9. Kilise ritüeline girmiş iki husoyo. Bunlardan biri Mor Barsavmo için yazılmıştır.
10. 1185 yılında münzevi Episkopos Mor Abhay'ın hayat hikâyesini gözden geçirip düzeltmiştir. Kitabında özetleyip yazdığı hayat hikâyesi ve diğer rivayetler, Yuhanna Rufus tarafından yazılmıştı. Bunlar, doğruluğu olmayan bilgiler içerirler.
11. 1159 yılında, Bar Salibi'nin biyografisinde sözü edilen Talafar'lı masum ve genç bir kadın için beşli hece ölçüsü kullanarak kaleme aldığı kaside. Ayrıca on ikili hece ölçüsüyle yazdığı iki kaside vardır: Mardin Metropoliti Yuhanna'nın (1165) başarılarını anlatan 1167 tarihli kaside ve Mor Barsavmo'yu öven diğer kaside.
12. Kitabında bahsetmiş olduğu, Kanbar'ın oğlu Kupti Markos'un yanlış anlatımlarına karşı bir bilimsel çalışma."[147]

[147] *Saçılmış İnciler,* Patrik Moran Mor İğnatius I. Afrem Barsavm, çev. Zeki Demir, İstanbul, 2005, s. 400-402.

NUSAYBİN OKULU'NUN BAZI KANUNLARI

Kanun 1: Okul rektörünün ve tüm yardımcı üyelerin kararıyla, okul müdürlüğüne layık bir aday seçilecektir. Bu konuda hiç kimsenin hizipçilik yapma hakkı yoktur. Gerçeğe karşı direnenlerin cezalandırılmaları, okuldan atılmaları ve şehirden çıkartılmaları öngörülmektedir.

Kanun 2: Okul müdürlüğüne seçilen kişinin öğrenciler arasında ikiyüzlü davranmaması ve okulu, yönetim kuruluna danışarak, en iyi şekilde yönetmesi gerekir. Suç işleyenlerin ise okul rektörünün ve yardımcı üyelerin haberi olmadan cezalandırılmamaları gerekir. Okul müdürünün vereceği herhangi bir ceza veya affedeceği bir suç, okul komitesine danışarak uygulanabilir.

Kanun 5: Öğrencilerin, okulun açık olduğu sürece herhangi bir yerde çalışmalarına veya bir zanaatla uğraşmalarına müsaade edilemez. Okulun kapanışından sonra, yani ağustos ayından ekim ayının sonuna kadar Nusaybin dışına çıkıp istedikleri alışverişi yapabilirler. Okul personeli de, Nusaybin şehrinin içinde olmak şartıyla, bu üç ay zarfında meslek hayatlarına yaraşır zanaatlarla uğraşabilir.

Kanun 6: Müdürün okulun paralarını iki veya üç tanık olmadan harcamaması gerekir.

Kanun 7: Okula yeni katılan öğrencilerin kayıtları, müdürün ve müdür yardımcılarının haberi olmadan gerçekleştirilemez. Kayıtları yapıldıktan sonra, okulun kanunlarına en iyi şekilde saygılı olmaları, riayet etmeleri ve onları uygulamaları için de özel olarak eğitileceklerdir.

Kanun 8: Öğrencilerin, acil durumlar dışında, eğitim ve öğretime ara vermeleri yasaktır.

Kanun 9: Öğrenciler akşam duasından sonra kendi odalarına gidecektir. Tanyeri ağarırken, herkes kalkıp kilisedeki yerini alacaktır. Kimse kilisedeki yerini akşamdan tutamaz; ilk sıra daima kâhin rahiplerine verilecektir.

Kanun 10: Her öğrencinin kendisine ait bir odası olduğundan, herkesin kendi odasında yatması gerekir. Tek kişilik odalarda iki öğrencinin yatması yasaktır.

Kanun 21: Suç işleyen herhangi bir öğrenci, rektör ve komite tarafından üç kez ikaz edilecektir. Eğer yine aynı suçu tekrarlarsa, cezaya çarptırılacaktır. Cezasını kabul etmeyip, okul dışındaki herhangi bir kişiye arabuluculuk yapma teklifinde bulunursa, suçu ufak bile olsa, affedilmemesi gerekir. Ayrıca okuldan atılması ve şehirden çıkartılması gerekir.[148]

[148] *Tarihin Tanığı Nusaybin,* Nusaybin Belediyesi, 2001, s.101.

20. YÜZYILDA SÜRYANİ ORTODOKS KİLİSESİ'NİN BAZI ÖNEMLİ TARİHLERİ

1905 Deyrulzafaran Manastırı'nda eğitime başlandı.

1907 Kuzey Amerika için ilk Süryani Ortodoks keşişi atandı.

1923 Mor Matay Manastırı'nda seminer açıldı.

1927 (Nisan) Diyarbakır'dan göç edenler tarafından Kuzey Amerika'da ilk kilise inşa edildi. Mor Severios Efrem Barsavm tarafından takdis edildi.

1928 Mor Markus Manastırı, Kudüs, seminer açıldı.

1932 (13 Şubat) Patrik İğnatius İlyas Hindistan'da öldü.

1933 Patrik İğnatius I. Efrem Barsavm'ın seçilmesi.
Patriklik merkezi Deyrulzafaran'dan Humus'a taşındı.

1939 Zahle'de seminer açıldı.

1952 Amerika'da patrik vekilliği kuruldu.

1953 (Nisan) Humus, Meryemana Kilisesi'nde Meryemana kemerinin bulunması.

1954 (Kasım) Kutsal Sinod yeni (Gregorian) takvimi kabul etti.

1955 Mor İvannis Efrem ve rahip Abdalahad Şabo, Mor Gabriel Manastırı'nda seminer açtı.

1957 Patrik İğnatius I. Efrem Barsavm'ın (23 Haziran) vefatı ve Patrikliğe İğnatius III. Yakup'un seçilmesi.

Amerika metropolitliği kuruldu.

1958 New Jersey'de Mor Markus Katedrali Mor Athanasios Y. Samuel tarafından takdis edildi.

Patrik III. Yakup Hindistan'daki Katolikosluğu tanıdı.

1959 Patriklik merkezi Humus'tan Şam'a taşınıyor.

1960'lar TurAbdin'den batı Avrupa'ya ilk göçler

1960 Süryani Ortodoks Kilisesi "Dünya Kiliseler Birliği"ne girdi.

1965 (15-21 Ocak) Kral Haile Selassie, ilk olarak Oryantal Ortodoks Kiliseleri patriklerini Addis Abeba'da topladı.

(29 Ağustos) Patrik İğnatius III. Yakup Turabdin'deki Mor Gabriel

Manastırı'ndaki Murun'u kutsadı.

1968 Seminer Zahle'den Atşane'ye taşındı.

1970 Turabdin'den batı Avrupa'ya büyük göçler oldu.

1971 Patrik İğnatius III. Yakup ve diğer Süryani metropolitleri Göttingen'deki Akademik Sempozyum için buluştu.

Almanya için ilk Süryani papaz atandı.

1972 (16 Ocak) Irak'ta Süryanice konuşan vatandaşlara kültürel haklar verildi.

(Ekim) İlk uluslararası Süryanice Kongresi düzenlendi. (Symposium Syriacum I), Pontificio Istituto Orientale, Roma, İtalya.

1973 Mor Efrem'in 1600. ölüm yıldönümü. Bağdat'ta Efrem-Hunayn festivali.

1975 Irak Akademisi dergisinin Süryanice bölümlü ilk sayısı çıktı.

1976 (Eylül) İkinci uluslararası Süryanice Kongresi (Symposium Syriacum II), Paris, Fransa.

1977 Orta Avrupa ve İsveç'te metropolitlikler kuruldu.

1978 Kolo Suryoyo'nun ilk sayısı çıktı.

1979 Hollanda Hükümetinin Tur Abdinli göçmenlere olan tutumundan dolayı, 's. Hertogenbosch Katedrali'nin (Elam Cuma'nın kutlamasında) 100 gün boyunca işgal edilmesi.

(24 Haziran) Mor Yulios Y. Çiçek, Patrik III. Yakup tarafından Hengelo Hollanda'ya Orta Avrupa metropoliti olarak atanır.

1980 Patrik İğnatius III. Yakup'un ölümü ve Patrik İğnatius I. Zakka'nın seçilmesi (Eylül).

3. Uluslararası Süryanice Sempozyumu (Symposium Syriacum III), Goslar (Göttingen Üniversitesi), Almanya.

1982 Hollanda hükümeti iltica edenlerin, devlet okullarında (Türkçe veya Arapça yerine) Süryanice ders almalarına izin verdi.

Patrik İğnatius I. Zakka Hindistan'ı ziyaret etti ve Kottayam'daki Murun'u takdis etti (Eylül).

1983 (16 Temmuz) New Jersey, ABD'de *Syriac Universal Alliance* (Uluslararası Süryani Birliği) kuruldu.

1984 (23 Haziran) Patrik İğnatius I. Zakka ve Papa II. Jean Paul "Ortak İnanç Bildirisi"ni kabul ettiler.

(8 Haziran) Hollanda Mor Efrem Manastırı'nın, Patrik İğnatius I. Zakka tarafından kutsanması.

(Eylül) 4. Süryanice Sempozyumu (Symposium Syriacum IV). Leuven Üniversitesi, Belçika.

1986 Bar "Ebroyo" nun 700. ölüm yıldönümü.

(5-6 Temmuz) Hollanda, Mor Efrem Manastırı, Bar Ebroyo matbaasının açılışı.

(Eylül) 1. Dünya Süryanice Konferansı (Mor Efrem Ekümenik Araştırma Merkezi [SEERI], Kottayam, Kerala, Hindistan.

1988 (25 Şubat) Avusturya'daki Süryanilere çeşitli haklar verilmesi.

(Ağustos) 5. Uluslararası Süryanice Sempozyumu (Symposium Syriacum V.) Ososterhesselen (Groningen Üniversitesi), Hollanda.

1990 Almanya'da Süryanice'nin okullarda ders olarak okutulmasına izin verildi (Hessen, 16 Haziran 1993; Niedersachsen, 29 Ekim 1993; Baden Württemberg, 10 Şubat 1994; Rheinland-Pfalz, 8 Mayıs 1998).

1990 (Eylül) 2. "Dünya Süryanice Konferansı". (SEERI, Kottayam, India.)

1991 (22 Temmuz) Antakya Süryani Ortodoks Patriği ve Bizans (Rum) Ortodoks Patriği arasında muvafakat. (Patrik İğnatius I. Zakka ve Patrik İğnatius Hazim).

(Haziran) "Kuzey Amerika Süryanice Çalışmalar Sempozyumu". Brown University, Rhone Island, USA.

1992 (Nisan) *Patrimoine Syriaque, Colloque I (Antelias, Lübnan).*

1993 (Nisan) *Patrimoine Syriaque, Colloque II (Antelias, Lübnan).*

1994 (14 Ağustos) Hollanda Mor Efrem Manastırı'ndaki Meryemana Kilisesi Patrik İğnatius I. Zakka tarafından takdis edildi.

İsveç'te yeni bir Patriklik Vekilliği kuruldu.

(Nisan) *Patrimoine Syriaque, Colloque II* (Antelias, Lübnan).

(Haziran) *Syriac Dialogue I* (Pro Oriente, Viyana, Avusturya).

(Eylül) III. "Dünya Süryanice Konferansı" (SEERI, Kotayam, Hindistan).

1995 Kuzey Amerika Metropolitliği üç Patriklik Vekilliğine bölündü.

(Nisan) Patrimoine Syriaque, Colloque III (Antelias, Lübnan)

(Haziran) *2. Kuzey Amerika Süryanice Çalışmaları Sempozyumu ve 1. Uluslararası Süryanice Bilgisayar Forumu* (Forum on Syriac Computing), Amerikan Katolik Üniversitesi, Washington DC, ABD.

(Eylül) 1. Süryanice-Arapça sempozyumu, Universite Saint Esprit, Kaslik, Lübnan.

1996 Suriye, Ma'arret Saydnaya'daki yeni Mor Efrem Semineri, Patrik tarafından takdis edildi.

Almanya Warburg'daki Suruçlu Mor Yakup Manastırı satın alındı.

(Şubat) Syriac Dialogue II (*Pro Oriente,* Viyana).

(Nisan) Patrimoine Syriaque, Colloque IV (Antelias, Lübnan).

(Ağustos) 7. uluslararası Süryanice Konferansı (Symposium Syriacum VII), Uppsala Üniversitesi, İsveç.

1997 (21 Nisan) Orta Avrupa metropolitliği ikiye ayrıldı.

Turabdin Mor Gabriel Manastırı'nın 1600. Kuruluş yıldönümü.

(Mart) "1600 Jahre Kloster Mor Gabriel im Tur Abdin und seine Bedeutung für die Syrisch-Orthodoxe Kirche in Europa", (Evangelische Akademie, Hofgeismar, Almanya).

(Nisan) *Patrimoine Syriaque, Colloque V* (Antelias, Lübnan).

(Aralık) Süryani Mor Efrem'in etkileri üzerine konferans, Oryantal ve Afrika çalışmaları bölümü (Londra Üniversitesi).

1998 (2 Mart) Süryani Ortodoks Kilisesi ve Doğu Süryani Kilisesi arasındaki diyaloğun 2. toplantısı Mor Marun Manastırı'nda, Annaya, Lübnan'da yapıldı.

(Nisan) *Patrimoine Syriaque, Colloque VI* (Antelias, Lübnan).

(Eylül) *2. Süryanice-Arapça konferansı* (Université Saint Esprit, Kaslik, Lübnan).

(Eylül) 4. Dünya Süryanice Konferansı (SEERI, Kottayam, Hindistan).

(Ekim) 1. Alman Süryanice Toplantısı (Hermannsburg).

1999 (Aralık) Patrik İğnatius I. Zakka Dünya Kiliseler Birliği'nin başkanı seçildi.

(20 Haziran) Arth, İsviçre'deki, Mor Avgin Manastırı Patrik İğnatius I. Zakka tarafından takdis edildi.

(Haziran) *III. Kuzey Amerika Süryanice Sempozyumu ve 2. Uluslararası Süryanice Bilgisayar Forumu* (Notre Dame Üniversitesi, Indiana, ABD).

(Temmuz) Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konsili Süryani Uluslararası Birliği'ne (SUA) özel danışmanlık statüsü verdi.

(Temmuz) ARAM: Süryanice-Mezopotamya çalışmaları Birliği, 14. Uluslararası Konferansı: Antakya ve Urfa (Oxford Üniversitesi, İngiltere).

(14 Eylül) Patrik I. Zakka, Suriye, Ma'arret Saydnaya'daki Mor Efrem Semineri yakınlarında kurulan Mor Petrus ve Mor Pavlus kiliselerini kutsadı.

(1-8 Ekim) Patrik Mikael Rabo'nun 800. ölüm yıldönümü anısına uluslararası konferans yapıldı (Suriye, Maarret Saydnaya).

(2 Kasım) Patrik İğnatius I. Zakka ile Süryani Katolik Patriği İğnation Musa Davud Lübnan'da, iki kilisenin birinci metropolitler buluşması için bir araya geldi.

2000 (2 Nisan) Patrik İğnatius I. Zakka, Kutsal Sinod ile beraber antik Antakya Kilisesi'nin yıldönümü için ayin düzenledi.

(3 Nisan) Kutsal Sinod "Syriac Orthodox Church of Antioch" İngilizce unvanının kullanılmasını onayladı.

(Haziran) 8. Uluslararası Süryanice Kongresi (Symposium Syriacum VIII) (Sydney Üniversitesi, Avustralya).

(Haziran) *Patrimoine Syriaque, Colloque VII* (Antelias, Lebanon).

(Temmuz) 2. Alman Süryanice Sempozyumu, Wittenberg.

(15 Ağustos) Suriye, Haseke yakınlarındaki, Tell Vardiyat'taki yeni Meryemana Manastırı Patrik İğnatius I. Zakka tarafından takdis edildi.

(27 Ağustos) Almanya, Warburg, Mor Yakup Manastırı Patrik İğnatius I. Zakka tarafından takdis edildi.[149]

[149] *Saklı İnci*, Sebastian P. Brock, David G.K. Taylor, Cilt 3, s.257-259.

İSTANBUL SÜRYANİ KADİM ORTODOKS KİLİSESİ'NİN YÖNETİM KURULU BAŞKANI YAKUP TAHİNCİOĞLU'NUN KONUŞMASI[150]

"... Efendim, ben buraya çıkmışken ve lütfedip siz de bana söz vermişken, müsaade ederseniz bizim vakıflarla ilgili bazı sorunlarımızı dile getirmek istiyorum. Gerçekten de ele alınması gerekir bu konu. Gayrimenkul edinme kavramı yeniden düzenlenmeli. Gerçi yeni uyum yasalarına göre ve bu yasaya istinaden çıkarılmış olan yönetmeliğe göre, hayri, dini, sosyal birtakım deyimler geçiyor. Bu amaca yönelik gayrimenkul edinmesi söyleniyor; ama, takdir edersiniz ki, bu vakıfların yaşayabilmeleri için gelire de ihtiyacı var. Gelir amacına yönelik, ama bu geliri, bu amaca harcamak amacıyla bir gayrimenkul edinme ihtiyaçları da var. bunu da lütfen göz önünde bulundurmanızı rica ediyorum..."

"... ikinci bir nokta daha var. örneğin bizim şu anda Süryani Ortodoks olarak, Adıyaman'da, Elazığ'da bir yerde iki, bir yerde bir kilise, bir mezarlığımız var. 1973 yılında cemaat kalmadığı gerekçesiyle bunlar devletleştirildi. Halbuki orada cemaat var. Ne yapmış bu cemaat; vakfı gününde idame ettirememiş, mevzuat bakımından, bilgisizlik bakımından, dikkatsizlik bakımından, o vakıflar yasa bakımından artık yok farzedilmiş, orada hükmi şahsiyet yok zannedilmiş ve böylece... Dikkat edilecek nokta neden 1973 yılı, bu çok ilginçtir. Yalnız Adıyaman, Malatya için değil, İstanbul'da da vuku bulmuş bir olaydır. O tarihte, biliyorsunuz Kıbrıs olayları var. Biliyorsunuz burada mütekabiliyet esası ele alınmış. Bu kelime beni çok üzüyor. Ben bu "vatanın" evladıyım. Süryani olarak 6 bin senedir bu vatanda yaşıyorum. Benim Yunanistan'la ne işim var, benim Kıbrıs'la ne işim var; oradaki adamlarla beni eşit tutmaya kalkışmış olmanız beni son derece üzüyor. Lütfen, ben Türk vatandaşıyım –Rum vatandaşı, Ermeni vatandaşı burada– Artık mütekabiliyet esasını ele alabilecek ne Yunan tebaası var, ne Rum tebaası var, ne Bulgar tebaası var. Buradaki vatandaş has be has

[150] Bu konuşma Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 15-17 Aralık 2003 tarihleri arasında Ankara'da üç gün süren Uluslararası Vakıflar Sempozyumu'nda yapılmış ve Yargıtay 8. Hukuk Dairesi Başkanı Sayın Yusuf Uluç bu konuşmayı *Vakıflar Hukuku ve Mevzuatı* kitabına almıştır.

Türk vatandaşıdır. Anayasanın ilkelerine göre lütfedip işlem görülmesini arzu ediyoruz. Beni bağışlayın, benim adımı, çocuklarımın adını, hepsini Türk adından tefrik edemezsiniz. Ben Müslüman kardeşlerimle okudum, onlarla ticari hayatın içinde yaşıyorum, halen Müslüman ortaklarım var ve mutluluk içinde iş görüyorum. Geçmişte de böyle, dedem böyle, sülalem böyle. Lütfen, bana Yunanlılarla, bilmem neyle, mütekabiliyet esasına göre muamele göstermeyiniz. Çok üzülüyorum.

Bu ayrılık kelimesi, inanın bizi haddinden fazla üzüyor. Ben bir Türk vatandaşıyım. Anayasa ilkelerine... Bir tek farkım, dinim farklıdır. İsterseniz onu da değiştireyim..."

Bu içtenlikli ve samimi duygu ve düşüncelere bir söz söylemek güçtür. Ancak cemaat vakıflarına ait sorunlar, mütekabiliyet (karşılıklılık) ilkesinin esas alınmasıyla değil, vatandaşık kavramının esas alınmasıyla çözümlenebilir.[151]

[151] *Vakıflar Hukuku ve Mevzuatı,* Yusuf Uluç, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008, s.965-966.

FOTOĞRAFLAR

Süryani Mimarisinin
Çarpıcı Örnekleri

Bölgenin mimari tarzını ve sosyal yapısını gösteren dönemin şartlarında çekilmiş fotoğraflar.

Mor Yakup Kilisesi
Mardin - Nusaybin (1912 yılına ait fotoğraf).

Kaynak: *The Gertrude Bell Photographic Archive*, Newcastle University.

Mor Yakup Kilisesi dış yan yüzeyi.

Kaynak: *The Gertrude Bell Photographic Archive*, Newcastle University.

Mor Filüksinos Manastırı
Mardin, Midyat (1909 yılına ait bir fotoğraf).

Kaynak: *The Gertrude Bell Photographic Archive*, Newcastle University

Mor Filüksinos Manastırı
Mardin, Midyat (1909 yılına ait bir fotoğraf).

Kaynak: *The Gertrude Bell Photographic Archive*, Newcastle University

Kaynak: *The Gertrude Bell Photographic Archive*, Newcastle University.

1912 yılı Deyrulzafaran'ın Kemerli Ayvanlı Avlusu.

Süryani Ortodoks Kırklar Kilisesi, Mardin.

Kaynak:
Doğan Bekin.

1912, Ulu Cami Minaresi.

Kaynak: *The Gertrude Bell Photographic Archive*, Newcastle University.

1912, Ulu Cami.

1912, Kasımiye Medresesi.

Aziz Petrus'un Antakya'da kurduğu ilk antik kilisenin ön cephesinden bir görünüm. (İS 37-43).

Kaynak: *İstanbul Mozaiğinde Süryaniler*, Cemil Tahincioğlu Arşivi

Anıtlı Meryemana Kilisesi, Midyat.

Kaynak: Ricardo Grasseti

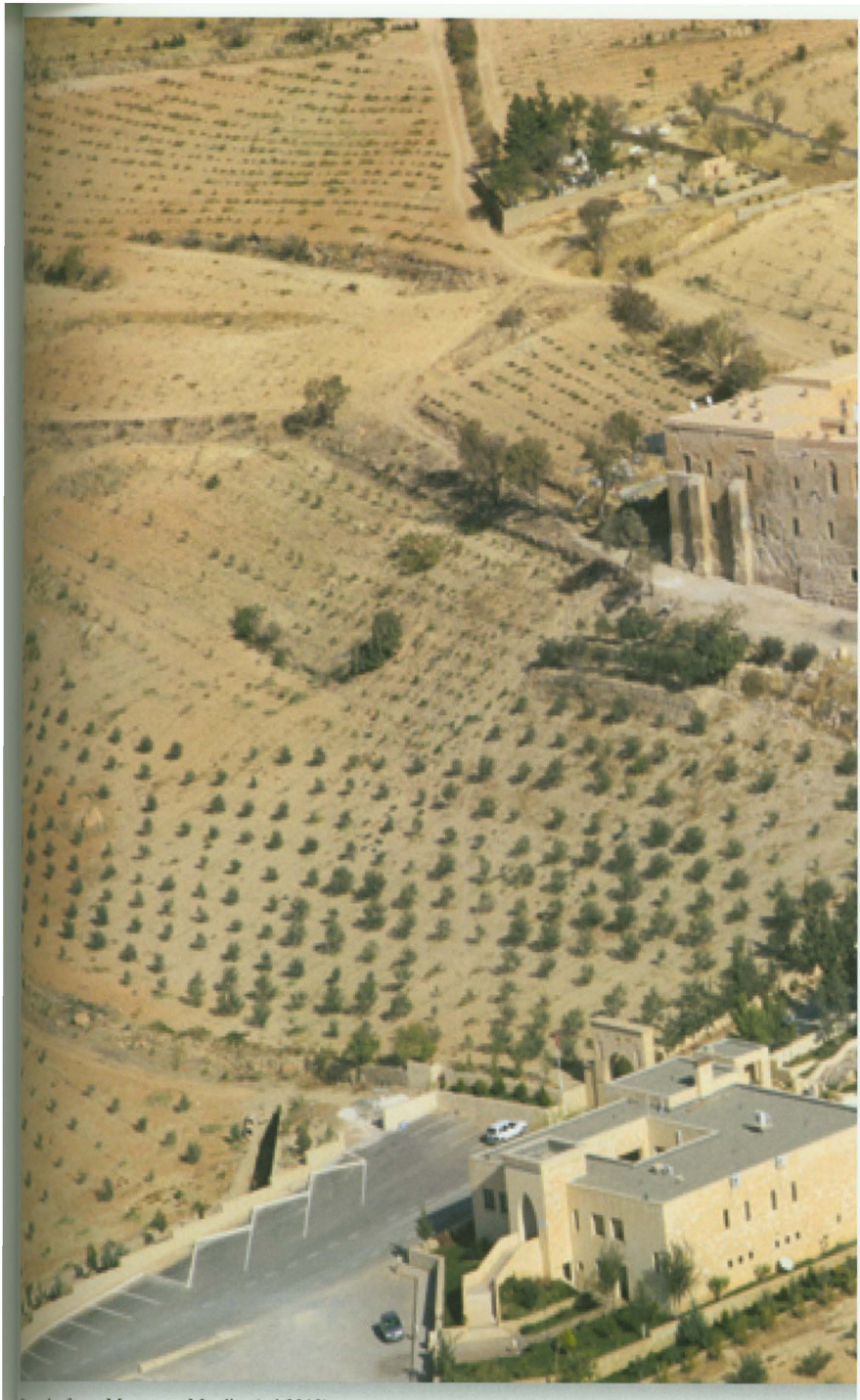
Mor Yakup Kilisesi, Nusaybin.

Kaynak: *Mardin*, Lütfi Özgünaydın.

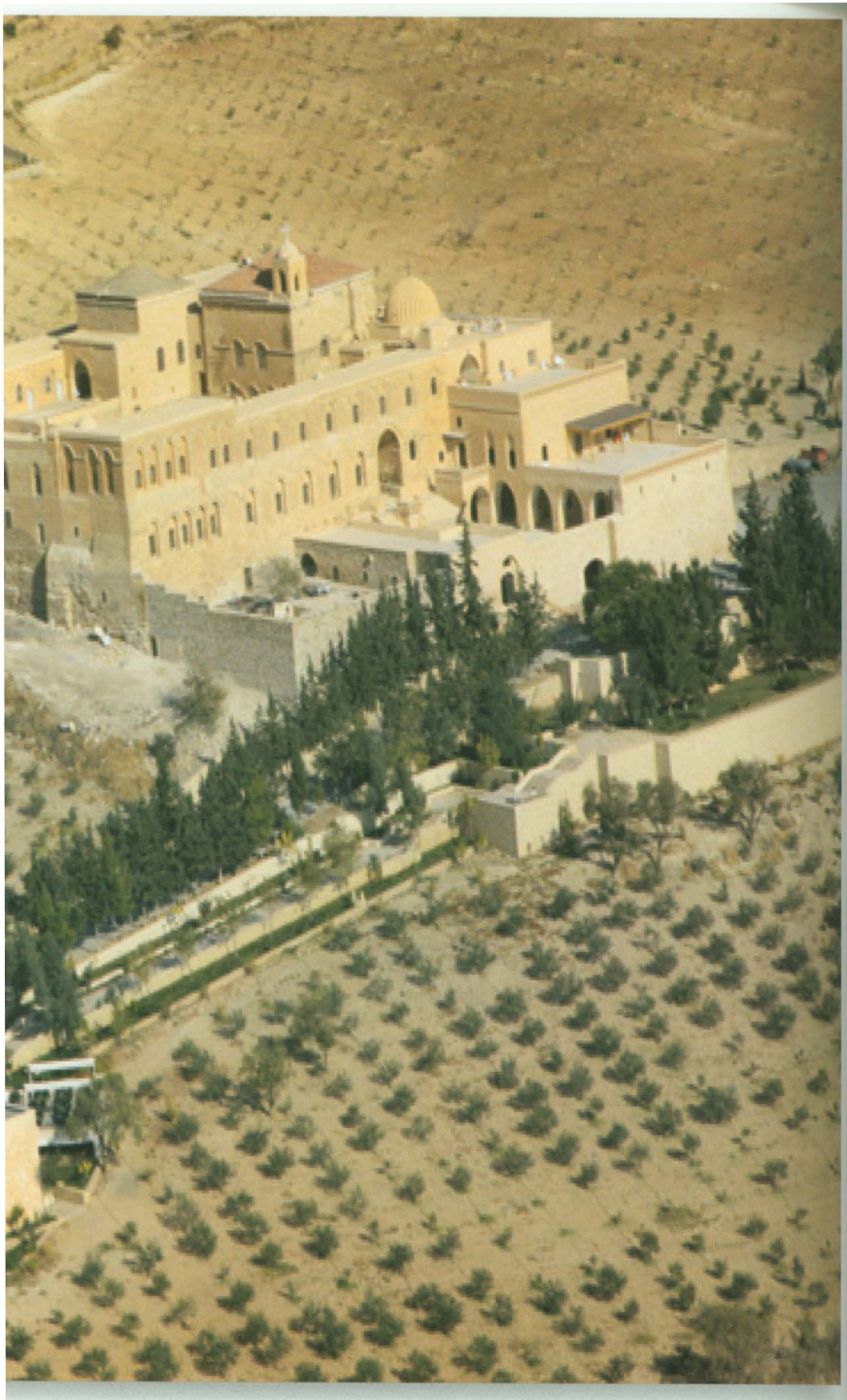

Mor Gabriel Manastırı, Mardin.

Kaynak: *Hoşgörülerin Diyarı Mardin*, Adnan Avuka.

Deyrulzafaran Manastırı, Mardin. (yıl 2010).

Kaynak: Pilot Oben Oğultarhan.

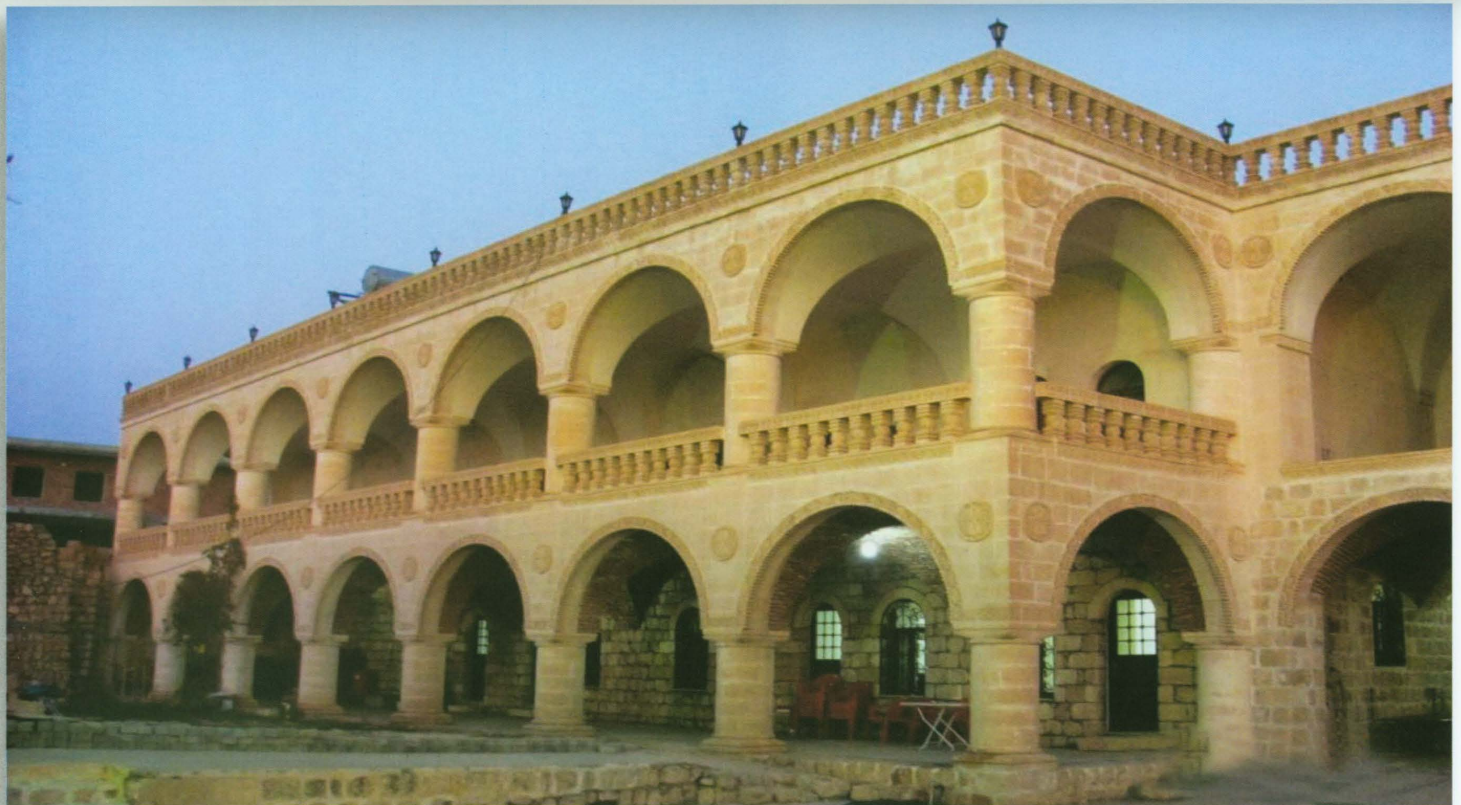

Mor Efrem Teoloji Akademisi Kurucusu
Patrik I. Zakka Iwas

Suriye Şam'da bulunan Süryani Ortodoks Patrikhanesi ve Mor Efrem İlahiyat Ruhban Okulu.

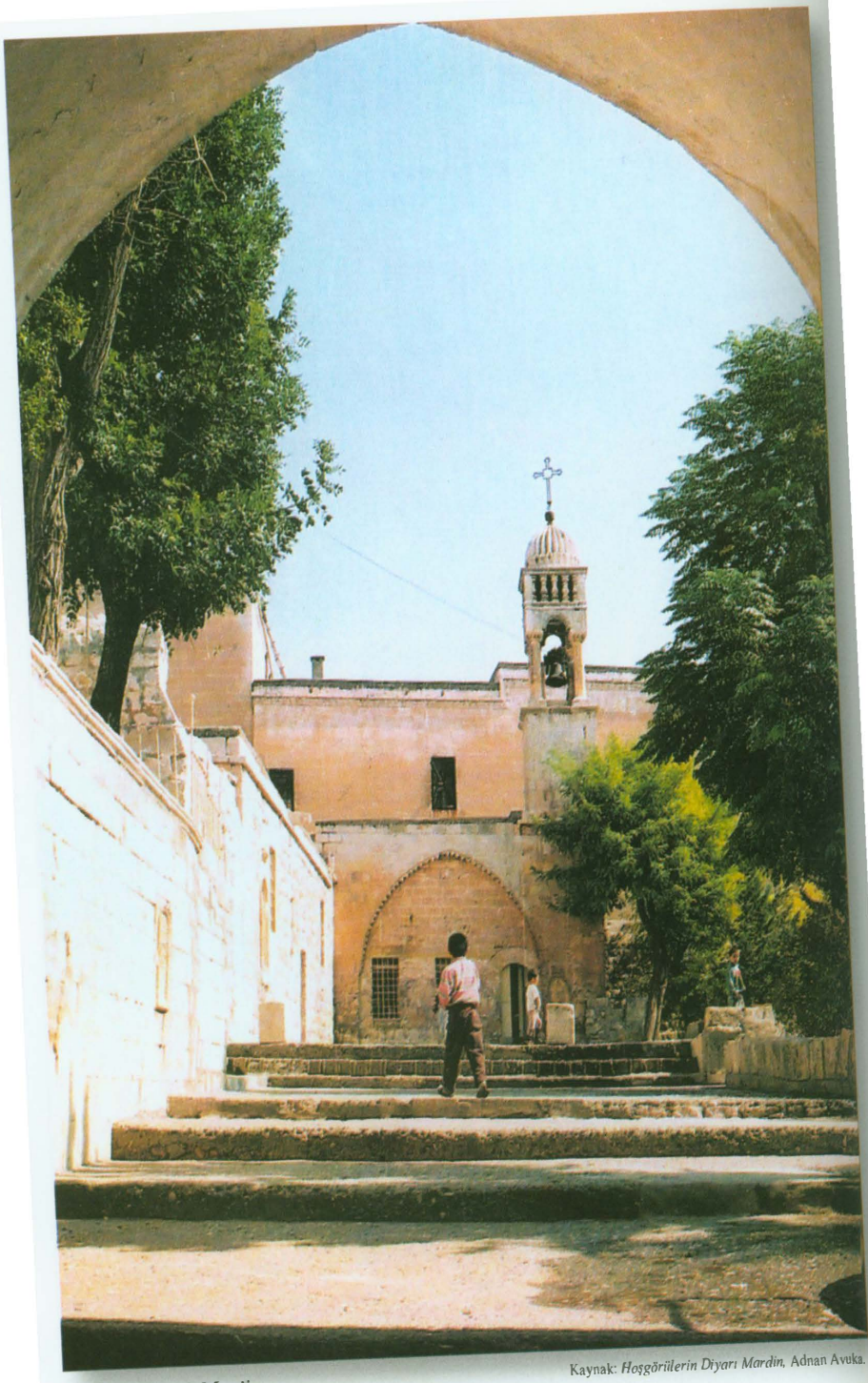

Kaynak: *İstanbul Mozaiğinde Süryaniler.* Cemil Tahincioğlu Arşivi

Mor Abrahom Manastırı, Midyat.

Kaynak: İlhan Güzeliş

Kaynak: *Hoşgörülerin Diyarı Mardin,* Adnan Avuka.

Kırklar Kilisesi, Mardin.

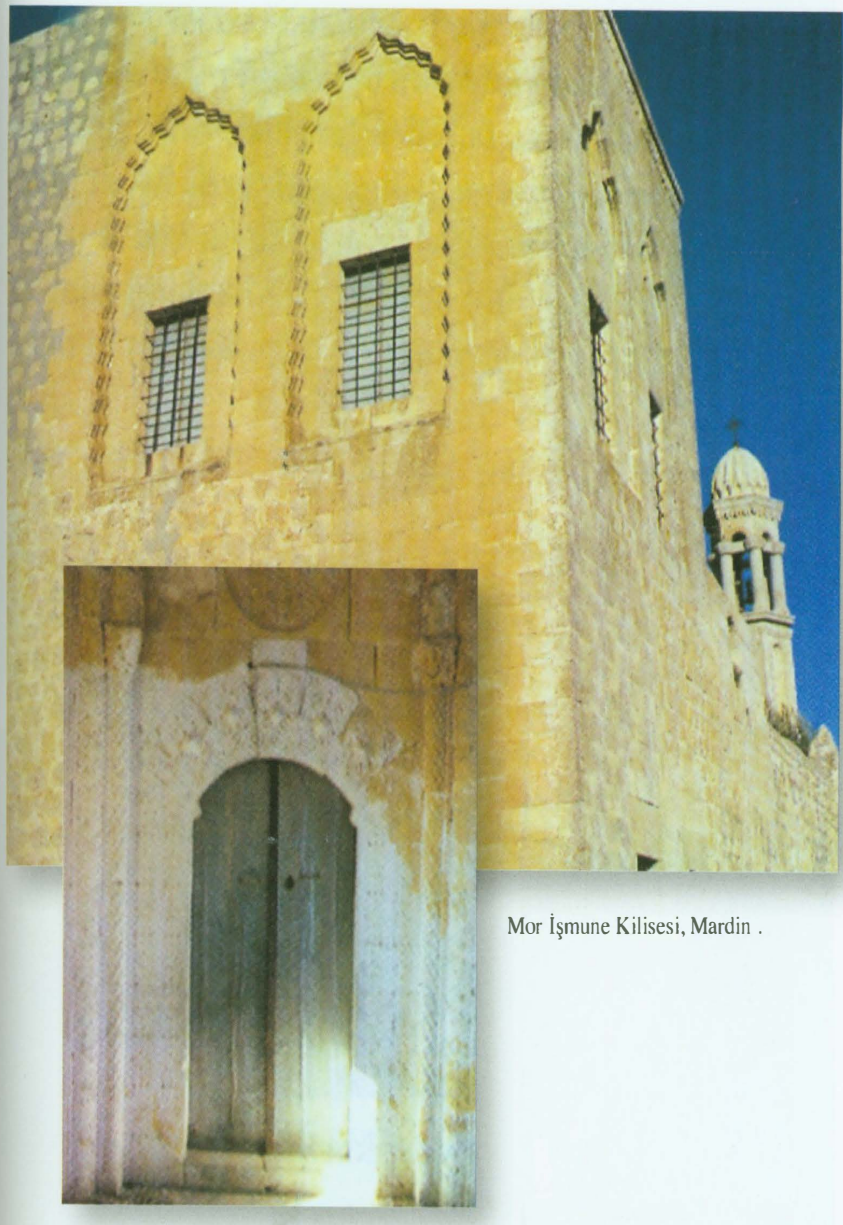
Mor Had Bşabo Kilisesi, Aynwardo, Midyat.

Kaynak: *Turabdin,* Hans Hollerweger

Mardin Mor Mihayel Kilisesi (Burç Manastırı) İS 185.

Kaynak: *Turabdin*, Hans Hollerweger

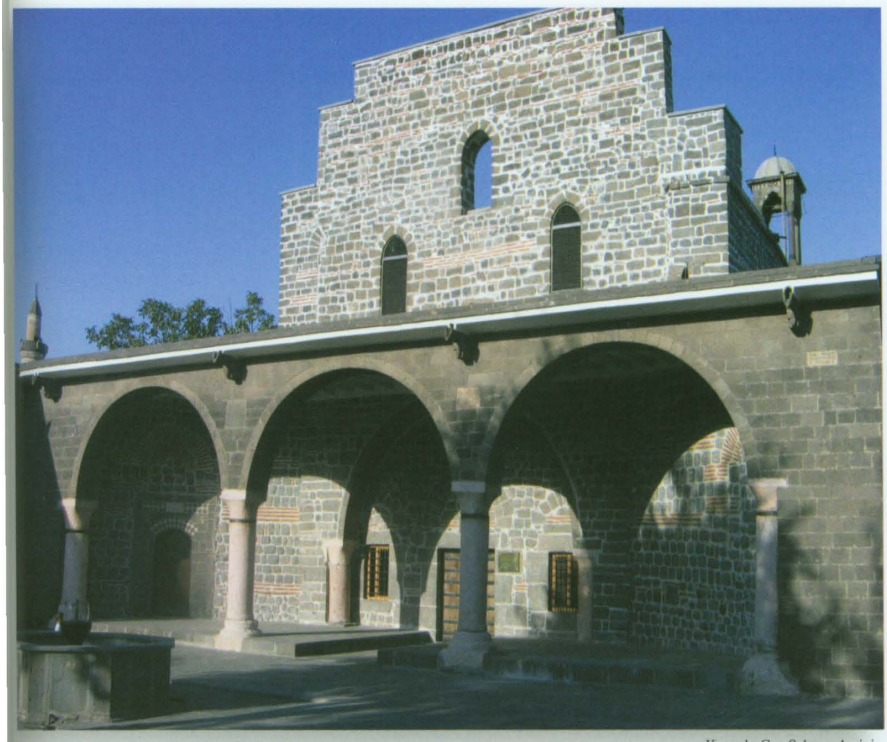

Mor İşmune Kilisesi, Mardin .

Eski Kale Köyü (Kalıtmara).

Kaynak: İshak Bayyiğit.

Meryemana Kilisesi, Diyarbakır. Kaynak: Can Şakarer Arşivi.

Meryemana Kilisesi, Diyarbakır. Kaynak: Can Şakarer Arşivi.

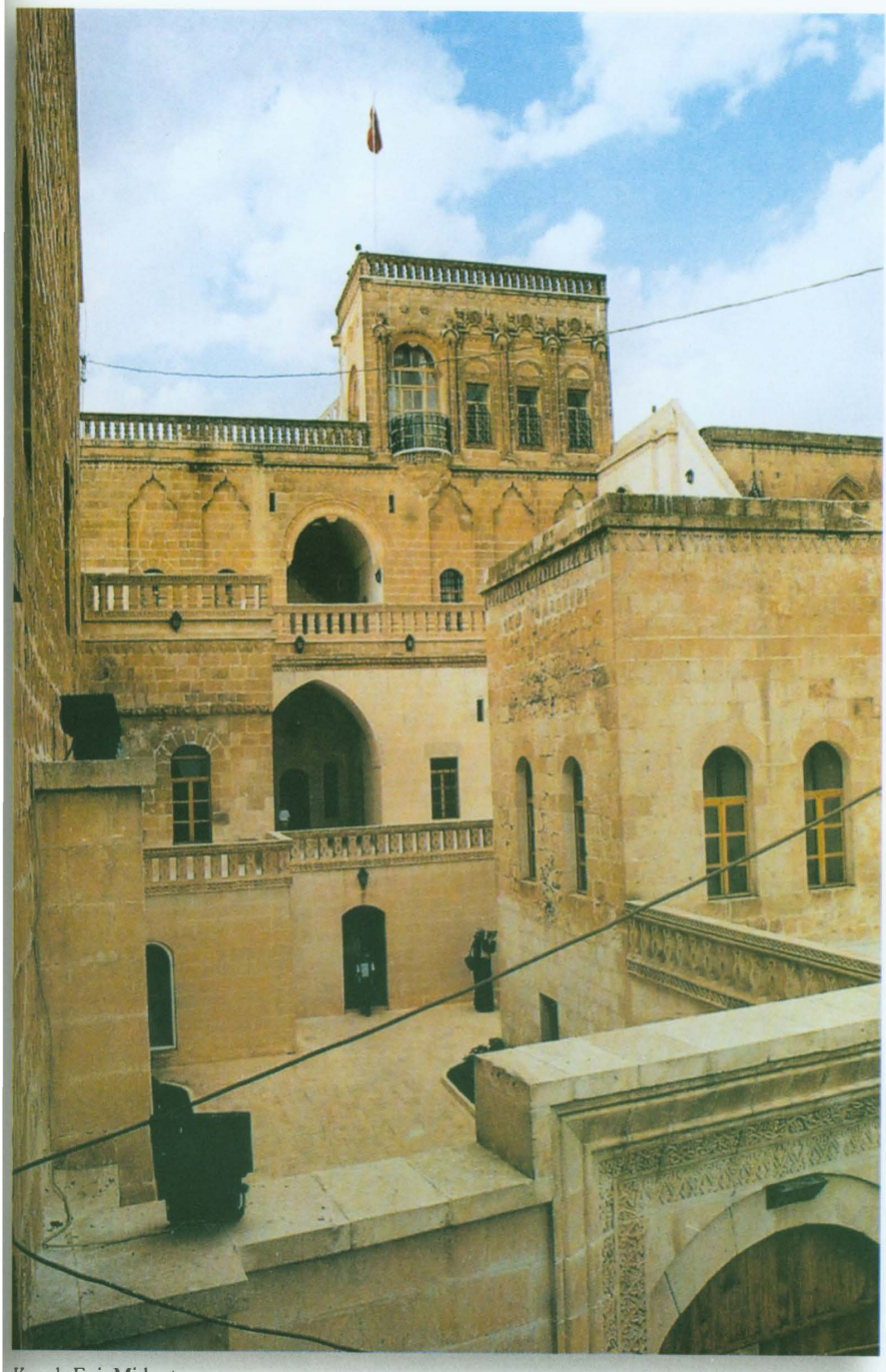
Meryemana Kilisesi, Diyarbakır.

Kaynak: Can Şakarer Arşivi.

Ulu Cami, Mardin.

Kaynak: *Hoşgörülerin Diyarı Mardin*, Adnan Avuka

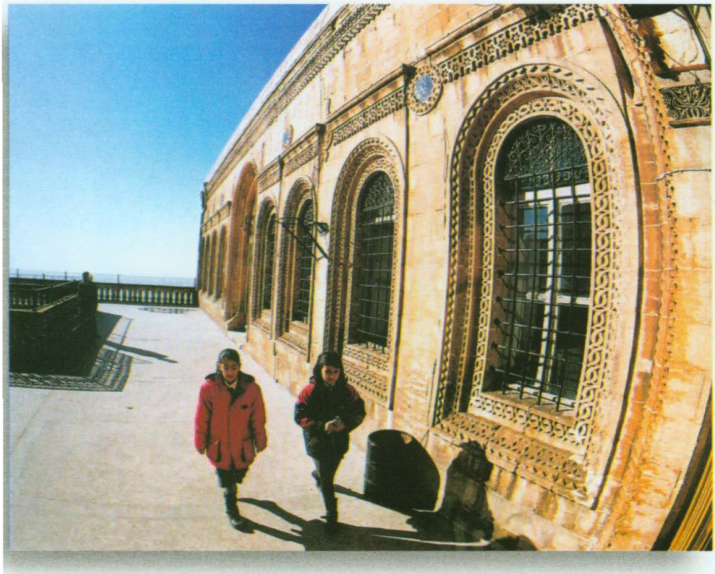
Konuk Evi, Midyat.

Kaynak: *Hoşgörülerin Diyarı Mardin*, Adnan Avuka.

Kaynak: *Hoşgörülerin Diyarı Mardi*

Gazi Paşa İlköğretim okulu, Mardin.

Mardin Müzesi.

Kaynak: *Hoşgörülerin Diyarı Mardin*, Adnan Avuka.

Dara Harabeleri.

Kaynak: *Mardin*, Lütfi Özgünaydın.

Kız Meslek Lisesi Kapısı, Mardin.

Kaynak: *Mardin*, Lütfi Özgünaydın.

Postane Binası, Mardin.

Kaynak: *Hoşgörülerin Diyarı Mardin,* Adnan Avuka

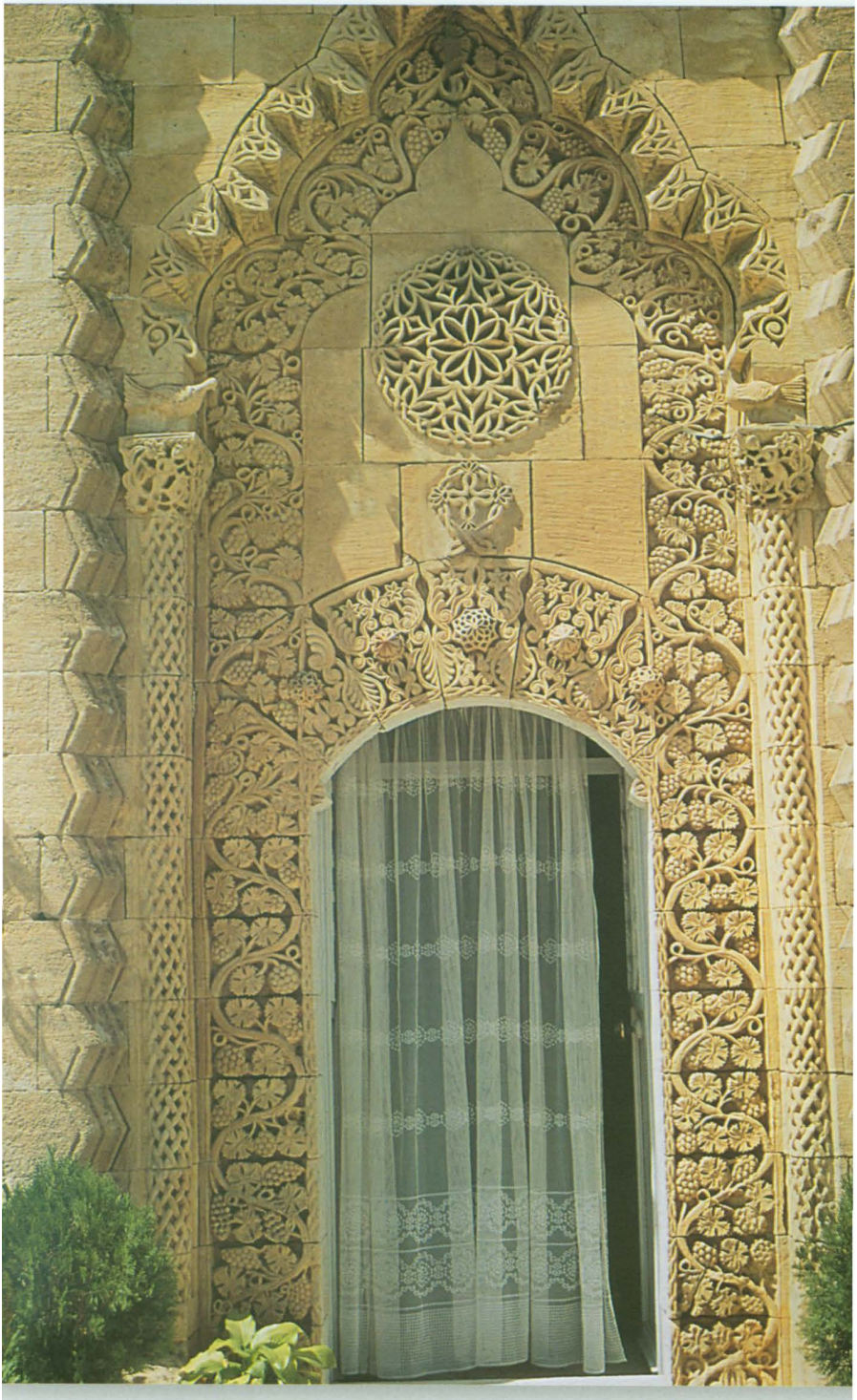
Mimarbaşı Evi (Beyt Lolo), Mardin.

Kaynak: *Hoşgörülerin Diyarı Mardin,* Adnan Avuka

Taş işçiliği örneği.

Kaynak: *Mardin*, Lütfi Özgünaydın.

Taş işçiliği örneği.

Kaynak: *Taşın Belleği Mardin*, Yapı K

Munganların Evi.

Kaynak: *Mardin,* Lütfi Özgünaydın.

Mardin Evleri.

KaynakAdnan Avuka

KAYNAKÇA

Abdurrahman ZAPSU, *Büyük İslam Tarihi*, Bilimevi Basın Yayın, İstanbul, 2006.

Adday ŞER , *Siirt Vakayinamesi,* Yaba Yayınları, Çeviri Celal Kabadayı, Ed. A. DOĞAN, 1. basım, İstanbul, 2002.

Adday ŞER, *Nusaybin Akademisi,* Yaba Yayınları, Çeviri Nesim DORU, Vedii İLMEN, Celal DEMİRCİ , Ed. A. DOĞAN, 1. Basım, İstanbul, 2006.

Adnan AVUKA, *Hoşgörülerin Diyarı Mardin*, Som Ofset, Ed. Sabahattin ERGİN, 1. Baskı, Ankara, 2006.

Adnan GERGER, *Faili Meçhul Öfke*, İmge Kitabevi, Ed. Nafer ERMİŞ, 1. Baskı, Ankara, 2010.

Ahmet CEVİZCİ, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

Ahmet TAŞGIN, Eyyüp TANRIVERDİ, Canan SEYFELİ, *Süryaniler ve Süryanilik* I- IV, Orient Yayınları, Ankara, 2005.

Ahmet Yaşar OCAK, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Ahmet YURDAKUL, *Despina'nın Gözyaşları,* Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 1996.

Alan PALMER, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Üçyüz Yılı Bir Çöküşün Yeni Tarihi,* Sabah Kitapçılık, 6. Baskı, İstanbul, 1993.

Ali Tayyar ÖNDER, *Türkiye'nin Etnik Yapısı,* Fark Yayınları,
32. Baskı, Ankara, 2007.

Alpay KABACALI, *Talat Paşa'nın Anıları,* T. İş Bankası Kültür Yayınları,
1. Baskı, İstanbul, 2000.

Arnold TOYNBEE, James BRYCE, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele,* Pencere Yayınları, 2005.

Austin Henry LAYARD, *Ninova Kalıntıları,* Avesta Basın Yayın,
1. Basım, İstanbul, 2000.

Av. Suat BALLAR, *Yeni Vakıflar Hukuku,* Yüksek Öğretim Vakıfları,
İstanbul, 1987.

Av. Yuda REYNA, Av. Ester Moreno ZONANA, *Cemaat Vakıfları,*
Gözlem Gazetecilik Basın Yayın, İstanbul, 2003.

Ayhan AKTAR, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları,*
İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2000.

Ayhan AKTAR, *Türk Milliyetçiliği'nin Gayrimüslim ve Ekonomi Dönüşü,*
İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Aziz KOLUMAN, *Ortadoğu'da Süryanilik Dini, Sosyal ve Kültürel Hayat,*
Asam Yayınları, Ankara, 2001.

Aziz S. ATİYA, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi,* Doz Basım Yayın, 2005.

Baskın ORAN, *Türkiye'de Azınlıklar*, İletişim Yayınları,
1. Baskı, İstanbul , 2004.

Bela HORVATH, *Anadolu 1913,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
Çeviri Tarık DEMİRKAN, 1996.

Belma AKÇURA, *Ağca'nın Derin İlişkileri,* New Age Yayınları,
1. baskı, İstanbul, 2009.

Burhan ERSOY, Mehmet NARİNCE, *Vakıf Medeniyeti Sempozyumu Kitabı,*
Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2003.

Bülent GÖKAY, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye,*
Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çeviri Sermet YALÇIN, İstanbul, 1998.

Celal BAYAR, *Ben de Yazdım 1 - 8,* Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

Cemal KUTAY, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yüzyılımızda Bir İnsanımız,*
Kazancı Kitap, 1. Baskı, 5 cilt, İstanbul, 1992.

Charles P. KINDLEBERGER, *Cinnet, Panik ve Çöküş Mali Krizler Tarihi,*
İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Çeviri Halil TUNALI, 1. Baskı,
İstanbul, 2007.

Çetin DOĞAN, *İddianamem: Balyoz ve Gerçekler,* Destek Yayınevi, 2011.

Çetin ÖZEK, *Devlet ve Din,* Ada Yayınları, İstanbul.

Dido SOTİRİYU, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya,* Alan Yayınları,
Çeviri Atilla TOKATLI, 1970.

Dilek GÜVEN, *6 - 7 Eylül Olayları,* İletişim Yayınları, 2006.

Doç. Dr. Mehmet ÇELİK, *Ortadoğu Mozaiği Süryaniler - Nasturiler,*
Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, 1. Baskı, Elazığ, 1996.

Doç. Dr. Mevlüt ALBAYRAK, *Felsefe ve Din, Asil Yayın Dağıtım,* Ed. Servet AVŞAR, 1. Baskı, Ankara, 2007.

Doç. Dr. Gülnihal BOZKURT, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Doç. Dr. Ufuk GÜLSOY, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni,* Simurg Kitapçılık, 1. Baskı, Ed. Erhan AFYONCU, Gültekin YILDIZ, İstanbul, 2000.

Doğan AVCIOĞLU, *Türklerin Tarihi,* Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986.

Doğan BEKİN, *Tarihin Işığında Mardin,* Mardin Valiliği, Ankara, 2009.

Dora SAKAYAN, *Bir Ermeni Doktorun Yaşadıkları,* Belge Uluslararası Yayıncılık, 1. Baskı, 2005.

Dr. Reşid Bey'in Hatıratları, Yayına hazırlayan Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU, Arba Yayınları, İstanbul, 1993.

Dr. Eliya VARTANOV, *Sibirya Sürgünü Asurilerin Anıları,* Yaba Yayınları, Ed. A. DOĞAN, Çeviri H. TOPUZOĞLU, 1. Basım, İstanbul, 2005.

Dr. İbrahim ÖZCOŞAR, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri,* Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.

Dr. İlhan AKBULUT, *Diyarbakır,* Tükelmat A.Ş., 1996.

Dr. Taner AKÇAM, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu,* Su Yayınları, İstanbul, 1992.

Dror Ze'evi, Kudüs, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çeviri Serpil ÇAĞLAYAN, İstanbul, 2000.

E. Füsun ALİOĞLU, *Mardin Şehir Dokusu ve Evler, Tarih Vakfı,* İstanbul, 2000.

E.R. HAYES, *Urfa Akademisi,* Yaba Yayınları, Çeviri Yaşar GÜNENÇ, Ed. A. DOĞAN, 1. Basım, İstanbul, 2002.

Editör İlhami MISIRLIOĞLU, *Poetry of Stone and Faith Mardin,* The Economic and Social History Foundation of Turkey, İstanbul, 1998.

Editör Mehmet GÜNDEM, *Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, İslam ve Laiklik Abant Toplantıları,* Şan Ofset, 1. Baskı, İstanbul, 1998.

Editör Sibel BOZDOĞAN, Reşat KASABA, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik,* Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çeviri Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 1998.

Efren İsa YUSİF, *Mezopotamya'nın Bilim Öncüleri Süryani Tercüman ve Filozofları,* Doz Yayıncılık, 2007.

Elif KESER, *Tur Abdin "Süryani Ortodoks Dini Mimarisi",* Tarih Vakfı, İstanbul, 2002.

Emre KONGAR, *Tarihimizle Yüzleşmek,* Remzi Kitabevi, 28. Basım, İstanbul, 2006.

Erbil TUŞALP, *Sen Sofi'nin Oğlusun,* Doğan Kitapçılık, 1. baskı, İstanbul, 1999.

Erdoğan AYDIN, *İslamiyet Gerçeği,* Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 1997.

Erdoğan AYDIN, *Kuran ve Din,* Kaynak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1993.

Erdoğan AYDIN, *Nasıl Müslüman Olduk,* Kırmızı Yayınları, 25. Baskı, İstanbul, 2009.

Erdoğan AYDIN, *Osmanlı Gerçeği,* Kırmızı Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2008.

Erdoğan TEZİÇ, *Anayasa Hukuku,* Beta Basım Yayım, 13. Baskı, 2009.

Erol HAKER, *Bir Zamanlar Kırklareli'de Yahudiler Yaşardı,* İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Erol SEVER, *Asur Tarihi,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.

Erol MÜTERCİMLER, *Fikrimiz, Rehberimiz Gazi Mustafa Kemal,* Alfa Basım Yayım, 2009.

Esma OCAK, *Duvar İçindeki Diyar;* DBB Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.

Etienne COPEAUX, *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2 .Baskı, 1998 - 2000.

Fahri BULDUK, Abdulgani Efendi, Burhan ZENGİN, *Mardin Tarihi,* Afşaroğlu Matbaası, Ankara, 1999.

Falih Rıfkı ATAY, *Çankaya,* Kral Matbaası, İstanbul, 1984.

Faruk BİLDİRİCİ, *Serkis Bu Toprakları Sevmişti,* Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Francis DVORNİK, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Türkçe çeviri : Prof. Dr. Mehmet AYDIN, 1990.

Francis ROBİNSON, Çev. Mete TUNÇAY, *İslam Dünyası Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi,* İletişim Yayınları, I. Cilt, İstanbul, 1986.

Getrude L. BELL, *Mezopotamya'da Sivil Yönetimi,* Yaba Yayınları, Ed. A. DOĞAN, Çeviri Vedii İLMEN, 1. Basım, İstanbul, 2004.

Gregory Abu'l FARAC, *Abul - Farac Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt I - II, Çeviri : Ömer Rıza Doğrul, 3. Baskı, Ankara, 1999.

Hale SOYSÜ, *Kavimler Kapısı* 1, Kaynak Yayınları, 1992.

Halil İNALCIK, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

Hanna DOLABANİ, *Antakya Süryani Kadim Kilisesi Patriklerinin Özgeçmişi,* İmak Ofset, Çeviri Gabriel AKYÜZ, Ed. İbrahim ÖZCOŞAR, Hüseyin H. GÜNEŞ, İstanbul, 2006.

Hans- Lukas HIESER, *Iskalanmış Barış,* İletişim Yayınları, Çeviri: Atilla DİRİM, İstanbul, 2005.

Hasan CEMAL, *Türkiye'nin Asker Sorunu,* Doğan Kitap, I. Baskı, İstanbul, 2010.

Henry MORGENTHAU, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü,* Belge Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005.

Heinz Herbert SCHÖFFLER, *Gundi - Şapu Akademisi Aristoteles Doğu Yolunda,* Yaba Yayınları, Çeviri : Vedii İLMEN, Sedat UMRAN, 1. Basım, İstanbul, 2008.

Hikmet ÖZDEMİR, Kemal ÇİÇEK, Ömer TURAN, Ramazan ÇALIK, Yusuf HALAÇOĞLU, *Ermeniler Sürgün ve Göç,* TTK Basımevi, Ankara, 2004.

Hikmet BAYUR, *Türk İnkilabı Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Horiepiskopos Gabriel AYDIN, *Deyr'ulzafaran, Bar - Habraesus Verlağ,* Holland, 1988.

Horiepiskopos Gabriel AYDIN, *Tüm Yönleriyle Süryaniler,* Anadolu Ofset, 2005.

Horiepiskopos Samuel AKDEMİR, *İstanbul Mozaiğinde Süryaniler,* İstanbul Metropolitliği Yayınları, Cit I, Ed. Cemil TAHİNCİOĞLU, 2009.

Hüseyin ÇELİK, *Türkiye'nin Ermeni Sorunu,* BDS Yayınları.

İbrahim Gürşen KAFKAS, *Uygarlıklarımla Ben Mardin,* Arayış Yayın Ajansı, İstanbul, 2007.

İbrahim İŞLER, Mehmet ÇETİN, *Dinler ve Diller Diyarı Midyat,* Midyat Belediyesi, Midyat, 2000.

İbrahim ÖZCOŞAR, *Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar - Dini Topluluklar,* İmak Ofset, 2007.

İdem Mecmuası, 2002 - 2005, Sayı:1 - Sayı : 9, Editör Naim DİLMENER, İstanbul.

İdilli Monsenyör Yusuf SAĞ, *Tanrı'ya Adanmış Bir Yaşam,* Anadolu Ofset, 2008.

İhsan ÇETİN, *Midyat'ta Etnik Gruplar,* Yaba Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2007.

İlber ORTAYLI, *Batılılaşma Yolunda*, MK Kitapçılık Yayıncılık, 3. Baskı, Ed. Mert TANAYDIN, *İstanbul,* 2007.

İlber ORTAYLI , *İmparatorluğun En Uzun Yılı,* İletişim Yayınları, 1999.

İlber ORTAYLI, *Osmanlı Barışı,* Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007.

İlber ORTAYLI, *Osmanlıyı Yeniden Keşfetmek,* Timaş Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2006.

İlber ORTAYLI, *Son İmparatorluk Osmanlı,* Timaş Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2006.

İMKB Yayınları, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi,* Creative Yayıncılık, 1993.

İpek ÇALIŞLAR, *Halide Edip Biyografiye Sığmayan Kadın,* Everest Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2010.

İsmet BOZDAĞ, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri,* Kervan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1975.

İstanbul Barosu Yayınları, *Cemaat Vakıfları Bugünkü Sorunları ve Çözüm Önerileri,* İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, İstanbul, 2002.

J. Von HAMMER, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* İlgi Kültür Sanat Yayınları, 1 - 2 cilt, İstanbul, 2007.

Jean BOTTERO - Marie Joseph STEVE, *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya,* YKY Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2002.

Jean Paul ROUX, *Büyük Okyanustan Akdeniz'e İkibin Yıl Türklerin Tarihi,* 6. Baskı, AD Kitapçılık, Çeviri Galip Üstün, 1998.

Joseph MOLİTOR, *Kildaniler ve Doğu Süryani Kilisesi,* Yaba Yayınları,

Çeviri Erol SEVER, 1. Basım, Ed. A. DOĞAN, İstanbul, 2004.

Jostein GAARDER, *Sofi'nin Dünyası,* Pan Yayıncılık, Çeviri Gülay KUTAL, İstanbul, 1994.

Kadasetli Mor Iğnatios Efrem 1, *Süryani Halkının Adı,* Orta Avrupa ve İsveç Süryani Kuruluşları, 1983.

Kemal ARI, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Kemal H. KARPAT, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitabevi Yayıncılık, Çeviri Recep BOZTEMUR, 1. Baskı, Ankara, 2001.

Kemal KİRİŞÇİ, Gareth M. WINROW, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, Çeviri Ç. Ahmet FETHİ, 2007.

Kemal TAHİR, *Devlet Ana,* Tekin Yayınevi, 16. Basım, İstanbul, 2002.

Kenan ALTINIŞIK, *5500 Yılın Tanıkları Süryaniler,* Altan Matbaacılık, İstanbul, 2004.

Kenize MURAD, *Saraydan Sürgüne,* Everest Yayınları, Çeviri Nuriye YİĞİTLER, Gökçe TUNCER, 3. Basım, İstanbul, 2003.

Kilisenin Detaylı Tarihi, *Beyrut - Lübnan 1975 - 1976,* Arapça tercümesi Antuan El Gazel - Suphi Hammui El Yasuhi.

Kolektif, *Taşın Belleği Mardin,* Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Krikor ZOHRAM, *Osmanlı Meclisinde Bir Ermeni Mebus,* Aras Yayıncılık, 2001.

Levent ÖZTÜRK, *İslam Toplumunda Hristiyanlar,* İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar - Belgeler, Çev. Seha L. MERAY, YKY, 3. Baskı, 1993.

Lütfi - Kamil - Burhan ÖZGÜNAYDIN / *Taşın Dili Olsa Mardin - Midyat - Hasankeyf,* Marev, 1.Baskı, İstanbul, 2006.

M. Ali ARIKAN, *Bin Yılı Mardin'den,* Marev Kültür Yayınları, Ed. Turgay TÜRKER, Ankara, 2004.

M. Çağatay OKUTAN, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

M. Joachim MENANT, *Asur Araştırmaları Ninova Sarayı Kütüphanesi,* Yaba Yayınları, Çeviri Vedii İLMEN, 1. Basım, Ed. A . DOĞAN, İstanbul, 2005.

M. Kadri GÖRAL, *Küçe Kapısı,* Gökçe Ofset Matbaası, 5. Baskı, Ankara, 2000.

M.Sunullah ARISOY, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Söyleyip Yazdıkları,* TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1989.

Mahmut Esat BOZKURT, *Atatürk İhtilali I - II,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.

Mar YEŞUA, *Urfa ve Diyarbakır'ın Felaket Çağı,*
Yeryüzü Yayınları, İstanbul, 1996.

Mehmed HOCAOĞLU, *Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler,* Anda Dağıtım, İstanbul, 1976.

Mehmet ŞİMŞEK, *Süryaniler ve Diyarbakır; Kent Yayınları,* Ed. Süleyman ÇEVİK, 2. Baskı, İstanbul, 2006.

Metropolit Hanna DOLABANİ *Tarihte Mardin, Hilal Matbaacılık,* İstanbul, 1972.

Mithat SERTOĞLU, *Süryani Türkleri'nin Siyasi ve İçtimai Tarihi,* Baha Matbaası, İstanbul, 1974.

Moran Mor İğnatios I. Zakka IWAS, *Patrikten Mesajlar,* Zafer Matbaası, Çeviren Zeki DEMİR, İstanbul Süryani Ortodoks Metropolitliği, İstanbul, 1997.

Mşiha ZHA, *Erbil Vakayinamesi,* Yaba Yayınları, Çeviri Erol Sever, Ed. Aydın Doğan, 1. Basım, İstanbul, 2002.

Muazzez İlmiye ÇIĞ, *Ortadoğu Uygarlık Mirası 1,* Kaynak Yayınları, 6. Basım, İstanbul, 2009.

Murat BARDAKÇI, *Şahbaba,* İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2006.

Murat BEBİROĞLU, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Nizamnameleri,* Akademi Matbaası, Ed. Cahit KÜLEKÇİ, 1. Basım, İstanbul, 2008.

Myrna GRANT, *Vanya Bir Askerin Kızılordu'daki Olağanüstü Yaşamı,* Gerçeğe Doğru Kitapları, 1. Baskı, İstanbul, 2006.

Necdet SEVİNÇ, *Arşiv Belgeleriyle Tehcir Ermeni İddiaları ve Gerçekler,* Avrasya Bir Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

Nejat GÖYÜNÇ, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Nesim DORU, *Doğu'dan Batı'ya Köprü Süryaniler Felsefe ve Çeviri Geleneği,* Dipnot Yayınları, 1.baskı, Ankara, 2007.

Neslihan DALKILIÇ, *Midyat Kültürel Zenginliğin Korunması,* ÇEKÜL Vakfı Yayınları, 2007.

Nuri BİLGİN, *Kimlik İnşası,* Aşina Kitaplar, Ed. Mehmet KEMALOĞLU, İzmir, 2007.

Nusaybin Belediyesi, *Tarihin Tanığı Nusaybin,* 1.baskı, 2001.

Onur YILDIRIM, *Diplomasi ve Göç Türk - Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006.

Oral SONDER, *Siyasi Tarih,* İmge Kitabevi, Ankara, 1989.

Ord. Prof. Dr. Ekrem AKURGAL, *Anadolu Uygarlıkları,* Net Turistik Yayınlar, 5. Baskı, 1995.

Ord. Prof. Dr. Reha Oğuz TÜRKKAN, *Türkçülüğün Yeni Esasları* - Hedefe Doğru, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

Ord. Prof. Şemseddin GÜNALTAY, *Yakın Şark IV,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

Orhan HANÇERLİOĞLU, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar,* Remzi Kitabevi, Cilt 1, 3. Basım, İstanbul, 2000.

Paul LAWRENCE, *Kutsal Kitap Tarihi Atlası,* Yeni Yaşam Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, 2008.

Papaz Esmer BİLGE, *Kaşgarlı Mor Abrohom'un Hayat Hikâyesi,* Anadolu Ofset, 1. Baskı, İstanbul, 2006.

P. Gabriel AKYÜZ, *Diyarbakır'daki Meryemana Kilisesi'nin Tarihçesi,* Resim Matbaacılık, İstanbul, 1999.

Peter Alford ANDREWS, *Türkiye'de Etnik Gruplar,* Ant Yayınları, Türkçe Mustafa KÜPÜŞOĞLU, 1. Baskı, İstanbul, 1992.

Prof. Dr. Halil İNALCIK, *Atatürk ve Demokratik Türkiye,* Kırmızı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007.

Prof. Dr. Halil İNALCIK, *Devlet'i Aliyye,* T. İş Bankası Kültür Yayınları, Seçme Eserleri II, 14. Baskı, Ed. Emre YALÇIN, İstanbul, 2009.

Prof. Dr. Halil İNALCIK , *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* Eren Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Prof. Dr. Ünsal YAVUZ, *Atatürk İmpartorluktan Milli Devlete,* TTK Basımevi, Ankara, 1999.

Prof. Dr. Yavuz ERCAN, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler,* Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

Prof. Dr. A.AFET İNAN, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 1998.

Prof. Dr. Ayşe Füsun ARSEVA, *Azınlık Kavramı ve Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 37. maddesinin Işığında İncelenmesi,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1993.

Prof. Hikmet ÖZDEMİR, Assoc. Prof. Yusuf SARINAY, *Türk Ermeni İhtilafı Belgeler,* TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Prof. Dr. İbrahim Ö. KABOĞLU, *Azınlık Hakları,* İstanbul Barosu Yayınları, Yayın no:2, İstanbul, 2002.

Prof. Dr. Mehmet BAYRAKDAR, *İslam Felsefesine Giriş,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayın, Ankara, 2005.

Prof. Dr. Mehmet ÇELİK, *Edessa'dan Urfa'ya,* 1 - 2 cilt, Atılım Yayınları, Ankara, 2007.

Prof. Dr. Mehmet ÇELİK, *Süryani Tarihi,* Ayraç Yayınevi, 1996.

Prof. Dr. Metin SÖZEN, *Mardin'in Geleceğinde Buluşma,* Marev Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

Rafael de NOGALES, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl,* Yaba Yayınları, İstanbul, 2008.

Rahip Evgin KAPLAN, *Elçilerin Göbeği Antakya Kilisesi,* Mor Gabriel Manastırı, 1982

Rene GOUSSET, *Başlangıcından 1071'e Ermeniler'in Tarihi,* Ara Yayıncılık, Çeviri Sosi Dolanoğlu, İstanbul, 2005.

Reuven FİRESTONE, *Yahudiliği Anlamak,* Gözlem Gazetecilik Basın Yayın, Çeviri Çağlayan Erendağ, Levent Kartal, İstanbul, 2004.

Rıdvan AKAR, *Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği,* Belge Yayınları, 1992.

Rıdvan AKIN, *TBMM Devleti 1920 - 1923,* İletişim Yayınları, 2001.

Rıza NUR, *Hayat ve Hatıram 2 - 3,* İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.

Safiye DÜNDAR, *Kürtler ve Azınlık Tartışmaları,* Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2009.

Samuel P. HUNTİNGTON, *Medeniyetler Çatışması,* Vadi Yayınları, 10. baskı, Ankara, 2006.

Sebastian P. BROCK, *Saklı İnci Cilt 1, Süryani Ortodoks Kilisesi ve Onun Antik Arami Mirası,* Transworld Film, 2001.

Sebastian P. BROCK, *Saklı İnci Cilt 2, Antik Arami Mirasının Varisleri,* Transworld Film, 2001.

Sebastian P. BROCK, *Saklı İnci Cilt 3, Üçüncü Binyılın Başında Süryani Ortodoks Kilisesi Tanıklığı,* Transworld Film. 2001.

Sebastian P. BROCK, *Süryani Geleneğinde Kutsal Kitap,* Zafer Matbaası, Çeviri Circis BULUT, 1. Basım, İstanbul, 2000.

Soner YALÇIN, *Bu Dinciler O Müslümanlara Benzemiyor;* Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2009.

Stefan ANDERSSON, *Asurlar;* Kaynak Yayınları, 1992.

Suat İLHAN, *Türk Olmak Zordur;* 1. Basım, İstanbul, 2009.

Suavi AYDIN, Kudret EMİROĞLU, Oktay ÖZEL, Süha ÜNSAL, *Mardin - Aşiret - Cemaat - Devlet,* Türk Tarih Kurumu Vakfı, 2. Baskı, İstanbul, 2001.

Süryani Kadim Namaz ve Ayin Kitabı / Horiepiskopos Samuel AKDEMİR, İbrahim TAHİNCİOĞLU, Dr. Ayhan BAŞARANLAR, Bülent - Coşkun SABAH, İstanbul, 1976.

Şerafeddin HAN, *Şerefname Kürt Tarihi, Etnogrfaya ve Coğrafyası,* Yaba Yayınları, 1. Basım, Çeviri Celal KABADAYI, İstanbul, 2006.

Şerif Eşref AYAZ, *Geçmişten Geleceğe Savur,* Savur Belediyesi Yayınları, Savur, 2003.

Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal 1881-1919,* Cilt I, Remzi Kitabevi, 31. Basım, İstanbul, 2010.

Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam,* Remzi Kitabevi, 31. Basım, İstanbul, 2010.

Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam,* Remzi Kitabevi, 31. Basım, İstanbul, 2010.

Şeyhmus DİKEN, *Sırrını Surlarına Fısıldayan Şehir,* İletişim Yayınları, Ed. Tanıl BORA, 1. Baskı, İstanbul, 2002.

Taha AKYOL, *Ortak Acı 1915 Türkler ve Ermeniler,* Doğan Kitapçılık, 2. Baskı, Mayıs 2009.

Taner TİMUR, *1915 Sonrası Türkler ve Ermeniler,* İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 2000.

Tarık Ziya EKİNCİ, *Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi,* Küyerel Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1997.

Taşın Belleği Mardin, YKY Uzman Yazarlar tarafından, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2005.

TBMM Gizli Celse Zabıtları 1 - 4 cilt, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

T.C. Anayasası, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2003.

Toktamış ATEŞ, *Laiklik Dünya'da ve Türkiye'de, Ümit Yayıncılık, Meclisi Mebusan 1. Seçim Dönemi,* Ankara, 1994.

Turgut GÜRSAN, *Dünyanın Gizli Tarihi,* Çeviri Anita TALER, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2008.

Türkiye Barolar Birliği, İnsanlığın Ortak Mal Varlıklarına Saygı Hakkı ve Kültürel Mirası Yaşatarak Koruma Paneli, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2004.

Uğur MUMCU, *Kürt İslam Ayaklanması,* Tekin Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, 1991.

Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, Evrak Yayınları, Ürgüp - Nevşehir, 2001.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Yeni Vakıflar,* Mavi Ofset, Tipo Matbaası, 3. Baskı, Ankara, 1994.

Velate TORİ, *Birlikte Olduğumuz Halklar,* Koral Yayınları, İstanbul, 1991.

William SAROYAN, *Yetmiş Bin Süryani,* Aras Yayıncılık, Çeviri Ohannes KILIÇDAĞI, Aziz GÖKDEMİR, İstanbul, 2004.

Xavier Jacob, *İncil Nedir?,* Kent Matbaacılık, Ankara, 1985.

Yakup BİLGE, *Tarihi Gerçekler Süryaniler Anadolu'nun Solan Rengi,* Yeryüzü Yayınları, İstanbul, 1996.

Yakup HIDIRŞAH, *Mezopotamya'da Hristiyan Katliamı ve Kürtler,* Hannover, 1997.

Yaşar Nuri ÖZTÜRK, *Kuran'daki İslam,* Yeni Boyut Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992.

Yaşar Nuri ÖZTÜRK, *Kuran'ın Temel Kavramları,* Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1991.

Yonan ŞAHBAZ, *İslam'ın Savaşı,* Yaba Yayınları Çeviri Vedii İLMEN, 2006.

Yrd. Doç. Dr. Ebru KARPUZOĞLU, *Kurumsal Yönetişimde Yönetim Kurulu,* İstanbul Ticaret Odası, 2010.

Yrd. Doç. Dr. Erol KURUBAŞ, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye,* Nobel Yayın Dağıtım, 2 cilt, Ankara, 2004.

Yrd. Doç. Dr. Kadir ALBAYRAK, *Dinlerin Rengi / Renklerin Dili,* Sarkaç Yayınları, 2010.

Yuhanun ve Abgar GÜLTEN, *Ahikar'ın Öğütleri,* Gerçeğe Doğru Kitapları, İstanbul, 2004.

Yusuf ULUÇ, *Vakıflar Hukuku ve Mevzuatı,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2008.